

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2023 - №4/2 (64)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе - 2023

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

2023 / №4/2 (64)

Мачаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

2023 / №4/2 (64)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

2023 / №4/2 (64)

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2023

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзади илмӣ ва доктори илмӣ нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электроники e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017.

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДӢ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои оммавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Ғузайлӣ Маҳмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муртазозода Чамшад Сайдалӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Ҷураҳон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Муртазозода Джамшед Сайдали – доктор юридических наук, профессор, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет коммерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктор политических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/MЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali – Doctor of Juridical Sciences, Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Murtazozoda Jamshed Saidali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Deputy of the Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Iskandarov Akbarsho Iskandarovich - Doctor of Political Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ

АШУРОВ И.С., РАҶАБЗОДА Ш.Ш. МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ АНДОЗ ВА АНДОЗБАНДӢ ЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДИ	17
СОДИҚОВ М.С., ДАВЛАТЗОДА Д.Ш. ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	28
ИСМАТОВ С.С. БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ КОММУНАЛИИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ	37
ОДИНАЕВ Ш.Т., АСОЗОДА Ф.Н., ДОСТИЕВ Э.А. САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМИ ҚАРЗДИҲИИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ	43
АСОЕВ М.М., АБДУКАРИМЗОДА Б.А. МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ИСТЕҲСОЛИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	54
САИДОВА Ҳ.У. ТАЪСИРИ ҲУДУДҲОИ ТАБИИИ МАХСУС ҲИФЗШАВАНДА ДАР ТАШКИЛ ВА РУШДИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	61
СОДИКОВ Р.Х. БАҲОДИҲИИ ХАВФҲОИ ҲОҶАГИДОРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ	69
БОБОМУРОДОВ П.У., ШАРИПОВ С.М. ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИДОРИ КАДРӢ ДАР МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ	82
БОБОШОҲЗОДА Ш.М., САЛИМОВ М.С. АРЗИШИ САМАРАНОКИИ ХАРОҶОТИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ ДАР ҲАМАИ ЗИНАҲОИ НИЗОМИ БУҶЕТӢ	92
КАРИМОВ Б.Ҳ., КУРБАНОВА С.М. НАҚШИ ИНФРАСОХТОР ДАР РУШДИ САЙЁҲИИ ТАБОБАТИЮ СОЛИМГАРДОНӢ	101
КОМИЛОВ Н., САИДОВА М. ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МУОСИРИ БОНКӢ ДАР РУШДИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ	113
АВГОНОВ Н.А. МАБЛАҒҲОИ ИНТИҚОЛИИ МУҲОЧИРОНИ МЕҲНАТӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛИ ДАРОМАД ВА ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ	120
МИРСАИДОВ М.Н., ҚУВАТЗОДА Ҳ.А. ОМИЛҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТИ САНОАТИ НАССОҶӢ ВА ДӢЗАНДАГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА БУРИШИ МИНТАҚАҲОИ ОН	134
АВЗАЛОВ Ҳ.А. ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ОИЛАВӢ: МОҲИЯТ, МАҚСАД, ҚОНУНИЯТ ВА ОМИЛҲОИ БА РУШДИ ОН ТАЪСИРРАСОН	144
НУРИДДИНОВА М.С. САРМОЯГУЗОРӢ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ - ОМИЛИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	155
БОБОЗОДА О.О. АРЗӢБИИ ВАЗӢИ МУОСИРИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	165
СОЛИҲОВА М.Д. ИПОТЕКАИ ИСЛОМӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МАСОИЛИ РУШДИ ОН	172

СУЛТОНЗОДА Н. РУШДИ СОХТОРИ БОЗОРИ МОЛИИ ЧАҲОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	183
ИСМАТУЛЛОИ Ш. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ВАЗӢИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МАИШӢ БА АҲОЛӢ	192
ЗОҲИДОВ К.С. МУКАММАЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ	203
БУХОРИЕВ М.Х. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲИБКОРИИ МУШТАРАК ВА МАВКЕИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	211
ҚАЮМОВА Ш.Т. МОДЕЛСОЗИИ ШАКЛҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	224
ҚАЛАМФУРОВА А. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ «РАВИШИ САЛОҲИЯТДОР» ДАР СОҲАИ МАОРИФ	236
МАНОНОВ С.С. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ МАҲАЛҲОИ ДЕҲОТ ДАР АДАБИЁТИ ИҚТИСОДӢ	246
ВОҲИДОВ А.А. АРЗЁБИИ ВАЗӢИ САРМОЯГУЗОРИИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИҶӢ БА ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИҶТИМОИИ МИНТАҚА	255

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

ШАРИФЗОДА А.А. РАМЗҲОИ ДАВЛАТӢ - НИШОНАИ СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТ	263
АМИНОВ М.М. ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ	271
ОЛИМЗОДА Д.А. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ	276
БАҲОДУР Н. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАӢОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР ХОРИҶА	284
ҲАИТОВ С.П. ТАЪРИХИ РУШДИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	293
ШАРИФЗОДА С.Ш. САРЧАШМА ВА БАЁНГАРИ СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТӢ: НАЗАРДОШТИ НУҚТАҲОИ НАЗАРИ ГУНОГУНИ ИЛМӢ	305
РАҲМОНЗОДА Д.А. ТАҲЛИЛИ ҚАТЪНОМАҲОИ АССАМБЛЕЯИ ГЕНЕРАЛИИ СММ ВА МАЪРУЗАҲОИ ГУРӢҲӢ ЭКСПЕРТИИ ҲУКУМАТӢ ДАР СОҲАИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ	313
ҶУМЪАХОНИ С.Л. ҲУҚУҚИ ИНСОН БА МАНЗИЛ: АСОСҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ	324
ИБРОҲИМЗОДА М.И. ПРОБЛЕМАҲОИ МАФҲУМИ СИННУ СОЛИ ҶИНОЯТКОР ДАР ИЛМИ КРИМИНОЛОГИЯ	333
НАМОЗОВ М.З. КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ САЛОМАТИИ КӢДАКONI МАЪЮБ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	342
ҒАФУРОВА М.А. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БА КОРРУПСИЯ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	348

ХАЛИМХАНОВ А.А. МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ОММАВИИ БОНКИ МИЛЛИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	355
РАЗЗОҚЗОДА Т.М. МОҲИЯТ ВА ТАЪИНОТИ САТҲИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ДАР НИЗОМИ ИДОРАИ ДАВЛАТӢ	360
АБДУЧАБОРЗОДА Х.А. ТАТБИҚИ СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИИ САНОТӢ ВА ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ БОЗОРГОНӢ ДАР РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ	369

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

ХИДИРЗОДА М.У., АБДУЛЛО Д.А. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ НИҲОДИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА РАВАНДИ ТАҚВИЯТИ ЭЪТИМОДИ ЧОМЕА БА ОН ДАР ТОҶИКИСТОН	375
МАҲМАДИЗОДА Н.Д., МАҲМАДИЕВ Р.С. НАҚШИ ТУРИЗМ ДАР СИСТЕМАИ АРЗИШҲОИ ИҶТИМОИИ ҲАӢТИ ҚАМӢИЯТӢ	383
САФАРАЛИЗОДА Х.Қ., ИСОЗОДА Т.И. НАҚШ ВА МАВҚЕИ ПАӢМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	393
МЕЪРОЧИДДИНИ Н., НЕЪМАТОВ И. МАВҚЕИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИӢИ МАРКАЗӢ	405
НАИМӢ И.Н. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҚАНБАҲОИ СИЁСАТИ БЕРУНИИ ПАӢМҲОИ СОЛОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН (СОЛҲОИ 2019-2023)	412
ЭРГАШЕВА Ф. САҲМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ДАР РАСИДАН БА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ ТОҶИКИСТОН	422
ҚУВВАТЗОДА С.З., БОБОЗОДА Ф.Т. ҲАМКОРИИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ БАРОИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ДАРӢҲОИ ФАРОМАРЗӢ: ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА ДУРНАМО	428
САФАРЗОДА М.А., КУЧАРОВА Н.А. ИМИҚИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОМОНАҲОИ ИТТИЛООТИИ КИШВАРҲОИ ИДМ	442
МУҲАМЕДОВА З.Ш., БОЙМАТОВА Л.К. СИЁСАТИ КАДРӢ ҲАМЧУН ФИШАНГИ АМАЛИСОЗИИ ИДОРАКУНИИ ҲАЙАТ ДАР ҚАБУЛ ВА ҚОБАҚОГУЗОРИИ КАДРҲО	448
КУЙЛИЕВА Л.Ш. ТЕРРОРИЗМ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ	459
ХОЛМУРОДОВ Ш.Г. НАҚШИ “НЕРУИ НАРМ” -И ҲИНДУСТОН ДАР ОСИӢИ МАРКАЗӢ	466
НАЗАРАЛИЕВ Ф.А. СИЁСАТИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР САМТИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ	473
АБДУЛЛОЕВ Н.С. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛӢБИИ ИНСТИТУТИ САРВАРИ СИЁСӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	478
ЮСУПОВ Ғ.М. ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ КИШВАРҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ОМИЛИ АСОСИИ ҲАМГИРОИИ ОНҲО	484
ТОҶИДИНОВА М.И. ЗАНОН ВА ТАШАККУЛИ ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	491

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

АШУРОВ И.С., РАДЖАБЗОДА Ш.Ш. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ НАЛОГА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ	17
СОДИКОВ М.С., ДАВЛАТЗОДА Д.Ш. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	28
ИСМАТОВ С.С. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ГОРОДА ДУШАНБЕ	37
ОДИНАЕВ Ш.Т., АСОЗОДА Ф.Н., ДОСТИЕВ Э.А. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ	43
АСОЕВ М.М., АБДУКАРИМЗОДА Б.А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ПРОИЗВОДСТВОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	54
САИДОВА Х.У. ВЛИЯНИЕ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ НА ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИИ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	61
СОДИКОВ Р.Х. ОЦЕНКА ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РИСКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКОЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ	69
БОБОМУРОДОВ П.У., ШАРИПОВ С.М. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В МЕСТНЫХ ОРГАНАХ ВЛАСТИ	82
БОБОШОХЗОДА Ш.М., САЛИМОВ М.С. ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАСХОДОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ НА ВСЕХ УРОВНЯХ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ	92
КАРИМОВ Б.Х., КУРБАНОВА С.М. РОЛЬ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РАЗВИТИИ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА	101
КОМИЛОВ Н., САИДОВА М. АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ СОВРЕМЕННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ ПО РАЗВИТИЮ БЕЗНАЛИЧНЫХ СЧЕТОВ	113
АВГОНОВ Н.А. ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ И СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ	120
МИРСАИДОВ М.Н., КУВВАТЗОДА Х.А. ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ЕЕ РЕГИОНОВ	134
АВЗАЛОВ Х.А. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ СЕМЕЙНЫМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ: СУЩНОСТЬ, ЦЕЛЬ, ЗАКОНОМЕРНОСТЬ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕГО РАЗВИТИЕ	144
НУРИДДИНОВА М.С. ИНВЕСТИЦИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЯ - ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	155
БОБОЗОДА О.О. ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	165

СОЛИХОВА М.Д. ИСЛАМСКАЯ ИПОТЕКА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ВОПРОСЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ	172
СУЛТОНЗОДА Н. РАЗВИТИЕ СТРУКТУРЫ МИРОВОГО ТОВАРНОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	183
ИСМАТУЛЛОИ Ш. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОКАЗАНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ	192
ЗОХИДОВ К.С. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫМИ УСЛУГАМИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА	203
БУХОРИЕВ М.Х. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВМЕСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО МЕСТО В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	211
КАЮМОВА Ш.Т. МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРИОРИТЕТНЫХ ФОРМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	224
КАЛАМФУРОВА А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ «КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА» В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ	236
МАНОНОВ С.С. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКИХ МЕСТА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	246
ВОХИДОВ А.А. ОЦЕНКА ВНУТРЕННИХ И ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕННУЮ И СОЦИАЛЬНУЮ ИНФРАСТРУКТУРУ РЕГИОНА	255

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ШАРИФЗОДА А.А. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ – ПРИЗНАКИ СУВЕРЕННОГО ГОСУДАРСТВА	263
АМИНОВ М.М. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА В МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ	271
ОЛИМЗОДА Д.А. СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ	276
БАХОДУР Н. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАГРАНИЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ТРУДЯЩИХСЯ МИГРАНТОВ ЗА РУБЕЖОМ	284
ХАИТОВ С.П. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	293
ШАРИФЗОДА С.Ш. ИСТОЧНИК И ВЫРАЗИТЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА С УЧЕТОМ РАЗЛИЧНЫХ НАУЧНЫХ ТОЧЕК ЗРЕНИЕ	305
РАХМОНЗОДА Д.А. АНАЛИЗ РЕЗОЛЮЦИЙ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН И ДОКЛАДОВ ГРУППЫ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ЭКСПЕРТОВ В ОБЛАСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	313
ДЖУМАХОНИ С.Л. ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЛИЩЕ: ОСНОВЫ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	324
ИБРОХИМЗОДА М.И. ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВОЗРАСТА ПРЕСТУПНИКА В КРИМИНОЛОГИИ	333
НАМОЗОВ М.З. ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ-ИНВАЛИДОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	342

ГАФУРОВА М.А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	348
ХАЛИМХАНОВ А.А. ПУБЛИЧНО - ПРАВОВОЙ СТАТУС НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО РОЛЬ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	355
РАЗЗОКЗОДА Т.М. СУЩНОСТЬ И НАЗНАЧЕНИЕ МЕСТНОГО УРОВНЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ	360
АБДУЖАБОРЗОДА Х.А. СОВРЕМЕННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИ РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	369

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ХИДИРЗОДА М.У., АБДУЛЛО Д.А. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ЛИДЕРА НАЦИИ И ПРОЦЕСС УКРЕПЛЕНИИ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ К НЕМУ В ТАДЖИКИСТАНЕ	375
МАХМАДИЗОДА Н.Д., МАХМАДИЕВ Р.С. РОЛЬ ТУРИЗМА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ	383
САФРАЛИЗОДА Х.К., ИСОЗОДА Т.И. МЕСТО И РОЛЬ ПОСЛАНИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	393
МЕЪРОДЖИДДИНИ Н., НЕЪМАТОВ И. ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	405
НАИМИ И.Н. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ЕЖЕГОДНЫХ ПОСЛАНИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА (2019-2023 ГГ.)	412
ЭРГАШЕВА Ф.М. ВКЛАД УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ДОСТИЖЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА	422
КУВВАТЗОДА С.З., БОБОЗОДА Ф.Т. СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПО РЕШЕНИЮ ПРОБЛЕМ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК: АНАЛИЗ СИТУАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВ	428
САФАРЗОДА М.А. КУЧАРОВА Н.А. ИМИДЖ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ИНФОРМАЦИОННЫХ САЙТАХ СТРАН СНГ	442
МУХАМЕДОВА З.Ш., БОЙМАТОВА Л.К. КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ПОДБОРЕ И РАССТАНОВКЕ КАДРОВ	448
КУЙЛИЕВА Л.Ш. ТЕРРОРИЗМ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНЫМ ЦЕННОСТЯМ	459
ХОЛМУРОДОВ Ш.Г. РОЛЬ “МЯГКОЙ СИЛЫ” ИНДИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	466
НАЗРАЛИЕВ Ф.А. СТРАТЕГИЯ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ПУТИ БОРЬБЫ ПРОТИВ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА	473
АБДУЛЛОЕВ Н.С. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	478
ЮСУПОВ Г.М. ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ - ОСНОВНОЙ ФАКТОР ИХ ИНТЕГРАЦИИ	484
ТОДЖИДИНОВА М.И. ЖЕНЩИНЫ И ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	491

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

ASHUROV I.S., RAJABZODA S.S. ECONOMIC ESSENCE OF TAX AND TAXATION AS AN ECONOMIC CATEGORY	17
SODIKOV M.S., DAVLATZODA D.S. STATE REGULATION OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	28
ISMATOV S.S. SOME ASPECTS OF THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX OF THE CITY OF DUSHANBE	37
SHAKHIN T.O., ASOZODA F.N., DOSTIEV E.A., MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING THE MECHANISM OF LENDING TO AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC	43
ASOEV M.M., ABDUKARIMZODA B.A. IMPROVING MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	54
SAIDOVA H.U. THE IMPACT OF SPECIALLY PROTECTED NATURAL AREAS ON THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	61
SODIKOV R.H. ASSESSMENT OF ECONOMIC RISKS OF COTTON GINING INDUSTRY ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY	69
BOBOMURODOV P.U., SHARIPOV S.M. FORMATION AND DEVELOPMENT OF PERSONNEL CAPACITY IN LOCAL AUTHORITIES	82
BOBOSHOHZODA S.M., SALIMOV M.S. EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF SPENDING BUDGET FUNDS AT ALL LEVELS OF THE BUDGET SYSTEM	92
KARIMOV B.H., KURBANOVA S.M. THE ROLE OF INFRASTRUCTURE IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL AND HEALTH TOURISM	101
KOMILOV N., SAIDOVA M. ANALYSIS OF SOME MODERN BANKING SERVICES FOR THE DEVELOPMENT OF NON-CASH ACCOUNTS	113
AVGONOV N.A. REMITTANCES OF LABOR MIGRANTS AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF INCOME AND SAVINGS OF THE POPULATION	120
MIRSAIDOV M.N., KUVVATZODA H.A. THE MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE INTERSECTION OF ITS REGIONS	134
AVZALOV H.A. STATE MANAGEMENT OF FAMILY BUSINESS: ESSENCE, PURPOSE, REGULARITY AND FACTORS INFLUENCING ITS DEVELOPMENT	144
NURIDDINOVA M.S. INVESTMENT AND INCENTIVES - A FACTOR IN THE EFFICIENT USE OF NATURAL RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	155
BOBOZODA O.O. ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	165
SOLIKHOVA M.D. ISLAMIC MORTGAGE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ISSUES OF ITS DEVELOPMENT	172

SULTONZODA N. DEVELOPMENT OF THE STRUCTURE OF THE GLOBAL COMMODITY MARKET IN THE MODERN CONDITIONS	183
ISMATULLOI S. ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF PROVISION OF HOUSEHOLD SERVICES TO THE PUBLIC	192
ZOHIDOV K.S. IMPROVING THE PROCESS OF MARKETING SERVICES MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP	203
BUKHORIEV M.K. THEORETICAL ASPECTS OF JOINT ENTREPRENEURSHIP AND ITS PLACE IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	211
KAYUMOVA S.T. MODELING PRIORITY FORMS OF STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	224
KALAMFUROVA A. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE «COMPETENT APPROACH» IN THE FIELD OF EDUCATION	236
MANONOV S.S. THEORETICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL PLACES IN ECONOMIC LITERATURE	246
VOHIDOV A.A. ASSESSMENT OF DOMESTIC AND FOREIGN INVESTMENTS IN THE PRODUCTION AND SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION	255

LEGAL SCIENCES

SHARIFZODA A.A. STATE SYMBOLS – SIGNS OF A SOVEREIGN STATE	263
AMINOV M.M. CIVIL SERVICE IN LOCAL EXECUTIVE BODIES OF STATE POWER	271
OLIMZODA D.A. COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF THE THEORY AND PRACTICE OF LOCAL GOVERNMENT IN FOREIGN COUNTRIES	276
BAHODUR N. LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF FOREIGN MISSIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF MIGRANT WORKERS ABROAD	284
KHAI TOV S.P. HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF TAX - LEGAL POLICY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	293
SHARIFZODA S.S. SOURCE AND SPEAKER OF STATE OWNERSHIP BO CONSIDERATION OF DIFFERENT SCIENTIFIC VIEWPOINTS	305
RAHMONZODA D.A. ANALYSIS OF THE UN GENERAL ASSEMBLY RESOLUTIONS AND REPORTS OF THE GOVERNMENTAL EXPERT GROUP IN THE FIELD OF INTELLIGENCE SECURITY	313
JUMAKHONI S.L. THE HUMAN RIGHT TO HOUSING: THE BASIS OF ITS INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL REGULATION	324
IBROKHIMZODA M.I. PROBLEMS OF DETERMINING THE AGE OF A CRIMINAL IN CRIMINOLOGY	333
NAMOZOV M.Z. GUARANTEES OF THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION OF CHILDREN WITH DISABILITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	342
GAFUROVA M.A. LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	348

KHALIMKHANOV A.A. THE PUBLIC LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS ROLE IN THE BANKING SYSTEM THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	355
RAZZORZODA T.M. ESSENCE AND PURPOSE OF THE LOCAL LEVEL OF EXECUTIVE POWER IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION	360
ABDUJABORZODA K.A. APPLICATION OF INDUSTRIAL LEGAL SUBJECTS AND MODERN MARKETING TOOLS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITY	369

POLITICAL SCIENCES

KHIDIRZODA M.U., ABDULLO D.A. FEATURES OF THE FORMATION OF THE INSTITUTION OF THE LEADER OF THE NATION AND THE PROCESS OF STRENGTHENING PUBLIC CONFIDENCE IN TAJIKISTAN	375
MAHMADIZODA N.D., MAKHMADIEV R.S. THE ROLE OF TOURISM IN THE SYSTEM OF SOCIAL VALUES OF PUBLIC LIFE	383
SAFARALIZODA K.Q., ISOZODA T.I. THE PLACE AND ROLE OF THE ADDRESS BY THE LEADER OF THE NATION IN THE SYSTEMS OF STATEHOOD OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	393
MERODZHIDDINI N., NEMATOV I. GEOPOLITICAL SITUATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CENTRAL ASIA	405
NAIMI I.N. COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN POLICY ASPECTS OF THE ANNUAL MESSAGES OF THE LEADER OF THE NATION, PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN, HONORABLE EMOMALI RAHMON (2019-2023)	412
ERGASHEVA F.M. THE CONTRIBUTION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT TO THE ACHIEVEMENT OF THE STRATEGIC GOALS OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN	422
QUVATZODA S.Z., BOBOZODA F.T. COOPERATION OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES IN SOLVING TRANSBOUNDARY RIVERS PROBLEMS: ANALYSIS OF THE SITUATION AND PROSPECTS	428
SAFARZODA M.A., KUCHAROVA N.A. IMAGE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON INFORMATION SITES OF CIS COUNTRIES	442
MUKHAMEDOVA Z.S., BOYMATOVA L.K. PERSONNEL POLICY AS A TOOL PERSONNEL MANAGEMENT IN THE SELECTION AND PLACEMENT OF PERSONNEL	448
KUYLIEVA L.S. TERRORISM AS A THREAT TO NATIONAL VALUES	459
HOLMURODOV S.G. THE ROLE OF “INDIA'S SOFT” POWER IN CENTRAL ASIA	466
NAZARALIEV F.A. STRATEGY OF TAJIK STATE POLICY IN THE WAY OF FIGHTING AGAINST TERRORISM AND EXTREMISM	473
ABDULLOEVI N.S. CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF A POLITICAL INSTITUTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	478
YUSUPOV G.M. ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES IS THE MAIN FACTOR OF THEIR INTEGRATION	484
TOJIDINOVA M.I. WOMEN AND FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	491

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 336.2 (575.3)

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ АНДОЗ ВА АНДОЗБАНДӢ ЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори

Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88.

РАҶАБЗОДА ШЕРАЛӢ ШОДИМУРОД,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии

назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 111-16-91-11. E-mail: rajabzoda.sherali@mail.ru

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии андозро чун категорияи иқтисодӣ таҳқиқ намуда, муаллиф чунин таърифи андозро додааст: Андоз, ин пардохти ҳатмӣ, бебозгашт, беподош буда, аз ҷониби давлат бо мақсади нигоҳдории он ситонида мешавад. Ба назари муаллиф хусусияти фарқкунандаи назарияҳои мавҷуда дар он таҷассум меёбад, ки марксистон мавқеъ, сохтор ва нақши онро сохтори иқтисодӣ ва сиёсии ҷамъият мебинанд. А.Тривус, А. Соколов онро пардохти маҷбурии бе эквивалент» медонанд. Евстигнеев Е. Н. онро «категорияи объективи молиявӣ (пулӣ)», олимони Пажӯҳишгоҳи илми молия онро «пардохти ҳатмӣ». доништаанд. Муҳаққиқ чунин мешуморад, ки андозро аз нуқтаи назари иқтисодӣ воситаи сиёсати фискалӣ ва ҳамзамон усули танзими ғайримустақими равандҳои иқтисодӣ дар сатҳи макросатҳ мебошанд.

Калидвожаҳо: моҳият, иқтисод, андоз, категория, пардохти ҳатмӣ, бебозгашт, беподош, давлат, марксистон, классикони англис, сиёсӣ, фискалӣ ғайримустақим, макросатҳ, вазифа, функсия, унсур

Солҳои охир вобаста ба моҳияти иқтисодии андоз ва андозбандӣ дар адабиётҳои даврӣ баҳсҳои муҳим чараён дорад. Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи андоз чунин оварда шудааст: “Андоз пардохти ҳатмии муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба буҷет ба ҳисоб рафта, ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад” [1, с.468].

Дар луғати калони иқтисодӣ «андоз – пардохти ҳатмӣ, бебозгашти инфиродӣ, ки аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ дар шакли бегона кардани маблағҳои ба онҳо дар асоси моликият, идораи хоҷагидорӣ ё идораи оперативии маблағҳо тааллуқдошта бо мақсади аз ҷиҳати молиявӣ таъмин намудани фаъолияти давлат ситонида мешавад» [2, с.31].

Дар энциклопедияи маъмулии иқтисодӣ «андозро, пардохтҳои ҳатмиеанд, ки давлат аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ (шаҳрвандони инфиродӣ ва корхонаҳо) дар асоси қонунгузорию ҷорӣ ситонида, ба буҷет ворид карда мешаванд» [3, с.5]. Андозро манбаи асосии даромади буҷети давлатӣ ва яке аз воситаҳои пешбурди сиёсати иқтисодии давлат мебошанд.

Дар луғати иқтисодӣ «андоз – ҳамчун пардохти ҳатмӣ, ки давлат аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ меситонад» омадааст [4, с.414].

Хусусиятҳои сифатии ҳама гуна андоз, ки онро аз дигар намудҳои бочҳои ҳатмӣ ба ғайри давлат (масалан, бочи давлатӣ, бочи иҷозатнома) фарқ мекунанд, муқаррар намудани қонунгузорию андоз, басомади ситонидани он, баробар набудани он дар ҳолатҳои муайянгардида мебошад.

Ба назари марксистон, Карл Маркс, Фридрих Энгелс ва Владимир Илич Ленин «Андозҳо, пардохтҳои ҳатмиест, ки давлат аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ меситонад. Онҳо дар баробари ба синфҳо тақсим шудани ҷамъият ва пайдоиши давлат пайдо шуданд. Барои маблағгузориҳои хароҷоти давлат истифода мешуд. Моҳияти иҷтимоӣ иқтисодӣ, мавқеъ, сохтор ва нақши онро сохтори иқтисодӣ ва сиёсии ҷамъият муайян мекунад. Дар андозҳо мавҷудияти аз ҷиҳати иқтисодӣ ифодаёфтаи давлат таҷассум меёбад» [5, с.34].

Ба қавли А.Тривус: «Андоз маъноӣ аз пардохткунанда маҷбуран ба эквиваленти мувофиқ гирифтани миқдори неъматҳои моддиро ифода мекунад» [6, с.400].

А. Соколов мефармояд, ки андозро ҳамчун «пардохти маҷбуриё фаҳмидан даркор аст, ки аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ аз шахсон ё хоҷагидорони алоҳида барои рӯйпӯш намудани хароҷотҳои давлат ва ё ҳал кардани масъалаҳои марбут ба сиёсати иқтисодӣ ба ба пардохткунандагон пешниҳод кардани эквиваленти маҳсули он гирифта мешавад»

Евстигнеев Е.Н. чунин мешуморад, ки «Андоз, пеш аз ҳама, категорияи объективӣ молиявӣ (пулӣ) мебошад. Он дорои шакли берунаи мавҷудият ва мазмуни дохилии объективӣ мебошад ва муносибатҳои андозӣ ҳамеша шакли ҳуқуқии маҷбури-ҳатмӣ доранд. Бидуни ин шакл онҳо муносибатҳои андозӣ шуда наметавонанд. Шакли ҳатмӣ ҳуқуқии андозҳо на мазмуни объективӣ онҳо, балки маҳсулияти онҳо маҳсуб мегардад. Сатҳи муайян ва нокифояи инкишофи муносибатҳои пулӣ-молӣ асоси иқтисодӣ ва шартҳои ҳатмӣ амалкарди андозҳо мебошад» [7, с.23].

Алексеев М.М. чунин меҳисобад, ки «Аз як тараф андоз яке аз унсурҳои тақсимот, яке аз ҷузъҳои нарх аст, ки аз таҳлили он (яъне нарх) дар ҳақиқат илми иқтисодӣ оғоз ёфтааст. Аз тарафи дигар, таъсис, тақсим, ҷамъоварӣ ва истифодаи андозҳо яке аз вазифаҳои давлатро ташкил медиҳад» [8, с.4].

Дар китоби дастҷамъонаи пажӯҳишгоҳи илмӣ молия, ки соли 2014 ба нашр расидааст «Андоз пардохти ҳатмиест, ки аз тарафи давлат аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ тибқи муқаррароти қонунгузорӣ ҷиҳати таъмини молиявии фаъолияти давлат ва ҳукуматҳои маҳаллӣ ситонида мешавад» [9].

Андозҳо аз давраи пайдоиши давлат рӯи зарурии муносибатҳои иқтисодии ҷамъият мебошад. Рӯшду тағйирёбии шаклҳои ҳокимияти давлатӣ ҳамеша бо тағйири низоми андоз сабаб мешуд. Дар ҷомеаи муосир андозҳо шакли асосии даромади давлат мебошанд. Ғайр аз ин вазифаи соф молиявӣ механизми андоз барои таъсири иқтисодии давлат ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ, рӯшд ва сохтори он, ба вазъияти прогресси илмию техникӣ истифода мешавад.

Андозҳо дар баробари истеҳсолоти молӣ, ба синфҳо тақсим шудани ҷамъият ба вучуд омада, барои таъминоти армия, судҳо, идораи давлатӣ ва ғайра истифода мешуд.

Мавҷудияти давлат аз ҷиҳати иқтисодӣ дар муносибатҳои андоз таҷассум меёбад.

Аз ҷониби давлат ба ғайраи ҷомеа гирифтани даромади изофа дар шакли сатҳи ҳатмӣ моҳияти андоз мебошад.

Андозҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ воситаи сиёсати фискалӣ ва ҳамзамон усули танзими ғайримустақими равандҳои иқтисодӣ дар сатҳи макросатҳ мебошанд.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, муносибатҳои андозӣ низоми ӯҳдадорӣҳои мушаххасе мебошанд, ки дар он аз як тараф давлат ва аз ҷониби дигар субъекти андозбандӣ, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ муайян карда шудааст ба иҷро мерасанд.

Тадқиқоти илмӣ моҳияти андозҳо аз тарафи иқтисодшиносони рус ва хориҷи дур нишон медиҳад, ки аксари олимони андозро ҳамчун шакли асосан амалии гардиши пулӣ аз пардохткунандагон ба давлат медонанд.

Одатан, се аломати зерини фарқкунандаи пардохтҳои нақшаи андоз чун карда мешаванд:

1) ҳолати истисноии қонунгузорӣ ва ҳуқуқии интиқоли маблағ ба буҷет ё ба фонди ғайрибуҷетӣ;

2) ўҳдадорӣ ва аниқ будани шартҳои пардохт ва андозаи пардохт;

3) устувории меъёрҳои гирифтани маблағҳо нисбат ба объекти андозбандӣ.

Аломати аввал маъноӣ онро дорад, ки ягон сохтори идоракунии давлатӣ, ба истисноӣ мақомоти қонунгузор ҳуқуқи таъсиси андозҳои нав, бекор кардан ё тағйир додани андозҳои мавҷударо надорад.

Аломати дуюм ўҳадорӣ баробар ва қатъӣ андозаи ҳамаи пардохткунандагонро барои иҷрои ўҳадориҳои доранд назди буҷет ва фонди ғайрибуҷетӣ пурра ва дар муҳлати муайян дар назар дорад.

Аломати охирин бояд кафолатҳои иқтисодӣ (молиявӣ)-ро бо устувории меъёрҳои муқарраргардида барои на камтар аз се сол ва барои андозсупорандагон, ки дараҷаи аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснокӣ сарборӣ андоз доранд, ҳавасманд намояд.

Ба андешаи мо, таърифе, ки дар Кодекси андозаи Федератсияи Русия оварда шудааст, дар омӯзиши андозҳо ба ҳақиқат наздиктар аст. Дар он омадааст, ки «Андоз ҳамчун пардохти ҳатмӣ, бебозгашти инфиродӣ, ки аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ дар шакли бегона кардани маблағҳои онҳо дар асоси моликият, идораи хоҷагидорӣ ё идоракунии оперативӣ маблағҳо мутааллиқ аст, бо мақсади аз ҷиҳати молиявӣ таъмин намудани фаъолияти давлат ситонида мешавад»[10,].

Дар моддаи 23-юми Кодекси андоз мафҳуми андоз чунин шарҳ дода шудааст: «Андоз пардохти ҳатмӣ муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ба буҷет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмӣ бебозгашт ва беподош дорад (ба истисноӣ андозаи иҷтимоӣ). Андозҳо бо воҳиди пулӣ ҳисоб ва бо пули миллий пардохт карда мешаванд, агар Кодекси мазкур тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошад»[11, с.576].

Дар ин асос метавон мафҳуми андозро, ки хоси давлати иҷтимоист, чунин мурағаб созем: «андоз ин пардохти ҳатмӣ инфиродӣ мебошад, ки дар асоси қонун дар бораи андоз аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба системаи буҷетӣ бо мақсади таъмини тараққиёти иҷтимоӣ иқтисодии давлат ситонида мешавад.

Пардохтҳои андозӣ на танҳо андозхоро, балки чор намуди пардохтҳо: андозҳо, хирочҳо, бочҳо ва саҳмгузориҳоро дар бар мегирад.

Ба чор намуд тақсим кардани пардохтҳои андозӣ: андозҳо, хирочҳо, бочҳо ва саҳмҳо ҳам асоси расмӣ ҳуқуқӣ ва ҳам асоси иқтисодӣ дорад.

Дар Кодекси андозаи Федератсияи Русия «андоз ҳамчун пардохти ҳатмӣ, бебозгашти инфиродӣ аз ҷониби ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ дар шакли бегона кардани маблағҳои онҳо бо мақсади дастгирии молиявӣ фаъолияти давлат ва муниципалитетҳо фаҳмида мешавад».

Бочҳо низ инчунин намудҳои мустақили пардохтҳои навъи андоз мебошанд, вале онҳо як қатор хусусиятҳои фарқкунанда доранд. Тибқи Кодекси андозаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бочи ҳатмӣ, ки аз ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ ситонида мешавад, пардохти он яке аз шартҳои ба манфиати супорандагони боч аз ҷониби мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, дигар мақомоти ваколатдор ва шахсони

мансабдор содир намудани кирдорҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳамиятнок, аз ҷумла додани ҳуқуқҳои муайян ё додани иҷозатномаҳо ситонида мешавад.

Дар Кодекс таърифи хироч дода нашудааст, аз афташ, онро ҳамчун як навъ пардохтҳо мефаҳмад.

Ба эътиқоди коршиносон, бочҳо ва пардохтҳо дар муқоиса бо андозҳои умумӣ ҳамеша ҳадафи мушаххас ва манофеи махсус доранд, ки ин онҳоро ба андозҳои мақсаднок наздик мекунад. Қобилияти пардохт вобаста ба намуд ва хусусияти мақсадноки андоз, сарбории пардохтҳо бочҳо асосан дар асоси принсипи ғоидаи гирифташуда ташаккул ва тақсим карда шуда, қобилияти пардохткунандагонро бевосита ба назар намегирад.

Мақсади асосии муқаррар намудани бочҳо аз ҷониби давлат ин пӯшонидани хароҷоти мушаххаси муассисаҳо ва сохторҳои давлатиест, ки ба ташкилотҳо ва шахсонӣ алоҳида хизмат мерасонанд. Манфиати иқтисодии супорандагони бочҳо аз он иборат аст, ки тавассути пардохти он ҳуқуқ ва имтиёзҳои мушаххас ё ҳимояи ҳуқуқӣ ба даст оранд. Бо вучуди ин, пардохтҳо на ҳама вақт ба хароҷоте, ки барои онҳо ҷорӣ карда мешаванд, мувофиқат мекунанд. Пардохтҳо метавонанд аз маблағи зарурии хароҷот зиёд бошанд (давлат монополияи худро истифода мебарад) ё камтар бошад (ғоидаи номутаносиб аст).

Бочҳо на ҳамеша танҳо барои маблағгузори хароҷоти дахлдор, амалӣ намудани ҳадафҳои дигар, масалан, ҳифзи бозори дохилӣ ва истехсолкунандагони ватанӣ тавассути муқаррар намудани бочҳои баланди гумрукӣ ё бо мақсади бақайдгирӣ ва баҳисобгирии ҳама гуна ғайриҷири хангоми муқаррар намудани маблағи ночиз ба қайд гирифта мешаванд.

Пардохтҳо метавонанд мунтазам ё яквақта бошанд. Аввалин ба андозҳои мақсаднок наздиктаранд, дуҷумӣ бошад, ба бочҳо наздиктаранд. Пардохтҳо одатан як маротиба ситонида мешавад. Байни ин ду пардохтҳои навъи андоз дигар фарқиятҳои назаррас вучуд доранд. Бо дарназардошти қонунгузори андози Русия ва Аврупои Ғарбӣ, инчунин мавқеи мутахассисони соҳаи ҳуқуқи андоз, байни доираи ин пардохтҳо фарқияти аниқ қардан мумкин аст [12, с.176].

Мо таърифи хирочро, ки дар Кодекси андози Федератсияи Россия дода шудааст, бо тавачҷӯх ба хусусиятҳои фарқкунандаи пардохт ва хироч маҳдудтар шарҳ медиҳем.

Ба андешаи мо, ситонидан бояд ҳамчун пардохти андоз барои соҳиб шудан ба ҳуқуқи муайян ё иҷозат барои анҷом додани ҳама гуна намуди ғайриҷири аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва идораи давлатӣ фаҳмида шавад.

Мафҳуми боч пардохтро барои анҷом додани амалҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳамияти ҳуқуқӣ ба манфиати андозсупоранда ё аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ (ворид ё содироти мол хангоми убури сарҳади гумрукӣ, додани ҳуҷҷатҳо ва бақайдгирии ҳуқуқӣ) дар назар дошта мешавад.

Дар баробари ин бочҳо бевосита ба гирифтани имтиёзҳои инфиродии супоранда алоқаманданд.

Бо назардошти хусусияти ҳоси хироч ва пардохтҳо нисбат ба андозҳои умумӣ, муқаррар қардани онҳо бояд дар асоси мулоҳизаҳои амалии зерин сурат гирад. Якум, ҳаҷми бочҳо, агар имконида бошад, бояд ба ғоидаи пардохткунандагон ва ё ба хароҷоти дахлдори мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ мувофиқ бошад. Сониян, андозаи тарифи хирочҳо набояд имкониятҳои шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеиро дар татбиқи ҳуқуқҳои конституционӣ худ маҳдуд накунад, балки ба ҷомеа имкон диҳанд, ки номӯи пурраи имтиёзу хизматрасониҳои дахлдорро аз давлат дастрас

намоёд. Дар сурати нокифоя будани маблағҳои воридоти бочҳо барои маблағгузорию чунин хароҷот бояд аз маблағҳои андозии умумӣ ҷалб карда шаванд.

Чунин пардохтҳои навъи андоз, ба монанди саҳмҳо, махсусан қайд карда мешаванд. Имрӯз, ин консепсия дар Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд нест.

Андозии ягонаи иҷтимоӣ, воқеан, ҳамеша моҳияти дугона дошт. Аз як тараф, ин пардохт дорои тамоми хусусиятҳои фарқкунандаи характери андоз буда, ҳадафи асосии қорӣ намудани онро маҳз вазифаҳои фискалӣ муайян мекунанд. Аз тарафи дигар, вай бо унсурҳои суғурта алоқаи муайян дорад. Дар шакли тозатарини он ин пардохтро ҳаққи суғурта номидан душвор аст, зеро ҳодисаи суғуртавӣ вучуд надорад.

Ба ҳамин тарик, дар мафҳуми ҳаққи суғуртаи ҳатмӣ мо пардохти андозро дар шакли бегона кардани маблағҳо бо мақсади аз ҷиҳати молиявӣ таъмин намудани фаъолияти фондҳои ҷамъиятии давлатиро дар назар дорем. Баръакси пардохтҳо, саҳмҳо мунтазаманд. Муносибат бо ин пардохтҳо дар мутаносиб будани ҳаҷми ҳиссагузориҳо бо хароҷоти фондҳои ҷамъиятӣ зоҳир мегардад.

Дар натиҷа мо ба ҳулосае меоем, ки низомии андоз дар асоси чунин пардохтҳо ба монанди андозҳо, бочҳо ва саҳмҳо сохта шудааст. Онҳо, воқеан, асоси ташаққули низомҳои гуногуни андозбандӣ, аз ҷумла, системаи андоз мебошанд.

Тавре, ки маълум аст, моҳияти як категорияи мушаххас дар вазифаҳои он пурра зоҳир мешавад. Дар натиҷаи иҷрои вазифаҳои он моҳияти абстраксии категория бо шаклҳои амалии зӯҳуроти он пайваста мешавад.

Системаи андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи андозҳо, пардохтҳо, бочҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ мебошад, ки тибқи тартиби муқарраршуда аз андозсупорандагони шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ситонида мешаванд. Таснифоти андоз дар расми 1.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Таснифоти андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

I. АЛОМАТИ МОЛИЯВИЮ ИҚТИСОДӢ	
1. Аз рӯи усули бозпас гирифтани	бевосита; - бавосита (ААИ, аксизҳо, бочҳои гумрукӣ)
2. Бо тағйир додани бори андоз	гузаранда (бавосита); - интиқолнопазир (бевосита)
3. Аз рӯи усули андозбандӣ	андозҳо аз шахсони ҳуқуқӣ; андозҳо аз шахсони воқеӣ; андозҳои умумӣ.
4. Аз рӯи объекти андозбандӣ:	молу мулк; иҷора; аз ҳисоби даромад; андоз аз истеъмол.
5. Аз рӯи воҳиди андозбандӣ	андозҳои иқтисодӣ; сукунат.
6. Аз рӯи меъёрҳои андоз	прогрессивӣ; регрессивӣ; мутаносиб; саҳт; ҳадди ақали музди меҳнат.
7. Аз рӯи минтақаи фаъолият	ҳатмӣ; махсус.
8. Аз рӯи ҳадаф	- реферат; мушаххас.
9. Ба тарзи ифода	пули нақд; ғайринақдӣ.
10. Аз рӯи хусусияти умумии манбаи андоз	андоз аз даромад; андозҳо аз хароҷот.
11. Аз рӯи манбаи пардохт	инфироодӣ; ба арзиш дохил карда шудааст; аз ҳисоби ғоидаи тавозунӣ; аз ҳисоби ғоидаи соф; аз ҳисоби даромад.

12. Аз рӯи усули андозбандӣ ва ситонидан	кадастр; эълomia; дар сарчашма.
II. АЛОМАТИ МАЪМУРИЮ ҲУҚУҚӢ.	
1. Бо ҳуқуқи истифодаи пардохтҳо	худӣ; танзимкунанда.
2. Дар асоси сохторӣ ва маъмурӣ	ҷумхуриявӣ; маҳаллӣ.
3. Бо усули интиқол	ба таври худкор; мустақилона; - бо фармон.
III. АЛОМАТИ ФАЗОӢ-ВАҚТӢ	
1. Аз рӯи басомад	таъчилӣ; мунтазам.
2. Аз рӯи вақт ва ҷои ҷамъоварӣ:	дар манбаи даромад; сохиби даромад; ҳангоми сарф кардани пул.

Моҳияти андозро функсияҳои он пурра менамояд. Надонишани функсияҳои андоз имкон намедихад, ки ба моҳияти андоз сарфаҳм раваӣ. Дар ҷадвали 2 функсияҳои андоз оварда шудааст.

*Ҷадвали 2.
Функсияҳои андоз*

Номгӯи функсияҳо	Моҳияти функсия
1. Функсияи фискалӣ	ташаккули захираҳои молиявии давлатро, ки барои иҷрои барномаҳои буҷетӣ, иҷтимоӣ ва дигар барномаҳо, инчунин барои мавҷудияти муассисаҳои давлатӣ заруранд, таъмин менамояд.
2. Функсияи иқтисодӣ	барои азнавтақсими одилонаи иҷтимоии даромад вобаста ба афзалиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ё аҳамияти субъектҳои соҳибкорӣ, яъне воситаи танзими иқтисодӣ мебошад.
3. Функсияи танзимкунанда	дар он зӯҳур меёбад, ки андозҳо воситаи таъсиррасонӣ ба тақрористеҳсолот бо роҳи ҳавасмандгардонӣ ё суғат кардани суръати он, талаботи самарабахш, ҷамъшавии сармоя, прогресси илмию техникӣ ва ғайра мебошанд.
4. Функсияи назорат	аз он иборат аст, ки давлат бо ёрии андоз аз болои даромад ва хароҷоти андозсупорандагон назорат мебарад.
5. Функсияи иҷтимоӣ	муқаррар намудани меъёрҳои андоз ва имтиёзҳои андоз ба тарзе, ки ҳамаро аз рӯи бори андоз ба як сатҳи тақрибан баробар карда, ба даромади аҳоли таъсири бад нарасонад.

Принсипҳои андозбандиро мактаби классикони англис бо роҳбарии Адам Смит чунин муайян карда буд.

1. Якхела будан, яъне, ягонагии талаботи давлат нисбат ба андозсупорандагон ва универсал будани қоидаҳои андоз.

2. Аниқ будан, яъне маъноӣ возеҳу равшан, фаҳмо будан, устувории хусусиятҳои асосии низоми андоз, тағйирнопазирии онҳоро дар муддати тӯлонӣ дорад.

3. Содда ва осон.

4. Муътадил будани андозҳо.

Адам Смит пешниҳод кард, ки андозҳо асосан аз: Ҷоида, иҷора ва музди меҳнат ситонида шаванд.

Принсипҳои андозбандӣ.

1. Универсалӣ, яъне фарогирии андози ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, ки даромад мегиранд.

2. Субот, яъне устувории намудҳои андоз ва меъёри андоз бо мурури замон.

3. Шиддати баробар, яъне сарбории баробар барои субъектҳои дорои сатҳи даромади якхела.

4. Ҳатмӣ, яъне маҷбурӣ будани андоз ва ногузир будани пардохти он.

5. Адолати иҷтимоӣ – муқаррар намудани меъёрҳои андоз ва имтиёзҳои андоз ба тарзе, ки ҳамаро аз рӯи бори андоз ба як сатҳи тақрибан баробар карда, ба хавфи даромад ва аҳоли таъсири нарм расонад.

6. Адолати уфуқӣ.

7. Адолати амудӣ.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифтааст, ки дар боби дуюми он принципҳои андозбандӣ муайян карда шудааст, ки мо онҳоро дар намуди чадвал чунин инъикос намудем. Андозбандӣ ба принципҳои қонуният, ҳатмӣ, асоснокӣ андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ягонагии низоми андоз ва шаффофият асос меёбад. (чадвали 3)

Чадвали 3.

Принципҳои андозбандӣ

Принципҳои андозбандӣ	Моҳияти принцип
қонуният	1.Андоз мутобиқи Кодекси мазкур муқаррар карда мешавад ва меъёрҳои қонунгузори андоз наметавонанд ба принципҳои бо ҳамин Кодекс муқарраршуда муҳолифат кунанд. 2. Ба ҳеҷ шахс наметавонад уҳдадори пардохти андоз, ки мутобиқи Кодекси мазкур муқаррар нашудааст ё бе риояи меъёрҳои он муқаррар гардидааст, вогузор карда шавад
ҳатмӣ	Ҳамаи субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ уҳдадоранд, андозҳои тибқи Кодекси мазкур муқарраршударо пардохт намоянд ва меъёрҳои қонунгузори андозро риоя кунанд
асоснокӣ андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда	1.Асоснокӣ андозбандӣ маънои дар қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани ҳамаи унсурҳои андоз, андозсупоранда, имтиёзҳои андозӣ, тартиб, иҷро ва қатъ намудани уҳдадориҳои андозро ифода менамояд. 2. Дар доираи муносибатҳои андозӣ мақомоти андоз уҳдадоранд, бо мақсади иҷрои қонунгузори андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо андозсупоранда ҳамкорӣ намоянд. Дар баробари ин, мақомоти андоз ҳуқуқ надоранд ба ғайриқонунии андозсупоранда монеаи сунъӣ эҷод намоянд, андозсупоранда бошад, уҳдадор аст ба мақомоти андоз барои амалӣ намудани ваколатҳои мусоидат кунад
адолат	1.Андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон умумӣ мебошад ва ҳамаи андозсупорандагон андозҳоро муносиб ба даромад ва молу мулк пардохт мекунанд. 2. Муқаррар намудани меъёрҳои фарқкунандаи андоз, имтиёзҳои андоз ё дигар афзалиятҳо вобаста ба шакли моликият, манбаи маблағгузорӣ, инчунин андозҳое, ки барои амалиномаҳои ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон монеа эҷод мекунанд, манъ аст.
ягонагии	1.Низоми андоз дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон

низомии андоз	ягона мебошад. 2.Муқаррар намудани андозхое, ки фазои ягонаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла бевосита ё бавосита озодона интиқол додани мол (ичрои қор ва хизматрасонӣ) ё воситаҳои молиявиро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд менамоянд, манъ аст.
шаффофият	1.Санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ ҳатман интишор карда мешаванд. 2.Санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҳуқуқии андозӣ, ки расман интишор нашудаанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд.

Сарчашма: Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021, №1844

Ба қавли Ёров А.Д. "Принсипи андозбандӣ ба принсипҳои қонуният, ҳатмият, асоснокии андозбандӣ ва ҳамкориҳои мақомоти андоз бо андозсупоранда, адолат, ягонагии низомии андоз ва шаффофият асос меёбад. Принсипи асосноккунии андозбандӣ маънои дар қонунгузориҳои андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани ҳамаи унсурҳои андоз, андозсупоранда, имтиёзҳои андоз, тартиб, иҷро ва қатъ намудани ўҳдадорихоии андозро дорад. Дар доираи муносибатҳои андоз мақомоти андоз ўҳдадоранд бо андозсупоранда бо мақсади таъмини иҷрои қонунгузориҳои андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкорӣ кунанд. Дар баробари ин мақомоти андоз ҳуқуқ надоранд, ки барои ғайриқонунии ҳуқуқии андозсупоранда монеаҳои сунъӣ ба вучуд оваранд ва андозсупоранда бояд ба мақомоти андоз дар татбиқи ваколатҳои худ мусоидат намояд. Дар навбати худ моҳияти андозро сиёсати андоз ва механизмҳои андозбандӣ мукамал мегардонад" [16, с.164].

Сиёсати андоз маҷмӯи тадбирҳо дар соҳаи андоз мебошад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои муайян нигаронида шудаанд. Сиёсати андозии давлат намуд, дараҷа ва мақсади даҳлати давлатро ба иқтисодиёт инъикос намуда, вобаста ба вазъият дар он тағйир меёбад.

Вазифаҳои сиёсати андоз аз инҳо иборатанд:

- бо захираҳои молиявӣ таъмин намудани давлат;
- фароҳам овардани шароит барои танзими тамоми иқтисодиёти кишвар;
- рафъи нобаробарии сатҳи даромади аҳоли.

Ҳадафҳои асосии сиёсати андоз аз инҳо иборатанд: фароҳам овардани шароити мусоид барои ғайриқонунии фаъоли молиявӣ иқтисодии субъектҳо ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ тавассути омезиши манфиатҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ.

Се намуди сиёсати андоз вучуд дорад:

1. Сатҳи баланди андозбандӣ;
2. Сарбории ками андоз;
3. Сиёсати андоз бо сатҳи хеле назарраси андозбандӣ.

Дар амал сиёсати андоз тавассути механизми андоз амалӣ карда мешавад. Механизми андоз маҷмӯи шаклҳо ва усулҳои ташкилию ҳуқуқии андозбандӣ мебошад. Ташаккули механизми андоз тибқи иҷрои принсипҳои андозситонӣ амалӣ карда мешавад, ки мо онро дар намуди ҷадвал шарҳ додем.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати андоз ва ғайриқонунии муътадили механизми андоз давлат воситаҳои зеринро истифода мебарад:

- имтиёзҳои андозӣ кам кардани ҳаҷми (саҳтии) андозбандӣ мебошанд. Якчанд намуди имтиёзҳои андоз вучуд доранд:

- а) қорӣ намудани ҳадди ақали андоз ин озод кардани як қисми объекти андоз аз андоз мебошад;
- б) муқаррар намудани масунияти андоз;
- в) паст кардани меъёри андоз;
- г) кам кардани маоши андоз;
- д) додани кредити андоз (ба таъхир андохтани пардохти музди андоз ба бучет).
- е) аз андозбандӣ озод кардани як қисми объекти андоз;
- ж) озод кардан аз баъзе намудҳои андоз.

Тибқи Кодекси андоз дар Тоҷикистон чунин намудҳои андоз муқаррар карда шудааст. Андозҳо дар он ба “андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ” ҷудо карда шудаанд (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4.

Гурӯҳбандии андозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

АНДОЗҲОИ УМУМИДАВЛАТӢ	АНДОЗИ МАҲАЛЛӢ
1.андоз аз даромад	андоз аз молу мулк
2.андоз аз арзиши иловашуда	
3.андози аксиз	
4.андозҳо барои захираҳои табиӣ	
5.андози иҷтимоӣ	
6.андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия)	

Сарчашма: Кодекси андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021, №1844. – С. 29-30

Ба унсурҳои андоз мансубанд:

- объекти андозбандӣ;
- манбаи андоз;
- меъёри андоз;
- давраи андоз;
- тартиби ҳисоб кардани андоз;
- тартиби пешниҳод кардани ҳисоботи андоз;
- тартиби пардохти андоз[14, с.39].

“Меъёрҳои андозҳои аксизӣ, андоз барои захираҳои табиӣ, андозҳои замин, андозҳои ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, маблағи собит барои соҳибкорони инфиродӣ дар асоси шаҳодатнома бо шартҳои махсус фаъолияткунанда ва арзиши патент барои соҳибкорони инфиродӣ аз рӯи намудҳои алоҳидаи фаъолият бо назардошти хусусияти минтақавӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешаванд[15, с.7].

Ҳамин тавр, моҳияти иқтисодии андозро, чун категорияи иқтисодӣ таҳқиқ намуда чунин хулоса намудан мумкин аст.

1. Назарияи мавҷудаи моҳияти иқтисодии андозро таҳқиқ намуда, чунин таърифи андозро додан мумкин аст: Андоз, ин пардохти ҳатмӣ, бебозгашт, беподош буда, аз ҷониби давлат бо мақсади нигоҳдории он ситонида мешавад.

2. Хусусияти фарқкунандаи назарияҳои мавҷуда дар он таҷассум меёбад, ки марксистон мавқеъ, сохтор ва нақши онро сохтори иқтисодӣ ва сиёсии ҷамъият мебинанд. А.Тривус, А. Соколов онро пардохти маҷбурии бе эквивалент» медонанд. Евстигнеев Е. Н. онро «категорияи объективии молиявӣ (пулӣ)», олимони Пажӯҳишгоҳи илмӣ молия онро «пардохти ҳатмӣ» донистаанд.

3. Андозҳо аз нуктаи назари иқтисодӣ воситаи сиёсати фискалӣ ва ҳамзамон усули танзими ғайримустақими равандҳои иқтисодӣ дар сатҳи макросатҳ мебошанд.

Адабиёт

1. Азрилян А.Н. Экономический словарь. Институт новой экономики. М., 2011.– С.468.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2021, №1844. –С. 31
3. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон, 2012. -С. 5
4. Борисов А.Б. Большой экономический словарь.-Москва, Книжный мир. 2010.- С.414
5. Взгляд на развитие учения о налоге / М.М. Алексеенко. Харьков, 1870. С. 25. - Там же. С. 34
6. Китоби бучет ва низоми бучет. ПИТ «Молия». ҚДММ «Эр-граф». 2014.- 400с.
7. Ленин В. И., К деревенской бедноте, Полн. собр. соч., 5 изд., т. 7; его же, Аграрный вопрос в России к концу XIX века, там же, т. 17; его же, Капитализм и налоги, там же, т. 23; его же, Доклад о замене разверстки натуральным налогом [на X съезде РКП(б)], там же,
8. Маркс К. и Энгельс Ф., Морализирующая критика и критицирующая мораль, Соч., 2 изд., т. 4; их же.
9. Марьяхин Г. Л., Очерки истории налогов в СССР, М., 1964; Финансы капиталистических государств. Авт. коллектив под руководством Б. Г. Болдырева, М., 1971.
10. Налоговый кодекс Российской Федерации (с изменениями и дополнениями).
11. Налоги и налогообложение: Учебное пособие / А.В. Аронов, В.А. Кашин. -М.: Магистр, 2007. - 576 с.// <http://znaniyum.com/bookread.php?book=120904>
12. Некипелов. Популярная экономическая энциклопедия. М., «Российская энциклопедия». –С.176
13. Основы налогообложения и налоговое право. /Учебное пособие “М.: ИНФРА-М, 1999. С. 5.
14. Основы налогового права / Под ред. С.Г. Пепеляева. М.,2005. С.39, и др.
15. Эмиль де Жирарден. «Социализм и налог», Париж, 1850, [Рецензии из «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue», № 4], там же, т. 7;
16. Ёров А.Д. Принципы административно-правового регулирования налоговой сферы. Государственное управление. 2022/№2 (56). –С.164

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ НАЛОГА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,

доктор экономических наук,

Российско-Таджикского Славянского Университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзода, 30.

Тел.: (+992) 905-55-77-88.

РАДЖАБЗОДА ШЕРАЛИ ШОДИМУРОД,

докторант (PhD) Академии государственного управления

при Президенте Республика Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 111-16-91-11. E-mail: rajabzoda.sherali@mail.ru

В данной статье исследована экономическая сущность налога как экономической категории, и автор дал такое определение налога. Налог является обязательным,

невозвратным, безвозмездным платежом и взимается государством в целях его содержания. По мнению автора, отличительная черта существующих теорий заключается в том, что марксисты видят в ней положение, структуру и роль экономической и политической структуры общества, А. Тривуса, А. Соколов считает это вынужденным платежом без эквивалента. Евстигнеев Э. Н. это «объективная финансовая (денежная) категория», ученые НИИ финансов называют ее «обязательным платежом». Исследователь считает, что налоги с экономической точки зрения являются инструментом фискальной политики и одновременно методом косвенного регулирования экономических процессов на макроуровне.

Ключевые слова: сущность, экономика, налог, категория, обязательный платеж, безвозвратный, безвозмездный, государственный, марксисты, английская классика, политический, косвенно-фискальный, макроуровень, задача, функция, элемент.

ECONOMIC ESSENCE OF TAX AND TAXATION AS AN ECONOMIC CATEGORY

ASHUROV IKHTIYOR SAIDOVICH,

Doctor in Economics, Professor of the
Russian-Tajik (Slavonic) University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30, Mirzo Tursunzoda str.

Phone: (+992) 905-55-77-88.

RAJABZODA SHERALI SHODIMUROD,

doctoral student (PhD) of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosir, 33

Phone: (+992) 111-16-91-11. E-mail: rajabzoda.sherali@mail.ru

In this article, the economic essence of the tax as an economic category has been studied, and the author has given such a definition of the tax. Tax is a mandatory, non-refundable, non-rewarded payment and is collected by the state for the purpose of its maintenance. According to the author, the distinguishing feature of the existing theories is embodied in the fact that Marxists see the position, structure and role of the economic and political structure of society, A. Trivus, A. Sokolov considers it a forced payment without an equivalent. Evstigneev E. N. it is an "objective financial (monetary) category", the scientists of the Scientific Research Institute of Finance call it "compulsory payment". have known The researcher believes that, from an economic point of view, taxes are a tool of fiscal policy and at the same time a method of indirect regulation of economic processes at the macro level.

Keywords: *essence, economy, tax, category, mandatory payment, irrevocable, unpaid, state, Marxists, English classics, political, indirect fiscal, macro level, task, function, element.*

УДК: 330

**ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶИ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СОДИҚОВ МЕТАРХОН СОҶИБЕКОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 935-08-40-76. E-mail: metar76@mail.ru.

ДАВЛАТЗОДА ДИЛШОД ШЕРАЛӢ,

докторант (PhD)-и Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодии Тоҷикистон.

734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 907-78-32-79. E-mail: dalshod97@inbox.ru

Дар мақола масъалаҳои танзими давлати сармоягузори хориҷӣ ҳамчун шартҳои муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯз дар марҳилаи рушд қарор дошта, сиёсати дарҳои бозро эълон кардааст. Чунин иқдом барои таъсиси иқлими мусоид ба субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар муҳайё намуда, дар ҷалби сармоягузори хориҷӣ заминаи устувори ҳуқуқиву инфрасохторӣ мегузорад.

Диққати асосӣ ба масъалаҳои татбиқи манфиатҳои иқтисодии кишвар, нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сатҳи устувор барои ҷалби сармояи хориҷӣ равона гардидааст. Инчунин дар мақола ошкор гардидааст, ки танзими давлатии ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар шароити бозор барои таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ мусоидаткунанда мебошад.

Исбот гардидааст, ки таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ ва таъмини рушди босуботи иқтисодӣ дар шароити кунунӣ дар заминаи истифодаи оқилонаи маблағгузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ имконпазир мебошад.

Калидвожаҳо: *Танзими давлатӣ, сармоягузори хориҷӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, иқтисодиёти миллӣ, равандҳои ҳамгироӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, сармоягузори мустақими хориҷӣ, сармоягузори портфелӣ, маблағгузорӣ, муносибатҳои молиявӣ қарзӣ, иқтисодиёти минтақа ва нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯз дар марҳилаи рушд қарор дошта, сиёсати дарҳои бозро эълон кардааст. Чунин иқдом барои таъсиси иқлими мусоид ба субъектони фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар муҳайё намуда, дар ҷалби сармоягузори хориҷӣ заминаи устувори ҳуқуқиву инфрасохторӣ мегузорад.

Бояд қайд кард, ки ташаккули қонунгузори сармоягузорӣ дар кишвари мо воқеан танҳо пас аз ба даст овардани истиклолият аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир гардид. Дар давраи гузашта, аз соли 1991 то имрӯз як қатор қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд, ки муносибатҳои ҳуқуқии бозорро танзим менамоянд, ки дар онҳо танзими ҳуқуқии сармоягузорӣ мавқеи хоса дорад.

Зарурати таҳия ва қабули қонунҳои бозорӣ низ аз он иборат аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти ҷомеаи ҷаҳонӣ дохил шуда, бо мақсади ҳамгироӣ ба раванди иқтисодии ҷаҳонӣ ва бомуваффақият паси сар намудани давраи гузариш маблағҳои иловагӣ ҷалб кардан лозим шуд[3].

Дар даврони истиклолият барномаҳои зиёди иқтисодӣ барои татбиқи афзалиятҳои миллӣ таҳия ва қабул гардидаанд. Инчунин ҷалби сармоягузорӣ самти афзалиятноки рушди иқтисодиёти миллӣ дар кишвар эътироф гашта, оиди беҳбудии ин самти муҳим меъёрҳои зиёди ҳуқуқӣ аз қабилӣ «Барномаи беҳтаргардонии ҷолибияти

сармоягузорӣ ба соҳаи истифодабарии каъри замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2015», «Барномаи давлатии сармоягузориҳо барои солҳои 2016–2020», «Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022», «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва ивазкунандаи воридот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020», «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020», «Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва монанди инҳо қабул гардидаанд.

Ҳамаи ин барномаҳо барои беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ равона гашта, дар кишвар барои таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ заминаи устуворӣ ҳуқуқӣ гузоштаанд.

Дар масъалаи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ принципҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- тадбирҳои таъминкунандаи тараққиёти мутавозин ва устувори иқтисодиёти мамлакат;

- дар қонунгузорӣ муқаррар намудани қоидаҳои фаъолияти сармоягузорӣ, дар асоси манфиатҳои стратегияи кишвар ва афзалиятҳои рушди иқтисодиёт, дар ояндаи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат;

- таъмини дастрасии пурраи ҳамаи сармоягузoron ба иттилоот, барномаҳои сармоягузорӣ, озмунҳои сармоягузорӣ;

- ҳамоҳангсозии муқаррароти асосии сиёсати ҷалби сармоя дар байни ташкилотҳои, ки барои фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ масъулант[8].

Бояд қайд кард, ки устувори иқтисодиёти мамлакат, татбиқи манфиатҳои иқтисодии кишвар, нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар сатҳи устувор барои ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидаткунанда мебошанд. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузориҳои хориҷӣ дар шаклҳои гуногун амалӣ намудани фаъолияти сармоягузорӣ иҷозат намудааст. Мувофиқи моддаи 4- уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузориҳо

Сармоягузориҳои хориҷӣ ҳуқуқ доранд сармоягузориҳо дар шаклҳои зерин амалӣ намоянд:

- ташкили корхонаҳо, ки пурра ба сармоягузориҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, инчунин филиалҳо ва намояндагӣҳо, ки ба шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мансубият доранд ё ба воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба корхонаҳои мавҷуда (Қонуни ҚТ аз 3.08.2018 № 1547);

- таъсиси шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ба даст овардани ҳисса дар корхонаҳои мавҷуда;

- ба даст овардани саҳмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматноки муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи консессияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ба даст овардани дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ;

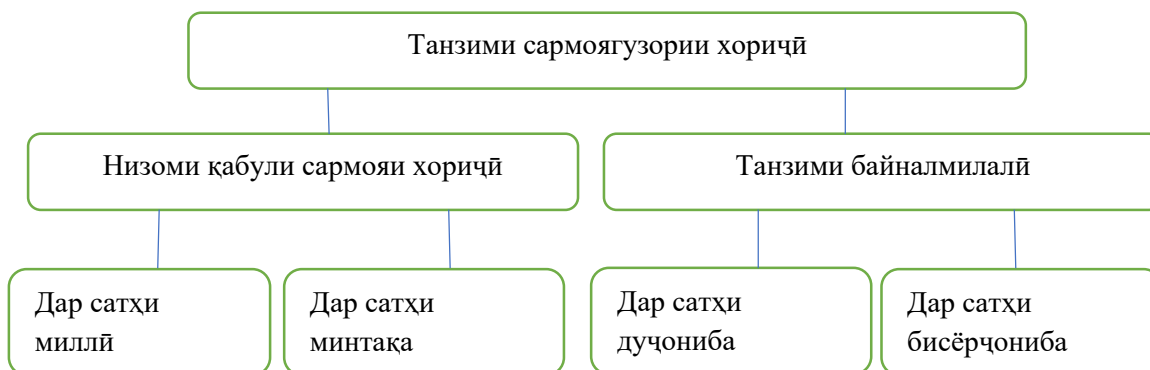
- дар дигар шаклҳое, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст[9].

Сиёсати сармоягузори дар Тоҷикистон ба пешбурд ва диверсификатсияи иқтисоди кишвар нигаронида шудааст. Ҳукумати Тоҷикистон барои фароҳам овардани фазои мусоидат барои соҳибкорӣ барои сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ ислоҳоти ғуногунро амалӣ кардааст. Дар кишвар як қатор имтиёзҳои сармоягузори пешниҳод шудаанд, аз ҷумла таътилҳои андоз, озодкунии гумрукӣ ва расмиёти соддакардашудаи оғози тиҷорат.

Ҳукумат инчунин ба рушди инфрасохтор, аз қабилӣ роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан ва фурудгоҳҳо афзалият додааст, то иртиботот дар дохили кишвар ва кишварҳои ҳамсояро беҳтар созад. Сарчашмаҳои табиӣи Тоҷикистон, аз ҷумла иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ он, ҳамчунин имкони сармоягузори дар соҳаи энергетикаро фароҳам меорад. Дар маҷмӯъ, сиёсати сармоягузори Тоҷикистон ба ҷалби сармояи хориҷӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёт барои мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Танзими раванди ҷалби сармояи хориҷӣ бо қонунгузори миллӣ ҷузъи танзими сармоягузори хориҷӣ буда, дар асоси принсипҳои қабули сармоягузори мустақими хориҷӣ, роҳ надодан ба таъбиз, ҳифз ва кафолатҳо барои сармоягузори хориҷӣ, беамоният интиқоли асъор, пешгирии экспроприатсияи сармоягузори хориҷӣ, мурочиат барои ҳалли баҳсҳо байни сармоягузори хориҷӣ ва давлати қабулкунанда, ки аз ҷониби муассисаҳои молиявии байналмилалӣ таҳия шудааст, амалӣ карда мешавад. Танзими давлатии сармоягузори хориҷӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Танзими давлатии сармоягузори.

Аз расми 1 бармеояд, ки танзими давлатии сармоягузори хориҷӣ ҷанбаҳои ғуногуни таъсиррасонро доро буда, пеш аз ҳама барои таъсири мутақобилан судманди иқтисодии дучонибаву бисёрҷониба равона гардидааст. Барои танзими давлатии сармоягузори хориҷӣ мақомоти давлатии соҳаи сармоягузори фаъолият мекунад.

Мувофиқи моддаи 6-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузориҳо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сармоягузори аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, ки вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- ба сармоягузори дар таъмини иҷрои уҳдадорихои мақомоти давлатии дахлдор ва шахсони ҳуқуқӣ мусоидат менамояд;
- мурочиати сармоягузори оид ба масъалаҳои дар ҷараёни фаъолияти сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бавучудомадаро баррасӣ намуда, робитаи байни мақомоти дахлдори давлатӣ ва сармоягузориноро таъмин менамояд;
- иттилоотро дар хусуси имкониятҳои сармоягузори, барномаҳо, лоиҳаҳо ва шартҳои сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва интишор менамояд;

- оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва такмили қонунгузорию Чумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сармоягузорӣ пешниҳодҳо таҳия ва ба Ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон манзур менамояд;

- ба сармоягузoron дар ҳалли масъалаҳо ва баҳсҳои бамиёномада, аз ҷумла бо тартиби то судӣ мусоидат менамояд;

- бо тартиби муқарраргардида созишномаҳо ва шартномаҳои сармоягузорию ба имзо мерасонад;

- вазифаҳои дигареро, ки ба ҷалби сармояи мустақим, пешбурди сармоягузорӣ, дастгирӣ ва ҷимояи сармоягузoron дар Чумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудаанд, амалӣ менамояд[9].

Ин принсипҳо дар қонунгузорию миллии кишварҳои қабулқунанда ба таври гуногун амалӣ карда мешаванд. Дар кишварҳои пешрафта дар бораи сармоягузорию хориҷӣ қонунҳои махсус вучуд надоранд ва фаъолияти сармоягузорони хориҷӣ тибқи қоидаву қонунҳое, ки ба фаъолияти сармоягузорони миллий татбиқ мешаванд, тобеъ аст. Дар амалияи ҳавасмандгардонии сармоягузорони хориҷӣ ва ҳам миллий усулҳои молиявӣ бартарӣ доранд. Дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ қонунгузорию махсус оид ба сармоягузорию хориҷӣ мавҷуд аст, ки ҳадафи он мусоидат ба таҷдиди сохтор ва рушди иқтисоди миллий, аз ҷумла тавассути ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад.

Вобаста ба масъалаи мазкур, бояд қайд кард, ки қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Чумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонуни ва устуворию қонунгузорӣ дар соҳаи сармоягузорию кафолат медиҳад.

Аз нуқтаи назари предмети таҷқиқот инчунин бояд қайд кард, ки сиёсати сармоягузорию соҳавӣ низ дар низоми ҷолибияти сармоягузорӣ нақши муҳимро иҷро мекунад. Сиёсати сармоягузорию соҳавӣ стратегия ё нақшаест, ки аз ҷониби ширкат ё сармоягузор барои як соҳаи мушаххас таҳия мешавад. Он тавсифи технологияҳо, инфрасохтор ва захираҳое дар бар мегирад, ки имкониятҳои сармоягузорию фоидаоварро амалӣ менамояд. Мақсади сиёсати сармоягузорию соҳа ҷалби сармоягузoron ва ҳадди аксар расонидани фоида дар соҳаи мушаххас мебошад.

Сиёсати соҳавии сармоягузорӣ, ки қисми сиёсати давлатии сармоягузорӣ буда, бояд муайян намудани мақсад ва самтҳои стратегии фаъолияти сармоягузорию дар соҳа, сохтори оқилона ва истифодаи самараноки сармоягузорию ва манбаъҳои фарогирии онҳо, таҷдиди сохтори сармоягузорию соҳаро таъмин намояд.

Самти соҳавии фаъолияти сармоягузорӣ дар муайян намудани самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорию давлатӣ нақши муҳим мебозад. Сиёсати соҳавии сармоягузорӣ фаъолиятест, ки ба дастгирии сармоягузорию бахшҳои афзалиятноки иқтисодӣ нигаронида шуда, рушди он амнияти иқтисодӣ ва мудофиавии кишвар, содироти маҳсулоти саноатӣ, тезонидани пешрафти илмию техникӣ ва динамизми тараққиётро дар оянда таъмин менамояд[10,61].

Сиёсати сармоягузорӣ дар Тоҷикистон ба ҷалби сармояи хориҷӣ ва мусоидат ба рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст. Ҳукумати кишвар барои беҳбуди фазои сармоягузорӣ, аз ҷумла таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ, қабули қонунҳо дар бораи сармоягузорӣ ва ҳифзи сармояи хориҷӣ, таъсиси як равзанаи сармоягузорӣ ва Шӯрои машваратии назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ иқдом кардааст.

Қобили қайд аст, ки Шӯрои машваратии назди Президенти Чумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ бо Фармони Президенти Чумҳурии Тоҷикистон аз 19 декабри соли 2007, № 356 таъсис дода шуда, дар доираи

он ба роҳ мондани ҳамкориҳои самараноки Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ якҷо бо Котиботи Шӯрои машваратӣ бо гурӯҳи Пешбурди соҳибқорӣи Бонки Ҷаҳонӣ мавқеи ҷумҳурӣ дар Ҳисоботи Пешбурди соҳибқорӣ барои соли 2018-ум 5 зина боло рафта, аз ҷойи 128 дар соли 2017 ба ҷойи 123 қарор гирифт ва соли 2015 бошад, Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ҳамчун майдони беҳтарини муколамаи давлат ва бахши хусусӣ дар арсаи ҷаҳонӣ пазируфта шуда, инчунин бо ҷоизаи байналмилалӣ «Ҳовард»-и Бонки ҷаҳонӣ сарфароз гардонид шудааст[4,54].

Ба мақсади арзёбии иқлими сармоягузории кишварҳо рейтингҳои Legatum Institute, ки аз тарафи Маркази тадқиқотии Бритонияи Кабир гузаронида мешавад, маъмул мебошад. Тибқи рейтингҳои мазкур дар даҳ соли охир Тоҷикистон ба дигаргуниҳои намоён дар соҳаи сармоягузории хориҷӣ ноил шудааст. Аз рейтингҳои кишварҳои рӯ ба инкишоф бармеояд, ки аз соли 2009 инҷониб Тоҷикистон дар рӯйхати рейтингӣ 8 зина боло рафта, дар соли 2018 дар зинаи 101 буд ва соли 2019 ба зинаи 114 баромадааст. Аз ҷиҳати беҳтарӣ бошад, дар соли 2020 ҷойи 63-юмро ишғол намуд. Дар соли 2019 кишвар дар ҷойи 86-ум қарор дошт[11].

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки Бонки Ҷаҳонӣ ҳар сол рейтингҳои кишварҳоро вобаста ба шароити мусоиди тиҷорат интишор мекунад. Тибқи гузориши Бонк Тоҷикистон дар рейтингҳои Doing Business-2020 аз зинаи 190 ба зинаи 116-ум баромад. Дар рейтингҳои соли 2019 натиҷаи кишвар даҳ зина поинтар буд. Дар рейтинг ҷумҳурӣ аввалин маротиба дар қатори даҳ кишвари ислоҳотгар дохил шуд[5,55].

Вобаста ба проблемаи баррасишаванда, қайд кардан муҳим аст, ки сармоягузориҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон метавонанд аз имтиёзҳои мухталиф, аз ҷумла имтиёзҳои андоз, коҳиши бози гумрукӣ ва озодӣ аз андози амвол бархурдор бошанд.

Аз нуқтаи назари мавзӯи тадқиқот бояд қайд кард, ки ҷузъи муҳими дастгирии сармоягузориҳо дар сатҳи минтақавӣ шароит ва омилҳои мебошад, ки ба суръати воридшавии сармоя таъсири мусбӣ мерасонанд, ки дараҷаи ҷолибияти сармоягузориҳои ин минтақаро инъикос мекунад. Воқеан, ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа муҳимтарин шартҳои ҷалби сармоя ба иқтисоди минтақа маҳсуб мешавад.

Дар баробари ин бояд гуфт, ки ҳар як минтақа, новобаста аз ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, сатҳи рушди иқтисодӣ, потенциали демографӣ, шароити институтсионалӣ ва хусусиятҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ба таври худ беназир аст. Дар робита ба ин метавон гуфт, ки ташаккули ҷолибияти сармоягузориҳои минтақаҳо ҳамчун проблемаи илмӣ ба талаботи амалияи таҳия ва татбиқи нақшаҳои стратегӣ ва барномаҳои рушди минтақаҳо ба таври кофӣ ҷавобгӯ мебошад[7,47].

Дар адабиёти илмӣ ба омилҳои ташаккули ҷолибияти сармоягузориҳои минтақаҳо диққати махсус дода мешавад. Инак, дар кори А.В. Бабанов, ин омилҳо аз рӯи хусусиятҳои инфиродӣ гурӯҳбандӣ шудаанд, ки ба мо имкон медиҳанд, ки таъсири ҳар як омилро ба ҷузъҳои ҷудоғонаи ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа ба таври мунтазам таҳлил намоем.

Таҷрибаи аксарияти мамлакатҳоеро, ки сармояи хориҷиро ғаёлона ҷалб мекунад, таҳлил намуда, Д.М. Марупов воқеияти ба ширкатҳои дорой сармояи хориҷӣ додани низоми имтиёзноқро эътироф мекунад, ки он ба сармоягузориҳои дар муқоиса бо корхонаҳои ватанӣ шароити нисбатан мусоиди ғаёлиятро фароҳам меорад[2,15].

Вобаста ба проблемаи баррасишаванда қайд кардан муҳим аст, ки вазифаи ташаккули ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа ҳам аз мавқеи объективӣ ва ҳам субъективӣ ҳалли ин масъала асоснок карда мешавад, зеро дар баробари мавҷудияти шароит ва заминаҳои объективӣ ғаёлияти сармоягузорӣ (масалан, мавқеи ҷуғрофӣ,

инфрасохтори табиӣ ва иҷтимоӣ, дараҷаи устувории сиёсӣ ва ғайра) фаъолияти сармоягузoronро дар ин шароит ба назар гирифта нозим аст, ки раванд ва натиҷаҳои он бо мавқеъ ва манфиати худ сармоягузoron хос аст.

Аз ин рӯ, дараҷаи фазои мусоиди сармоягузорино дар минтақа метавон бо таъсири омилҳои объективӣ ва субъективӣ раванди сармоягузори муайян кард. Илова бар ин, натиҷаи фаъолияти сармоягузории минтақа дар соҳаи рушди инфрасохтор метавонад афзоиши қолибияти сармоягузории он бошад[1,45].

Дар баробари ин, «дар таъсири васеъ «қолибияти сармоягузории минтақа» хусусияти умумии системаи иқтисодии минтақавӣ мебошад, ки маҷмӯи хусусиятҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ, имкониятҳо, захираҳо, маҳдудиятҳо, афзалиятҳои сармоягузoronро ҳамчун потенциали ҳамгирии ҳамкории онҳо бо тамоми қолибҳои манфиатдори раванди сармоягузори, ки даромаднокии татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорино дар ин минтақа ва талаботи эҳтимолии пардохтпазирно ба сармоягузори дар он муайян мекунад дар бар мегирад.

Тоҷикистон чанд бахшҳои афзалиятноки сармоягузори, аз ҷумла кишоварзӣ, сайёҳӣ, энергетика, истихроҷи маъдан ва нақлиётро муайян кардааст. Ҳукумат инчунин сиёсати ҳавасмандгардонии сармоягузори ба корхонаҳои хурду миёна ва бештар намудани инфрасохторро амалӣ кардааст.

Мувофиқи консепсияи сиёсати давлатии қалб ва ҳимояи сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалиятҳои сиёсати давлатии сармоягузори бояд ба ҷиҳатҳои зерин асос ёбад.

Ҷадвали 1.

Афзалиятҳои сиёсати давлатии сармоягузори

Самти афзалият	Таъсифи афзалият
Афзалиятҳои соҳавӣ	Ҳавасмандгардонии фаъолиятҳои, ки барои иқтисодии кишвар муҳиманд, аз ҷумла содироти маҳсулоти рақобатпазир ва воридоти технологияҳои нав, қалби сармоягузори ба бахшҳои афзалиятнок, ки номгуи онҳо бояд мунтазам баррасӣ карда шавад.
Афзалиятҳои нисбати ширкатҳои	Дар баробари ҳавасмандгардонии сармоягузории ширкатҳои бузург ба қалби сармояи ширкатҳои хурду миёнаи хориҷӣ, ки бештар ба тақмили заминаи қонунгузории ҳавасмандгардонии сармоягузори ва таъмини қаллати устувории шароит эҳтиёҷдоранд, таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад.
Афзалиятҳои рушди минтақавӣ	Дар баробари амалияи фароҳам овардани шароити маҳсусан мусоид барои фаъолияти сармоягузори дар минтақаҳои алоҳидаи озоди иқтисодӣ, истифодаи ташаббус ва иқтидори захиравии худудҳоро бо дарназардошти рушди инфрасохтор ва институтҳои маъмури барои қалби сармоягузорони ояндадор зарур аст.
Афзалиятҳои кишвар ва минтақа	Пурзӯр намудани раванди қалби сармоя ба иқтисодии кишвар диверсификасияи манбаҳои воридоти сармоягузории кишварро ҳам аз ҳисоби кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта ва ҳам кишварҳои дорои бозорҳои босуръат рушдбанда бо дарназардошти талабот ва тамоюли рушди тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ талаб

мекунад.

Сарчаишма. Таҳияи муаллиф дар асоси Концепция государственной политики привлечения и защиты инвестиций Республики Таджикистан. <https://madeintajikistan.tj/>. Санаи мурочиат 09.04.2023.

Ҳавасмандгардонии сармоягузории ширкатҳои бузург ба ҷалби сармояи ширкатҳои хурду миёнаи хориҷӣ, фароҳам овардани шароити махсусан мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳои алоҳидаи озоди иқтисодӣ ва пурзӯр намудани раванди ҷалби сармоя ба иқтисодиёти кишвар аз самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузории ҳар як кишвар дар шароити муосир ба ҳисоб меравад.

Дар шароити сулҳи шудани рушди иқтисодӣ аксари кишварҳои ҷаҳон аз беҳсозии фазои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардошани сифати он истифода мебаранд. Мақомоти давлатӣ дар ҷунин шароит ҳамчун субъекҳои талошкунҳои рақобатнок барои сармоягузориҳо саъю кушиш мекунад ва ба сармоягузoron маҳсулоти худро, ки фазои сармоягузорӣ мебошад, пешниҳод мекунад.

Бо назардошти ин, ҳукумат ислоҳоти институтсионалиро оид ба беҳсозии фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ тавассути таҳкимдиҳии заминаи қонунгузорӣ, рушди низоми иҷроии қарордодҳо ва идоракунии корпоративӣ, таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдатӣ, аз ҷумла баланд бардоштани иқтидори сармоягузорӣ ва коҳишдиҳии хавфҳои сармоягузорӣ, идома медиҳад.

Ҳамин тариқ, ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар низоми иқтисодиёти ҳар як кишвар шартҳои муҳими рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар маҳсуб меёбад. Инчунин, сармоягузорӣ барои рушди иқтисоди кишвар ва беҳбудӣ сатҳи зиндагии шаҳрвандонаш муҳим аст. Сармоягузорӣ дар бахшҳои мухталифи иқтисод, аз қабилӣ саноат, кишоварзӣ, сайёҳӣ ва нақлиёт метавонад ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, ҳосилнокии онро афзоиш диҳад. Илова бар ин, ҷалби сармоягузорӣ имкон медиҳанд, ки инфрасохтори муосир, модернизатсия иқтисодӣ ва ҷалби технологияҳои илмталаб дар муҳлати кутоҳтарин таъмин гардад.

Зарурати таҳия ва қабули қонунҳо, андешидани чораҳои мушаххас оиди беҳтарсозии фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар, таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҷалби технологияи балансиқат низ аз он иборат аст, ки дар кишвар таъсиси иқлими мусоиди сармоягузорӣ пайда гашта, кишвар ҳар чи тезтар аз модели истеъмоли ба модели сармоягузорӣ қадам гузорад. Бо вучуди талошҳо барои ҷалби сармояи хориҷӣ, Тоҷикистон то ҳол бо мушкилотҳои зиёд рӯбарӯ аст. Аммо мавқеи стратегии кишвар ва манобеи фаровони табиӣ барои сармоягузороне, ки меҳондор ба бозори минтақа ворид шаванд, имконоти фаровон фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Крамин Т.В., Леонов В. А., Тимирясова А. В. Инвестиционная привлекательность региона как основа разработки и реализации регионального инвестиционного проекта // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. - Тольятти, 2013. - № 2(24). - С. 300.

2. Марупов, Д.М. Оценка инвестиционного климата и условий привлечения инвестиций организациями Республики Таджикистан [Текст] / Д.М. Марупов // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – №6. – С.15.

3. Мирзоев П. Инвестиционная политика Таджикистана в период независимости. П.Мирзоев. <https://ara.tj/ru>. Санаи мурочиат. 09.04.2023.

4. Розиев Д.А. Баландбардории ҷолибияти сармоягузории саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Д.А. Розиев. дисс...н.и.и. 08.00.07. Душанбе 2022. С.54.

5. Сафаров А.А. Нақши сармоягузори мустақими хориҷӣ дар инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. А.А.Сафаров. дисс...н.и.и. 08.00.13. Душанбе 2022. С.55

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С.86.

7. Хофизов Х.А. Инвестиционное обеспечение освоения и использования природно-ресурсного потенциала региона (на материалах Согдийской области Республики Таджикистан). Х.А. Хофизов. дис...к.э.н. 08.00.05. Душанбе 2019. С.47.

8. Қодирзода Ф.А. Омилҳои институтсионалии таъмини амнияти сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ф.А.Қодирзода. дисс.д.и.и. 08.00.13. Душанбе 2023. С.166.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузориҳо. Соли 2016.№ 3. Моддаи 4.

10. Юзвович Л.И. Инвестиции : учебник / [Л.И. Юзвович и др.] ; под ред. Л.И. Юзвович ; М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — 2-е изд., испр. и доп. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. — 610 с.

11. <https://tj.sputniknews.ru/atlas/>. Саная муроҷиат 09.04.2021.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

СОДИКОВ МЕТАРХАН СОКИБЕКОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент

кафедры мировой экономики и международной торговли

Таджикского государственного финансово-экономического университета/

734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 935-08-40-76. E-mail: metar76@mail.ru

ДАВЛАТЗОДА ДИЛШОД ШЕРАЛИ,

докторант (PhD) Таджикского государственного финансово-экономического университета.

734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. улица Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 907-78-32-79. E-mail: dalshod97@inbox.ru

В статье рассматриваются вопросы государственного регулирования иностранных инвестиций как важного условия развития экономической деятельности страны. Отмечается, что Республика Таджикистан как часть мирового сообщества в настоящее время находится на стадии развития и провозгласила политику открытых дверей. Такая инициатива обеспечит благоприятный климат для субъектов экономической деятельности страны и заложит стабильную правовую и инфраструктурную основу для привлечения иностранных инвестиций.

Основное внимание сосредоточено на реализации экономических интересов страны, поддержании макроэкономических показателей на стабильном уровне для привлечения иностранного капитала. Также в статье выявлено, что государственное регулирование привлечения иностранных инвестиций в рыночных условиях способствует созданию благоприятного инвестиционного климата и развитию торгово-экономических отношений.

Доказано, что создать благоприятный инвестиционный климат и обеспечить устойчивое развитие экономики в современных условиях можно на основе рационального использования финансирования и привлечения иностранного капитала.

Ключевые слова: Государственное регулирование, иностранные инвестиции, международные экономические отношения, национальная экономика, интеграционные процессы, внешнеэкономическая деятельность, рыночная экономика, прямые иностранные инвестиции, портфельные инвестиции, финансирование, финансово-кредитные отношения, региональная экономика и макроэкономические показатели.

**STATE REGULATION OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

SODIKOV METARKHON SOKIBEKOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of World Economy and International Trade of the
Tajik State Financial and Economic University.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov st.
Phone: (+992) 935-08-40-76. E-mail: metar76@mail.ru.

DAVLATZODA DILSHOD SHERALI,

Doctoral student (PhD) of the Tajik State University of Finance and Economics.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov st.
Phone: (+992) 907-78-32-79. E-mail: dalshod97@inbox.ru.

The article deals with the issues of state regulation of foreign investment as an important condition for the development of the country's economic activity. It is noted that the Republic of Tajikistan, as part of the world community, is currently at the stage of development and has proclaimed an open door policy. Such an initiative will provide a favorable climate for the economic actors of the country and lay a stable legal and infrastructural basis for attracting foreign investment.

The main attention is focused on the implementation of the country's economic interests, maintaining macroeconomic indicators at a stable level in order to attract foreign capital. The article also revealed that state regulation of attracting foreign investment in market conditions contributes to the creation of a favorable investment climate and the development of trade and economic relations.

It has been proved that it is possible to create a favorable investment climate and ensure the sustainable development of the economy in modern conditions on the basis of rational use of financing and attraction of foreign capital.

Keywords: *State regulation, foreign investment, international economic relations, national economy, integration processes, foreign economic activity, market economy, foreign direct investment, portfolio investment, financing, financial and credit relations, regional economy and macroeconomic indicators.*

УДК 332.8

**БАЪЗЕ ЧАНБАӊОИ ИДОРАКУНИИ СТРАТЕГИИ КОМПЛЕКСИ МАНЗИЛИЮ
КОММУНАЛИИ ШАӊРИ ДУШАНБЕ**

ИСМАТОВ СОМОН СУЛАЙМОНОВИЧ,

муовини ректор оид ба робитаӊои байналмилалии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 372-24-17-86. E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

Тамоюлҳои муосири рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дигаргуниҳои нуришддат дар иқтисодиёт дигаргунсозии комплекси манзилию коммуналӣ (КМК)-ро ҳамчун чӯзӣ муҳими хоҷагии бозорӣ талаб мекунанд. Дар мақола ҷанбаҳои асосии идоракунии стратегии КМК-и шаҳри Душанбе, ки фаъолияти оптималии соҳаро таъмин мекунанд, оварда шудаанд.

Муаллиф таркиби барномаи комплекси рушди КМК-и шаҳри Душанберо баррасӣ намуда, инчунин марҳилаҳои таҳияи барномаи комплекси рушди ин соҳаро пешниҳод менамояд.

Калидвожаҳо: стратегия, идоракунии стратегӣ, комплекси манзилию коммуналӣ, шаҳрҳои бузург.

Ҳар як шаҳр бояд на танҳо ба маҳсулоти муайян таҳассус дошта бошад, балки ба рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиёт барои таъмини шароити муқаррарии истеҳсолот ва фаъолияти ҳаётии аҳоли муносибати комплексӣ дошта бошад. Самаранок истифода кардани ҳар як соҳаи алоҳидаи хоҷагии шаҳр бо дарназардошти хусусиятҳои он рушди комплекси иқтисодиёти шаҳро ифода мекунанд. Дар навбати худ, рушди комплекси иқтисодиёти шаҳри метавонад ар иқтисодиёти ин ё он мамлакат сахми босазои худро гузорад.

Шаҳри Душанбе вобаста ба «Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳри Душанбе барои давраи то соли 2025», нақшаи генералӣ, барномаи рушди устувори шаҳрҳо, ки аз тарафи СММ таҳия шудааст ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ рушд карда истодааст.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе дар доираи сиёсати созандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ, дигаргунзориҳо дар соҳаҳои инфрасохтори шаҳрӣ, хизматрасонӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна, баҳусус соҳибкории истеҳсолӣ ва дар ин замина таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, инчунин, дарёфти манбаъҳои нави сармоягузорӣ, андозу пардохтҳо, рушди фарҳангу иҷтимоӣ ва чорабиниҳои алоҳида роҳандозӣ менамояд.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ то ин замон ба 15,6 миллиард сомонӣ баробар шуда, сахми он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар 19 дарсадро ташкил мекунанд. Рушди ин нишондиҳандаи дар боло зикршуда, асосан аз ҳисоби зиёд гардидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ, гардиши савдо, хизматрасонии пулакӣ ва боркашонӣ таъмин гардидааст.

Ҳамин аст, ки танҳо соли 2020 аз ҷониби 483 корхонаи саноатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 2,7 миллиард сомонӣ баробар шудааст. Ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти хӯроқворӣ, нассочӣ, дӯзандагӣ, чарму пойафзол, тавлиди нерӯи барқ, қоғаз ва коркарди чубу тахта афзоиш ёфтааст.

Комплекси манзилию коммуналии Душанбе қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти он ва низоми муҳимтарини таъмини зиндагии аҳолии минтақа мебошад.

Дар айни замон хочагии манзилию коммуналии шаҳри Душанбе як маҷмааи калони бисерсоҳавӣ мебошад, ки фонди манзилро дар бар мегирад.

Зарурати рушди иқтисодиёти кишвар ба таври объективӣ ба тақвияти таваҷҷӯҳ ба банақшагирии стратегии ҳудудӣ мусоидат мекунад. Сабабҳои асосии чунин таваҷҷӯҳ ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ мебошанд. Ба омилҳои объективӣ зарурияти рушди ҳудудҳои шаҳрӣ дар навбати аввал дохил мешавад.

Бояд қайд кард, ки ба ғайр аз шаҳрҳои марказӣ ва пойтахтҳо, инчунин баъзе аз шаҳрҳои калон, қисмати зиёди объектҳои ҳудудӣ барои рушд кардан ҳавасманд нестанд. Бисёре аз шаҳрҳо бо маҳдудиятҳои иқтисодӣ, паст будани сифати инфрасохтори шаҳрӣ, сатҳи зиндагии аҳоли ва коҳиши аҳолии шаҳрҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Дар бисёр ҳолатҳо фарқияти бузург байни марказ ва дигар ҳудудҳо дида мешавад. Дар ин замина барои чунин қаламрави минтақаҳо на танҳо дастгирии давлатӣ, балки интихоби стратегии самтҳои афзалиятноки рушд дар доираи стратегияҳои ҳудудӣ низ муҳим аст.

Стратегияи ҳудудӣ чун муҳимми низоми идоракунии минтақа мебошад, зеро он муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои муҳимтарини рушд, интихоби стратегии рушди қаламравҳо, асоснок кардани чорабиниҳои стратегӣ ва ташаққули механизми татбиқи қарорҳои стратегии қабулшударо дар бар мегирад.

Ташаққули системаи танзими нақшавии ҳудуди шаҳр таҳияи маҷмӯи ҳуҷҷатҳои нақшавӣ ва гузаронидани таҳқиқот ва асосноккунии пешакиро дар бар мегирад, ки таҳқиқот ва арзёбии потенциали ҳудуд, ҳудо кардани мушкilotи ҳудудӣ ва асосноккунии афзалиятҳои рушд, пешгӯии ҳудудӣ ва асосноккунии имкониятҳои истифодаи потенциалро дар бар мегирад.

Комплекси манзилию коммуналии шаҳр яке аз унсурҳои хочагии манзилию коммуналӣ мебошад ва ҳамчун маҷмааи истеҳсолий-ҳочагии бисерсоҳавӣ ва бисерфункционалӣ ба ҳисоб меравад, зеро ки намудҳои гуногуни қор ва хидматрасониҳоро бо мақсади таъмин ва қонеъ кардани ниёзҳои мувофиқ ба сатҳи муносири зиндагии аҳолии шаҳрро мушаххас иҷро мекунад [6].

Соҳаҳои хочагии шаҳрӣ ва хизматрасониҳои манзилию коммуналӣ бо иқтисодиёти минтақавӣ зич алоқаманданд ва ҳамчун маҷмӯи хизматрасониҳо, қорхонаҳо, иншооти муҳандисӣ ва шабақаҳои, ки барои қонеъ кардани талаботи ҳаррӯзаи рӯзгор, иҷтимоию фарҳангии аҳоли заруранд, баррасӣ карда мешаванд.

Ба низоми комплекси манзилию коммуналӣ қорхонаҳои дохил мешаванд, ки хочагии манзил ва истеҳсолоти таъмирӣ-истифодабарӣ, обтаъминкунӣ ва қорез, энергетикаи коммуналӣ (электро-, гармӣ-, газ), ободонии берунии шаҳрро таъмин мекунанд, инчунин тозакунии санитарӣ, хочагии қабудизоркунӣ (қабудизоркунии маҳалҳои аҳолинишин, гулпарварӣ), хизматрасонии коммуналӣ-маҳсулӣ, хочагии меҳмонхонаро дар бар мегирад.

Барномаи комплекси рушд ҳуҷҷатест, ки дар он мақсад ва маҷмӯи вазифаҳо ва чорабиниҳои истеҳсолий, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию хочагидорӣ, иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳо, ки ба ҳалли самараноки мушкilotи қорхона равона шудаанд ва аз рӯи захираҳо, иҷрокунандагон ва мӯҳлатҳои амалӣ алоқаманданд, инъикос карда мешаванд.

Барномаи комплекси рушд - ҳуҷҷатест, ки дар он мақсад ва маҷмӯи вазифаҳо ва чорабиниҳои истеҳсолий, илмӣ-тадқиқотӣ, ташкилию хочагидорӣ, иҷтимоӣ ва дигар вазифаҳо, ки ба ҳалли самараноки мушкilotи қорхона равона шудаанд ва аз рӯи захираҳо, иҷрокунандагон ва мӯҳлатҳои амалӣ алоқаманданд, инъикос карда мешаванд [4-7].

Барномаи комплекси рушд метавонад зербарномаҳои зеринро дар бар гирад: иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ, истеҳсолий-иқтисодӣ, экологӣ ва ташкилию хоҷагидорӣ (Расми 1).

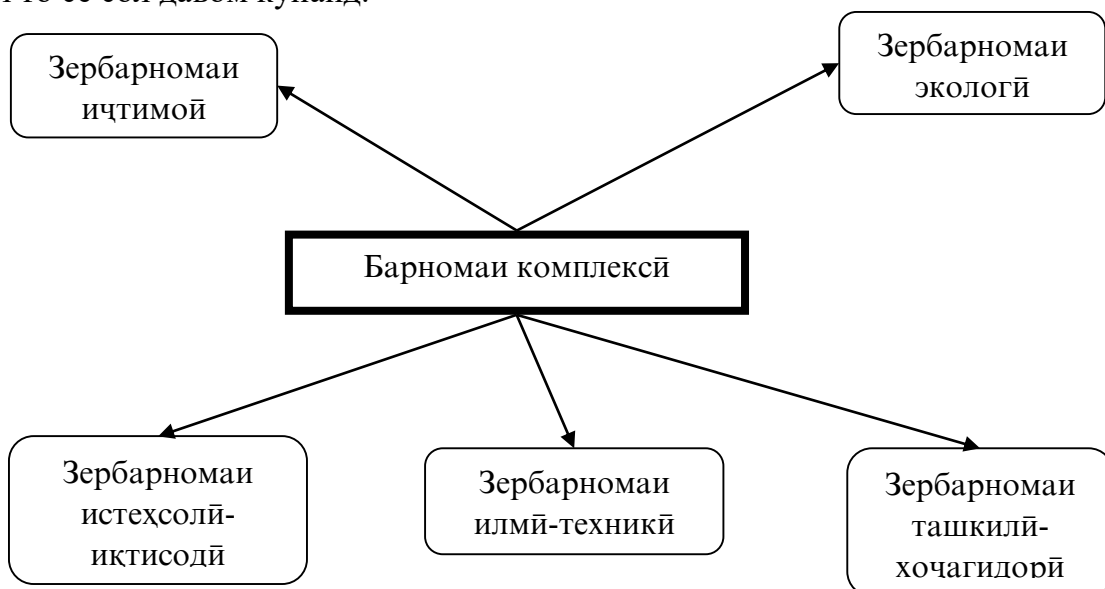
Зербарномаҳои иҷтимоӣ ҳалли мушкилоти хусусияти иҷтимоӣ ва ҳавасмандкунии кормандони ташкилотро пешбинӣ мекунад.

Зербарномаи илмӣ-техникӣ ба ҳалли мушкилоти илмӣ ва техникӣ, суръат бахшидан ва ҷорӣ намудани дастовардҳои илм ва техника ба истеҳсолот равона карда шудааст. Ин зербарнома имкон медиҳад дар давраи наздик таъсири назаррас ба зербарномаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ таъмин намояд [1-3].

Зербарномаи экологӣ маҷмӯи ҷорабиниҳое, ки ба ҳифзи табиат равона карда шудааст.

Зербарномаи ташкилию хоҷагидорӣ ба тақмили ташкили идоракунӣ дар корхона равона карда шудааст. Дар баробари барномаҳое, ки барои ҳалли мушкилот дар маҷмӯъ дар корхона, воҳидҳои алоҳидаи он ташкил карда мешаванд, барномаҳои ҳамкорӣ бо дигар субъектҳои хоҷагидор таҳия карда мешаванд.

Аз рӯи давомнокии вақт, барномаҳои комплекси рушд метавонанд дарозмуддат бошанд, ки барои зиёда аз се сол таҳия карда мешаванд ва миенамӯҳлат метавонанд аз як сол то се сол давом кунанд.

Расми 1. Таркиби барномаи комплекси рушд

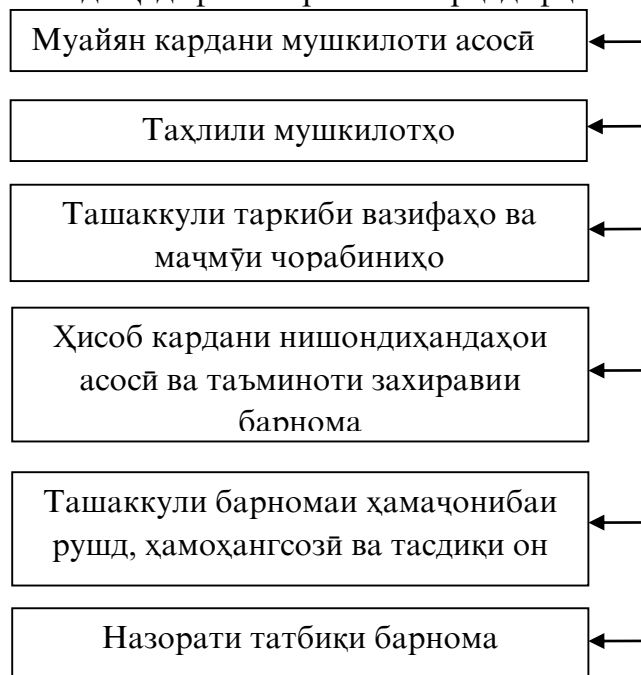
Таҳияи барномаи комплекси рушд дар пайдарпаии муайян амалӣ карда мешавад (расми 2).

Мутобиқи марҳилаҳои таҳияи барномаи ҳамҷонибаи рушди комплекси манзилию коммуналӣ (расми 2):

1. Рӯйхати мушкилоти муҳимтарин, ки ба рушди корхонаҳои комплекси манзилию коммуналӣ монеъ мешаванд, тартиб дода мешавад, инчунин вариантҳои имконпазир ва роҳҳои ҳалли онҳо муайян карда мешаванд. Мақсади асосии таҳияи барномаи комплекси рушд (масалан, мустаҳкам кардани мавқеи бозории корхонаҳо) мебошад.

2. Дар марҳилаи дуюм вазифа барои таҳияи барномава ҳалли ҳар як мушкилоти ошкоршуда (таҳлили маҳдудиятҳои мушкилот) тартиб дода мешавад. Он ҳадафҳои барнома, маҳдудиятҳои захираҳо, иштирокчиён ва мӯҳлати татбиқи барномаро инъикос мекунад. Дар ин марҳила параметрҳое, ки ҳадафҳои барномаро тавсиф

мекунанд, мушаххас карда мешаванд ва вазифаҳои татбиқи он дар давраҳои алоҳида муайян карда мешаванд. Ҳадафи генералӣ ба зерҳадафҳо тақсим карда мешавад.

Расми 2. Марҳилаҳои таҳияи барномаи ҳамачонибаи рушди комплекси манзилию коммуналӣ

3. Таркиби вазифаҳо ва маҷмӯи чорабиниҳо барои татбиқи барнома ташкил карда мешаванд. Таркиби вазифаҳои асосии барнома аз рӯи иерархияи ҳадафҳои сохташуда муқаррар карда мешавад. Барои ҳар як вазифа марҳилаҳои пайдарпайи иҷрои онҳо таҳия карда мешаванд.

4. Дар марҳилаи чорум ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои асосӣ ва таъминоти захиравии барнома пешбинӣ шудааст. Хароҷоти захираҳои моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ, ки барои татбиқи барнома заруранд, муайян карда мешаванд. Рӯйхати захираҳои моддӣ бо нишон додани таъминкунандагон ва қабулкунандагон ташкил карда мешаванд. Дар ин марҳила самаранокии татбиқи барнома ҳисоб карда мешавад.

5. Марҳилаи панҷум бо ташаккули барномаи комплекси рушд, мувофиқа ва тасдиқи он алоқаманд аст. Масъалаи муҳиме, ки бо баланд бардоштани сатҳи идоракунии нақшавии рушди корхона ва воҳидҳои алоҳидаи он зич алоқаманд аст, таъмини муттасилии банақшаگیرӣ мебошад, ки аз тамдиди мунтазами дурнамои нақшавӣ иборат аст, имкон медиҳад, ки хусусиятҳои марҳилаи ояндаи рушд саривақт ба назар гирифта шаванд, дар ҳолати зарурӣ қарорҳои қаблан қабулшуда муайян карда шаванд ва идомаи ин қарорҳо таъмин карда шаванд, барои таҳия ва татбиқи системаи чорабиниҳои нав омода карда шаванд.

6. Дар марҳилаи ниҳой аз ҷониби роҳбари корхона рафти татбиқи барнома ва дар ҳолати зарурӣ амалҳои ислоҳӣ назорат карда мешаванд.

Манбаи молиявии рушди корхонаҳои комплекси манзилию коммуналӣ, ки истифодаи мӯътадил ва навсозии онро таъмин мекунанд, тарофаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок мебошанд, ки имкон медиҳанд ҳолати устувор ва шароити рушди корхона бо назардошти сатҳи қобили қабули нархҳои хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон, ташаккули сиёсати пешбинишудаи сармоягузорӣ, бучет ва иҷтимоӣ таъмин намоянд.

Бучаи солонаи корхона, ки як қисми стратегияи умумии рушд мебошад, бояд бо ҳадафҳо ва самтҳои он мувофиқа карда шавад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи нишондиҳандаҳои мақсаднок барои бучети солона бояд ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ

роҳнамоӣ карда шаванд. Дар ин ҳолат набояд фаромӯш кард, ки стратегия метавонад бо тағйирбии шароити гуногуни муҳити беруна ва дохилӣ аз нав дида баромада шавад. Таҳияи нишондиҳандаҳои мақсаднок бояд ба имкониятҳои воқеии корхона бо назардошти вақт барои таҳияи барномаҳо ва чорабиниҳои дахлдор барои расидан ба онҳо асос ёбад. Дар навбати худ, бо ёрии нишондиҳандаҳои мақсаднок соҳибони корхона интизориҳои худро аз буҷаи он барои давраи оянда муайян мекунад. Мувофиқи нишондиҳандаҳои мақсаднок даромад ва хароҷоти корхона ба нақша гирифта шуда, қарорҳои идоракунии қабул карда мешаванд.

Фаъолияти самараноки корхонаҳои хоҷагии манзилию коммуналӣ дар асоси нақшаи рушди корпоративӣ аз ҷониби системаи иттилоотии идоракунии дастгирӣ карда мешавад.

Адабиёт

1. Бережной А.В., Сальцина Е.С. Деятельность органов местного самоуправления в сфере благоустройства территории муниципального образования г. Краснодар// В сборнике: Экономика и управление: актуальные вопросы теории и практики. Материалы III Международной научно-практической конференции. 2016. С. 295-300.

2. Гайнанов Д.А., Герасимов Т.А. Основные направления формирования организационно-экономического механизма управления муниципальным жилищно-коммунальным комплексом// Вестн.Челяб.гос.ун-та 2010, №2 (183). Вып.23. Экономика. С. 70-75

3. Исмаатов С.С. Управление жилищным фондом крупного города на основе цифровых технологий/ Интеллектуальная инженерная экономика и индустрия 5.0 (ИНПРОМ). Сборник трудов VIII Международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 2023. Изд-во: Политех-Пресс, 2023. С.284-286.

4. Лысенков А.И. Управление предприятиями жилищно-коммунального комплекса в условиях хозяйственной реформы//автореф.диссертации на соискание учёной степени к.э.н. // Академия бюджета и казначейства Министерства финансов РФ. Москва, 2008.

5. Руткаукас Т.К. Реструктуризация предприятий ЖКК – путь к их финансовому оздоровлению// Вестник УГТУ-УПИ. Серия: Экономика и управление. 2023. №9. С. 54-61.

6. Стратегия развития территорий: учебное пособие/ В.С. Чекалин. – СПб.: Изд-во: СПбГИЭУ, 2021. – 63 с.

7. Система муниципального управления: учеб.пособие для вузов/ под ред. В.Б. Зотова. 3-е изд.доп.и перераб. СПб.: Питер, 2010. 475 с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА ГОРОДА ДУШАНБЕ

ИСМАТОВ СОМОН СУЛАЙМОНОВИЧ,

проректор по международным связям

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.

Тел.: (+992) 372-24-17-86. E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

Современные тенденции развития экономики Республики Таджикистан, а также интенсивные преобразования в экономике требуют трансформации жилищно-коммунального комплекса (ЖКК), как важнейшего составляющего рыночного хозяйства. В статье представлены основные аспекты стратегического управления ЖКК города Душанбе, обеспечивающие оптимальное функционирование отрасли.

Автор рассматривает состав комплексной программы развития ЖКК города Душанбе, а также предлагает этапы разработки комплексной программы развития данной отрасли.

Ключевые слова: стратегия, стратегическое управление, жилищно-коммунальный комплекс, крупный город.

SOME ASPECTS OF THE STRATEGIC MANAGEMENT OF THE HOUSING AND COMMUNAL COMPLEX OF THE CITY OF DUSHANBE

ISMATOV SOMON SULAYMONOVICH,

Vice-rector for international relations of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 372-24-17-86. E-mail: somon.ismatovs@gmail.com

Modern trends in the development of the economy of the Republic of Tajikistan, as well as intensive transformations in the economy, require the transformation of the housing and communal complex (housing and communal services), as the most important component of the market economy. The article presents the main aspects of the strategic management of the housing and communal services of the city of Dushanbe, ensuring optimal functioning of the industry.

The author examines the composition of the comprehensive program for the development of housing and communal services in Dushanbe, and also suggests the stages of developing a comprehensive program for the development of this industry.

Keywords: strategy, strategic management, housing and communal complex, large city.

УДК: 338

**САМТҲОИ АСОСИИ ТАКМИЛ ДОДАНИ МЕХАНИЗМИ ҚАРЗДИҲИИ
КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ**

ОДИНАЕВ ШОҲИН ТАЛБАКОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
муовини директор оид ба илм, таълим ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ
Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.
734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти – Нав, 306.
Тел.: (+992) 918-42-57-57.

АСОЗОДА ФИРДАВС НУРАЛӢ,

унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.
734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти – Нав, 306.
Тел.: (+992) 777-07-56-07.

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАЧИДОВИЧ,

докторанти Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.
734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти нав, 306.
Тел: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

Дар мақолаи мазкур мавқеи муҳиммияти механизми қарздиҳии корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ, нақши онҳо дар истеҳсоли маҳсулот, мӯҳлати пардохт, қарзгиранда, таъйиноти қарз, шаклҳои зиёди қарзҳо, навсозии воситаҳои асосӣ, инчунин ба корхонаҳои кишоварзӣ додани қарз аз ҷониби ташиклоти молиявӣ барои коркарди аввалия ва минбаъдаи (саноатии) маҳсулоти кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон қайд менамоянд, ки вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар бадтарин ҳолат қарор дорад. Дар робита ба гузариши ҷумҳурӣ ба сатҳи нави рушд, пеш аз ҳама гузариши ба марҳилаи саноатӣ-аграрӣ, рушди механизми наф, танзими давлатӣ ва дастгирии рушди кишоварзиро талаб мекунад. Ба ақидаи мо, дастгирии муосир бояд дар ду марҳила сохта ва амалӣ карда шавад: дар марҳилаи аввал бояд афзалиятҳои рушди бахши агросаноатӣ дар бахшҳои соҳавӣ ва ҳудудӣ муайян карда шаванд, пас аз он лоиҳаҳое, ки ба ин меъёрҳо мувофиқанд, ба нақша гирифта шаванд, ки онҳо бояд аз ҷиҳати молиявӣ тибқи нақшаҳои мустақим нигоҳ дошта шаванд.

Ба ақидаи муаллифон танзими давлатии иқтисодиёти ватанӣ аз муайян кардани талаботи соҳаҳо ба маблағгузорию буҷетӣ ва тақсими захираҳои молиявии дар байни соҳаҳо мавҷуд буда, иборат аст. Сиёсати аграрӣ асосан ба маблағгузорию солони буҷетӣ бе таҳлили самаранокии хароҷоти маблағҳои пулӣ дар соли гузашта ва бе ҳалли вазифаи асосии ислоҳот оварда мерасонад.

***Калидвожаҳо:** пардохт, қарзгиранда, субсидия, меъёрҳои фоизӣ, дастгирии давлатӣ, қарз, ташилотҳои қарздиҳӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, фаъолият, истеҳсоли маҳсулот, хидматрасонӣ, рушд, механизм.*

Сиёсати муосири аграрӣ ба фароҳам овардани шароити афзалиятнок барои соҳаҳои муайяни истеҳсолот, аксар вақт аз ҳисоби дигар иштирокчиёни тичорати кишоварзӣ асос ёфтааст. Инчунин бояд қайд кард, ки ҳаҷми имрӯзаи маблағгузорию давлатӣ ба ҳадафҳои барномавии гузошташуда мувофиқат намекунад. Ба ақидаи қисми зиёди иштирокчиёни тичорати кишоварзӣ, дастгирии давлатӣ аксар вақт ба мурочиаткунандагон нодуруст мерасад. Мушкилоти калонтарини системаи мавҷудаи дастгирии давлатӣ кӯмак ба ташилотҳои нисбатан калони кишоварзӣ ба зарари дигар иштирокчиён мебошад, ки аксар вақт табиатан самаранок ва рақобатпазиртаранд. Ин равиш саволҳои зиёдеро ба миён меорад, зеро бисёре аз корхонаҳои бузурги кишоварзӣ аз нақшаҳои хусусигардонӣ, ки бо вайрон кардани шаффофият ва принципҳои бозорӣ, одатан бо нархҳои паст гузаронида шудаанд, сарчашма мегиранд.

Чун анъана, дастгирии асосии давлат ба соҳибони самараноктарин равона карда намешуд, ки ҳатто бо миқдори ками он даромади самарабахш ташкил карда наметавонад. Беҳтар аст, ки ба корхонаҳои самараноки тичорати хурду миёна, ки бе ягон дастгирӣ, аз сифр таъсис дода шудаанд, кӯмак расонем ва аз ин рӯ бештар ба рушд ҳавасманд бошем. Масалан, имрӯз шаклҳои хурди хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ дар таҷрибаи ватанӣ ва ҷаҳонӣ ҷойгоҳи назаррасро ишғол мекунанд. Дар мамлакати мо онҳо то 80 % ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол мекунанд. Онҳо истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои асосии гӯшт, шир, сабзавот ва картошка мебошанд. Аммо бо чунин аҳамияти муҳим ва изҳороти декларативӣ дар бораи рушди афзалиятноки хоҷагии деҳқонӣ, шаклҳои хурди хоҷагӣ танҳо каме бештар аз даҳяки онро мегиранд, яъне танҳо 30-40 % тамоми дастгирии давлатӣ, ки ба кишоварзӣ фиристода мешавад. Ин номутаносибии бузург муҳити рақобатро таҳриф мекунад, беадолатии бузурги тамоми сиёсати аграриро пинҳон мекунад. Сабаби асосии татбиқи нопурраи захираҳо дар худӣ сегменти хоҷагии хурд мебошад. Ин ба блокҳои асосии қарздиҳӣ ва фуруши маҳсулоти шаклҳои хурди хоҷагӣ низ таъсири калони манфӣ мерасонад. Ин аз он сабаб руҳ медиҳад, ки танзими давлатӣ аксар вақт бо интиҳоби афзалиятҳо алоқаманд буд, ки на ҳамеша рушди мутавозинро таъмин мекунанд. Бояд дарк кард, ки чунин танзим таҷовузи бошуурона ба вазифаҳои табиӣ худтанзимкунии бозор барои таъмини рушд ва афзоиши векторҳои ба нақша гирифташудаи рушди кишоварзӣ мебошад.

Ба андешаи мо, имрӯз бояд воқеияти тичорати кишоварзӣ ба таври нав арзёбӣ карда шавад ва қоидаҳои нав ҳангоми ташаккули сиёсати бомуваффақияти аграрӣ ба назар гирифта шавад. Танзимгарони ҳокимияти иҷроия бояд манфиатҳои идораро дар канор гузоранд, то онҳо ба ташаккули сиёсати аграрӣ таъсири манфӣ нарасонанд. Имрӯз дар иқтисодиёти кишоварзӣ институти мустақил, Агентии объективии рушди аграрӣ мавҷуд нест, ки қодир аст интиҳоби самаранок ва одилонаи лоиҳаҳои ояндадорро аз рӯи бахшҳои аграрӣ таъмин кунад.

Барои рушди иқтисодиёти аграрӣ муҳити солим дар бозори дохилӣ муҳим аст, ки дар он ҳама иштирокчиёни тичорат рақобат мекунанд ва ҳамзамон бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд. Дар Тоҷикистон, дар даҳсолаи охир сатҳи рақобат тавассути афзоиши омили бартарияти тичорати калон коҳиш ёфт ва монеаҳо барои ворид шудан ба бозор барои бозигарони нав афзоиш ёфтанд. Дар роҳи беҳбудии муҳити рушди тичорати кишоварзӣ бояд ҳифзи ҳуқуқҳои сармоягузoron баланд бардошта шавад, низоми судию ҳакамӣ самараноктар ташкил карда шавад, зеро ҳифзи заифи ҳуқуқҳо ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва сармоягузориро, ки муҳаррикҳои асосии рушди иқтисодӣ мебошанд, коҳиш медиҳад. Охир, пул "махлуқи тарсонҷактарин" дар ҷаҳони иқтисод аст. Ҷамагӣ чанд сол пеш мо аз суботи макроиқтисодӣ ифтихор мекардем ва онро дастоварди асосии ҳукумати худ медонистем. Имрӯз ноустувории бузурги қурби сомонӣ, интизории таварруми баланд, ноамнии бештари тичорати кишоварзиро дар дурнамои рушди минбаъда ба вучуд меорад.

Дар чунин шароит бояд назорат карда шавад, ки хоҷагиҳои калон гирандагони маблағҳои назаррас дар баробари иваз кардани бандар ба инфрасохтори баромадан ба робитаҳои берунии бозор сармоягузорӣ кунанд. Агар ин тавр набошад, беҳтар аст, ки пас аз муддате ба онҳо кӯмак расонед. Ҷамчунин тавассути барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва коҳиши бочи содиротии маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар бозори дохилӣ зиёдтис, дастгирӣ карда шавад. Масалан, мо бояд дар содироти меваю ангур ва ғайра ғаёлтар бошем, аммо бочи ин маҳсулот монеаи ҷиддии содирот дар ин тичорат аст.

Ғайр аз тадбирҳои мақсадноки дастгирии бахши аграрӣ, мушкилоти мубрами аксар соҳаҳо бояд ҳал карда шаванд, ки ин дастрасӣ ба сармоя аст. Бонкҳои махсуси соҳавӣ бояд дар ин соҳа нақши калон дошта бошанд. Имрӯз, барои корхонаҳои бахши кишоварзӣ, дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ то ҳол нигарони асосӣ боқӣ мемонад. Бояд қайд кард, ки барои низоми бонкӣ соҳаи аграрӣ низ соҳаи афзалиятноки фаъолият нест, гаравҳо ба таври анъанавӣ баҳои паст, мукофоти хеле баланд барои хавфҳои бонкӣ мегиранд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо нақшаҳои маблағгузори дарозмуддат камтар мавҷуданд, ки ин монеаи ҷиддӣ дар роҳи рушди аксар соҳаҳои аграрӣ мебошад. Рушди истеҳсолоти аграрӣ торафт мушкилтар шуда истодааст, кишоварзӣ воқеан аз системаи сармояи бонкӣ ҷудо карда шудааст, имрӯз бонкҳо ба тичорати аграрӣ барои гирифтани қарзҳо бо сатри 25% солона ва аз он боло талабот мегузоранд. Дар ин вариант амалияи он идома дорад, ки қисми зиёди маржаи тичорати аграрӣ дар бонкҳо ҷойгир мешавад.

Дар байни тичорат, масалан, дар тичорати холиси мева, ангур ва дигар ашёи содиротӣ, ки гардиши сармояро дар давоми ду-се ҳафта анҷом додан мумкин аст ва маҳсулоти кишоварзӣ, ки одатан дар як сол як маротиба гирифта мешавад, фарқ кардан лозим аст ва технология, таҷҳизот ва объектҳои инфраструктураи истеҳсоли маблағи худро дар давоми бисёр солҳо медиханд. Аз тарафи дигар, ҳар як ҷои кори аз ҷиҳати технологӣ мукаммали кишоварзӣ самарайи мултипликатории 4-6 кори иловагӣ (ёрирасон) дорад.

Ғайр аз ин, дар комплекси агросаноатии мо амалияи тадбирҳои қатъии дастгирии бавосита ҷой дорад, ки ин метавонад истифодаи имтиёзҳои андоз, ҷуброни фоизи қарзҳои бонк ва дигар воситаҳоро дарбар гирад, дар ҳоле ки мушкилоти асосии тичорат дастрасии захираҳои қарзӣ (ёрирасон), ҷойҳои корӣ ҳал карда намешавад.

Ҷадвали 1.

Сармоягузори қарзии бонкҳо дар соҳаи кишоварзӣ

Нишон диҳанд аҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	С. 2020, бо % нисбат ба с. 2014
Ҳамагӣ, млн. сомонӣ	3905,8	4186,2	3810,3	3537,5	3913,3	5021,1	6370,5	163,1
Аз он ҷумла								
Дар кишова рзӣ, млн. сомонӣ	306,9	295,7	192,1	185,7	236,0	265,3	290,3	94,5
Бо %	7,8	7,0	5,0	5,2	6,0	5,3	4,5	-3,3 пп

Манбаъ: Ҳисоби муаллифон тибқи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, саҳ. 689.

Дар соли 2020 қарздиҳандагони бонкҳои кишвар ба корхонаҳои истеҳсолии комплекси агросаноатӣ ба маблағи 290,3 млн. сомонӣ захираҳои қарзӣ доданд, ки 94,5% - и ҳаҷми соли 2014-ро ташкил дод. (ҷадв. 1), аз ин шумора зиёда аз 96 % қарзҳои кӯтоҳмуддат (134,7 %) ва 11,1 млн. сомонӣ қарзҳои сармоягузори буданд. Дар

байни қарздиҳандагони асосии маҷмааи агросаноатӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ ҚДММ "Агроинвестбанк" буданд, ки ҳоло муфлис шудааст. Таносуби нақшаҳои маблағгузори кӯтоҳмуддат ва сармоягузорӣ дар таносубе сохта мешуд, ки 96% ба қарздиҳии кӯтоҳмуддат ва 4% ба қарздиҳии сармоягузорӣ рост меомад.

Дар айни замон, таҷрибаи ташаккули портфели қарзӣ оид ба қарздиҳии кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат дар муқоиса бо сатҳҳои соли 2014 ягон тағйироти назаррасро аз сар нагузаронидааст, баръакс коҳиш ёфтааст. Таҳлили фаъолияти молиявӣ аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳад, ки солҳои охир шумораи корхонаҳои зараровари кишоварзӣ афзоиш ёфта, дар давраи солҳои 2014-2020 аз 522 то 1017 адад афзудааст. Маблағи зарар дар соли 2020 - 22,4 млн. сомониро ташкил додааст (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.

Гуруҳбандии корхонаҳои кишоварзӣ аз рӯи натиҷаҳои молиявӣ (маблағи млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи корхонаҳо	522	421	463	466	506	1140	1017
Ҷамъи фоида, зарар (-)	1,2	-1,9	-25,0	-1,9	-64,4	-57,2	-22,4

Манбаъ: омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021, саҳ. 693

Аз маълумоти зикргардида маълум мегардад, ки вазъи кунунии бозори хизматрасониҳои молиявӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ имкон намедиҳад, ки ба онҳо дастрасӣ пайдо кунанд. Вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар бадтарин ҳолат қарор дорад. Дар робита ба гузариши ҷумҳурӣ ба сатҳи нави рушд, пеш аз ҳама гузариш ба марҳилаи саноатӣ-аграрӣ, рушд механизмиҳои нави танзими давлатӣ ва дастгирии рушди кишоварзиро талаб мекунад. Ба ақидаи мо, дастгирии муосир бояд дар ду марҳила сохта ва амалӣ карда шавад: дар марҳилаи аввал бояд афзалиятҳои рушди бахши агросаноатӣ дар бахшҳои соҳавӣ ва ҳудудӣ муайян карда шаванд, пас аз он лоиҳаҳо, ки ба ин меъёрҳо мувофиқанд, ба нақша гирифта шаванд, ки онҳо бояд аз ҷиҳати молиявӣ тибқи нақшаҳои мустақим нигоҳ дошта шаванд.

Муносибати барномавӣ-мақсаднок ба идоракунии давлатӣ ва танзими бахши аграрӣ аз як тараф ба омезиши директивӣ ва ҳатмии иҷро, аз дигар тараф ба мустақилият асос ёфтааст. Дар ин ҳолат, барномаҳои хусусияти макроиктисодӣ таносуби муҳими рушди соҳа ва иқтисодиёти кишоварзиро дар маҷмӯъ танзим мекунанд ва бевосита ба истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ таъсир мерасонанд.

Принсипҳои муносибати барномавӣ-мақсаднок:

- самтгирии қатъии барнома барои ноил шудан ба натиҷаи дилхоҳ;
- тартиб додани маҷмӯи фаъолиятҳои муташаккили ба ҳам алоқаманд ва риояи субординатсияи барномаҳо (ҳамчун унсурҳои барномаҳои сатҳи баландтар) аз ҷониби барнома;
- идоракунии ягонаи татбиқи барномаҳо, бе тақсими объектҳои аз ҷониби он зарардида аз рӯи мансубияти идораҳо;
- ташкили идоракунии татбиқи барнома (таъсиси мақоми махсус, тақсими ваколатҳои мақомоти мавҷудаи идоракунии давлатӣ, ташкили шаклҳои ҳамоҳангсозии идоракунӣ);

- чудо кардани захираҳои зарурии меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ ва дигар захираҳо барои барномаҳо.

Дар ташаккул ва татбиқи барномаҳои мақсадноки комплексӣ иштироки истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ дар маблағгузорию чорабиниҳои барномавӣ пешбинӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат, дастгирии давлатӣ, чун қоида, танҳо як қисми маблағҳои истеҳсолкунандагонро ҳангоми иҷрои чорабиниҳои барномавӣ ҷуброн мекунад. Илова бар ин, маблағҳои минтақаҳо ва манбаҳои ғайрибучетии маблағгузорӣ чалб карда мешаванд. Ин равиш ба истифодаи самараноки дастгирии молиявии давлат мусоидат мекунад ва ҳамзамон ба сафарбар кардани захираҳои ҳуди истеҳсолкунандагони мол равона карда шудааст.

Кафолати шартии дастгирии барномаҳо ба пешниҳоди захираҳо ва маблағҳои давлатӣ танҳо дар шароити муайян, ки одатан дар шартномаҳо муқаррар карда мешаванд, равона карда мешавад. Аз ин рӯ, дастгирии давлатӣ ба гурӯҳҳои истеҳсолкунандагон, ки ба шартҳои иҷрои усули барномавӣ-мақсаднок мувофиқат мекунанд, интихоб карда мешавад.

Танзими давлатии иқтисодии ватанӣ аз муайян кардани талаботи соҳаҳо ба маблағгузорию бучетӣ ва тақсими захираҳои мавҷудбудаи молиявии байни соҳаҳо иборат аст. Тавре ки дар боло қайд кардем, сиёсати аграрӣ асосан ба маблағгузорию солонаи бучетӣ бе таҳлили самараноки хароҷоти маблағҳои пулӣ дар соли гузашта ва бе ҳалли вазифаи асосии ислоҳот, оварда мерасонад.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибат ба масъалаи танзими давлатии кишоварзии мамлакат дигаргуниҳои назаррас ба амал омада, зарурати гузаронидани сиёсати аграрӣ дар асоси принсипи мақсаднок, ки дар қабули қарорҳои давлатӣ ҳадафҳо асосӣ мебошанд ва андозаи захираҳо ва имконоти истифодаи онҳо суръат ва роҳҳои расидан ба ҳадафҳоро муайян мекунанд, аён гардид.

Қабули қарорҳои сиёсӣ оид ба танзими иқтисодӣ дар асоси муносибати барномавӣ-мақсаднок дар ду марҳила сурат мегирад, ки дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Талаботи асосӣ барои таҳияи барнома:

- муайян намудани ҳадафҳои ҳар як барнома;
- роҳбари барнома бояд ваколати кофии амалигардонии барнома дошта бошад ва барои инхироф дар иҷрои он ҷавобгар бошад;
- барнома бояд мӯҳлатҳои иҷрои вазифаҳои мобайнӣ, нишондиҳандаҳо, аз ҷумла нишондиҳандаҳои истифодаи захираҳоро дарбар гирад;
- агар ҳангоми иҷрои барнома аз нақша дурравиҳои назаррас руй диҳанд, сабабҳоро таҳлил намуда, барномаро ислоҳ(тағйир) диҳад. Пас аз таҳия ва қабули барномаҳои давлатӣ онҳо ба марҳилаи ҷорӣ ва иҷро дохил мешаванд[1].

Ҷадвали 3.

Марҳилаҳои таҳияи равиши барномавӣ-мақсадноки танзими кишоварзӣ

Марҳилаҳо	Хусусият
Марҳилаи аввал - таҳияи концепсияи рушд	Ҳуҷҷатҳои стратегӣ, ки афзалиятҳои сиёсати кишоварзиро дар фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунанд, аз инҳо иборатанд: Ҳадафҳои рушди ҳазорсола (ҲРХ), Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030; Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дарозмуддат; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии бахшҳои комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»,

	ки асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва молиявӣ дастгирии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии бахшҳои комплекси агросаноатиро муайян кардааст.
Марҳилаи дуюм - таҳияи барномаҳои аграрии давлатӣ оид ба самтҳои афзалиятноки интихобшуда	Барномаҳо бояд ҳадафҳои гузошташуда ва захираҳои ҷудошударо пайваст кунанд. Баръакси марҳилаи аввал, ки дар он усулҳои сифатии таҳлил бартарӣ доранд, дар марҳилаи дуюм усулҳои миқдории интихоби ҷойгиркунии оптималии захираҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои аллакай таҳияшуда асосӣ мешаванд. Барномаҳо раванди ноил шудан ба ҳадафҳо аз рӯи солҳо бо истифода аз системаи нишондиҳандаҳои арзёбӣ ба қадри имкон муфассал баён мекунанд. Усули барномавӣ-мақсаднок имкон медиҳад, ки хароҷоти захираҳо ва самаранокии расидан ба ҳадафҳои гузошташударо назорат кунанд. Аммо бартарии асосии он дар он аст, ки барномаҳо ҳангоми буҷет ва идоракунии иқтисодӣ объектҳои асосӣ мебошанд. Ҳама захираҳо барои ҳалли мушкилоти мураккаб мутамакказ карда мешаванд, имкониятҳои ҳамроҳсозии фаъолият ва ҷорабиниҳои идораҳои гуногун зиёд карда мешаванд, асоснокӣ ва самаранокии қарорҳои қабулшуда баланд мешаванд.

Манбаъ: Таҳияи муаллифон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло 12 барнома оид ба рушди соҳаҳои кишоварзӣ амалӣ шуда, дар доираи ин барномаҳо маблағгузорию буҷетӣ низ пешбинӣ мешавад. Гузашта аз ин, аксари онҳо то таҳия ва қабули Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 қабул шудаанд. Ҳамин тариқ, арзёбии имкониятҳои кишоварзӣ, аниқ кардани вазифаҳо, ҳадафҳо ва самтҳои сиёсати аграрӣ, таҳияи усулҳо ва равишҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок барои бартараф кардани нуқтаҳои алоҳидаи нодуруст ё тақрорӣ талаб карда мешавад.

Барои ин, таҳияи барномаи Давлатии рушди кишоварзӣ, ки ҳадафҳо ва самтҳои асосии рушди кишоварзиро дар давраи миёнамӯҳлат, таъминоти молиявӣ ва механизмҳои татбиқи ҷорабиниҳои пешбинишуда муайян мекунанд, мақсаднок аст. Барномаи давлатӣ бояд нишондиҳандаҳои асосӣ ва пешгӯии рушди кишоварзӣ, ҳадафҳо, вазифаҳо, нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва ӯҳдадорихоӣ хароҷотро дарбар гирад, аз ҷумла тақсироти маблағҳои молиявӣ ба ҳадафҳо ва вазифаҳо барои давраи оянда аз рӯи солҳо. Татбиқи барномаи давлатӣ бояд аз ҷониби Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тавассути барномаҳои мақсаднок ва дигар ҷорабиниҳо, дар соҳаи рушди кишоварзӣ амалӣ карда шавад.

Барномаҳои мақсадноки соҳавӣ бояд мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва амалӣ карда шаванд. Ҳар сол Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар бораи чараён ва натиҷаҳои татбиқи барномаи давлатӣ дар соли гузашта ҳисобот омода ва нашр намояд. Ҳисобот дар бораи чараён ва натиҷаҳои татбиқи барномаи давлатӣ бояд дорой:

1) натиҷаҳои татбиқи барномаи давлатӣ барои соли гузашта дар маҷмӯъ ва нисбати ҷорабиниҳои алоҳида, дар сурати ба итмом расидани он - дар тамоми давраи татбиқи он;

2) нишондиҳандаҳои асосии рушди кишоварзӣ мутобиқи мақсаду вазифаҳои муайяннамудаи барномаи давлатӣ ва дигар нишондиҳандаҳо;

3) пешгӯии рушди кишоварзӣ барои соли оянда ва дар ҳолати зарурӣ пешниҳод оид ба ислоҳи барномаи давлатӣ.

Раванди технологияи таҳия ва истифодаи барномаҳои давлатӣ дар амал дар се марҳила пешниҳод карда мешавад. Дар ин ҳолат, агар дар марҳилаи якуми мақсаднок муқаррар ва ба тартиб даровардани ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии системаи идоракунии таъмин карда шавад, пас дар марҳилаи дуюм ин ҳадафҳо ба забони соҳаҳои илмию техникӣ, иҷтимоӣ - сиёсӣ, ташкилию хоҷагидорӣ ва дигар самтҳо, дар марҳилаи сеюм ба забони захираҳо ва рушди иқтисодиёт, дар маҷмӯъ тарҷума карда мешаванд.

Равиши барномавӣ-мақсаднок дар банақшагири ва пешгӯии рушди минтақавӣ, ки ба ҳалли мушкилоти мушаххаси иҷтимоию иқтисодӣ равона шудааст, аҳамияти муҳим дорад. Ҳадафи равиши барномавӣ-мақсадноки рушди кишоварзӣ, ба даст овардан ва нигоҳ доштани параметрҳои амнияти озуқаворӣ кишвар, рушди устувори минтақаҳои деҳот, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот, ҳифз ва такрористеҳсоли захираҳои дар соҳа истифодашаванда дар асоси таъмини устувори молиявӣ ва навсозии кишоварзӣ мебошад.

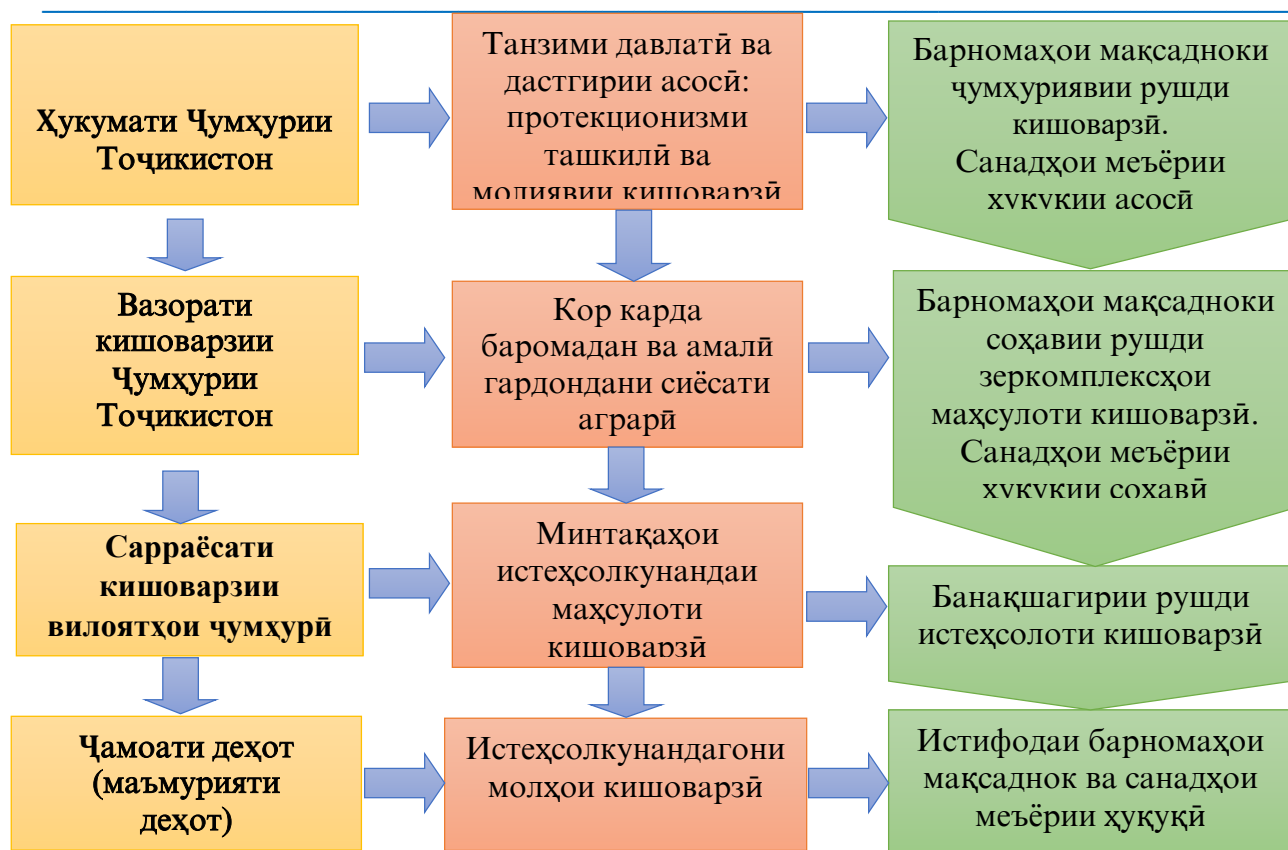
Барои рушди низоми идоракунии ва танзими бахши аграрӣ, истифодаи усули барномавӣ-мақсаднок бо истифода аз алгоритми зерин зарур аст:

- мушаххас кардани ҳадафҳои барномаҳои таҳияшаванда;
- арзёбии иқтисодии захиравии барои иҷрои ҳадафҳои барномавӣ зарурӣ;
- омодагии блок-схемаи тақсмоти захираҳо дар байни самтҳои афзалиятноки ошкоршуда;
- таҳлили омилҳои асосии муҳити беруна, ки ба рафти рушди соҳаҳои кишоварзӣ таъсир мерасонанд;
- таҳқиқ ва арзёбии омилҳои кунунии кишоварзиро тавсиф мекунад ва онҳоро бо омилҳои муҳити беруна муқоиса мекунад;
- таҳияи стратегияи рушди соҳаҳои кишоварзӣ;
- мониторинги чараҳои татбиқи стратегияи таҳияшудаи рушди зерсоҳаҳои истеҳсоли кишоварзӣ;
- танзими ҳадафҳои асосии барнома.

Истифодаи равиши барномавии мақсаднок тақозо мекунад, ки низоми мақомоти давлатӣ дар соҳаи кишоварзии кишвар аз нав ташкил карда, онро дар вертикали «мақсад-захираҳо» бунёд намояд.

Ба вучуд овардани занҷири равшани амудии фармонфармой дар саноат суръати иҷрои қарорҳои қабулшударо таъмин намуда, дараҷаи назоратро баланд бардошта, назоратро ба иҷрои қарорҳои идоракунии ва вазъияти иқтисодии тамоми соҳа пурзур менамояд (расми 1).

Амудии идоракуниро бояд маҷмӯи сохторҳои тобеи идоракунии дар ҳама зинаҳои иерархӣ, робита ва вобастагии зич, ки системаи ҳамачонибаи идоракунии кишоварзиро дар татбиқи сиёсати ягонаи давлатӣ, рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ кишвар, таъмини боэътимоди аҳоли бо маҳсулоти баландсифат, ташаккули бозори пешрафтаи аграрӣ, рушди ҳамачонибаи минтақаҳои деҳот ва соҳаи иҷтимоии ҳаёт дар деҳот, ташкил медиҳанд.

Расми 3.1.1. Схемаи амудии назорат ва танзими баҳши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон [2]

Ҳангоми сохтани вертикал дар системаи идоракунии кишоварзӣ, тавсия дода мешавад, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро бо роҳи дохил намудан ба сохторҳои ташкилии онҳо ҷалб намоянд, ки ин имкон медиҳад идоракунии функционалии «анҷ ба охир» ба таври возеҳ ба амал бароварда, заминаҳои ташкилии бемасъулиятӣ ва бесарусомонӣ то ҳадди имкон кам қарда шавад.

Ҳамзамон, барои қорқандони мақомоти идоракунии давлатии кишоварзӣ дар ҳама сатҳҳо, масъулияти мушаххас барои самаранокии вазифаҳои иҷроқардашон, иҷрои супоришҳо ва нишондиҳандаҳои муқарраршудаи рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, масъулияти қонқретӣ муқаррар қардан лозим аст[3].

Барномаи ислоҳоти кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои марҳилаи нави рушд, ҳамқунин тақдиди сохтори Вазорати кишоварзиро дар асоси сиёсати миллӣ ва стратегияи рушди баҳши хусусӣ дар назар қорад. Муайян намудани нақш ва масъулиятҳои Вазорат ҳамқун як ниҳоди таҳияқунандаи сиёсат, танзимқунанда ва фароқам овардани шароити мусоид барои соҳаи кишоварзӣ дар заминаи баҳши хусусӣ тағйироти сохтор, муттаҳидсозии шӯъбаҳо, таъсиси сохторҳо ва марқазҳои махсусқардонидашуда, ки бо масъалаҳои марбут ба фаъолияти ҳуқуқӣ ва меъёрӣ, ташаққули системаи муассиру устувори пешқирӣ ва огоҳии барвақти ҳолатҳои бўҳронӣ, аз қумла, таҳияи стратегияи мониторинги амнияти озуқаворӣ ва рушди соҳаро тақозо меқунад[4].

Вазорати кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбарандаи асосии сиёсати аграрии давлатӣ дар кишвар мебошад. Қолиби диққат аст, ки Вазорати кишоварзӣ дар байни ҳама вазоратҳо аз рӯи ҳақми маблағқузории бучетӣ дар қои пеш аз охир ё охири қарор қорад.

Дар айни замон дар доираи Вазорат 4 ҳадамот ва нозироти асосӣ (Ҳадамоти нозироти давлатии фитосанитарӣ ва қарантини растаниҳо, нозироти давлатии назорати

тухмӣ, нозироти давлатии назорати техникий мошинҳои кишоварзӣ, хадамоти давлатии зотпарварӣ), инчунин 28 ташкилоти тичоратӣ ва ғайритичоратӣ, фаъолият мекунанд.

Дар марҳалаи нави тараққиёти мамлакат бояд дар сатҳи минтақавӣ муносибати барномавии ба тартиб даровардани кишоварзӣ татбиқ карда шавад. Зимнан, идораҳои минтақавии кишоварзӣ бояд ба Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳокимияти иҷроияи маҳаллӣ ё минтақавӣ ҳисобот диҳанд ва аз ҳисоби маблағҳои буҷети маҳаллӣ маблағгузорӣ карда шаванд.

Дар ин ҳолат, ба сохтори ташкилии идоракунии кишоварзии минтақавӣ ҳангоми такмили он, дохил кардани блокҳои асосии зерини воҳидҳо мақсаднок аст:

- воҳидҳои анъанавӣ (оид ба идоракунии рушди растанипарварӣ, чорводорӣ ва ғ.);
- сохторҳои бозорӣ (иттилоотӣ, маркетингӣ, машваратӣ ва ғ.);
- сохторҳои идоракунии стратегӣ (оид ба таҳияи нақшаҳо ва барномаҳои стратегӣ);
- сохторҳои инноватсионӣ (оид ба рушди навсозӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ, инчунин омӯзиши таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ)[5].

Дар ҳуҷҷатҳои стратегияи дар ҷумҳурӣ қабулшуда, аз қабилӣ стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2012-2022 қайд карда мешавад, ки дар ҳалли масъалаҳои идоракунӣ дар сатҳи маҳаллӣ возеҳии кофӣ мавҷуд нест. Мақомоти маҳаллӣ сиёсати возеҳро дар бораи ҳуқуқ, салоҳиятҳои худ таҳия накардаанд, онҳо дар равандҳои ислоҳот дар сатҳи маҳаллӣ фаъолона иштирок намекунанд. Дар Барномаи амнияти озуқаворӣ қайд карда шуд, ки татбиқи тадбирҳои дастгирии давлатӣ тақсимоати дақиқи нақши давлат ва бахши хусусиро дар назар дорад. Дар барнома қайд карда мешавад, ки аз даҳолати мақомоти давлатӣ ба раванди қабули қарорҳо дар кишоварзӣ аз ҷониби истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (деҳқонон) худдорӣ кардан лозим аст.

Мақомоти маҳаллии ҳокимият ва идоракунии кишоварзӣ асосан корҳои иттилоотӣ ва машваратӣ анҷом медиҳанд. Мутахассисони идораи кишоварзӣ ба роҳбарони хоҷагии деҳқонӣ оид ба интиҳоби тухмӣ, истифодаи нуриҳои минералӣ ва захрхимикатҳо, мӯҳлати кишт, истифодаи техника ва гузаронидани корҳои мелиоративӣ машварат медиҳанд. Қисми муайяни роҳбарони хоҷагӣ оид ба масъалаҳои ҷорӣ намудани истеҳсолоти кишоварзӣ маълумоти махсус надоранд, ки дар ниҳоят ба самаранокии истеҳсолот таъсир мерасонанд.

Дар айни замон вазифаҳои мақомоти маҳаллии ҳокимият асосан ба пешбурди баҳисобгирии истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли масъалаҳои байни хоҷагиҳо вогузор карда шудаанд. Мақомоти маҳаллӣ ба масъалаҳои истеҳсол, фурӯши маҳсулот ва муқаррар кардани нархҳо амалан даҳолат намекунанд.

Мақомоти маҳаллии худидоракунӣ (ҷамоатҳо) низ имконияти кӯмак ба хоҷагиро аз нуқтаи назари молиявӣ надоранд. Мақомоти маҳаллии ҳокимият ва пеш аз ҳама, идораҳои ноҳиявии кишоварзӣ тибқи чадвали ҳармоҳаи пешакӣ тартибдодашуда бо роҳбарони хоҷагӣ корҳои иттилоотӣ – машваратӣ мегузаронанд. Дар назди ҷамоатҳо Кумитаҳои рушд таъсис дода шудаанд, ки вазифаҳои онҳо гузаронидани корҳои машваратӣ дар байни хоҷагиҳои деҳқонӣ масъалаҳои ҳуқуқӣ мебошанд[6].

Адабиёт

1. Танзими барномавии мақсадноки бахши кишоварзии иқтисод [Манбаи электронӣ] // Речаи дастрасӣ: <http://murzim.ru/nauka/selskoe-hozjajstvo/24032-programmno-celevoe-regulirovanie-agrarnogo-sektora-ekonomiki.html>

2. Набиев Т. Т., усулҳои Барномавӣ-мақсадноки татбиқи сиёсати аграрии Ҷумҳурии

Тоҷикистон / Т. Т. Набиев // КАС: иқтисод, идорақуни. 2014. № 10. С. 34-44.

3. Семкин, А.Г. Развитие системы управления сельским хозяйством Российской Федерации: автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 / Семин Александр Григорьевич. – М., 2013. – 49 с.

4. Одинаев Ш. Т. Потенциальные возможности развития аграрного производства // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно-теоретический журнал). Бишкек. -2017, №1, 2017. С. 91-95.

5. Семкин А. Г. Развитие системы управления сельским хозяйством Российской Федерации: автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 / Семин Александр Григорьевич. – М., 2013. – 49 с.

6. Тоҷикистон: лоиҳаи тичоратиқунонии кишоварзӣ (ЛТК). Ҳисоботи арзёбии иҷтимоӣ. Душанбе, феввали соли 2014.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА КРЕДИТОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ

ОДИНАЕВ ШАХИН ТАЛБАКОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,

заместитель директора по науке, обучению и подготовке научных кадров

Института экономики и системного исследования развития сельского хозяйства ТАСХН.

734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти нав, 306.

Тел.: (+992) 918-42-57-57.

АСОЗОДА ФИРДАВС НУРАЛИ,

соискатель Института экономики и системного

исследования развития сельского хозяйства ТАСХН.

734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти нав, 306.

Тел.: (+992) 777-07-56-07.

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАДЖИДОВИЧ,

докторант Института экономики и системного

анализа развития сельского хозяйства ТАСХН.

734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти нав, 306.

Тел.: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

В данной статье рассмотрено значение механизма кредитования сельскохозяйственных предприятий республики, его роль в производстве продукции, срок платежа, заемщик, цель кредита, многие формы кредита, обновление основных фондов, а также о предоставлении кредитов сельскохозяйственным предприятиям финансовой организацией на первичную и дальнейшую переработку (промышленную) сельскохозяйственную продукцию.

Авторы отмечают, что финансовое положение сельскохозяйственных предприятий находится в худшем состоянии. В связи с переходом республики на новый уровень развития, прежде всего, переход к индустриально-аграрному этапу требует разработки нового механизма государственного регулирования и поддержки развития сельского хозяйства. На наш взгляд, современная поддержка должна создаваться и реализовываться в два этапа: на первом этапе должны быть определены приоритеты развития АПК в отраслевом и территориальном секторах, затем должны планироваться проекты, соответствующие этим критериям они должны содержаться в финансовом отношении в соответствии с прямыми планами.

По мнению авторов, государственное регулирование отечественной экономики заключается в определении потребностей отраслей в бюджетном финансировании и распределении имеющихся финансовых ресурсов между отраслями. Аграрная политика в основном приводит к ежегодному бюджетному финансированию без анализа

эффективности расходования средств в предыдущем году и без решения основной задачи реформы.

Ключевые слова: *платеж, заемщик, субсидия, процентные ставки, государственная поддержка, кредит, кредитные организации, сельскохозяйственная продукция, сельскохозяйственные предприятия, деятельность, производство продукции, услуги, развитие, механизм.*

MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING THE MECHANISM OF LENDING TO AGRICULTURAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC

ODINAEV SHAKHIN TALBAKOVICH,

Candidate of Economics, Associate Professor,

Deputy Director of Science, arrangement and training of found personnel
of the Institute of Economics and System Research of Agricultural Development of the AAST.

734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 306, Hayoti nav. Str.

Phone: (+992) 918-42-57-57.

ASOZODA FIRDAVS NURALI,

Applicant of the Institute of Economics and System Research of
Agricultural Development of the AAST.

734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 306, Hayoti nav. Str.

Phone: (+992) 777-07-56-07.

DOSTIEV ERKIN ABDULMADZHIDOVICH,

Economic candidate sciences, doctoral student at the Institute of
Economics and Systemic Analysis of Agricultural Development TAAS.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 306, Hayoti Nav str.

Phone: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

This article discusses the importance of the mechanism of lending for agricultural enterprises of the republic, its role in production, payment terms, borrower, purpose of the loan, many forms of credit, renewal of fixed assets, as well as the provision of loans to agricultural enterprises by a financial organization for primary and further processing (industrial) agricultural products.

The authors note that the financial situation of agricultural enterprises is in worse condition. In connection with the transition of the republic to a new level of development, first of all, the transition to the industrial-agrarian stage requires the development of a new mechanism for state regulation and support for agricultural development. In our opinion, modern support should be created and implemented in two stages: at the first stage, priorities for the development of the agro-industrial complex in the industrial and territorial sectors should be determined, then projects that meet these criteria should be planned; they should be supported financially in accordance with direct plans.

According to the authors, state regulation of the domestic economy consists of determining the needs of industries for budget financing and distributing available financial resources between industries. Agricultural policy mainly leads to annual budget financing without analyzing the efficiency of spending funds in the previous year and without addressing the main objective of the reform.

Keywords: *payment, borrower, subsidy, interest rates, government support, credit, credit organizations, agricultural products, agricultural enterprises, activities, production, services, development, mechanism.*

УДК: 332

**МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ
ИСТЕҲСОЛИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АСОЕВ МУФАРРАҲ МАЗОРИДИНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел.: (+992) 905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

АБДУКАРИМЗОДА БОБОҶОН АБДУКАРИМ,

унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодии

Донигоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: (992) 300-44-00-00.

Мақолаи мазкур фарогирандаи муқамал гардони механизми идоракунии давлатии истеҳсоли кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ ин омӯхтани қонуниятҳои объективии тарақиёти муносибатҳои истеҳсоли дар кишоварзӣ дар бо ҳам алоқамандӣ ва бо ҳам таъсирасонии онҳо ба тарақиёти қувваҳои истеҳсолкунанда мебошад. Инчунин дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ - низоми чорабиниҳо барои ҷамоҳангсозии муносибатҳои бозорӣ ва муҳайё намудани шароит бо мақсади ба даст даровардани суботи иҷтимоӣ, то ҳадди ақал науст намудани таъсири тамоюлҳои номатлуб ва ташикли фаълолияти самараноки бозор барои ҳалли масоили мураккаби иҷтимоӣ иқтисодиро ифода менамояд.

Калидвожаҳо: таъмини маҳсулоти озуқаворӣ, идораи давлатӣ, дастрасии аҳоли ба гизои хушсифат, захираҳои меҳнатӣ, соҳаи кишоварзӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, вусъати кишту кор, истифодаи самараноки заминҳо ва серҳосили зироатҳои кишоварзӣ.

Дар замони имрӯза таъмини маҳсулоти озуқаворӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи муҳим ба шумор рафта Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки асосан мамлакати аграрист, соҳаи кишоварзӣ дар иқтисоди миллии яке аз соҳаҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Ин соҳа дар таъмин намудани амнияти озуқавори яке аз ҳадафҳои асосии кишвар - ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба гизои хушсифат, нақши калидӣ мебошад, ки ин дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» муайян гардидааст.

Кишоварзӣ яке аз соҳаҳои стратегие мебошад, ки ба рушди иқтисодии шаҳр таъсири бевосита мерасонад, зеро рушди устувори соҳаи кишоварзӣ барои расидан ба Ҳадафҳои рушди устувор, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасӣ ба гизои хушсифат мусоидат менамояд.

Ба соҳаи кишоварзӣ шӯғли 66 фоизи аҳолии деҳот бевосита алоқаманд мебошад ва беш аз 30 фоизи қувваи кориро дар соҳаи кишоварзӣ занон ташкил медиҳанд. Соҳаи кишоварзӣ бахши муҳимтарини иқтисоди миллии ба ҳисоб рафта, аҳолиро бо маҳсулоти ғизоӣ ва соҳаи саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд. Дар моҳҳои январ - ноябри соли 2023 ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, вусъати кишту кор, истифодаи самараноки заминҳо як силсила тадбирҳои дахлдор амалӣ гардиданд.

Таъмин кардани аҳоли бо хӯрокаи ва саноати коркард бо ашёи хом вазифаи муҳими кишоварзӣ буда, ҳалли он аз интенсификацияи соҳа, тезонидани прогресси илмӣ – техникаӣ, тақмили муносибатҳои истеҳсоли, рушди шаклҳои моликият ва намудҳои хоҷагидорӣ вобаста мебошад. Шарти зарурии таъминкунандаи сатҳи баланди хоҷагидорӣ, фаъл ва ташаббускор будан дар идоракунии истеҳсолот, тайёр

кардани мутахасисони иқтисоддон мебошад. Аз ин рӯ мақсади асосии ҷанни «Иқтисодиёти кишоварзӣ» тайёр кардани мутахассисони ташаббускори дорои дониши хуби иқтисодӣ мебошад.

Идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ ин омӯхтани қонуниятҳои объективии тарақиёти муносибатҳои истеҳсоли дар кишоварзӣ дар бо ҳам алоқамандӣ ва бо ҳам таъсирасонии онҳо ба тарақиёти қувваҳои истеҳсолкунанда мебошад. Инчунин илми иқтисодиёти кишоварзӣ равияҳои пешқадами тарақиёти истеҳсолоти ҷамъиятиро ҷамъбаст намуда, пешниҳодҳои асосноки дуруст истифодакунии қонуниятҳои иқтисодиро барои ҳалли вазифаҳои бавуқӯъомадаи хоҷагию – сиёсӣ пешниҳод мекунад.

Таъмини амнияти озуқаворӣ - таҳия ва амалӣ намудани ҷорабиниҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва ҷорабиниҳои дигаре фаҳмида мешавад, ки асосан аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ бо озуқаи асосӣ дар сатҳи меъёрҳои муносиби илман асоснок барои қонун намудани талаботи аҳоли ва пешгирии бухронҳои озуқаворӣ равона шудаанд[1].

Афзоиши босуръати шумораи аҳоли дар ҷумҳурӣ, суръати бомароми рушди истеҳсолоти кишоварзиро талаб мекунад, зеро он ба пастшавии таъминоти сарикасии маҳсулоти хӯрокворӣ оварда мерасонад.

Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Шӯрои миллии рушд (21.06.2016.) қайд карданд, ки ҳифзи амнияти озуқаворӣ бамаротиб беҳтар шуд. Барои ноил гаштан ба натиҷаҳои дилхоҳ боз ҳам бештар заҳмат кашидан зарур аст ва он монеаҳое, ки дар рушди устувор ҳалал ворид месозанд, бартараф карда шаванд. Таъини солҳои охир низ ҳастанд монеаҳое, ки амалисозии барномаҳои ислоҳоти соҳаро қафо мекашанд. Ин боиси қафомонии бардавоми истеҳсолот гардида, ба вазъи иқтисодии соҳа таъсири манфӣ мерасонад.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои афзалиятноки стратегӣ ба ҳисоб рафта, дар ин бобат баҳри расидан ба мақсадҳое, ки ба беҳтаршавии зиндагии сокинони кишвар мусоидат мекунанд, тадбирҳои зиёд андешида мешаванд. Дар ин давра барои расидан ба ин мақсад санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла дахҳо барномаҳои давлатӣ қабулу амалӣ гардида аст.

Омӯзиши мавзӯи таъмини амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон аз рӯйи зарурат дар даҳсолаи охир ба миён омада, баъзе масъалаҳои назариявии ташаккули стратегияи беҳатарии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар осори муҳаққиқони ватанӣ А. Солеҳзода И. Фасеҳзода[3], Ҳ. Нуридднов[4] мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ - низоми ҷорабиниҳо барои ҳамоҳангсозии муносибатҳои бозорӣ ва муҳайё намудани шароит бо мақсади ба даст даровардани суботи иҷтимоӣ, то ҳадди ақал паст намудани таъсири тамоюлҳои номатлуб ва ташкили фаълолияти самараноки бозор барои ҳалли масоили мураккаби иҷтимоию иқтисодиро ифода менамояд.

Усулҳои идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ - ин тадбирҳои зарурӣ оид ба таъсири давлат ва низоми ташаккули соҳаи мазкур, назорат аз болои риояи низоми молиявӣ ва фароҳам овардани шароит барои таъмини рақобати озод барои ҳамаи ташкилот ва корхонаҳои алоҳида мебошад.

Коршиносон чунин мешуморанд, ки идоракунии давлатии соҳаи кишоварзӣ дар танзими иқтисодиёт, махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистони камзамин, ки захираҳои меҳнати зиёд дорад ва равандҳои истеҳсолоти кишоварзӣ аз воридот вобаста аст, ҳувияти миллии соҳибқорони ватанӣ, махсусан дар бозори озуқа, ки аз уҳдаи бисёр вазифаҳои дар зимаашон буда намебароянд, ба камбудихо роҳ медиҳанд ва наметавонанд институтҳо ташкил намоянд, барои ҳамин ҳам зарурати танзими давлатӣ

ба миён меояд. Сатҳи таъмини амнияти озуқавориро дар асоси баҳодиҳии некуаҳволии мардум муайян мекунад. Тибқи назарияи олими машҳури амрикоӣ А. Маслоу (1998-1970) қаноатмандкунии талаботи озуқа дар рӯйхати қиматҳои инсонӣ ҷои аввалро ишғол мекунад[2].

Ба муносибатҳои бозоргонӣ гузаштани соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди соҳа ба ҳисоб меравад. Гузаштан ба муносибатҳои бозоргонӣ имконият медиҳад, ки истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, ҳамлу нақл ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба таври табиӣ танзим гардад.

Ҳар як марҳилаи нави рушди иҷтимоӣ бо арзёбии гузаштан ба дигаргун шудани муносибатҳои иқтисодӣ оғоз меёбад. Барои муваффақияти ислоҳоти оянда, пеш аз ҳама, марҳилаи гузаштаро таҳлил намудан зарур аст. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ давраи ислоҳоти иқтисодӣ оғоз гардид. Гузариш ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкил намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, хусусигардонии амвол ба тағйироти кулӣ дар соҳаи кишоварзӣ оварда расонид.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бехатрии иқтисодӣ» қайд карда мешавад, ки «бухрони озуқаворӣ - вазъияте мебошад, ки дар он таъмини аҳоли бо маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар мувофиқат бо меъёрҳои муносиби истеъмоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар тамоми қисми мамлакат зери хатар қарор дорад ва хатари зерин метавонад танҳо бо истифодаи танзими давлатӣ, дар ҳолати зарурӣ бо иштироки ташкилотҳои байналхалқӣ бартараф гардад»[5].

Якум, таърихи кишоварзӣ як қисми муҳими таърихи ватанӣ ба шумор меравад. Бе дастовардҳои илмӣ анҷом додани таҷдиди таърихи аграрии асри XX ғайри имкон аст.

Дуюм, таҳлили муфассали ин мавзӯ як имконияти нодирро барои баррасии таърихи соҳаи кишоварзии Тоҷикистон аз нигоҳи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ, ки самтҳои нави таҳқиқотро дар ин соҳа таъмин менамояд. Бинобар ин, ҳоло ҷараёни воқеии ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон, таҳлили рушди соҳаи кишоварзӣ беш аз ҳарвақта ташаккул меёбад.

Сеюм, бояд қайд намуд, ки рушди самараноки соҳаи кишоварзӣ аз бисёр ҷиҳат аз масъалаи омӯзиш ва бозомӯзи ҳайати кадрҳо ва татбиқи дастовардҳои наватин дар истеҳсолот ва илм вобаста аст. Ҳамчунин фаъолияти илмию таҳқиқотиро дар соҳаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барои муҳит ва саломатӣ бехатар бояд рушд дод.

Сарчашма: таҳияи муаллифони дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Дар асоси омӯзиши итифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодӣ, ки ба устувории соҳаи кишоварзӣ ва омилҳои барои рушди он таъсир мерасонад тавсияҳои илман асоснокро пешниҳод намудан зарур аст.

Қобили тазакур мебошад, ки солҳои охир дар аксари минтақаҳои ҷумҳурӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои хусусӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) паст шудааст. Ин раванд метавонад ба аз байн равиӣ минбаъдаи корхонаҳои кишоварзӣ ва бад гардидани вазъии иҷтимоӣ дар деҳот оварда мерасонад. Аз ин рӯ, ҷиҳати беҳтар намудан соҳа усулҳои ислоҳот ба барқарорсозӣ ва рушди истеҳсолот дар корхонаҳои кишоварзӣ бо вазъии гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ яке аз механизмҳои асосии ба шумор меравад. Чун ки соҳаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ ҳанӯз ба воқеияти бозор

мутобиқ нашудааст, ҳарчанд дар ин чабҳа кори зиёде анҷом дода мешавад - аз кӯмаки давлат сар карда, то пешниҳоди грантҳо, қарзҳо ва дигар кӯмакҳою дастгириҳои созмонҳои байналхалқӣ танҳо бо як мақсад - ёрӣ расондан ба пешрафти соҳа мебошад.

Ҳама тарик гуфтан ба маврид мебошад, ки мувофиқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 1 июни соли 2023 дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонӣ кишти баҳорӣ зироатҳо, аз ҷумла ғалладонагӣ 103,6 ҳазор гектарро ташкил намуда аз он гандум 43,4 ҳазор гектар (2,7 фоиз кам), зироатҳои техникӣ 196,2 ҳазор гектар, пахта 175,1 ҳазор гектар, картошка 29,9 ҳазор гектар, сабзавот 38,1 ҳазор гектар, полизӣ 18,5 ҳазор гектар ва зироатҳои хӯроки чорво 31,6 ҳазор гектар таъмин гардидааст [6].

Дар маҷмӯъ кишти баҳорӣ зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонӣ дар 429,9 ҳазор гектар гузаронида шуда аст.

Ҷадвали тавозуни кишти зироатҳои баҳорӣ дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонӣ ба ҳолати 1 июни солҳои 2022-2023 (гектар)

Номгӯи маҳсулот	Дар ҷумҳурӣ		Фарқият	
	Ба ҳолати 1 июни соли 2022	Ба ҳолати 1 июни		Ҷоиз
соли 2023	(+;-)	Ҷоиз	1211	100,3
Майдони умумии кишти зироатҳо	428769	429980	-34,4	100
Ғалладонагӣ	103697,2	103662,8	-1202	97,3
аз ҷумла гандум	44677,1	43475,1	1033	109,6
Ҷуворимаққа барои дон	10735	11768	-2941,5	98,5
Зироатҳои техникӣ	199221	196279,5	-2973,7	98,3
аз ҷумла пахта	178129,5	175155,8	706	102,4
Картошка	29200,6	29906,6	2751,1	107,8
Сабзавот	35372,4	38123,5	2413,3	117,1
аз ҷумла беҳпиёз	14081,8	16495,1	1319	107,6
Полизӣ	17263,5	18582,5	-1602,6	95,2

Бо мақсади рушди соҳаи кишоварзӣ, самаранок ва оқилона истифода намудани заминҳои қорам дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва деҳқонӣ тибқи маълумоти оморӣ ба ҳолати 1 декабри соли 2023 дар майдони 16392,5 гектар кишти барвақтии зироатҳои баҳорӣ гузаронида шуд. Ба рушди кишоварзӣ чунин омилҳои макроиқтисодӣ, ба монанди афзоиши нархи барқу сӯзишворӣ ва дигар воситаҳои моддию техникӣ, ки дар соҳа истифода мешаванд, таъсири манфӣ мерасонад. Ин имконияти молистеҳсолкунандагони деҳотро барои вусъати такрористеҳсолкунии васеъ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, гузаштан ба технологияҳои нави сарфақунандаи захираҳо ва дар ин замина таъмин намудани модели рушди босуръати иқтисодиётро душвор мегардонад. Дар натиҷа чунин ҳолати ғайримӯқаррарӣ – истифода нашудани

заминҳои зиёди таъиноти кишоварзӣ дар шароити нарасидани маҳсулоти дохилӣ ва ҳаҷми афзояндаи воридоти он ба вучуд меояд.

Ҷадвали кишти барвақтии зироатҳои баҳорӣ дар хоҷагиҳои ҷамъияти ва деҳқонӣ ба ҳолати 1 декабри солҳои 2022-2023

Номгуи маҳсулот	Дар чумхурӣ		Фарқият	
	Ба ҳолати 1 декабри соли 2022	Ба ҳолати 1 декабри	(+;-)	Ҷоиз
соли 2023	(+;-)	Ҷоиз	-693,6	95,9
Майдони умумии кишти зироатҳо	17086,1	16392,5	79,1	100,6
Сабзавот	12681,6	12760,7	-234,5	97,5
аз чумла пиёз	9482,9	9248,4	-935,5	77

Дар ин давра дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли ғалладонагиҳо 1657,1 ҳазор тонна, аз чумла гандум 830,3 ҳазор тонна, картошка 1083,3 ҳазор тонна, сабзавот 2859,2 ҳазор тонна, полизӣ 963,4 ҳазор тонна, мева 634,7 ҳазор тонна ва пахта 339,2 ҳазор тоннаро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта картошка 8,2 ҷоиз, сабзавот 9 ҷоиз, пиёз 17,1 ҷоиз, полизӣ 17 ҷоиз ва мева 30,4 ҷоиз зиёд гардида, ғалладона 1,4 ҷоиз, гандум 8,3 ҷоиз ва пахта 15,5 ҷоиз коҳиш ёфтааст. Яке аз сабабҳои коҳиш ёфтани намудҳои зироатҳои кишоварзии қайдгардида ин сард омадани обу ҳаво, тағирёбии иқлим, гаронии нуриҳои минералӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи кишоварзӣ наметавонад бидуни нигоҳдорӣ ва баланд бардоштани ҳосилхезии замин - воситаи асосии истеҳсолот рушд ёбад.

Аз ин лиҳоз ҳали чунин мушкилотҳо ба мақсад мувофиқ мебошад истифодаи нуриҳои минералӣ ва кимиёвӣ тавасути дастгириҳои давлатӣ маблағҳои зарурӣ муайян карда шавад, дастрасӣ ба маълумотҳои бозорӣ, нокифоягии муташаккилии хоҷагиҳои деҳқонӣ(фермерӣ), сохтори рушнаёфтаи бозори маҳсулоти кишоварзиро талаб менамояд ва рушд додани маҳорати маркетингӣ.

Ҳамин тариқ бо гуфтан ба маврид мебошад, ки баҳри рафъи мушилиҳои болло зикр дар “ Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”то соли 2025 дар соҳаи кишоварзӣ афзалияти асосӣ ба самтҳои зерин дода мешавад:ташкили коргоҳҳои хурди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (маҳсулоти гӯштӣ, ширӣ ва меваю сабзавот);беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо ва таъминоти оби полезӣ, тавассути таъмиру барқарорсозии иншооти обтаъминкунӣ;истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва таъмини фаъолияти мунтазаму самараноки онҳо;бунёди корхонаҳои паррандапарварӣ, рушди хоҷагиҳои моҳипарварӣ, занбури асалпарварӣ, парвариши чорвои зотӣ ва боғу тоқпарварӣ; бунёди гармхона ва сардхонаҳои нав[8].

Фароҳам овардани шароит барои захираҳои моддӣ аз нуқтаи назари иқтисодӣ муайян намудани шакли самараноки ташкили баҳши истеҳсолӣ аз хусусиятҳои расмии соҳаи кишоварзӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ иқлимӣ ҳар як маҳалла ва минтақаи чумхурӣ вобаста аст.

Хулоса намудан ба маврид мебошад,ки аз афзун шудани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва рушди соҳа ва истифодаи технологияи муосир, тухмиҳои хушсифат,

техникаи муосири кишоварзӣ, кам намудани харочотҳои истеҳсоли, такмил ва таъмини фуруши маҳсулот дар бозорҳои ҷумҳури ва хориҷи кишвар вобастагии калон дорад.

Дарвоқеъ яке аз имкониятҳои то ҳанӯз истифоданашудаи рушди соҳаи кишоварзӣ дуруст ба роҳ мондани кишти такрорӣ ва коркарди муосири зироатҳои кишоварзӣ ба шумор меравад. Ҳосили иловагӣ, ки аз ин заминҳо рӯёнидан мумкин аст, аз 400 ҳазор тонна зироатҳои ғалладона, сабзавот, полезӣ ва зироатҳои рағандор. Аз ин рӯ, вазъи воқеъ ва дурнамои рушди соҳа эътибори муҳим дода, аз ҳисоби самаранок истифода бурдани замин, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида ва азхудкунии заминҳои нав, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмипарварӣ, зиёд кардани масоҳати гармхонаҳои доимамалкунанда ва шумораи сардхонаҳо барои нигоҳдории меваю сабзавот оид ба беҳтар намудани таъминоти бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти босифати кишоварзӣ ва афзун намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти он дастгири ва механизмҳои муосири идоракуниро талаб менамоянд. Аз ҳамин лиҳоз зарур шуморида мешавад, ки баҳри баланд бардоштани самаранокӣ фаъолияти минбаъдаи соҳа мо зарур мешуморем, ки чунин самтҳои асоии тавасути механизмҳои идоракунии давлатии истеҳсоли кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муккамал гардонидани шавад:

- ❖ таъмини хоҷагиҳои кишоварзӣ бо тухмии баландсифати зироатҳои кишоварзӣ тавасути дастгирии давлатӣ;
- ❖ парвариши навҳои минтақабобгардидаи зироатҳои кишоварзӣ, тариқи омӯзиши таҳқиқотҳои илмӣ;
- ❖ ташкил намудани тухмипарварии ибтидоӣ бо истеҳсоли тухмиҳои суперэлитӣ;
- ❖ репродуксияҳои баланд ва ба роҳ мондани истеҳсоли тухмиҳои гибридии серҳосили зироатҳои кишоварзӣ.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи амнияти озуқаворӣ, аз 29 декабри соли 2010, № 671 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, №12, қ-1, мод. 830, соли 2014, №11, мод.667
2. Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. - Душанбе: «Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» 2019. - 392с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25.04.2008 //http://president.tj/node/195
4. Солехзода А.А., Фасехзода И.С. Назарияи таҳлили таъмини бехатарии озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули стратегияи он // Монография.—Душанбе: Ирфон, 2019.-190 с.
5. Нуриддинов Ҳ. Талошҳои Пешвои миллат барои дастёбӣ ба истиклолияти озуқаворӣ // Мактаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I, китоби 1. – Душанбе, 2019. – С.296- 310.
6. Закон РТ "О продовольственной безопасности". От 29 декабря 2010 года, № 641
7. Гузориш оид ба натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-декабри соли 2023 [Захираи электронӣ]
8. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ПРОИЗВОДСТВОМ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АСОЕВ МУФАРАХ МАЗОРИДИНОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой государственного управления и национальной экономика
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

АБДУКАРИМЗОДА БОБОДЖАН АБДУКАРИМ,

соискатель кафедры экономической теории

Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

Тел.: (+992) 300-44-00-00.

В данной статье рассматривается совершенствование механизмов государственного управления сельскохозяйственным производством в Республике Таджикистан. Государственное управление аграрным сектором представляет собой изучение объективных закономерностей развития производственных отношений в сельском хозяйстве, их взаимосвязи и взаимного влияния на развитие производительных сил. Также в статье отмечается, что государственное управление аграрным сектором представляет собой систему мероприятий по координации рыночных отношений и созданию условий в целях достижения социальной стабильности, минимизации влияния нежелательных тенденций и организации эффективного рыночного взаимодействия. деятельность по решению сложных социально-экономических задач.

Ключевые слова: *Снабжение продуктами питания, государственное управление, доступ населения к качественным продуктам, трудовые ресурсы, аграрный сектор, увеличение объемов производства, расширение посевов, эффективное использование земли и высокая урожайность сельскохозяйственных культур.*

IMPROVING MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ASOEV MUFARAH MAZORIDINOVICH,

candidate of economic sciences, associate professor,

head of the department of public administration and national economy of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 905-50-70-69. E-mail: Mufarrakh@mail.ru

ABDUKARIMZODA BOBOJAN ABDUKARIM,

graduate student of the Department of Economic Theory

Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 300-44-00-00.

This article discusses the improvement of the mechanisms of state management of agricultural production in the Republic of Tajikistan. Public management of the agricultural sector is the study of objective patterns of development of production relations in agriculture, their interrelation and mutual influence on the development of productive forces. The article also notes that public management of the agricultural sector is a system of measures to coordinate market relations and create conditions in order to achieve social stability, minimize the impact of undesirable trends and organize effective market interaction. activities to solve complex socio-economic problems.

Keywords: *food supply, public administration, public access to quality products, labor resources, agricultural sector, increasing production volumes, expanding crops, efficient use of land and high crop yields.*

УДК: 332.54

**ВЛИЯНИЕ ОСОБО ОХРАНЯЕМЫХ ПРИРОДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ НА
ОРГАНИЗАЦИИ И РАЗВИТИИ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

САИДОВА ХУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел.: (+992) 938-84-60-05.

В данной статье рассматривается проблема развития экотуризма и рекреационного туризма в Республике Таджикистан в зависимости от географического положения и потенциала некоторых регионов республики. Данные регионы нуждаются в подготовке и могут быть объявлены зонами туристического международного отдыха. Развитие экотуризма в этих регионах способствует восстановлению экологической среды, защите биосистем, а так же сохранению редких исчезающих видов животных, находящихся под угрозой исчезновения, которые существуют в регионах республики.

Ключевые слова: экотуризм, туризм, туристский поток, малоземелья, трудоизбыточность, национальный парк, мониторинг, биосистема, ландшафт, заповедная зона, экотурист, рекреация, инфраструктура, пейзаж и т.д.

Мировой опыт показывает, что поток туристических групп увеличивается не только в тех странах, которые имеют классическую рыночную экономику, но и в тех странах, которые имеют лучшую экологическую среду. В этом отношении, Таджикистан 93% территории которого составляют горы, и страна, которая располагает огромным количеством рек, ледников, термальных вод, чистейшим горным воздухом, и особой традицией землепользования и опыта использования пастбищных земель с учетом его малоземелья и трудоизбыточности, мог бы разумно развивать и превратить использование вышеназванных ресурсов в деле развития экологического туризма.

Следует отметить, что горы не только занимают значительную часть суши, но и являются основным пристанищем экотуризма. По данным Всемирного центра мониторинга по охране среды, площадь суши, занятая горами, составляет 35,9 млн км², или 24,3% всей поверхности Земли. Вместе с тем именно горные регионы отличаются низкими показателями социально-экономического развития. Многие исследователи полагают, что развитие горного экотуризма поможет сократить разрыв между равнинными и горными регионами [11]. Так как Таджикистан является горной страной, экотуризм признается одним из приоритетных направлений туризма.

Развитию экологического туризма в Таджикистане способствует образование региональных экологических зон, охватывающих большую территорию, располагающих уникальными природно-рекреационными ресурсами, представляющими интерес для иностранных туристов. Соблюдение этого принципа, несомненно, приведет к образованию образцовых национальных парков, в том числе и в Таджикистане.

К примеру, научная база формирования Национального Парка в Таджикистане, еще были заложены в материалах Комплексной экспедиции по изучению производительных сил Памира АН бывшего СССР в 30-годы прошлого столетия, во главе с академиком С.П. Горбуновым. Однако, практическое осуществление связано с образованием независимости Таджикистана, т.е. в годы, как особая база развития туризма, особенно экологического, был образован с целью охраны бесценного

ландшафта, редких и исчезающих видов флоры и фауны, природы, культуры и истории, развития и рационализации туризма, и поддержке рационального использования природных ресурсов. Таджикский Национальный Парк (ТНП) считается одной из самых больших заповедных зон Таджикистана, занимающей 2,6 миллиона гектаров земли, что представляет 60% территории ГБАО, 40% территории районов Лахш и Сангвор и 23% от всей территории Таджикистана. ТНП был создан на площади 1,6 миллиона гектаров земли Решением № 267 Кабинета Министров Республики Таджикистан от 20 июля 1992. В 2001 году площадь ТНП была расширена до 2611674 гектаров земли Указом Правительства Республики Таджикистан №253. В 2005 г. Указом №147 Генерального Руководства Государственной Организации «ОО РТ ТНР» от 9 ноября 2005 года, была отдана охраняемая зона Таджикскому Национальному Парку, который запрещает практически любую форму антропогенной деятельности на этой территории.

Несомненно, Национальные парки различных стран отличаются друг от друга по месту расположения, географической выгодностью, экологической эффективности.

Следует отметить, что Таджикский Национальный парк характеризуется огромной разницей абсолютных высот и разделенными горными хребтами. Верхушки гор покрыты вечными ледниками. Большая часть территории покрыта камнями и крутыми горными хребтами. Бесчисленное количество редких млекопитающих можно увидеть в парке, включая Памирских архаров, снежных барсов, рыжих волков, рысей, бурых медведей, которые могут стать объектом экологического туризма. Также, можно встретить и редких птиц, таких как каменная куропатка, гималайский улар, беркут, Африканский белоголовый гриф, и Альпийская галка [10].

Развитие экотуризма в этом регионе способствует восстановлению экологической среды, защите биосистемы, а также сохранению редких исчезающих видов животных, которые существуют в этом регионе. Должно сокращаться охота на животных и развиваться фотоохота.

Например: Использование животных в качестве фото и туристских моделей также экономически эффективнее, чем их убийство на охоте или ради пропитания. В национальном парке Амбоселе, которая находится в Кении один лев, позирующий туристам, приносит в год 27 000 долл. США, а стадо слонов - 610 000 долл. США. Эти показатели не только значительно выше рыночной стоимости шкуры льва или бивней слонов, но и экономически оправдывают затраты на охрану и восстановление популяций этих животных [10].

Таджикский Национальный Парк может стать природной заповедной зоной международного значения. Его правовой статус определяется следующими государственными законодательными актами:

- Закон Республики Таджикистан «О природных охраняемых территориях», № 329 от 13.12. 1996 года;

- решение Правительства Таджикистана, № 267 от 20.07. 1992 года «О создании Таджикского Национального Парка»;

- Указ Государственного учреждения охраняемых природных территорий, № 147 от 09.11. 2005 года «О размещении заповедной зоны ТНП».

Контроль за деятельностью и соблюдение закона, касающегося территории ТНП, возлагается на Государственный Учреждение особо охраняемых природных территорий (ООПТ).

Согласно документу номинации о включении Таджикского Национального Парка (ТНП) в Список Всемирного культурного и природного наследия ЮНЕСКО,

ТНП является уникальным ресурсом, сравнимый с другими, но отличающимся от других высокогорных объектов Всемирного природного наследия по нескольким причинам, таким как [9]:

- высокогорный ландшафт Памира примечателен своим неповторимым великолепием;
- этот регион один из самых высотных регионов нашей планеты, пики которого достигают более 7, 500 метров над уровнем моря;
- Памир один из всемирных центров горного оледенения, с огромным запасом чистой питьевой воды, содержащейся в ледниках и глубоких горных озерах;
- номинированная зона состоит из нескольких природных феноменов глобального значения – таких как пик Сомони, ледник Федченко и озера Каракуль и Сарез.

«Невозможно описать великолепие горных снежных вершин и ледников, просторов необыкновенных плато Восточного Памира, красоты больших и маленьких высокогорных озер, разнообразие подобных каньону долин Западного Памира. Все это представляет особенную изумительную, эстетическую и рекреационную ценность» [9].

Документ номинации демонстрирует приемлемость ТНП и его ценность для внесения в список Всемирного Природного Наследия по всем четырем критериям природного наследия ЮНЕСКО [10]:

- критерий I – Содержит уникальные природные объекты исключительной красоты и эстетического значения;
- критерий II – Представляет главные стадии развития земли, важные геологические процессы формирования земли, и ценные геоморфологические и физико-географические особенности пейзажа;
- критерий III – Данная зона является отличным примером значительных экологических и биологических процессов эволюции экосистемы, а также сообществ растений и животных;
- критерий IV – Содержит естественную среду обитания, наиболее важную и ценную для сохранения биологического разнообразия в регионе, включая территории с вымирающими видами, представляющие выдающийся мировой капитал (ценность) с научной точки зрения и сохранения природы.

Несколько признаков ТНП определяют эту конкретную зону как действительно уникальный ресурс глобального значения.

Это самая большая заповедная зона в Центральной Азии, в которой находятся огромные нетронутые природные редкие комплексы, деградирующие и уменьшающиеся. Такие зоны требуют особого управления и могут, например, служить зонами коридоров дикой природы, вариант, препятствующий во многих существующих парках дикой природы.

Национальный Парк это относительно новая категория охраны в той части мира, где такие зоны строго охранялись как заповедники, в значительной степени, запрещенные для посещения местной, региональной, и международной общественностью. Посещение данной зоны общественностью, вовлечение управления, и рекреационный потенциал находятся на рассмотрении, что обычно не входило в управление заповедника. Эта заповедная зона, в основном характеризуется своей дикой природой и является местообитанием реликтовой фауны и особо редких и вымирающих разновидностей млекопитающих.

В отличие от большинства мест развивающегося мира, ТНП предоставляет место для проживания разбросанных человеческих поселений, что будет легко

гармонировать с целями управления Парка. Многие дикие природные парки, такие как Какаду, сталкиваются с серьезными трудностями в процессе взаимодействия с местными обитателями. Другие, такие как дикая природная территория Новой Зеландии, сталкиваются с вопросом управления необыкновенными экзотическими видами, которые оказывают влияние на их природные системы. В настоящее время, однако, развитие в ТНП является неизбежным и в ближайшем будущем будет рассматриваться, как окно возможностей для синхронизации управления, которое будет предпринято увеличившимся и неурегулированным развитием туризма, коммерческим трафиком из Китая по пути, проходящем через Парк, развитием гидроэнергетики и другими подобными видами развития [10].

Хотя закон и общее управление понятны (выше), многие мировые, наиболее удивительные и биологически необычайные места населены сообществами, которые живут в постоянном поиске средств существования, и Памир не исключение. Сосуществование с сельскими жителями было реальностью здесь в течение столетий. Особенная трудность в этих местах состоит в налаживании устойчивого сосуществования Парка с местными жителями. Долина Бартанг вмещает 2000 людей, а в Парке по подсчетам проживает всего около 5000 жителей. В 2016 году около 15,000 людей проживало в буферных зонах ТНП, с общим количеством населением 16,078 людей в пределах региона Парка.

Повод для возражений насчет экологичности туризма – присутствие в этом движении заинтересованности крупного корпоративного бизнеса, туристский бум в заповедниках и национальных природных парках, коррумпированность чиновников от природоохранных ведомств, размытость понятия «экотуризм», позволяющая под экологическими лозунгами заниматься вовсе не экологически дружественной деятельностью. «Зеленая» общественность Центральной Азии настороженно отнеслась к идее, боясь, что под красивым лозунгом могут скрываться и охота на животных из Красной книги, и сбор редких лекарственных растений, и нарушение режимов заповедников.

Собственно, и общепризнанного определения слова «экотуризм» на тот момент не существовало. По сей день «экотуризм» многими философами, туристами и экологами вовсе и не рассматривается, как какая-нибудь самостоятельная ветвь туризма. Зачастую понятие «экотуризм» путают с природным туризмом или с самостоятельным туризмом на нетронутых природных объектах. Туроператоры и НПО, специализирующиеся на развитии сельского сообщества, используют уже более-менее четкое определение «экотуризма», рассматривая его как «ответственный туризм на охраняемых природных территориях, не приносящий ущерба окружающей среде и содействующий экономическому и культурному развитию местного населения». При этом обязательным условием должно быть наличие образовательно-информационного компонента для туристов. Если первые два условия еще кое-как соблюдаются, - сельчане получают прибыль, а туристы ведут себя ответственно/безответственно в меру своего воспитания и культуры, то вот с третьим условием начинается неразбериха.

Туроператоры, естественно, не в состоянии отследить каждого туриста, выезжающего на природу на выходные дни и считающего себя экотуристом, и проинформировать его о «важности снижения негативного влияния их пребывания на окружающую среду». Сотрудники научных и эко-просветительских отделов заповедников и национальных парков, призванные представлять «качественную информацию» туристам, в выходные дни тоже отдыхают, поставив на границе объекта

дежурного лесника или инспектора, собирающего плату за вход. В лучшем случае, на подъезде вы встретите стенд или баннер, из которого узнаете, где вы находитесь. Местные жители, живущие за счет природных ресурсов, также не досаждают туристам проведением образовательных курсов или лекциями о необходимости «бережно относиться к природе – матери вашей», далекие от такого рода рассуждений. Прибывших в национальный парк туристов, следует просвещать и информировать в плане бережного отношения к природным ресурсам[10].

«Экотуризм» реально существует, прочно укрепившись в селах вокруг национальных парков и заповедников, приносит прибыль турфирмам и сельскому сообществу. А споры о его вреде или пользе для природы не прекращаются. Возможно, что спорить и искать определения уже поздно, важнее стимулировать «зеленую» общественность держать процесс развития «экотуризма» в регионе под пристальным контролем.

При этом не нужно полагать, что развитие центральноазиатского типа «экотуризма» безобидное занятие на фоне красивейших горных пейзажей. В национальных природных парках и даже заповедниках погоня за прибылью (а в наших условиях зачастую просто за «куском хлеба» для сотрудников заповедников) на фоне возрастающей популярности «экотуризма» чревата разрушением экосистем, ради которых и создавались заповедные объекты. Экотуризм, как и прочие виды туризма и природоориентированной рекреации, является, прежде всего, видом природопользования. Не существует форм природопользования без изъятия или износа ресурсов. Следовательно, экотуризм также наносит определенный вред окружающей среде. Итак, к каждому плюсу есть свой минус.

Так что же подразумевают под «экотуризмом»? Чаще всего это посещение горных сел, примыкающих к заповедникам, национальным паркам и биосферным резерватам, в которых любителей отдыха на природе ждут гостевые дома или небольшие гостиницы. Они являются отправными точками для конных, пеших прогулок или прогулок на автомобиле. Часто туристов сопровождает местный гид, не особо разбирающийся в названиях растений и животных, зато хорошо знающий все тропинки.

Схема организации инфраструктуры почти одинакова во всем регионе, - это гостевые дома в селах вокруг природных объектов. Это обычные дома сельчан, подвергшиеся небольшому ремонту и некоторому благоустройству под руководством НПО и туроператоров. Хотя в некоторых местах можно встретить специально для туристов построенные коттеджи или «бунгало», как, например, в горах Западного Тянь-Шаня в Узбекистане. Но сразу оговоримся, что туризм в этих краях существовал давно, просто раньше его не называли «экологическим».

Институт гостевых домов пришел к нам с запада вместе с прекрасной идеей создания биосферных резерватов, но в отличие от резерватов, гармонично вписался в нашу сельскую восточную действительность, где люди всегда были рады гостям. Сельским жителям не нужно особо напрягаться и учиться приему туристов, т.к. радушный прием гостей в нашем регионе – это составляющая нашей повседневности. Мы бросим самые важные дела, выставим самое лучшее угощение на стол, заварим крепкий чай, и будем обсуждать все новости планетарного и сельского масштаба с гостями, даже если ни слова не понимаем, что нам говорит иностранец. При этом мы все это сделаем от чистого сердца и с такой радостью, что это компенсирует отсутствие биотуалетов и душевых в гостевых домах, отсутствие гида, говорящего на

английском, буклетов или книг о природном объекте, и многое другое, что должно сопутствовать и помогать «экотуристу».

Хотелось бы подчеркнуть, что прием туристов в гостевых домах в тех странах Центральной Азии, где он получил развитие в последние годы, одинаков. Не важно, где ты находишься, - в Казахстане, Киргизии, Таджикистане или Узбекистане. Тебя будут встречать всей семьей хозяева гостевого дома, кормить как на убой, сопровождать на прогулках и провожать всем селом как родного. И главное – это все недорого. Быть туристом или «экотуристом» в Центральной Азии – настоящее удовольствие. Только не забывайте о самом важном, о том, что же такое экотуризм. Ответственный туризм вокруг или на охраняемых природных территориях, не приносит большого ущерба окружающей среде, содействует экономическому и культурному развитию местного населения, с обязательными образовательно-информационными компонентами, - это и есть экотуризм.

Экотуризм без знакомства с культурой и традициями народов, живущих там, куда вы отправляетесь, невозможен по той простой причине, что вы не сможете путешествовать без сопровождения или помощи местных жителей. А, проводя время с ними, вы все равно соприкоснетесь с теми загадками, коими полна земля Востока, и захотите их разгадать»[2].

Принятие Правительством Республики Таджикистан решения об объявлении Варзобского, Бальджуванского районов и Ромитского ущелья в качестве зон санаторно-курортного лечения, отдыха и туризма способствуют постепенному возрождению внутреннего туризма. В республике в настоящее время восстановлено более 65 % объектов санаторно-курортной и туристической направленности, построено около 35 частных зон отдыха, что создает реальные условия для организации отдыха и лечения туристов, занятости населения и привлечения отечественных и иностранных инвестиций в данную инфраструктуру, особенно в сельской местности.

На наш взгляд в зависимости от географического положения и туристско-рекреационного потенциала территория Пянджикентского и Айнинского районов, а также долины реки Бартанг можно объявить как зоны международного туризма, которое положительно влияет на развитие туризма в особенности экотуризма в этих территориях.

Литература

1. Ёров Дж. Н. Формирование рекреационного комплекса в организации туризма в Республики Таджикистан // Материалы республиканской конференции на тему «Денежно - кредитные механизмы в развитии рыночных отношений.» -Душанбе: 2006: С. 217 - 221.
2. Ёров Дж. Н. Эффективность сельского туризма и его влияние на развитие аграрного сектора АПК (на материалах Республики Таджикистан). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2010.
3. Ёров Дж. Н., Сайфуллоев Н. Н. Значение современных гостиниц в развитии международного туризма // Материалы республиканской конференции посвященной «15- летию независимости Республики Таджикистан, 2700- летию города Куляба» и «Году арийской цивилизации».- Душанбе: 2006, - С. 218-219.
4. Ёров Дж. Н., Сайфуллоев Н.Н. Формирование туристических баз в Республике Таджикистан // Материалы республиканской конференции на тему «Проблемы внедрения международных стандартов бухгалтерских учётов и аудита в Республике Таджикистан». – Душанбе: - 2006, С. 74 - 76.

5. Ёров Дж.. Н. Экономические проблемы развития туризма в Республике Таджикистан // Материалы республиканской научно-практической конференции посвященной «15-й годовщине Независимости Республики Таджикистан». – Душанбе : 2006. С. 198 - 200.

6. Ёров Дж.Н. «Состояние, проблемы и перспективы развития туризма в Республике Таджикистан» // Вестник Таджикского государственного национального университета» № 6 (38) – Душанбе: 2007 (серия экономических наук) стр. 19-2 206.

7. Ёров Дж.Н. Монгорафия. Развитие туристической сферы в условиях рынка. - Душанбе: Ирфон, 2007. 6,3 п.л.

8. Номинация, Таджикский Национальный Парк (Горы Памира), Республика Таджикистан, для Посвящения Списку Всемирного Культурного и Природного наследия ЮНЕСКО; Подготовленный Государственным Управлением охраняемых территорий «Таджикский Национальный Парк», и Академия наук Республики Таджикистан Поддержка от Всемирного Наследия, Фонд ЮНЕСКО; 2006.

9. Номинация, Таджикский Национальный Парк (Горы Памира), Республика Таджикистан, для Посвящения Списку Всемирного Культурного и Природного наследия ЮНЕСКО; Подготовленный Государственным Управлением охраняемых территорий «Таджикский Национальный Парк», и Академия наук Республики Таджикистан Поддержка от Всемирного Наследия, Фонд ЮНЕСКО; 2006.

10. Проект Европейского Союза: Разработка Национальных Экологических Стратегий для Устойчивого Развития (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан). Пилотный Проект для Таджикистана № Проекта: EuropeAid122149/C/SV/MULTI. Душанбе 2007.

11. Храбовченко В.В. Экологический туризм. Глава 8. Развитие экотуризма в горных районах мира. Учебно-методическое пособие. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 208 с

12. Шукуров Б. У. Проблемы развития международного туризма в Республике Таджикистан. Материалы республиканской конференции «Интеграция экономики Республики Таджикистан в мировое хозяйство». -Душанбе-2004 -С. 10-15.

ТАЪСИРИ ҲУДУДҲОИ ТАБИИИ МАХСУС ҲИФЗШАВАНДА ДАР ТАШКИЛ ВА РУШДИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САИДОВА ҲУМАЙРО УБАЙДУЛЛОЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 938-84-60-05.

Дар ин мақола масъалаи рушди экотуризм ва сайёҳии фарогатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ ва иқтисодӣ баъзе минтақаҳои ҷумҳурӣ баррасӣ карда шудааст. Дар сурати муҳайё намудани шароити лозима ин минтақаҳо метавонанд ҳамчун маконҳои истироҳати байналмилалӣ сайёҳӣ эълон карда шаванд. Рушди экотуризм дар ин минтақаҳо бо барқарорсозии муҳити экологӣ, ҳифзи биосистемаҳо ва инчунин ҳифзи намудҳои нодирӣ ҳайвоноти нобудшаванда, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ мавҷуданд, мусоидат мекунад.

***Калидвожаҳо:** экотуризм, сайёҳӣ, чараени сайёҳӣ, заминҳои кам, зиедатӣ, боғи миллӣ, мониторинг, биосистема, ландшафт, минтақаи ҳифзишуда, экотурист, рекреатсия, инфрасохтор, манзара.*

THE IMPACT OF SPECIALLY PROTECTED NATURAL AREAS ON THE ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SAIDOVA HUMAYRO UBAIDULLOEVNA,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Department of Human Resources Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 938-84-60-05.

This article examines the problem of the development of ecotourism and recreational tourism in the Republic of Tajikistan, depending on the geographical location and patency of some regions of the republic. These regions need to be prepared and can be declared as international tourist recreation areas. The development of ecotourism in these regions contributes to the restoration of the ecological environment, the protection of biosystems, as well as the preservation of rare endangered species of animals that exist in the regions of the republic.

Keywords: *ecotourism, tourism, tourist flow, small lands, labor surplus, national park, monitoring, biosystem, landscape, protected area, ecotourist, recreation, infrastructure, landscape.*

УДК: 330.88

ОЦЕНКА ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РИСКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

СОДИКОВ РАХМОН ХАМРОЕВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент

кафедры управления государственными финансами

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 935-18-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

В данной статье отмечается, что в современных условиях возникает необходимость во внедрение цифровых технологий в деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности, так как вопросы, связанные с обработкой больших данных могут быть эффективно решены именно с использованием современных информационных технологий. В условиях цифровизации экономики проблема оценки хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности становится более актуальным, так как решение этой проблемы способствует минимизации возможных материальных и финансовых потерь. Основными рисками предприятий хлопкоочистительной промышленности, которые возникают в результате цифровизации экономики, являются: правовые риски; технические риски; риски, связанные с искусственным интеллектом; кадровые риски; инвестиционные риски; риск роста преступности и т.д. Подчеркивается, что целесообразно будет применение как количественных, так и качественных методов при оценке хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности.

В данной статье коротко рассмотрены этапы и процесс оценки хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности методом экспертных оценок. Рассмотрены три этапа оценки хозяйственных рисков данных предприятий: оценка общих рисков, оценка специальных рисков, расчет итоговой интегральной величины рисков. Отмечается, что предложенная автором модель оценки хозяйственных рисков является универсальной и может быть использовано на всех промышленных предприятиях.

Ключевые слова: хозяйственные риски, цифровизация экономики, цифровые технологии, правовые риски; кадровые риски; риск роста преступности, экспертная оценка, цифровая трансформация, специальные риски, общие риски.

В нынешних условиях деятельность всех экономических субъектов ориентирована на адаптацию к условиям цифровой экономики. Движущими силами цифровой экономики являются: искусственный интеллект, большие данные, промышленный интернет вещей, платформы, цифровое пространство т.д. В Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан, утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, отмечается, что «Цифровизация промышленного производства подразумевает интеграцию ряда прорывных технологий: виртуального моделирования, Интернета вещей, робототехники, искусственного интеллекта, больших данных, технологий облачных и граничных вычислений, предиктивной аналитики, новых стандартов связи и др.» [5, с. 8].

В связи с ускоренным внедрением цифровых технологий в промышленном секторе, а также формированием новых цифровых сегментов происходит быстрая трансформация технологических, управленческих и инновационных подходов в данном секторе экономики.

В современных ситуациях возникает необходимость во внедрение цифровых технологий в деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности, так

как вопросы, связанные с обработкой больших данных могут быть эффективно и своевременно решены именно с использованием современных информационных технологий. Внедрение цифровых технологий, с одной стороны, способствуют осуществлению автоматических действий, с другой стороны, обеспечивают более эффективное, оперативное взаимодействие между различными структурами предприятия хлопкоочистительной промышленности.

Следует отметить, что в условиях цифровизации экономики проблема оценки хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности становится более актуальным, так как решение этой проблемы способствует минимизации возможных материальных и финансовых потерь.

Риск, являясь сложной и многогранной понятие, характерен любому виду деятельности. Некоторые исследователи утверждают, что риск является такое событие, что при его наступлении возникают отрицательные результаты, как финансовые, материальные и другие убытки. Таких рисков называют чистыми рисками. Следует отметить, что есть группа рисков, которые могут стать источником, как убытков (ущерб, потери), так и выгоды (доход, прибыль). Такие риски называются спекулятивными или финансовыми рисками. Кроме этого, по среде возникновения риски бывают внутренние и внешние.

Анализ показывает, что риски предприятий хлопкоочистительной промышленности, которые возникают в результате цифровизации экономики, можно отнести как к внешним, так и к внутренним рискам. К таким рискам относятся: правовые риски; технические риски; риски, связанные с искусственным интеллектом; кадровые риски; инвестиционные риски; риск роста преступности и т.д.

Правовой риск - это нынешний или будущий риск неполучения дохода, капитала или возникновения ущерба в результате нарушения или несоответствия внутренним и внешним нормативно-правовым документам, таким как законы, подзаконные акты, правила, регламенты, предписания, учредительные документы. Изменения в законодательстве могут существенно повлиять на деятельность участников рынка. Например, правительство может изменить правила внешнеэкономической деятельности, из-за чего экспортерам и импортерам необходимо внести определенные изменения в своих операциях.

Технический риск - это общий индикатор устойчивости элементов технологической среды, который отражает вероятность возникновения аварии или катастрофы при эксплуатации машин, механизмов, реализации технологических процессов, строительстве и эксплуатации зданий и сооружений [2, с. 295]. Возникновение технического риска зависит от уровня и качества организации производственного процесса, осуществлением предупредительных и профилактических мероприятий (своевременное профилактики оборудования, проведение мероприятий по безопасности), возможностью осуществления ремонта или обновления оборудования.

Риски искусственного интеллекта включают в себя возможность того, что системы искусственного интеллекта будут демонстрировать предвзятое или дискриминационное поведение, могут использоваться злонамеренно или ненадлежащим образом или работать неправильно, причиняя вред. Разработка и внедрение технологий искусственного интеллекта могут создавать риски для конфиденциальности и безопасности данных, а также для безопасности людей и систем [9, с. 7].

Кадровые риски в условиях цифровой трансформации обычно возникают при разработке и реализации конкретного проекта. К таким рискам можно отнести: неэффективные связи и взаимодействие, кризис мыслей, предоставление проекта тем людям, которые не имеют достаточный уровень компетенций и т.д. В условиях цифровой трансформации промышленных предприятий в результате замены работниками роботам или другим новым технологическим устройствам возникает риск потери рабочих мест. На наш взгляд, безусловно, в будущем рынок труда будет испытывать возрастающее влияние молодых работников, которые используют цифровые технологии практически с рождения (*digital natives*) и имеют неограниченный доступ к информации и развитые цифровые компетенции.

Инвестиционный риск - это вероятность снижения цены инвестиций, отклонение от ожидаемых объемов доходности, не получить запланированный доход, полное или частичное потери вложенных средств. В процессе применения прямых инвестиций имеется вероятность снижения курсовой стоимости ценных бумаг, что приводит к возникновению ущерба. Основными видами инвестиционных рисков являются: валютный риск; процентный риск; кредитный риск и т.д. Инвестиционная деятельность предприятий хлопкоочистительной промышленности подвергаются данными рисками.

Риск увеличения экономической преступности. Цифровизация экономики способствует существенному увеличению количества экономических преступлений, которые в основном совершаются под воздействием компьютерных или телекоммуникационных технологий [7, с. 82]. К таким экономическим преступлениям можно отнести: воровство безналичных денежных средств; правонарушения по криптовалютам; противоправные действия в отношении интеллектуальной собственности; правонарушения по вопросам распространения аудиовизуальных произведений через Интернет; незаконная передача информационных ресурсов компаний и персональных данных третьим лицам; применение вредоносных компьютерных программ; преступные действия в сфере финансов и кредита; раскрытие личных данных и секретные информации; промышленный шпионаж, вероятность кибератак и т.д.

В процессе цифровой трансформации на предприятиях хлопкоочистительной промышленности могут возникать различные риски, таких как:

- техническая и организационная неподготовленность;
- низкий уровень компетенции консультантов;
- некачественная разработка проектов;
- неожиданные изменения обстановки;
- недоброжелательное отношение менеджеров к проекту [8, с. 54].

Следует подчеркнуть, что после выявления потенциальных рисков возникает необходимость в их оценке. В процессе управления рисками первым этапом считается его оценка, целью которого является определение уровня риска, и разработка определенных мер, направленных на снижения степени риска. На наш взгляд, основной целью разработки общепринятой методологии оценки рисков является решения проблем безопасности и предполагает оценку убытков исходя из расчета вероятности наступления рисков событий [11, с. 210].

В условиях цифровой экономики комплексные подходы оценки рисков, которые приспособлены к новым условиям и рискам, больше распространяются. Оценка рисков по киберрискам включает в себя идентификацию, оценку и определению рисков, связанных и цифровыми технологиями. При этом оценка рисков предполагает

всестороннего анализа информации об опасностях и слабости, чтобы уточняет уровень, в которой события могут оказать негативное влияние на деятельность предприятия, и есть вероятность, что такие события возникают [3, с. 1305].

Разработкой методов оценки хозяйственных рисков в условиях цифровизации экономики занимаются международные институты и специальные агентства на национальном уровне. Один из таких методов считается серия ISO 27000X, которая предполагает непрерывный процесс структурированных действий для предприятий всех форм и объёмов [6, с. 218].

Конфиденциальность, целостность и доступность (Confidentiality, integrity and availability - CIA), считается целевой моделью безопасности, используемой в качестве единой методологии выявления и оценки рисков. Следует, что потеря конфиденциальности, целостности и доступности может иметь низкий, средний или высокий уровень влияния на систему (табл. 1).

Таблица 1.

Оценка рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности по методологии CIA

Уровень воздействия	Определение	Применение
Низкий	Ожидается, что потеря конфиденциальности, целостности или доступности ограниченно и отрицательно влияют на процесс функционирования предприятия и его активы или отдельных лиц.	Ограниченный отрицательный эффект означает, что, например, потеря конфиденциальности, целостности или доступности: а) может стать причиной ухудшение функциональных возможностей предприятия до такого уровня и такого срока, на которые предприятия может выполнять свои основные функции, но эффективность функции предприятия постепенно снижается; б) становится причиной незначительного снижения ликвидности активов предприятия; в) приводит к возникновению не больших убытков.
Средний	Ожидается, что потеря конфиденциальности, целостности или доступности неблагоприятно влияют на деятельность предприятия, его активы или отдельных лиц.	Высокий отрицательный эффект означает, что, например, потеря конфиденциальности, целостности или доступности: а) может привести к ухудшению потенциала осуществления деятельности до такой степени и продолжительности, в течение которых предприятия способна выполнять свои основные

		<p>функции, но эффективность функций значительно снижается;</p> <p>б) приводит к значительному снижению уровня ликвидности активов предприятия;</p> <p>в) приводит к возникновению значительных финансовых потерь;</p> <p>г) становится причиной возникновения большого ущерба для людей, который не связан с потерей жизни или серьезными опасными для жизни, травмами.</p>
Высокий	<p>Ожидается, что потеря конфиденциальности, целостности или доступности окажет серьезное или катастрофическое отрицательное воздействие на деятельность предприятия, его активы или отдельных лиц</p>	<p>Высокий или катастрофический отрицательный эффект означает, что, например, потеря конфиденциальности, целостности или доступности:</p> <p>а) может вызвать серьезное ухудшение или потерю способности предприятия до такой степени и продолжительности, что предприятия не в состоянии выполнить одну или несколько основных функций;</p> <p>б) становится причиной возникновения достаточно большого убытка, связанные с активами предприятия;</p> <p>в) вызывает большие финансовые потери;</p> <p>г) приводит к серьезному или катастрофическому ущербу для людей, в том числе к смерти или серьезным опасным для жизни, травмам.</p>

Источник: составлено автором

Можно выявить несколько факторов, которые способствуют возникновению или повышению уровня новых рисков, связанных с цифровизацией экономики, в том числе инновационные процессы; уменьшения запаса устойчивости; изменение впечатлительности к риску, конфликты интересов; социальная динамика; неэффективное заинтересованности; информационная неуравновешенность; научно-технический прогресс; преступные побуждения и действия [10, с. 70].

В докладе Организации экономического сотрудничества и развития о системных рисках, подчёркивается, что цифровые технологии имеют три аспекта, которые влияют на уровень риска: взаимосвязанность; скорость и объем распространения информационных изменений; основательные изменения в среде, которые они могут вызвать [1, с. 301].

Европейский комитет по стандартизации в своём рабочем договоре по управлению рисками, связанных с технологией, выявил некоторые факторы, образующих технологических рисков на промышленных предприятиях:

- инновационные технологии;
- современные новые материалы;
- новые производственные процессы;
- современные политики;
- неопределенности в измерениях и характеристиках и т.д. [4, с. 140]

Некоторые специалисты в области промышленности в дополнение к вышеназванным факторам, выделяют следующие факторы технологических рисков: автоматизация; интерфейсы «человек-машина» и «человек - ICT» [12, с. 180].

Уровень склонности к рискам имеет субъективный характер и зависит от видов деятельности предприятия, следовательно, целесообразно будет применение как количественных, так и качественных методов при оценке хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности. Один из важнейших и более доступных методов оценки хозяйственных рисков, связанных с цифровизации экономики является метод экспертных оценок.

Теперь коротко рассмотрим этапы и процесс оценки хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности методом экспертных оценок.

Первый этап - оценка общих рисков. На первом этапе оценки каждый эксперт будет количественно оценивать величину влияния общих рисков на процесс функционирования предприятия при внедрении каждой из цифровых технологий, с учетом финансовым и кадровым потенциалом предприятия, положением основных средств, реализация цифровых решений и т.п. Величина каждого риска оценивается баллом от 1 до 3 (1 - низкий риск, 2 - средний риск, 3 - высокий риск). Результаты оценки общих рисков каждого эксперта отражается в итоговой таблице (табл. 2).

Таблица 2.

Оценка значимости общих рисков внедрения цифровых технологий на предприятиях хлопкоочистительной промышленности

Вид риска		Цифровые технологии							
		Системы распределенног	Большие данные	Промышленный Интернет	Робототехника и сенсорика	Квантовые технологии	Технологии виртуальной	Технологии беспроводной	Нейротехнологии и
Кибер-физический риск	Риск захвата управления	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Промышленный шпионаж	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск уязвимости персональных и секретных данных	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Финансовый риск	Риск экономической нецелесообразн	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}

	ости								
	Риск морального устаревания	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск нехватки финансирования	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Кадровый риск	Риск неверного подбора специалистов для проведения цифровой трансформации	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Низкая цифровая грамотность персонала	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск дискредитации технологий со стороны работников	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Геополитический риск	Риск недоступности к зарубежным технологиям	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск недостаточной развитости отечественных технологий	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Операционный риск	Риск неготовности основных фондов к цифровой модернизации	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск построения неверных схем осуществления цифровой модернизации	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
	Риск программных ошибок	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Рыночный	Внедрение более	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}

риск	передовых технологий конкурентами								
	Изменение запросов рынка в отношении товаров и услуг	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}	a_{ij}
Итого		$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$	$\sum a_{ij}$

Источник: составлен автором

Следовательно, количественная оценка общего риска внедрения отдельной цифровой технологии каждого эксперта рассчитывается по следующей формуле: ,

$$R_{общ_{ik}} = \sum a_{ij}, \quad (1)$$

где: $R_{общ_{ik}}$ - количественная оценка общего риска внедрения i -й цифровой технологии k -м экспертом, в баллах;

a_{ij} - величина j -го риска при внедрении i -й цифровой технологии, в баллах.

По результатам выставления баллов каждым экспертом рассчитывается среднее значение итоговой оценки общего риска для каждой цифровой технологии:

$$R_{общ_i} = \frac{\sum R_{ik}}{n}, \quad (2)$$

где: R_i - количественная оценка общего риска внедрения i -й цифровой технологии, в баллах;

n - количество экспертов.

Второй этап - оценка специальных рисков. На этом этапе необходимо осуществлять оценку специальных рисков, которые характерны отдельным цифровым решениям. Аналогично первому этапу, на втором этапе предполагается оценка рисков экспертами в соответствии с располагаемыми ресурсами и опытом компании, каждой величине риска также присваивается балл от 1 до 3. Результаты оценки специальных рисков каждого из экспертов представляется в итоговой таблице (табл. 3).

Таблица 3.

Оценка значимости специальных рисков внедрения цифровых технологий на предприятиях хлокоочистительной промышленности

Цифровые технологии	Специальный риск	Балл	Итого
Системы распределенного реестра (блокчейн)	Уязвимость смарт-контрактов	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Риски при использовании ключей безопасности	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Большие данные	Риск переполнения хранилища	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Риск снижения эффективности больших данных	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Промышленный Интернет	Модельный риск	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Риск внедрения в опытном производстве	a_{ij}	$\sum a_{ij}$

Робототехника и сенсорика	Несовместимость продукции с автоматизацией ее производства	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Безопасность людей в непосредственной близости к роботу	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Квантовые технологии	Проблема разработки	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Проблема декогеренции	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Технологии виртуальной реальности	Малое количество реализованных кейсов	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Сложность оценки экономического эффекта	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Технологии беспроводной связи	Риск безопасности сетей нового поколения	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Уязвимости средств криптографии	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
Нейротехнологии и искусственный интеллект	Риск безопасности процессов обучения	a_{ij}	$\sum a_{ij}$
	Риски обучающих данных	a_{ij}	$\sum a_{ij}$

Источник: составлен автором

Таким образом, количественная оценка общего риска внедрения отдельной цифровой технологии рассчитывается по следующей формуле:

$$R_{\text{специ}}_{ik} = \sum a_{ij} \quad (3)$$

где: $R_{\text{специ}}_{ik}$ - количественная оценка специального риска внедрения i -й цифровой технологии k -м экспертом, в баллах;

a_{ij} - величина j -го риска при внедрении i -й цифровой технологии, в баллах.

По результатам выставления баллов каждым экспертом также рассчитывается среднее значение итоговой оценки специального риска для каждой цифровой технологии:

$$R_{\text{специ}}_i = \frac{\sum R_{ik}}{n}, \quad (4)$$

где: R_i - количественная оценка специального риска внедрения i -й цифровой технологии, в баллах;

n - количество экспертов.

Третий этап - расчет итоговой величины риска. При расчете итоговой величины риска внедрения цифровых технологий необходимо учесть результаты оценки как общих, так и специальных рисков. При расчете итогового балла оценка общего риска внедрения цифровой технологии будет скорректирована на оценку специфического риска:

$$R_{\text{итог}}_i = R_{\text{общ}}_i + R_{\text{специ}}_i, \quad (5)$$

Таким образом, итоговая величина риска внедрения i -й цифровой технологии будет являться суммой двух оценок.

Интерпретация результатов. Целью проведения оценки хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности, в условиях внедрения цифровых технологий, является обоснование целесообразности проведения цифровой трансформации предприятия по конкретному сценарию. Экспертное мнение позволит оценить готовность предприятия к внедрению цифровых решений и масштаб этих

внедрений: предприятие располагает ресурсами для внедрения полного спектра цифровых продуктов, возможна реализация лишь нескольких решений или же ресурсная база, состояние основных фондов и управленческий опыт вовсе не позволяют компании начать цифровую трансформацию.

Результатом экспертной работы является балльная оценка уровня риска внедрения отдельной цифровой технологии. В рамках метода экспертных оценок каждому эксперту предлагается оценить величину риска с присвоением ему от 1 до 3 баллов. В рамках предложенной системы рисков было выделено 16 общих рисков, присущих каждой из рассматриваемых технологий, и по 2 специальных риска для каждой отдельной технологии. В связи с этим итоговая оценка риска внедрения каждой технологии находится в пределах от 18 баллов (минимальный риск) до 54 баллов (максимальный риск). Полученные результаты должны быть основой для принятия дальнейших управленческих решений. Нами предлагаются следующие рекомендации по внедрения цифровых технологий на предприятиях хлопкоочистительной промышленности в зависимости от итоговой оценки (табл. 4).

Таблица 4.

Интерпретация результатов оценки хозяйственных рисков на предприятиях хлопкоочистительной промышленности

Величина итогового балла ($R_{итог_i}$)	Уровень риска	Интерпретация	Рекомендация
18–25 баллов	Низкий риск	Предприятия располагает всеми необходимыми ресурсами и условиями для внедрения цифровой технологии	Внедрение технологии целесообразно
26–33 баллов	Умеренный риск	Предприятие имеет возможность внедрения технологии с привлечение незначительного уровня ресурсов, положительного экономического эффекта	Внедрение технологии целесообразно при привлечении дополнительного количества экспертов
34–41 баллов	Средний риск	Для реализации цифрового решения предприятию потребуется значительная подготовка, однако возможные риски сопоставимы с ожидаемым положительным эффектом	Внедрение технологии представляется возможным при проведении детального анализа возможностей и уязвимостей инфраструктуры предприятия
42–49 баллов	Значительный риск	Для внедрения цифровой технологии предприятию потребуется привлечение существенного объема финансовых, кадровых и	Внедрение технологии предполагается только при наличии обоснованной необходимости, не

		материальных ресурсов, что может повлечь за собой серьезные экономические и операционные потери	подразу-мевающей положительного экономического эффекта от внедрения
50–54 баллов	Высокий риск	Предприятие не располагает необходимыми ресурсами и условиями для внедрения технологии. Использование технологии может нанести критический ущерб инфраструктуре предприятия	Внедрение технологии не представляется возможным при текущих возможностях предприятия

Источник: составлен автором

Таким образом, нами был предложен метод экспертной оценки хозяйственных рисков в связи с внедрением цифровых технологий на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. В качестве базы проведения оценки была выбрана система рисков, которая состоит из двух уровней - общие и специальные риски внедрения цифровых технологий:

- общие риски присущи процессу цифровой модернизации предприятий хлопкоочистительной промышленности в целом;
- специальные риски, связаны с внедрением конкретной цифровой технологии.

Оценка хозяйственных рисков проводилась на три этапа: оценка общих рисков, оценка специальных рисков, расчет итоговой интегральной величины рисков.

Предложенная нами модель оценки хозяйственных рисков является универсальной и может быть использовано на всех промышленных предприятиях. Состав рисков, максимальный присваиваемый балл и количество экспертов могут быть адаптированы под размер предприятия и отрасль промышленности, в которой предприятие осуществляет свою хозяйственную деятельность.

Литература

1. Акбердина В.В., Пьянкова С.Г. Методологические аспекты цифровой трансформации промышленности // Научные труды Вольного экономического общества. - 2021. №1. - С. 292-309.
2. Борисова В.В., Демкина О.В. Риски цифровизации промышленных компаний // Инновации и инвестиции. 2019. №12. - С. 294–297.
3. Ештокин С.В. Сквозные технологии цифровой экономики как фактор формирования технологического суверенитета страны // Вопросы инновационной экономики. 2022. Том 12, № 3. - С. 1301-1314.
4. Индикаторы цифровой экономики: 2022: статистический сборник / Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневецкий, Л.М. Гохберг и др. - М.: НИУ ВШЭ, 2022. - 248 с.
5. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года. - Душанбе. - 2020. - 32 с.
6. Коростелкина И.А., Дедкова Е.Г. Управление рисками на промышленных предприятиях // Управление финансовыми рисками. - 2020. №3. - С. 210-224.
7. Ромашкина М.П. Стефанович Д.В. Стратегические риски и проблемы кибербезопасности // Вопросы кибербезопасности. - 2020. №5(39). - С.77-86.

8. Рискориентированная концепция адаптации промышленных предприятий к условиям цифровой экономики: монография / Л.В. Юрьева, Е.В. Долженкова. Нижний Тагил: Изд-во УрФУ. - 2019. - 100 с.

9. Тебекин А.В., Тебекин П.А. Анализ перспектив развития национальной экономики при внедрении сквозных цифровых технологий // Журнал экономических исследований. - 2020. № 6 (4). - С. 3–18.

10. Токарева М.С., Вишневы К.О. Влияние технологий Интернета вещей на экономику // Бизнес-информатика. - 2018. №3. - С. 62-78.

11. Цифровая трансформация промышленных предприятий в условиях инновационной экономики. Монография / Под научной редакцией д.э.н. Веселовского М.Я. - М.: Мир науки. - 2021. - 321 с.

12. Шаблаков А.Д. Сквозные цифровые технологии и их применение в промышленности // Умные технологии в современном мире: материалы V Всероссийской научно-практической конференции, 22-23 ноября 2022 г. - Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ. - 2022. Т. 1. - С. 178-185.

БАҲОДИҶИИ ХАВФҶОИ ХОҶАГИДРИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

СОДИҚОВ РАҲМОН ХАМРОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 935-18-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

Дар ин мақола қайд карда шудааст, ки дар шароити муосир зарурати ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ ба миён омадааст, зеро масъалаҳои коркарди маълумоти калонро бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ самаранок ҳал кардан мумкин аст. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт масъалаи баҳодиҷии хавфҳои хоҷагидории корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро ҳалли ин масъала барои то ҳадди ақал кам кардани зарари эҳтимолии моддӣ ва молиявӣ мусоидат мекунад. Хавфҳои асосии корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ, ки дар натиҷаи рақамикунонии иқтисодиёт ба вуҷуд меоянд, инҳо мебошанд: хавфҳои ҳуқуқӣ; хавфҳои техникӣ; хавфҳои марбут ба зеҳни сунъӣ; хавфҳои кадрӣ; хавфҳои сармоягузорӣ; хавфи афзудани ҷиноят ва ғайра. Таъкид карда мешавад, ки ҳангоми баҳодиҷии хавфҳои хоҷагидории корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ аз усулҳои миқдорӣ ва сифатӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ин мақола марҳилаҳо ва раванди баҳодиҷии хавфҳои хоҷагидории корхонаҳои саноати пахтадозакунӣ бо усули баҳодиҷии экспертӣ ба таври мухтасар баррасӣ шудааст. Се марҳилаи баҳодиҷии хавфҳои хоҷагидории ин корхонаҳо баррасӣ шудааст: баҳодиҷии хавфҳои умумӣ, баҳодиҷии хавфҳои махсус, ҳисобкунии арзиши интегралӣ ниҳоии хавфҳо. Қайд карда мешавад, ки модели баҳодиҷии хавфҳои хоҷагидорӣ, ки муаллиф пешниҳод кардааст, универсалӣ буда, дар ҳама корхонаҳои саноатӣ истифода мешавад.

***Калидвожаҳо:** хавфҳои хоҷагидорӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, технологияҳои рақамӣ, хавфҳои ҳуқуқӣ; хавфҳои кадрӣ; хавфи афзоиши ҷиноят, баҳодиҷии экспертӣ, табдили рақамӣ, хавфҳои махсус, хавфҳои умумӣ.*

ASSESSMENT OF ECONOMIC RISKS OF COTTON GINING INDUSTRY ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

SODIKOV RAHMON HAMROEVICH,

Candidate in economics, Associate Professor of the
Department of Management State Finance of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Phone: (+992) 935-18-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

This article notes that in modern conditions there is a need to introduce digital technologies in the activities of enterprises in the cotton ginning industry, since issues related to the processing of big data can be effectively resolved using modern information technologies. In the context of digitalization of the economy, the problem of assessing the economic risks of enterprises in the cotton ginning industry becomes more relevant, since solving this problem helps to minimize possible material and financial losses. The main risks of cotton ginning industry enterprises that arise as a result of digitalization of the economy are: legal risks; technical risks; risks associated with artificial intelligence; personnel risks; investment risks; risk of increased crime, etc. It is emphasized that it would be advisable to use both quantitative and qualitative methods when assessing the economic risks of enterprises in the cotton ginning industry.

This article briefly examines the stages and process of assessing the economic risks of enterprises in the cotton ginning industry using the method of expert assessments. Three stages of assessing the economic risks of these enterprises are considered: assessment of general risks, assessment of special risks, calculation of the final integral value of risks. It is noted that the economic risk assessment model proposed by the author is universal and can be used at all industrial enterprises.

Keywords: *economic risks, digitalization of the economy, digital technologies, legal risks; personnel risks; risk of increased crime, expert assessment, digital transformation, special risks, general risks.*

УДК: 331.52

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИДОРИ КАДРӢ ДАР МАҚОМОТИ
ҲОКИМИЯТИ МАҲАЛЛӢ**

БОБОМУРОДОВ ПАРВИЗ УКТАМОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менечменти
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

ШАРИПОВ СОМОН МАХМУДОВИЧ,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 55-555-64-63. E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодии кадрӣ дар мақомоти маҳаллӣ дар шароити муосир таҳқиқ шудааст. Дар ҳалли масъалаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа кадрҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда доранд. Таъкид шудааст, ки муваффақияти ислоҳот, ки дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ идома дорад, бештар аз ташаккули иқтисодии кадрӣ, ки ба талаботи сиёсати давлатии кадрҳо ҷавобгӯ бошад, вобаста аст. Дар чунин шароит таҳқиқи хусусиятҳои сифатии иқтисодии кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои такмили он муҳим ба назар мерасад. Қайд шудааст, ки мафҳуми «иқтисодии кадрӣ» имкониятҳо ва захираҳои тавсиф мекунад, ки дар шароити имрӯза ташаккул ёфта, ҳадафи стратегӣ дар идоракунии кадрҳо мебошанд. Дар шароити муосир муҳим аст, ки иқтисодии кадрӣ мавҷуда ҳифз ва самаранок идора карда шавад ва илму маориф пояи рушди ҷомеа гардад. Пас, иқтисодии кадрӣ сарвати миллӣ буда, барои рушди минбаъдаи мамлакат бояд ҳифз ва афзун карда шавад. Қайд гардидааст, ки системаи рушди иқтисодии кадрӣ мақомоти ҳокимияти маҳаллиро шартан ба се қисми вазифавӣ ҷудо кардан мумкин аст: ташаккули иқтисодии кадрӣ; ҷалби иқтисодии кадрӣ барои фаъолият; истифодаи иқтисодии кадрӣ. Аз ҷониби муаллиф алгоритми баҳодихии самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар самти ташаккули иқтисодии кадрӣ дар минтақа таҳия гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодии кадрӣ, мақомоти маҳаллӣ, минтақа, самаранокӣ, омилҳои инсонӣ, алгоритм, салоҳият, тайёрии касбӣ, захираи кадрӣ, интихоби кадрҳо.

Муваффақияти идоракунии давлатӣ бештар аз самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ки масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллиро, бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи ҳаётии аҳолии минтақа, мустақилона ҳал мекунад, вобаста мебошад.

Рушди минтақаҳо дар шароити муосир нисбат ба фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ талаботи навро ба миён мегузорад, зеро вазифаҳои мақомоти мазкур, аз як тараф, душвор гардида, аз дигар тараф, васеъ шуда, салоҳияти онҳо дар ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта тағйир ёфта, устувор мегардад. Чунин вазъият аз мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ тақозо мекунад, ки ба талаботи нави баланд бардоштани самаранокии фаъолияти минтақаҳо ҷавобгӯ бошанд.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамчун сатҳи ҳокимияти давлатӣ бо аҳоли наздиктар аст. Дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон системаҳои муосири идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ташаккул меёбанд, ки онҳо бештар ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи сифати некуаҳволии аҳоли, бештар намудани фаъолияти иҷтимоии мақомоти мазкур, нигаронида шудаанд. Дар ҳалли масъалаҳои мазкур кадрҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда доранд.

Ташаккул ва рушди фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шароити муосир зарурати ҳалли масъалаҳои навро ба миён меорад. Тағйир ёфтани мақсад, вазифаҳо ва ваколатҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти намояндагӣ ва иҷроия боиси мураккаб ва васеъ шудани доираи фаъолияти кормандони мақомоти мазкур гардид. Муваффақияти ислоҳот, ки дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ идома дорад, бештар аз ташаккули иқтисодии кадрӣ, ки ба талаботи сиёсати давлатии кадрҳо ҷавобгӯ бошад, вобаста аст. Дар чунин шароит таҳқиқи хусусиятҳои сифатии иқтисодии кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои тақмили он муҳим ба назар мерасад. Самаранокии кори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо ташкили фаъолияти касбӣ, омодагӣ ба босифат, бозомӯзӣ, тақмили ихтисоси кадрҳо ва таъмини илмию методии фаъолияти онҳо вобаста мебошад [2, с.20].

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ муқаррар карда шудааст, ки иқтисодии кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо маҷмӯи масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақа робитаи мустақим ва зич дорад. Рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо бештар аз мавҷудияти роҳбарону мутахассисони баландихтисос дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста аст, ки метавонанд қувваи асосии ҳаракатдиҳанда дар татбиқи вазифаҳои идоракунии минтақа гарданд.

Дар адабиёти илмӣ иқтисод (аз калимаи латинии *potentia* - имконият) ҳамчун қобилият; доштани қувваи кофӣ барои амалисозии ин ё он фаъолият, кор; он чизе, ки дар шакли пинҳонӣ (қувваи ниҳонӣ) мавҷуд аст ва метавонад дар шароити муайян зоҳир гардад, фаҳмида мешавад.

«Иқтисод» ҳамчун категорияи иқтисодӣ чунин таъриф дода мешавад: «имконият ва тайёрии субъектҳои бозор барои ҳамон намудҳои фаъолияти махсусгардонидашуда аст, ки бо онҳо дар ҳар як лаҳза баргариҳои мутлақ ва ё муқоисавӣ мавҷуд мебошад» [2, с.20].

Иқтисодии кадрҳо категорияест, ки маҷмӯи донишҳои умумӣ ва касбӣ, малакаву маҳорати меҳнатӣ ва сифатҳои иҷтимоии кормандони дар корхона, муассиса, истеҳсолот ва ғайра машғулбударо тавсиф мекунад.

Мафҳуми «иқтисодии кадрӣ» дар мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҷанбаи захиравии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаро инъикос менамояд [5, с.266]. Мафҳуми «иқтисодии кадрӣ» имкониятҳо ва захираҳои тавсиф мекунад, ки дар шароити додашуда ташаккул ёфта, ҳадафи стратегӣ дар идоракунии кадрҳо мебошанд.

Баъзе муаллифон дар зери мафҳуми иқтисодии кадрӣ мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ қувваи хизмати давлатӣ - дараҷаи омодагии мансабдорони давлатӣ, сатҳи тахассусии онҳо ва ғайраро мефаҳманд [9, с.140]. Ба назари мо, дар ин таъриф моҳият ва мазмуни мафҳуми иқтисодии кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба таври ҷудо муайян карда шудааст.

Ба андешаи мо, иқтисодии кадрӣ маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ба маънои васеътар, як қисми аҳолии шаҳр, ноҳия ва минтақаро дар бар мегирад, ки ҷисман инкишофёфта буда, қобилияти баланди ақлонӣ доранд. Иқтисодии кадрӣ категорияест, ки чунин нишонаҳои аҳолиро ифода мекунад: ҷинс, синну сол, тахассус, қобилияти корӣ, шакли шуғл ва дигар арзишҳои демографӣ. Чунин равиш нишондиҳандаҳои алоҳидаи омории иқтисодии кадрӣро тавсиф мекунад. Бояд қайд намуд, ки равиши мазкур ба назарияи классикии менечмент хос буда, ташкилоти иҷтимоиро ҳамчун системае муайян мекунад, ки дар асоси принсипҳои қатъии расмӣ ташкил карда шудааст. Аз нуқтаи назари муҳаққиқони классик, иқтисодии кадрӣ ба омилҳои техникӣ ва иқтисодӣ асос ёфтааст [1, с.50].

Ба фикри мо, иқтидори кадрӣ на танҳо нишондиҳандаҳои демографӣ, балки нишондиҳандаҳои иҷтимоию психологӣ ва шахсино низ дар бар мегирад. Дар илми муосир зарурати баҳодиҳии ҳамаҷониба ва маҷмӯии хислатҳои гуногуни инсон, ки ба ҷараён ва натиҷаҳои фаъолияти ӯ бевосита ё бавосита таъсир мерасонанд, торафт равшантар ба миён меояд. Аз нуқтаи назари равшанӣ, маҳорати одам аз қобилият ба қор хеле васеътар аст. Маҳз «омили инсонӣ» имкон медиҳад, ки тамоми гуногуниҳои қобилияти инсонӣ ба назар гирифта шавад.

Рушди минтақа ҳамчун системаи иҷтимоию иқтисодӣ аз мавҷудияти кадрҳо, ки фаъолияти самараноки мақомоти маҳаллиро таъмин карда тавонанд, сахт ва мустақиман вобаста мебошад. Ба андешаи мо, ба таври объективӣ ва дуруст арзёбӣ намудани сифати кадрҳо, яъне баҳо додан ба ғоидаи ҷамъиятии онҳо, аҳамияти калон дорад. Дар шароити муосир муҳим аст, ки иқтидори кадрӣ мавҷуда ҳифз ва самаранок идора карда шавад ва илму маориф пояи рушди ҷомеа гардад. Пас, иқтидори кадрӣ сарвати миллӣ буда, барои рушди минбаъдаи мамлакат бояд ҳифз ва афзун карда шавад [4, с.740].

Дар шароити муосир на танҳо ба захираҳои меҳнатӣ, балки, махсусан, ба захираҳои зеҳнӣ, ки қобилияти эҷоди инноватсияро дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, доранд, диққати бештар дода мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки мавҷуд набудани механизмҳои самараноки идоракунии ҷараёни ташаккули иқтидори кадрӣ ва паст шудани маҳорати касбии кадрҳо метавонад, боиси пайдоиши масъалаҳои ҷиддӣ ва ҳалталаб дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гардад. Вазифаи асосии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа ва рафъи ҳолатҳои бӯхронӣ мебошад. Дар ҳалли ин вазифаҳо кадрҳои дорои сатҳи баланди касбӣ зарур мебошанд.

Аз нигоҳи мо, идоракунии иқтидори кадрӣро метавон, ҳамчун тақсими салоҳиятноки қобилиятҳои қормандон аз рӯи ҳадафҳо ва вазифаҳои ба рушди минтақа равонашуда тавсиф кард. Фаъолияти инноватсионии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ истифодаи технологияҳо ва усулҳои мувофиқи идоракунии иқтидори кадрӣ минтақаро дар бар мегирад. Бояд гуфт, ки дар шароити муосир асосан усулҳои маъмурии идоракунии иқтидори кадрӣ истифода мешаванд, ки барои ҳалли вазифаҳои ба миён гузошташуда қодиранд, вале дар шароити тағйирёбанда рушди устувори минтақаро барои давраи дарозмуддат таъмин карда наметавонанд [11, с.128].

Комилан қонунӣ аст, ки дар шароити иқтисодии инноватсионӣ иқтидори кадрӣ омили муҳимтарини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва минтақаҳои мегардад. Чунин ҳолат, дар навбати худ, танзими талаботи иқтидори кадрӣро ҳам ба манфиати шахсӣ ва ҳам ҷомеа дар назар дорад. Муҳимтарин субъекти чунин танзимкунӣ, ҷуноне ки таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, давлат ба шумор меравад.

Дар баробари ин, ҳамкориҳои тарафайни низоми давлатии муассисаҳои иҷтимоӣ бо қормандони иҷтимоии ташкилотҳои ҷамъиятӣ назаррас мегардад. Самаранокии фаъолияти сохтори соҳаҳои иҷтимоӣ бо ҷараёнҳои сиёсӣ ва вазъи иқтисодӣ алоқаи зич дошта, дар шароити давом ёфтани шиддати иҷтимоӣ ва муборизаи тезу тунди сиёсӣ бештар аз он вобаста аст.

Дар миқёси ҷаҳон ба сифати намудҳои мустақили фаъолияти иҷтимоӣ қорҳои зерин ҷудо карда шуда, тақмил дода мешаванд: қори иҷтимоӣ дар оила, дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, ҳадамоти меҳнат ва шуғли аҳоли, дар ҳолатҳои экстремалӣ ва мавҷудияти хавфҳои гуногун.

Системам маҷмуии бисёрзинагии баланд бардоштани иқтидори кадрӣ давлатро бо захираҳои баландсифати инсонӣ: омодагии касбӣ, маънавӣ ва иҷтимоию психологӣ ва шуғли самаранок таъмин менамояд.

Мутобиқати тайёрии касбӣ ба сатҳи муайян (стандарт ё талаботи ҷомеа) бо мазмуни барномаҳои таълиму тарбия, истифодаи технологияҳои наватарини таълим, сифати ҳайати омӯзгорон ва низоми аз ҷиҳати илмӣ асосноки меъёрҳои баҳодихии ҳаҷм ва амиқ будани дониш, малака ва маҳорати хатмкунандаи муассисаи таълимӣ, таъмин карда мешавад [3, с.226].

Мувозинати унсурҳои зикршуда тавассути мувофиқсозии таҳсилот ва шуғли аҳоли, ҳамкориҳои мутақобилаи фаъолнокии кормандон дар бозори меҳнат ва имкониятҳои танзими давлатӣ дар ин соҳа, таъмин карда мешавад, ки талаботи истеъмолкунандагон ва нишондиҳандаҳои воқеии сифати тайёрии кормандон, муайян намудани роҳҳои ноил шудан ба сатҳи муайяни омодагии кадрҳо, усулҳои мониторинг ва таҳлили сифати захираҳои инсониро дар назар дорад. Дар баробари ин, ба таври ҳамаҷониба равона намудани мундариҷаи таълим ба ҳислатҳои шахсии корманд, такмил додани на танҳо сифатҳои касбии ӯ, балки ҷузъҳои маънавӣ, салоҳияти иҷтимоӣ, қобилияти ҳаракати касбӣ ва иҷтимоӣ муҳим мебошад. Дар байни самтҳои афзалиятноки рушд мутобиқати мундариҷаи таълим ба тарбияи шахсият нигаронидашуда мебошад [7, с.10].

Бояд қайд намуд, ки яке аз унсурҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат сиёсати кадрҳо ба шумор меравад. Чунин таассурот пайдо шуданаш мумкин аст, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ давлат дар баҳши хусусӣ ба сиёсати кадрҳо даҳлат намекунад. Лек чунин нест, зеро дар ҳамаи мамлакатҳо давлат тавассути қонунҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ талаботи муайяноро барои ташаккули муносибатҳои меҳнатӣ ва кадрӣ муқаррар мекунад. Маҷмуи ин талабот самтҳои сиёсати кадрӣ давлатро муайян мекунад.

Асоси назариявии сиёсати кадрҳо донишҳои зиёдеро дар бар гирифта, имкон медиҳад дар асоси омӯзиши хусусиятҳои қори идоракунӣ як қатор чорабиниҳо таҳия ва амалӣ карда шавад, масалан, пайдоиши касбу ихтисосҳои нав ба нақша гирифта шуда, тамоюли рушди системаи таҳсилоти касбӣ муайян карда шавад. Унсурҳои муҳим ва асосии сиёсати кадрӣ инҳо мебошанд: психологияи фаъолияти касбӣ, иқтисоди меҳнат, сотсиологияи иқтисодӣ, назарияи идоракунӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, хизмати давлатӣ ва ғайра.

Системаи рушди иқтидори кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро шартан ба се қисми вазифавӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- ташаккули иқтидори кадрӣ;
- ҷалби иқтидори кадрӣ барои фаъолият;
- истифодаи иқтидори кадрӣ [10, с.915].

Бояд гуфт, ки самаранокии рушди ҳар яке аз ин қисмҳои системаи иқтидори кадриро, барои муайян кардани мушкилоти мавҷуда ва таҳияи чорабиниҳо бо мақсади ҳалли онҳо, дар алоҳидагӣ арзёбӣ кардан мумкин аст.

Пешниҳод мешавад, ки самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар самти ташаккул ва рушди иқтидори кадрӣ бо истифода аз алгоритми семарҳилагӣ (ҷадвали 1) баҳо дода шавад, ки он имкон медиҳад:

- ҳавасмандӣ ва шавқу рағбати онҳое, ки ба захираи кадрӣ дохил мешаванд, ташхис карда шавад;
- самаранокии ҷузъҳои алоҳидаи системаи ташаккул ва ҷалби иқтидори кадрӣ баҳогузори карда шавад;

- риояи принципҳои ташкили захираи кадрӣ муайян карда шавад.

Ҷадвали 1.

Алгоритми баҳодихии самаранокии фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар самти ташаккули иқтидори кадрӣ дар минтақа

1. Ташҳиси шавқу рағбат ва ҳавасмандгардонӣ барои кор дар мақомоти давлатӣ	2. Баҳодихии ҷузъҳои алоҳидаи системаи рушди иқтидори кадрӣ	3. Баҳодихии риояи принципҳои ташаккули захираи кадрӣ
Хусусияти кушиш намудан барои кор дар мақомоти давлатӣ	Саривақт ба ҷойҳои холии корӣ қабул кардани мутахассисони соҳибхтисос	Ихтиёран иштирок кардан дар озмун барои дохил шудан ба захираи кадрҳо
Хусусияти кушиш намудан барои рушди касбӣ	Паст кардани ҳавфи ноухдабарой ҳангоми ба вазифаи роҳбарӣ таъин кардан	Ошкорбаёнӣ ва шафофият дар ташаккули захираи кадрҳо
Арзёбии имкониятҳои ҳаракат ва пешравии касбӣ	Баланд бардоштани сатҳи касбии тақмили ихтисос	Объективона баҳогузорӣ намудани сифатҳои касбии кормандон
Муносибат ба сиёсати кадрӣ татбиқшаванда	Кам кардани муҳлати мутобиқшавии кормандон ҳангоми гузаштан ба вазифаи нав	Объективона баҳогузорӣ намудани натиҷаҳои фаъолияти касбии кормандон
Омилҳои қабули қарор оид ба дохилшавӣ ба кор дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ	Ҷустуҷӯ, интиҳоб ва рушди кормандон, ки барои гузаштан ба ҷойи холии корӣ иқтидор доранд	Риояи принципи баробарии шахрвандон ҳангоми ба захираи кадрҳо ҳамроҳ кардан
Омилҳои ҷолибнокии кор дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ	Ҳавасмандии рушди касбӣ	Афзалияти ҷалби шахсони дар захираи кадрӣ буда барои ишғоли вазифаҳои ҳолӣ
	Ҳавасмандкунии кормандони ҷавон барои баланд бардоштани сатҳи маълумот ва болоравии касбиашон	
	Ба сиёсати кадрӣ ҳамроҳ кардани банақшагирии болоравии касбӣ	
	Беҳтар намудани сифати ҳайати кормандон	

Манбаъ: *Аз тарафи муаллиф дар асоси маводҳои дар гардиши илмӣ буда, таҳия карда шудааст.*

Самти афзалиятноки сиёсати кадрӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд баланд бардоштани маҳорати касбӣ, пурратар истифода бурдани дониш, малака ва маҳорати кормандон ба манфиати аҳолии маҳаллӣ ва давлат бошад. Яке аз

вазифаҳои муҳими сиёсати кадрӣ омода намудани мутахассисони хуб барои кор дар системаи идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад. Ҳалли дурусти масъалаи нарасидани мутахассисони тайёр ва рақобатпазир дар бозори меҳнат кори мақсаднок оид ба ташаккули захираи кадрӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Ин механизми ташаккули захираи кадрҳои роҳбарикунанда дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҳамчун раванди мураккаби системавии муайян, баҳогузори ва интихоби кадрҳоро дар асоси модели салоҳиятдор талаб мекунад [6, с.55].

Механизми ташкилии ташаккули захираи кадрҳои роҳбарикунанда дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба равиши салоҳиятнокӣ асос ёфта, марҳилаҳои ташаккули захираи идоракуниро ба назар мегирад.

Алгоритми ташаккули модели салоҳиятнок барои интихоби кадрҳои роҳбарикунанда ба захираи кадрӣ чор марҳиларо дар бар мегирад:

- марҳилаи 1 - муайян намудани тартиби интихоб ва хусусиятҳои вазифаҳои касбии корманди дар вазифаи муайян дар сохтори ташкилии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ фаъолияткунанда;

- марҳилаи 2 - муайян кардани номгуӣ сифатҳои касбӣ, ки корманд бояд дошта бошад;

- марҳилаи 3 - ташаккули модели салоҳиятнок барои ҳар як вазифаи мушаххас;

- марҳилаи 4 - муайян кардани маҷмӯи воситаҳо барои арзёбии сатҳи ифодаи ҳар як салоҳият дар шахси арзёбишаванда [12, с.20].

Таснифи кадрҳо, вазифаҳои худро фаҳмидани кормандон ва муносибати онҳо ба меҳнат омили ҳалкунандаи самаранокии идоракунии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бисёр мутахассисони баландхтисос, ки дар соҳаи худ таҷрибаи зиёд доранд, фаъолият менамоянд.

Дар шароити муосир технологияҳои маъмул ва самаранок барои арзёбии сифати кадрҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мутобиқи қонунгузориҳои ҷорӣ, инҳо мебошанд: озмун, аттестатсия ва имтиҳони таҳассусӣ. Бояд гуфт, ки ин технологияҳо барои санҷиши мувофиқати сатҳи дониши номзад ба вазифаи ба ӯ таъиншуда истифода мешаванд.

Вазифаи асосии сиёсати кадрӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баланд бардоштани сатҳу сифатҳои касбии кормандон мебошад, зеро дониш воситаи асосии рушди малака ва маҳорати касбии кормандони давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Раванди ташкили ҳайати кормандони мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз зинаҳои зерин иборат мебошад:

- ба вазифаҳои роҳбарикунанда таъин кардани кормандони баландхтисос, ҳангоми интихоб таҷрибаи корӣ, инчунин қобилияти ташкилотчигӣ ба назар гирифта мешавад;

- мусоидат намудан барои пешбарии касбии кормандон;

- баланд бардоштани таҳассус;

- ҳангоми интихоби номзад, муқаррар намудани талаботи ягона ва гузаронидани аттестатсия [8, с. 118].

Дар шароити муосир дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтидори кадрӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ торафт меафзояд, зеро ҳангоми интихоби кадрҳо ба мутахассисони ҷавон диққати махсус дода шуда, ба истехсолот ҷалб намудани мутахассисони ҷавон вазифаи муҳим ба шумор меравад. Охир, захираи кадрӣ мутахассисони оянда дорой иқтидори пурқувват буда, дурнамои ҷавонон ба

масъалаҳои ба назар стандартӣ ҳалли ғайристандартӣ ва босифат эҷод мекунад. Вобаста ба ин, бояд низоми махсуси баҳисобгирии тахассуси кормандони роҳбарикунанда ҷорӣ карда шавад, ки он ба нишондодҳои сифатӣ ва миқдории фаъолияти менечер асос меёбад.

Ба андешаи мо, барои таъмини мувофиқати сатҳи тахассуси касбии корманд ба талаботи муқарраршуда, бояд чораҳои зерин андешида шаванд:

- интихоби кадрҳо, яъне банақшагирии кадрҳо, робита бо хадамоти шуғли аҳоли, гузаронидани пурсиши довталабон, суҳбату машваратҳо;

- омӯзонидани кадрҳо, барои бозомӯзии касбӣ бо мутахассисон таъмин кардани онҳо, ҷорӣ намудани системаҳои нав, ҳавасмандгардонии кормандон барои баланд бардоштани дараҷаи маълумоти онҳо, таъмини ҷараёни таълим;

Интихоби кормандони мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ аз муқаррар намудани мувофиқати (баҳогузорию) кормандон ва интихоби онҳое, ки барои иҷрои вазифаҳои мушаххас омодаанд, иборат аст. Ҳангоми интихоби кадрҳо мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ метавонад барои ишғоли мансабҳои дахлдор озмун эълон намояд. Афзалиятҳои чунин озмун инҳо мебошанд:

- имконияти интихоби якҷанд номзад ба вазифаи ҳоли;

- ошкорбаёнӣ ва шаффофӣ ҳангоми интихоби номзад ба вазифа, ҷойгиркунии эълонҳо дар воситаҳои ахбори омма, рӯзномаҳо ва Интернет.

- ташаккули захираи кӯтоҳмуддати кадрӣ як намуди фаъолияти идоракунӣ мебошад, ки ба ташкили ҷорабиниҳои нигаронида шудааст, ки имкон медиҳад банақшагирӣ, интихоб ва тайёр кардани мутахассисоне, ки имкони ба фаъолияти роҳбарӣ машғул шуданро доранд, ба роҳ монда шавад.

Ҳайати захираи кадрӣ ҳамчун манбаи асосии ишғоли мансабҳои холии роҳбарикунандаи мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ хизмат мекунад. Таркиби миқдории он аз рӯи шумораи умумии вазифаҳои мавҷуда (сарфи назар аз мавҷудияти мансабҳои ҳоли ва мӯҳлати иваз кардани онҳо) муқаррар карда мешавад, то ба ҳар як вазифаи роҳбарӣ як ё ду нафар номзад дар захираи кадрӣ боқӣ монад. Захираи кадрӣ на барои ҳар як вазифа, балки барои як гурӯҳи вазифаҳои шабех интихоб карда мешавад [2].

Ҳамин тавр, гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, таъкид намудан мумкин аст, ки таҳаввулоти идоракунӣ иқтисодии кадрӣ ба андешаи ҷиддӣ ва таҳқиқи мунтазами илмӣ эҳтиёҷ дорад. Системаи ягонаи донишҳо, ки метавонад асоси назариявӣ методологии ташаккули назарияи сиёсати давлатии кадрҳо бошад, дар ҳолати ташаккулёбӣ қарор дошта, дурнамои илмӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар шароити муосир вазифаи муҳимтарини рушди минтақаҳо он аст, ки мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ бояд бо иқтисодии кадрӣ баландихтисос таъмин карда шаванд. Системаи самарабахши ташаккули иқтисодии кадрӣ минтақа метавонад рушди устувор ва рақобатпазирии онро дар шароити тағйирёбанда таъмин намояд.

Адабиёт

1. Кубякова, Е.В. Система формирования кадрового потенциала как фактор конкурентоспособности территории // Материалы XXII Всероссийского экономического форума молодых ученых и студентов. «Конкурентоспособность территорий». - 2019. - С. 48-55.

2. Петрова, Л.Н. Институциональные субъекты формирования кадрового потенциала территории // Аграрное образование и наука. - 2018. - №4. - С. 17- 23.

3. Постников, К.В. Формирование кадрового потенциала как фактор обеспечения устойчивого развития муниципального образования / К.В. Постников // Молодой ученый. - 2021. - №18(360). - С. 221-229

4. Потуданская В.Ф., Боровских Н.В., Кипервар Е.А. Кадровый потенциал региона: сущность, факторы, проблемы формирования // Экономика труда. - 2018. - №3. - С. 735-744.

5. Потуданская В.Ф., Боровских Н.В., Кипервар Е.А. Социально-экономические факторы формирования и развития кадрового потенциала региона: классификация, показатели и методы оценки // Российское предпринимательство. - 2018. - №9. - С. 262-269

6. Тараканова Н.Л. Формирование кадрового потенциала и управление им на региональном уровне // Вестник Томского государственного университета. Экономика. - 2020. - № 2(10). - С. 52-60

7. Турчинов, А.В. Социальное измерение государственной кадровой политики. / А.В. Турчинов // Человек и Труд. - 2021. - №7. - С. 7-14.

8. Устаев Р.М., Ребий А.П. Об управлении формированием и развитием кадрового инновационного потенциала в регионе // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. - 2021. - №2(59). - С. 115-120.

9. Управление персоналом: Учебное пособие. / Под ред. Т.Ю. Базарова, Б.Л. Еремина. - М.: ЮНИТИ. - 2018. - 214 с.

10. Файрузов А.Ю., Смирнов А.А., Лихачев Л.Е. Развитие кадрового потенциала и эффективность его функционирования // Фундаментальные исследования. - 2020. - №12-4. - С. 912-917.

11. Фурман, Е.Н. Особенности кадровых процессов в органах местного самоуправления / Е.Н. Фурман, В.В. Зотов // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. - 2021. - №4(17). - С. 125-130

12. Шамарова Г.М. Формирование и развитие кадрового потенциала органов местного самоуправления: авт. дисс. ...докт. экон. наук. - М., 2010. - 42 с.

13. Бобомуродов П.У. Ҳолати муосири рушди инноватсионии муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон / П.У. Бобомуродов, Б.Ҷ. Исвалиев // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2021. Т. 89. № 4. С. 5-12.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В МЕСТНЫХ ОРГАНАХ ВЛАСТИ

БОБОМУРОДОВ ПАРВИЗ УКТАМОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

ШАРИПОВ СОМОН МАХМУДОВИЧ,

докторант (PhD) Академии государственного управления при
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 555-55-64-63. E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

В данной статье исследуются вопросы формирования и развития человеческих ресурсов в местных органах власти в современных условиях. Кадры местных органов власти играют важную и решающую роль в решении вопросов социально-экономического развития

региона. Подчеркнуто, что успех проводимых реформ в местных органах власти в большей степени зависит от развития кадрового потенциала, соответствующего требованиям государственной кадровой политики. В таких условиях представляется важным исследование качественных характеристик кадрового потенциала местных органах власти и поиск путей его повышения. Отмечается, что понятие «кадровый потенциал» описывает возможности и ресурсы, которые формируются в данных условиях и являются стратегической целью в управлении кадрами. В современных условиях важно беречь и эффективно управлять имеющимися человеческими ресурсами, делать науку и образование основой развития общества. Поэтому человеческие ресурсы являются национальным богатством и должны быть защищены и приумножены для дальнейшего развития страны. Отмечается, что систему развития кадрового потенциала местных органах власти условно можно разделить на три функциональные части: развитие кадрового потенциала; привлечение кадрового потенциала для деятельности; использование кадрового потенциала. Автором разработан алгоритм оценки эффективности местных органах власти в направлении развития кадрового потенциала региона. Подчеркнуто, что развитие управления кадровым потенциалом требует серьезного размышления и регулярных научных исследований. В современных условиях важнейшей задачей развития регионов является обеспечение местных органах власти высококвалифицированными кадрами.

Ключевые слова: кадровый потенциал, местные органы власти, регион, эффективность, человеческий фактор, алгоритм, компетентность, профессиональная подготовка, кадровый резерв, подбор кадров.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PERSONNEL CAPACITY IN LOCAL AUTHORITIES

BOBOMURODOV PARVIZ UKTAMOVICH

Candidate of Economics Sciences, Associate Professor of the Department of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru.

SHARIPOV SOMON MAHMUDOVICH

doctoral student (PhD) of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 555-55-64-63. E-mail: somon.sharipov.m@inbox.ru

This article examines the issues of formation and development of human resources in local authorities in modern conditions. Local government personnel play an important and decisive role in addressing issues of socio-economic development of the region. It is emphasized that the success of ongoing reforms in local authorities largely depends on the development of human resources that meets the requirements of state personnel policy. In such conditions, it seems important to study the qualitative characteristics of human resources in local authorities and find ways to improve it. It is noted that the concept of “personnel potential” describes the capabilities and resources that are formed in these conditions and are a strategic goal in personnel management. In modern conditions, it is important to protect and effectively manage existing human resources, to make science and education the basis for the development of society. Therefore, human resources are national wealth and must be protected and enhanced for the further development of the country. It is noted that the system for developing human resources in local authorities can be conditionally divided into three functional parts: development of human resources; attracting human resources for activities; use of human resources. The author has developed an algorithm for assessing the effectiveness of local authorities in the direction of developing the human resources potential of the region. It is emphasized that the development of human resource management requires serious thought and

regular scientific research. In modern conditions, the most important task of regional development is to provide local authorities with highly qualified personnel.

Keywords: *personnel potential, local authorities, region, efficiency, human factor, algorithm, competence, professional training, personnel reserve, personnel selection.*

УДК 336.5.02

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ РАСХОДОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ НА ВСЕХ УРОВНЯХ БЮДЖЕТНОЙ СИСТЕМЫ

БОБОШОХЗОДА ШОХИН МУХАММАДШАРИФ,

кандидат экономических наук, доцент

кафедры государственного управления и национальной экономики

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 937-87-71-72. E-mail: shohin90@mail.ru

САЛИМОВ МАНУЧЕХР САЙДУЛЛОЕВИЧ,

ассистент кафедры государственного управления и национальной экономики

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 900-80-03-39. E-mail: m.sayid.tj@gmail.com

Повышение эффективности расходов бюджета на оказание услуг обществу является одной из приоритетных задач современной политики бюджетного планирования и реформирования всех уровней системы государственных финансов. Государство несет ответственность за принятые на себя расходные обязательства и должно предоставить доказательства того, что затраченные бюджетные средства приносят определенный результат или расходуются с определенной пользой. При этом получаемые эффекты должны быть достаточно достоверными и подтверждаться определенными числовыми значениями по направлениям, статьям, программам, проектам бюджетного финансирования общественных нужд.

Таким образом, основной проблемой проводимой в настоящее время бюджетной реформы является повышение эффективности расходования бюджетных средств на всех уровнях бюджетной системы, поскольку это является более важным фактором повышения эффективности в современных условиях по сравнению с ее доходной частью. Это подтверждает актуальность темы, и подчеркивает важность целевого и эффективного распределения и использования бюджетных средств, в интересах общества.

На объем и структуру расходов государственного бюджета влияет множество факторов, таких как: государственное устройство, внешняя и внутренняя политика государства, общий уровень экономики, уровень благосостояния населения, размер государственного сектора. в экономике и многие другие факторы. В связи с этим особое значение имеет изучение теоретических и законодательных основ, практики функционирования бюджетного механизма и внедрение мер по повышению эффективности его функционирования в расходной части. Проблема повышения эффективности государственных расходов для каждого государства сейчас стоит очень остро, так как, с одной стороны, необходимы структурные реформы в экономике и социальной сфере, а с другой стороны, бюджетные ресурсы Республики Таджикистан не ограничены. В статье рассматривается структура статей расходов бюджета, их классификация, состав и распределение. Также уделяется внимание динамике изменения расходной части бюджетов за несколько лет.

Ключевые слова: бюджет, расход, доход, эффективность, дефицит, инфляция, профицит, оценка, фискальная политика, контроль, структура, сферы экономики, государственная политика.

В каждой стране основой государственных финансов является бюджет, точнее, бюджетная система, которая включает государственный бюджет и бюджеты соответствующих административных единиц. Бюджет - это сбалансированная смета, список денежных доходов и расходов за определенный период времени.

Центральное место бюджета в финансовой системе объясняется, прежде всего, тем, что на него перераспределяется значительная часть национального дохода. В странах с развитой рыночной экономикой почти половина национального дохода перераспределяется через бюджет.

Эффективность (лат. *efficius* эффективность) - это соотношение между достигнутым результатом и используемыми ресурсами. Эффективность означает достижение функциональных целей конкретной системы, то есть получение результата, который оценивается путем сравнения достигнутого состояния с желаемым.

Эффективность использования основных средств определяется максимальной прибылью от эксплуатации оборотных средств в течение выбранного периода. Экономический эффект заключается во взаимодействии доходов и расходов. Этот принцип означает, что при расходовании бюджетных средств необходимо обеспечить: достижение определенного результата при наименьшем объеме средств (экономия); достижение наилучшего результата при определенном объеме средств (эффективность).

Эффективность бюджета - это относительный показатель воздействия на бюджет в результате выполнения государственной функции, выполнения программы и инвестиционного проекта, определяемый как отношение результата, полученного бюджетом, к затратам, расходам, которые привели к его получению, обеспечили его получение.

Бюджетные аудиты проводятся всеми органами государственного финансового контроля.

В эту группу факторов входят следующие показатели: материальные ресурсы и затраты, структура затрат, расход топлива на продукцию, расход материалов на продукцию, организация материальных затрат, количество производственных отходов, платежи за окружающую среду.

Бюджетные проверки проводятся всеми органами государственного (муниципального) финансового контроля.

В эту группу факторов входят следующие показатели: материальные ресурсы и затраты, структура затрат, расход топлива на продукцию, расход материалов на продукцию, организация материальных затрат, количество производственных отходов, платежи за окружающую среду.

Наиболее удачным вариантом государственного бюджета является бюджет без дефицита или профицита бюджет, но на практике добиться такого сбалансированного бюджета не всегда возможно.

В результате возникает такое явление, как бюджетный дефицит, который, в свою очередь, приводит к возникновению государственного долга.

Давайте посмотрим на причины этих двух явлений и на то, как вы можете их исправить.

Дефицит бюджета - это превышение расходной части бюджета над доходной. В условиях дефицита бюджета государству не хватает средств для нормального выполнения своих задач, и приходится прибегать к различным займам, в основном из кредитной системы, что негативно сказывается на стабильности всего денежного обращения и является основной причиной инфляции. Дефицит бюджета не обязательно указывает на чрезвычайную ситуацию в экономике страны. Это может быть связано, например, с необходимостью крупных государственных инвестиций в развитие экономики, отражающих рост валового национального продукта, а не с

кризисным состоянием государственного регулирования. Могут возникнуть чрезвычайные обстоятельства, связанные с войнами и стихийными бедствиями, расходы на которые не могли быть запланированы заранее, но которые обязательно должны быть осуществлены, независимо от наличия средств в резервном фонде бюджета.

Причины государственного дефицита:

1. Снижение доходов в условиях кризисной ситуации в экономике и снижение прироста национального дохода.
2. Снижение акцизных сборов, поступающих в государственный бюджет.
3. Увеличение бюджетных расходов.
4. Непоследовательная финансово-экономическая политика.

Уровень инфляции оказывает большое влияние на состояние бюджета.

С одной стороны, доходы домохозяйств растут из-за воздействия фактора инфляции, но по мере снижения темпов производства и увеличения взаимной задолженности предприятий такое увеличение доходов, как правило, не является стабильным. Статьи расходов бюджета индексируются не в полном объеме, что ухудшает положение предприятий и отраслей, зависящих от бюджетного финансирования. В этих условиях, как правило, наблюдается недофинансирование не только по объему, но и по срокам. Увеличение временной задержки между установленными и фактическими сроками выделения бюджетных средств приводит к увеличению задолженности бюджета перед предприятиями и населением. Когда государство не выполняет свои собственные обязательства, оно нарушает денежный поток и финансовую стабильность.

Если существует временный бюджетный дефицит, есть перспективы его преодоления и он не составляет значительной доли валового внутреннего продукта, то это не следует рассматривать как исключительное событие. Но в тех случаях, когда дефицит бюджета является глубоким, возникающим в результате чрезвычайных обстоятельств и отражающим кризис в экономике – ее крах, неэффективность финансовых отношений, - то, конечно, это явление наносит большой ущерб обществу в целом, и необходимо принять решительные меры для преодоления огромного разрыва между расходами и располагаемыми доходами преодолевать.

Обычно бюджетный дефицит в размере до 10% доходов считается приемлемым, в то время как дефицит, превышающий 20%, является критическим.

Основными причинами значительного дефицита бюджета в условиях перехода к рыночной экономике в мире являются низкая эффективность производства, значительные социальные расходы, неуплата бюджетных налогов, нерациональность структуры бюджетных расходов, неэффективные бюджетные механизмы, а также разрыв экономических связей из-за распада бывшего Союзного государства. В связи с этим в середине 90-х годов дефицит государственного бюджета России достигал 20 или даже 25% доходов и превышал 5% ВВП.

Меры по сокращению бюджетного дефицита:

1. Обработка.
2. Переход от финансирования к кредитованию.
3. Постепенная отмена субсидий убыточным предприятиям.
4. Сокращение государственных расходов.
5. Изменение налоговой системы.
6. Повышение роли местных бюджетов.

Существует 3 традиционных способа покрытия дефицита бюджета:

- 1) выпуск государственных облигаций,
- 2) ужесточение налогообложения,
- 3) изготовление денег, или "сеньора", то есть печатание денег (эмиссия).

Республика Таджикистан имеет экономику со средним уровнем доходов и бюджетом около 4,6 млрд долларов США в 2020 году. Бюджет в значительной степени формируется за счет внешних источников, таких как гранты и льготные кредиты, а также денежные переводы от большой таджикской диаспоры в России. Таджикистан также получает доход от экспорта природных ресурсов, таких как алюминий, хлопок и золото.

Динамика и структура расходов бюджета Республики Таджикистан достаточно сложны и могут быть разделены на две основные категории: текущие и капитальные расходы. Текущие расходы используются для покрытия текущих расходов на управление государством, таких как заработная плата, коммунальные услуги и процентные платежи. Капитальные затраты используются для инвестирования в инфраструктуру, такую как дороги, системы водоснабжения и сети связи.

В 2020 году Республика Таджикистан выделила около 45% своего бюджета на текущие расходы и около 55% на капитальные затраты. Крупнейшие категории текущих расходов включают заработную плату, пенсионные выплаты, социальные пособия, субсидии и трансферты. Капитальные затраты в основном используются для инвестиций в инфраструктуру, такую как дороги, железные дороги, ирригационные системы, энергетическая инфраструктура и жилищное строительство.

В целом, бюджет Республики Таджикистан сильно зависит от внешних источников и денежных переводов от диаспоры, которые составляют около 40% от общих доходов бюджета. Это привело к большому дефициту бюджета, который оценивается примерно в 8% ВВП в 2020 году. Однако правительство предприняло шаги по сокращению дефицита за счет сокращения расходов, повышения налогов и поощрения иностранных инвестиций. Динамика бюджета Таджикистана во многом определялась экономической ситуацией в стране, а также фискальной политикой правительства. За последнее десятилетие правительство осуществило ряд реформ, направленных на улучшение финансового положения страны.

С точки зрения макроэкономических показателей ВВП Таджикистана неуклонно растет с середины 2000-х годов. Это позволило правительству увеличить доходы бюджета, что, в свою очередь, позволило увеличить расходы на общественные услуги и инфраструктуру. Кроме того, правительство предприняло ряд шагов по сокращению дефицита бюджета и улучшению управления долгом.

Что касается конкретной политики, то правительство увеличило налоги на прирост капитала и импортные пошлины, а также ввело новые налоги на предметы роскоши. В то же время он сократил субсидии на некоторые товары и услуги, а также урезал заработную плату и пенсии в государственном секторе.

В целом фискальная политика правительства Таджикистана внесла значительный вклад в макроэкономическую стабильность страны и помогла сократить дефицит бюджета и улучшить управление долгом.

Структура бюджета Таджикистана в значительной степени зависит от доходов от экспорта, например, алюминия, хлопка и природного газа, а также от денежных переводов граждан Таджикистана, проживающих за границей.

Бюджет страны традиционно был относительно сбалансированным, с примерно равными государственными доходами и государственными расходами. Однако в последние годы бюджет становится все более несбалансированным, а государственные

доходы отстают от расходов. Во многом это связано с уменьшением доходов от экспорта и денежных переводов, а также с увеличением государственных расходов, особенно в сферах образования, здравоохранения и инфраструктуры.

Чтобы компенсировать этот дефицит, правительство Таджикистана в значительной степени полагается на внешние источники финансирования, такие как иностранная помощь и кредиты международных организаций. Эти внешние источники обеспечивают основную часть финансирования бюджета страны, позволяя поддерживать относительно сбалансированное финансовое положение.

Таблица 1.

Бюджет Республики Таджикистан за последние 5 лет (в соответствии с ЗРТ «О бюджете Республики Таджикистан»)

Название сфер	2018	2019	2020	2021	2022
	ТЫС. СОМОН				
Органов гос. власти и управления	1120829	1323524	1203175	1438667	1420968
Образования	3863064	4404877	4533628	5597083	6304025
Здравоохранения	1550944	1740536	3449477	2546843	2881390
Соц. страхования и соц. защиты	3357910	3677838	4010337	4174312	4331602
Культуры и спорта	648729	760717	893907	1042599	1199149
Жилищно-ком. хозяйство, экологии и лесного хозяйства	851712	968326	955744	1275966	1502178
Топливо-экологического комплекса	6702808	5920521	4077119	382960	6022411
Сельхоз., рыболовства и охоты	676081	915409	657188	741193	1030551
Промышл. и строительства	132376	156342	182285	193345	211811
Транспорта и коммуникаций	1462898	1751523	1804288	2259532	2660636
Прочих отраслей экономики	57297	48469	56700	78599	125349
Других расходов	2476547	2530736	2385336	3156409	3646457
Обороны, правоохр. органов					2290219
Общий объем	24557052	25983719	26043341	28382250	33626756

Бюджет Таджикистана на 2022 год был принят правительством страны в начале декабря 2021 года. Общий объем бюджета составляет 28,7 млрд сомони (около 2,6 млрд долларов США), что на 15% больше, чем в прошлом году.

Основные направления расходования бюджетных средств на 2022 год:

1. Социальная сфера. На образование, здравоохранение и социальную защиту населения будет выделено около 50% бюджетных средств. В частности, на образование планируется выделить 3,8 млрд сомони, на здравоохранение – 2,9 млрд сомони, на социальную защиту – 2,7 млрд сомони.

2. Экономика. Большое внимание уделено развитию экономики страны. На эту цель планируется выделить 6 млрд сомони. Основные направления – развитие энергетики, транспортной инфраструктуры, сельского хозяйства.

3. Оборона и безопасность. На эти цели планируется выделить 1,9 млрд сомони.

4. Культура, спорт и туризм. На развитие культуры, спорта и туризма планируется выделить 1,6 млрд сомони.

Оценка эффективности расходования бюджетных средств на всех уровнях бюджетной системы Таджикистана является сложной задачей, которая требует проведения комплексного анализа.

В целом, правительство Таджикистана предпринимает шаги для повышения эффективности расходования бюджетных средств на всех уровнях. В последние годы были предприняты меры по улучшению налоговой системы, укреплению механизмов контроля за расходами бюджетных средств, повышению прозрачности бюджетного процесса и т.д.

Однако, все еще существуют проблемы с эффективностью расходования бюджетных средств на всех уровнях. В частности, наблюдается низкая эффективность расходования средств на образование и здравоохранение, что связано с недостаточным уровнем финансирования и недостатком квалифицированных кадров. Также существуют проблемы с коррупцией и недостаточной прозрачностью в расходовании бюджетных средств.

Для улучшения эффективности расходования бюджетных средств необходимо проведение реформ в различных сферах, таких как управление финансами, налоговая система, здравоохранение, образование, сельское хозяйство и т.д. Необходимо также укрепление механизмов контроля за расходами бюджетных средств и повышение уровня прозрачности бюджетного процесса.

Оценка эффективности расходования бюджетных средств на всех уровнях бюджетной системы Таджикистана на 2018 год является сложной задачей, которая требует проведения комплексного анализа.

В целом, правительство Таджикистана предпринимало шаги для повышения эффективности расходования бюджетных средств на всех уровнях в 2018 году. Были предприняты меры по улучшению налоговой системы, укреплению механизмов контроля за расходами бюджетных средств, повышению прозрачности бюджетного процесса и т.д.

Однако, все еще существуют проблемы с эффективностью расходования бюджетных средств на всех уровнях. В частности, наблюдалась низкая эффективность расходования средств на образование и здравоохранение, что связано с недостаточным уровнем финансирования и недостатком квалифицированных кадров. Также существуют проблемы с коррупцией и недостаточной прозрачностью в расходовании бюджетных средств.

Для улучшения эффективности расходования бюджетных средств необходимо проведение реформ в различных сферах, таких как управление финансами, налоговая система, здравоохранение, образование, сельское хозяйство и т.д. Необходимо также укрепление механизмов контроля за расходами бюджетных средств и повышение уровня прозрачности бюджетного процесса.

Оценка эффективности расходования бюджетных средств является важным процессом, который позволяет определить, насколько эффективно управляются бюджетные средства в различных секторах экономики и социальной сфере. Это позволяет улучшить планирование, контроль и мониторинг бюджетных расходов, а также обеспечить лучшую прозрачность и открытость в процессе использования бюджетных средств.

В Таджикистане оценка эффективности расходования бюджетных средств проводится на всех уровнях бюджетной системы: государственном бюджете, республиканском и местном. Для этого используются различные методы и инструменты оценки, такие как анализ бюджетной отчетности, мониторинг

выполнения бюджетных программ и проектов, а также социальные и экономические исследования.

В 2019 году Таджикистан продолжил работу по улучшению системы оценки эффективности расходования бюджетных средств. В частности, были приняты меры по повышению прозрачности и открытости в процессе формирования и исполнения бюджетов, а также совершенствованию механизмов контроля и мониторинга бюджетных расходов.

В целом, оценка эффективности расходования бюджетных средств является важным инструментом для обеспечения эффективности и результативности государственного управления. Ее реализация позволяет оптимизировать расходование бюджетных средств, улучшить качество оказываемых государством услуг и повысить уровень жизни населения.

Литературы

1. Закон Республики Таджикистан о «Государственных финансах от 28.06.2011 №723»
2. Закон Республики Таджикистан о «Финансовом управлении и внутреннем контроле в государственном секторе»
3. Закон Республики Таджикистан о «Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2018»
4. Закон Республики Таджикистан о «Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2019»
5. Закон Республики Таджикистан о «Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020»
6. Закон Республики Таджикистан о «Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2021»
7. Закон Республики Таджикистан о «Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2022»
8. М.Н.Худоев., С.М.Наджмиддинов «Бюджетный сектор», Душанбе, Ирфон 2010
9. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Идоракунии давлатӣ –2022 / №4/2 (59) – Иттилоотикунонии тичорати байналмилалӣ меҳмонхонаҳо дар шароити рушди сайёҳӣ – Душанбе – 2022 - с.77-137
10. Ураков, «Финансы»
11. Хасанов А.Р., Содиков Р.Х., «Бюджеты давлатӣ»
12. Дроздов Н.Д. Институциональная экономика: Учеб. Пособие -Тверь: Твер. гос. ун-т, 2017.-с.156
13. Земцова Л. В. Институциональная экономика : учебное пособие / Л.В.Земцова. - Томск : Эль Контент, 2014. — с.168
14. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: ЭКСМО, 2017. – с.960 (www.ek-lit.agava.ru).
15. Колб Р. Финансовые институты и рынки / Р. Колб, Р. Родригес -М.: 2013. – с.688

АРЗИШИ САМАРАНОКИИ ХАРОҶОТИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ ДАР ҲАМАИ ЗИНАҲОИ НИЗОМИ БУҶЕТӢ

БОБОШОҶЗОДА ШОҶИН МУҲАММАДШАРИФ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 937-87-71-72. E-mail: shohin90@mail.ru

САЛИМОВ МАНУЧЕҲР САЙДУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 900-80-03-39. E-mail: m.sayid.tj@gmail.com

Баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет барои хизматрасонӣ ба ҷомеа яке аз вазифаҳои афзалиятноки сиёсати муосири банақшагирии буҷетӣ ва ислоҳоти тамоми сатҳҳои системаи молияи давлатӣ мебошад. Давлат барои ухдадорихои хароҷоти ба зимма гирифтаи ҷавобгар буда, бояд далелҳои пешниҳод намояд, ки маблағҳои сарфшудаи буҷет натиҷаи муайян меоваранд ё бо фоидаи муайян сарф мешаванд. Дар баробари ин, таъсири бадастомада бояд ба таври кофӣ боэътимод бошад ва бо арзишҳои муайяни ададӣ дар соҳаҳо, моддаҳо, барномаҳо, лоиҳаҳои маблағгузорию буҷетии эҳтиёҷоти давлатӣ тасдиқ карда шавад.

Ҳамин тариқ, проблемаи асосии ислоҳоти кунунии буҷет баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ дар тамоми сатҳҳои системаи буҷетӣ мебошад, зеро ин нисбат ба қисми даромади он дар шароити муосир омили муҳимтари баланд бардоштани самаранокии он мебошад. Ин мавзӯро тасдиқ намуда, аҳамияти ба мақсаднок ва самаранок тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ ба манфиати ҷомеаро таъкид мекунад.

Ба ҳаҷм ва сохтори хароҷоти буҷети давлатӣ омилҳои зиёд аз қабилӣ сохтори давлатӣ, сиёсати берунӣ ва дохилии давлат, сатҳи умумии иқтисодиёт, сатҳи неқӯаҳволии аҳоли, андозаи сектори давлатӣ дар иқтисодиёт ва бисёр омилҳои дигар таъсир мерасонанд. Вобаста ба ин, омӯзиши асосҳои назариявӣ ва қонунгузорӣ, амалияи фаъолияти механизми буҷетӣ ва ҷорӣ намудани тадбирҳои он ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он дар бахши хароҷот аҳамияти хоса дорад. Масъалаи баланд бардоштани самаранокии хароҷоти давлатӣ барои ҳар як давлат ҳоло хеле тезтунд аст, зеро аз як тараф, ислоҳоти сохторӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ зарур аст, аз тарафи дигар, захираҳои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳдуд нест. Дар мақола сохтори моддаҳои хароҷоти буҷет, гурӯҳбандӣ, таркиб ва тақсими онҳо баррасӣ мешавад. Ба динамикаи тағйироти қисми хароҷоти буҷетҳо дар давоми якчанд сол низ диққат дода мешавад.

***Калидвожаҳо:** буҷет, хароҷот, даромад, самаранокӣ, каср, таваррум, профитсит, арзёбӣ, сиёсати фискалӣ, назорат, сохтор, бахшҳои иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ.*

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF SPENDING BUDGET FUNDS AT ALL LEVELS OF THE BUDGET SYSTEM

BOBOSHONZODA SHOHIN MUHAMMADSHARIF,

Candidate in Economics, Associate Professor of the Department of
Public Administration and National Economy of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 937-87-71-72. E-mail: shohin90@mail.ru

SALIMOV MANUCHEHR SAIDULLOEVICH,

Assistant of the Department of Public Administration and National Economy of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 900-80-03-39. E-mail: m.sayid.tj@gmail.com

Increasing the efficiency of budget expenditures for the provision of services to society is one of the priority tasks of the modern policy of budget planning and reforming all levels of the public finance system. The state is responsible for the expenditure commitments assumed and must provide evidence that the spent budgetary funds bring a certain result or are spent with a certain benefit. At

the same time, the effects obtained must be sufficiently reliable and confirmed by certain numerical values in areas, articles, programs, projects of budget financing of public needs.

Thus, the main problem of the current budget reform is to increase the efficiency of spending budget funds at all levels of the budget system, since this is a more important factor in improving efficiency in modern conditions compared to its revenue side. This confirms the relevance of the topic, and emphasizes the importance of the targeted and effective distribution and use of budgetary funds, in the interests of society.

The volume and structure of state budget expenditures are influenced by many factors, such as: the state structure, foreign and domestic policy of the state, the general level of the economy, the level of well-being of the population, the size of the public sector. in the economy and many other factors. In this regard, it is of particular importance to study the theoretical and legislative foundations, the practice of functioning of the budgetary mechanism and the introduction of measures to improve the efficiency of its functioning in the expenditure side. The problem of increasing the efficiency of public spending for each state is now very acute, since, on the one hand, structural reforms are needed in the economy and social sphere, and on the other hand, the budgetary resources of the Republic of Tajikistan are not limited. The article discusses the structure of budget expenditure items, their classification, composition and distribution. Attention is also paid to the dynamics of changes in the expenditure side of budgets over several years.

Keywords: *budget, expenditure, income, efficiency, deficit, inflation, surplus, assessment, fiscal policy, control, structure, economic sectors, government policy.*

УДК: 338.48

**НАҚШИ ИНФРАСОХТОР ДАР РУШДИ САӢЁҲИИ ТАБОБАТИЮ
СОЛИМГАРДОНӢ**

КАРИМОВ БАҲОДУР ҲАСАНОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

КУРБАНОВА САӢӢРА МАДАЛИЕВНА,

муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 903-21-19-74. E-mail: mam-42@mail.ru.

Дар ҳалли масъалаҳои такрористехсолкунии босифати захираҳои меҳнатӣ рушди низоми хизматрасонию табобатию солимгардонӣ ба аҳоли нақши муҳим дорад. Дар баробари ин, хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ унсури асосии фаъолияти корхона ва муассисаҳои як самти муҳими соҳибқорӣ ва соҳаи афзалиятноки иқтисодиёти муосир – сайёҳии табобатию солимгардонӣ мебошанд.

Самаранокии фаъолият дар соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ аз кори иншооти инфрасохтори сайёҳӣ вобаста аст. Рушди инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирии мавзёҳои сайёҳӣ мусоидат карда, ҳамчунин ба ҳаҷми ҷараёнҳои сайёҳӣ, нишондиҳандаҳои иқтисодии соҳаи сайёҳӣ ва минтақаи ҷойгиршавии иншооти худ таъсири матлуб мерасонад.

Дар мақола масъалаҳои асосии рушди инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Ҳамчун омилҳои асосии ҷалби сайёҳон ба мавзёҳои сайёҳии табобатию солимгардонӣ мавҷуд будани сарватҳои табиӣ дорои хосиятҳои табобатӣ, аз ҷумла чашмаҳои оби гарм ва маъданӣ, табиати ҷолиб ва манзараҳои дилкаши маҳаллҳои кӯҳистони мамлакат баррасӣ мешаванд. Имконияти истифодаи сарватҳои табиӣ табобатӣ якҷоя бо манзараҳои дилкаш имкон медиҳанд, ки сайёҳии табобатию солимгардонӣ ҳамчун намуди афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ баррасӣ шавад. Вале мушкилоти рушди нобасандаи инфрасохтор барои рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар мамлакат монеаҳо эҷод мекунанд.

Вобаста ба ин, омилҳои боздорандаи рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ, ки ба фаъолияти корхона ва муассисаҳои инфрасохтори он алоқаманд мебошанд, муайян ва арзёбӣ карда шудаанд. Барои беҳгардонии фаъолияти иншооти инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ пешниҳодҳо таҳия карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *соҳаи сайёҳӣ, сайёҳии табобатию солимгардонӣ, ширкатҳои сайёҳӣ, соҳаи меҳмондорӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, маҳсулоти сайёҳӣ, осоишгоҳҳо, чашмаҳои оби гарм, фарҳанги хизматрасонӣ.*

Соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асари шароити мусоиди табиӣ иқлимӣ ва ҷуғрофӣ мамлакат яке аз самтҳои ояндадори рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар мамлакат иқтидори бузург ва имконияти васеъ барои рушди сайёҳӣ мавҷуд аст. Дар ин ҷо якҷоягии муносиби сарватҳои табиӣ иқлимӣ ва ҷуғрофӣ, ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ фароҳам омадааст.

Қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистонро асосан кӯҳҳо ташкил медиҳанд (93%-и он аз маҳаллҳои кӯҳӣ иборат аст) ва маҳз кӯҳистон тавачҷуҳи сайёҳонро бештар ба вучуд меорад. Дар маҳалҳои кӯҳистони мамлакат дарёҳо, пирахҳо, чашмаҳои оби гарм ва шифобахш зиёд мебошанд. Манзараҳо, олами наботот ва ҳайвоноти кӯҳистон нотақрор ва ҷолиб буда, бинандаро мафтун мекунанд. Бо истифода аз захираҳои мазкур дар

Чумхурии Тоҷикистон метавон соҳаи сайёҳиро бомуваффақ ба роҳ монд ва рушди онро таъмин кард. Дар ин маврид самти афзалиятнок сайёҳии табобатию солимгардонӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки дар илми ватанӣ ба масъалаҳои таҳқиқи ҷанбаҳои иқтисодии сайёҳии табобатию солимгардонӣ диққати муҳим дода нашудааст. Дар интишороти илмии самти иқтисодӣ ҷиҳатҳои умумии ба ташаккул ва рушди соҳаи сайёҳӣ дахлдор баррасӣ гардидаанд [4; 6; 10; 12; 13; 16; 18; 19]. Дар мақолаҳои муаллифон М.А. Азимова [1], К.Қ. Акназаров [2; 3] А. Зоҳидҷон [7] ва И.Р. Иброҳимзода [9] баъзе ҷанбаҳои иқтисодии сайёҳии табобатию солимгардонӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд. Бинобар ин, имрӯз омӯзиши ҷанбаҳои иқтисодии рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ ва инфрасохтори он дар Чумхурии Тоҷикистон муҳим аст.

Тамоюлҳои ҷаҳонии рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ тасдиқ мекунанд, ки ин соҳа дар шароити мувофиқ метавонад тақондиҳандаи бехбуди иқтисодиёти миллий гардад. Дар бисёр мамлакатҳо сайёҳии табобатию солимгардонӣ ҳамчун соҳаи махсуси иқтисодӣ тасниф мешавад.

Соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ маҷмуи корхонаҳо ва муассисаҳои бо ҳам алоқаманд мебошад, ки ба хоҳири барқарорсозии саломатӣ ва истироҳати аҳолии мамлакат ва шаҳрвандони хориҷӣ, инчунин бунёди маҳсулоти рақобатпазири сайёҳӣ дар асоси истифодаи босамараи сарватҳои табиӣ фаъолият мекунанд. Ҳамин тавр, ҳадафи асосии рушди соҳаи сайёҳии табобатию солимгардонӣ ташаккули маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳии дар бозори миллий ва ҷаҳонӣ рақобатпазир бо истифодаи босамараи захираҳои табиӣ табобатии мамлакат мебошад. Дар ин маврид, вазифаи асосии ташкили сайёҳии табобатию солимгардонӣ ташаккули ҳамаҷонибаи омилҳои мебошад, ки талаботи сайёҳонро ба табобат ва барқарорсозии саломатӣ қонеъ мегардонанд.

Мувофиқи ақидаҳои дар илми иқтисодӣ қабулшуда, сайёҳии табобатию солимгардонӣ ҳамчун муваққатан аз ҷои зисти доимии худ берун баромадани инсон дар вақти холи ба муҳлати на камтар аз 24 соат ва на бештар аз 6 моҳ ба хоҳири солимгардонӣ ва ҳифзи саломатӣ бидуни машғул шудан ба фаъолияти музднок дар ҷои будубоши муваққатӣ ҳисобида мешавад [8,с.4].

Ба андешаи мо, дар мафҳуми мазкур тамоми ҷанбаҳои муҳим барои аз ҷиҳати иқтисодӣ баррасӣ намудани сайёҳии табобатию солимгардонӣ ба инобат гирифта шудаанд ва онҳо имкон медиҳанд, ки ҳама аломатҳои фарқкунандаи ин намуди сайёҳӣ аз дигар намудҳои сайёҳӣ ва сафарҳо ҷудо карда шаванд.

Аломати муҳими сайёҳии табобатию солимгардонӣ ин доираи вақте мебошад, ки шахс аз ҷои зисти доимии худ берун баромада, онро барои солимгардонӣ ва истироҳат муқаррар мекунад, яъне аз 24 соат то 6 моҳ. Ин аломат махсусан барои ҳадафҳои омори давлатӣ ва иқтисодиёти соҳаи сайёҳӣ муҳим аст. Ҳамчунин амалияи тиббӣ тасдиқ кардааст, ки ҳангоми камтар аз 21 рӯз қарор доштани шахси табобатгиранда дар муассисаҳои табобатию солимгардонӣ табобат самаранок нахоҳад буд. Самаранокии хизматрасонии табобатӣ ва солимгардонӣ дар мавзӯҳои сайёҳӣ танҳо бо таъсири ҳамаҷониба ва дарозмуддат ба бадани инсон ноил мегардад. Яъне, «истифодаи омилҳои табиӣ шифобахшанда дар якҷоягӣ бо физиотерапия, парҳез, маҳс ва усулҳои дигар имкон медиҳад, ки танҳо бо равиши бонизом натиҷаи дилхоҳ ба даст ояд, ки корбурди он омилҳои вақтро талаб мекунад» [11,с.39].

Аломати дуюм, - вақти холии шахс мебошад, ки давраи руҳсатӣ (фориг аз кор), таътил (фориг аз таҳсил), рӯзҳои истироҳат ва идҳоро дар бар мегирад. Ин аломат

барои вайрон нашудани речаи кор ва таътил дар вақти саёҳат, табобат ва истироҳат муҳим аст. Одамоне, ки ба фаъолияти меҳнатӣ ё таҳсил машғул мебошанд, бештар кӯшиш мекунанд, ки дар вақтҳои барои худ муносиб ва барои табобату истироҳат мусоид (асосан фасли тобистон) ба муассисаҳои табобатии солимгардонӣ, ки унсурҳои асосии инфрасохтори сайёҳӣ мебошанд, ташриф оваранд.

Аломати сеюм, - ҳадафи берун шудан аз ҷои зисти доимӣ, яъне солимгардонӣ ва ҳифзи саломатӣ мебошад, ки дар мафҳуми тафсиршудаи «сайёҳии табобатии солимгардонӣ» аниқ муайян шудаанд. Маҳз бо муайян будани ҳадафи сайёҳӣ намудҳои гуногуни он аз ҳамдигар ҷудо карда мешаванд. Аз ҷониби дигар, имрӯзҳо таваҷҷуҳи одамон ба пешбурди тарзи ҳаёти солим бештар шудааст, онҳо зарурати ҳифзи саломатии худро хуб дарк мекунанд. Одамоне мехоҳанд дар вақти холии худ бештар ба истироҳат машғул шаванд, ғизои ба саломатӣ фоидаовар истеъмол кунанд, табобат ва пешгирии бемориҳои имконпазирро сари вақт анҷом диҳанд. Ҳамаи ин барои рушди сайёҳии табобатии солимгардонӣ замина фароҳам меоранд.

Аломати чорум – ғайриимкон будани машғул шудани шахс ба фаъолияти дигари пардохтшаванда, аз ҷумла фаъолияти меҳнатӣ ва соҳибкорӣ дар макони будубоши муваққатии худ мебошад. Ин аломат пешбини менамояд, ки сайёҳ ба ғайр аз доштани вақти фориғ аз шуғл, ҳамчунин бояд маблағи муайяни пуле дошта бошад, ки барои табобат ва истироҳат дар мавзеи сайёҳӣ басанда бошад ва барои ӯ дар давраи истироҳат ва барқарорсозии саломатии худ эҳтиёҷ ба маблағҳои иловагӣ ба миён наояд. Инчунин, ҳамзамон якҷоя кардани ҳадафҳои солимгардонӣ бо сафарҳои тижоратӣ аз ҷиҳати тиббӣ мумкин нест, зеро онҳо бо ҳам мухолифанд ва ин ба сифати ҳам табобат ва ҳам шуғл таъсири номатлуб мерасонад.

Сайёҳии табобатии солимгардонӣ ба мавҷудияти сарватҳои табиӣ ва иқлимӣ, ки бо доштани хосиятҳои табобатии худ ба ҳисоб ва рӯҳи инсон таъсири судманд мерасонанд, асос меёбад. Аммо, дар баробари истифодаи сарватҳои табиӣ ва иқлимӣ барои ташкили сайёҳии табобатии солимгардонӣ боз дигар унсурҳои муҳим зарур мебошанд.

Соҳаи сайёҳии табобатии солимгардониро метавон ҳамчун фаъолияти иқтисодии се унсурӣ асосӣ – ширкатҳои сайёҳӣ (туроператорҳо ва турагентҳо), соҳаи меҳмондорӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ тафсир кард [5; 11; 15; 20].

Ширкатҳои сайёҳӣ ҳамчун субъектҳои асосии соҳаи хизматрасониҳои сайёҳӣ фаъолияти туроператорӣ ва турагентӣ - ташаккул, пешбарӣ ва фурӯши маҳсулоти сайёҳиро анҷом медиҳанд. Фаъолияти соҳаи меҳмондорӣ бо хизматрасонӣ ба сайёҳон дар меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, марказҳои иттилоотӣ ва ташкили будубоши сайёҳон алоқаманд аст.

Маҳсулоти сайёҳӣ аз маҷмуи хизматрасониҳо оид ба интиқол ва ҷойгиркунии сайёҳон ташаккул меёбад, ки дар асоси шартномаи фурӯши маҳсулоти сайёҳӣ, ки байни ширкатҳои сайёҳӣ ва сайёҳон (гурӯҳи сайёҳон) баста шудааст, анҷом дода мешаванд. Дар ин маврид, вобаста аз муҳтавои шартномаи мазкур арзиши ҳамаи хизматрасониҳо ё ҳиссаи онҳо метавонад ба арзиши умумии маҳсулоти сайёҳӣ (тур) дохил карда шавад. Чунин хизматрасониҳоро ба сайёҳон ҳуди ширкатҳои сайёҳӣ танзим мекунанд, гарчанде онҳо аз ҷониби ташкилотҳои нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ширкатҳои тамошо, осорхонаҳо, муассисаҳои варзишӣ ва табобатии солимгардонӣ анҷом дода мешаванд.

Ширкатҳои сайёҳӣ (туроператорҳо ва турагентҳо) маҳсулоти сайёҳии тафриқавиро аз доираи номгӯи хизматрасониҳои сайёҳӣ мувофиқи талабот ва хоҳиши сайёҳон тартиб медиҳанд. Туроператорҳо хатсайрҳои сайёҳиро таҳия мекунанд, дар

ҳамкорӣ бо таҳвилкунандагони хизматрасониҳои алоҳида пешниҳоди ин хизматрасониҳоро таъмин мекунанд, нашрияҳои таблиғотию иттилоотии бо маҳсулоти сайёҳии худ алоқамандро омода карда, муҳим аз ҳама, нархи маҳсулоти сайёҳиро муқаррар мекунанд ва дар ниҳоят маҳсулоти сайёҳиро барои пешбарӣ дар бозор ва минбаъд ба сайёҳон фурӯхтан ба турагентҳо месупоранд. Ҳадафи асосии ширкатҳои сайёҳӣ бо ҳам пайвастании таҳвилкунандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ бо мизочони худ – сайёҳон мебошад. Дар ин маврид, барои таъмин намудани фаъолияти босамар интихоби таҳвилкунандагони хизматрасониҳо, хусусиятҳои рушди бозори хизматрасониҳои сайёҳӣ, фишангҳои идоракунии, танзим ва ташкили раванди хизматрасониҳо муҳим мебошад.

Инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ унсурҳои муҳимтарини соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб рафта, аз муассисаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ иборат аст. Дар навбати худ, инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ ба ду зина ҷудо мешавад (расми 1).

Расми 1. Инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ

Figure 1. Infrastructure of medical and health tourism

Ташкилот ва муассисаҳои ташаккулдиҳандаи иншооти зинаи якуми инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ - шабакаҳои нақлиёт ва алоқа, муассисаҳои фарҳангӣ ва варзишӣ, ташкилотҳои молиявӣ, суғурта, хоҷагии коммуналӣ ва ҳадамоти бехатарӣ бевосита ба истехсоли маҳсулоти сайёҳӣ машғул нестанд, вале онҳо барои ба сайёҳон пешкаш кардани хизматрасониҳои иловагӣ зарур мебошанд. Онҳо метавонанд ба сайёҳон низ фаъолият кунанд, вале фаъолияти онҳо дар маконҳои будубоши сайёҳон густириш меёбад.

Корхонаҳои бевосита дар пешкаш намудани хизматрасониҳо ба сайёҳон иштирокунанда ва ташаккулдиҳандаи маҳсулоти сайёҳии табобатию солимгардонӣ - осоишгоҳҳо (санаторияҳо), курортҳо, хонаҳои истироҳатӣ, пансионатҳо, маҷмааҳои

табобатию солимгардонӣ, профилакторияҳо, лагерҳои кӯдакона ва дигар иншоот мебошанд.

Мавҷудияти сарватҳои табиӣ дорои хосиятҳои табобатӣ заминаи асосии фаъолияти иқтисодии корхона ва муассисаҳои инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ мебошад. Вале барои ташкили фаъолияти босамараи онҳо ва бо сатҳи баланди сифат пешкаш кардани хизматрасониҳои сайёҳӣ фароҳам овардани шароити мусоид дар иншооти инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ зарур аст. Дар наздикӣ ё дар ҳудуди ҷойгиршавии ҷунин иншоот мавҷуд будани сарватҳои табиӣ дорои хосиятҳои табобатӣ, корхонаҳои хизматрасонии табобатию солимгардонӣ, кормандони соҳибтахассус ва таҷҳизоти муосири тиббӣ бо барномаҳо ва усулҳои нави табобат шартӣ асосии фаъолияти босамараи осоишгоҳҳо, курортҳо, пансионатҳо ва дигар муассисаҳои инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сарватҳои табиӣ дорои хусусиятҳои табобатӣ бой буда, мавҷудияти иншооти табобатию солимгардонӣ бо истифода аз чашмаҳои обҳои гарм ва маъдани шифобахш барои сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ қобили тавачҷуҳ аст. Дар қаламрави мамлакат зиёда аз 200 чашмаҳои оби гарм ва маъдани шифобахш мавҷуд буда, дар атрофи онҳо осоишгоҳҳои овозадори Хоҷа Оби Гарм, Шоҳамбарӣ, Зумрад, Оби Гарм, Ҳавотоғ, Гармчашма ва дигар муассисаҳои табобатию солимгардонӣ ва фароғатӣ фаъолият мекунанд.

Мувофиқи маълумоти пешниҳоднамудаи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳоло дар мамлакат 52 осоишгоҳ, 8 хонаи истироҳатӣ, 6 осоишгоҳ ва лагери кӯдакона ва 1 пансионат фаъолият мекунанд [14]. Дар мамлакат раванди таҷдид ва бозсозии иншооти инфрасохтори сайёҳӣ оғоз гардидаст, муассисаҳои нави табобатию солимгардонӣ сохта мешаванд.

Дар солҳои охир тамоюли маъмул гардидани осоишгоҳҳо ва муассисаҳои солимгардоние, ки дар онҳо усулҳои табобат бо об – технологияҳои SPA (аз лотинӣ «Sanus per Aquam» - «саломатӣ тавассути об») роҳандозӣ мешаванд, ба назар мерасад. Ин гуна осоишгоҳҳо ва муассисаҳои солимгардонӣ ҳам дар мавзӯҳои сайёҳӣ ва ҳам дар шаҳрҳои қалон фаъолият мекунанд. Ҳоло дар якҷанд муассисаҳои табобатию солимгардонии мамлакат хизматрасонӣ бо истифодаи усулҳои ҳамгироии тиб бо SPA роҳандозӣ шудаанд, аз ҷумла маҷмааи солимгардонии «SPA-НАҲОТ» ва маркази табобатии «Ромашка» (шаҳри Душанбе), осоишгоҳҳои «Сароб» (ноҳияи Варзоб), «Сатурн» (қисмати кӯҳии шаҳри Ҳисор), «Баҳористон» (шаҳри Гулистон). Вале дар ин муассисаҳо хизматрасониҳо ба мизочон (табобатгирандагон) бо нархҳои нисбатан баланд пешниҳод карда мешаванд, гарчанде онҳо ҳангоми табобати мизочон сарватҳои табиӣ ва таҷҳизоти начандон гаронарзишро истифода мебаранд. Арзиши баланди будубош ва муолиҷа дар марказҳои табобатӣ, SPA-ҳуҷраҳои осоишгоҳҳо ва сатҳи муносиби бароҳатӣ барои мизочон хизматрасониҳои табобатию солимгардониро ба яке аз гарантарин намудҳои хизматрасонӣ табдил додааст. Ин намуди хизматрасонӣ асосан барои мизочони сарватманд пешбинӣ шудааст, дар ҳоле ки аксарияти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табақкаи камдаромад тааллуқ доранд.

Бо вучуди он ки дар мамлакат барои рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ имконияти азим ва аз бисёр ҷиҳат беназир мавҷуд аст, дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тамоюлҳои ҷаҳонии рушди ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ дар қанор мондааст. Усулҳои ҳоло истифодашаванда ва сохтори мавҷудаи идоракунии корхонаҳои инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар мамлакат ба шароити нави фаъолияти онҳо мувофиқат намекунанд ва барои рушди бобарори сайёҳии табобатию солимгардонӣ монеаҳо эҷод мекунанд.

Дар Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун омили муҳим барои таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат аз ҷумла ташаккули инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ муайян гардидааст [17]. Мувофиқи стратегияи мазкур ноил гардидан ба таъмини рушди устувори соҳаи сайёҳии таъботатию солимгардонӣ бо роҳандозӣ намудани чунин тадбирҳои асосии барои рушди инфрасохтори сайёҳӣ пешбинишуда имконпазир аст:

- ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори сайёҳӣ, таъсиси равзанаи ягонаи худкори бақайдгирии сайёҳон;

- муосиргардонии нуктаҳои қабули сайёҳон, гузаргоҳҳои сарҳади давлатӣ ва терминалҳои нақлиётӣ;

- рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт, аз ҷумла иншооти хизматрасониҳои муосири сариҳои беҳдоштию санитарӣ ва маишию техникӣ, аломатҳо ва нишонаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;

- рушди инфрасохтори пойгоҳҳои сайёҳӣ бо фарогирии маҷмааҳои варзишию солимгардонӣ ва истироҳатию рекреатсионӣ;

- рушди инфрасохтори саёҳати кӯҳӣ ва экологӣ;

- рушди инфрасохтори муосири шабакавии меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, осорхона ва китобхонаҳо, муассисаҳои театрӣ ва кино бо риояи унсурҳои миллӣ;

- рушди инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ.

Тавре муҳаққиқи соҳаи сайёҳии иқтисодиёти миллӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон У.С. Асрорзода қайд мекунад, «Бидуни таҳлили шароити иқтисодии ташаккул ва рушди соҳаи сайёҳӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ, идоракунии босамари ширкатҳои сайёҳӣ ва корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар самти сайёҳӣ ғайриимкон аст» [6,с.24]. Муҳаққиқ ҳамчунин қайд мекунад, ки бо сабаби набудани инфрасохтори муносиби хизматрасониҳои сайёҳӣ ва ҳавасмандӣ барои ҷалби сармояи хусусӣ ба рушди соҳа, муҳайё набудани шароити мусоид барои будубоши сайёҳон, иншооти инфрасохтори сайёҳӣ барои сайёҳони хориҷӣ ва шаҳрвандони мамлакат дастнорас боқӣ мемонанд.

Муҳаққиқи масъалаҳои соҳаи сайёҳии таъботатию солимгардонӣ К.К. Акназаров қайд мекунад, ки «омили боздорандаи рушди соҳаи хизматрасониҳои таъботатию солимгардонӣ дар мамлакат пеш аз ҳама мувофиқ набудани заминаи техникӣ ва нокифоя будани донишҳои касбии ҳайати кормандони муассисаҳои таъботатию солимгардонӣ мебошад» [3,с.61]. Кормандони муолиҷакунанда ва ҳайати хизматрасони муассисаҳои таъботатию солимгардонӣ малака ва дониши касбии муносиб надоранд, онҳо талаботи муосири муносибат бо мизочон, стандартҳои хизматрасонӣ ва қоидаҳои санитарии гигиениро риоя намеkunанд. Масъалаи зикршуда бо ҷалби мушовирони хориҷӣ ва гузаронидани курсҳои омӯзишии махсус ҳалли худро ёфта метавонад.

Имрӯз дар мамлакат барои рушди сайёҳии таъботатию солимгардонӣ заминаҳои муносиби иқтисодию табиӣ муҳайё мебошанд, сарватҳои табиӣ дахлдори ташаккулдиҳандаи иқтисодӣ имконпазир барои фаъолияти иншооти гуногуни инфрасохтори соҳа аллакай дар замони Иттиҳоди Шуравӣ таҳқиқ ва итқишоф шудаанд. Акнун амалӣ намудани тадбирҳои барои рушди инфрасохтори сайёҳии таъботатию солимгардонӣ пешбинишуда ва ба қор андохтани иқтисодӣ имконпазир зарур аст.

Пойгоҳи моддии аксари иншооти инфрасохтори сайёҳии таъботатию солимгардонӣ (осоишгоҳҳо, курортҳо, хонаҳои истироҳатӣ, пансионатҳо ва ғ.) ҳам аз

чиҳати маънавӣ ва ҳам аз чиҳати ҷисмонӣ куҳна шудааст, зеро қисми зиёди онҳо, аз ҷумла осоишгоҳҳои Хоча Оби Гарм, Шоҳамбарӣ, Зумрад, Оби Гарм, Гармчашма дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ сохта шудаанд. Он замон муассисаҳои табобатию солимгардонӣ бо дастгирии пурраи давлат рушд карда, эҳтиёҷи доимии аҳолии маҳаллиро ба хизматрасониҳои табобатию солимгардонӣ қонеъ мегардонданд. Тӯли даҳсолаҳо аксари аҳолии маҳаллӣ аз хизматрасонии осоишгоҳҳо ва курортҳо истифода кардаанд, ки дар натиҷа ниёз ба онҳо густариш ёфта, ба унсури ҷудонопазири тарзи ҳаёти миллӣ мубаддал гардид.

Аммо ба ҳолати аввали даҳсолаи дуҷуми асри XXI муайян гардид, ки муассисаҳои табобатию солимгардонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аксари онҳоро санаторияҳо ва курортҳои давлатӣ, инчунин пансионатҳо ва профилакторияҳои ташкилот ва корхонаҳо ташкил меоданд, ба талаботи замон ҷавоб намериданд. Нарасидани маблағгузори давлатӣ ба соҳаи мазкур, аз чиҳати молиявӣ нотавон шудани корхонаҳои давлатӣ ва хусусигардонии онҳо дар якҷоягӣ бо дигар омилҳо ба афзоиши қарздорҳои кредитории муассисаҳои табобатию солимгардонӣ, фарсудашавии воситаҳои асосӣ ва паст шудани хизматрасониҳои дар онҳо пешниҳодшаванда оварданд. Дар ин маврид пансионатҳо ва профилакторияҳо нисбатан осебпазир гардиданд, зеро ғаёлияти онҳо аз вазъи молиявӣ ташкилот, корхонаҳо ва идораҳои болоӣ, инчунин аз сиёсати иҷтимоии дар онҳо роҳандозишаванда вобаста буд. Қисмати тиббии муассисаҳои мазкур ва дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани он маблағгузори зиёдеро талаб мекард. Аз ҳамин сабаб дар давоми даҳсолаи пешин, ки табдили оммавии соҳибмулкони муассисаҳои табобатию солимгардонӣ ба амал омад, онҳо иқтидори худро ба таври назаррас гум карданд.

Гарчанде дар солҳои охир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳши соҳибкорӣ хусусӣ иншооти мазкур мавриди таҷдид ва навсозӣ қарор гирифта бошанд ҳам, ғаёлияти онҳо ҳанӯз ба сатҳи муносиб ба талаботи имрӯзаи сайёҳон нарасидааст, хизматрасониҳо дар онҳо ба талаботи сайёҳони муосир ва стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ нестанд.

Ба қавли қоршиносони соҳа, монеаҳои асосии рушди инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар мамлакат сатҳи пасти хизматрасонӣ, вазъи бади иншооти инфрасохтор ва роҳҳои дастрасӣ ба онҳо, ҳамчунин сатҳи пасти донишҳои касбӣ ва фарҳанги хизматрасонии қормандон мебошад. Дар ғаёлияти корхонаҳои инфрасохтори соҳа хизматрасонии муносиб ба талаботи имрӯзаи сайёҳон пешниҳод намешавад, мушкилоти зиёди санитарияу гигиенӣ ҷой доранд.

Мушкилоти санитарияу гигиенӣ пеш аз ҳама сайёҳони сарватмандро, ки бароҳати қадр мекунад, аз ташриф ба иншооти инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ бозмедорад. Сайёҳони ин тоифа, аз ҷумла шаҳрвандони хориҷӣ, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф меоранд, гарчанде шумораи онҳо дар байни мизочони осоишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои табобатию солимгардонӣ зиёд набошад ҳам, метавонанд барои хизматрасонӣ ва маҳсулоти сайёҳӣ маблағи зиёд сарф кунанд ва дар сурати фароҳам овардани шароити мувофиқ ба ин амал омодаанд.

Яке аз омилҳои дигари боздорандаи рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ дар мавзӯҳои куҳӣ ҷойгир шудани аксари иншооти инфрасохтор мебошад. Вазъи роҳҳои автомобилгарди расидан ба иншооти инфрасохтори сайёҳии табобатию солимгардонӣ чандон қаноатбахш нест, ҳаракат бо нақлиёти ҳавоӣ маҳдуд аст, нархи роҳкиро беасос гарон аст. Масалан, арзиши рафтуомади ҳавоии масири Москва-Душанбе-Москва, ки масофаи 2993 километрро ташкил медиҳад, барои сайёҳон беш аз 400 доллари ИМА мебошад (дар мавсимҳои авҷи парвози мусофирон – зиёда аз 500

доллар), дар ҳоле ки ҳамин гуна рафтуомад, масалан аз шаҳри Бишкеки Ҷумҳурии Қирғизистон (масофа – 2989 километр) ҳудуди то 200 доллари ИМА арзиш дорад. Ин ҳолат натиҷаи мавқеъи имтиёзноки ширкатҳои ҳавопаймоии маҳаллӣ (инҳисори пинҳонӣ) дар бозори ҳамлу нақли ҳавоии мусофирбар аст.

Ҳамсояҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ – ҷумҳуриҳои Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон бо пешниҳод кардани шароити нисбатан мусоид мавқеъҳояшонро дар самти ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ барои ташриф овардан ба қаламрави мамлакатҳои худ ба хотири таъаббат ва истироҳат дар муассисаҳои таъаббатӣ солимгардонӣ ба таври қобили мулоҳиза беҳтар кардаанд. Гузашта аз ин, бо роҳ додан ба рақобати озод дар соҳаи ҳавопаймоӣ дар ҷумҳуриҳои номбурда ширкатҳои нави ҳавопаймоӣ ба бозор ворид шуданд, ки ин боиси паст шудани нархи роҳҳои ҳавопаймо ва баланд шудани сифати хизматрасонӣ ба мусофирон гардид.

Мавҷудияти захираҳои инсонӣ (кормандон) дар соҳаи сайёҳии таъаббатӣ солимгардонӣ дар шароити муосир низ яке аз омилҳои асосии рушди соҳа мебошад. Бо вучуди анъанаҳои ғании меҳмоннавозӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол фарҳанги соҳибкорӣ дар соҳаи меҳмоннавозӣ ва қабули сайёҳон вучуд надорад. Пеш аз ҳама, ин ба нотаъаббатӣ кормандони корхонаҳои инфрасохтори сайёҳӣ, ки бояд ба хизматрасониҳои пешниҳодкардаи худ аз дидгоҳи мизочон назар кунанд, дахл дорад. Чун қоида, асоси муваффақият дар соҳаи сайёҳии таъаббатӣ солимгардонӣ сатҳи баланди касбии ҳамаи кормандон, меҳрубонӣ дар робита бо сайёҳон ва фарҳанги хизматрасонӣ мебошад. Вақте ки дар корхона фарҳанги баланди хизматрасонӣ ташаккул ёфтааст, ҳама амалҳои кормандон, тарзи рафтори онҳо бо мизочон муносиб гардида, ҳисси ноил шудан ба ҳадафи фаъолият ва баланд бардоштани обурӯи корхона ва тичорати он ҳосил мешавад. Бинобар ин, муносибати хуби ҳаياتи кормандони муассисаҳои таъаббатӣ солимгардонӣ бо мизочон, фарҳанги баланди хизматрасонӣ ва донишҳои касбии онҳо сифати баланди хизматрасониҳо ба сайёҳонро таъмин мекунанд.

Барои баланд бардоштани сатҳи донишҳои касбӣ ва рушди фарҳанги хизматрасонӣ дар муассисаҳои инфрасохтори сайёҳии таъаббатӣ ва солимгардонӣ муассисаҳои таълимии соҳаи сайёҳӣ саҳми муҳим мегузоранд. Вобаста ба ин, дар доираи иҷрои ҳадафҳои Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022, № 17 дар заминаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат» (собик Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат) Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон (ДБССТ) таъсис дода шудааст. Дар донишгоҳи мазкур мутахассисони соҳибкасб барои фаъолият дар корхонаҳои сайёҳӣ ва муассисаҳои инфрасохтори он, аз ҷумла дар муассисаҳои таъаббатӣ солимгардонӣ омода карда мешаванд. Дар баробари омода намудани мутахассисони самтҳои саёҳат ва меҳмондорӣ, иқтисодиёт ва идоракунии сайёҳӣ, менеҷмент дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ, географияи сайёҳӣ ва менеҷменти сайёҳат, иқтисодиёт ва идора дар корхонаҳои хоҷагии меҳмондорӣ ва тарабхона, кори осорхона ва ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, таъминоти забони робитаҳои байнифарҳангӣ, забонҳои хориҷӣ, полиси сайёҳӣ, ҳамчунин дар донишгоҳ мутахассисон аз рӯи ихтисосҳои алоқаманд бо сайёҳии таъаббатӣ солимгардонӣ – сайёҳии осоишгоҳии таъаббатӣ ва тибби сайёҳӣ омода карда мешаванд.

Ҳамчун мушкилоти муҳими сайёҳии таъаббатӣ солимгардонӣ метавон маҳдудияти будубоши сайёҳонро дар муассисаҳои таъаббатӣ солимгардонӣ номбар кард. Чун қоида, нархи роҳат ба санатория ё дигар муассисаи таъаббатӣ

солимгардонӣ арзиши миқдори муайяни амалҳои табобатии гуногунро дар бар мегирад, ки табобатгиранда бояд онҳоро дар фосилаи муайяни вақт қабул кунад. Ин гуна тартиби будубош ва табобат на ҳамеша барои табобатгиранда муосид аст ва имкон намедиҳад, ки натиҷаи кафолатшаванда, ки ҳам табобаткунандагон ва ҳам табобатгирандагон онро интизоранд, ба даст ояд.

Мушкилоти дигар – арзиши хизматрасониҳо дар муассисаҳои инфрасохтори сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ мебошад. Аз сабаби таркиби мураккаб доштани маҳсулоти сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ, ки унсурҳои табобат, будубош, хурок ва чорабиниҳои фарҳангӣ фароғатӣ гуногунро дар бар мегирад, аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок кардани зарурати ворид кардани ҳар кадоми ин унсурҳо ба таркиби хизматрасонӣ дар муассиса ва бо ҳам мувофиқ гардонидани нарх ва сифати хизматрасонӣ ба сайёҳон душвор аст.

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ, ки муассисаҳои табобатӣ солимгардонӣ дар онҳо ҷойгиранд, бояд ба таҳлили имконият ва муайян кардани самтҳои стратегии рушди сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ диқати муҳим диҳанд, то ки талаботи аҳолии маҳаллӣ ва сайёҳони ташрифоварда ба хизматрасониҳои табобатӣ солимгардонӣ ва фароғатӣ дастрас таъмин гарданд. Сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ нисбат ба ҳама дигар намудҳои сайёҳӣ аҳамияти зиёди иҷтимоӣ дорад, зеро саломатии инсон сарвати асосии рушди иқтисодиёт мебошад.

Дар мамлакат сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки ба ҷалби сайёҳони дохилӣ ва ҳам хориҷӣ мусоидат намуда, бо ҳамин вуруди бештари сармояи хориҷиро ба корхонаҳои инфрасохтори худ таъмин кунад. Ташкили муносиб ва ҷиҳозонидани инфрасохтори мавзёҳои сайёҳии мамлакат, зиёд кардани теъдоди кормандони баландихтисоси бахшҳои табобатӣ хизматрасонӣ, роҳандозӣ намудани фаъолияти иттилоотӣ таблиғӣ ва пешбурди тадбирҳои маркетингӣ дар соҳаи сайёҳии табобатӣ солимгардонӣ ба ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони дохилию хориҷӣ ва аз ин ҳисоб ғани гардидани бучети давлатӣ ва зиёд шудани шуғли аҳолии маҳаллӣ имкон медиҳад.

Адабиёт

1. Азимова М.А. Захираҳои сайёҳии рекреатсионии Тоҷикистон – омили пешрафти туризм / М.А. Азимова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2021. - № 3 (31). – С. 71-74
2. Акназаров К.К. Участие государства в развитие рынка лечебно-оздоровительных услуг / К.К. Акназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. - № 2/6 (210). – С. 21-26
3. Акназаров К.К. Особенности и проблемы развития рынка лечебно-оздоровительных услуг в Республике Таджикистан / К.К. Акназаров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2019. – № 4 (258). - С. 59-63
4. Алишоев Х.Ҳ., Раҳимов М.А. Сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишвар / Х.Ҳ. Алишоев, М.А. Раҳимов // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2020. - № 4. – С. 102-1006
5. Архипова В.Ф., Левизов А.С. Об инфраструктуре как определяющем факторе развития туризма в регионе [Электронный ресурс] / В.Ф. Архипова, А.С. Левизов / Режим доступа: URL: <http://www.roman.by/r-78201.html>
6. Асрорзода У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 22-32

7. Аҳмади Зоҳидҷон. Фаъолияти сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ ва манбаъҳои маблағгузорию он / А. Зоҳидҷон // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 3 (42). – С. 77-86

8. Бабкин А.В. Специальные виды туризма / А.В. Бабкин. – Ростов-н/Д: Феникс, 2008. – 252 с.

9. Иброҳимзода И.Р., Аҳмади Зоҳидҷон. Истифодаи механизми маблағгузорию лоиҳавӣ ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ / И.Р. Иброҳимзода, А. Зоҳидҷон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 5. – С. 5-13

10. Каримов Б.Ҳ. Раҳимов М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 3 (42). – С. 180-188

11. Квита Г.Н., Аршинова А.Н., Зотова Е.Г. Специфика и факторы развития лечебно-оздоровительного туризма / Г.Н. Квита, А.Н. Аршинова, Е.Г. Зотова // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2021. - № 7 (57). – С. 36-41

12. Машокиров Ҷ.Н., Синяк Н.Г. Сайёҳӣ ва таъсири он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.Н. Машокиров, Н.Г. Синяк // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2018. - № 2 (23). – С. 44-50

13. Мирзоалиев А.А., Сафаров А.М. Нақши сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / А.А. Мирзоалиев, А.М. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. - № 3 (32). – С. 138-144

14. Омори сайёҳӣ [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/site/omori-sayyohi>

15. Похомчикова Е.О. Понятие и структура индустрии гостеприимства / Е.О. Похомчикова // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2014. - № 4 (60). – Т. 3. - С. 266-274

16. Ризоева С.К. Ташаккул ва дурнамои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон / С.К. Ризоева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 3. – С. 254-259

17. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2018, № 372 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <https://ctd.tj/sanadho/qonunho>

18. Хушвахтзода Қ.Х., Сайфуллоев Н.Н., Орзиева З.М. Ҷанбаҳои иқтисодии ташкил ва идоракунии рушди соҳаи хизматрасониҳои сайёҳӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.Н. Сайфуллоев, З.М. Орзиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 2. – С. 154-161

19. Шаропов Ф.Р., Машокиров Дж.Н. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан / Ф.Р. Шаропов, Дж.Н. Машокиров // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 3 (37). – С. 52-60

20. Щербакова А.А., Орлова В.С. Индустрия лечебно-оздоровительного туризма и направления ее модернизации / А.А. Щербакова, В.С. Орлова // Проблемы развития теории. – 2014. – Вып. 2 (70). – С. 37-48

РОЛЬ ИНФРАСТРУКТУРЫ В РАЗВИТИИ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА

КАРИМОВ БАХОДУР ХАСАНОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.
Тел.: (+992) 907-90-82-10. E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

КУРБАНОВА САЙӢРА МАДАЛИЕВНА,
старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.
Тел.: (+992) 903-21-19-74. E-mail: mam-42@mail.ru.

Развитие системы лечебно-оздоровительных услуг населению играет важную роль в решении проблем качественного воспроизводства трудовых ресурсов. При этом лечебно-оздоровительное обслуживание является основным элементом деятельности предприятий и учреждений важного направления бизнеса и приоритетной отрасли современной экономики - лечебно-оздоровительного туризма.

Эффективность деятельности в сфере лечебно-оздоровительного туризма зависит от работы объектов туристической инфраструктуры. Развитие инфраструктуры лечебно-оздоровительного туризма способствует повышению конкурентоспособности туристских объектов, а также положительно влияет на объем туристических потоков и на экономические показатели туристической отрасли и экономики регионов расположения своих объектов.

В статье исследованы основные вопросы развития инфраструктуры лечебно-оздоровительного туризма в Республике Таджикистан. Наличие природных ресурсов, обладающих лечебными свойствами, в том числе источников горячих и минеральных вод, интересной природы и очаровательных ландшафтов горных районов страны рассматривается как главный фактор привлечения туристов к объектам лечебно-оздоровительного туризма. Возможность использования природных лечебных ресурсов совместно с привлекательными ландшафтами позволяет рассматривать лечебный туризм как приоритетный вид туристической отрасли. Однако проблемы недостаточного развития инфраструктуры создают препятствия для развития лечебно-оздоровительного туризма в стране.

В связи с этим выявлены и оценены факторы, сдерживающие развитие лечебно-оздоровительного туризма, которые связаны с деятельностью предприятия и учреждений его инфраструктуры. Разработаны предложения по совершенствованию использованию объектов инфраструктуры лечебно-оздоровительного туризма.

Ключевые слова: туристическая индустрия, лечебно-оздоровительный туризм, туристические компании, индустрия гостеприимства, туристическая инфраструктура, туристический продукт, санатории, горячие источники, культура обслуживания.

THE ROLE OF INFRASTRUCTURE IN THE DEVELOPMENT OF MEDICAL AND HEALTH TOURISM

KARIMOV BAHODUR HASANOVICH,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department of Accounting and Auditing of the
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad Ave.
Phone: (+992) 907-90-82-10, E-mail: bahodurkarim@mail.ru.

KURBANOVA SAYYORA MADALIEVNA,
Senior lecturer at the Department of Accounting and Auditing of the
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.
734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad Ave.
Phone: (+992) 903-21-19-74. E-mail: mam-42@mail.ru

The development of a system of medical and health services to the population plays an important role in solving the problems of high-quality reproduction of labor resources. At the same time, medical and health services are the main element of the activities of enterprises and institutions of an important line of business and a priority sector of the modern economy - medical and health tourism.

The effectiveness of activities in the field of medical and health tourism depends on the operation of tourism infrastructure facilities. The development of medical and health tourism infrastructure helps to increase the competitiveness of tourist facilities, and also has a positive effect on the volume of tourist flows and on the economic indicators of the tourism industry and the economy of the regions where their facilities are located.

The article examines the main issues of developing the infrastructure of medical and health tourism in the Republic of Tajikistan. The presence of natural resources with medicinal properties, including springs of hot and mineral waters, interesting nature and charming landscapes of the country's mountainous regions is considered as the main factor in attracting tourists to the sites of medical and health tourism. The possibility of using natural healing resources together with attractive landscapes allows us to consider medical tourism as a priority type of the tourism industry. However, problems of insufficient infrastructure development create obstacles to the development of medical and health tourism in the country.

In this regard, factors hindering the development of medical and health tourism, which are associated with the activities of the enterprise and its infrastructure institutions, have been identified and assessed. Proposals have been developed to improve the use of medical and health tourism infrastructure facilities.

Keywords : *tourism industry, medical and health tourism, travel companies, hospitality industry, tourism infrastructure, tourism product, sanatoriums, hot springs, service culture.*

УКД: 336.7

**ТАҲЛИЛИ БАЪЗЕ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ МУОСИРИ БОНКӢ ДАР РУШДИ
ҲИСОББАРОБАРКУНИҶОИ ҒАЙРИНАҚДӢ**

КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН,

номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсент,

мудири кафедраи молия ва қарзи

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16.

Тул.: (+992) 918-57-92-90. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

САИДОВА МАДИНА,

ассистенти кафедраи молия ва қарзи

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров 16.

Тел.: (+992) 981-08-28-80.

Мақола таҳқиқоти мазкур ба таҳлили баъзе хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар рушди босамари технологияи муосири молиявӣ дар раванди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ бахшида шудааст. Дар мақола зарурияти истифодаи технологияи рақамӣ дар ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, таҳлили воситаҳои электронии пардохтӣ, инфрасохтори пардохтӣ, амалиётҳо тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Муайян карда шуд, ки хизматрасониҳои муосири бонкӣ ва рақамикунони фаъолияти молиявӣ танҳо бо ҷанбаи технологӣ маҳдуд нашуда, ҷанбаҳои назариявӣ низ дар бар мегирад ва инчунин, технологияҳои рақамӣ метавонад дар хизматрасониҳои босифати молиявӣ мусоидат мекунад.

***Калидвожаҳо:** хизматрасониҳои бонкӣ, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, технологияи рақамӣ, воситаҳои электронӣ, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, воситаҳои электронӣ.*

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон яке аз унсурҳои асосии низоми иқтисодиёти муосир рушди хизматрасониҳои бонкӣ тавассути технологияҳои рақамӣ дар заминаи ҷамоҳангсозии он ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ мебошад. Пайваста зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ва дар баробари он, зарурати кам кардани сатҳи хавфҳои амалиётӣ ва коҳиш додани шумораи амалиёти хатарнок ислоҳоти ҷиддиро тақозо менамояд. Дар бозори хизматрасонии бонкӣ тағйироти сохторӣ ва гурӯҳбандии марҳалаҳои рушди он бо дарназардошти сатҳи талаботи ҷомеа арзёбии ҷиддиро тақозо намуда, роҳҳои имконпазири рушди мутақобиларо бо иқтисодиёт тақозо менамояд.

Солҳои охир вобаста ба мушкилоти мавҷудаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар самти амалиёт тавассути қортуқҳои пардохтӣ, хизматрасониҳои муосири бонкӣ, амалиёти қарзӣ ва монанди инҳо зарурати таҳқиқоти бештарро ба миён овардааст.

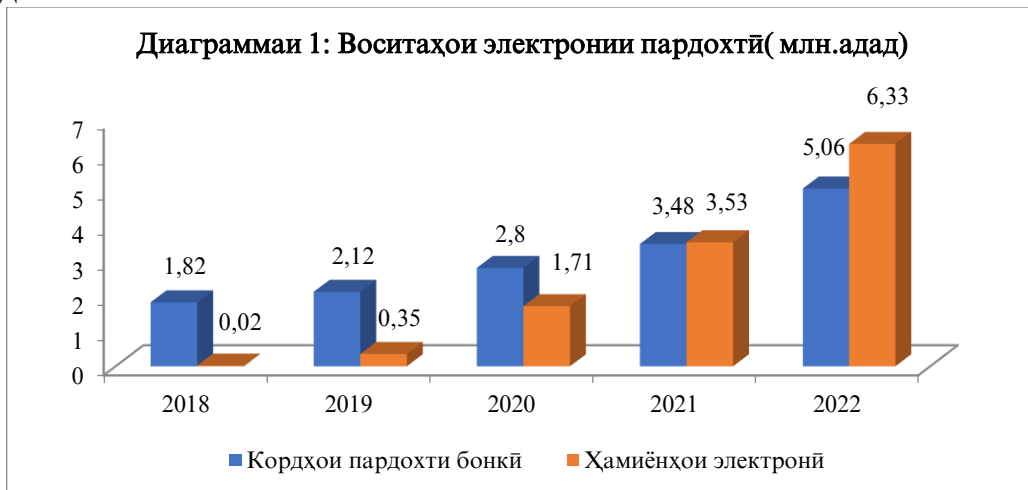
Маврид ба зикр аст, ки системаи муосири бонкӣ бе истифодаи технологияҳои муосири молиявии рақамӣ, ки сифати хизматрасониҳои бонкиро беҳтар ва шумораи хизматрасониҳои бонкиро зиёд мекунад, ғайриимкон аст. Ҷаъна, ки таҳқиқотҳо исбот мекунад, ки, аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ татбиқ намудани технологияҳои муосиру инноватсионӣ афзоиши назарраси фаъолияти ҷорӣ онҳоро таъмин намуда, эътимоди аҳолии кишварро ба низоми бонкӣ боз ҳам тақвият мебахшад. Стратегияи системаи рушди низоми бонкии кишвар низ бештар ба тақмили усулҳои фаъолияти бонкӣ дар асоси истифодаи технологияҳои муосир алоқаманд мебошад.

Бонки миллии Тоҷикистон тибқи дастуру супоришҳои Пешвои миллат бо мақсади пурзур намудани назорати татбиқи Стратегияи рушди низоми пардохт, доир ба насби терминалҳои пардохтӣ, кортҳои пластики ва барномаҳои махсуси пардохти электронӣ якҷатор тадбирҳои судмандро амалӣ намуда истодааст. Бояд гуфт, ки ин иқдом дар навбати худ ба рушди иқтисодиёт ва беҳтар шудани сатҳу сифати хизматрасониҳои малиявӣю бонкӣ мусоидат менамояд. Бояд тазаққур дод ки саҳми бонкҳои тичорати низ барои рушди низоми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ хеле назаррас мебошад.

Муассисаҳои қарзӣю молиявӣю ватанӣ технологияҳои муосири молиявӣю рақамӣ, аз қабилӣ кортҳои пардохтӣю бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ, бонкдорӣю мобилӣ, Интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути POS – терминал ва QR-рамзро татбиқ намуда, ба аҳоли имкониятҳои осон, дастрас ва ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани молу хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд. муштариён барои истифодаи воситаҳои электронӣю пардохтӣю ва вусъат додани пардохтҳои ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд, ки пешниҳоди “Cash back”, яъне баргардонидани маблағи муайян ба муштарӣ дар мавриди пардохти ғайринақдӣ, аксияҳои бурднок, бонусуҳо, пешниҳоди фоиз ба бақияи суратҳисобҳои кортҳои пардохтӣ аз қабилӣ онҳо мебошанд.

Роҳбари ХБА (IMF) Кристалина Георгиева, қайд менамояд, ки иқтисодиёти ҷаҳон ретсесияи бадтаринро нисбат ба бӯҳрони глобалии иқтисодӣ, аз сар мегузаронад, ки дар таърихи 75 солаи хазина ин қадар кишварҳо ба маблағгузорию фаврӣ мурочиат накарда буданд, яку якбора 85 давлати дунё ба ин намуди маблағгузорӣ дархост пешниҳод карданд. Аз ин рӯ, ХБА барои ин корҳо аз захираҳои худ 1 трлн. долл. ИМА ҷудо намуда, ҳаҷми маблағгузорию фавриро ду маротиба зиёд карда, аз 50 млрд. долл. ИМА ба 100 млрд. долл. ИМА мерасонад. Дар ояндабинҳои ХБА аз пандемия коҳиши иқтисодиёти ҷаҳон дар назар буда, он ба иқтисодиёти ҷаҳон ҳар моҳ 375 млрд. долл. ИМА зарар мерасонад[5].

Бояд иброз дошт, ки айни замон шабакаи терминалию ташкилотҳои қарзӣю молиявӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ васеъ паҳн гардида, кортҳои пардохтӣю бонкию низоми пардохтӣю миллии “Корти милли”, инчунин низомҳои пардохтӣю байналмилалию Visa, Mastercard, UnionPay ва American Express – ро хизматрасонӣ менамояд ва ин ба муштариён имкон медиҳад амалиёти пардохти ғайринақдӣю молу хизматрасонӣ, гирифтани пули нақд ва дигар хизматрасониҳоро, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣю молиявӣю кишвар роҳандозӣ гардидаанд, бе мамониат анҷом диҳанд.

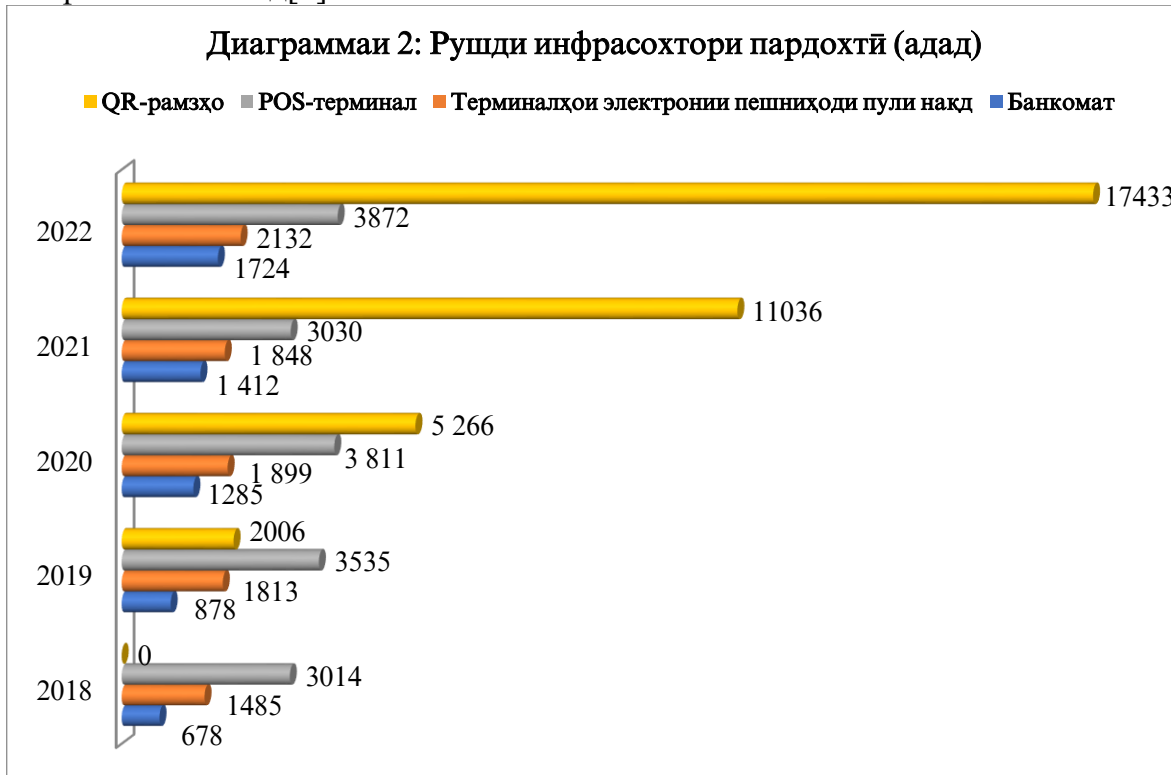
Сарҷаиша: Маълумотҳо дар асоси блютению оморӣю Бонки Милли Тоҷикистон омода шудааст: www.nbt.tj

Таҳлилҳои диаграмма нишон медиҳад, ки соли 2022 нисбат ба соли 2018 қордҳои пардохтӣ 3,24 млн. адад афзудааст, ки ин аз болоравии фарҳанги моливию аҳолии шаҳодат медиҳад. Теъдоди ҳамаи электронӣ соли 2022 нисбат ба соли 2018 -6,31 млн. адад зиёд шудааст. Бо истифода аз ҳамаи электронӣ муштарӣ имкон пайдо карданд, ки як қатор хизматрасониҳоро тавассути телефонҳои мобилӣ (смартфонҳо) ба таври ғайринақдӣ пардохт намоянд. Дар соли 2022 тавассути ҳамаи электронӣ 13,4 млн. адад амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 1 615,2 млн. сомонӣ анҷом дода шуданд, ки нисбат ба соли 2021 мувофиқан 24,9 % ва 82,7 фоиз зиёд мебошад.

Новобаста аз он ки тибқи таҳлилҳо ҳамаҷо шумораи қордҳои пардохти бонкӣ ва шумораи қордагони онҳо зиёд гардида истодааст, вале бинобар сабаби набудани инфрасохтори зарурии пардохтӣ, ҳавасманд набудани соҳибкорон, тибқи одат ба пардохтҳои нақдӣ афзалият додан аз ҷониби аҳолии, надоштани фаҳмиши техникаю технологияи аҳолии, бештар барои гирифтани музди меҳнат кушодани қордҳои бонкӣ, дастрас набудани инфрасохтори пардохти ғайринақдӣ дар минтақаҳои кишвар ва дигар сабабҳо қордҳои пардохти бонкӣ ба истиснои шаҳри Душанбе ва марказҳои вилоятҳо дар дигар минтақаҳои кишвар тамоман барои пардохтҳои ғайринақдӣ истифода намегарданд, ки ин ҳолат ба таъмин нагардидани шаффофияти амалиётҳо ва рушди иқтисодии минтақаҳо таъсири манфии бевосита мерасонад.

Маврид ба зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди пардохтҳои ғайринақдӣ ва иқтисодиёти рақамӣ дар марҳилаи гузариш қарор дорад ва муҳим аст, ки аҳолии кишвар ва соҳибкорон ба раванди рушди технологӣ омода карда шаванд.

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон аз 3,48 млн. адад қордҳои пардохти бонкӣ дар соли 2021 ба муомилот баровардашуда, ҳамагӣ 1,9 млн. адад ё 55 фоизи он фаъол мебошад[2].

Сарчашма: Маълумотҳо дар асоси блотени оморӣ Бонки Миллии Тоҷикистон омода шудааст: www.nbt.tj

Ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои таъмини хизматрасонӣ ба дорандагони қортҳои пардохтии бонкӣ ба ҳолати 31 декабри соли 2022 дар маҷмӯъ 1 724 адад банкомат ва 2 132 адад терминали электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд насб намудаанд, ки нишондиҳандаҳои мазкур нисбат ба соли 2021 мувофиқан 22,1 фоиз ва 15,4 фоиз зиёд мебошанд. Илова бар ин, барои анҷом додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ 3 872 адад POS - терминал ва 17 433 адад QR-рамз насб карда шуданд, ки теъдоди онҳо назар ба ҳамин санаи соли 2021 мувофиқан 27,8 фоиз ва 58,0 фоиз зиёд мебошад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки бо назардошти афзоиши аҳоли ва талаботи рӯзафзуни аҳоли ба хизматрасониҳои электронии пардохтӣ дар маҷмӯъ воситаҳои муосири пардохтии ғайринақдӣ бояд ба таври назаррас зиёд гардонида шаванд. Тибқи маълумотҳои омории кишвар шумораи аҳолии кишвар ҳамасола ба ҳисоби миёна 2 фоиз афзоиш ёфта истодааст. Дар раванди рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ бо назардошти баланд гардидани савияи дониши техникую технологияи аҳоли воситаҳои пардохтии электронӣ (фосилавӣ) зиёд гардида истодааст. Танҳо дар ду соли охир афзоиши якбораи шумораи терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ ба назар мерасад.

Дар давоми соли 2022 бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (қортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) дар маҷмӯъ 33,4 млн. амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 8,2 млрд. сомонӣ гузаронида шуданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 мувофиқан 46,3 фоиз ва 2,3 маротиба зиёд мебошад. (Диаграммаи 3).

Диаграммаи 3. Амалиётҳои тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ анҷомдодашуда

Ҳамин тавр, дар ин давра таносуби ҳаҷми амалиётҳои гирифтани пули нақд ва пардохти ғайринақдии молу хизматрасонӣ бо истифода аз воситаҳои электронии пардохтӣ 88,0 фоиз ба 12,0 фоизро ташкил дода, ҳиссаи амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 2,4 банди фоизӣ зиёд гардидааст.

Қайд кардан бомаврид аст, ки дар ҳолати баланд будани суръати афзоиши ҳаҷми пули нақд нисбат ба суръати афзоиши ҳаҷми гардиши моли чаканаи воқеӣ, дар иқтисодиёт болоравии сатҳи нархҳо аз ҳисоби пули нақд ба миён меояд. Дар давраи солҳои 2017-2021 афзоиши миёнасолонаи ҳаҷми унсурипулии M0 андозаи 18,1% фоизро ташкил медиҳанд.

Боиси қайд аст, ки яке аз навоариҳо дар низоми пардохтии кишвар татбиқи лоиҳаи “QR-рамзи ягона” мебошад, ки он дар доираи Низоми пардохтҳои босуръат амалӣ гардида, аллакай ба ғаёлият шуруъ кард. QR-рамзи ягона ба рушди

ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар кишвар мусоидат намуда, имкон фароҳам меорад, ки дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ пардохтҳо аз дилхоҳ ҳамёни электроники ташкилотҳои қарзии молиявӣ амалӣ карда шаванд. Тибқи муҳлати муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзии молиявӣ бояд то 1 июни соли 2023 QR-пардохтҳоро тавассути QR-рамзи ягона пурра ба роҳ монанд.

Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади тақмили низоми пардохти кишвар ва созмон додани низомҳои муосир, лоиҳаи Низоми пардохтии “Ватан”-ро, ки барои интиқоли маблағ бе қушодани суратҳисоби бонкӣ бо пули миллии ва асъори хориҷӣ дар дохили кишвар фаъолият хоҳад кард ва тақмили фаъолияти Низоми пардохти миллии “Корти милли”-ро чиҳати фароҳам овардани шароити мусоид ва рақобати солим байни иштирокдорони низом фаъолона амалӣ карда истодааст.

Бонки миллии Тоҷикистон мунтазам таҷрибаи беҳтарини ҷаҳониро дар самти рушди хизматрасониҳои молиявии рақамӣ мавриди омӯзиш қарор дода, чиҳати мусоидат ба рушди ин самт ва вусъат бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ созмон додани Равзанаи ягонаи пардохти хизматрасониҳои давлатӣ, татбиқи Низоми пардохтҳои босуръат (IFT), таъсиси Маркази ягонаи мушаххаскунии (SMART ID) ва ташкили Платформаи ҳамгирии миллии (National SWITCH) барои анҷом додани амалиёт бо қортҳои пардохтии бонкиро ба мақсад мувофиқ мешуморад. Бояд қайд кард, ки оммавӣ гаштани истифодаи воситаҳои электроники пардохтӣ (қортҳои пардохтии бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва ғ.) ҳангоми пардохти молу хизматрасонӣ ба вусъат ёфтани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар мусоидат намуда, як қатор бартариятҳоро фароҳам меоварад, аз ҷумла:

- дар иқтисодиёт ҷараёнҳои молиявӣ шаффоф гардида, ҳаҷми иқтисодиёти ғайрирасмӣ коҳиш меёбад, дар натиҷа воридоти маблағҳои андоз зиёд мешавад, инчунин барои ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоварад;

- пардохти молу хизматрасонӣ, аз ҷумла пардохтҳои давлатӣ осон ва дастрас гардида, талаботи аҳоли ба пули нақд коҳиш меёбад. Дар натиҷа, навбатпой дар назди банкоматҳо ва хазинаҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои гирифтани пули нақд кам шуда, боиси сарфаи вақту камшавии роҳкироии муштариён мегардад;

- ташкилотҳои қарзии молиявӣ имкон пайдо мекунанд, ки амалиётҳои иловагиро коҳиш дода, вақтро сарфа намоянд ва бо тезонидани суръати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ муштариёни навро ҷалб кунанд;

Ҳаминро бояд иброн дошт, ки вазъи инфрасохторию институтсионалии низоми пардохтии ғайринақдӣ дар давраи таҳлилшуда беҳтар гардида, истифодаи технологияҳои муосири молиявии рақамӣ дар рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тамоюли рушдро доро буда, ва дар муқоиса ба тамоюли кишварҳои минтақа солҳои охир рӯ ба коҳишбӣ дорад.

Бинобар ин, андешидани ҷораҳои судманд чиҳати фароҳам овардани муҳити беҳтари хизматрасониҳои молиявии рақамӣ барои аҳоли ва субъектҳои соҳибкорӣ, ҷалби маблағгузориҳо барои боз ҳам беҳтар намудани заминаи инфрасохторию низоми пардохтии ғайринақдӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар, таъмини суръати баланди интернет, тақмили механизми қонунгузорию андозбандӣ ва ҷоннок кардани фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои бештар намудани пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии инноватсионӣ, танҳо ба таври ғайринақдӣ ба роҳ мондани пардохти андозу бочҳо, пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет, коммуналӣ, иҷтимоӣ, ҷаримаҳо, амалиётҳои хариду фурӯши амвол, инчунин қабули пардохтҳо дар тамоми марказҳои савдою хизматрасонӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Адабиёт

1. Зимовец А.В., Сорокина Ю.В., Ханина А.В. Анализ влияния пандемии COVID-19 на развитие предприятий в Российской Федерации// Экономика, предпринимательство и право.2020. Т.10. №5. С.1337-1350
2. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон. www.nbt.tj, натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ - декабри соли 2021.
3. Шарипов, Б.М. Вазъи муносибаҳои бозори хизматрасониҳои банқӣ ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Шарипов, Б.М. Ҷӯраев. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 160 с.
4. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / У.С. Хикматов // Вестник (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. -№3 (67). - С. 41-52.

**АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ СОВРЕМЕННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ ПО
РАЗВИТИЮ БЕЗНАЛИЧНЫХ СЧЕТОВ**

КОМИЛОВ НИЗОМИДДИН,

кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и кредита
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Тел.: (+992) 918-57-92-90. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

САИДОВА МАДИНА,

ассистент кафедры финансов и кредита
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллахи Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Тел.: (+992) 981-08-28-80.

Данная исследовательская статья посвящена анализу некоторых современных банковских услуг в условиях эффективного развития современных финансовых технологий в процессе безналичных расчетов. В статье рассматривается необходимость использования цифровых технологий в безналичном расчете, анализе электронных средств платежа, платежной инфраструктуры, операций посредством электронных средств платежа.

Определено, что современные банковские услуги и цифровизация финансовой деятельности не ограничиваются технологическим аспектом, но включают и теоретические аспекты, а цифровые технологии могут способствовать предоставлению качественных финансовых услуг.

Ключевые слова: банковские услуги, безналичный расчет, цифровые технологии, электронные средства, безналичный расчет, электронные средства.

**ANALYSIS OF SOME MODERN BANKING SERVICES FOR THE
DEVELOPMENT OF NON-CASH ACCOUNTS**

KOMILOV NIZOMIDDIN,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Finance and Credit
Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab town, 16 S. Safarov str.
Phone: (+992) 918-57-92-90. E-mail: nizomiddin.komilov@mail.ru

SAIDOVA MADINA,

assistant at the Department of Finance and Credit
Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki.
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab town, 16 S. Safarov str.
Phone: (+992) 981-08-28-80.

This research article is devoted to the analysis of some modern banking services in the context of the effective development of modern financial technologies in the process of non-cash payments. The article considers the need to use digital technologies in non-cash payments, analysis of electronic means of payment, payment in

frastructure, transactions through electronic means of payment.

It is determined that modern banking services and the digitalization of financial activities are not limited to the technological aspect, but also include theoretical aspects, and digital technologies can contribute to the provision of high-quality financial services.

Keywords: *banking services, non-cash payment, digital technologies, electronic means, non-cash payment, electronic means.*

УДК: 336.74 - 054.7 (045) / (575.3)

**МАБЛАҒҲОИ ИНТИҚОЛИИ МУҲОҶИРОНИ МЕҲНАТӢ ВА НАҚШИ ОНҲО
ДАР ТАШАККУЛИ ДАРОМАД ВА ПАСАНДОЗҲОИ АҲОЛӢ**

АВГОНОВ НУРАЛИ АЙНИДДИНОВИЧ,

доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси молия,
муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Н. Қаробоев 63/3.

Тел.: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ дар ташаккули даромад ва пасандозҳои аҳоли дар шароити рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷумҳурӣ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Дар раванди таҳлили масоили мазкур маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва нақши онҳо дар ташаккули даромад ва пасандозҳои аҳоли баҳодидиҳӣ гардида, аз нуқтаи назари илмӣ асоснок карда шудааст, ки маблағҳои интиқоли сарчашмаи муҳими ташаккулдиҳандаи даромад, пасандоз ва сармоягузориҳои аҳоли ва омилҳои пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад.

Динамикаи шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ, маблағҳои интиқоли, даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2021 таҳлил ва тамоюлҳои рушди онҳо арзёбӣ гардидааст. Дар баробари ин таносуби маблағҳои интиқоли нисбат ба ММД, нақши онҳо дар рушди ММД ва тамоюли дигар сарчашмаҳои маблағгузориҳои беруна барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуда, пешниҳод гардидааст.

Қайд гардидааст, ки маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ барои қисми зиёди аҳолии кишвари мо сарчашмаи асосии зиндагонӣ ба ҳисоб меравад ва он омилҳои пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ низ мебошад.

Муаллиф бар он назар аст, ки маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба афзоиши воқеии ММД таъсири мусбӣ расонида, он метавонад сарчашмаи муҳими ташаккулдиҳандаи даромад, пасандоз ва сармоягузориҳои аҳоли ва рушди бахши хусусии соҳибкорӣ дар кишвар гардад.

Калидвожаҳо: маблағҳои интиқоли, муҳоҷирати меҳнатӣ, даромади аҳоли, истеъмолот, пасандозҳои аҳоли, сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ, ММД, сатҳи камбизоатӣ, бахши хусусӣ.

Дар шароити зудтағйирёбандаи вазъи сиёсӣву иқтисодии ҷаҳони имрӯза муҳоҷирати меҳнатӣ на танҳо хоси мамлакатҳои қафмонда ва ё мамлакатҳои дар ҳолати гузариш қарордошта мебошад, балки он тамоми ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст. Вале муҳоҷирати меҳнатӣ дар кишвари мо нисбати кишварҳои дигар каме зиёдтар ба назар мерасанд. Мушкилоти муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аз як ҷиҳат ҷанги шаҳрвандӣ дар солҳои 1991-1997 ба ҳисоб меравад. Мушкилоти дигаре, ки шаҳрвандони кишварро маҷбур месозад ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба давлатҳои дигар муҳоҷир шаванд, ин набудани ҷойҳои корӣ дар дохили мамлакат ба ҳисоб меравад.

Дар шароити ҷаҳони имрӯза, хусусан, Ҷумҳурии Тоҷикистонро бе муҳоҷирати меҳнатӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро яке аз сарчашмаи асосии даромади аҳолии кишвари мо ин маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба ҳисоб меравад ва он омилҳои пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ низ арзёбӣ мегардад.

Таҳқиқотҳои сершумор [1,14,16,18] нишон медиҳанд, ки интиқоли маблағҳои муҳоҷирон истеъмолот, пасандоз ва сармояро афзоиш медиҳанд ва сатҳи камбизоатиро паст мекунад. Ҳарчанд, ки интиқоли маблағҳо аз ҷониби муҳоҷирони меҳнатӣ ба таври назаррас ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар мусоидат мекунад, онҳо асосан барои маблағгузориҳои ниёзи истеъмоли, ба ҷои ҳавасмандгардонии истеҳсолоти

миллӣ, густариши соҳибкори хурду миёна ва ташкили ҷойҳои нави корӣ истифода бурда мешаванд. Бо вуҷуди ин, адабиётҳо оид ба истифодаи маблағҳои интиқоли нишон медиҳанд, ки пасандозҳои хурд аз интиқоли маблағҳо то ҳол ба баҳши молиявӣ расмӣ ҷорӣ шуда истодаанд. Ба ғайр аз пӯшонидани хароҷот барои эҳтиётот, онҳо барои манзил, замин, таҳсилот ва соҳибкори хурд сарф карда мешаванд [3, с.19].

Боиси қайд аст, ки қисмати зиёди (беш аз 90%) муҳоҷирони меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия муҳоҷирати меҳнатӣ менамоянд. Дигар қисми муҳоҷирони меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Қазоқистон ва дигар кишварҳо сафар менамоянд. Интиқоли ин кишварҳо ҳамчун ҷои кор ба якҷанд омилҳо асос ёфтаанд, ба монанди: донишҷӯи забон, шумораи ҷойҳои кории ҳолӣ, музди корӣ баландтар нисбати онҳо, ки дар мамлакат пешниҳод карда мешавад ва дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ вобастагӣ дорад.

Ҳолати имрӯзаи рушди иқтисодии Тоҷикистон аксаран ҳамчун омилҳои пешбарандаи асосии муҳоҷирати меҳнатӣ мушоҳида карда мешавад. Имкониятҳои маҳдуди шуғл ва даромад муҳоҷирати меҳнатиро ҳамчун стратегияи густурда ва самаранок ҷиҳати рафъи мушкилот барои аксари гурӯҳҳои осебпазир ва камбизоати аҳолии месозад. Дар асоси маълумотҳои Бонки ҷаҳонӣ, қариб 40%-и қувваи кории Тоҷикистон имкониятҳои шуғлро берун аз кишвари хеш меҷӯянд. Муҳоҷирони меҳнатӣ то 10–12% аҳолии умумии Тоҷикистон ва тақрибан 20–25%-и аҳолии марди қобили меҳнати синни 18–40 соларо ташкил медиҳанд [3, с.15].

Мувофиқи маълумоти оморӣ соли 2010 шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ, ки берун аз кишвар фаъолияти меҳнатӣ намудаанд 736446 нафарро ташкил намуда буд, ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2021 қариб 50 фоиз кам шудааст, ки ин аз натиҷаи рушди иқтисодӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ дар дохили кишвар дарак медиҳад. Соли 2021 ин нишондиҳанда ба 373773 нафарро баробар гардидааст (ниг. диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ ва ҳаҷми маблағҳои воридгардида ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2021

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки марказии Россия /www.cbr.ru/ ва Демографияи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. Саҳ. 280.

Нишондиҳандаҳои оморӣ диаграммаи 1 шаҳодат аз он медиҳанд, ки аз соли 2015 тамоюли пастравии маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ мушоҳида мешавад. Сабаби асосии ин тағйирот пеш аз ҳама натиҷаи таъсири бӯҳрони молиявӣ ҷаҳонӣ, суеҷудани вазъи иқтисодии Федератсияи Россия, қатъитар шудани сиёсати

назорати муҳочират, пастравии нархи кор дар бозори меҳнати дохилии Федератсияи Россия ва таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) ба ҳисоб меравад.

Дар соли 2020 шумораи муҳочирони меҳнатӣ нисбат ба соли 2019 400575 нафар коҳиш ёфтааст, ки сабаби асосии чунин тамоюли камшавӣ, ин тамоми кишварҳои ҷаҳонро фаро гирифтани пандемияи коронавирус (COVID-19) ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷа ҷараёни ҳаракати муҳочиратро дар сатҳи байналхалқӣ бамаротиб коҳиш дод.

Дар таърихи 8-уми октябри соли 2021 Созмони ҷаҳонии тандурустӣ (СҶТ) бурӯзи нави коронавирус (COVID-19)-ро пандемияи ҷаҳонӣ эълон кард. Аввалин ҳолатҳои мусбати бемории коронавирус (COVID-19) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 апрели соли 2020 эълон карда шуд. Тибқи маълумотҳо аз оғози пандемия то 18 декабри соли 2022 дар саросари ҷаҳон беш аз 649 миллион ҳолати **гирифторӣ ба коронавирус расман ба қайд гирифта шуда** ва беш аз 6,6 миллион фавт тасдиқ шудааст[21]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳамагӣ 17 786 нафар сироят шудаанд, ки аз онҳо 125 нафар вафот кардаанд, 17 264 нафар шифо ёфтаанд ва дар муолиҷа 397 нафар қарор доранд[22].

Бинобар сабаби пандемияи коронавирус (COVID-19) бастанӣ сарҳадҳо ва ҷорӣ намудани ҷораҳои ҳатмии худмуҳофизатӣ ба вазъияти муҳочирони меҳнати Тоҷикистон дар Федератсияи Россия таъсири манфӣ расонд. Дар давраи пандемия тақрибан 300 000 муҳочирони корӣ барои ба даст овардани шуғли муваққатӣ ба хориҷа сафар карда натавонистанд. Дар давраи пандемия 88,6 фоизи оилаҳо маблағҳои интиқолий ба даст оварданд, ки ба беш шудани вазъи иқтисодии 57,6 фоизи оилаҳои таҳти таъсири муҳочират қарордошта боис гашт[2, с.9,16]. Дар натиҷаи муътадил гардидани ҳолат дар ҷаҳон, раванди болоравии суръати муҳочирати меҳнати беруна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ баръало ба назар мерасад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» соли 2021 дар робита ба таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) ба иқтисоди кишвар нуктаҳои зеринро зикр карданд: “Дар натиҷаи паҳн шудани бемории сироятӣ коронавирус ва вобаста ба он, босуръат паст рафтани фаъолнокии иқтисодӣ ва афзоиши бекорӣ вазъияти сайёра боз ҳам печида гардида, ба бӯҳрони бисёршадиди иқтисодиву молиявӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба рӯ омад. Имрӯз дар дунё амалан давлат ва соҳае нест, ки аз таъсири бӯҳрон эмин монда бошад. Мувофиқи арзёбии қоршиносони байналмилалӣ чунин бӯҳрони шадиду фарогир дар сад соли охир бори аввал ба миён омада, боиси таназзули ҷиддии иқтисодӣ ва ҷаҳон гардид”[5].

Дар натиҷаи таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) шумораи муҳочирони меҳнатӣ, ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ ва таносуби он ба як муҳочирони меҳнатӣ ва ба як нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коҳиш ёфтааст (ниг. ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ ва таносуби он нисбат ба як муҳочирони меҳнатӣ ва ба як нафар аҳоли дар солҳои 2010-2021

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Ғайрирот 2021 нисбат ба 2010 (+/-)
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	

Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол (ҳаз. нафар)	7621,2	8551,2	8931,2	9126,6	9313,8	9506,3	9886,8	+2265,6
Муҳоҷирони меҳнатӣ (ҳаз. нафар)	736,4	449,6	487,8	484,2	530,9	129,8	373,8	-362,6
Воридоти маблағҳои интиқоли (млн. долл. ИМА)	2229	2220	2536	2553	2576	1741	1800	-429
Интиқоли маблағ ба як нафар аҳоли, долл. ИМА	292,5	259,6	283,9	279,7	276,6	183,1	182,1	-110,4
Интиқоли маблағ ба як муҳоҷир, долл. ИМА	3026,9	4937,7	5198,9	5272,6	4852,1	1341,3	4815,4	+1788,5

Манбаъ: Тоҷикистон: 30 – соли Истиқлоли давлатӣ. Маҷмӯаи оморӣ, 2021.-Саҳ. 11., Маҷмӯаи омори солони Чумҳурии Тоҷикистон, 2022. - Саҳ. 10., Демографияи солони Чумҳурии Тоҷикистон, 2022. - Саҳ. 280., Банки марказии Россия /www.cbr.ru/ ва ҳисобҳои муаллиф.

Натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои омории дар чадвали 1 пешниҳод гардида аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва таносуби он нисбат ба солҳои пештара тамоюли коҳишбӣ дорад ва ин омил асосан таъсири пандемияи коронавирус (COVID-19) дар ин солҳо (2020,2021) ба ҳисоб меравад. Пандемияи коронавирус (COVID-19) таъсири худро на танҳо ба ҳаҷми маблағҳои интиқоли, инчунин ба ғаълонокии иқтисодӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ ва дигар соҳаҳо расонид ва дар натиҷа бухрони шадиди иқтисодиву молиявӣ ва иҷтимоиро ба миён овард.

Муҳоҷирати меҳнатӣ дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон нақши ҳалкунада мебозад. Ҳамин тавр, маблағҳои интиқолшудаи пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ба Чумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 45,2% ва дар соли 2009 32,6% маҷмӯи маҳсулоти дохилро[7, С.100] ташкил намудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2010 ба 39,5% баробар гардидааст (ниг. чадвали 2).

Чадвали 2.

Ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ ва таносуби он нисбат ба ММД дар Чумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	Нишондиҳандаҳо		
	Ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирон, млн. доллар	ММД (бо нархҳои амалии солҳои мутобиқ), млн. доллар	Таносуби интиқоли маблағҳои муҳоҷирон нисбат ба ММД, (%)

2010	2229	5614,7	39,7
2015	2220	6924,4	32
2017	2536	6934,6	36,6
2018	2553	7308,3	34,9
2019	2576	7991,1	32,2
2020	1741	7304,7	23,8
2021	1800	8753,2	20,6

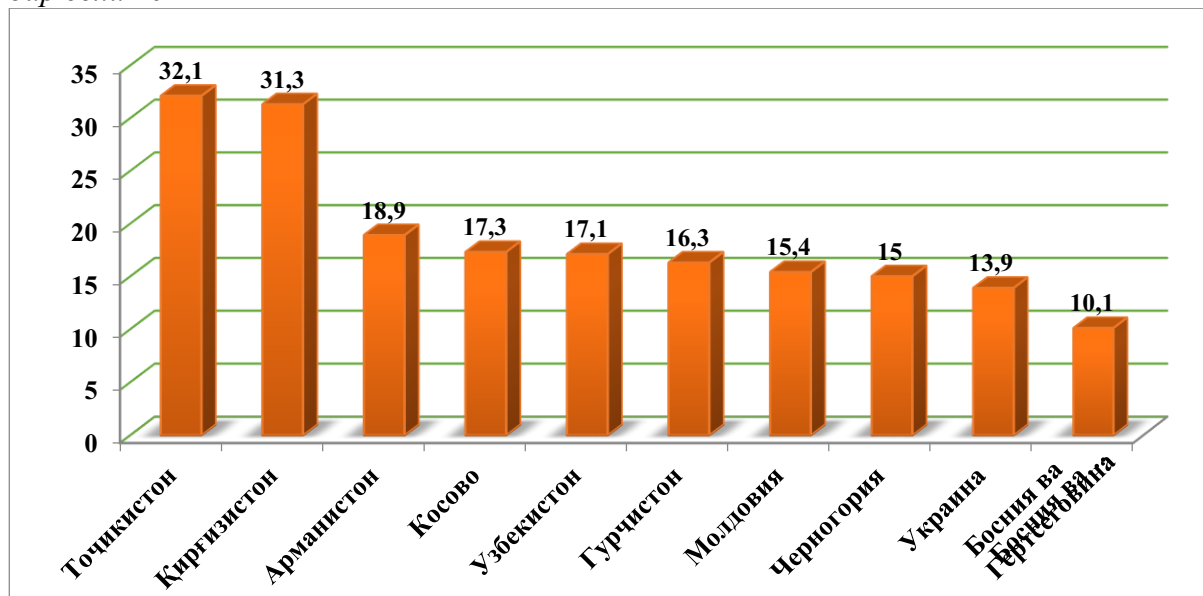
Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки марказии Россия /www.cbr.ru/ ва Бюллетени омили бонкӣ - соли 2015, №12 (245)-Саҳ. 10, 11., соли 2018, №12 (281)-Саҳ. 9, 10., соли 2019, №12 (293)-Саҳ. 9, 10., соли 2020, №12 (305)-Саҳ. 9, 10., соли 2021, №12 (316)-Саҳ. 7, 8.

Чи тавре, ки аз маълумотҳои чадвали 2 аён аст, таносуби интиқоли маблағҳои муҳочирон нисбат ба ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланд қарор дорад ва ин таносуб дар солҳои 2010 тақрибан ба 40%-и ММД ва соли 2014 ба 50%-и ММД баробар гардида буд. Солҳои минбаъда ин нишондиҳанда бо сабаби коҳишҳои интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ дар ҳолати пастравӣ қарор дорад.

Мувофиқи маълумотҳои [11] дар соли 2014 маблағҳои интиқолии муҳочирони меҳнатӣ тақрибан 50 дарсади ММД-и Тоҷикистон (баландтарин нишондод дар ҷаҳон), 30 дарсади ММД-и Қирғизистон ва тибқи ҳисобҳои гуногун аз 16 то 30 дарсади ММД-и Узбекистонро ташкил додааст. Қайд намудан ба маврид аст, ки аз рӯи нишондиҳандаи ҳаҷми интиқоли маблағҳо нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд.

Дар соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни 10 кишвар аз ҷумла Қирғизистон, Арманистон, Косово, Узбекистон, Гурҷистон, Молдовия, Черногория, Украина, Босния ва Гертсеговина вобаста ба маблағҳои интиқоли нисбат ба ММД бо нишондиҳандаи 32,1% дар ҷойи аввал қарор дорад (ниг. диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. Маблағҳои интиқоли ва ҳиссаи он нисбат ба ММД дар баъзе кишварҳо дар соли 2022

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои World Bank–KNOMAD staff estimates; World Development Indicators; IMF Balance of Payments Statistics. Migration and Development Brief 37, 2022. p. 36.

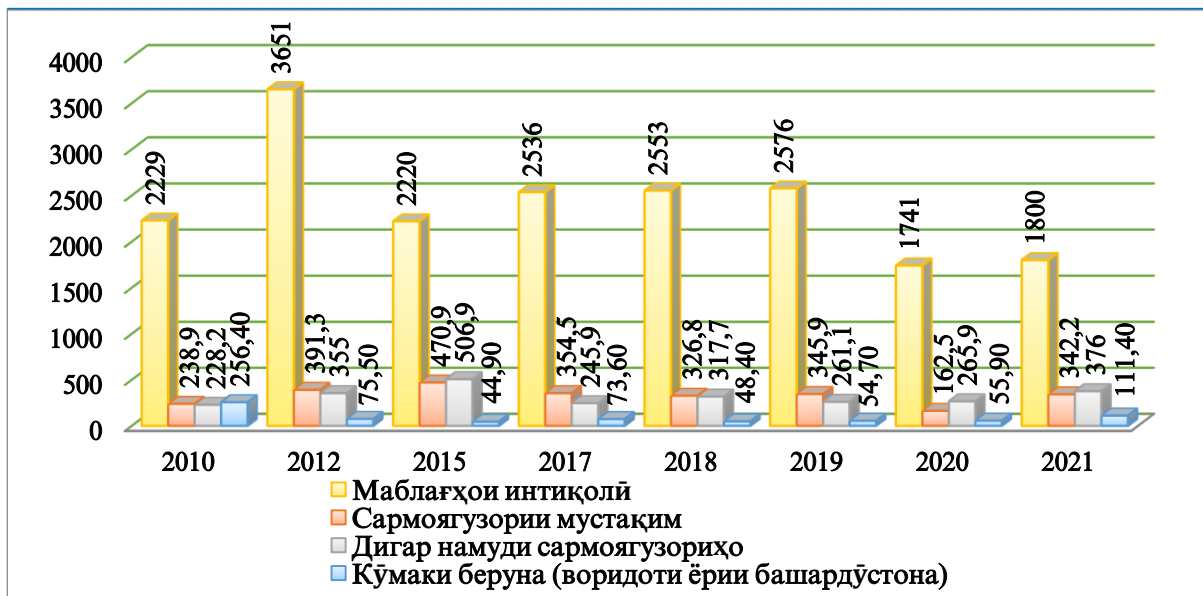
Дар муқоиса бо дигар кишварҳо дар таносуби ғоизии интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ нисбат ба ММД Тоҷикистон ва Қирғизистон бо нишондиҳандаи мутаносибан 32,1% ва 31,3% пешсафанд.

Дар бисёр мавридҳо ҳаҷми зиёди интиқоли маблағҳо, ки бавучудоварандаи талабот дар дохили давлат мебошад, ҳамчун омили асосии рушди устувори иқтисодӣ қайд мегардад. Дар баробари ин афзоиши ҳиссаи интиқоли маблағҳо дар Маҷмуи маҳсулоти дохилии давлат бо афзоиши ММД ба сари ҳар як нафар аҳоли ва омилҳои ҳосилнокии истеҳсолот алоқамандии бевосита дорад[13]. Мутобиқ тадқиқотҳое, ки аз тарафи Alturki F., J. Espinosa-Bowen, ва N. Ilahi (Alturki et al., 2009) дар солҳои 1997-2008 дар давлатҳои ИДМ гузаронда шуда буданд, маълум гашт, ки гарчанде маблағҳои интиқоли ҳамчун омили асосии рушд дар мамалакатҳои тадқиқшаванда баромад кунад ҳам, аммо самараи онҳо вобаста ба минтақа фарқ мекунад. Рушди маблағҳои интиқоли нишон доданд, ки афзоиши маблағҳои интиқолшаванда ба ҳаҷми 10 банди ғоизӣ аз Россия боиси афзоиши 0,3 банди ғоизии ММД давлатҳои ИДМ мегардад. Бинобар ин тағйирёбиҳои иқтисодӣ дар Федератсияи Россия ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита таъсири худро мерасонад[10].

Дар баробари ин маблағҳои интиқоли ба рушди сармоягузори мусоидат намуда, боиси рушди иқтисодӣ гашта метавонанд. Дар ин маврид вазъият бештар аз рафтори муҳоҷир вобаста аст, ки маблағи фиристодаи вай бо кадом мақсад истифода бурда мешавад. Тадқиқотҳои зиёде нишон медиҳанд, ки қисми бештари маблағҳои интиқолшуда барои хӯрока ва маводи аввалияи рӯзгор ва бештар кардани шароити зиндагонӣ сарф мешаванд. Танҳо як қисми ночизи ин маблағҳо дар бонкҳо гузошта мешаванд ва ё ба ғайриқисми соҳибкории маблағгузори карда мешаванд. Сабаби асосӣ ин бо набудани шароити мусоиди сармоягузори, надоштани маърифати молиявӣ ва сатҳи коррупсия вобастагӣ дорад[9, с.137].

Барои бисёр кишварҳои дар ҳоли рушд маблағҳои интиқоли як сарчашмаи муҳими асбори хоричӣ мебошад. Ҳаҷми онҳо аз даромад аз молҳои асосии содирот зиёд буда, қисми зиёди воридотро фаро мегирад. Ҳамин тавр, дар соли 2013 дар Тоҷикистон ҳаҷми интиқоли маблағҳои пулӣ зиёда аз 11 маротиба аз ҳаҷми захираҳои асбори дар кишвар афзудаанд, дар Эквадор бошад, 2,3 маротиба, дар Миср 1,7 маротиба, дар Покистон 1,4 маротиба, дар Арманистон ва Бангладеш 1,2 маротиба[19]. Ҳатто дар чунин иқтисодиёти дар ҳоли рушд ба мисли иқтисодиёти Ҳиндустон ҳаҷми интиқоли маблағҳои пулии воридшаванда ба ҳадди аққал ба чоряки тамоми захираҳои асбори баробар аст[17]. Вобаста ба ин дар диаграммаи 3 тамоюли маблағҳои интиқоли ва дигар сарчашмаҳои маблағгузори беруна барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2021 пешниҳод гардидааст.

Диаграммаи 3. Тамоюли маблағҳои интиқоли ва дигар сарчашмаҳои маблағгузори беруна барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010-2021 (миллион доллари ИМА)

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки марказии Россия /www.cbr.ru/, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон /www.investcom.tj/ ва Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) /www.nbt.tj/. Тавозуни пардохт - соли 2011 саҳ. 63, соли 2012 саҳ. 61, соли 2015 саҳ. 150, соли 2017 саҳ. 161, соли 2019 саҳ. 150, соли 2021 саҳ. 150.

Эзоҳ: Зимни мафҳуми «Дигар намуди сармоягузориҳо» қарзҳои имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявӣ дар назар дошта мешавад.

Аз маълумотҳои диаграммаи 3 бармеояд, ки ба кишвари мо ҳаҷми маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ нисбат ба ҳаҷми сармоягузори мустақим, кӯмаки беруна (ёри башардӯстона), қарзҳои имтиёзнок ва дигар воситаҳои молиявӣ ба маротиб зиёд ворид мегардад.

Як қатор таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки интиқоли пулии муҳоҷирон ҳатто дар сатҳи макроиктисодӣ қобилияти пардохтпазирӣ ва устувории молиявии кишварро баланд мебардорад, илова бар ин, онҳо метавонанд ба шомил шудани институтҳои молиявии кишварҳои қабулкунанда ба низоми ҷаҳонӣ мусоидат кунанд[15]. Дар баробари ин, то ба имрӯз таҷрибаи мусбӣ дар самти табдил додани маблағҳои интиқоли муҳоҷирон ба сармоягузориҳои дарозмуддат (аз ҷумла онҳое, ки ба истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ алоқаманданд) дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, масалан, дар Мексика ва Ҳиндустон ба даст оварда шудаанд. Аммо дар Африқо аз сабаби муҳити сусти институтсионалӣ ва набудани шаффофият дар маблағгузориҳои ҳукумат чунин нақшаҳо то кунун суст иҷро мешаванд[12, с.104]. Тибқи таҷрибаи байналмилалӣ маблағҳои интиқоли пули муҳоҷирони меҳнатӣ барои аксарияти мамолики рӯ ба инкишоф яке аз сарчашмаҳои асосии сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд. Аммо ҳамзамон онҳо на ҳама вақт барои маблағгузорӣ ба фаъолияти истеҳсоли ва ё рушди бозори молиявӣ истифода бурда мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби асосии ин мавҷуд набудани хизматрасониҳои мувофиқ ва сатҳи пасти саводнокии молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки тақрибан 89%-и муҳоҷирони меҳнатӣ мунтазам ба ҳешовандон ва хонаводаҳои худ дар Тоҷикистон маблағ раван мекунанд. Аксарияти оилаҳо ҳадди ақал ҳар 3 моҳ интиқоли маблағ қабул мекунанд. Маълумоти ҷамъоваришуда собит месозад, ки давомнокии муҳоҷират ҳар қадар дароз бошад, эҳтимолияти раван кардани маблағ аз ҷониби муҳоҷирони меҳнатӣ ҳамон қадар зиёд мешавад[3, с.16]. Бояд қайд кард, ки танҳо ду намуди хизматрасониҳо барои интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ пешниҳод карда мешаванд[8, с.39]:

1. Тавассути операторҳои интиқоли маблағҳои пулӣ (Юнистрим, Контакт, Вестерн Юнион ва ғайра), ки барои он мавҷудияти суратҳисоби бонкӣ зарур набуда, дар минтақаи деҳот дастрас мебошад ва арзиши паст дорад. Ин усули интиқол хизматрасониҳои пасандозиро пешбинӣ намекунад.

2. Тавассути суратҳисоби бонкӣ, ки мавҷудияти суратҳисоби бонкӣ ҳатмӣ буда, дар минтақаи деҳот нисбатан дастнорас аст ва арзиши баланд дорад. Тибқи ин усул хизматрасониҳои пасандозӣ пешбинӣ карда мешаванд.

Ҷадвали 3.

Тавсифи усулҳои гуногуни интиқоли маблағҳои пулӣ

	Зарурияти мавҷудияти суратҳисоби бонкӣ барои интиқоли маблағи пул	Зарурияти мавҷудияти суратҳисоби бонкӣ барои гирифтани маблағи пул	Фароғири и минтақаи деҳот	Хизматрасониҳои пасандозӣ	Арзиши хизматрасониҳои интиқоли маблағҳои пулӣ
Операторҳои интиқоли маблағҳои пулӣ	Не	Не	Хуб	Не	Паст
Бонкҳо	Ҳа	Ҳа	Бад	Ҳа	Баланд
Алоқамандии байни операторҳои интиқоли маблағҳои пулӣ ва бонкҳо	Не	Ҳа (агар ҳавасмандӣ барои пасандоз бошад)	Хуб	Ҳа	Паст

Манбаъ: Таҳлили вазъ, масъалаҳо ва дурнамои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Тоҷикистон. Душанбе – 2014.- С. 39.

Барои муҳочирони меҳнатӣ тавассути операторҳои интиқол намудани маблағи пулӣ нисбатан қулай мебошад, зеро арзиши паст дошта, дар минтақаи деҳот дастрасии хуб дорад. Аммо мутаассифона ин усули интиқол хизматрасониҳои пасандозиро пешбинӣ намекунад.

Тадқиқоти Созмони Байналмилалӣ Меҳнат нишон дод, ки муҳочирони меҳнатӣ ба хонашон тақрибан 47% даромади худро ирсол мекунанд. Тақрибан 33%-и даромади муҳочирон дар кишвари қабулкунанда (масалан Россия) сарф карда мешавад, ва тақрибан 15% дар кишвари муҳочират (масалан Россия), амонат гузошта мешавад. Ҳамзамон, қабули қарорҳои оид ба сармоягузорӣ дар хориҷи кишвар фарқ мекунанд. Тақрибан 66%-и хонаводаҳо ҷиҳати истифодаи маблағҳои интиқол додашуда новобаста аз муҳочирон қарор қабул мекунанд. Дар 20% -и ҳолатҳо қарор муштарак қабул карда мешавад (муҳочирон ва хонаводаҳои онҳо) ва дар 14%-и ҳолатҳо

мухочири меҳнатӣ доир ба чӣ тавр сармоягузорӣ кардан танҳо қарор қабул мекунад. Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот оид ба интиқоли маблағ ба Тоҷикистон, ба ҳисоби миёна, он метавонад хароҷоти истеъмолии 10%-и хонаводаҳои шахрӣ ва 15%-и хонаводаҳои деҳотро фаро гирад[3, С.19].

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон 94 фоизи хоҷагиҳои хонагӣ дар мамлакат маблағҳои интиқоли пулиро барои истеъмоли ҳамаҷуза, сарф менамоянд. Тибқи маълумоти Агентии Олмон оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ 43 фоизи хоҷагиҳои хонагӣ танҳо 50 фоизи маблағҳои интиқоли пулӣ, 23 фоизи хоҷагиҳои хонагӣ 70 фоизи маблағҳои интиқоли пулӣ ва 34 фоизи хоҷагиҳои хонагӣ 90 фоизи маблағҳои интиқолиро сарф менамоянд[8, С.38].

Таҳқиқоти Созмони байналмилалӣ меҳнат оид ба интиқоли маблағҳо нишон медиҳад, ки тақрибан 21%-и хонаводаҳо то 81–100%-и маблағҳои интиқолиашонро барои талаботи истеъмоли сарф мекунанд. Бо истифода аз усули миёнавазн, арзёбӣ гардидааст, ки ба ҳисоби миёна 57%-и маблағҳои интиқоли ба талаботи истеъмоли ғайри сарф карда мешаванд, 12%-и маблағҳои интиқоли ба муддати камтар аз шаш моҳ ба амонат гузошта мешаванд (пасандозҳои кӯтоҳмуддат) ва 11%-и онҳо ба муҳлати зиёда аз шаш моҳ (пасандозҳои дарозмуддат) ба амонат гузошта мешаванд[6, С.1].

Вобаста ба ин, зарурати муайян намудани самти тамоюли амонат (пасандозҳо) аз интиқоли маблағҳои пулӣ аз як тараф барои нигоҳдорӣ дар бонкҳо ва истифодаи онҳо дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ва аз тарафи дигар – нигоҳ доштани онҳо дар хона ё барои хароҷот (истеъмолот) намудан ба мақсадҳои дигар ба миён меояд.

Ҷадвали 4.

Самти тамоюли нигоҳдорӣ ва истифодабарии интиқоли маблағҳои пулӣ аз хориҷи кишвар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Табии доди ҷавобҳо
1. Нигоҳдории маблағҳои интиқоли ҳамаҷун амонат (пасандоз) - ҳамагӣ	2188
аз ҷумла:	
- нигоҳдорӣ дар бонк ва сармоягузорӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ	1216
- нигоҳдорӣ дар хона ва хароҷот (истеъмолот) намудан ба мақсадҳои дигари ғайри сармоягузорӣ	972
2. Коэффитсиенти умумии самти тамоюли амонат (пасандозҳо), %	100
аз ҷумла:	
➤ коэффитсиенти нигоҳдорӣ дар бонк ва сармоягузорӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ	55,6
➤ коэффитсиенти нигоҳдорӣ дар хона ва хароҷот (истеъмолот) намудан ба мақсадҳои ғайри сармоягузорӣ	

	44,4
--	------

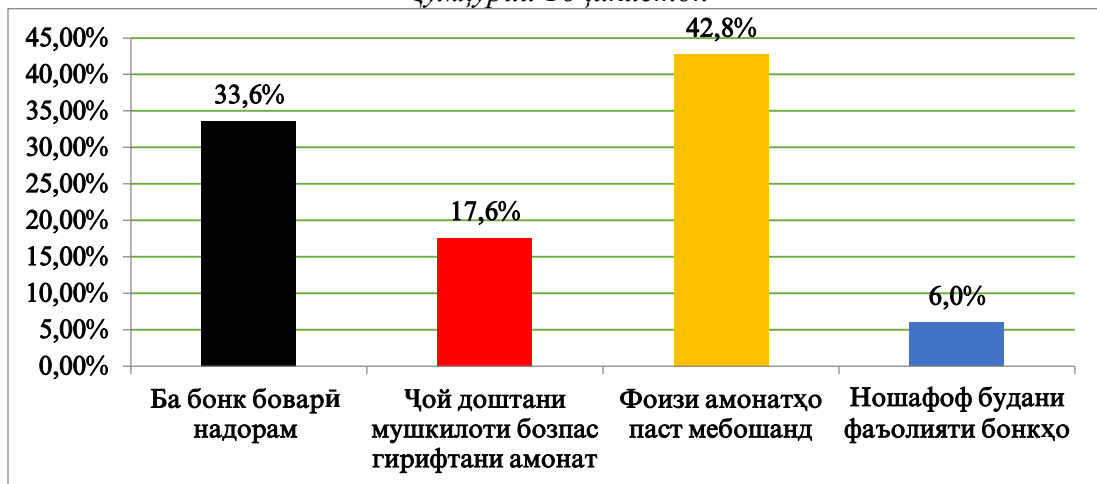
Манбаъ: Натиҷагирӣ аз назарсанҷӣ оид ба воридшавии интиқолҳои пулии шахсони воқеӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. С. 10. /<https://nbt.tj/tj/>

Таҳлили коэффитсиенти умумии тамоюли амонат (пасандозҳо) далолат аз он менамояд, ки бо бартарии на он қадар калон маблағҳои интиқоли пулӣ ҳамчун амонат барои нигоҳ доштан дар бонкҳо ё равона намудан барои сармоягузорӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ аз нигоҳдорӣ дар хона ва харочот (истеъмолот) намудан ба мақсадҳои ғайри сармоягузорӣ фарқ менамояд. Дар сурати афзудани тамоюли амонат (пасандоз)-ҳо аз интиқоли маблағҳои пулӣ аз хориҷи кишвар барои нигоҳдорӣ дар хона ва харочот (истеъмолот) намудан ба мақсадҳои ғайри сармоягузорӣ гумон меравад, ки эҳтимолияти мушкил шудани вазъи рушди минбаъдаи низоми бонкии мамлакат ва фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ дар иқтисодиёти кишвар ба миён меояд [4, С.10].

Бояд ба эътибор гирифт, ки респондентҳо (Таҳқиқот аз ҷониби Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии Бонки миллии Тоҷикистон гузаронида шудааст) дар бонк ҳаҷун амонат (пасандоз) нагузоштани маблағҳои интиқоли пулии аз хориҷи кишвар воридгардидаро, ки сабабҳои худро доштанд, номбар намуданд (ниг. диаграммаи 4).

Диаграммаи 4.

Сабабҳои дар бонк ҳамчун пасандоз нагузоштани маблағҳои пулии интиқолишуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои БМТ. Натиҷагирӣ аз назарсанҷӣ оид ба воридшавии интиқолҳои пулии шахсони воқеӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. С. 12. /<https://nbt.tj/tj/>

Ба саволи “Сабабҳои ба бонк ҳамчун амонат (пасандоз) нагузоштани маблағҳои интиқолиро дар чӣ мебинед?” теъдоди 1554 ҷавоби респондентҳо пешниҳод карда шуд, ки таркиби онҳо чунин тавсиф карда мешавад: 33,6%-и респондентон дар ҷавобҳои худ доир ба бонк боварӣ надоранд, 17,6% – мушкилоти бозпас гирифтани амонат чой дорад, 42,8% – фоиизи амонатҳо паст мебошанд ва 6,0% доир ба ношафوف будани фаъолияти бонкҳо изҳори ақида намуданд.

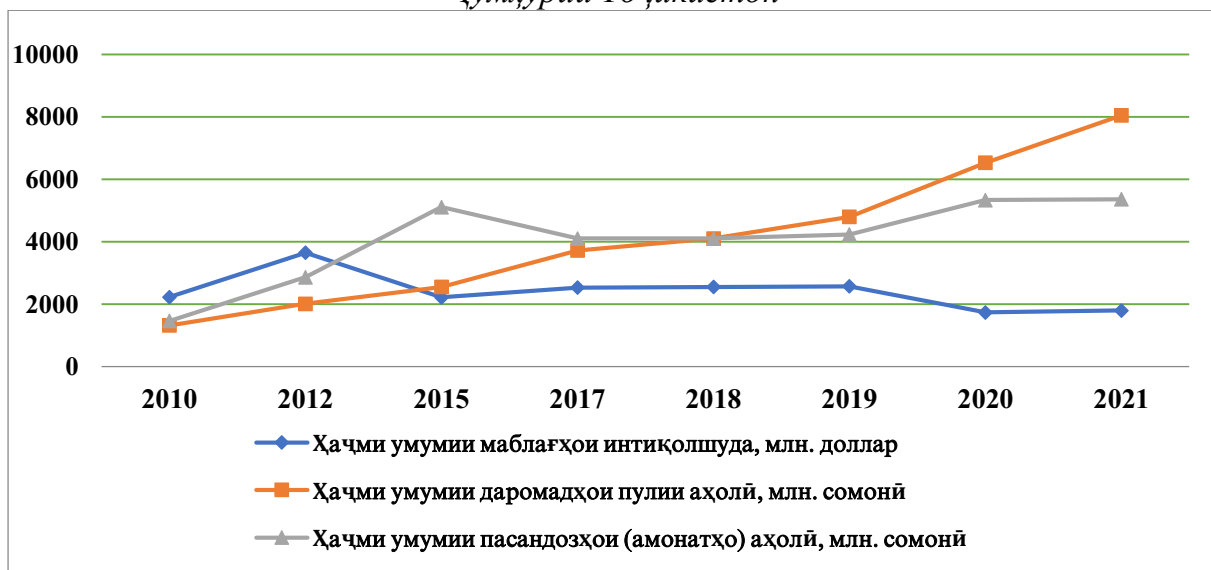
Ҳиссаи муайяни респондентон дар рафти назарсанҷӣ ошкоро баён намуданд, маблағҳоеро, ки аз хориҷи кишвар дастрас менамоянд, барои пеш бурдани рӯзгори хеш нокифоя медонанд. Аз ин лиҳоз, онҳо имконияти ба бонк гузоштани маблағи

интиқолиро ҳамчун амонат надоранд. Равиши тадқиқот нишон медиҳад, ки яке аз сабабҳои дар бонкҳо нагузоштани маблағҳои озода интиқоли пулӣ ҳамчун амонат (пасандоз) аз он иборат мебошад, ки то инҷониб аксарияти мардуми кишвар ба ҳисси нигоҳдорӣ ва умуман ба таври васеъ истифода бурдан аз хизматрасониҳои бонкӣ қариб, ки одат накардаанд. Аз ин лиҳоз, онҳо доимо нигоҳ доштани маблағҳои интиқоли пулиро дар хона афзалиятнок мешуморанд[4, с.12].

Интиқоли пулии муҳочирон манбаи муҳими даромад барои иқтисоди Тоҷикистон ба шумор меравад. Вобаста ба ин дар диаграммаи 5 тамоюлҳои рушди маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ, даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳоли дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010–2021 пешниҳод гардидааст.

Диаграммаи 5.

Динамикаи рушди маблағҳои интиқоли, даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Тоҷикистон: 30 – соли истиқлолияти давлатӣ.-Маҷмӯаи оморӣ, 2021. Саҳ. 13., Маҷмӯаи омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. Саҳ. 11., Бонки марказии Россия (БМР) /www.cbr.ru/ ва Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) /www.nbt.tj/.

Бояд қайд намуд, ки бевосита раванди кам шудани ҳаҷми интиқоли маблағҳои пулии муҳочирони меҳнатӣ суръати афзоиши пӯёи (динамикаи) даромадҳо ва пасандозҳои аҳолии кишвари моро коҳиш медиҳад, чунки яке аз сарчашмаи асосии даромадҳои пулии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Боиси тазаккур аст, ки дар таркиби даромадҳои аҳоли нақши маблағҳои интиқоли бузург арзёбӣ мегардад. Зеро интиқоли пулӣ барои аҳолии як қатор давлатҳо, аз ҷумла, Тоҷикистон сарчашмаи асосии даромади аҳоли ба ҳисоб меравад. Тақрибан 77% даромади аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2008-2018 аз ҳисоби маблағҳои интиқоли муҳочирони меҳнатӣ ташаккул ёфтааст. Ҳамин тариқ, даромади умумии аҳолии ҷумҳурӣ дар ин солҳо 39,6 миллиард доллари ИМА ва ҳаҷми умумии интиқоли пулӣ 30,4 миллиард доллари ИМА-ро ташкил намудааст[20].

Ҳамин тавр, маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ барои қисми зиёди аҳолии кишвари мо сарчашмаи асосии зиндагонӣ ба ҳисоб меравад ва он омили пасткунандаи сатҳи камбизоатӣ низ мебошад. Дар баробари ин, маблағҳои интиқоли пулии муҳочирони меҳнатӣ ба афзоиши воқеии Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) таъсири мусбӣ расонида, он метавонад сарчашмаи муҳими ташаккулдиҳандаи даромад,

пасандоз ва сармоягузори аҳоли ва рушди бахши хусусии соҳибкорӣ дар кишвар гардад.

Адабиёт

1. Авгонов Н.А. Таъсири маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ ба рушди пасандозгузорӣ ва сармоягузори аҳоли: таҳлили ҳолат ва тамоюлҳои рушд / Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ - амалӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе: «Баҳманруд», 2020.– №4 (43).– С. 116-122.

2. Арзёбии таъсири чораҳои вобаста ба пандемияи КОВИД-19 ба ҳуқуқи кӯдакон ба муҳофизат. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - 2021. – 84 с.

3. Муҳоҷират, интиқоли маблағ ва устуворӣ ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон // Ҳисоботи мазкур аз ҷониби Маркази минтақавии экологии Осиеи Марказӣ (ММЭОМ) дар ҳамкорӣ бо Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. - Апрели соли 2017. – С. 15.

4. Натиҷагирӣ аз назарсанҷӣ оид ба воридшавии интиқолҳои пулии шахсони воқеӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. С. 12. // [Захираи электронӣ] - Тарзи дастрасӣ: <https://nbt.tj/tj/>

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 26.01.2021. // [Захираи электронӣ] - Тарзи дастрасӣ: <http://www.prezident.tj/node/25005>

6. Созмони байналмилалӣи меҳнат (СБМ). 2010. “Migrant Remittances to Tajikistan: The Potential for Savings, Economic Investment and Existing Financial Products to Attract Remittances”, ILO Subregional Office for Eastern Europe and Central Asia, 2010, p,1.

7. Тошматов М.Н., Авгонов Н.А. Нақши маблағҳои интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ дар пасандозгузори аҳоли ва сармоягузорӣ барои рушди бахши хусусии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ - амалӣ). Бахши иқтисодӣ. Душанбе: «Баҳманруд», 2017.– №2 (29).– С. 100.

8. Таҳлили вазъ, масъалаҳо ва дурнамои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар Тоҷикистон. Душанбе – 2014. – С. 39.

9. Ҷӯраев Б. М. Нақши маблағҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ дар таҳкимёбии низоми бонкии ҷумҳурӣ. Актуальные проблемы развития экономики и образования // Сборник материалов третьей международной научно-практической конференции. Душанбе: «Ирфон», 2015. – С. 137, 138.

10. Alturki F., J. Espinosa-Bowen, and N. Ilahi (2009) How Russia Affects the Neighborhood: Trade, Financial, and Remittance Channels, Working Paper No. 09/277, International Monetary Fund, Washington, D.C.

11. David Trilling. Tajikistan: Migrant remittances now exceed half of GDP. Eurasia Net, 15 апреля 2014 года: <http://www.eurasianet.org/node/68272>

12. Gupta S., Pattillo C.A., Wagh S. (2009). Effect of remittances on poverty and financial development in Sub-Saharan Africa // World Development. 37(1):104-115.

13. Iradian G. (2007) Rapid Growth in Transition Economies: Panel Regression Approach, Working Paper No.07/170, International Monetary Fund, Washington, D.C.

14. Majeed M.T. (2015). Poverty Effects of Remittances: a Comparative Analysis // Journal of International Development. 27(1):1-14.

15. Ratha D., Mohapatra S. (2007). Increasing the macroeconomic impact of remittances on development. World Bank.

16. Richard H., J. Adams, J. Page (2005). Do International Migration and Remittances Reduce Poverty in Developing Countries? // World Development. 33(10):1645-1669.
17. Trade statistics for international business and Development. URL: <http://www.trademap.org/Index.aspx> (дата обращения: 18.01.16).
18. UNCTAD (2011). Impact of remittances on poverty in developing countries. United Nations.
19. World Bank (2013). Migration and Remittance: Recent Trends and Outlook, 2013-2016 // Migration and Development Brief 21.
20. <http://news.tajweek.tj/view/bole-treti-dohodov-naseleniya-tadzhikistana-formiruyutsya-za-schet-denezhnyh-perevodov/>
21. <https://www.who.int/publications/m/item/covid-19-weekly-epidemiological-update---21-december-2022>
22. <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/coronavirus/geography/tajikistan/>

ДЕНЕЖНЫЕ ПЕРЕВОДЫ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ДОХОДОВ И СБЕРЕЖЕНИЙ НАСЕЛЕНИЯ

АВГОНОВ НУРАЛИ АЙНИДДИНОВИЧ,

доктор философии (PhD) в области финансов,
старший преподаватель кафедры экономической теории и экономики развития
Технологического университета Таджикистана.
734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Н. Карабаева 63/3.
Тел.: (+992) 934-40-12-12. E-mail: avgonov.nurali@mail.ru

В данной статье проанализирована и оценена роль денежных переводов трудовых мигрантов в формировании доходов и сбережений населения в условиях социально-экономического развития республики. В процессе анализа данных вопросов оценены денежные переводы трудовых мигрантов и их роль в формировании доходов и сбережений населения, научно обосновано, что денежные переводы являются важным источником доходов, сбережений и инвестиций населения и фактор снижения уровня бедности.

Проанализирована динамика численности трудовых мигрантов, денежных переводов, денежных доходов и сбережений населения Республики Таджикистан в 2010-2021 годах и оценены тенденции их развития. При этом определены и обоснованы соотношение денежных переводов к ВВП, их роль в развитии ВВП и тенденция других источников внешнего финансирования Республики Таджикистан.

Было отмечено, что денежные переводы трудовых мигрантов являются основным источником жизни для значительной части населения нашей страны, а также фактором снижения уровня бедности.

Автор считает, что денежные переводы трудовых мигрантов положительно влияют на рост реального ВВП и могут стать важным источником доходов, сбережений и инвестиций населения и развития частного предпринимательства в стране.

Ключевые слова: денежные переводы, трудовая миграция, доходы населения, потребление, сбережения населения, инвестиции, экономическое развитие, ВВП, уровень бедности, частный сектор.

REMITTANCES OF LABOR MIGRANTS AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF INCOME AND SAVINGS OF THE POPULATION

AVGONOV NURALI AINIDDINOVICH,

Doctor of philosophy (PhD) in Finance,
Senior Lecturer at the Department of Economic theory and development economics of the
Technological university of Tajikistan.
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 63/3, N. Karabaev Ave.

This article analyzes and evaluates the role of labor migrants' remittances in the formation of incomes and savings of the population in the context of the socio-economic development of the republic. In the process of analyzing these issues, the remittances of labor migrants and their role in the formation of incomes and savings of the population were assessed, it was scientifically substantiated that remittances are an important source of income, savings and investments of the population and a factor in reducing poverty.

The dynamics of the number of labor migrants, remittances, money incomes and savings of the population of the Republic of Tajikistan in 2010-2021 is analyzed and their development trends are assessed. At the same time, the ratio of remittances to GDP, their role in the development of GDP and the trend of other sources of external financing of the Republic of Tajikistan were determined and justified.

It was noted that remittances from labor migrants are the main source of life for a significant part of the population of our country, as well as a factor in reducing poverty.

The author believes that remittances from labor migrants have a positive effect on the growth of real GDP and can become an important source of income, savings and investment of the population and the development of private entrepreneurship in the country.

Keywords: *remittances, labor migration, income of the population, consumption, savings of the population, investment, economic development, GDP, poverty rate, private sector.*

УДК: 338.3

**ОМИЛҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТИ САНОАТИ НАССОҶӢ ВА
ДӢЗАНДАГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
БУРИШИ МИНТАҚАҲОИ ОН**

МИРСАИДОВ МУҲАММАДНАИМ НЕГМАТОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, куч. С. Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 988-45-09-09. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

ҚУВАТЗОДА ҲАСАН АКРАМ,

унвонҷӯи кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

Дар мақола омилҳои асосии рушди истеҳсолоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва буриши минтақаҳои он мавриди омӯзиши ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Муаллифон бо тақия ба методҳои илмӣ, адабиёти гуногуни таҳқиқотӣ ва маводи оморӣ шумораи корхонаҳо-кормандон ва иқтисодии истеҳсолии саноати нассочӣ ва дӯзандагиро дар минтақаҳо баррасӣ карда, бозорҳои содиротӣ ва талаботи асосӣ ба маҳсулоти истеҳсолкардаро муайян намуданд.

Инчунин дар мақола хусусиятҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ нишон додашуда, роҳандозии тадбирҳои, ки ҳамчун омил метавонанд ба рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонанд пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ, саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, омилҳои истеҳсолот, сармоягузорӣ, фаъолияти инноватсионӣ, рақобатпазирӣ, илмӣ-техникӣ, истеҳсолот, логистика, ташилот, идоракунии, коркарди дуюмдараҷа, бозорҳои содиротӣ, кластер, тиҷорати хурд ва миёна, инфрасохтори бозорӣ, танзими давлатӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавии муносири иқтисодӣ самтҳои афзалиятнок барои ҳамаи корхонаҳои саноатӣ таъмини бошиддат ва беҳтари равандҳои истеҳсолӣ, ки тавассути гузариш ба технологияи инноватсионӣ ба даст оварда мешавад, мебошад. Татбиқи технологияи инноватсионии корхонаҳои саноатӣ ҳамчун омилҳои муҳими истеҳсолот дар самти баланд бардоштани самаранокии идоракунии равандҳои истеҳсолӣ дар кишварҳои тараққиқарда таи даҳсолаи охир натиҷаҳои назаррасро бабор овардааст.

Рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ба сатҳи инкишофи техникую технологияи саноат алоқаи зич дошта, он дар рушди истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ ҷома, хусусан ташаккули даромадҳои аҳоли ва ғани гардонидани бучети давлатӣ, таъмини эҳтиёҷоти мамлакат бо маҳсулоти саноатии ватанӣ ва ҷалби аҳолии қобили меҳнат ба истеҳсолот нақши муайянкунандаро мебозад.[1, с.1]

Заминаҳои илмӣ нақши пешрафти техникуюро ҳамчун омил дар рушди иқтисодӣ ва истеҳсолот дида мебароем. Масалан: дар назарияҳои классикии рушди иқтисодӣ олимони А.Смит[2], Д.Рикардо[3], А.Маршалл[4] диққати асосиро ба аҳамияти омилҳо, ба монанди сармоя ва меҳнат дода, пешрафти техникуюро ҳамчун тағирёбандаи экзогенӣ медонанд. Дар назарияи неоклассикии миёнаи асри XX олимони Р.Солоу[5], Й.Шумпетер[6], Н.Кондратов[7], Т.Шултс[8]; Г.Бэккер[9] пешрафти техникуюро ҳамчун омилҳои махсуси истеҳсолот мепиндоранд. Масалан дар назарияи илмӣ Р.Солоу сармояи ҷамъшуда дар рушди иқтисодӣ нақши асосиро мебозад ва

омили асосии рушд пешрафти илмӣ-техникӣ мебошад, ки хусусияти экзогенӣ дорад.[10, p.65-94.]

Асосгузори назарияи рушди нав ба таври қонунӣ П.Ромер, ки соли 2018 ҷоизаи Нобелро дар соҳаи иқтисод барои ҳамгирии навоариҳои технологӣ ба таҳлили дарозмуддати макроиқтисодӣ ба даст овард. Дар модели эндогенӣ, ки ӯ пешниҳод кардааст, омили марказӣ тағйироти технологӣ мебошад, ки онро одамон мақсаднок амалӣ мекунанд, дар ҳоле ки сатҳи рушди технологӣ ба захираҳои сармоягузорӣ мутаносиби мустақим дорад. Қобилияти кишварҳои пешрафта барои нигоҳ доштани суръати баланди рушд П.Ромер бо сармоягузорӣ ба технологияҳо, ки даромаднокии сармоягузорию баланд мебардоранд, шарҳ медиҳад. Сармоягузорӣ арзиши технологияро афзоиш медиҳад ва технология арзиши сармоягузорию афзоиш медиҳад, ки ҳарду ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд [11, p.1002–1037].

Профессор Низимова Т.Д. дар асараш бо номи «Иқтисодиёти саноат» қайд менамояд, ки «Таҷҳизонии техникӣ ҳаммаи соҳаҳои хоҷагии халқ аз тарафи соҳаи саноат ҳамчун асоси рушди бемайлони ҳосилнокии меҳнат ва афзоиши мунтазами миқёси истеҳсолот хизмат менамояд» [12, с.6].

Дар таҳқиқоти худ Ермолова Татьяна Сергеевна изҳор мекунанд, ки «Фаъолияти инноватсионӣ дар марҳилаи имрӯзаи рушд яке аз омилҳои муҳими системавии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти инноватсионии истеҳсолшаванда ба ҳисоб меравад, ки барои таъмини сифати баланди мол бо нархи пасти истеъмолӣ, ки талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ гардонад, зарур аст» [13].

Бо тақвияти назарияҳои илмӣ олимони илова менамояд, ки инноватсия маҷмӯи намудҳои гуногуни фаъолият, яъне илмӣ-техникӣ, банақшагирии стратегӣ ва усулҳои маркетингӣ, менеҷмент ва ғайра мебошад. Дар баробари ин, муайян кардани манбаҳои пайдоиш ва татбиқи навоариҳо дар фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ хеле муҳим аст. Азбаски сиёсати идоракунии онҳо аз намуди манбаъ вобаста хоҳад буд. Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз мушкилоти асосӣ ва таъхирнопазир таҳияи роҳҳо ва механизмҳои рушди бахши воқеӣ, аз ҷумла татбиқи технологияи инноватсионӣ ва сатҳи рақобатпазирӣ дар саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, ки дастрасии ашёи хом ва захираҳои меҳнатӣ имконпазир аст яке аз заминаҳои рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Татбиқи фаъолияти иқтисодии саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ аз рӯи ҷузъи инноватсионӣ бо қонунҳои иқтисодӣ шарҳ дода мешавад, ки ба иқтисоди муосири рақамии шакли инноватсионии рушд хосанд. Корхонаҳо, ки барои азхуд кардан ва ба кор бурдани технологияи нав, ки барои истеҳсоли навҳои маҳсулоти хушсифат ва бо хароҷоти кам имконият медиҳанд ва дараҷаи баланд кор мекунанд, пас аз муддати муайян сатҳи рақобатнок шуданро доранд. Дар асоси рақобатпазирӣ ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ-давлатӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ ва ҳам дар сатҳи субъект ё молҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ қобилияти татбиқи инноватсия ҷойгир аст. Ба ин маъно, рақобатпазирӣ ва қобилияти татбиқи инноватсия бо ҳам алоқаманданд. Аз ин лиҳоз, татбиқи технологияи инноватсионӣ дар корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ зарурати воқеӣ дорад.

Ба назари мо мутахассисони муосир соҳаи нассочӣ ва дӯзандагӣ бояд на танҳо малакаҳои татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамии навоарӣ ва татбиқи дигаргунсозии рақамии соҳаро дошта бошанд, балки ин корхоро бо назардошти ҳама хатарҳо ва имкониятҳои воқеии корхонаҳо соҳаи нассочӣ ва дӯзандагӣ ба нақша гиранд. Дар заминаи таъсиси корхонаҳои соҳаи нассочӣ ва дӯзандагӣ, инноватсияро метавон ҳамчун воситаи ба даст овардани бартариҳои рақобатӣ баррасӣ кард. Мақсади

татбиқи инноватсия баланд бардоштани даромади соҳиби корхона тавассути кам кардани хароҷот барои як воҳиди маҳсулот ё баланд бардоштани нархи он тавассути додани хосиятҳо ва сифатҳои нав мебошад. Инноватсия аз истифодаи навоариҳо дар шакли технологияҳои нав, намудҳои маҳсулот ва хидматҳо, шаклҳои нави ташкили фаъолияти иқтисодӣ, истеҳсолот, логистика, ташкилот, идоракунӣ иборат аст. Инноватсия ин раванDEST, ки даромади соҳибмулкро афзун гардонида, истеҳсолотро васеъ месозад.

Фаъолият ва таъсиси корхонаи нави саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, реинжиниринг ё диверсификатсияи корхонаи мавҷуда дар шароити имрӯза қариб ҳамеша бо ҳиссаи муайяни хатар муайян карда мешавад. Дар муҳити бозор, соҳибкор бояд омода бошад, ки хавфро пешбинӣ кунад ва агар имкон бошад, онро ба сатҳи эҳтимолан паст расонад. Соҳаи хавф ҳиссаи сармоягузориеро, ки сармоягузор ва соҳибмулк барои эҷоди дороиҳои ширкат равона мекунад, қабул мекунад. Технологияи инноватсионӣ сохторҳои истеҳсолии корхона, логистикӣ, ташкил ва идоракунӣ, инчунин системаи иттилоотиро дар бар мегирад, ки фаъолияти самараноки онҳоро бо назардошти татбиқи он, бояд таъмин намояд.

Инчунин коркардҳои навтарини технологӣ дар соҳаи коркарди дуҷумдараҷа кодиранд, ки андешаҳои манфии мафҳуми партовҳоро ба захираи ашёи хоми барқароршаванда иваз кунанд. Махсусан технологияҳои такрорӣ пахтаи анъанавӣ роҳи дигари соҳибкорӣ устувор мебошанд. Барои мисол метавон стартапи Финляндия «Pure Waste» намуна овард, ки аз партовҳои пахта либос месозад, ки дар истеҳсоли классикӣ 10-15% - ро ташкил медиҳад ва барои як футболка 2,7 ҳазор литр обро сарфа мекунад, зеро ба ҳисоби миёна барои парвариш кардани як кило пахта ба деҳқонон тақрибан 11 ҳазор литр об лозим аст ва аз рӯи ранг чудо кардан барои пешгирӣ кардани хароҷоти об ва энергия барои ранг кӯмак мекунад. Тамғагузорию мувофиқ бо маълумот барои истеъмолкунанда дар бораи бехатарии экологии маҳсулот яке аз бартариҳои маркетинг мебошад [14, с.89-93].

Мавриди зикр аст, ки коркарди партовҳо модули чудонашавандаи схемаи иқтисодиёти даврӣ ва кафолати рушди устувори корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ мебошад, табиатан, бо назардошти самаранокии иқтисодӣ ва бехатарии экологии технологияҳои коркарди истифодашаванда.

Ба андешаи мо ҷузъҳои асосии зеринро барои рушди истеҳсолоти коркарди партовҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон чудо кардан мумкин аст, ин: 1).Татбиқи технологияи самараноки инноватсионии такрорӣ; 2).Ҷамъоварию партовҳои чудогонаи ҳудудӣ; 3). Ташкили маркетинги маҳсулоти такрорӣ, таъсир ба талаботи истеъмолкунандагон; 4).Ба роҳ мондани фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ, ки ба баланд бардоштани огоҳии истеъмолкунандагон дар бораи мушкилоти экологӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо равона шудааст; 5).Афзалият додан ба корҳои тадқиқотии олимони дар гурӯҳе, ки коршиносонро ҳам дар соҳаҳои табиатшиносӣ ва ҳам дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии илм муттаҳид мекунад.

Дар ин замина танзими давлатӣ ба ҳавасмандгардонии ҷамъоварӣ ва коркарди партовҳо дар корхонаҳои саноатӣ дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад.Тачрибаи кишварҳои Федератсияи Россия, Ҷопон, Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Туркия метавонад мисоли мушаххас бошад.

Бинобар ин, сиёсати давлатиро дар сатҳи минтақавӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон дар соҳаи коркарди партовҳо ба ҷалби ҳадди аксари партовҳо ба гардиши хоҷагидорӣ ҳамчун ашёи хоми дуҷумдараҷа равона кард. Яке аз самтҳои асосии татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба ҷалби ҳадди аксар партовҳо ин ҳавасмандӣ ва ба

гардиши хочагидорӣ чамъоварӣ ва тайёр кардани захираҳои дуҷумдараҷаи моддӣ мебошад.

Равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ тавсеа ва таъмини рақобатро дар ҳама сатҳҳои системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ба вуҷуд меоранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон баромадан аз бӯҳрон, ба таври назаррас ба фазои рақобатпазири ҷаҳонӣ гирифтोर аст. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз на танҳо таъсир, балки фишори рақибонро низ дар фазои коркардҳои маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ эҳсос мекунанд. Ҳамзамон, мустақкам кардани қувваҳо, ҳавасмандӣ ва нақши ширкатҳо, корпоратсияҳо ва минтақаҳо дар муҳити рақобатпазир тақвият ёфта, дар натиҷа аҳамияти онҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ тағйир меебад, онҳо субъектҳои нисбатан мустақили иқтисодӣ мешаванд, ки қодиранд ҳам дар бозорҳои байниминтақавӣ ва ҳам байналмилалӣ ба муносибатҳои рақобатӣ ворид шаванд. Чунин мавқеъ, ҳолат ва нақши онҳо дар ҳоҷагии миллий зарурати таҳқиқи рақобатпазирии онҳоро ба миён меорад. Дар инҷо суханронии В.В. Путин айни мудао мебошад, ки чунин гуфтааст: «Танҳо рақобат корхонаҳои хусусиро водор мекунад, ки беҳтарин ҳалли технологиро ҷустуҷӯ кунанд, маҳсулотро нав кунанд».[15]

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи меъёрҳои тақсимоии маъмурӣ-ҳудудӣ дорои равандҳои табиӣ-иҷтимоӣ иқтисодӣ, мақоми муайяни ҳуқуқӣ, мақомоти ҳокимият ва идора, шахру ноҳияҳо, шахракҳо, ҷамоатҳои деҳот ва иқтидори ҳиссаи муайяни саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ буда, аз вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилояти Суғд, вилояти Хатлон, Ноҳияҳои тобеи Ҷумҳурӣ, шаҳри Душанбе иборат мебошад. Нигаред ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1.

Маълумоти умумӣ дар бораи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иқтидори истеҳсолии саноати нассочӣ ва дӯзандагии онҳо, ба ҳолати 1 январи соли 2023

	Масоҳа т ҳаз. км. ²	Шумора и аҳолии доимӣ, ҳаз. наф.	Ҳаҷми истеҳсоли саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, ҳаз. сомонӣ	Шумораи корхонаҳо и саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, воҳид	Шумораи кормандон и саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, нафар
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	10078,4	4719754,1	451	16300
ВМКБ	62,9	232,0	11382,4	12	227
Вилояти Суғд	25,2	2870,0	1409015,7	133	6296
Вилояти Хатлон	24,7	3611,2	2889051,4	245	6123
ш. Душанбе	0,2	1221,1	125281,6	32	2953
НТЧ	28,4	2144,1	285023	29	701

Манбаъ: Таҳияи муаллифон аз Маҷмуаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2023.-28(419)с.; Маҷмуаи омили саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.Д.:2023.-19-17(89)с.;

Маҳсулоти истеҳсоли корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин: нахи пахта, чигит, тибити пахта, тораки пахта (улюк), пат, калобаи пахтагин, газвори пахтагин, маводи нобофта, ресмони обрешимӣ, газвори обрешимӣ, қолин ва маснуоти қолинӣ, маҳсулоти кашбофӣ, газвори кашбофӣ, ҷӯробу пайпоқ, матоъҳои тайёр, матоъҳои саҳт ва ғайра мебошад.

Чадвали 1.2.1. нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон минтақаи калонтарин аз рӯйи масоҳат ВМКБ ва аз лиҳози иқтидори саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ вилояти Хатлон баҳисоб меравад. Дар чадвал мушоҳида мегардад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қиёси шумораи корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ, чалби аҳоли ба ин самти шуғл ва истеҳсоли маҳсулоти соҳа нисбат ба аҳолии доимӣ ниҳоят кам буда, талаботи рӯзафзунро қонеъ карда наметавонанд.

Талаботи асосӣ ба маҳсулоти истеҳсолкардаи саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Рақобатпазирӣ):[16, с.9]

1. Сифат, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ва талаботи истеъмолкунандагон мувофиқ аст;
2. Нарх (нисбатан паст, қобили қабул, рақобатпазир);
3. Бастабандӣ ва тамғагузорӣ (муаррифии фурӯш);
4. доираи васеъ, моделҳо, мавсимӣ;
5. Бехатарӣ (ашёи хоми аз ҷиҳати экологӣ тоза, безарар ба саломатӣ ва муҳити зист);
6. Ҳаҷми истеҳсолот (муқаррарӣ);
7. Мутобиқати талабот, хоҳиш, завқ ва пешниҳодҳои истеъмолкунандагон.

Бозорҳои асосии содироти маҳсулоти саноати нассочӣ ва дузандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин: оид ба намуди маҳсулотҳои риштаи пахта: Туркия, Чин, Федератсияи Русия, Беларус, Эрон; оид ба намуди матоъҳои пахтагӣ: Италия, Чехия, Литва, Белгия, Федератсияи Россия; доир ба намуди маҳсулоти дӯзандагӣ (шим ва шортҳои мардона, шим барои духтарон, юбка, блузка, курта, куртаҳои мардона: Италия, Федератсияи Россия, Словения.

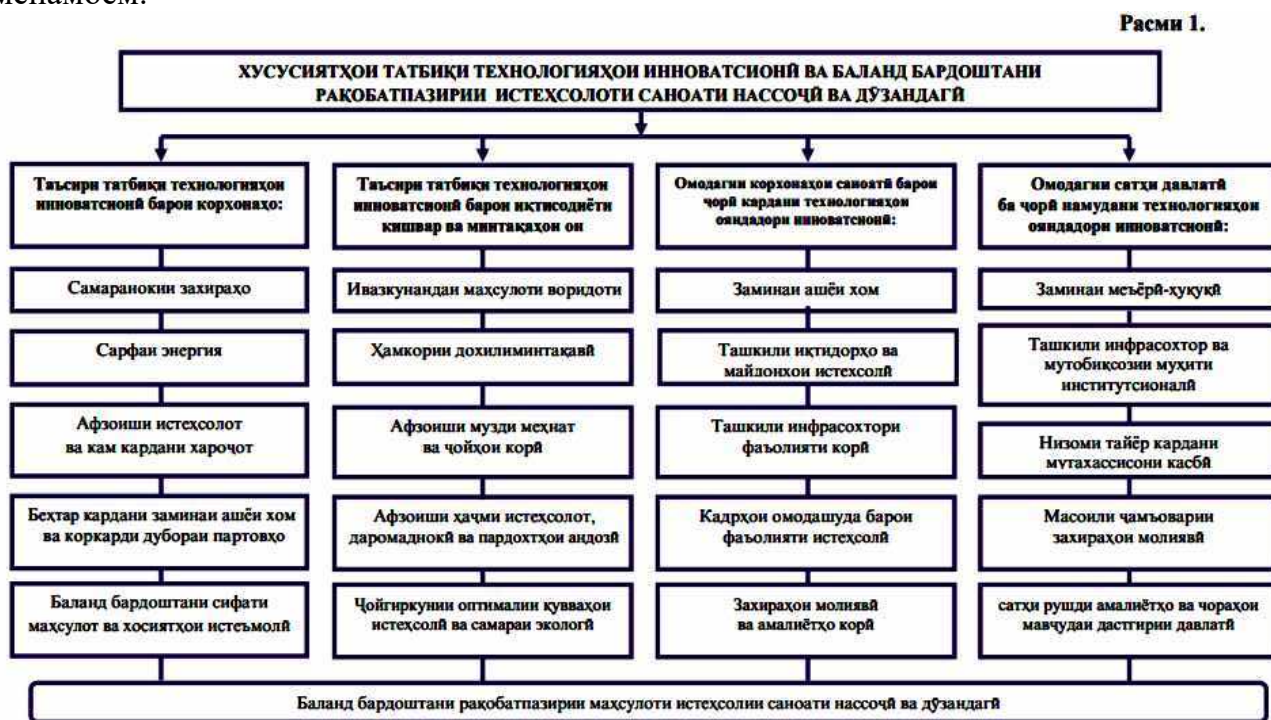
Бо мақсади таъмини сатҳи рақобатпазирии корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагии ватанӣ дар сатҳи минтақҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва тарҳрезии стратегияи сармоягузорию, ки рақибони маҳсулотҳои корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагии мо дар Федератсияи Россия, Ҷопон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Туркия ва Ӯзбекистон аллақай ҷорӣ кардаю истифода мебаранд, зарурати омӯзиш ва татбиқро дорад. Бо назардошти муҳимияти масъалаи ба содирот нигаронидашудани маҳсулоти соҳаи саноат ва баланд бардоштани рақобатнокӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 28-уми декабри соли 2023 таъкид намуданд, ки: «Ҳукумати мамлакат, Вазорати саноат ва технологияҳои нав ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро зарур аст, ки афзоиши назарраси ҳаҷми коркард ва маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда, баланд бардоштани рақобатнокӣ ва гуногунсамтии истеҳсолот, ҷойгиркунонии самараноки иқтидорҳои истеҳсолӣ ва таъсиси маҷмааҳои саноатиро таъмин намоянд. Вазорати саноат ва технологияҳои нав якҷо бо раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои мамлакат ба рушди саноати сабук, хӯрокворӣ, хунарҳои мардумӣ, ба ин васила ба роҳ мондани коркарди пурраи ашёи хоми ватанӣ ва бо ҷойҳои корӣ таъмин намудани аҳолии кишвар, хусусан, ҷавонону бонувон эътибори махсус диҳанд».[17]

Бояд қайд намуд, ки таъкидҳои Пешвои миллат саривақти буда, татбиқи сиёсати воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда дар саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ташаққули ангезаҳои сунъӣ, яъне асбӯрӣ, маъмурӣ, савдои хориҷӣ, техникӣ ва ғайраро пешбинӣ кунад, ки ҳадафи онҳо бояд баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолкунандагони ватанӣ на танҳо дар бозори дохил балки берун аз кишвар бошад. Ба ҳамагон маълум аст, ки саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии

Тоҷикистон бояд аз мушкилотҳои истеҳсолии ба мисли бухронҳои даврӣ берун ояд. Дар шароити шиддат гирифтани рақобат, корхонаҳо бояд пеш аз ҳама масъалаҳои марбут ба фондҳои асосии истеҳсолӣ, аз қабилӣ сатҳи технологӣ, эътимоднокии маҳсулот, сифатро ҳал кунанд ки дар маҷмӯъ аз вазъи техникӣ ва самаранокии истифодаи он вобаста аст.

Махсусан дар доираи татбиқи саноатикунони босуръати кишвар то соли 2030 пешбини гардидааст аст, ки ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар ба сатҳи 30 фоиз ва вазъи қиёсии соҳаҳои коркард дар сохтори саноат аз нишондиҳандаи асосии сатҳи байналмилалӣ, ки 70 фоиз муқаррар шудааст то ба сатҳи 75,5 фоиз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон расонда мешавад. Инчунин дар назар дошта шудааст, ки 70-75 фоиз иқтидорҳои нав, хусусан дар соҳаҳои коркарди нахи пахта, пӯсту пашм, ҳунарҳои косибӣ ва нафисаи халқӣ, маъданҳои кӯҳӣ, меваю сабзавот ва масолеҳи сохтмон дар минтақаҳои ВМКБ, вилоятҳои Хатлон, Суғд ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ таъсис дода шаванд, ки дорои манбаи зарурии ашёи хом мебошанд.[18, с.16]

Татбиқи технологияи инноватсионӣ имкон медиҳад, ки ба рақобатпазирии устуворӣ корхонаҳо барои муддати тӯлонӣ ноил гардад. Аз ин рӯ, Ҳангоми таҳияи стратегияи рушди корхонаҳои саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ мутахассисон ва соҳибкорон бояд ба заминаи пешрафтаи муқоиса, яъне пешгӯии тамоюлҳои рушди пешрафти илмӣ-техникӣ равона карда шаванд. Дар айни ҳол, корхонаҳои мо пайваста аз пешсафон аз набудани самараи технологияҳои инноватсионӣ қафо мемонанд. Хусусиятҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноати насосҷӣ ва дӯзандагиро мо дар расми 1 пешниҳод менамоем.

Расми 1. Хусусиятҳои татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии истеҳсолоти саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ.

Расми 1. таъсири татбиқи технологияи инноватсионӣ ва омодагии мақомоти давлатӣ, корхонаҳои истеҳсолии саноати насосҷӣ ва дӯзандагиро бо нишондиҳандаҳои зарурӣ тасдиқ мекунанд. Таъсири татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои соҳаи саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ имкон медиҳад, ки истифодаи нерӯи барқ, хароҷоти меҳнат коҳиш дода шаванд, сифати маҳсулоти истеҳсолшуда беҳтар

карда шавад, технологияҳои пешрафтаи навтارين чорӣ карда шаванд, бозорҳои фурӯш васеъ карда шаванд, рақобатпазирии маҳсулот баланд бардошта шавад. Масалан барои истеҳсоли либосҳои баландсифат бояд равандҳои нави технологӣ бо истифодаи автоматҳои дӯзандагӣ, нимаавтоматҳо, мошинҳои дорои функсияҳои автоматӣ ва идоракунии электронӣ чорӣ карда шаванд. Дар вазъияти иқтисодии ба вучуд омада самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии тавассути татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ бояд чунин бошад: а) навсозии пурраи маҳсулот, яъне гузариш ба истеҳсоли навъи тамоман гуногуни маҳсулот бо дарназардошти рақибон; б) татбиқи технологияҳои инноватсионӣ бо мақсади баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшуда, ҳамзамон баинобат гирифтани нархи он; в) бо истифода аз технологияҳои муосир васеъ намудани доираи маҳсулот; г) бо назардошти технологияҳои муосири инноватсионӣ кам кардани арзиши маҳсулоти истеҳсолшаванда бо нархи бетағйир; д) чори намудани технологияҳои муосири инноватсионӣ чихати диверсификатсияи истеҳсолоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ.

Бинобар ин, саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи афзоиши устувори иқтисодҳои истеҳсоли ва афзоиши гардиши маҳсулоти истеҳсолшударо дар шароити конъюнктураи мусоиди макроиқтисодӣ ва системаи оптималии андозбандӣ дорад. Афзалияти стратегияи ин соҳа истеҳсоли самараноки маҳсулот бо технологияҳои муосир дар робита бо тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва ниёзҳои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Вазифаи асосӣ ин истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир мувофиқ ба сатҳи сифати ҷаҳонӣ мебошад.

Мавриди зикр аст, ки омилҳои асосии имрӯзаи саноати нассочӣ ва дӯзандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таҳияи вазифаҳои аввалиндараҷа оид ба рушди корхонаҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ мебошад. Дар байни вазифаҳои аввалиндараҷаи рушди соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ ба андешаи мо ин: а) тадқиқоти илмиро ба манфиати саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ пурзӯр кардан лозим; б) технологияҳои муосири инноватсионии соҳаро бо хусусиятҳои хосаш истифода бурд; в) мусоидат ба пешбурди брендҳои нави ватанӣ; г) модернизатсияи воситаҳои асосӣ; д) дар раванди истеҳсолот чорӣ намудани моделҳои нав; е) ташкили курсҳои омӯзишӣ ва ҷалби мутахассисони ҷавон дар самти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ; ё) ҳалли мушкилот дар истифодаи заминаи ашӣи хоми ватанӣ; ж) омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта оид ба ташкили кластерҳои соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ;

Омилҳои зикршударо ба назар гирифта роҳандозии тадбирҳои зеринро, ки метавонанд ба рушди саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбат расонанд, амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад:

❖ Нақши афзояндаи тичорати хурд ва миёна, ки дар соҳаи саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ кор мекунад, хусусияти он ҳаракати баланд аст, ки ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки дар ҳама гуна тағйироти конъюнктураи бозор, ки бо тағйирёбии мавсимии талабот ва мӯд алоқаманданд, бидуни кам кардани ҳаҷми истеҳсолот ва мутаносибан ҳаҷми фурӯш зуд иваз кардани номгӯи маҳсулотро амалӣ кунанд;

❖ Мавҷудияти талаботи пешрафтаи истеъмолӣ, ки метавонад аз ҷониби истеҳсолкунандаи минтақавӣ қонеъ карда шавад. Дар ин ҳолат, омили мусбат дар он аст, ки метавонад ҳамасола сатҳи зиндагии истеъмолкунандагони молҳои саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар минтақаҳо ва инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи даромадро афзоиш диҳад;

❖ Татбиқи нақшаҳои рушди худӣ ва навсозии истеҳсолот дар корхонаҳои соҳа ба таъсири назарраси иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳам мустақим ва ҳам ғайримустақим оварда мерасонад.

❖ Татбиқи навсозӣ ва таҷҳизонидани техника технологияи корхонаҳои саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ (истеҳсоли насосҷӣ, дӯзандагӣ, истеҳсоли пӯст ва пойафзол), таҷдиди истеҳсолот ва сохтмони нав бо мақсади баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот аз рӯи хусусиятҳои нарх ва сифати он дар шароити муосирро тақозо мекунад.

Бояд қайд намуд, ки масъалаи иҷрои самтҳои зикршуда дар корхонаҳои саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ, махсусан: ташкили истеҳсолот, меҳнат ва идоракунии, ҳамкорӣ бо таъминкунандагон ва харидорон, усулҳои маркетингӣ дар шароити муосир зарурати воқеиро тақозо мекунад.

Дар доираи мақолаи мазкур чунин хулосагирӣ пешниҳод карда мешаванд:

1). Соҳаи дӯзандагӣ бо соҳаи насосҷӣ зич алоқаманд аст. Самаранокии фаъолияти насосҷӣ заминаи захиравиро барои истеҳсоли дӯзандагӣ фароҳам меорад. Аз ин рӯ, ҳифз ва рушди сегментҳои муваффақи мавҷудаи соҳа, аз ҷумла сохтани занҷири технологияи истеҳсоли маводи ҷармӣ маслан: аз пӯсти хом то пӯсти тайёр барои саноати дӯзандагӣ, пойафзол, мебел ва автомобилсозӣ дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои ашёи хом фаровон мебошанд, зарур аст;

2). Афзоиши иқтисодии истеҳсоли саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар асоси таҷҳизоти техникӣ ва навсозии истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта ва таъсиси истеҳсолоти нави баландсифат, ки фаъолсозии фаъолияти инноватсионии корхонаҳо, ивазкунии маҳсулоти воридотӣ, коҳиш додани вобастагии технологӣ ва молии соҳа аз кишварҳои хориҷро таъмин мекунад, муҳим арзёбӣ мегардад;

3). Баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ, инчунин ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти серталаб барои аҳолӣ, тиб, соҳаи маориф, сохторҳои қудратӣ ва идораҳо, агротехникӣ, саноати сохтмон, мебел, нақлиёт ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли онҳо аз ҳисоби омилҳои иловагии истеҳсолот;

4). Бо татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам овардани шароит барои қисман маҳаллисозии истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ ва пойафзол, инчунин дастгирии рушди брендҳои ватанӣ ва ташаккули бозори мутамаддини истеъмолӣ ва инфрасохтори бозорӣ, рушди шабакаи байниминтақавӣ ва байнисоҳавии мол, робитаҳои тичоратӣ бо кишварҳои хориҷӣ.

5). Тақвияти мубориза бо истеҳсоли иқтисодиёти ниҳонӣ ва воридоти ғайриқонунии бо мақсади ба даст овардани ҳиссаи молҳои ватанӣ дар бозори дохилӣ баланд бардоштани амнияти иқтисодӣ ва стратегияи давлат дар шароити тазодҳои хориҷӣ;

6). Ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ, баланд бардоштани самаранокии корҳои илмӣ-таҳқиқоти ва таҷрибавию конструкторӣ ва рушди истеҳсолоти серталаб, ҷалби фондҳои инноватсионии рушд ва сармоягузориҳои хориҷӣ;

7). Таъмини қонунгузориҳои вазъи устувори истеҳсолкунандагони ватанӣ дар бозори дохилӣ, тақмили сиёсати гумрукӣ ва қарзӣ, ҳавасмандгардонии содироти маҳсулот;

8). Афзоиши музди миёнаи кормандони корхонаҳо, ки аз тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ дар барномаҳои таҳсилоти иловагии касбӣ дар соҳаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ гузаштаанд.

9). Рушди кластери инноватсионии саноати насосҷӣ ва дӯзандагӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва буриши минтақаҳои он, ки яке аз марҳилаҳои асосии гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, омилҳои муайян гардида ва тадбирҳои пешниҳодшуда аз рӯи таҳқиқот ва ҳулосагириҳои мо имкон медиҳанд, ки раванди татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ фаъол карда шавад ва вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Адабиёт

1. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе.27.03.2018, №159.- 44 с.
2. Smith A. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Indianapolis: Liberty Press, 1776. 741 p.
3. Ricardo D. On the principles of political economy and taxation. L.: John Murray, 1817. 604 p.
4. Marshall A. Elements of economics of industry. L.: Macmillan and Co, 1892. 421 p.
5. Solow R.A. Contribution to the theory of economic growth // Quarterly Journal of Economics. 1956. Vol. 70, February. 65-94 p.
6. Schumpeter J. The Theory of economic development. New Jersey: Transaction Books, 1934. 255 p.
7. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры: доклады и их обсуждение в Институте экономики. М.: Ин-т экономики, 1928. 287 с.
8. Shultz T. Investment in human capital. N.Y.: The Free Press; L.: Collier-Macmillan Limited, 1971. 272 p.
9. Becker G. Human capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964. 187p.
10. Solow R.A. Contribution to the theory of economic growth // Quarterly Journal of Economics. 1956. Vol. 70, February. P. 65–94.
11. Romer P.M. Increasing Returns and Long-Run Growth // Journal of Political Economy. 1986. – Vol. 94, October. – P. 1002–1037.
12. Низомова Т.Д. Иқтисодиёти саноат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии таҳсилоти низоми кредитӣ. 2020.- 458с.
13. Ермолова Татьяна Сергеевна. Особенности формирования инновации в текстильной промышленности // Наука через призму времени.-2017.-№7.
14. Свищева, Е. Г. Экономика замкнутого цикла в текстильной и легкой промышленности / Е. Г. Свищева, А. В. Генералова, О. И. Седяров // Переработка отходов текстильной и легкой промышленности: теория и практика: Материалы докладов Международной научно-практической конференции, Витебск, 30 ноября 2016 года / Витебский государственный технологический университет. – Витебск: Витебский государственный технологический университет, 2016. – С. 89-93.
15. Путин В.В. О наших экономических задачах // Ведомости. - 2012. - №15 (3029).
16. Абдулло Мухаммадиев. Текстильная и швейная отрасль Республики Таджикистана: Обзор производства, экспортный потенциал, инвестиционная привлекательность, проблемы и решения. Душанбе.- 2015. 19с.
17. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе.27.03.2018, №159.- с. 16.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ЕЕ РЕГИОНОВ

МИРСАИДОВ МУХАММАДНАИМ НЕГМАТОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Тел: + (992) 988450909. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

КУВВАТЗОДА ХАСАНИ АКРАМ,

соискатель кафедры управление государственными финансами

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,

734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,

Тел.: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

В статье рассматриваются и оцениваются основные факторы развития текстильной и швейной промышленности Республики Таджикистан и пересечения ее регионов.

На основе научных методов, научной литературы и статистических материалов авторы рассмотрели численность предприятий-работников и производственную мощность текстильной и швейной промышленности в регионах, определили экспортные рынки и основной спрос на выпускаемую продукцию.

Также в статье изложены особенности внедрения инновационных технологий и повышения конкурентоспособности производства текстильной и швейной промышленности, реализации мер, которые в качестве фактора могут оказать положительное влияние на развитие текстильной и швейной промышленности в регионах Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *экономическое развитие, текстильная и швейная промышленность, факторы производства, инвестиции, инновационная деятельность, конкурентоспособность, научно-технический прогресс, производство, логистика, организация, управление, вторичная переработка, экспортные рынки, кластер, малый и средний бизнес, рыночная инфраструктура, государственное регулирование.*

THE MAIN FACTORS OF THE DEVELOPMENT OF THE TEXTILE AND CLOTHING INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE INTERSECTION OF ITS REGIONS

MIRSAIDOV MUHAMMADNAIM NEGMATOVICH,

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Department of Economic Theory of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, 16, Safarov str.

Phone: (+992) 988-45-09-09. E-mail: mmirsaidov@mail.ru

KUVVATZODA HASANI AKRAM,

Applicant of the Department of Public Financial Management of the

Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.

Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 988-88-57-50. E-mail: bbk.89@mail.ru

The article examines and evaluates the main factors in the development of the textile and clothing industry of the Republic of Tajikistan and the intersection of its regions.

Based on scientific methods, scientific literature and statistical materials, the authors examined the number of enterprise workers and the production capacity of the textile and clothing industry in the regions, identified export markets and the main demand for their products.

The article also outlines the features of introducing innovative technologies and increasing the competitiveness of the textile and clothing industry, implementing measures that, as a factor, can have a positive impact on the development of the textile and clothing industry in the regions of the Republic of Tajikistan.

Key words: *economic development, textile and clothing industry, factors of production, investment, innovation, competitiveness, scientific and technological progress, production, logistics, organization, management, recycling, export markets, cluster, small and medium-sized businesses, market infrastructure, government regulation.*

УДК 338.17.3

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ СОҶИБКОРИИ ОИЛАВӢ: МОҶИЯТ, МАҚСАД,
ҚОНУНИЯТ ВА ОМИЛҶОИ БА РУШДИ ОН ТАЪСИРРАСОН**

АВЗАЛОВ ҲАДИЯ АБДУЛҶАЙЗОВИЧ,

муаллими калони кафедраи менечмент ва маркетинги

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

Тел.: (+992) 985-13-57-00. E-mail: haday_2008@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, муаллиф бо истифода аз хулосаҳои илмии олимони ватанию хориҷӣ моҳият ва аҳамияти оиларо дар сохтори муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ муҳим арзёбӣ намудааст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ ташиқил ва рушди фаъолияти соҳибкории оилавино воситаи муҳими беҳтар гардидани шароити иқтисодию иҷтимоии оила ва дар маҷмуъ давлат арзёбӣ намудааст. Вобаста ба ин ташаккул ва рушди ҳамаҷонибаи соҳибкории оилавино муаллиф дар ташиқил ва таъмини дурустӣ идоракунии давлатӣ тавсия намудааст.

Дар доираи мақолаи мазкур моҳият ва аҳамияти идоракунӣ ва танзими давлатии соҳибкории оилавӣ омӯхта шуда, мақсад ва вазифаҳои он асоснок карда шудааст. Тибқи хулосаҳои муаллиф, ташаккул ва инкишофи соҳибкории оилавӣ аз як қатор омилҳо ба ҳам алоқаманд вобастагӣ дорад, ки дар маҷмуъ онҳоро ба се гурӯҳи асоси ҷудо намудан мумкин аст: омилҳои иҷтимоию психологӣ, омилҳои дохилисиёсӣ ва омилҳои ташиқилию иқтисодӣ.

Муаллиф дар нاست кардани дараҷаи таъсири омилҳои номбурда, ташиқили идоракунии оқилоани давлатии баҳши соҳибкории оилавино муҳим тавсия намуда, вобаста ба ташаккули низоми танзим ва идоракунии давлатӣ баъзан тавсияҳои судмандро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: *оила, соҳибкории оилавӣ, идоракунии давлатӣ, танзими давлатии соҳибкории оилавӣ, идоракунии давлатии соҳибкории оилавӣ.*

Раванди рушдбандаи муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии ҷаҳони муосир дар тамоми сохторҳои идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ тағйиротҳои куллан фарқкунандаро ба вучуд овард. Тағйиротҳои бавучудомдаи сохторӣ, қабл аз ҳама ба қонуниятҳои идоракунӣ алоқаманд дониста мешаванд. Масалан дар идоракунии тарҳи хоҷагидории Иттиҳоди Шуравӣ, танзими тамоми масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии оила бо тарзу усулҳои ба худ хос, бо намояндагӣ иштироқи бевоситаи давлат амалӣ карда мешуд. Фарқияти кулли дигари ин тарҳи идоракунӣ дар он буд, ки оила ҳамчун субъекти мустақили бозорӣ шинохта намешуд. Масъалаи ташиқили тиҷорат ё фаъолияти соҳибкорӣ дар бахшҳои гуногуни истеҳсолу фурӯши молу хизматрасониҳо аз ҷониби оила қобили қабул набуд.

Дар шароити муосир бо паҳн гардидани қонуниятҳои иқтисодӣ бозорӣ нақш ва мавқеи оила, чун дигар унсурҳои ҷамъиятӣ комилан тағйир ёфт. Оила аз як унсури хурди иҷтимоӣ, ки вазифаи асосии он таввалуд, тарбият, ба камол расонидани фарзан ва дигар уҳдадорихо педагогӣю демографӣ буд, ба муҳимтарин сохтори ибтидоии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ, ташиқили тиҷорат, тавлиди ҳунар, пойдоии сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоии давлат табдил ёфт.

Лозим ба ёдоварист, ки Ҳукумати имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки муҳимияти нақши оила дар ташаккул ва нигоҳдоии муносибатҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва дигар арзишҳои модию маънавии ҳаёти ҷамъиятӣ то кунун барномаю санадҳои зиёди танзим ва ташаккулдиҳандаи муносибатҳои оилавино қабул ва амалӣ намудааст, ба монанди: Қабул ва амалигардонии Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 303), Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 30-юми декабри соли

2015 № 801), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (аз 2-юми августи соли 2011 таҳти рақами №762), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 28.08.17 с., №1461), эълон гардидани солҳои 2019-2021, чун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва ғайра.

Ба андешаи мо қабул ва роҳандозии чунин иқдомҳои наҷиби танзимкунанда ва муайянкунандаи вазифаю уҳдадорихои ҷамъиятии оила, ҷиҳати рушд ва инкишофи оила, ҳаллу фасли бисёр мушкилоти равонӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, рафторӣ, таълимӣ солимгардонӣ ва ғайра натиҷаҳои асарбахшero таъмин намудаанд. Дар воқеъ баъди соҳибистиклол гардидани ҷумҳури ва рушд кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ дар таҷрибаи ҷаҳони ягона тақягоҳи бунёди низоми рақобатпазири идоракунии давлатӣ ин оила ва танҳо оила баромад карда метавонист. Дар навбати худ оилаҳо баъди ҷанги шаҳрвандӣ зерин таъсири равонӣ, камбизоатӣ, мушкилоти ба воя расонидани یتимон, нигоҳбонии бевазанҳо ва ғ. қарор гирифта буданд, ки албата ба кумаки давлатӣ ниёз доштанд. Аз мавҷудияти чунин мушкилот расидан ба комёбиҳои замони имрӯз бе шубҳа кӯшишҳои сиёсати давлатӣ неқбинона боис шуданд. Аммо ба андешаи мо иқтидори иқтисодию иҷтимоии оилаҳо, ки истифодаи мақсадноки он ҷаҳиши босуръатеро дар иқтисодиёт ба вучуд оварда метавонад, ҳанӯз ҳам дар шароити зарурӣ истифода нашуда истодааст. Ин ва дигар масъалаҳои вучуд доранд, ки пайгирии таҳқиқотро дар самти идоракунии давлатии соҳибқории оилавӣ муҳим арзёбӣ мекунад.

Масъалаи идоракунии давлатии раванди ташкил, ташаккулёбӣ ва рушди соҳибқории оилавӣ бо ифодаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ба монанди сиёсати давлатӣ дар самти рушди оила, танзими оила, танзими соҳибқории оилавӣ, идоракунии соҳибқории оилавӣ, ки дар сатҳи бизнеси оилавӣ, соҳибқории оилавӣ иттиҳодияҳои оилавӣ махсус гардонида шудаанд ва ғайра. Маълум аст, соҳибқории оилавӣ чун дигар шаклҳои фаълияти дастаҷамъонаи инсон метавонад объекти идоракунии давлатӣ қарор дошта бошад, аммо дар баъзан давлатҳо ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Россия ва ба ин давлатҳо монанд идоракунии давлатии соҳибқории оилавӣ дар асоси қонун, принцип ва усулҳои идоракунии соҳибқории хурд ба амал бароварда мешавад. Дар робита ба ин масъала ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки қонуниятҳои идоракунии давлатии соҳибқории хурду миёна то як андоза ҷиҳати танзими фаъолияти хоҷагидорӣ соҳибқорӣ оилавӣ замина гузошта метавонанд. Вале бо назардошти баъзан махсусиятҳои хоси пешбурди фаъолият дар соҳибқорӣ оилавӣ (роҳбар ва иҷрокунандагони тичорат аз ҷиҳати як оила мебошанд, зарурати интиқоли насл ба насли тичорат вучуд дорад, принципҳои дохилии идоракунии ҳайат бо арзишҳои оилавӣ алоқаманд мебошанд ва ғ.) зарурати махсусгардонии идоракунии давлатии соҳибқорӣ оилавӣ ба вучуд меояд. Ин масъала дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ва ИМА ҳалли худро пайдо намудааст. Дар ин давлатҳо заминаҳои ташкилию ҳуқуқии татбиқи идоракунии давлатии соҳибқорӣ оилавӣ фароҳам оварда шудааст.

Дар робита ба зарурати ташкил ва татбиқи пайвастаи идоракунии давлатии раванди ташаккул ва рушди соҳибқорӣ оилавӣ назари олимони ватанию хориҷӣ гуногун аст, ки дар маҷмӯъ танзими давлатии соҳибқорӣ оилавино амали ҳатмӣ ва мусбӣ арзёбӣ намудаанд.

Глебова И.С. ва Садиртдинов Р.Р. идоракунии фаъолияти соҳибқорӣ хурду миёнаро бо мақсади истифодаи сатҳи олии арзишҳои оилавӣ баҳои баланд дода, ҳамзамон қайд мекунад, ки таҷрибаи давлатҳое, ки нахустин шуда ба низоми

иктисоди бозорӣ гузаштаанд бешубҳа дар идоракуни ва танзими фаъолияти соҳибкории оилавӣ таҷрибаи хубе андухт намудаанд. Ин давлатҳо (ИМА ва Иттиҳоди Аврупо) дар тури садсолаҳо маҷмӯи принсипҳо, фишангҳо ва усулҳои идоракунии фаъолияти соҳибкориро коркард намудаанд, ки боиси бонизом амал кардани муносибатҳои тичоратӣ дар баҳши хусусӣ гардид. Таҷрибаи идоракунии фаъолияти соҳибкории давлатҳои номбурда истифодаи чунин механизмҳои идоракуниро дар баҳши соҳибкории оилавӣ мавриди истифода қарор додаанд [3, 35]:

- таъмини сатҳи баланди заминаи меъёрию ҳуқуқии тичорат;
- назорати шаффоф ва пайваста оид ба риояи қоидаҳои муқараргардида ва ҳимояи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ аз амалҳои хилофи қонун ва рақобати беинсофона;
- таъмини баробарҳуқуқии байни ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ, хусусан аъзоёни тичорати оилавӣ ва субъектҳои омавӣ;
- ташкили пайвастаи чорабиниҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва дастгирии субъектҳои баҳши соҳибкории оилавӣ ва ғ.

Дар робита ба мафҳум ва моҳияти идоракунии давлатии соҳибкории оилави бошад Глебова И.С. ва Садиртдинов Р.Р. қайд мекунанд, ки идоракунии давлатии соҳибкории оилавӣ мафҳуми васеъ ва гуногунмазмун буда, моҳияти он дар тавсифи як қатор функцияҳо таҷассум меёбад, ки бевосита аз ҷониби мақомотҳои давлатӣ чиҳати танзими муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии субъектҳои баҳши фаъолияти соҳибкорӣ ба амал бароварда мешаванд. Ба функцияҳои асосии идоракунии давлатӣ инҳо дохил мешаванд:

1) Функцияи аввали идоракунии давлатӣ баҳши соҳибкории оилавӣ бо ташаккул додани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд доништа мешавад. Зери ин функция зиёд намудани шумораи оилаҳо, ки хоҳиши ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, эҷод, ташкил ва пеш бурдани фаъолияти инноватсионӣ, қабули таваккал дар ҳама ҳолатҳо ва ташкили фаъолияти тичоратиро дар он соҳаҳои хоҷагидорие, ки давлат иҷозат додааст, фаҳмидан мумкин аст.

2) функцияи дуум дар бунёди муҳити рақобати солим, ки имкони таъмин намудани рушди дарозмуддати иқтисодиро дора два ҳамзамон ин муҳити рақобати солим бо чунин роҳҳо ба амал бароварда мешавад:

- азнавсозии пайвастаи техника ва технологияи замонавӣ дар асоси истифодаи беҳтарин дастовардҳои илмию техникийи замони муосир;
- ҷоринамоии қонуниятҳои рушдбандаи менечменти инноватсионӣ ва маркетингӣ;
- муносибати оқилона дар мавриди қабули таваккал ва амалигардонии навоариҳо, ки бевосита ба қобилияти соҳибкории оила алоқаманд доништа мешаванд;
- механизми дуруст ба роҳ мондашудаи самарабахши сиёсати зиддиинҳисорӣ, ки аз ҳар чиҳат рафтори харобиовари сохторҳои инҳисориро танзим ва пешгирӣ карда тавонад. Инчунин рушди соҳибкориро дар асоси фаъолияти инноватсионӣ ба роҳ монда, имкони муътадил нигоҳ доштани нарх, баланд бардоштани сифати молу хизматрасонӣ, тавлиди молҳои нав ва ғайраро таъмин карда тавонад;
- ташкил ва ба вучуд овардани шароити рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ то он дараҷа, ки барои рақобат бо рақибони хориҷӣ имкон вучуд дошта бошад;

- протексионизми оқилонаи содироти маҳсулоти рақобатпазири доништалаб дар бозори байналмилалӣ ва мавқеи он дар гушаи муайяни бозорчойҳои муайяни он.

Дар баъзан сарчашмаҳои илмӣ, идоракунии давлатии раванди ташаккул ва рушди соҳибкории оилавино фаъолияти мақсаднок ва пайвастае ифода намудаанд, ки бевосита ва бавосита, тавассути истифодаи роҳи усулҳои гуногун ба объекти идоракунии (соҳибкории оилавӣ) таъсиррасонида дар ин замина манфиатҳои давлат, бахши соҳибкорӣ ва мардум қонеъ гардонида мешавад [1, 58]. Маъмулан чунбин усулҳои таъсиррасонии субъективӣ ва раванди ташаккул ва рушди соҳибкории оилавино аз ҳам ҷудо намудан мумкин аст:

1. Усулҳои маъмурии (усулҳои мустақими идоракунии) идоракунии танзими давлатии соҳибкории оилавӣ. Новобаста аз гуногуншаклӣ ва таркиби мураккаби ин тарҳи идоракунии, умумият дар он аст, ки таҳти амалигардонии ин усул фармоишҳои ҳатмии давлатӣ оид ба субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ ба амал бароварда мешавад. Ташкил ва ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ бо назардошти таҳлили ҳамаҷонибаи манфиати тарафҳо аз ҷониби давлат танзим ва муқаррар гардида, фаъолият танҳо дар доираи муқаррароти давлатӣ иҷозат дода мешавад. Соҳибкор бо назардошти манфиатҳои худ наметавонад, манфиат ва ҳуқуқҳои аъзоёни ҷамъиятро поймол кунад. Аз дигар ҷониб давлат бо мақсади дастгирии ҳамаҷонибаи фаъолияти соҳибкорӣ маҷмуи қонун ва қоидаҳои рақобуати солим ва фаъолияти бурсамари соҳибкоронро қафолат медиҳад. Воситаи таъсиррасонии мустақими давлатӣ, ки бо мақсади дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ ташкил ва ба амал бароварда мешавад, метавонанд чунин бошанд:

- дастгирии мустақими субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурди оилавӣ тавассути субсидия ва субвенсияи бучетӣ ба соҳаҳои афзалиятноки низоми хоҷагидорӣ;
- танзими давлатӣ ва қафолати фоизи қарзҳо, ки субъектҳои тичорати оилавӣ бо мақсади азнавсозии техника ва технологияи истеҳсолот қарзҳои давлатӣ гирифтаанд, харид ва иҷораи амволи ғайриманқул, дастгирии давлатии ташкили намоёндагиҳои фаъолият дар минтақа ва ноҳияҳо, ҳавасмандгардонии гуногуншакли истеҳсолот, навоарӣ дар номгуи маҳсулот, омодаасозии кадрҳо ва ғайра;
- ташкили заминаҳои зарурии рушди содирот ва инфрасохтори логистикию нақлиётӣ, имтиёзҳои андозӣ.

2. Усулҳои иқтисодӣ (усулҳои ғайримустақими идоракунии)-и идоракунии давлатии рушди фаъолияти соҳибкории оилавӣ. Усулҳои ғайримустақими идоракунии давлатӣ вобаста ба соҳибкории оилавӣ бештар тавассути манфиатҳои иқтисодии субъектҳои хоҷагидор дар асоси таъмини шароите ба амал бароварда мешавад, ки дар қорҷубаи он маълум аст, ки ин шароит ба фоидаи субъектҳо мутобиқ гардонидашудааст ё бар зарари онҳо.

Дастгирии ғайримустақими давлатӣ дар анҷоми амалҳои зиёди ҳайрхонаи давлат нисбат ба соҳибкории хурди оилавӣ таҷасум меёбад:

- нигоҳ доштан ва дарҳост намудани як қисми фармоишҳои давлатӣ ва маҳаллӣ ҷиҳати иҷроиш бо ҷалби соҳибкорони хурди оилавӣ;
- маблағгузори венчурии соҳибкории хурди оилавӣ;
- ислоҳоти маъмурию маҳаллӣ вобаста ба зарурати сохтори мутобиқ ба рушди соҳибкории хурди оилавӣ;

- рушди бозорҳои минтақавӣ, маҳаллӣ ва соҳавӣ, инчунин ташкили инфрасохтори зарурии рушди инноватсионӣ (бизнес-инкубаторҳо, паркҳои технологӣ ва техникӣ, хизматрасониҳои консалтингӣ, иттилоотӣ, логистика, иҷораи нақлиёт, марказҳои нигоҳдорӣ ва тақсимои мол ва ғ.).

Дар робитаи байни усулҳои ёдоваришуда як матлаб набояд фаромуш карда шавад, ки усулҳои маъмури озодии интихоби иқтисодиро ҳангоми зиёдаравӣ хеле маҳдуд мекунад ва баъзан онро поймол мекунад. Ин гуна вазъият дар шароите руҳ медиҳад, ки агар таъсири мутақобилаи умумӣ ҳангоми фаъолият аз таваҷҷӯҳи идоракуни дур монад. Усулҳои иқтисодӣ бошанд баръакси ҳол ба субъектҳои соҳибкорӣ озодии интихобро мегузорад, ки ин бартарии усулҳои иқтисодӣ нисбат ба усулҳои маъмурии идоракунии давлатии соҳибкорӣ хурди оилавӣ мебошад.

Татбиқи самтҳои асосии танзими давлатӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқи иқтисодӣ, маъмури ва ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад. Ба муҳимтарин воситаҳои идоракунии давлатии соҳибкорӣ хурди оилавӣ бошад инҳо дохил мешаванд:

- бақайдгирии ҳуқуқи моликият ва иҷозатномадиҳии фаъолияти хоҷагидорӣ ба субъектҳои тичоратии оилавии навтаъсис;
- низоми ташаккулёфтаи судии ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ ва рафъи қоидавайронкуниҳо дар раванди ташкил ва пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ;
- пурзур кардани қувваи таъсиррасонии усулҳои маъмури нисбат ба азбайн бурдани фаъолияти соҳибкорӣ беинсофона;
- муайян ва назорат кардани меёр ва шароити истифодабарии захираҳои такрорнашаванда;
- меъёрҳои уҳдадорӣ ва ҷавобгарии маъмурию судӣ оид ба расонидани зарар ба шарикон, истеъмолкунандагон ё ҷомеа барои риоя накардани стандартҳои сифат, беҳатарӣ, санитарии гигиенӣ, экологӣ ва ғ.

Мутобиқ ба баъзан сарчашмаҳои илмӣ идоракунии давлатии рушди соҳибкорӣ оилавӣ дар асоси ҷуғунагии сиёсати давлатӣ роҷеъ ба мавқеи оила дар муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии давлат муайян карда мешавад. Вобаста ба ин қайд шудааст, ки «Сиёсати давлатии оила, ин маҷмуи қонуниятҳои банизомдаровардашуда, мақсад, вазифа ва ҷорабиниҳои афзалиятнок, ки ба дастгирӣ, мустаҳкамсозӣ ва ҳимояи оила, чун таҳкурсии асосии ҷамъият равона шудааст. Ҳамзамон кафолати нуфузи волидайн, аъзоёни онро дар муҳити оила ва ҷамъият таъмин намуда, шароити заруриро ҷиҳати бартарарф намудани ноқомҳои оилавӣ, беҳтаргардонии шароити зиндагонӣ ва тарзи дурустӣ ҳаётгузарониро ташкил ва таъмин менамояд» [8, 7].

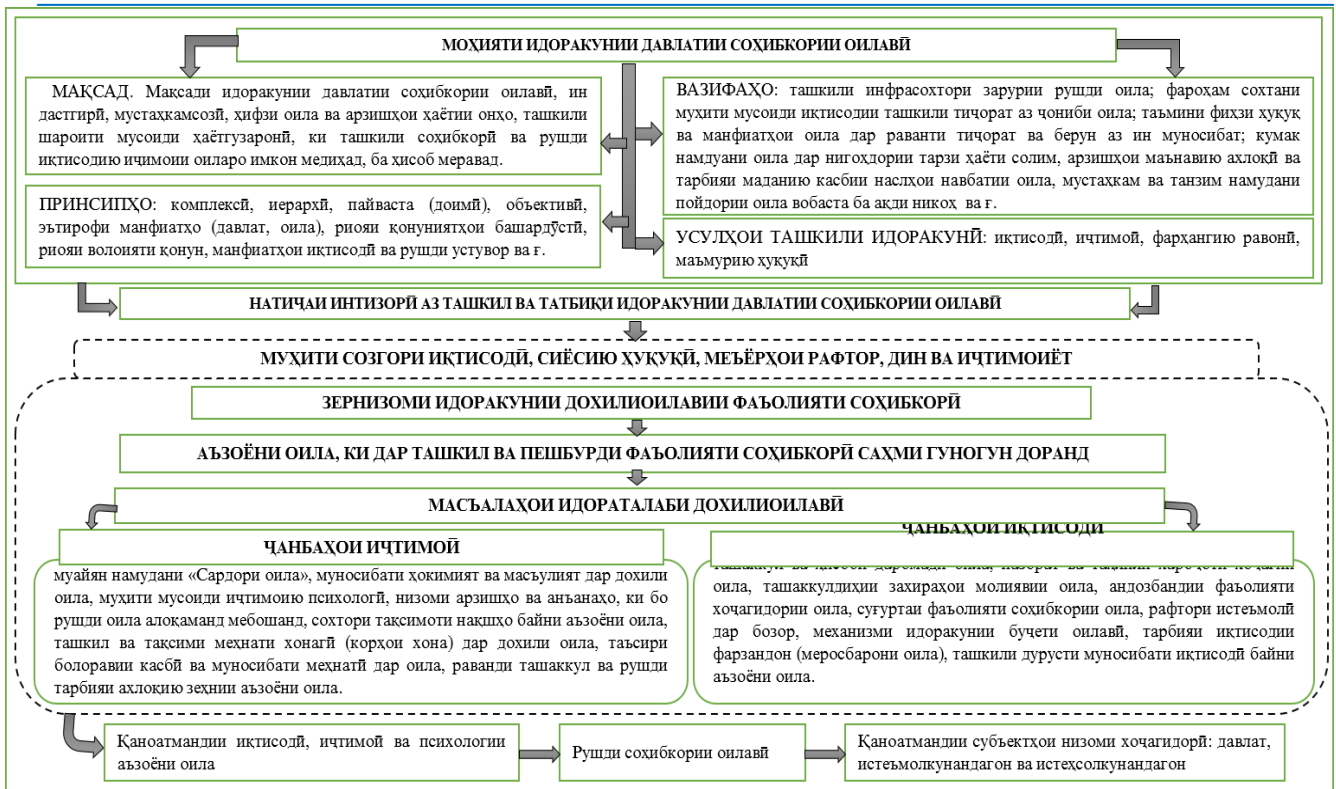
Дар радифи андешаҳои баҳсшуда, ёдоварии ғояҳои илмии Никитина Т. Н. ва Фатхуллина Л. З. мутобиқи мақсад доништа мешавад. Тибқи андешаҳои онҳо идоракунии давлатии бизнеси оилавӣ муҳимтарин воситаи рушд ва мутобиқшавии ҷавонон ба ин шуғл мебошад. Инчунин муҳимияти таҳқиқоти онҳо дар он асос меёбад, ки байни интиқоли тичорат аз як насл ба насли дигар тақозои идомабахшии ҳаёти тичоратии соҳибкорӣ оилавӣ аст, аммо ҷавонон на дар ҳамаи мавридҳо ба идомаи маслаки падар ё модараш рози шуда метавонанд. Дар натиҷаи мутобиқ нашудани ҷавонон ба тичорати оилавӣ ҳаёти корхонаи таъсисдодашуда ба анҷом мерасад, ки талафоти як субъекти хоҷагидор барои давлат аз нигоҳи иқтисодӣ иҷтимоӣ мушкилӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин муаллифон идоракунии давлатии тичорати оилавиرو бо мақсади танзими ноустувории ҳаёти он тавсия медиҳанд [12, 77-78].

Шароити соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки низому қоидаҳои тозабунёди миллиро таҷассум мекунад, муносибат нисбат ба ташкил, танзим ва

пешбурди ҳаёти оилавӣ комилан бо бартарӣ тағйир ёфтааст. Дар робита ба масъалаи танзими аъзоёни оила, харочот ва даромади оила, ташаккул ва рушди фарҳанг, эътиқод ва арзишҳои имллии оила, ки асоси суботи иқтисодию иҷтимоии давлат ба ҳисоб мераванд дар натиҷаи қорҳои илмӣ чунин олимони ватанӣ таҷассум ёфтаанд: Исломов С., Улмасов Р., Назархудоева Л.Т., Исломов Х., Хочаев Ф.Х., Амонатова М.А. ва дигарон.

Олимони ватанӣ ба монанди Исломов С., Назархудоева Л.Т. ва Хочаев Ф.Х. ибраз мебарояд, ки танзими оила ва ташкили идоракунии давлатии он барои ҳали масъалаҳои демографӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муҳим доништа мешаванд. Тибқи ҳулосаи олимони зикргардида, танзими оила дар ҳолати демократӣ нахуст дар муҳити оила бо ризоияти ташкилкунандагони (падар ва модар) он ташкил карда мешавад. Аммо бо назардошти инкишоф ёфтани падидаҳои номатлуб, ки боиси сар задани мушкилоти иқтисодию демографӣ дар доираи оила мегарданд, давлат метавонад, ба раванди ҳалу фасли ин гуна масъалаҳо бо истифодаи механизмҳои мавҷуда таъсир расонад. Масалан дар шароити вазнини саломатии зан маҷбур кардани он оид ба таваллуди фарзандони навбатӣ. Дар чунин шароит ғавти модарон ва кӯдакон зиёд гардида боиси сар задани мушкилоти иқтисодию демографӣ мегардад. Албатта дар чунин шароити ташкил ва амалигардонии идоракунии давлатии оила муҳим доништа мешавад. Дар баробари ин қайд мешавад, ки «Танзими оила натавонад барои таваллуд шудани адади дилхоҳи фарзандон дар оила ва ҳифзи онҳо, балки муайян намудани вақти таваллуди фарзанд вобаста аз синну соли волидайн ва шароити иҷтимоӣ-иқтисодии танзими фосолаи байни таваллудшавии фарзандон ва роҳ наодан ба ҳомиладорӣ ғайридилхоҳ (хатарафзо) аҳамият дорад. Танзим ва идоракунии давлатии оила барои кам шудани ғавти кӯдакон, таҳкими саломатии модару фарзанд, камшавии безуриётии дубора месодат мекунад» [4,5,11,]. Вобаста ба ин аз ҳолати созмонҳои байналхалқӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ташкил ва идоракунии муносибатҳои оилавӣ пурра тавассути усулҳои маъмурӣ, дар асоси санаду қонунҳои расман қабулшуда, идора карда мешаванд.

Ҳамин тариқ ҳулоса кардан мумкин аст, ки дар воқеъ оила чун институти муҳими иҷтимоӣ дар нигоҳдорӣ ва ташаккули арзишҳои фарҳангӣ ва дороииҳои демографӣ нақши муҳимро мебарояд. Дар баробари ин вобаста ба талаботи иқтисоди бозорӣ оила чун субъекти мустақили ташкил ва пешбарандаи фаъолияти соҳибқорӣ метавонад, дар истеҳсол ва фурӯши молу хизматрасониҳои муҳими ҳаёти мардум саҳмгузор бошад. Вобаста ба ин ва дигар андешаҳои муҳим идоракунии давлатии раванди ташкил ва инкишофи соҳибқорӣ оилавӣ муҳим доништа шуда, чунин концепсияи идоракунии он тавсия дода мешавад (расми 1).

Расми 1. Консепсия идоракунии давлатии соҳибқории оилавӣ

Сарчашма: таҳия ва пешниҳоди муаллиф

Аз натиҷаи таҳлил ва хулосаҳо, ки дар расми 1 нишон дода шудаанд, алоқамандии идоракунии давлатии соҳибқории оилавӣ ва низоми хоҷагидорӣ дохилии оила баръало маълум аст. Оила чун инитутути махсуси иҷтимоӣ ва субъекти мустақили низоми муносибатҳои истеҳсолию муомилотӣ бо мушкilot ва омилҳои зиёде бархӯрд мекунад, ки натиҷаи таъсири онҳо зина ба зина ҷиҳати рушди муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии оила ва аъзоёни ноқомҳои зиёдеро ба бор оварда метавонад. Вобаста ба ин ва дигар муҳимиятҳо ташкили дурусти идоракунии давлатии фаъолияти соҳибқорӣ оилавӣ амали самарабахш барои ҳамаи субъектҳои шароити иқтисодӣ бозорӣ муносиб дониста мешавад.

Дар баробари ин маҷмӯи омилҳои вучуд доранд, ки ба рушди ҳамҷонибаи соҳибқорӣ хурди оилавӣ таъсир мерасонанд ва паст кардани дараҷаи таъсири онҳо аз ташкили самараноки идоракунии давлатии ин баҳши фаъолият вобастааст.

Расми 2. Таснифоти омилҳои ба фаъолияти соҳибкории оилавӣ таъсиррасон

Сарчашма: таъияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои зерин

Дар ниҳояти таҳқиқот баъзан хулосаю пешниҳодҳоро коркард ва тавсия намудан мумкин аст, ки чиҳати рушди минбаъдаи соҳибкории оилавӣ, тавассути пурзур намудани низоми идоракунии давлатӣ мусоидат карда метавонанд:

1. Дар асоси таҳлили равишҳои гуногуни илмӣ роҷеъ ба дарки мафҳумҳои «оила», «хоҷагӣ», «ташкilot», «корхона» ва ғайра шаклҳои иттиҳоди истеҳсолию хизматрасонӣ, чун системаи иҷтимоию иқтисодӣ маълум мегардад, ки бо худ умумият ва хусусиятҳои гуногун доранд, аммо берун аз дасгириҳои давлатӣ дар сатҳи зарурӣ рушд карда наметавонанд.

2. Рушди соҳибкории оилавӣ бо худ манфиатҳои зиёди иқтисодию иҷтимоиро доро мебошад, ки дар маҷмуъ онҳоро аз рӯи се ҷанбаи муҳим натиҷагирӣ кардан мумкин аст: мустақилияти моддию маънавии оиларо дар низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ таъмин мекунад; дар тадрис ва омӯзиши аъзоёни оила саҳм мегузорад, ки зина ба зина чиҳати рушди сармояи инсонӣ дар шароити минтақа ва давлат мусоидат мекунад; мустақилияти молиявӣ ва рушди қобилияти касбӣ хунарии аъзоёни оила дар ҳали вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии давлат кӯмак расонида метавонанд.

3. Дар доираи даҳқиқоти мазкур муайян шуд, ки рушди соҳибкории оилавӣ бо тавачҷӯх ба ҷанбаҳои сифатӣ миқдорӣ ва стратегӣ тактикӣ бе истифодаи мақсадноки идоракунии давлатӣ дохилӣ ғайриимкон аст. Вобаста ба дар мақолаи мазкур ташкили идоракунии давлатӣ ҳамчун шароит ва воситаи хуби танзим ва рушди муносибатҳои хоҷагидорӣ дар шароити оила тавсия дода шудааст.

4. Таҳқиқотҳои анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ дар шароити оила аз дараҷаи дониш, таъминоти молиявӣ ва эҷодии аъзоёни он вобастагии калон дорад. Вобаста ба ин ташкили амалии танзими давлатӣ

масъалаҳои фарҳангӣ, дониомӯзӣ, саломатӣ, иртиботию иттилоотии алоқаманд бо рушди оила, чун муҳимтарин функцияи идоракунии давлатии фаъолияти соҳидкорӣ тавсия дода мешавад. Тавсияи таҷдиди назар намудан ва пешниҳод кардани самаранокии идоракунии давлатӣ бо он алоқаманд доништа мешавад, ки айни замон рушди соҳибкории хурд (аксарияти соҳибкории хурдро соҳибкории оилавӣ ташкил медиҳад) бо мушкилотҳои зиёд бархӯрд дорад. Дар робита ин масъала муаллифони ватани Пирназарзода Д.М. ва Қурбанмурадова О. бисёр нуктаи чолибро тақиқ ва хулосабарорӣ намудаанд: «...зимни таҳлили фазои соҳибкории ҷумҳурӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бо рушди муайяни корхонаҳои хурду миёна як қатор сабабҳои мавҷуданд, ки ба беҳбудии фаъолияти онҳо ҳалал мерасонанд. Яқум, ҳимояи сусти ҳуқуқии соҳибкорон. Дуюм, сатҳи пасти дониши соҳибкорон оид ба меъёрҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, костагии одоби дурусти соҳибкорӣ чӣ дар тичорати хурд ва чӣ дар соҳаи хизматрасонӣ. Сеюм, муносибати манфии як қисми муайяни аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ, ки вазифаи онҳоро мустақиман бо миёнаравӣ, хариду фурӯш ва қонуншиканиҳои молиявӣ алоқаманд мекунад. Чорум, инкишофёбии сусти танзими давлатии асосҳои ташкилию ҳуқуқии тичорати хурд дар сатҳи минтақавӣ. Панҷум, бесамар будани таъсири воситаҳои молиявии дастгирии давлатии соҳибкории хурд» [14. с.107].

Ба андешаи мо ташкили самараноки идоракунии давлатии фаъолияти соҳибкории хурди оилавӣ ва амалигардонии тавсияҳои пешниҳодшуда, чиҳати қонеъгардонии талаботҳои иҷтимоию иқтисодии давлат ва оила заминаи гузошта метавонад. Таҷрибаи Чопон ва баъзан ташкилотҳои бузурги фаромиллӣ кӯшиш мекунад, ки муҳаббат ва ҳамфикрии оилавино дар ташкилот созмон диҳанд, ки ин амал таҳти шиори «ташкилот – чун оилаи буруғ» машҳур аст. Акнун тасаввур кунед, ки ташкили тичорат дар муҳити оила аллақай ин бартариятҳоро (ҳамдигарфаҳмӣ, боварӣ, меросбарӣ, гузашт кардани хатогихо ва ғ.) дорад. Вобаста ба ин пайгирии фаъолияти тичоратӣ таҳти шиори «оила – чун ташкилоти бузурғ» аз манфиат холӣ нест.

Адабиёт

1. Баркова Л. А. Семейное предпринимательство в механизме правового обеспечения гармонизации интересов семьи: дис. ... канд. юрид. наук. Тверь, 2014. 189 с.
2. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2012, №201. 56с.
3. Глебова И.С., Садырtdинов Р.Р. Государственное регулирование малого и среднего предпринимательства: Учебное пособие. – Казань: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. 365с.
4. Исламов С., Ульмасов Р. Репродуктивное поведение и потребность семей в детях// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). 2021. №1 (73). С. 20-26.
5. Исламов С.И., Исламов Ф. Анализ состояния семей Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2012. №2/8-1 (100). С.199-203.
6. Касьяненко Т.Г., Воротилкина А.М. Семейный бизнес как особый объект оценки // Экономика, предпринимательство и право. – 2020. – Том 10. – № 3. – С. 517-534.
7. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 19.03.2013с. м. 1. №952.

8. Концепция государственной семейной политики в Российской Федерации на период до 2025 года. Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 25 августа 2014 г. № 1618-р 24 стр.

9. Мурзина Ю.С. Институт менеджмента и бизнеса Тюменского государственного нефтегазового Университета Факторы, препятствующие развитию семейного бизнеса в России, и эффективные инструменты их регулирования

10. Мурзина, Ю.С. Факторы, препятствующие развитию семейного бизнеса в России, и эффективные инструменты их регулирования. Российское предпринимательство, 16 (15), 2015г. С. – 2335-2354.

11. Назархудоева Л.Т. Современная семья в таджикистане: состояние и проблемы функционирования и развития (Социально - философский анализ) Специальность 09.00.11 - социальная философия Авт. дис. на соис. ученой степени к. философских наук Душанбе – 2016. 22с.

12. Никитина Т.Н., Фатхуллина Л.З. Семейный бизнес как средство профессиональной мобильности молодежи. Управление устойчивым развитием. 2021. №4 (35). С. – 77-88.

13. Орешко К.С. Механизм государственной поддержки малых предприятий в России и зарубежных странах. Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (предпринимательство) Автореферат дис. на соис. ученой степени к.э.н. Москва – 2009. С. – 20.

14. Пирназарзода Д.М., Курбанмурадова О. Теоретико-методологические основы функционирования и развития малого и среднего предпринимательства в сфере услуг//Государственное управление. Издание Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2018 №. С. – 102-108.

15. Султанов З.С., Асророва З.И., Насиров Н.Н. Предпринимательство (малое): состояние, проблемы и перспективы развития в РТ// Вестник РТСУ, 2012. - С. 25.

16. Чернопяттов А.М. Государственное регулирование предпринимательской деятельности: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. - М: Издательство ООО "Винчера"., 2013. - с. 95.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ СЕМЕЙНЫМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВОМ: СУЩНОСТЬ, ЦЕЛЬ, ЗАКОНОМЕРНОСТЬ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕГО РАЗВИТИЕ

АВЗАЛОВ ХАДИЯ АБДУЛФАИЗОВИЧ,

старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 985-13-57-00. E-mail: haday_2008@mail.ru

В данной статье, используя научные выводы отечественных и зарубежных ученых, автор обосновал сущность и значение семьи в структуре социально-экономических отношений. С экономической точки зрения организация и развитие семейного бизнеса объясняется важным инструментом улучшения социально-экономических условий семьи и государства в целом. В связи с этим автор рекомендует формирование и всестороннее развитие семейного предпринимательства на основе организации и обеспечения эффективного государственного управления.

В данной статье исследуется сущность и значение управления и государственного регулирования семейного предпринимательства, а также обосновываются его цели и задачи. По мнению автора, становление и развитие семейного предпринимательства зависит от ряда взаимосвязанных факторов, которые в целом можно разделить на три основные

группы: социально-психологические факторы, внутривластные факторы и организационно-экономические факторы.

Автор рекомендует важность снижения влияния этих факторов, организации рационального государственного управления сектором семейного предпринимательства, а также предлагаются полезные рекомендации по формированию системы регулирования и государственного управления семейного предпринимательства.

Ключевые слова: семья, семейный предпринимательства, государственное управление, государственное регулирование семейного предпринимательства, государственное управление семейным бизнесом.

STATE MANAGEMENT OF FAMILY BUSINESS: ESSENCE, PURPOSE, REGULARITY AND FACTORS INFLUENCING ITS DEVELOPMENT

AVZALOV HADIYA ABDULFAIZOVICH,

Senior Lecturer Department of Management and Marketing of the Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 985-13-57-00. E-mail: haday_2008@mail.ru

In this article, using the scientific findings of domestic and foreign scientists, the author substantiated the essence and importance of the family in the structure of socio-economic relations. From an economic point of view, the organization and development of a family business is explained by an important tool for improving the socio-economic conditions of the family and the state as a whole. In this regard, the author recommends the formation and comprehensive development of a family business based on the organization and provision of effective public administration.

This article examines the essence and significance of the management and state regulation of the family business, as well as substantiates its goals and objectives. According to the author, the formation and development of family business depends on a number of interrelated factors, which can generally be divided into three main groups: socio-psychological factors, domestic political factors and organizational and economic factors.

The author recommends the importance of reducing the influence of these factors, the organization of rational state management of the family business sector, and offers useful recommendations on the formation of a system of regulation and state management of family business.

Keywords: family, family business, public administration, state regulation of family business, public administration of family business.

УДК: 330.322.2

САРМОЯГУЗОРӢ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ - ОМИЛИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ ТАБИИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

НУРИДДИНОВА МАЙСАРА САЙДУМАРОВНА,

муаллими калони кафедраи менечменти

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 935-19-02-98. E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

Дар мақола сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонӣ ҳамчун омилҳои самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ асоснок карда шуда, маҳсулоти асосии содиротӣ ва кишварҳои хориҷи наздики истеъмолкунандагонӣ босуботи маҳсулоти мамлакат нишон дода шудааст.

Омилҳои муайянкунандаи стратегияи содирот, афзалиятҳои тактикийи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Дар мақола тақвият додани фаъолият ҷиҳати пешбурди маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, феҳрасти кишварҳо ва минтақаҳои, ки аҳамияти иқтисодӣ доранд, барои ифтиҳо намудани намоёндагии тиҷоратӣ муайян карда шудаанд.

Натиҷаи тадқиқот муайян шудааст, ки бо бунёд шудани корхонаҳои нави соҳаи сохтмон бо истифода аз технологияҳои муосир иқтидорҳои истеҳсолии масолеҳҳои асосӣ зиёд шуда истодааст.

Иқтидорҳои истеҳсолии мавҷудаи масолеҳи сохтмонӣ дар корхонаҳои ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми пурра истифода бурдани онҳо ҳолати воридоти масолеҳҳои сохтмониӣ асосӣ боқӣ намоёндад.

Омилҳои таъмини ҷолибияти сармоягузорӣ дар Тоҷикистон оварда шудаанд. Ба ғайр аз ин тадбирҳои бо мақсади баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориҳо барои истеҳсолоти афзалиятнок андешидашаванда оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: *ҳамгирӣ, сармоягузорӣ, захираҳои табиӣ, истифодаи самаранок захираҳо, захираҳои обӣ, захираҳои обӣ-энергетикӣ.*

Дар айни замон сохтори кунунии муомилоти савдои хориҷии ҷумҳурӣ ба иқтидори истеҳсолии иқтисодии мавҷуда ҷавобгӯ нест, имкониятҳоеро, ки вобаста ба ширкат намудан дар як қатор иттиҳодияҳои иқтисодии минтақавӣ пайдо мешаванд, суғат инъикос мекунад. Ин имконият намедиҳад, ки захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ самаранок истифода бурда шаванд.

Маҳсусгардонии байналмилалӣ муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосан, аз ҳисоби захираҳои ашёи хом он муайян карда мешавад. Дар ояндаи наздик ва миёнамуҳлат содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон самти ашёи хом доштанаширо нигоҳ медорад ва вазифа аз таҳкими заминаи моддию техникаи соҳаҳои дахлдор иборат мебошад. Қадами муҳим дар ин самт эҳёи фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои ашёи хом хоҳад буд.

Дар айни замон, маҳсулоти асосии содиротӣ қувваи барқ, симҳои алюминӣ, нахи пахта, риштаи пахтагӣ, матоҳои пахтагӣ, маҳсулоти озуқа мебошанд.

Содироти қувваи барқ тамоюли босубот дорад. Дар давраи кӯтоҳ, вобаста ба бунёди таҷҳизоти таҳвилӣ (интиқолдиҳанда) интиқоли қувваи барқ ба Афғонистон афзоиш меёбад ва Покистон низ дар оянда истеъмолкунандаи нерӯи барқи мо хоҳад гашт. Дар айни замон, дар бозорҳои фӯруши маҳсулоти озуқаворӣ вазъи номусоид ба вучуд омадааст, барои афзоиши истеҳсоли пахта низ дар муддати наздиктарин имконият пайдо намешавад.

Дар айни замон, кишварҳои хориҷи наздик истеҳмолкунандагони босуботи маҳсулоти кишоварзӣ, энергетика, саноати ҳӯроквории саноати коркард ва саноати масолеҳи сохтмон мебошанд. Маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагии дар навбати аввал аз рӯи нарх ва инчунин аз рӯи сифат рақобатпазир дар минтақаҳои давлатҳои ИДМ (Қазоқистону Руссия) метавонад талабот ва бозори фурӯшро дошта бошанд. Рушди босуботи истеҳсоли сими алюминӣ ба туфайли тавсеаи бозорҳои фурӯшӣ дар кишварҳои ба монанди Эрон, Ёзбекистон ба амал меояд, ки дар ин ҷо талабот ба ин маҳсулот боқӣ мемонад.

Бояд дар назар дошт, ки бартариҳои молҳои ашёи хом дар содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин инъикоси объективии афзалиятҳои рақобатии воқеӣ ва нисбатан муҳими Тоҷикистон дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат мебошад. Бо вучуди ин, ҳамгироии Тоҷикистон бо иқтисоди ҷаҳонӣ ҳамчун шарикӣ баробархуқуқ, таҳкими нақши он дар бозорҳои хориҷӣ бе тақмили сохтор ва таносуби мубодилаи иқтисодии хориҷӣ ба манфиати зиёд кардани ҳиссаи маҳсулоти тайёр, рушди фаъоли шаклҳои самараноки ҳамкорӣ ва истеҳсолот—ҳамкории (кооператсия) истеҳсолӣ ва илмию техникӣ, ҳамкорӣ дар сармоягузорӣ, татбиқи муштараки лоиҳаҳои инноватсионӣ имконнопазир аст.

Гуфтан мумкин аст, ки асоси стратегияи содироти дарозмуддати Тоҷикистонро содироти захираҳои энергетикӣ, сангҳои қиматбаҳо, алюминий, масолеҳи сохтмонӣ дар асоси дастгирии давлатӣ ташкил медиҳанд.

Нақши муайяно сафарбар намудани имкониятҳои соҳибкороии хурд барои содирот, ки дурнамои онҳо бо афзоиши содироти намудҳои гуногуни хидматрасонӣ, аз ҷумла дар соҳаи туризми байналмилалӣ ва ташкили истироҳат алоқаманд мебошанд, бозида метавонанд.

Ҳангоми муайян намудани стратегияи содирот, афзалиятҳои тактикийи онро бояд дар назар дошт. Омили ҳалқунанда дар рушди содирот ин баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ мебошад, ки ба васеъ намудани ассортимет ва тақмили сохтори молӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, таҳияи барномаи маҷмӯии баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти саноати ватанӣ хеле муҳим мебошад.

Барои минбаъд тақвият додани фаъолият чихати пешбурди маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ, феҳрасти кишварҳо ва минтақаҳо, ки аҳамияти иқтисодӣ доранд, барои ифтитоҳ намудани намояндагии тичоратӣ муайян карда шудаанд, Низомномаи нав дар бораи намояндагиҳои тичоратии ҷумҳурӣ дар хориҷи кишвар таҳия гардидааст.

Вобаста ба стратегияи рушди содирот қайд бояд кард, ки дар айни замон дар ҷумҳурӣ кӯшишҳои асосӣ ба андешидани чораҳои равона карда шудаанд, ки барои ҳавасмандгардонии содироти маҳсулоти дар кишвар истеҳсолкардашуда равона гардидаанд.

Тақмил додани содирот мукамал кардан ё таҳияи як қатор барномаҳои барои намудҳои мушаххаси маҳсулот тақозо мекунад, ки ба истеҳсоли маҳсулоти нави содиротӣ ва ё ворид шудан ба бозорҳои наво, ки қаблан дастнорас буданд, равона карда шудаанд. Бояд қайд кард, ки дар Барномаи содиротӣ баъзе аз маҳсулоти нави содиротӣ аллақай муайян карда шудаанд ва бояд имконияти ҳавасмандгардонии бунёди корхонаҳои наво ё азнавсозии корхонаҳои амалқунанда ва воситаҳои истеҳсолотро барои қонеъ гардонидани талабот ба маҳсулоти наво, ки дар бозори байналмилалӣ пайдо мешаванд, бояд муайян кард.

Сиёсати тақмил додани содироти кишвар инчунин бояд ташкили воситаҳои иқтисодии дахлдорро дар бар гирад.

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки аз он чула, бо бунёд шудани корхонаҳои нави соҳаи сохтмон бо истифода аз технологияҳои муосир иқтидорҳои истеҳсолии масолеҳҳои асосӣ зиёд шуда истодааст.

Иқтидорҳои истеҳсолии мавҷудаи масолеҳи сохтмонӣ дар корхонаҳои ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки ҳангоми пурра истифода бурдани онҳо ҳоҷати воридоти масолеҳҳои сохтмони асосӣ боқӣ намоёнад.

Аз тадқиқи соҳа бармеояд, ки дар оянда истеҳсоли як қатор намудҳои масолеҳи сохтмониро бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ боз ҳам васеътар ба роҳ мондан мумкин аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Нишондиҳандаҳои маҳсулотҳои нави сохтмони воридотивазкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи наздик

№	Номгӯи маҳсулот	Иқтидорҳо	Талабот	Эзоҳ
	Мармар, хоросанг ва дигар намуди сангҳо	ҳазор м ²	ҳазор м ²	100 % ашёи хоми ватанӣ
	Маҳсулот аз гач (гачкартон)	млн. м ²	млн. м ²	92 %- ашёи хоми ватанӣ 5 % картон, 1%- растани майдашудаи ҷуворимакка (опилка) лей ПВА- воридотӣ
	Кошинҳо барои фарш ва деворҳо	ҳазор м ²	млн. м ²	87 % ашёи хоми маҳаллӣ 10 % концентрати нифелин 3 % содаи каустикӣ- воридотӣ
	Шиша	млн. м ²	12,0 млн.м ²	88 % ашёи хоми ватанӣ 10 %- содаи калсинидор ва 2% концентрати сулфати натрий воридотӣ

Дурнамои рушди соҳаи масолеҳи сохтмонӣ дар асоси ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот дар давраи солҳои 2017-2030 чунин пешбинӣ шудааст¹(ҷадвали 2).

Марҳилаи аввал солҳои 2017-2021-ро дар бар гирифта, иқтидорҳои навоид ба истеҳсоли семент, хишт, регу шағал бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ дар ҷумҳурӣ анҷом дода мешавад(ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Нишондодҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар солҳои 2017-2021

№	Номгӯи масолеҳ	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	Семент, ҳ.тонна	2001,3	2201,1	2421,2	2542,2	2669,4	2802,8
2	Хишт, млн. дона	233,2	244,8	257,1	269,9	283,4	297,6

¹ Дурнамои рушди соҳаи масолеҳи сохтмонӣ дар асоси ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот дар давраи солҳои 2017-2030. Душанбе 2017.

3	Маводи ғайримаъдан х.м ³	1250,0	1312,5	1378,1	1447,0	1519,3	1595,3
4	Тахтасанг, х. м ²	50,0	53,5	56,1	58,9	61,9	65,0

Дар марҳилаи дуюм солҳои 2022-2026 иқтидорҳои нав оид ба истеҳсоли рангҳои эмулсионӣ ва шиша бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ва қорҳо дар самти навсозии таҷҳизотҳои технологӣ анҷом дода мешавад(ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

Нишондодҳои дурнамои истеҳсоли масолеҳи сохтмони асосӣ дар солҳои 2022-2026

№	Номгӯи масолеҳ	2022	2023	2024	2025	2026
1	Семент, х.тонна	2942,6	3090,0	3244,5	3406,8	3577,1
2	Ҳишт, млн. дона	306,5	315,7	328,3	341,4	355,1
3	Маводи ғайримаъдан х.м ³	1675,0	1758,8	1846,7	1939,0	2036,0
4	Шиша, х.м ²	200,0	270,0	320,0	352,0	387,2
5	Ранги эмулсионӣ, х. тн	0,1	0,2	0,4	0,5	0,6

Иқтидорҳо дар марҳилаи сейӯм дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4

Нишондодҳои дурнамои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар солҳои 2026-2030

№	Номгӯи масолеҳ	2027	2028	2029	2030	% 2030 нисбат ба с. 2016
1	Семент, х.тонна	3755,9	3943,7	4101,5	4265,5	213,1
2	Ҳишт, млн. дона	369,3	384,0	399,4	419,4	180,0
3	Маводи ғайримаъдан х.м ³	2117,4	2223,3	2312,2	2404,7	193,0
4	Шиша, х.м ²	425,9	447,2	469,5	493,0	-
5	Ранги эмулсионӣ, х. тн	0,8	1,0	1,1	1,2	-

Барои таъмин намудани татбиқи нақшаҳои пешбинишуда дар соҳаи саноати масолеҳи сохтмон ба амал баровардани тадбирҳои зерин зарур доништа шудааст:

- таъминоти мунтазами истеҳсолот бо нерӯи барқ ва воситаҳои энергетикӣ;
- танзими давлатии фаъолияти корхонаҳои новобаста аз шакли моликият;
- ҷалби бештари сармояи дохилию хориҷӣ бо мақсади саривақт сохта ба истифода додани корхонаҳои ба нақшагирифташуда;
- танзими нархи қувваи барқ ва паст намудани арзиши он барои корхонаҳои саноатӣ дар давраи фаровонии истеҳсоли он.
- ҷорӣ намудани равшанаи ягона ҳангоми гирифтани ҳуҷҷатҳои иҷозатномавӣ (иҷозатнома, китъаи кӯҳкорӣ ва сертификати ҳуқуқи заминистифодабарӣ).

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди ашёи хоми ғайримаъданӣ барои истеҳсоли масолеҳи сохтмон мебошад. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ беш аз 400 қорҳо бо захираи 30 намуди гуногуни ашёи хом (серпантинит, кварсит, порфирит, перлит, габбро, санги хоро, гранодиорит, диорит, мрамор, оҳаксанги мрамарӣ, гач, садаф, травертин, суглинка, реги кварсӣ) қушода ва омӯхта шудаанд.

Афзалияти саноати масолеҳи сохтмон пеш аз ҳама дар вусъати саҳмгузори он ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти то рафт афзудаистодаи иншоотҳои бузурги сохташавандаи гидроэнергетикӣ, роҳсозӣ, биноҳои иншоотҳои иҷтимоӣ, маорифу тандурустӣ ва истиқоматӣ, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва мусоидат ба даромаднокии

аҳоли, бо ин васила паст гардонидани сатҳи камбизоатӣ дар мамлакат таҷассум меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи сармоягузорӣ сиёсати ошкоро вучуд дорад, аммо онҳо ҳанӯз барои рушди иқтисодии кишвар манифати кам меоваранд, ки сабаби он фазои на он қадар мусоиди сармоягузорӣ мебошад.

Чи тавре ки маълум аст, ба фазои сармоягузорӣ омилҳои зиёд таъсир мерасонанд: суботи макроиқтисодӣ; монеаҳои бюрократӣ, махсусан дар соҳаи татбиқи қарорҳо ва ҷамъ кардани андозҳо; суботи муассисаҳои молиявӣ; сатҳи қонуният (аз ҷумла таъмини ҳифзи ҳуқуқ), коррупсия ва ҷиноят; сифати инфрасохтор, аз ҷумла энергетика ва алоқа; самаранокии мақомоти идоракунии давлатӣ дар ташкили сохторҳои боэътимоди танзими баҳши хусусӣ; таъмини самаранокии хидматҳои коммуналӣ ё мавҷудияти замина барои онҳо ва сифати қувваи коргарӣ.

Дар тӯли тамоми давраи ислоҳоти иқтисодиёти ҷумҳурӣ барои бартараф кардани ин омилҳои манфӣ тадбирҳои фаъолона андешида шуданд. Аммо тадбирҳои нисбатан кулӣ дар солҳои охир андешида шуда истодаанд.

Бояд дуруст дарк намуд, ки сармоягузорӣ ба баҳши реалӣ ин маъно ба рушди иқтисодии кишвар гузоштани заминаи боэътимодно дорад.

Таъмини ҷолибияти сармоягузорӣ дар соҳаҳои саноат масъалаи муҳим буда, идоракуниро дар сатҳи Ҳукумати мамлакат ва тавҷӯҳӣ якҷояи вазорату идораҳои дахлдорро тақозо мекунад.

Зарур аст, ки дар баробари мавҷудияти ҷолибияти сармоягузорӣ, шарту шароит ва заминаҳои сармоягузорию кишвар муҳайё карда шаванд, ки асоситарини онҳо омилҳои зерин мебошанд:

- вазъи мӯътадили сиёсӣ, ки ин хушбахтона вучуд дорад;
- мавҷудияти санадҳои меъёри ҳуқуқии ба танзимдарорандаи фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ;
- захираҳои ашёи хом;
- мавҷудияти инфрасохтор (таъминот ба барқ, мавҷудияти роҳи оҳан ва дигарҳо);
- дастрасии бозори истеъмолӣ;
- мавҷудияти базаи истеҳсолӣ (натичаҳои маҷмӯъии хоҷагидорию аҳоли дар минтақа);
- сатҳи шуурнокӣ (интеллектуалӣ);
- сатҳи рушди институтсионалӣ (институтҳои иқтисоди бозорӣ);
- ҷойгиршавии ҷуғрофӣ – иқтисодии минтақа.

Дар Тоҷикистон барои таъмини ҷолибияти сармоягузорӣ омилҳои дар боло зикршуда тариқи қонунгузорӣ ба вучуд оварда шудаанд. Солҳои охир тавҷӯҳӣ давлат ба рушди босуботи соҳаҳои саноати коркард, сохтмон нигаронида шудааст ва дар ин самт маҷмӯи тадбирҳои андешида шудаанд, ки афзалиятнокии ин соҳаҳоро ба ҷалби сармоя таъмин менамоянд.

Бо вучуди ин зарур аст, ки дар рушди саноат ҳиссаи қарзҳои дарозмуддати бонкӣ бо фоизҳои паст, истифодабарии маблағҳои Фонди дастгирии соҳибкорӣ чӣ қадар татбиқи лоиҳаҳои сохтмони корхонаҳои саноатӣ, ҳавсмандгардонии кормандони соҳаҳои саноат тариқи танзими зиёдшавии музди меҳнат, таъминот ба манзили истиқоматӣ аз ҳисоби фонди ҳавсмандгардонии иқтисодии корхонаҳои саноатӣ, ба корхонаҳои коркард ҷудо намудани қитъаҳои замин бо мақсади ташкили базаи истеҳсолии ашёи хом, ҳавсманд намудани кишоварзон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ дар супоридани ҳосили меваю сабзавот ба корхонаҳои коркард, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои саноатии истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротӣ, Ҷимояи

манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ бо роҳи муқаррар намудани квотаҳои мушаххас барои воридоти молу маҳсулоте, ки намунаи он дар корхонаҳои ватанӣ истеҳсол карда мешавад, пешгирии воридоти молу маҳсулоти пастсифати саноатӣ ба бозори мамлакат.

Муҳим аст, ки ба сифати фишанги иқтисодии ҳавасмандгардонии раванди ҷалби сармоягузориҳо мутобики Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» барои сармоягузoron имтиёзҳои андозбандӣ ва кафолатҳои давлатӣ татбиқ карда шаванд. Фишангҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ бештар барои сармоягузорони дохиливу хориҷие равона мегарданд, ки лоиҳаҳои пешниҳодкардаи онҳо ба рушди соҳаҳои коркард дар асоси технологияҳои нави мутобик ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатнок нигаронида шудаанд.

Ба ғайр аз ин бо мақсади баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузориҳо барои истеҳсолоти афзалиятнок давлат чихати пурзур намудани ҳифзи манфиатҳои сармоягузoron тадбирҳои зеринро ба амал мебарорад:

- ҷорӣ намудани системаи оддии бақайдгирии корхонаҳо дар «Равзанаи ягона»;
- аз андози арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод намудани таҷҳизоти технологияи бо мақсади таъсиси истеҳсолоти нав ва пуррагардонии фондҳои асосии истеҳсолот воридшаванда;
- содагардонии расмиёти иҷозатномадихӣ ба ҳамаи намудҳои фаъолият, ки ба соҳаҳои саноат мансуб мебошанд.

Мувофиқи қонун намудҳои зерини имтиёзҳои сармоягузорӣ пешниҳод карда мешаванд:

- имтиёзҳо чихати андозбандӣ;
- имтиёзҳои гумрукӣ;
- додани грантҳои давлатӣ.

Ҳамаи бахшҳои иқтисод барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ кушода мебошанд. Шахсони хориҷӣ метавонанд сахмияҳо ва коғазҳои қиматноки ширкатҳои Тоҷикистонро харидорӣ карда, дар барномаи хусусигардонӣ ширкат варзанд. Илова бар ин, дар ҳамаи бахшҳо, сармоягузорони хориҷӣ имкон доранд, ки 100 фоизи амволро соҳиб шаванд. Ба ибораи дигар, ҳеч ягон соҳа ва бахшҳои нестанд, ки ба сармоягузорони хориҷӣ пӯшида бошанд ва дар онҳо таъсиси корхонаи муштарак ҳатмӣ гардад. Ба кормандони хориҷӣ ва кормандони корхонаҳои хориҷӣ ба таври автоматӣ виза, иҷозатномаҳои корӣ ва зиндагӣ дода мешаванд.

Қонун «Дар бораи сармоягузорӣ» ба сармоягузорони хориҷӣ, ки сармоягузорӣ мекунанд, речаи миллии фаъолияти иқтисодии нисбати шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии Тоҷикистон татбиқшавандаро пешниҳод мекунад.

Қонун инчунин сари вақт пардохт намудани ҷубронпулиҳои муносиб ва самаранокро дар ҳолатҳои экспроприатсия кафолат медиҳад. Ҳамин тариқ, ба сармоягузoron озодии репатриатсияи (баргардондани) сармоя, дивидендҳо ва фоидаҳои кафолат дода мешаванд. Ба табдили даромад аз пули милли ба асъори хориҷӣ, аз ҷумла табдил додан барои воридоти минбаъда ё пардохти хароҷоти оянда маҳдудиятҳо вучуд надоранд.

Сармоягузoron метавонанд даромади худро бо асъори хориҷӣ нигоҳ доранд, ҳеч гуна талабот барои мубодилаи он ба асъори маҳаллӣ мавҷуд нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохторҳои мухталиф барои дастгирӣ ва кӯмаки фаъолияти сармоягузорӣ ташкил карда мешаванд ва фаъолият мекунанд. То соли 1997 дар ҷумҳурӣ заминаи қонунгузорӣ таҳия карда, низоми ҳуқуқӣ таъсис ёфт, ки ҳуқуқи моликияти шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро мустақкам мекунад. Конститутсияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон шаклҳои давлатӣ, коммуналӣ (ҷамъиятӣ), хусусӣ ва дигар шаклҳои моликиятро пешбинӣ менамояд. Ҷумҳурии шаклҳои гуногуни моликият ва ҳифзи баробарро кафолат медиҳад. Амвол дахлнопазир аст. Амволи танҳо бо қарори суд мусодира карда мешавад. Мувофиқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби амвол метавонад амволашро бо салоҳдиди худ ихтиёрдорӣ намояд. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии хориҷӣ дорои ҳуқуқҳои якхелаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Ҳоло шумораи зиёди корхонаҳои муштарак дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд ва фоида аз фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо) дар ин корхонаҳо тамоюли афзуданро дорад (Ҷадвали 5).

Ҷадвали 5.

Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти корхонаҳои муштарак амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2012.	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 нисбат ба 2012, %
Шумораи корхонаҳои муштарак амалкунанда бақайдгирифташуда	158	172	190	221	266	373	649	4 маротиба
Даромад аз фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо), ҳазор сомонӣ	2630665,6	3178795,9	3282782,3	818089,2	394932,3	7041658,0	0751017,7	4 маротиба
Хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо), ҳазор сомонӣ	2371014,1	2354771,2	2526218,7	187838,6	323538,9	639787,2	488647,7	4 маротиба
Фоида аз истеҳсол ва фурӯши молҳо (корҳо, хизматрасониҳо), ҳазор сомонӣ	259651,5	824024,7	756563,6	804,5	107139,3	140187,1	126237,0	4,8 маротиба

Сарчашма: *Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2019 г. Саҳ.569-570.*

Дар айни ҳол кор оид ба ислоҳоти муносибатҳои молумулкӣ дар соҳаҳои аҳамияти стратегидоштаи иқтисодии ҷумҳурий – сайёҳӣ, маҷмӯи курортӣ-осоишӣ, фарҳанг ва варзиш фаъолона амалӣ шуда истодааст.

Тоҷикистон соли 1992 Қонунро «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ» қабул кард, ки як қатор имтиёзҳои ба сармоягузориҳои хориҷӣ вобаста ба соҳаи маблағгузори

пешбинӣ намудааст. Бояд эътироф кард, ки Қонуни мазкур ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ бисёр мусоидат намуд. Ғайр аз ин Қонун «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ» қабул шуд, ки мақсади он бо кӯмаки сармоягузори хориҷӣ таъсис додани минтақаҳои истеҳсолии аз андозбандӣ озод буд. Ҳамин тариқ, давлат бо ёрии имтиёзҳои андозӣ омилхоро барои ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ташкил дод.

Ҳоло чизи муҳим ба қор андохтани захираҳои дохилӣ, давлатӣ ва хусусӣ ва дастгирии сармоягузориҳои истеҳсоли бояд бошад. Гуфтан ҷоиз аст, ки барои сармоягузори хориҷӣ омилҳои диққатҷалбкунанда на он қадар либеризатсияи иқтисодӣ ва ҳавасмандкунии сармоягузори хориҷӣ, балки иқтисодиёти дохилии устувор мебошад. Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷадвали 6) нишон медиҳад, ки ҳаҷми сармоягузориҳо дар соли 2016 аввалин маротиба 5,1 млрд. долларро ташкил дод, ки аз он 3,2 млрд. доллар сармоягузори мустақим мебошад.

Ҷадвали 6

Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	2000	2005	2010	2018
Сармоягузорӣ - ҳамагӣ (ҳаз. долл.)	323434,	437262,9	2370099,2	6 266 208,6
Дар як сол ворид шуд (ҳаз. долл.)	28840,2	174626,1	459173,6	644 421,9
Сармоягузориҳои мустақим (ҳаз. долл.)	224042,5	174780,2	1502625,7	3 631 746,
Дар як сол ворид шуд (ҳаз. долл.)	23160,8	54479,3	230924,6	326 761,9

Сарчашма: Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019 г. - С.575

Ин ҳолат аз афзоиши устувории вазъи иқтисодӣ сиёсии мамлакат ва боварии баландшудаи сармоягузори хориҷӣ гувоҳӣ медиҳад. Бо баробари ин қайд бояд кард, ки сармоягузори хориҷӣ ба самтҳои гуногуни фаъолияти иқтисодии корхонаҳо равона карда мешавад, ки ин барои самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ мамлакат шароит фароҳам меоварад.

Адабиёт

1. Дурнамои рушди соҳаи масолеҳи сохтмонӣ дар асоси ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот дар давраи солҳои 2017-2030. Душанбе 2017.
2. Интеграционный регион в межхозяйственных связях как «зона согласия» (институциональный аспект)-Душанбе «Ирфон» 2007.
3. Курбанов Т.Х. Интеграция экономики Республики Таджикистан со странами СНГ // Экономика Таджикистана: стратегия развития. -2002.-№2.
4. Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2019.
5. Иванов В.М., Чистяков Е.Г., Шульга В.А. Экономическая интеграция национальных хозяйственных систем.-М.: Изд-во Рос.экон.акад.,2001. - 271 с.154
6. Иохин В.Я. Экономическая теория. -М.: «Юрист», 2004, -843 с.
7. Исингарин Н.К. Проблемы интеграции в СНГ. - Алматы: Атамура,
8. Искаков, И. Ж. Евразийская интеграция, как ответ вызовам глобализации // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. 2012. - № 11 - С. 149.
9. Нурмахматов Д. Н. Гидроэнергетика Таджикистана: современное состояние и перспективы развития.
10. Саидмуродов Л.Х., Муртазов Н.А. Становление дехканских хозяйств и

методика расчета затрат на подачу воды в условиях высокогорного орошения//Сборник тезисов и докладов международной научно-практической конференции. –Хорог, 2003. – С. 84.

**ИНВЕСТИЦИЯ И СТИМУЛИРОВАНИЯ - ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

НУРИДДИНОВА МАЙСАРА САЙДУМАРОВНА,

старший преподаватель кафедры менеджмента

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

Тел.: (+992) 935-19-02-98. E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

В статье обоснованы инвестиции и стимулы как фактор эффективного использования природных ресурсов, определены основные экспортные товары зарубежным странам, стабильно потребляющих продукции страны.

Показаны факторы, определяющие экспортную стратегию, ее тактические приоритеты в Республике Таджикистан.

В статье определены усиление деятельности по продвижению отечественной продукции на мировые рынки, перечень стран и регионов, имеющих экономическое значение для создания торговых представительств.

Результаты исследования показывают, что с созданием новых предприятий в строительной отрасли с применением современных технологий увеличиваются производственные мощности по основным материалам.

Существующие мощности по производству строительных материалов на предприятиях страны показывают, что при их полном использовании отпадает необходимость в импорте основных строительных материалов.

Перечислены факторы, обеспечивающие инвестиционную привлекательность Таджикистана. Кроме того, показаны меры по повышению инвестиционной привлекательности для приоритетного производства.

Ключевые слова: интеграция, инвестиция, природные ресурсы, эффективное использование ресурсов, водные ресурсы, водноэнергетические ресурсы.

**INVESTMENT AND INCENTIVES - A FACTOR IN THE EFFICIENT USE OF
NATURAL RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

NURIDDINOVA MAISARA SAIDUMAROVNA,

Senior Lecturer, Department of Management of the

International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbad Ave.

Phone: (+992) 935-19-02-98. E-mail: nuriddinovamajsara@gmail.com

The article substantiates investments and incentives as a factor in the effective use of natural resources, identifies the main export goods to foreign countries that consistently consume the country's products.

Shown are the factors that determine the export strategy, its tactical priorities in the Republic of Tajikistan.

The article defines the strengthening of activities to promote domestic products to world markets, a list of countries and regions that are of economic importance for the creation of trade representations.

The results of the study show that with the creation of new enterprises in the construction industry with the use of modern technologies, production capacity for basic materials increases.

The existing capacities for the production of building materials at the country's enterprises show that when they are fully used, there is no need to import basic building materials.

The factors that ensure the investment attractiveness of Tajikistan are listed. In addition, measures are shown to increase investment attractiveness for priority production.

Keywords: *natural resources, investitsiya, efficient use of resources, water resources, water and energy resources*

УДК: 330

АРЗӢБИИ ВАЗӢИ МУОСИРИ МАОРИФИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

БОБОЗОДА ОДИЛҶОН ОЛИМ,

унвончӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 936-02-01-02. E-mail: odiljon0990@mail.ru

Мақолаи мазкур ба омӯзиши арзёбии вазъи муосир маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди барраси қарор гирифтааст. Муаллиф ибраз медорад, ки маориф дар ҷаҳони имрӯза ба захираи муҳимтарини рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва рушду такомули инфиродии шахрвандон мубаддал гардидааст. Рушди соҳаи маориф яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. Маориф дар тарбияи қувваи кории баландиқтисос ва ташаккули иқтисодии ҷомеаи босубот нақши ҳалкунанда мебозад

***Калидвожаҳо:** маориф, қонунгузорӣ, сармояи зеҳнӣ, буҷети давлатӣ, ҷаҳонишавӣ, мактаб, сармоя, меъёрҳои ҳуқуқӣ, мубодилаи илмию техникӣ, иҷтимоӣ, илм, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли.*

Пӯшида нест, ки дар ҳамаи давраҳои таърихӣ яке аз рукҳои асосию пешбарандаи ҷомеаи инсонӣ ва пояҳои муҳими давлатдорӣ соҳаи маориф маҳсуб меёбад. Бе муболиға рушду нумӯи ҳар як давлату миллат аз рушду инкишофи соҳаи маориф алоқамандии сахт дорад[10].

Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маорифу илм, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли таҳти таваҷҷуҳи хосаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати кишвар қарор гирифта, дар ин самт тадбирҳои мушаххас андешида шуданд.

Пешвои муаззами миллат дар паёми худ ба Маҷлиси Олӣ 16 апрели соли 2005 чунин қайд намуданд: «Рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа ва умуман ояндаи кишвар аз вазъи соҳаи маориф вобаста аст. Аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон илму маорифро ҳамчун захираҳои стратегии пешрафти кишвар арзёбӣ мекунад ва барои маърифатнокии аҳолии мамлакат ва тадричан беҳтар намудани аҳволи иҷтимоии кормандони соҳаи илму маориф мунтазам тадбирҳои зарурӣ меандешад».

Ҳамин тариқ дар аввали солҳои соҳибистиклолӣ бо сабаби нооромиҳои сиёсӣ соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишвар ба мушкилиҳо, аз ҷумла норасоии маблағгузори соҳа, хароб гаштани иншооти соҳа дар баъзе шаҳру ноҳияҳо, муҳоҷирати мутахассисони соҳа ва норасоии кадрҳо дар муассисаҳои таълимӣ дучор гардиданд.

Таъмини муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо кадрҳои омӯзгорӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҷараёни таълиму тарбия маҳсуб гардида, аз оғози давраи соҳибистиклолии кишвар дар маркази диққати роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифт. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 1993 зимни суханронӣ дар назди донишҷӯёну омӯзгорони ҷумҳурӣ гуфта буданд: «Ояндаи ҷумҳурӣ бештар ба таҳсил ва ҳаматарафа дониш андӯхтани ҷавонон вобаста аст».

Бо мақсади ислоҳи вазъи бавучудомада ва таҳкими заминаи ҳуқуқии соҳаи маориф соли 1993 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» қабул гардид ва дар заминаи он баҳри ҷалби мутахассисони ҷавон ба муассисаҳои таълимӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли

1995 «Дар бораи баъзе тадбирҳои беҳтар намудани истифодаи мутахассисони ҷавон баъди хатми мактабҳои олии ва миёнаи махсус» ба тасвиб расид.

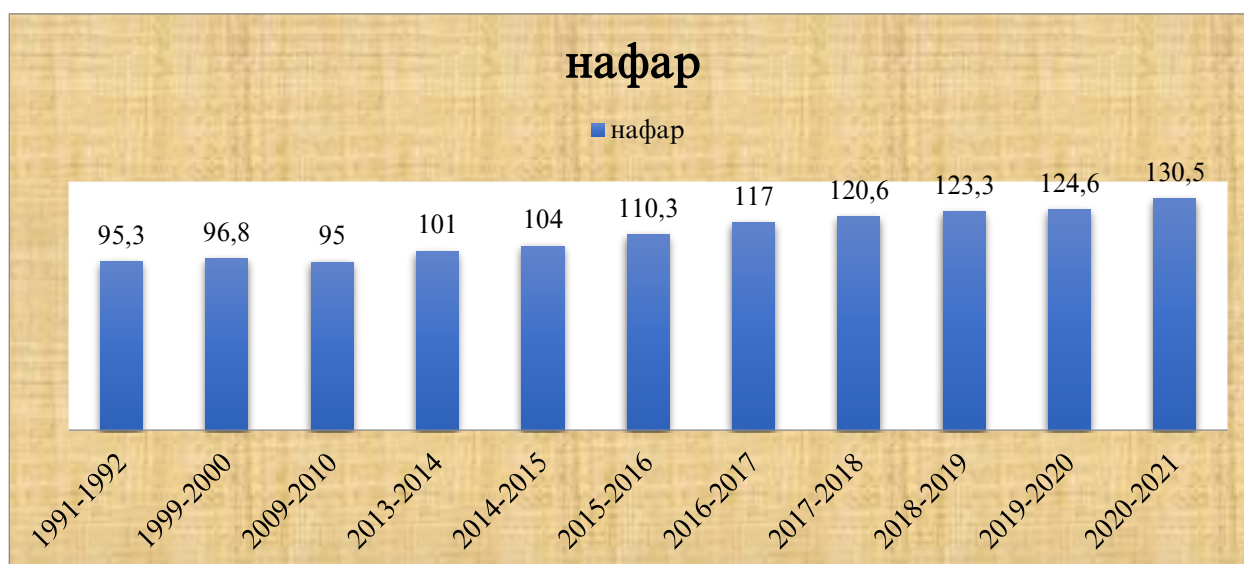
Дар баробари ин бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2006, №197 «Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон» барои ҳавасмандгардонии онҳо як қатор имтиёзҳои иловагӣ, аз қабилӣ чун намудани заминӣ наздиҳавлигӣ, қарзҳои имтиёзнок ва ғайраҳо амалӣ гардиданд[9].

Дар баробари ин таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатии тайёр кардани мутахассисони соҳаи омӯзгорӣ барои солҳои 2005-2010 ва солҳои 2011-2016 дар таҳкими заминаҳои моддию техникаӣ ва кадрӣ муассисаҳои таълимӣ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии моддию маънавии омӯзгорон шароити мусоид фароҳам овард (диаграмма №1.).

Диаграммаи №1.

Шумораи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

(ҳазор нафар)

Сарчашма: Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе: Нашириёти 2021. 192 саҳифа

Ҳамин тариқ ба мушоҳида мерасад, ки дигаргунсозии мазмун ва моҳияти таълим, ворид шудан ба фазои таҳсилоти ҷаҳонӣ ва дар маҷмӯъ ислоҳоти соҳаи маориф як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ гардиданд, ки барои фароҳам овардани шароити мусоиди донишомӯзии хонандагон, истифодаи усулҳои ҳамкорӣ дар таълим ва технологияи инноватсионӣ, таҳкими заминаи моддию техникаӣ ва дар маҷмӯъ ба баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот мусоидат намуданд.

Инчунин бояд қайд намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии 4 апрели соли 2003 чунин баён дошта буданд: «Вақте мо дар бораи тарбияи наслҳои нав - ояндаи миллат сухан меронем, фаромӯш набояд кунем, ки онҳо бояд дар мактабҳои бо таҳизоти замонавӣ, аз ҷумла компютер мучаҳҳазшуда таҳсил намоянд, устодони хуб таълимгирифта, китобҳои дарсии ба шароити истиқлолият ва мушаххасоти миллӣ ҷавобгӯ дошта бошанд».

Тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати кишвар, бахусус марҳила ба марҳила таҳия ва татбиқи гардидани чор барномаи давлатии компютерикунонии мактабҳо имкон доданд, ки муассисаҳои таълимӣ бо 72014 адад компютер, 11706 адад принтер, 2991 адад тахтаи электронӣ ва 3983 адад видеопроектор мучаҳҳаз гарданд. Инчунин 2579

муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ба шабакаи Интернет ба воситаи WiFi - модемҳо пайваст гардиданд (*ҷадвали №2.*)

Ҷадвали №2.

Шумораи компютерҳо, видеопроекторҳо, принтерҳо ва дастрасӣ ба интернет дар солҳои 2011-2020

Сол	Компютер	Видеопроектор	Принтер	Шумораи МТМУ, ки ба интернет пайвастшудаанд
2011	38486	-	5792	737
2012	41464	-	6395	825
2013	44072	-	7447	1146
2014	48125	-	8008	1272
2015	53556	-	8716	1441
2016	55589	-	9207	1599
2017	59180	-	10128	2230
2018	62863	2486	10778	2488
2019	68332	3303	11246	2530
2020	72014	3983	11706	2579

Сарчашма: Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе: Нашириёти 2021. 192 саҳифа

Қобили тазақкур мебошад, ки дар Тоҷикистони соҳибистиклол 150 адад муассисаҳои таълимии типии нав, бахусус мактабҳои хусусӣ ва ғайридавлатӣ ташкил гардиданд, ки аз ин шумора 75 гимназия (57 гимназияи давлатӣ, 18 гимназияи ғайридавлатӣ), 75 литсей (63 литсейи давлатӣ, 12 литсейи ғайридавлатӣ) мебошанд (*ҷадвали №5.1.2.*)

Ҳамчунин дар ин давра 9 адад мактаби Президентӣ барои хонандагони болаёқат бунёд ва мавриди истифода қарор дода шуд, ки дар онҳо беҳтарин шароити таълим муҳайё карда шудааст.

Ҳамзамон теъдоди мактаб-интернатҳо аз 41 адади соли 1991 то 63 адад дар соли 2021 ва хонандагони онҳо мутаносибан аз 3,6 ҳазор нафар то 8,1 ҳазор нафар зиёд гардид.

Ҷадвали №3

Шумораи муассисаҳои таълимӣ ва хонандагон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2021

Солҳои таҳсил	Муассисаҳои таълимӣ		Гимназияҳо		Литсейҳо	
	Адад	Шумораи хонандагон (ҳазор нафар)	адад	Шумораи хонандагон (нафар)	адад	Шумораи хонандагон (нафар)
1991-1992	3229	1325,4	1	-	0	-
1995-1996	3461	1322,8	12	-	5	-
2000-2001	3406	1521,8	32	-	51	-
2005-2006	3804	1682,0	77	-	57	-
2010-2011	3747	1694,7	89	-	60	-
2015-2016	3855	1785,7	83	49846	68	28922
2020-2021	3920	2110,2	75	55182	75	38883

Сарчаишма: Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе: Нашириёти 2021. 192 саҳифа

Аз таҳлилҳо чунин бар меояд, ки дар дар кишвар 3020 иншооти соҳаи маориф бо зиёда аз 1,3 млн. ҷойи нишаст сохта, ба истифода супорида шуданд. Тамоюли бунёди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар солҳои 1991-2020 оварда шудааст, ки аз афзоиши маблағгузори сохтмони иншоот дар 10 соли охир шаҳодат медиҳад.

Қобили тазаккур мебошад, ки татбиқи ислохот дар соҳаи маориф ва баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ имкон дод, ки шумораи иштирокчиёни олимпиадаҳои байналмилалӣ дар солҳои 2011-2020 қариб ду баробар зиёд гардад.

Ҳамон сол аз 352 ҷойи ҷудогардида 189 нафар духтарон ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ қабул шуданд [7].

Дар солҳои минбаъда дар асоси Нақшаи қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи муқарароти қарорҳои дахлдори Ҳукумати кишвар амалӣ карда шуданд (қадвали №4.):

Қадвали №4.

Қабули донишҷӯён ба муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурӣ тибқи квотаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Солҳо	1997	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Духтарон	189	517	541	648	678	625	629	638	671	639
Писарон	-	-	128	559	634	596	598	608	648	612

Сарчаишма: Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе: Нашириёти 2021. 192 саҳифа

Қобили тазаккур мебошад, ки дар ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимии томақтабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият менамоянд. Аз ҳисоби духтарони ноҳияҳои дурдаст тайёр намудани мутахассисонро Пешвои муаззами миллат ханӯз соли 1997 дар анҷумани сеюми иттиҳодияҳои занон, созмонҳои ғайриҳукумати занони ҷумҳурӣ ба миён гузошта, қайд намуда буданд, ки: «барои ҳарчи бештар ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва роҳбарии истеҳсолот ҷалб намудани занон бояд аз ҳисоби духтарон мутахассисони соҳаҳои гуногун хоҷагии халқ барои таъмин намудани ноҳияҳои дурдаст тайёр карда шаванд».

Дар буҷети давлатӣ барои соли 2021 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф ба маблағи 5604,4 млн. сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, ки ин нисбат ба соли 2020 – ум 599,7 млн. сомонӣ ё ин, ки 12,0 фоиз афзоиш ёфта, 19,9 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 6,4 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад [11].

Диаграмаи №1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз диаграмаи мазкур мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми умумии маблағҳои пешбинишуда маблағҳои махсуси муассисаҳои таълимӣ – 1017,2 млн. сомонӣ ва маблағҳои грантӣ ва қарзӣ – 319,0 млн. сомонӣ буда, мутаносибан ба андозаи 13,4 фоиз афзоиш ва 15 фоиз кам шудааст.

Ҳамин тариқ гуфтан ба маврид мебошад, ки сохтори харочоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифро дар соли 2021, аз рӯи афзалиятҳои соҳа, яъне рушди таҳсилоти томактабӣ ва рафти ислоҳоти маблағгузорию он, рушди низоми тақмили ихтисос, мучаҳҳазгардонии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бо таҷҳизоту лавозимоти таълимӣ таҳия гардида, барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот ва омода намудани шароити мусоид барои таҳсил мусоидат хоҳад намуд, аз ҷумла барои нигоҳдорию:

Ҷадвали №5

Сохтори харочотию буҷети давлатӣ ба соҳаи соҳаи маориф дар соли 2021

Зинаҳои таҳсилот	Шумораи муассисаҳо (адад)	Шумораи кӯдакон, хонандагон, донишҷӯён (нафар)	Шумораи кормандон, омӯзгорон, мураббӣён (нафар)	Маблағҳои раवонагардида ба ин самт (млн сомонӣ)	Афзоиш нисбати соли 2020 (%)
Таҳсилоти томактабӣ	517	86634	16417	396,3	33,2
Таҳсилоти умумӣ	3799	1879388	214387	3114,2	10,6
Таҳсилоти ибтидоии касбӣ	61	21947	4128	81,5	7,4
Таҳсилоти миёнаи касбӣ	58	42194	3674	260,1	16,9
Таҳсилоти олии касбӣ	32	168369	19475	962,7	17,7
Муассисаҳои дигар	617		13161	789,6	0,8

Ҳамагӣ:	5084	2198532	271242	5604,4	11,9
---------	------	---------	--------	--------	------

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Вазорати молия Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки самаранок ва мақсадноки маблағҳои бучетӣ, меъёрҳои ҳадди ақалии маблағгузорӣ ба сари ҳар як хонанда ва ҳар як мактабро бо дарназардошти афзоиши хонандагон зиёд гардида, инчунин муассисаҳои томактабӣ низ ба маблағгузорию меъёрии (сарикаси) гузаронида шуд. Барои ин мақсад, дар бучети давлатии соли 2021 барои фаъолияти муассисаҳои томактаби маблағи 323,1 млн. сомонӣ ва ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ 3079,1 млн. сомонӣ пешбинӣ гардида, нисбат ба соли 2020-ум 334,9 млн. сомонӣ ё 12,2 фоиз зиёд мебошад. Дар бучети давлатӣ барои соли 2021 аз ҳисоби маблағҳои асосии мутамарказ ҷиҳати сохтмони бино ва иншоотҳои соҳа 377,9 млн. сомонӣ пешбинӣ карда шудааст, Барои маблағгузорию соҳаи илм дар бучети давлатӣ маблағи 157,5 млн. сомонӣ пешбинӣ гардидааст, ки нисбат ба соли 2020 ба маблағи 42,2 млн. сомонӣ ё 36,6 фоиз афзоиш ёфта, 0,6 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти бучети давлатӣ ва 0,2 фоизи Маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил медиҳад.

Дар соҳаи илмҳои тибб ҷиҳати рушди фаъолият ва шумораи олимони ҷавони соҳаи тибб тавассути дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии навоариҳо, фаъолияти эҷодӣ, корҳои ихтироъкорӣ ва патентию литсензионӣ озмуни «Олими ҷавони сол» ташкил карда шуд.

Ҳамин тариқ хулоса намудан ба маврид мебошад, ки рушди соҳаи маориф дар шароити муосир барои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим мебошад. Чуноне, ки дар боло қайд шуд дар замони муосири бозоргонӣ иқтисоди ба дониш асосёфта барои рушди иқтисоди мамлакатҳо бисёр муҳим буда яке аз омилҳои асосии рушд ба шумор меравад. Барои Тоҷикистон – ҳамчун як давлати дар давраи гузариш қарор дошта рушди соҳаи мазкур ниҳоят муҳим арзёбӣ мешавад. Тавассути дуруст ба роҳ мондани низоми маориф мо метавонем рушди дигар соҳаҳоро таъмин кунем.

Муҳимияти соҳаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар меҳвари сиёсати худ қарор дода пайваста маблағгузориҳои бучетии соҳаро зиёд менамояд. Ҳиссаи хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳаи маориф нисбат ба ММД дар давраи солҳои 2010-2021 аз 2,43 % ба 6,3% соли 2023 зиёд гардидааст. Бояд тазаккур дод, ки агар дар соли 2010 ҳиссаи хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳаи маориф 3,41 % ташкил медод, он гоҳ ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 19,5 % рафта расидааст.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ», аз 26.12.2019. - Душанбе. С.3;
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», аз 15 марти соли 2016, №1299;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», аз 22.07.2013с., №1004
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024», аз 15 ноябри соли 2023, № 1157;
6. Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

7. Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе-2022

8. Маҷмӯаи оморӣ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023.

9. Маҷмӯаи оморӣ. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023.

10. Гузоришҳои Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]

11. Гузоришҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

БОБОЗОДА ОДИЛДЖОН ОЛИМ,

соискатель кафедры управления государственными финансами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел.: (+992) 936-02-01-02. E-mail: odiljon0990@mail.ru

Данная статья основана на оценке современного состояния образования в Республике Таджикистан. Автор констатирует, что образование в современном мире стало важнейшим ресурсом экономического и социального развития стран, повышения уровня благосостояния и индивидуального развития и совершенствования граждан. Развитие образования является одним из приоритетных направлений социальной политики государства. Образование играет решающую роль в подготовке высококвалифицированной рабочей силы и создании потенциала стабильного общества.

Ключевые слова: образование, законодательство, интеллектуальный капитал, государственный бюджет, глобализация, школа, капитал, правовые нормы, научно-технический обмен, социальная сфера, наука, здравоохранение и социальная защита населения.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BOBOZODA ODILJON OLIM,

applicant of the Department of Public Finance Management
Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Phone: (+992) 936-02-01-02. E-mail: odiljon0990@mail.ru

This article is based on an assessment of the current state of education in the Republic of Tajikistan. The author states that education in the modern world has become the most important resource for the economic and social development of countries, increasing the level of well-being and individual development and improvement of citizens. The development of education is one of the priority areas of the state's social policy. Education plays a critical role in developing a highly skilled workforce and building the potential for a sustainable society.

Keywords: education, legislation, intellectual capital, state budget, globalization, school, capital, legal norms, scientific and technical exchange, social sphere, science, healthcare and social protection of the population.

УДК: 336.41.35

ИПОТЕКАИ ИСЛОМӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
МАСОИЛИ РУШДИ ОН

СОЛИХОВА МАЙСАРА ДАВЛАТОВНА,

ассистенти кафедраи кори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 98-515-95-95. E-mail: solihovamaysara@mail.ru.

Дар мақола масъалаи ташаққул ва дурнамои рушди ипотекаи исломӣ барои беҳсозии шароити иҷтимоии зиндагии аҳоли бо мақсади пешрафти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф ҷанбаҳои назариявӣ - амалии масъалаи дастрасии аҳоли ба ипотекаи исломиро мавриди таҳлил қарор дода, дар шароити муосир нақши ин маблағгузори исломиро дар болоравии сатҳи некӯаҳволии мардум баланд арзёбӣ намудааст. Махсусан қайд шудааст, ки имрӯз дар баробари бонкҳои анъанавии амалкунанда, бонкдори исломӣ аз рӯи маҳсулотҳои Муробаҳа, Мусавама, Иҷора, Иҷора мунтаҳия биттамлик, Мушоракаи мутаноқиса ва Истисноъ барои рушди маблағгузори ипотекаӣ имкониятҳои бештар доранд. Таҷрибаи пешниҳоди маблағгузори ипотекаи исломӣ дар кишварҳои мутараққӣ низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар маҷмӯъ, муаллиф оид ба таҳкими маблағгузори ипотекаи исломӣ як қатор тақлифоти ҳудро пешниҳод намудааст, ки метавонад, дар афзунгардии қарзҳои ипотекаӣ низоми бонкӣ ва содагардонии дастрасии аҳоли ба онҳо кӯмак менамояд.

Калидвожаҳо: бонкдори исломӣ, низоми бонкӣ, ипотекаи исломӣ, маблағгузорӣ, маҳсулотҳои бонкдори исломӣ, ширкатҳои сохтмонӣ, манзили истиқоматӣ, заминаи ҳуқуқӣ – иқтисодии қарзҳои ипотекаӣ, бозори қарзҳои ипотекаӣ, қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, шартномаи хариду фурӯш, изофалуӣ, иҷорапулӣ.

Дар шароити муосир дастрасии аҳоли ба қарздиҳии ипотекаӣ яке аз масоили мубрам дар низоми иқтисодии ҳар як давлат ба шумор меравад. Зеро аҳамияти доштани манзили худӣ ба саломатии оила, яъне ба паст гаштани шиддати маишӣ (талокҳо, ҷанҷолҳо дар оила аз сабаби набудани манзили худӣ) таъсири мусбӣ мерасонад. Бояд қайд намуд, ки ҳар як оилаи солим тақягоҳи давлат аст, ки ба воситаи қарздиҳии ипотекаӣ онҳо соҳиби манзили шахсӣ гардида, вазъи иқтисодӣ – иҷтимоии давлатро беҳтар месозад [13,с.64-69]. Имрӯз бештари аҳоли аз ҳисоби бучети оила иҷорапулӣ пардохт мекунанд, аз ҳамин сабаб қарздиҳии ипотекаӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ хеле муфид мебошад. Яъне қарзҳои ипотекаӣ заминаи таҳкимбахшандаи ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли буда, баррасӣ ва таҳқиқи масоили ба он вобаста метавонад, ки рушди онро таъмин созад. Бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра рушд ёфта, сохтори институтсионалии он тараққӣ ёфта истодааст, ки он ба воридшавии субъектҳои нав ба ин бозор заминаи мусоид фароҳам овардааст. Махсусан ба бозори хизматрасонии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидани ташкилотҳои қарзии исломӣ ва дар ин замина тараққӣ додани доираи хизматрасониҳои бонкӣ барои дастрасии аҳоли ба қарзҳои ипотекаӣ фазои муносиб таҳия карда шуд. Аҳоли дар баробари бонкҳои анъанавӣ метавонад, аз хизматрасониҳои бонкҳои исломӣ низ истифода намояд. Дар айни замон ташкилотҳои қарзии исломӣ барои муштариён худ маблағгузорӣ барои хариди манзил аз рӯи аҳдҳои Муробаҳа ва Иҷора пешниҳод намуда истодаанд, ки боиси афзунгардии ҳаҷми қарзҳои ипотекаӣ дар мамлакат гардида, сатҳи некӯаҳволии аҳолиро таҳким мебахшад.

Ипотекаи исломӣ ин маблағгузорӣ намудан барои хариди амволи ғайриманқул тибқи принципу меъёрҳои шариатӣ мебошад. Бояд гуфт, ки Ислом гирифтани ва интиқоли пулро бо фоиз қатъиян манъ кардааст. Қуръони карим мефармояд:

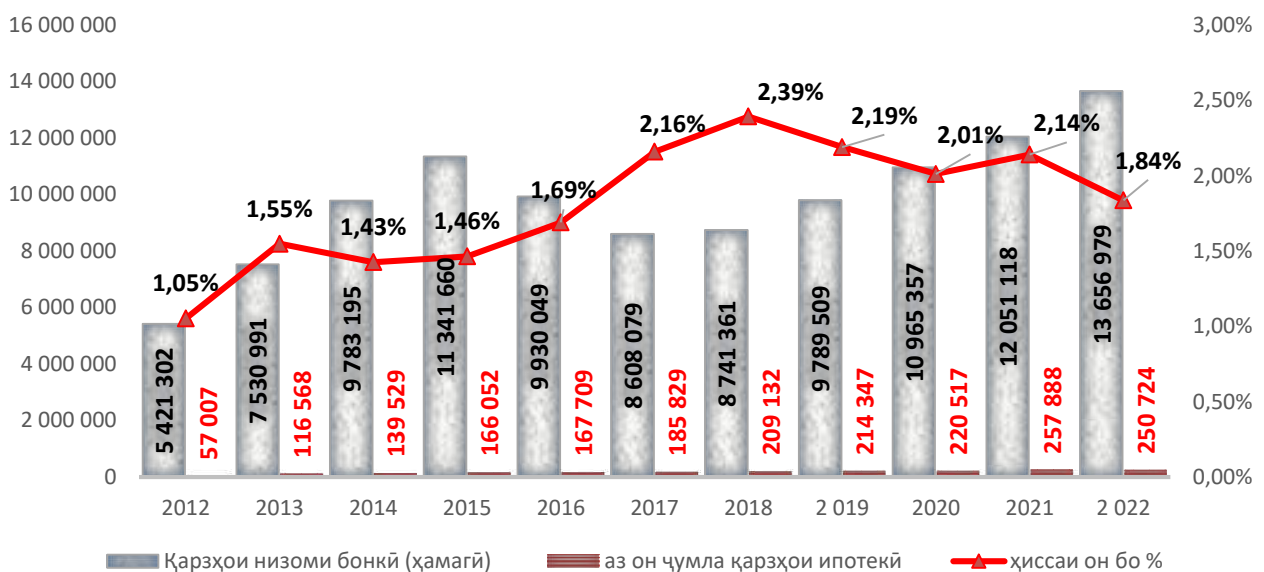
«Худованд тичоратро ҳалол ва риборо ҳаром кард» (Сураи Бақара, ояи 275). Аз ин лиҳоз, маблағгузори ипотекаи исломӣ низ фаъолияти мамнӯъ аст. Яке аз омилҳои асосие, ки ипотекаи исломӣ аз ипотекаи анъанавӣ фарқ мекунад, ин дар амалиётҳои онҳо мавҷуд набудани «рибо» - фоизе, ки Ислом манъ кардааст [8,с.204-213], мебошад. Бартарияти ипотекаи исломӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми ба таъхир афтодани қарз ҷарима намеситонад ва маржа байни арзиши мол ва нархи фурӯши он муайян карда, то охири муҳлат фоидаи бонк бетағйир мемонад. Илова бар ин бонкдори исломӣ тамоми хароҷоти бақайдгирии амволи ғайриманқулро ба ўҳдаи худ мегирад. Инчунин бонкдори исломӣ ҳангоми маблағгузорӣ ҳамчун шарикӣ муштарӣ баромад намуда, хавфҳои баробар тақсим карда мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар аксари кишварҳои исломӣ ва дунявӣ маблағгузори ипотеки исломӣ фаъолона рушд карда истодааст. Инчунин дар Қазоқистон аввалин бонки исломӣ «Ал Ҳилал» (Al Hilal Bank) ва "Bank Freedom Finance Kazakhstan" бо шартҳои имтиёзнок тавассути аҳди Муробаҳа ипотекаи исломӣ барои аҳоли пешниҳод менамоянд [9,с.197-207]. Дар айни замон даҳҳо моделҳои ипотека дар ҷаҳон амал мекунанд, ки пеш аз ҳама ба хусусиятҳои минтақаҳо ва дараҷаи рушди иқтисодии онҳо вобаста мебошад. Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ қарздиҳии ипотека ҳамчун омилҳои муҳими таъмини аҳоли бо манзили шахсӣ доништа мешавад. Аз ин лиҳоз, Бонки миллии Тоҷикистон барои инкишофи қарздиҳии ипотека соли 2008 Қонуни ҶТ «Дар бораи ипотека» қабул кард. Лекин дар ҷараёни суҳб қарор дорад, ки баъзе меъёрҳои он ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ намебошад. Яке аз роҳҳои самараноки ҳалли масъалаи дастрасии ташкилотҳои қарзӣ ба манбаҳои пулӣ барои рушди қарздиҳии ипотекаи манзилӣ, таҳия ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қиматноки ипотекии манзилӣ» мебошад. Зарур аст, ки бо истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ заминаи ҳуқуқӣ – иқтисодии қарзҳои ипотека дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда шавад ва тақвияти минбаъдаи онҳо таъмин гардад [3,с.97].

Барои аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон манзили худӣ аҳамияти бузурги ахлоқию равонӣ дорад. Илова ба ин, рушди бозори амволи ғайриманқул ба таъсири ҷойҳои нави корӣ ва коҳиши сатҳи бекорӣ мусоидат мекунад. Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта аҳоли аз ҳисоби қарзи ипотека соҳиби манзили шахсӣ мешаванд. Масалан дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бо воситаи қарзи ипотека 82,9% амволи ғайриманқул харида шудааст [14]. Барои ҳалли ин масъала мавҷудияти инфрасохтори зарурӣ ва шароити муносибро барои рушди босамари манбаҳои маблағгузорӣ талаб мекунад. Дар ин шароит ба бозори миллӣ ворид шудани сармояи хориҷӣ ва таъсири он ба рушди бозори қарзӣ дар умум ва бахусус, бозори қарздиҳии ипотека пурзӯр мегардад. Бо назардошти аҳамияти баланди иқтисодӣ – иҷтимоии қарзҳои ипотека дар санадҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи он муайян ва дурнамои рушди он коркард гардидааст. Аз ҷумла, яке аз санади стратегие, ки дар он қарзҳои ипотека ҳамчун омилҳои таъмини аҳоли бо манзили шахсӣ муайян гардидааст, ин **Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР)** доништа мешавад [11, с.55]. Яке аз ҳадафҳои СМР ин рушди қарздиҳии ипотека, шартӣ ҷиддии бунёд намудани иқтисодиёти тавоно, устувор ва рақобатпазир мебошад, ки ба коҳиш додани хавфҳои иҷтимоӣ, поён бурдани сатҳи таваррум, таҳкими низоми бонкӣ ва молиявӣ, афзоиши соҳтмони манзил ва соҳаҳои ба он алоқаманди соҳибкорӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон дар СМР барои давраи то соли 2030 омадааст, ки «на кам аз 30 фоизи манзил дар бозори ибтидоӣ бо истифода аз воситаҳои қарзии ипотека харидорӣ шавад» [11,с.54]. Дар ин робита, зарур аст, ки бе дастгирии давлат дар марҳилаи аввал,

ба роҳ мондани қарздиҳии ипотекаӣ бениҳоят мушкил аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якқатор мушкilotҳои боздорандаи рушди қарздиҳии ипотекаӣ мавҷуд мебошад, ки инҳоянд: набудани барномаҳои давлатӣ оид ба рушди қарздиҳии ипотекаӣ, муносибати манфии як қисми аҳоли ба қарздиҳӣ аз назари ситонидани фоизҳо (меъёри ахлоқӣ), меъёрҳои баланди фоизи қарз, номукаммалии пояи қонунгузорӣ, нархҳои баланд ба амволи ғайриманқул, сатҳи пасти маоши кормандони давлатӣ, сатҳи пасти даромади расман тасдиқшудаи аҳоли, ҳиссаи баланди пардохтҳои ғайрирасмӣ аз тарафи корфармоён, таъминоти гаравӣ, инчунин дар ташкилотҳои қарзӣ набудани ҳаҷми зиёди «пулҳои дароз» барои пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, ҳамаи бартаарафсозии ин мушкilotҳо метавонад чараёни пешниҳоди қарзҳои ипотекиро густариш диҳад.

Нишондиҳандаҳои омории диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ сол ба сол афзуда истодааст. Агар дар соли 2012 ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ маблағи 57 007 ҳазор сомониро ташкил дода бошад, пас дар соли 2022 ин маблағ то ҳадди 250 724 ҳазор сомонӣ расид, ки ин нисбат ба ҳамин давра тақрибан 4,4 маротиба зиёд гардид. Новобаста аз афзоиши қарзҳои ипотекаӣ ҳиссаи он дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ хеле паст аст, ки 1,84%-ро дар бар мегирад. Масалан, дар Федератсияи Русия соли 2021 ин нишондиҳанда 15,5%-ро ташкил додааст. Айни замон қарзҳои ипотекаӣ дар таркиби сандуқи қарзии низоми бонкӣ ҳолати ноустуворо доранд ва зарур аст, ки ташкилотҳои қарзӣ дар ин самт аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намоянд (диаг 1).

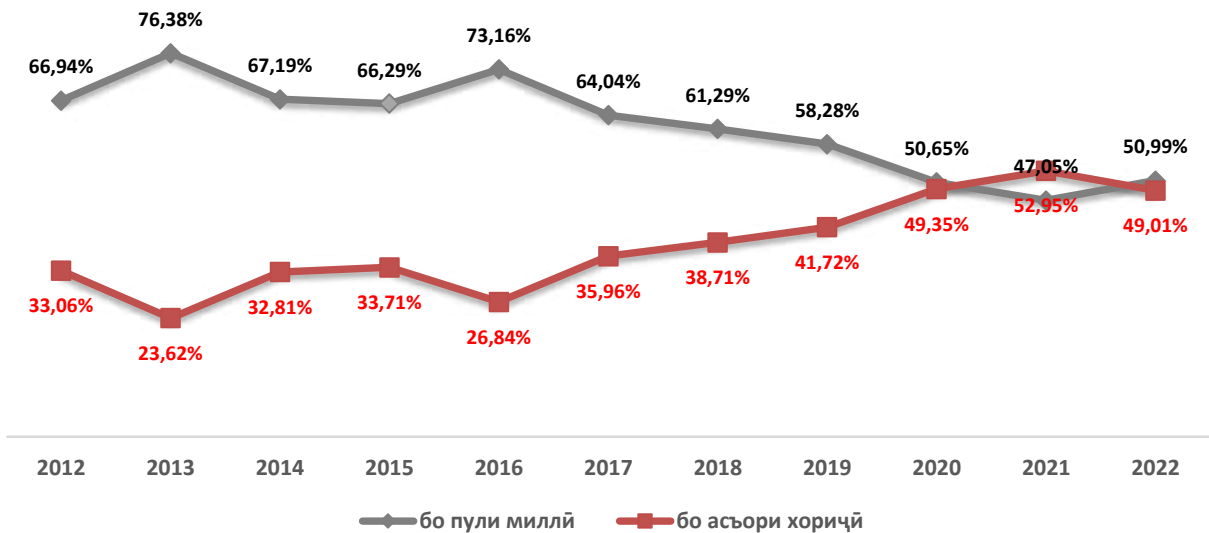

Диаграммаи №1. Ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ (бо млн.сомонӣ ва бо %)

Сарчашма: таҳияи муаллиф аз бюллетени омори бонкӣ– №12 (329) 2022. – С.112

Воқеан, ташкилотҳои қарзиро лозим меояд, ки барои ташаккул ва афзоиши қарзҳои ипотекаӣ бо ширкатҳои соҳтмонӣ ҳамкориҳои мутақобиларо ба роҳ монанд. Мутаассифона то ҳол ҳамкориҳои судманд миёни ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои амалкунандаи соҳтмонӣ шартномаҳои пешбурди фаъолият камтар ба назар мерасад, ки ин омил ба рушди устувори чунин шакли маблағгузорӣ монеа эҷод менамояд. Омилҳои муҳими дигаре, ки бояд мавриди тавачҷӯҳи хоса қарор гирад, ин мавҷуд набудани воситаҳои рӯйпӯшкунони хавфҳо (ҳедҷкунонӣ) дар бозори бонкӣ мебошад, ки дар навбати худ боиси мушкilotи мавҷудияти захираҳои молиявӣ барои қарздиҳии ипотекаӣ бо пули миллӣ мегардад [5,с.39-44]. Дар ин ҳолат, Бонки миллии Тоҷикистон бояд ин ташаббусро ба уҳдаи худ гирад ва бозори ҳедҷкунониро барои ташкилотҳои

қарзӣ дастрас намояд, то ки ин дар навбати худ бонкҳоро аз хавфҳои асъорӣ ҳимоя намуда, бо пулҳои «дароз» бо пулли миллӣ таъмин кунад. Дар ин маврид, бояд хавфҳои асъорӣ пешгирӣ карда шаванд, зеро бонкҳои тичоратӣ бинобар сабаби зиёд будани хавфҳои асъорӣ наметавонанд, ки ҳиссаи қарзҳоро бо пули миллӣ афзоянд. Аз таҳлили диаграммаи 2 бар меояд, ки таи солҳои 2012- 2017 ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ бо пули миллӣ ба маротиб нисбат ба қарзҳои асъори хориҷӣ зиёд буд. Зиёд будани қарзҳои ипотекаӣ бо пули миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ аз устувории истеҳсолоти дохилӣ ва ҳолати мӯътадили иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад. Аммо, аз оғози соли 2018 то инҷониб зиёдшавии ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ бо асъори хориҷӣ ба назар мерасад, ки ин аз омилҳои беруниқтисодӣ ва сабабҳои гуногун вобастагӣ дорад. Таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки яке аз сабабҳои асосии афзоиши ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ бо асъори хориҷӣ ин хавфи баланди беқурбшавии пулли миллӣ мебошад, ки ин ҳолат аҳолиро барои нигоҳ доштани амонатҳои худ бештар бо асъори хориҷӣ водор месозад (диаг 2).

Диаграммаи №2. Рушди қарзидиҳии ипотекаӣ дар заминаи асъор (бо %) **Сарчашма:** таҳия муаллиф аз бюллетени омили бонкӣ– №12 (329) 2022. – С.68.

Дар низоми бонкии кишвар раванди қарзидиҳии ипотекаӣ ғайриқаноатбахш арзёбӣ мешавад, ки аз 15 - то бонки фаъолияткунанда, танҳо 7 – то бонки тичоратии амалкунанда ба муштариён қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод мекунанд. Дар 8 – то бонки тичоратии боқимонда оид ба пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ, барномаҳои коркардгардида мавҷуд надорад, ки ин омил раванди ташаккули бозори қарзҳои ипотекиро дар ҷумҳурӣ боз медорад. Илова бар ин 2 – то ташкилотҳои амонатии қарзии хурд «Имон Интернешнл» ва «Ҳумо» ва 1-то равзанаи исломии «Фонди Имон» аз рӯи аҳди “Ичора” қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод менамоянд. Дар ин самт бояд ҳам ташкилотҳои қарзии анъанавӣ ва ҳам исломӣ фаъол бошанд ва роҳи усулҳои дастрасии кулай ва содда барои аҳоли пешниҳод созанд. Дар ҷадвали 1 оид ба шартҳои пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1

Таҳлили муқоисавии шартҳои қарзҳои ипотекаӣ дар низоми бонкӣ ва ҶСК “Тавҳидбонк”

Номгуи бонкҳо ва ТАҚХ	бо сомонӣ			бо доллари ИМА		
	бо %	тах-мӯҳлат	тах-маблағ	бо %	тах-мӯҳлат	тах-маблағ

1	ҚСҚ "Тавҳидбанк"	21,0%	60	1 000 000	10,5%	132	100 000
2	БДА ҚТ "Амонатбанк"	22,0%	120	1 500 000	10,0%	120	100 000
3	ҚСП "Аввалин банки молиявии хурд"	22,0%	120	500 000	14,0%	120	300 000
4	ТАҚХ «Имон Интернешнл»	25,0%	120	250 000	0,0%	0	0
5	ҚСҚ "Банки Эсхата"	26,0%	120	350 000	0,0%	0	0
6	ҚСП Банки Арванд	28,0%	120	200 000	0,0%	0	0
7	ҚСП ТАҚХ «Хумо»	30,0%	60	250 000	0,0%	0	0
8	ҚСҚ Алиф банк	32,0%	60	350 000	16,0%	84	35 000
9	Равзанаи исломии Фонди Имон (аҳди ичора)	16,0%	120	250 000	0,0%	0	0
10	ҚСП "Спитаменбанк"	0,0%	0	0	14,0%	120	300 000
Меъёр, муҳлат ва маблағи миёнавазн		24,7%	100	516 667	12,9%	115	167 000

Сарчашма: таҳия муаллиф дар асоси маълумотҳои сомонии расмии банкҳо ва ТАҚХ

Бояд қайд намуд, ки бо якчанд сабабҳо баъзе ташкилотҳои қарзӣ имконият надоранд, ки ба муштариён қарзҳои ипотекаӣ пешниҳод кунанд. Яке аз сабабҳои асосии пешниҳод накардани қарзҳои ипотекаӣ аз ҷониби аксарияти ташкилотҳои қарзӣ ин набудани маблағҳои "дарозмуддат" махсусан бо пули милли мебошад, ки аз аҳоли ҷалби амонатҳои дарозмуддат бо пули милли бисёр душвор аст. Илова бар ин талаботи шадид ба таъминоти қарз аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ, ки на ҳамаи аҳоли имконияти гарав гузоштанро доранд. Пешниҳоди қарз бо асъори хориҷӣ, ки талаботи аҳоли нисбати қарзҳои дарозмуддат бо асъори хориҷӣ хеле кам аст. Норасогии қонунгузорӣ ва мавҷудияти меъёри фоизҳои баланд ва ғ., ҳамаи ин омилҳо намегузоранд, ки ташкилотҳои қарзӣ ҳиссаи қарзҳои ипотекаиро дар сандуқи қарзии худ афзоиш диҳанд.

Қайд намоем, ки дар раванди ташаккули қарзҳои ипотекаӣ нақши давлат ҳамчун сарчашмаи асосии маблағгузорӣ мавқеи баландро дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз механизми дастгирии давлатӣ, фоизҳои қарзҳои ипотекаиро коҳиш карда мешавад. Чунин барномаи давлатӣ дар БДА ҚТ "Амонатбанк" амал менамояд, ки тибқи он қарзҳои ипотекаӣ ба кормандони соҳаҳои бучетӣ пешниҳод карда мешавад. Аммо, маблағи лоиҳаи мазкур камтар аст ва талаботи муштариёнро ба пуррагӣ қонеъ карда наметавонад. Инчунин, меъёрҳои фоизи қарзӣ барои аксари аҳоли таҳаммулнопазиранд. Ба ҳисоби миёна фоизҳои солана бо асъори хориҷӣ - 12,9% ва бо пули милли 24,7% - ро ташкил мекунанд. Коркарди механизмҳои паст кардани фоизҳо

тавассути барномаи махсуси давлатӣ то ҳадди фоизҳои баъзе мамлакатҳои Осиёи Марказӣ (8-10% солона) ба муҳлати то 15 сол зарур мебошад [7, с.18]. Аз ҳисоби мавҷудияти меъёри фоизҳои баланд ва барои сари вақт пардохт накардани қарз аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ чаримаҳо ситонида мешаванд, аз ҳамин сабаб муштарӣён бо ширкатҳои сохтмонӣ ҳамкорӣ менамоянд.

Бо назардошти ин ҳолат, ширкатҳои сохтмонӣ ҳамчун рақибони асосии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, барои ҷалби муштарӣён ва афзоиши фуруши хонаҳо бо шартҳои муфид манзилро пешниҳод менамоянд. Тибқи иҷозатномаҳои Кумитаи меъморӣ ва сохтмон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 2108 ширкатҳои сохтмонӣ фаъолият мекунанд, ки аз ин шумора 53 ширкатҳои хоричӣ мебошанд [4,с.138]. Бояд тазакурр дод, ки афзоиши сохтмони амволи ғайриманкул ба афзоиши шумораи ширкатҳои сохтмонӣ алоқаманд аст.

Қарздиҳии ипотекаӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим мебозад. Дар давоми соли 2021 аз рӯйи маълумотҳои оморӣ манзили истиқоматии сохташуда 1,546 млн.метри квадратиро ташкил медиҳад. Агар нархи миёнаи бозории 1 метри квадратӣ тақрибан 5 000 сомонӣ ҳисоб кунем (*1,546 млн.метри квадратӣ*5000 сомони*) ба 7,730 млрд сомонӣ баробар аст. Маълум мешавад, ки аҳоли аз ҳаҷми умумии хонаҳои сохташуда бо воситаҳои қарзҳои ипотекаӣ (*251 млн.сомонӣ / 7,730 млрд сомонӣ*) тақрибан 3–4% соҳиби хона гардиданд, ки қисми маблағҳои боқимондаи хонаҳои фурухташуда (*зиёда аз 7 млрд.сомонӣ*) берун аз низоми бонкӣ, аз дигар сарчашмаҳо пардохта карда шудаанд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

*Ба истифода додани хонаҳои истиқоматӣ дар минтақаҳои ҶТ
(ҳазор метри мураббаъ)*

Минтақаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сӯғд	418	423	464	509	516	434,4	453,8
Хатлон	393	291	271	204	251	292,5	334,1
ВМКБ	50	60	44	17	110	26,5	54,5
НТМ	227	117	188	211	178	251,5	190,9
Душанбе	175	293	195	217	401	458,5	512,7
Ҳамагӣ	1 263	1 185	1 162	1 160	1 456	1 463,4	1 546,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои оморӣ Агентии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. – Душанбе. 30 соли истиқлолияти давлатӣ – С. 473-475.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 пешбинӣ шудааст, ки «сатҳи миёнаи таъминот бо манзил ба сари ҳар аҳоли на кам аз 17 м² – ро ташкил медиҳад» [11,с.55]. Дар охири соли 2021 ба ҳисоби миёна ба ҳар сари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 10 м² масоҳати умумии биноҳои истиқоматӣ рост меояд. Аз рӯйи ин нишондиҳанда Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои мутараққӣ ба таври назаррас қафо менамояд. Масалан, дар Қазоқистон ин нишондиҳанда ба 23,2 м², дар Ўзбекистон – 18,2 м² ва дар Қирғизистон – 13 м² ташкил медиҳад. «Дар Олмон ба ҳар як нафар 50 м² масоҳати умумӣ, дар Британияи Кабир – 62 м², дар ИМА – 70 м² рост меояд». «Тибқи стандартҳои иҷтимоии СММ сатҳи камтарини таъмини манзил 30 м² ба як нафарро ташкил мекунад» [10,с.606].

Бо назардошти он, ки музди миёнаи маош дар мамлакат 1 895,92 сомони ро ташкил медиҳад, ва нархи як метри мураббаи манзил ба ҳисоби миёна тақрибан 5 000 сомонӣ мебошад. Дар чунин вазъият маълум мегардад, ки дар шароити имрӯза қарзи ипотекии манзилӣ – ин маҳсулотест, ки на ба табақаи васеи аҳоли, балки ба категорияи алоҳидаи шаҳрвандон мувофиқ меояд, ки кори босубот ва вазъи хуби молиявӣ доранд.

Теъдоди чунин шахсон дар байни эҳтиёҷмандони манзил камтар аз 10%-ро ташкил мекунад. Муҳаққиқон муайян мекунанд, ки ин нишондиҳанда дар мамлакатҳои дорони даромади баланд ба 60%, даромади миёна ба 40% ва даромади паст қариб ба 15% баробар аст. Бо ҳисоби миёна қарзҳои ипотекиро дар мамлакатҳои мутараққӣ 21,3%, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ 2,9% ва дар ҷаҳон 8% аҳолии гирифтаанд. Ба таври мисол, дар Ҳиндустон қарзҳои ипотека танҳо 2,3% аҳолиро ҷалб мекунад [10]. Аз омори таҳлилшуда бармеояд, ки дар ҷаҳон қарздиҳии ипотека асосан барои гурӯҳҳои аҳолии дорони даромади баланд хос аст.

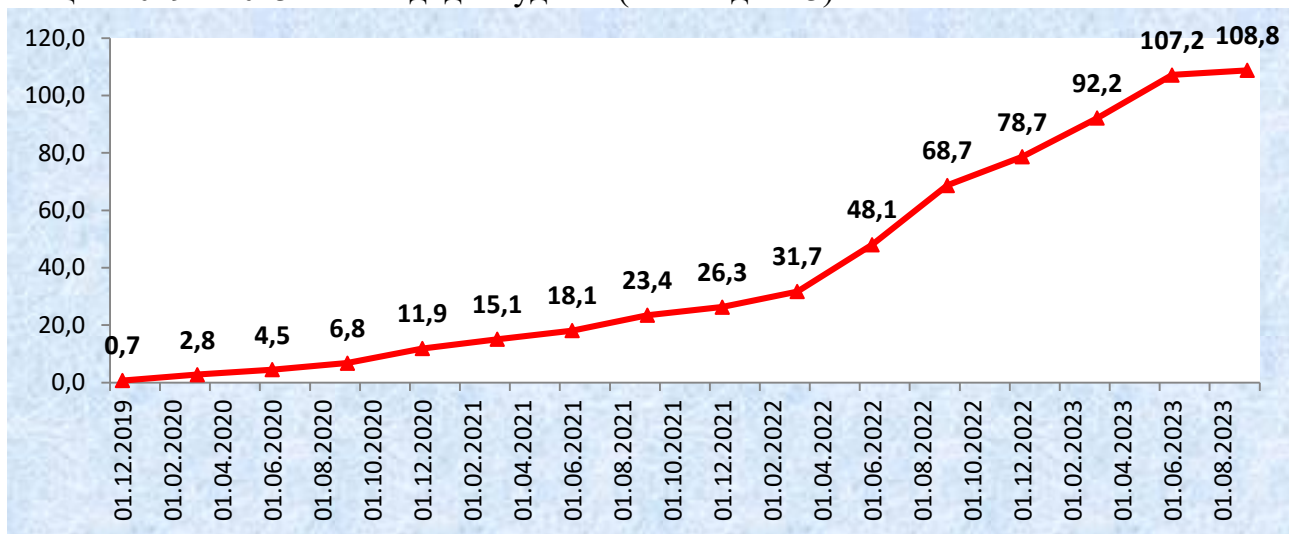
Таҳлил ва омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ дар асоси таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки барои пешрафти рушди қарздиҳии ипотека бонкдории исломӣ имкониятҳои бештар доранд, бо истифодаи маҳсулотҳои Муробаҳа, Мусавама, Истисноъ, Мушоракаи мутаноқиса, Иҷора ва Иҷора мунтаҳия биттамлик, ки метавонад бозори қарзи ипотекиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият бахшад [2,с.50]:

- Аҳди муробаҳа ин мутобиқи он бонки исломӣ бо дархости муштарӣ молеро аз фурӯшанда харидорӣ намуда, бо иловаи изофапулӣ ба муштарӣ мефурӯшад. Муштарӣ имкон дорад, ки арзиши молро дар мӯҳлатҳои баъдӣ, давра ба давра пардохт намояд. Дар аҳди Муробаҳа нархи хариди мол ва андозаи изофапулӣ ба муштарӣ ҳатман нишон дода мешавад;
- Аҳди мусавама ин шартномаи хариду фурӯш бе ифшо намудани нархи хариди мол ва изофапулӣ ба харидор мебошад;
- Аҳди иҷора ин навъи фаъолияти сармоягузорӣ, ки тибқи он иҷорадеҳ тавассути хариди махсус молики таҷҳизот ё дигар молу мулк шуда, онро ба иҷорагир ба иҷораи (кирояи) пулакӣ ба ихтиёрдорӣ ё истифодаи муваққатӣ дар муҳлати мувофиқашуда медиҳад;
- Аҳди иҷораи мунтаҳия биттамлик яке аз намудҳои шартномаи иҷора мебошад, ки мутобиқи он муштарӣ барои харидани молу мулки қаблан ба иҷора дода (барои ихтиёрдорӣ ва истифодаи муваққатӣ), ё баъди анҷомёбии муҳлати амали шартномаи иҷора ва ё давра ба давра дар давоми давраи амали шартнома ҳуқуқ пайдо мекунад.
- Аҳди мушоракаи мутаноқиса ин шартномаи шарикӣ мебошад, ки байни ду ё зиёда тарафҳо баста мешавад, ки мутобиқи он ҳар як шарик маблағи муайяни пулӣ ё бо розигии ҳамаи шарикон – дороиҳои моддиро мегузорад, ки ин ба ҳар шарик барои пешбурди кор бо истифодаи дороиҳои шарикон бо шартҳои тақсими фоида тибқи шартнома ҳуқуқ медиҳад ва зарарро ҳар як шарик мутобиқ ба маблағи ба сармояи умумии шарикон гузоштааш ба зимма дорад;
- Аҳди истисноъ ин фурӯши молу мулке, ки бояд аз ҷониби истеҳсолкунанда ё пудратчии сохтмон истеҳсол ё сохта шуда, баъди анҷомёбии кор ба фармоишгар вогузор карда шавад. Аҳди истисноъ бар хилофи дигар маҳсулотҳои бонкдории исломӣ, дар ҳолати мавҷуд набудани мол баста мешавад. Фарқият танҳо дар он аст, ки ҳангоми бастании аҳди истисноъ мушаххасоти маҳсулот ба таври пурра муайян карда мешавад.
- Аҳдҳои Муробаҳа, Мусавама ва Истисноъ, ки принсипи савдо (нарх+фоида) мебошад, бонк аз рӯи ин изофапулии муайян мегирад. Изофапулӣ метавонад дар шакли маблағи муайян ва ё фоидаи муайян аз арзиши молу дороиҳо ифода гардад ва то охири мӯҳлати маблағгузорӣ тағйир намеёбанд [1,с.363-365].
- Аҳдҳои Иҷора/Иҷора мунтаҳия биттамлик ва Мушоракаи камшаванда, ки принсипи иҷораи (амалиётӣ ва молиявӣ) мебошад, бонк аз рӯи ин иҷорапулӣ мегирад. Бо мақсади пешгирии хавфҳои бозорӣ ва тағйирёбии нарх дар аҳди

Ичора/Ичора мунтаҳия биттамлик, ки ҳамчунин ба гурӯҳи маблағгузориҳои дарозмӯҳлат дохил мешавад, меъёри фоида ва андозаи ичорапулӣ метавонад тағйирёбанда бошад. Меъёри фоидаи тағйирёбанда ба яке аз нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сатҳи таваррум дар кишвар ва ё тағйирёбии қурби пули миллӣ нисбат ба доллари ИМА вобаста карда шуда, аввалу охири ҳар сол дар асоси қарори Кумитаи идоракунии дороиҳо ва уҳдадориҳои бонк дар мувофиқа бо Кумитаи хизматрасониҳои маблағгузориҳои исломӣ мутаносибан паст ва ё баланд карда мешавад. Ҳолати мазкур ҳатман дар шартномаи маблағгузорӣ/ичора ва ҳуҷҷатҳои дахлдори маҳсулоти мазкур дарҷ карда мешавад.

Инчунин, бонкдориҳои исломӣ бо мақсади қонё гардонидани талаботи муштарӣ маблағгузориҳо бо риояи принсипҳои шариатӣ дар шакли пулӣ, хариду фурӯш ва ё ичораи мол/дорой пешниҳод намояд. Аҳди Истисноъ танҳо дар шакли пулӣ ва аҳдҳои Муробаҳа, Мусавома, Ичора, Ичора мунтаҳия биттамлик ва Мушоракаи мутанокиса дар шакли хариду фурӯш ва ё ичораи мол/дорой сурат мегирад [12,с.83-105].

Яке аз амалиётҳои асосии бонкҳои исломӣ маблағгузориҳои муштарӣ ба ҳисоб меравад, ки бо тартиби ҳисоби меъёри фоида аз рӯи принсипи шарикӣ ва тақсими фоидаву зарар, принсипи савдо, принсипи ичора ва принсипи агентӣ асос ёфтааст. Дар диаграммаи 3 ҳаҷми маблағгузориҳои ҚСК “Тавҳидбонк” ба муштарӣ дар давоми солҳои 2019 – 2023 нишон дода шудааст (ниг ба диаг 3).

Диаграммаи №3. Суръати афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳо дар ҚСК “Тавҳидбонк” (бо млн.сомонӣ барои солҳои 2019-2023)

Сарчашма: таҳия муаллиф аз сомонаи https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho, <https://tawhidnews.twb.tj/nishondihandaho>

Маълумотҳои диаграммаи 3 нишон медиҳанд, ки таи солҳои 2019-2023 ҳаҷми маблағгузориҳои ҚСК “Тавҳидбонк” сол аз сол рушд ёфта истодааст, ки ин аз ҷолибияти хизматрасониҳои он гувоҳӣ дода, мавқеи молиявии бонки мазкур дар бозори хизматрасониҳои низоми бонкӣ устувор мегардонад. Дар сомонаи бонки мазкур аз рӯи ҳисоботи молиявии соли 2022-ум маълум мегардад, ки аз ҳаҷми умумии маблағгузориҳо ҳиссаи Муробаҳа-нақлиёт 39,3%, Муробаҳа-тичорат 30,2 %, Муробаҳа- истеъмолӣ 5,0%, Муробаҳа-манзил 20,2% ва Қарзи ҳасана 5,3%-ро ташкил медиҳад. Дар давраи таҳлилӣ ҳарчанд ҳиссаи Муробаҳа-манзил на он қадар зиёд бошад, лекин нисбати солҳои гузашта ба маротиб афзоиш ёфта истодааст, ки ба тақвияти сатҳи некӯаҳволии мардум кӯмак мерасонад. Зиёдшавии маблағгузориҳои

Муробаҳа-манзил дар ҶСК “Тавҳидбонк” аз таваччуҳи бештари аҳолӣ ва имкониятҳои молиявии бонкро нишон медиҳад.

Дар маҷмӯъ, қарздиҳии ипотекаӣ яке аз унсури асосии ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ аз ҷониби давлат мебошад. Мақсади асосии сиёсати давлат барои рушди қарздиҳии ипотекаӣ ин татбиқи механизми самараноки молиявӣ-қарзии низомии бонкӣ мебошад. Самтҳои афзалиятноки ташкил ва рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар иқтисодиёт ин: ташаккули пойгоҳи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, танзими бозори ипотека, барориш ва гардиши қоғазҳои қиматноки ипотекаӣ, ташкили бонкҳои махсусгардонидашуда мебошад. Аз рӯйи таҳқиқотҳо маълум мешавад, ки барои рушди қарздиҳии ипотекаӣ таъсиси ташкилотҳои қарзии исломӣ зарур мебошад, зеро аксари аҳолӣ хоҳишманданд аз концепсияи фоизи қарз ба концепсияи маблағгузорӣ, сармоягузорӣ, шарикӣ, масъулияти иҷтимоӣ, яъне тақсими суду зиён ва хавфҳо байни бонк ва муштариён гузаранд. Афзалияти ипотекаи исломӣ ин амалӣ намудани барномаҳои имтиёзнок барои таъмини гурӯҳҳои махсуси ниёзмандон (муаллимон, табибон, хизматчиёни ҳарбӣ, ҷавонон, мутахассисон, оилаҳои серфарзанд ва ғайра) бо манзили шахсӣ мебошад, аз ҳисоби маблағҳои дарозмуддату арзони сармояи кишварҳои исломӣ, мамӯлики Араб ва давлатҳои аъзои Бонки исломии Рушд, ки ба нафъи миллату давлат хизмат хоҳанд кард. Инчунин бонкдории исломӣ гардиши маблағҳои озодро ба низомии бонкӣ дубора ворид намуда, устувории он ва пешрафти рушди иқтисодиёти давлатро таъмин месозад. Солҳои охир фондҳои сармоягузориҳои исломӣ дар кишварҳои Халиҷи Форс ва Малайзия бомуваффақият рушд намуда истодаанд, ки аз таҷрибаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон истифода намоем. Бонкҳои исломӣ имкониятдоранд, ки аз институтҳои молиявии исломии бонуфуз, алаҳусус аз Бонки Исломии Рушд захираҳои дарозмуддатро ҷалб намуда, бо сохтмончиёни ватанӣ ҳамкориҳои мутақобиларо ба роҳ монанд. Новобаста аз мушкилотҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва нобаробарии андоз маҳсулотҳои бонкдории исломӣ метавонанд, ки ипотекаи исломиро барои шаҳрвандон дастрастар ва одилонатар кунанд.

Адабиёт

1. Ахмедова Э.С. Исламская экономика в свете общественно-экономических формаций / Ахмедова Э.С. // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2013. – № 4 (24). – С. 363-365.
2. Беккин Р.И. Исламские финансовые институты и инструменты в мусульманских и немусульманских странах: особенности и перспективы развития: автореф. дис...д-ра экон. наук: 08.00.14 / Беккин Р.И. – Москва, 2009. – 50 с.
3. Гаёров Г.Х. Влияние трудового потенциала в улучшении деятельности банковского сектора Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. – 2014. – № 2/9(151). – С. 97-102.
4. Гринько Е.Л. Правовые основы формирования и регулирования ипотечной системы Российской Федерации. Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2019. – Т. 8. – № 1(26). – С. 138.
5. Кияткина В. В. Новые тенденции на мировом рынке ипотечной секьюритизации MBS и covered bonds // Банковское дело. 2011. № 2. С. 39–44.
6. Марычев А. Проблемы и перспективы развития ипотеки в России//Банковское дело. – 2006. - №9. – С. 8-10.
7. Попов В.Н., Орешков А.А. Американский ипотечный кризис: предпосылки, причины, опыт для России. Финансы и кредит. – №30 (366). – 2009. – С. 18.
8. Солиҳова М.Д. Рушди низомии молияи исломӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2023.- №8. - С.204 - 213.

9. Солихова М.Д. Тачрибаи хориҷии мукамалгардонии бонкдорӣ исломӣ дар давлатҳои ҷаҳон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2023, № 3(48) - С.197-207.

10. Стерник Г. М., Стерник С. Г. Анализ рынка недвижимости для профессионалов. М.: Экономика, 2009. 606 с.

11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2016. – С. 54-55.

12. Токмаков Е.А. Исламский банкинг: понятие, факторы становления и предпосылки развития в России/ Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. 2023. Том 15. Выпуск 3 (49), -С.83-105.

13. Федотова Марина Алексеевна, Стерник Сергей Геннадьевич., Методология управления портфелем недвижимости в составе собственного капитала и активов банка. /ФИНАНСОВЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ №4-2015. С.64-69.

14. Badev, A. Housing Finance across Countries: New Data and Analysis / A. Badev, T. Beck, L. Vado, S. Walley // Policy Research Working Paper № 6756. – Wash., DC: World Bank, 2014.

ИСЛАМСКАЯ ИПОТЕКА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ВОПРОСЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

СОЛИХОВА МАЙСАРА ДАВЛАТОВНА,

ассистент кафедры банковского дела

Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

Тел: (+992) 98-515-95-95. E-mail: solihovamaysara@mail.ru

В статье рассматривается вопрос формирования и развития исламской ипотеки для улучшения социальных условий населения в целях развития экономики Республики Таджикистан. Автор проанализировал теоретико-практические аспекты доступа населения к исламской ипотеке и высоко оценил роль этого исламского финансирования в повышении уровня благосостояния людей в современных условиях. В частности, отмечается, что сегодня наряду с традиционными банками исламский банкинг имеет больше возможностей для развития ипотечного финансирования за счет продуктов Мурабаха, Мусавама, Иджара, Иджара мунтахия биттамлик, Мушорака мутанакиса и Истисна. Также обсуждается опыт исламского ипотечного финансирования в развитых странах. В целом автором представлен ряд предложений по усилению исламского ипотечного финансирования, которые могут помочь в увеличении ипотечных кредитов банковской системы и упрощении их доступа к населению.

Ключевые слова: исламский банкинг, банковская система, исламская ипотека, финансирование, исламские банковские продукты, строительные компании, жилье, правовые и экономические основы ипотечного кредитования, рынок ипотечного кредитования, ипотечные ценные бумаги, договор купли-продажи, наценка, арендная плата.

ISLAMIC MORTGAGE IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ISSUES OF ITS DEVELOPMENT

SOLIKHOVA MAYSARA DAVLATOVNA,

assistant of the Banking Department of the

Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 985-15-95-95. E-mail: solihovamaysara@mail.ru

The article considers the issue of the formation and development of Islamic mortgages to improve the social conditions of the population in order to develop the economy of the Republic of Tajikistan. The author analyzed the theoretical and practical aspects of the population's access to Islamic mortgages and highly appreciated the role of this Islamic financing in increasing the level of people's well-being in modern conditions. In particular, it is noted that today, along with traditional banks, Islamic banking has more opportunities for the development of mortgage financing through the products of Murabaha, Musawama, Ijara, Ijara Muntahiya Bittamlik, Mushoraka Mutanakis and Istisna. The experience of Islamic mortgage financing in developed countries is also discussed. In general, the author presents a number of proposals to strengthen Islamic mortgage financing, which can help increase mortgage loans from the banking system and simplify their access to the population.

Keywords: *Islamic banking, banking system, Islamic mortgage, financing, Islamic banking products, construction companies, housing, legal and economic basis of mortgage lending, mortgage lending market, mortgage-backed securities, purchase and sale agreement, markup, rent.*

УДК: 339.1(075.8)

РУШДИ СОХТОРИ БОЗОРИ МОЛИИ ҶАҶОНӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

СУЛТОНЗОДА НАСИБА,

ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ.

735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16.

Тел.: (+992) 988-88-71-28. E-mail: nasibajon1994@mail.ru

Дар мақолаи мазкур муаллиф рушди бозори молиии ҷаҳониро сар карда, аз ташаккулёбии он то замони муосир таҳқиқ карда баромадааст. Муаллиф аз маводҳои зиёди илмӣ ва иқтисодӣ истифода намуда, натиҷа ва хулосаҳои худро баён кардааст.

Дар рафти таҳқиқот маълум гардид, ки бозори ҷаҳонӣ аз ҷузъҳои ба худ хос ташаккул ёфтааст, ки яке аз онҳо ин бозори молиии ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки дар он молҳои гуногун ба савдо гузошта мешаванд. Зери мафҳуми бозори молиии ҷаҳонӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии давлатҳо, зимни харид ва фурӯши молу хизматрасониҳои фаҳмида мешавад. Инчунин ба рушди минбаъдаи бозори молиии ҷаҳон ва равандҳои савдо, ки дар сегментҳои он баргузор мегарданд, омилҳои гуногун таъсиргузор мебошанд. Бояд қайд кард, ки бозор маконест ки на танҳо минтақаҳои як кишварро, балки тамоми мамлакатҳои дурро наздикро тавасути ивази молу маҳсулот, хариду фурӯш байни ҳам мепайвандад. Агар садсолаҳо пеш савдогарон молҳои худро тавасути роҳҳои гуногун кашониданд ба бозор моварданд, айни замон дар асри пешрафти босуръати илму техника аз кишвари худ ҳатто набаромада, хариду фурӯши молҳои зиёдро ба анҷом мерасонанд, албата бо истифода аз биржаҳои молӣ, платформаҳои интернетӣ ва ғ. Таҳлилҳо нишон додаанд, ки бозори молиии ҷаҳонӣ тамоюлҳои зерини рушдро касб намудааст. Яъне, истифодаи васеи воситаҳои интернет, тадқиқи амалии платформаҳои савдои ва истифодаи зеҳни сунъӣ. Дар панҷ соли охир бозори молиии ҷаҳонӣ зери тамоюлҳои мазкур рушд намуда, фаъолияти самаранокӣ худро ишон додааст.

Ногофта намонад, ки зимни таҳқиқи мавзӯи муаллиф бозори хизматрасониҳоро низ омӯхта баромадааст, ки аз инҳо иборатанд: бозори сармоя ва асъор, молиявӣ бонкӣ, логистика, нақлиёт, сайёҳӣ ва донишгоҳҳо.

Калидвожаҳо: *зеҳни сунъӣ, платформаҳои рақамӣ, биржаҳои молӣ, бозорҳои байналмилалӣ, сармоягузорӣ, нарх, мол, савдо, пардохтҳои электронӣ, маркетинг, истеҳсолот.*

Раванди ташаккулёбии бозори ҷаҳон аз адабиётҳои илмӣ ва иқтисод маълум гардид, ки ба асрҳои XVI-XVII рост меояд, ки маҳз дар ҳамин давраҳо заминаҳои аввалин ташаккулёбии сармояи аввалия мушоҳида мешавад. Ташаккулёбии бозори ҷаҳонӣ дар асрҳои XIX-XX хотима меёбад, яъне бозори ҷаҳонӣ ҳамчун низоми савдои байналмилалӣ шакли пурраи худро гирифта барои фурӯши молу маҳсулот механизмҳои худро васеъ ва ҳаматарафа ба роҳ мемонад [2, С.270]. Яке аз тамоюлҳои асосии ташаккули бозори ҷаҳонӣ, ин натиҷаи рушди бозорҳои дохилии давлатҳои алоҳида, яъне молу хизматрасониҳои онҳо ва омилҳои асосии истеҳсолот аз сарҳадоти давлатҳо берун рафтанд, ки яке аз хусусиятҳои берунии ташаккули бозори ҷаҳонӣ гардид. Яке аз сабабҳои берун рафтани молу хизматрасониҳо ва омилҳои истеҳсолот, ин пайдо намудани бахшҳои нави истеҳсолот ва объектҳои нави фурӯш мебошанд, ки ин бо истифода аз пиёда намудани муносибатҳои самаранокӣ байналмилалӣ амалӣ карда мешавад.

Дар ин раванд муносибати зич ва ҳамбастагии давлатҳои ҷаҳон бояд мушоҳида карда шаванд, ки дар доираи барнома ва иттиҳодияҳои мухталиф бозори ҷаҳонӣ шакли нав мегирад ва фаъолияти минбаъдаи он такмил меёбад. Бозори ҷаҳонӣ аз ҷузъҳои ба худ хос ташаккул ёфтааст, ки яке аз онҳо ин бозори молиии ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки дар он молҳои шакл гуногун ба савдо гузошта мешаванд. Зери мафҳуми бозори

молии ҷаҳонӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии давлатҳо, зимни харид ва фурӯши молу хизматрасониҳои фаҳмида мешавад. Ин низоми муайяни муносибатҳои такроршаванда дар самти қарордодҳои воридотию содироти ширкатҳои молрасон ва харидорон, амалиётҳои алоҳидаи хариди фурӯши мол ва хизматрасониҳо, ки дорои шаклҳои байналмилалӣ мебошанд. Ба рушди минбаъдаи бозори молии ҷаҳон ва равандҳои савдо, ки дар сегментҳои он баргузор мегарданд, омилҳои зерин таъсиргузор мебошанд:

- ✓ ҷаҳонишавӣ муносибатҳои бозорӣ ва ҳоҷагии ҷаҳонӣ;
- ✓ ташаккули сохтори нави истеъмоли бо истифода аз натиҷаҳои илмӣ ва хусусияти илмӣ дошта;
- ✓ сиёсати хориҷии савдои давлатҳо;
- ✓ равандҳои сиёси ва геополитикӣ дар ҷаҳон ва оқибатҳои онҳо;
- ✓ фаъолияти иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои байналмиллалӣ ва минтақавии савдо.

Бозорҳои молии ҷаҳонӣ ин низомҳое мебошанд, ки бо рушди суръатнокии ва хусусиятҳои хоси худ дар ҳар як марҳилаи рушд аз ҳам фарқ доранд. Раванди ҷаҳонишавӣ ва пурзӯргаштани рақабтҳо дар бозорҳои ҷаҳонӣ саба шуд, ки онҳо исфатан таҳвил ёбанд. Дар бозорҳои мазкур, шумори ширкатҳои мунтазам афзоиш меёбанд, ки агар онҳо таҷрибаи фаъолияти ҷаҳонӣ надошта бошанд, дуруст фаъолияти маркетингии худро ба роҳ намонанд, имконият тоқатпазирии роқабатро дар бозори молии ҷаҳонӣ пайдо намеkunанд. Бозори молӣ дар замони мусоир масирҳои нави рушдро касб намуда дар сатҳи ҷаҳонӣ бо таъсири омилҳои тақондиханда зина ба зина тамоюлҳои рушдро дорост.

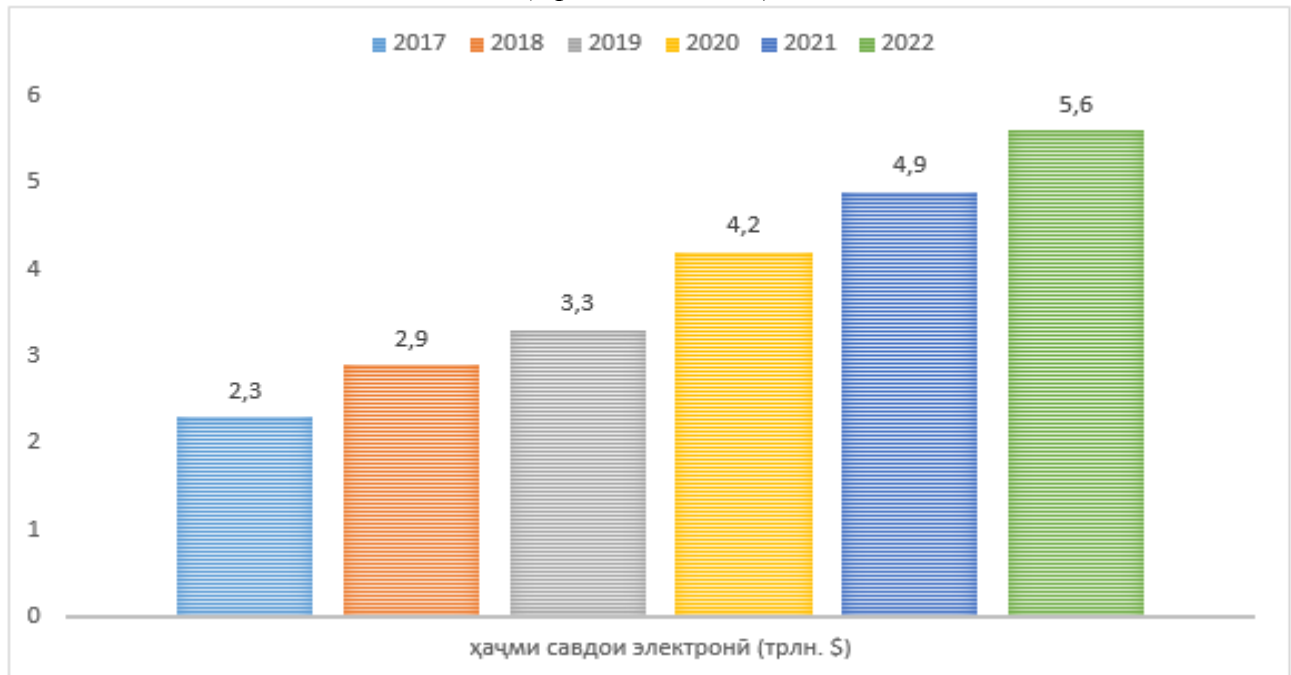
Бояд гуфт, ки яке аз масирҳои муосири рушд, ки бозори молиро дар сатҳи ҷаҳонӣ рушд медиҳанд, ин татбиқи принципҳои технологияҳои рақамӣ ва шабакаҳои гуногуни интернет ба шумор мераванд, ки бо воситаи ин ҳарду, альон дар сатҳи ҷаҳонӣ занҷирҳои гуногуни ҳаракати молҳои ташаккул ёфтааст, ки ба пайдоиши бозори нави молӣ, яъне бозори молии электронӣ ном дорад. Бозори молии электронӣ дар саросари дунё майдонҳои махсуси савдои худро дорост, ки бо истифода аз платформаҳои мухталиф савдои, муштариён ва истеҳсолчиён байни худ дар фазои онлайнӣ шартнома баста ва дар асоси он моли худро харидорӣ менамоянд. Дар баробари платформаҳои рақамии савдои, инчунин ҳамёнҳои молиявии ва экосистемаҳои молиявӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ аз тарафи ширкатҳои бонуфузӣ молиявӣ бонки таҳия ва кокард шудаанд, ки бо истифода аз онҳо транзаксияҳо, яъне пардохти барои мол ва хизматрасонии молӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ амалӣ карда мешавад.

Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки платформаҳои рақамию электронӣ, яке аз абзорҳои муосир дар самти расонидани мол ба истеъмомолчиён ё фармоишгарон ба ҳисоб мераванд. Дар соли 2021, фурӯши молҳои чакана бо истифода аз платформаҳои рақамӣ ба 4,93 трлн. долл. ИМА расидаанд. Ҷамчунин, оморҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки дар соли 2021, фурӯши молҳои чакана дар ҷаҳон ба 3%, яъне то 24 трлн. долл. ИМА кошиш ёфтаанд [1,С.152]. Рақамҳои оморӣ гувоҳи онанд, ки дар солҳои охир бозори молии ҷаҳонӣ бо истифода аз воситаҳои электронии рақамӣ рушд карда истодааст. Яъне, коҳиш ёфта фурӯши молҳои чакана низ гувоҳи гуфтаҳои боло мебошад.

Нишондихандаҳои омории сомонаи расмии ширкати олмонӣ Statista, нишон медиҳанд, ки ҳаҷми савдои электронӣ дар бозори молии ҷаҳонӣ аз соли 2014 то 2021 ба 3,60 трлн. доллари ИМА расидааст.

Дар соли 2022, нишондихандаи мазкур ба 5,9 трлн доллари ИМА-ро ташкил меkunанд. Сатҳи афзоиши гурӯҳи молҳои дар бозори молии ҷаҳонӣ бо истифода аз абзорҳои рақамию электронӣ дар диаграмма 1.3.1. оварда шудааст.

Сатҳи афзоиши ҳаҷми фурӯши молҳо дар платформаҳои рақамии ҷаҳонӣ
(трлн. долл. ИМА)

Сарчашма: Retail e-commerce sales worldwide // Statista. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com> (дата обращения: 01.02.2022).

Таҳлилҳое, ки дар ҷадвал оварда шудааст, нишон медиҳанд, ки дар бозори молии ҷаҳонӣ ҳиссаи пардохтҳои электронӣ рӯ ба инкишоф мебошанд, яъне афзоиши солоноро касб намудаанд. Аз соли 2017 то 2022 ҳаҷми пардохтҳои мазкур ба 3,3 трлн. Доллари ИМА зиёд гардидаанд, ки бевосита рушди суръатнокии масири мазкурро нишон медиҳад. Тибқи маълумотҳои диаграммаи мазкур дар соли 2020 сураъти баланди афзоиши пардохтҳои электронӣ дар бозори молҳои ҷаҳони мушоҳида мерасад, ки 0,9 трлн. доллари ИМА-ро ташкил намудааст.

Айни ҳол дар бозори молии ҷаҳони аҳолии башар бо истифода аз платформаҳои рақамии савдо, харид ва истифодабрии хизматрасониҳо ба роҳ мемонанд. Ин платформаҳои рақамӣ маркетплейсҳо меноманд. Яке аз маркетплейсҳои серистифодашаванда инҳо ба ҳисоб мераванд: Amazon, eBay, Shopee, Rakuten, AliExpress, Walmart, Metcado, Libre, Etsy, Taobao ва Wildberrie. Тибқи маълумотҳои омори дар якмоҳ ба маркетплейси Amazon 5690 миллиард нафар ворид гардида амалиётҳои харидро анҷом медиҳанд. Маркетплейсҳои мазкур, универсалӣ буда, тамоми намуди молҳо ва хизматрасониҳоро ба воситаи онҳо харидори намудан мумкин мебошад. Танҳо яке аз онҳо Etsy аз категорияҳои алоҳидаи молҳои мавҷуд мебошад, ки дар як моҳ бо воситаи он 397 миллион нафар хааридорон ворид мегарданд. Маркетплейси дигаре бо номи eBay универсилаӣ буда, дар як моҳ зиёде аз 2 миллиард нафар онро зимни хариди молҳо аз бозори молҳои ҷаҳони васеъ истифода мебаранд. Маркетплейсҳои боқимонда моҳе миллион нафар аҳолии башар аз онҳо истифода мебаранд, ки онҳо дар рушди рақамии бозорҳои молӣ саҳми арзанда доранд.

Тамоюли навбатии рушди рақамикунонии бозорҳои молии ҷаҳонӣ ин истифодаи технологияи блокчейн ба ҳисоб меравад. Истифодаи ҷаблонҳои технологияи "blockchain" (blockchain) - пойгоҳи додаҳои тақсимшуда, ки бо набудани сервери пайвасти умумӣ тавсиф мешавад. Ба андешаи коршиносон, истифодаи технологияи блокчейн ҳамчун як ҷузъи рақамикунонии иқтисоди ҷаҳонӣ буда, бо истифодаи он

иктидори иқтисодиёт баланд гардида, дар натиҷа ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Тибқи пешгӯии таҳлилии ширкати консалтингии байналмилалӣ Pricewaterhouse Coopers (PwC), то соли 2030 истифодаи “блокчейн” метавонад, афзоиши иқтисоди ҷаҳониро ба андозаи 1,7 триллион доллари ИМА таъмин кунад.

Тамоюли сеюми рақамикунонии бозорҳои молии ҷаҳонӣ рушди зеҳни сунъӣ (Artificial Intelligence) - хусусиятҳои низомҳои ҳисоббарорӣ барои иҷрои вазифаҳои эҷодӣ, ки қаблан танҳо ба таҳлилгарон хос буд, мебошад. Зимни рақамикунонии равандҳои тичоратию иқтисодии байналмилалӣ, зеҳни сунъиро дар ҳар як занҷири арзиш татбиқ намудан мумкин мебошад. Марҳилаҳои истифодаи зеҳни сунъӣ дар тичорати байналмилалӣ дар ҷадвали 1.3.2. оварда шудааст [5, С.69]. Бояд қайд кард, ки марҳилаҳои мазкур дорои хусусиятҳои фарқкунанда буда, омӯзиши онҳо ҳатмӣ мебошад.

Яъне, тадбиқи зеҳни сунъӣ дар раванди фурӯши молу хизматрасониҳо дар бозорҳои молии ҷаҳон аз ҷаҳор марҳила иборат мебошад, ки тибқи онҳо дар ҳар як марҳила фаъолиятҳои гуногун оид ба пешбурди мол дар бозорҳои ҷаҳонӣ амалӣ карда мешаванд. Дар замони мусоир афзалиятҳои зерини истифодаи низомҳои зеҳни сунъӣ дар муносибатҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ муайян карда шудааст [6, С. 65]:

- имконияти баланд бардоштани рақобатпазирии молҳои истеҳсолшуда ва фурӯхташуда бо усули кам кардани хароҷоти истеҳсолот;
- коҳиш додани ҳиссаи амалиёти аутсорсинг;
- баланд бардоштани иқтидори истеҳсолӣ ва автоматикунонии раванди он;
- даромаднокии тичорат аз ҳисоби беҳтар шудани самаранокии равандҳои истеҳсолӣ, ихтисори вақти бекорӣ ва кам кардани хароҷоти асосӣ.

Бартариҳои истифодаи абзорҳои таҳлилшудаи рақамикунонӣ дар бозорҳои молии ҷаҳонӣ инҳоянд:

1. Имконият медиҳанд, ки молҳои истеҳсолшуда ба аҳолии башар шаффоф ва саривақтӣ расонида шаванд.

2. Баланд бардоштани фаъолияти механизмҳои бозори ҷаҳонӣ зимни истифодаи воситаҳо ва абзорҳои маркетплейсҳо ва технологияҳои блокчейн.

3. Мудирият ва танзими хароҷотҳои истеҳсолӣ, хароҷотҳо доир ба пешбурди сиёсати фурӯши мол зимни татбиқи технологияҳои рақамӣ ва худкорнамудани раванди истеҳсолот ва фурӯши мол бо истифода аз маркетплейсҳои ҷаҳонӣ.

4. Коркард ва татбиқи низоми муайяни идоракунии хароҷотҳо дар ҳар як марҳилаи сиёсати пешбурди мол дар бозорҳои ҷаҳонӣ мол ва васеъ гардонидани имконоти дастрасии аҳоли ба молҳои истеҳсолшуда.

Сохтори бозои молии ҷаҳонӣ дар малҳилаи рушд қарор гирифтааст, ки омилҳое, ки дар боло қайд намудаем бовсоита ба он таъсиргузор мебошанд. Ҷаҳонишавии муносибатҳои бозорӣ яке аз омилҳои асосие мебошад, ки сохтори бозори молӣ ва ба шаклгири молҳои нав дар бозорҳо меоварад. Яъне, ҳар як давлатҳо мунтазам ба савдои беруна пайваस्त мегарданд, ки молу хизматрасониҳои навро пешниҳод мекунанд. Ҳамин, раванд сабаб мегардад, ки дар бозорҳои молии ҷаҳонӣ ташаккули сохтори нави истеҳсолӣ ба истифода аз натиҷаҳои таҳлил пайдо гарданд. Яъне, давлатҳои пеш аз оне, ки ба бозор ворид гардад, таҳлили сохтор ва ҷузъҳо онро омӯхта, мол ва хизматрасониҳои нави худро пешниҳод мекунанд. Сохтори маҷмӯавии бозори ҷаҳонӣ дар расми навбатӣ оварда шудааст, ки яке аз заминаҳои асосии омӯзиши муносибатҳои бозорист.

Сохтори бозори ҷаҳонӣ дар асоси минтақаҳо ба бозори ҷаҳонии минтақаи Аврупо, Осиё, Амрикои шимолӣ ва Африқо ҷудо мешавад. Вобаста ба ин бояд қайд

кард, ки сохтори бозорҳои молии ҷаҳон маҳз аз ҳамин сохтор сарчашма мегиранд. Яъне, бозорҳои молии ҷаҳонӣ низ дар минтақаҳои Аврупо, Осиё, Амрикои шимолӣ ва Африқо фаъолият дорад. Механизмҳои он ҳам вобаста ба механизмҳои бозорҳои ҷаҳонӣ танзим ва такмил карда мешаванд. Яъне, дар бозорҳои молии ҷаҳонӣ низ се механизми асосӣ ба монандӣ: талабот, пешниҳодот ва нарх мавҷуд мебошанд, ки бо истифодаи васеи онҳо муносибатҳои бозорӣ ва савдо амалӣ карда мешаванд.

Бояд қайд кард, ки сохтори бозорҳои молии ҷаҳонӣ мунтазам тағйир меёбад, ки ба он омилҳои дар боло овардашуда таъсирнок мебошанд. Бо пайдо шудани мол ва хизматрасониҳои нав, ё дигар мол дар сегментҳои он тағйиротҳо ба амал меоянд. Мисол, бозорҳои маҳсулотҳои илмӣ, дар сохтори он ҳамчун бозорҳои молҳои илмӣ муаррифи карда мешаванд. Сохтори муосири бозорҳои молии ҷаҳонӣ дар расми 1.3.2. пешниҳод гардидааст. Мутахассисони соҳа қайд мекунанд, ки яке аз масирҳои муосири рушди илму техника (минбаъд РИТ), ки ба бозорҳои молии ҷаҳонӣ таъсиргузор мебошад, ин технологияҳои конвергентӣ мебошад. Андешаи худро онҳо чунин асоснок менамоянд, ки натиҷаи корҳои илмӣ фаъолона вориди истеҳсолот гардида, усулҳои таъсири ҷаҳонӣ захираҳои моддию молиро таҳвил дода ба ташаккули молҳои нав мусоидат мекунанд [4, С. 27]. Бевосита молҳои, ки дар натиҷаи тадқиқи корҳои илмӣ истеҳсол карда мешавад, хароҷоти паст ва даромаднокии бештарро доранд.

Бозорҳои молҳои анъанавӣ аз зерборҳои иборат мебошад, ки ба онҳо дохил мешавад: бозорҳои сӯзишворӣ, мошин ва таҷҳизотҳо, молҳои хоҷагии қишлоқ, пӯшокиворӣ, пойафзол, молҳои озуқаворӣ, молҳои соҳаи дорӯсозӣ, металлҳои ранга ва сиёҳ, сангҳо ва металлҳои қимматбаҳо ва дигар шакли бозор ва молҳо.

Бозорҳои хизматрасониҳо аз борҳои зерин иборат мебошад: бозорҳои сармоя ва асбоб, молиявӣ бонкӣ, логистика, нақлиёт, сайёҳӣ ва донишгоҳҳо иборат мебошад. Ҳамчунин, бозорҳои ҷаҳонӣ хизматрасониҳо яке аз зеринҳои бозорҳои молии ҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, вобаста ба шартҳои таҳвили бозор, маҳсулотҳои гуногуни машваратӣ лоиҳақаш ба иштирокчиёни бозор пешниҳод карда мешавад.

Шакли сеюми бозор, ки дар расми 1.3.2 оварда шудааст ин бозорҳои маҳсулотҳои РИТ ва тадқиқи натиҷаҳои фаъолияти интеллектуалӣ дар истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи тадқиқи натиҷаҳои илмӣ дар истеҳсолот, бозор соҳиби моли нав мегардад. Яке аз маҳсулотҳои асосии ин бозор ин роботҳои худкор ба ҳисоб мераванд, ки қариб ҷойгузини инсонҳо мебошанд. Дар давраҳои пандемияи COVID-19 маҳз маҳсулотҳои робототехникаи ҷойгузини пешхизматҳои ҳақиқи гардиданд. Ба ғайр аз он, маҳсулотҳои интеллектуалӣ дар шакли барномаҳои махсусӣ компютерӣ дар ширкатҳои молиявӣ бонкӣ васеи истифода мешаванд, ки аз нуқтаи назари хароҷотҳои умумӣ афзалияти бештарро доранд. Вобаста ба сохтори бозорҳои молии ҷаҳонӣ андешаҳои гуногун буда, таҳлилгарон сохтори дигаре бозорҳои мазкурро пешниҳод менамоянд, ки аз бахшҳои зерин ба монандӣ: бозорҳои захираҳои энерҷӣ, бозорҳои металлҳои қимматбаҳо ва дигар бозорҳои молиро ашёҳои хом сохторсозӣ шудааст [3, С.69].

Барои ба фурӯш гузоштани молу маҳсулотҳо дар борҳои молии ҷаҳонӣ, биржаҳои молие фаъолият мекунанд, ки бо истифода аз абзорҳои онҳо хариди мол ва истифодабарии хизматрасониҳо ба роҳ монда шудааст. Фаъолияти биржаҳои молӣ самаранок буда, ҳаҷми савдо дар онҳо ҳазорҳо маротиба афзоиш меёбад. Амалиётҳои хариду фурӯш дар биржаи молӣ бо истифода аз шартномаҳои опсионҳо ва фючерсҳо амалӣ карда мешавад. Биржаҳои байналмиллалӣ молӣ инҳо мебошанд: биржаи молии Нью-Ёрк, Чикаго, Биржаи металлҳои Лондон, Биржаи молиро ашёии байналмиллалӣ Санкт-Петербург ва Биржаи металлҳои рангаи Москва. Биржаҳои мазкур дар давлатҳои ИМА, Иттиҳодия Аврупо, Федератсияи Руссия ва дигар давлатҳои пешрафта фаъолият

мекунад, ки сатҳи бозори молии давлатҳои номбаршуда рушдѐфта буда, дар ташаккули муносибатҳои бозори ва бозорҳои молӣ пуртаҷриба мебошанд.

Ҷори намудани таҳримҳои молиявӣ ва молӣ алайҳи Руссия аз тарафи ИМА ва дигар давлатҳои Аврупо ба тағйирѐби сохтори бозори молии ИМА ва давлатҳои Аврупо оварда расонид. Яъне, дигар Руссия натованист, ки аз хизматрасониҳои молиявии ширкатҳои молиявӣ ИМА ва давлатҳои Аврупо истифода баранд. Аз тарафи дигар бошад, дар бозорҳои молии ИМА ва давлатҳои Аврупо коҳиши молу маҳсулот мушоҳида мешуд. Дар соли 2023, бошад давлатҳои Аврупо ҷойгири молҳои Руссияро пайдо намуда, вазъ эътидол карда шуд. Бояд эътироф кард, ки берун рафти молҳои нафтии Руссия бозори нафтии Аврупоро ба мушкилиҳои ҷиддӣ рӯбарӯ кард, яъне камомати энерҷӣ дар соли 2022 якбора афзун гардид, ки дар замирони соли 2022, аҳолии Аврупо ба ғай намудани ангишт гузаштанд.

Қоршиносони соҳа [11], рушди бозори молии ҷаҳониро пешгӯи намудаанд, ки дар асоси пешгӯии онҳо масирҳои нави рушдро мушоҳида намудан мумкин мебошад.

Рукуди давомдор дар иқтисоди ҷаҳонӣ таъсиррашро ба бозорҳои ашѐи хом мерасонад. Дар ҳоле ки таваррум дар саросари ҷаҳон коҳиш ѐфтааст, фишорҳои нархҳо дар сатҳи баланди боқӣ мемонанд. Омезиши нархҳои баланд ва афзоиши хароҷоти истеъмолкунандагон соҳибкору тижоратро бозмедорад. Хароҷоти пасти истеъмолӣ барои молу хизматрасониҳо ва сустии ғаъолияти истеҳсолӣ, ки бо заиф шудани талабот ба В2В ва афзоиши сармоягузори асосӣ, бояд боиси коҳиши талабот ба энерҷӣ, металл ва моҳи озуқаворӣ гардад ва афзоиши нархҳо дар соли 2023 маҳдуд кунад. Бояд қайд кард, ки нархи нерӯи барқ дар семоҳаи аввали соли 2023, нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 беш аз 20% поин рафт, зеро таназзули иқтисодии ҷаҳонӣ, сарфаи нерӯи барқ ва шароити мусоиди сармоягузорӣ ба коҳиши талабот ба нерӯ имкон медиҳад. Поинравӣ нарх, махсусан дар арзиши гази табиӣ мушоҳида мешавад, ки нисбат ба соли 2022, дар моҳҳои аввали соли 2023 поин рафтааст.

Нархи маҳсулоти кишоварзӣ пас аз беҳтар шудани пешгӯиҳои пешниҳод ва сусти шудани талабот коҳиш хоҳад ѐфт. Ҳосили фаровон дар саросари ҷаҳон ва тавсеаи Ташаббуси ғаллаи Баҳри Сиѐх, ки имкон медиҳад, ки молҳои узоқаворӣ аз бандарҳои калидии Украина содир карда шавад, ба таъмини фаровонии таъминот ва коҳиш додани фишори нархҳо мусоидат кард. Нархи маҳсулоти кишоварзӣ дар семоҳаи 1-уми соли 2023, дар муқоиса бо соли 2022, 5,6% коҳиш ѐфт, зеро нархи ғалладона ва равғанҳо коҳиш ѐфт.

Нархи ғалла ва зироатҳои равғанӣ дар соли 2023, асосан аз ҳисоби чуворимакка, гандум ва равғани хурмо ба шарофати ҳосили қавӣ дар Бразилия, Австралия, Канада, Русия ва Иѐлотии Муттаҳида коҳиш ѐфт. Аз сӯи дигар, пешгӯиҳои нархи биринҷ, шакар ва мева ба далели поин рафтани заминаи муқоисаи соли 2022, инчунин афзоиши истеъмоли биринҷ, танг шудани бозори шакар ва хатарҳои тавлиди мева, ки бо хушксолии шадид ва мавҷи гармӣ дар Аврупо алоқаманданд, ба боло рафтаанд. Аз ҷониби талабот, интизор меравад, ки идомаи таваррум ва афзоиши хароҷоти хонаводаҳо дар саросари ҷаҳон боз ҳам коҳиш диҳанд. Дар ҳоле, ки Чин дар семоҳаи аввали соли 2023, барқароршавии фӯрӯши чакана ва ғизоро мушоҳида кард, барқароршавии истеъмоли дохилӣ то ба ҳол назар ба интизорӣ сусти мегардад.

Ҳарчанд қимати коло (сырьевые товары) аз сатҳи баландтарини соли 2022, поин рафта бошад ҳам, онҳо дар сатҳи баланди боқӣ мондаанд. Ин боиси афзоиши хароҷот барои соҳибкдорон мегардад ва қобилияти харидорӣ ва дастрасии истеъмолкунандагонро коҳиш медиҳад. Ноустувориҳои бозори молии ҷаҳонӣ дар соли 2023, коҳиш ѐбад, аммо афзоиш он дар Чин сатҳи нархи молро муайян мекунад. Бо

барҳам додани маҳдудиятҳо ва коҳиши талабот, рушди иқтисодии Чин метавонад дар нимаи соли 2023 афзоиш ёбад, ки дар навбати худ нархи энерҷӣ ва металлро боло мебарад.

Интизор меравад, ки шохиси нархи нерӯи барқ дар соли 2023, 26% коҳиш ёбад (бештари ин коҳиш аллакай рух додааст) ва дар соли 2024 ба таври кулӣ бетағйир боқӣ мемонад (0,1% зиёд). Талаботи ҷаҳонӣ аллакай боиси 15 % поинтар аз миёнаи соли 2022, шудааст ва онҳо то охири соли 2024 дар ин сатҳ боқӣ хоҳанд монд. Нархи гази табиӣ дар Аврупо якбора поин рафта, дар соли 2023, 53% коҳиш хоҳад ёфт, аммо интизор меравад, ки тақрибан се маротиба баландтар аз сатҳи миёнаи солҳои 2015-19 боқӣ мемонад. Аврупо то ҳол бо мушкилоте рӯбарӯ аст, ки зимистони оянда таъминоти мувофиқро таъмин кунад, дар байни онҳо рақобат барои содироти LNG аз Осиё афзоиш ёфтааст.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки бозори молии ҷаҳонӣ тамоюлҳои зерини рушдро касб намудааст. Яъне, истифодаи васеи воситаҳои интернет, тадбиқи амалии платформаҳои савдои ва истифодаи зеҳни сунӣ. Дар панҷ соли охир бозори молии ҷаҳонӣ зери тамоюлҳои мазкур рушд намуда, фаъолияти самаранокии худро нишон додааст. Ҳамчунин, пайдо ва паҳншавии бемории сироятии COVID-19, то як андоза фаъолияти бозори молии ҷаҳониро коҳиш дода ба сохторҳо ва гуногуншаклии он таъсири худро гузоштааст. Муноқишаи ҳарбии Руссия бо Украина сабаб гардид, ки дар бозори ҷаҳони аксари нархҳо ва индекси нархҳои молҳои истеъмолӣ, саноатӣ ва молҳои нафти боло рафта, ба қобилияти харидории аҳолии башар таъсири манфии худро гузошт.

Адабиёт

1. Завгородний А.Ф. Факторы цифровизации, влияющие на развитие мировых товарных рынков//Journal of Economy and Business, vol. 4-1 (86), 2022, С.151-155
2. Ковалев А.И., Исаева Е.В. Значение позиционирования в достижении стратегических целей компании по выходу на рынок // Проблемы современной экономики. – 2009. – №2 (30). – С.268-278
3. Кабанова Т. А., Бурова Т. Ф. Мировые товарные рынки: состояние, динамика, перспективы // ДЕНЬГИ И КРЕДИТ, 2009.-№6.– С.14-20
4. Ревенко Л. С. Новые реалии мировых товарных рынков / Л. С. Ревенко // Финансовый кризис и политэкономия международных отношений: материалы VII Конвента РАМИ. – М.: АспектПресс; МГИМО-Университет, 2013. – С. 65–67.
5. Савинов Ю.А., Зеленюк А.Н., Тарановская Е.В. Использование технологии «блокчейн» в международной торговле // Российский экономический вестник. – 2020. – № 8. – С. 65-69.
6. Савинов Ю.А., Тарановская Е.В. Искусственный интеллект в международной торговле // Российский внешнеэкономический вестник. – 2020. – №4. – С. 61-66.
7. Global Trends in Commodities Market - [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.euromonitor.com/article/commodity-market-outlook-q2-2023-weakening-global-economy-curbs-price-growth> (date of access: 26.06.2023).
8. Блокчейн (мировой рынок) // TAdviser: российское аналитическое агентство. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tadviser.ru> (дата обращения: 24.06.2023).
9. Shouhong Xie 1,2 and Hanbing Li Research on the Spatial Agglomeration of Commodity Trading Markets and Its Influencing Factors in China// Sustainability, 2022. №14. Pp 2-16.

10. Shi, Y. Spatial Distribution and Countermeasures of Development of Commodity Exchange Markets commodity trading markets in China. World Reg. Stud. 2005, №1, PP.34–40.

11. Aleksandra S.B. Commodity Market Outlook Q2 2023: Weakening Global Economy Curbs Price Growth- [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.euromonitor.com/article/commodity-market-outlook-q2-2023-weakening-global-economy-curbs-price-growth> (date of access: 26.06.2023).

РАЗВИТИЕ СТРУКТУРЫ МИРОВОГО ТОВАРНОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

СУЛТОНЗОДА НАСИБА,

ассистент кафедры экономической теории

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С.Сафарова, 16.

Тел: (+992) 988-88-71-28. E-mail: nasibajon1994@mail.ru

В данной статье автор исследовал развитие мирового товарного рынка, начиная с момента его формирования и до наших дней. Автор использовал много научно-экономических материалов и изложил свои результаты и выводы.

В ходе исследования выяснилось, что мировой рынок формируется своими составляющими, одной из которых является мировой товарный рынок, на котором торгуются различные товары. Под понятием мирового товарного рынка понимается совокупность экономических отношений государств при покупке и продаже товаров и услуг. Также на дальнейшее развитие мирового товарного рынка и торговых процессов, происходящих на его сегментах, влияют различные факторы.

Следует отметить, что рынок – это место, связывающее не только регионы одной страны, но и все страны ближнего и дальнего зарубежья посредством обмена товарами и продуктами. И если сотни лет назад купцы доставляли свои товары на рынок различными путями, то сейчас, в век бурного прогресса науки и техники, они покупают и продают множество товаров, даже не выезжая из своей страны, конечно же, используя фондовые биржи, интернет-платформы и т.д. Анализ показал, что на мировом товарном рынке сложились следующие тенденции. То есть широкое использование интернет-инструментов, практическое применение торговых платформ и использование искусственного интеллекта. За последние пять лет мировой финансовый рынок развивался в соответствии с этими тенденциями и продемонстрировал свою эффективность.

Также, исследуя тему, автор также изучал рынок услуг, в том числе: рынок капитала и валютный, финансовый и банковский, логистику, транспорт, туризм и университеты.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровые платформы, товарные биржи, международные рынки, инвестиции, цена, товар, торговля, электронные платежи, маркетплейсы, производство.

DEVELOPMENT OF THE STRUCTURE OF THE GLOBAL COMMODITY MARKET IN THE MODERN CONDITIONS

SULTONZODA NASIBA,

Assistant of the Department of Economic Theory of

Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulob, 16, S. Safarova st.

Phone: (+992) 988-88-71-28. E-mail: nasibajon1994@mail.ru

In this article, the author explored the development of the global commodity market, from the moment of its formation to the present day. The author used a lot of scientific and economic materials and presented his results and conclusions.

The study revealed that the world market is formed by its components, one of which is the world commodity market, where various goods are traded. The concept of the world commodity market is understood as a set of economic relations of states in the purchase and sale of goods and services. Also, various factors influence the further development of the global commodity market and the trading processes taking place in its segments.

It should be noted that the market is a place that connects not only the regions of one country, but also all countries of near and far abroad through the exchange of goods and products. And if hundreds of years ago, merchants delivered their goods to the market in various ways, now, in the age of rapid progress in science and technology, they buy and sell many goods without even leaving their country, of course, using stock exchanges, Internet platforms and etc. The analysis showed that the following trends have developed in the world commodity market. That is, the widespread use of Internet tools, the practical application of trading platforms and the use of artificial intelligence. Over the past five years, the global financial market has developed in line with these trends and has demonstrated its effectiveness.

Also, while exploring the topic, the author also studied the service market, including: the capital market and foreign exchange, financial and banking, logistics, transport, tourism and universities.

Keywords: *artificial intelligence, digital platforms, exchanges, international markets, investments, price, goods, trade, electronic payments, marketplaces, production.*

УДК 659.113.26

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МАИШӢ
БА АҲОЛӢ

ИСМАТУЛЛОИ ШЕРХОН,

унвонҷӯ, сардори шуъбаи чалби грантҳои

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 900-85-85-13. E-mail: ismatullo_0492@mail.ru

Дар шароити имрӯза ба иқтисоди бозорӣ ташаққулёбӣ ва амалиёти системавие зарур мебошад, ки ҷиҳати пайдоршавии иқтисодиёти рақамӣ ба ҳама самтҳои низомҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ватанӣ равона гардад.

Дар мақола тамоюли шумораи аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи шумораи аҳоли аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди хизматҳои пулакӣ аз рӯи тамоми воситаҳои фуруш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи маҷмӯи даромади миёнаи ба ҳар нафар аҳоли, индекси нархҳои истеъмолӣ ба хизматҳои пулакӣ ва ҳаҷми хизматҳои пулакӣ тавассути тамоми воситаҳои фурӯш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи ҳаҷми ММД ва хизматҳои маишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи тақсирот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли аз рӯи шаклҳои моликияти бахшҳои соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, динамикаи шумораи шахрвандони бо фаъолияти меҳнатии инфиродӣ машғул буда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2017-2021 (аз рӯи шумораи иҷозатномаҳо (литсензияҳо) ва патентҳои додашуда), динамикаи тақсирот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, тамоюли тақсирот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар Тоҷикистон аз солҳои 2017 то 2021, динамикаи тақсирот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар шаҳри Душанбе, вилояти Сугд, вилояти Хатлон, ВМКБ ва НТЧ барои солҳои 2017 то 2021, тамоюли фурӯши ХМ ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021 ва динамикаи фуруши хизмати маишӣ ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 нисбат ба 2017 баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаҳои хизматрасонӣ, хизматрасонии маишӣ, иқтисоди рақамӣ, маълумот, бозор, рушди инноватсионӣ, иқтисод, минтақаҳо, корхонаҳо, фурӯш, тақсирот, суръати афзоиш ва аҳоли.

Дар шароити рушди инноватсионӣ, зиёде аз бахшҳои иқтисодӣ, ки ба аҳоли хизмат мерасонанд пулакӣ мебошанд. Бисёре аз хизматҳо ба аҳоли тавассути дастрасии масофавӣ таъмин мегардад. Бинобар ин, бояд қайд намуд, ки сиёсати мақомоти ҳокимияти маҳалӣ дар соҳаи хизматрасонӣ яке аз вазифаҳои афзалиятноки ҳудудии рушди онҳо ба ҳисоб меравад.

Дар шароити мазкур, талаботҳои сокинон ҷиҳати навъҳои гуногун ва сифатнокии хизматҳо меафзояд, зеро баъзе муштарихо, новобаста аз музднокии хизматрасонӣ, фаъолияти корхонаҳои ин соҳаро ғайриқаноъатманд мешуморанд.

Ҷиҳати муайян намудани муштариеҳои асосии хизматҳои пулакӣ шумораи истиқоматкунандагон аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон, барои солҳои 2017-2021 таҳлил карда шудааст (ҷадвали 1, рас. 1).

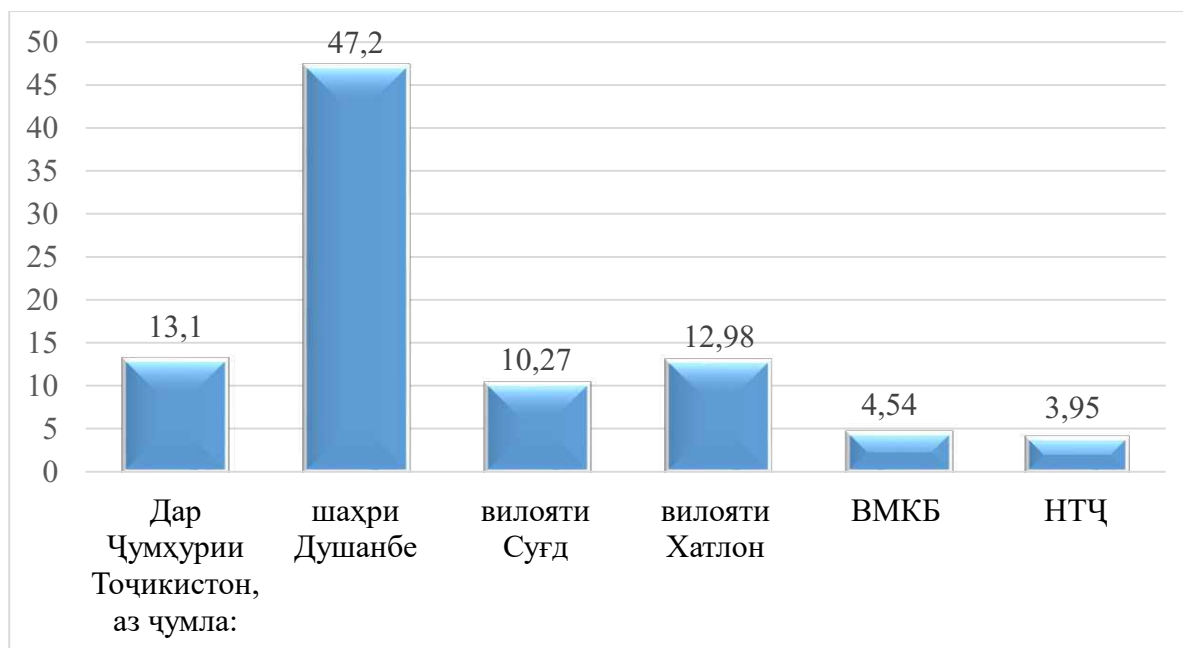
Ҷадвали 1.*Тамоюли шумораи аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021 (бо фоиз)*

Минтақаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Тағйирот 2021 нисбат ба соли 2017, бо

						%
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла:	8742,8	8931,2	9313,8	9506,3	9886,8	13,1
шаҳри Душанбе	816,2	831,4	846,4	880,8	1201,8	47,2
вилояти Суғд	2560,8	2608,5	2658,4	2753,1	2823,9	10,27
вилояти Хатлон	3124,4	3198,5	3274,9	3425,5	3530,0	12,98
ВМКБ	220,2	223,6	226,9	231,4	230,2	4,54
НТҚ	2021,2	2069,2	2120,0	2215,5	2101,0	3,95

Сарчашма: Таълифи муаллиф тибқи [3, с. 36-37] ва [3, с. 10-12].

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Расми 1. Динамикаи шумораи аҳоли аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021 (бо фоиз)

Дар рафти таҳлили нишондодҳо муайян гардид, ки шумораи аҳоли аз рӯи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар доираи солҳои аз 2017 то 2021 бо тамоюли афзоиш ба қайд гирифта шудааст, яъне дар ин давра шумораи аҳоли ба 1144 ҳазор нафар зиёд гардида, бо ҳисаи суръати миёнаи солони афзоиш 104,0 фоизро ташкил медиҳад. Дар соли 2021 аз шумораи умумии сокинони кишвар ҳисаи мардон 50,74 фоиз ва занон 49,26 фоизро ташкил дод. Вобаста ба минтақа афзоиши назарраси аҳоли дар шаҳри Душанбе бо нишондоди - 47,2 фоиз дар вилояти Хатлон – 12,98 фоиз, дар вилояти Суғд – 10,27, дар ВМКБ – 4,54 фоиз, ва дар НТҚ – 3,95 фоиз, ба қайд гирифта шудааст.

Илова бар ин, таҳлили нишондиҳандаҳои асосии ифодакунандаи рушди хизматҳои пулакӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021, гузаронида шуд (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди хизматҳои пулакӣ аз рӯи тамоми воситаҳои фуруши дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Суръати афзоиш, маротиба
Хизматҳои пулакӣ дар умум (млн. сомонӣ)	13645,2	13372,3	13599,6	13205,2	15165,3	1,11

Ҳаҷми фуруши хизматҳои пулакӣ ба ҳар нафар аҳоли, сомонӣ (бо нархҳои воқеӣ)	1231,7	1247,7	1409,4	1389,5	15165,3	12,31
---	--------	--------	--------	--------	---------	-------

Сарчашма: Таълифи муаллиф тибқи [3, с. 357].

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 2 зиёдшавии суръати афзоиши ҳаҷми хизмати пулакӣ то 1,11 маротиба ва ҳаҷми фуруши онҳо ба ҳар нафар аҳоли то 12,31 маротиба, вобаста ба қайди солҳои 2021 нисбат ба 2017, аён менамояд.

Нишондиҳандаҳои маҷмуи даромади миёнаи ба ҳар нафар аҳоли, индекси нархҳои истеъмоли ба хизматҳои пулакӣ ва ҳаҷми хизматҳои пулакӣ дар Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, истифода намуда, таҳлилҳо гузаронида шуд (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Динамикаи маҷмуи даромади миёнаи ба ҳар нафар аҳоли, индекси нархҳои истеъмоли ба хизматҳои пулакӣ ва ҳаҷми хизматҳои пулакӣ тавассути тамоми воситаҳои фуруш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Суръат и афзоиш
Даромади миёнаи ба ҳар нафар аҳоли, дар умум (сомонӣ)	374,12	409,78	475,72	518,19	815,03	2,72 мар.
Индекси хароҷотҳои воқеии аҳоли барои хариди молҳо ва пардохти музди хизматҳои пулакӣ, %	113,6	110,2	115,4	136,7	123,2	+9,6 бф
Индекси ҳаҷми хизматҳои пулакӣ, %	102,3	101,1	101,7	97,1	107,6	+4,7 бф

Сарчашма: Таҳлили муаллиф дар асоси маълумотҳои [3, с.15-16].

Тибқи натиҷаҳои бадастомада, метавон муқаррар намуд, ки маҷмуи даромади миёнаи ба ҳар нафар аҳоли барои солҳои 2017 - 2021 то ба 2,72 маротиба дар тазоюд (зиёдшавӣ) буда, ба ҳаҷми афзоиши хизматҳои пулакӣ таъсир расондааст. Инчунин, индекси хароҷотҳои аҳоли ба хариди молҳо ва пардохти музди хизмат ба 9,6 банди фоизӣ ва индекси ҳаҷми хизматҳои пулакӣ ба 4,7 банди фоизӣ баланд гардидааст.

Таҳқиқот нишон дод, ки дар ҷумҳурӣ, соҳаи хизматрасонӣ аз рӯи суръати афзоиш нисбат ба соҳаҳои дигар дар пеш мебошад. Солҳои 2017-2021 тигйироти вазни хоси ҳаҷми хизматҳои маишӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон ба вучуд омад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4.

Динамикаи ҳаҷми ММД ва хизматҳои маишӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021.

Солҳо	ММД дар маҷмуъ, млн. сомонӣ	Аз ҷумла, хизматҳои маишӣ	
		млн. сомонӣ	бо фоизи ММД
2017	64434,3	3908,3	6,06
2018	71059,2	4030,6	5,67
2019	79109,8	4387,2	5,54
2020	83958,3	4253,8	5,06
2021	98910,7	4379,6	4,43

Сарчашма: Таҳлили муаллиф дар асоси маълумотҳои [3].

Арзёфтҳо ҳиссаи хизматҳои маишӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз рӯи нишондоди соли 2017 - 6,06 фоиз ва соли 2021 - 4,43 фоизро ташкил медод, ки ин коҳишбӣ ба 1,63 нуктаи фоизро аён менамоянд. Дар ин сурат, муҳимияти механизми бозоргонии танзими бозори хизматҳои хазматрасонии маишӣ ба шаҳрвандон муайян мегардад.

Бо истифода аз нишондодҳои тақсимоти ҳаҷми хизматҳои маишӣ, ки ба аҳоли аз рӯи шакли моликият дар Тоҷикистон муайян мегардад, таҳлилҳо гузаронида шуд (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5.

Динамикаи тақсимот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли аз рӯи шаклҳои моликияти бахшҳои соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021

Хизмат ва шакли моликият	2017	2018	2019	2020	2021	Суръати афзоиш, барои солҳои 2021 нибат ба соли 2017,	Суръати афзоиш, барои солҳои 2021 нибат ба соли 2020, бо
Хизмати маишӣ, дар маҷмӯъ	3908,3	4030,6	4387,2	4253,8	4379,6	1,12	2,96
Моликияти давлатӣ, дар маҷмӯъ	33,1	43,3	44,7	77,7	96,7	2,92	24,45
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматҳои пулакӣ, (бо фоиз)	0,85	1,07	1,02	1,83	2,21	+2,6	+20,78
Моликияти ғайридавлатӣ, дар маҷмӯъ	3875,2	3987,5	4342,5	4176,1	4282,9	1,10	2,55
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматҳои пулакӣ, (бо фоиз)	99,15	98,93	98,98	98,17	97,79	-0,98	-0,38

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [3] и [2].

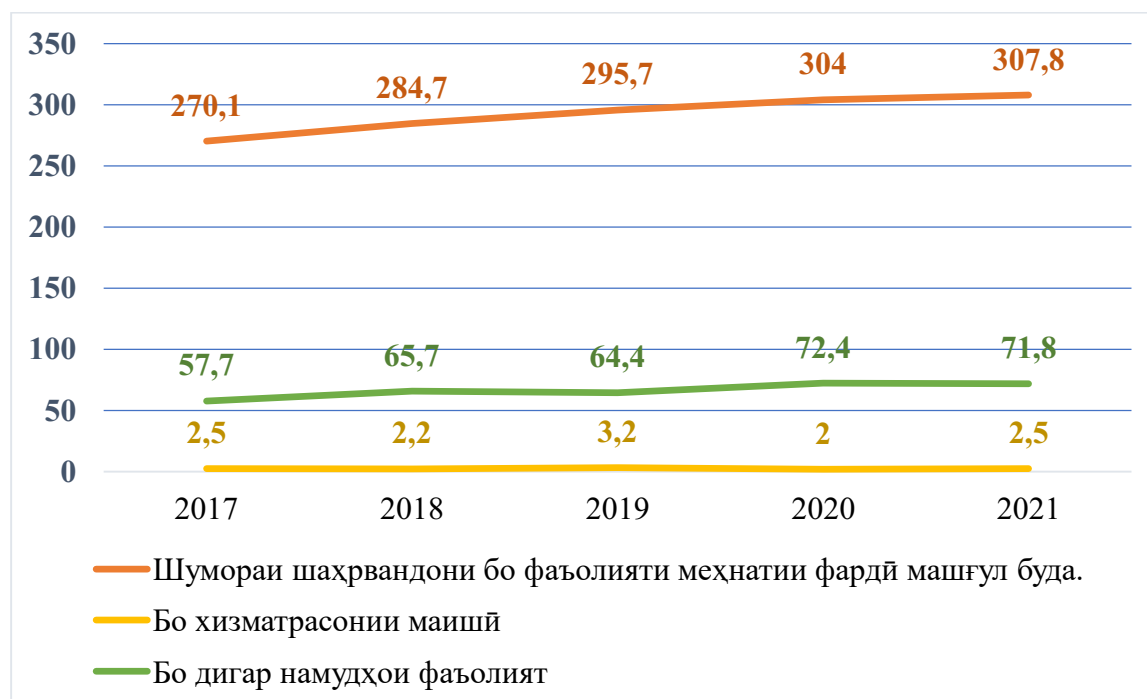
Натиҷаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ба аҳолии ҷумҳурӣ ба маблағи 4379,6 миллион сомони хизматҳои маишӣ таъмин гардидаанд, ки бо нархҳои воқеӣ нисбат ба соли 2017 то 1,12 маротиба зиёд, ва соли 2021 дар муқоиса ба 2020 сол баландшавӣ 2,96%-ро ташкил медод. Дар баробари ин, вазни хоси ҳаҷми хизматҳо - амалӣ намудани хизматҳои маишӣ дар бахши давлатӣ барои соли 2021 бо +2,6%, бахши ғайридавлатӣ бошад бо - 0,98% таълиф гардидааст, ки қиёс ба соли 2021 дар бахши давлатӣ афзоиш ба 24,45%, ва бо 2020 сол коҳиш то ба 20,78 банди фоизӣ, ҳамчунин дар бахши ғайридавлатӣ мутақобилан ба 0,99 ва 0,38 банди фоизӣ кам гардид.

Дар шароити рушди инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ барои рушди соҳибкорӣ шароитҳои назаррас муҳаё мегарданд, аммо, новобаста ба ин, баъзе монетаҳо ба назар мерасанд.

Комилов С.Ҷ. дар кори худ қайд намудааст, ки "... Соҳибкорӣ катализатори афзоиши иқтисодиёт ва рушди бозори меҳнат ба ҳисоб рафта, ба рушди инноватсионӣ

ва афзоиши иқтидори шугли шаҳрвандон мусоидат мекунад. Барои ба бозор ворид гардидани корхонаҳои нав ва рушди фаъолияти онҳо монеъаҳои маъмурию иқтисодӣ садди роҳ мегарданд, ки бо сабаби номукаммалии асосҳои институтсионалӣ онҳоро ҷиҳати “ғайрифабол” водор месозанд” [1].

Дар Тоҷикистон ҷиҳати фароҳамсозии фазои хуб барои рушди соҳибкорӣ тавассути ташаккули иқлими мусоиди сармоягузорӣ, ташаккули заминаҳои институтсионалӣ, таъмини дастрасии соҳибкорон ба имтиёзҳои кредитӣ ва ташкили механизми ҳавасмандгардонии андозии соҳибкорӣ зарурат пеш омадааст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки аз солҳои 2017 то соли 2021 сарфи назар аз монеъаҳои маъмурию институтсионалӣ гуногун, шумораи шаҳрвандони ба фаъолияти меҳнатии инфиродӣ вобаста буда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба 287,7 ҳазор нафар афзун гаштааст (Расми 2).

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Расми 2 - Динамикаи шумораи шаҳрвандони бо фаъолияти меҳнатии инфиродӣ машғул буда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2017-2021 (аз рӯи шумораи иҷозатномаҳо (лицензияҳо) ва патентҳои додашуда)

Бо мақсади баланд бардоштани сатҳи сифати соҳаи хизматрасонӣ ва сегменти хизматҳои маишӣ он мукамалнамоии ташкилот, ҳавасмандгардонии меҳнати кормандон, инчунин ташкили ҳадамот ва баланд бардоштани маданияти хизматрасонӣ дар соҳаи мазкур аҳамияти калон дорад.

Аз ин бар меояд, ки соҳаи хизматрасонӣ – ин иқтисодӣ комплекси зерсоҳаест, ки ҷиҳати қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли хизмати моддӣ мерасонад.

Бинобар ин, дар ҷумҳурӣ ҷиҳати банақшагирии дурнамои ҳамаҷонибаи рушди соҳаи хизматҳои пулакӣ ва сегменти ХМ он, яъне баланд бардоштани сатҳи сифати ҳадамот ва маърифати хизматрасониҳои шаҳрвандон, зарурат ба миён меояд.

Аз ҷониби мо омӯзиши динамикаи тақсимот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани ХМ ба шаҳрвандони Тоҷикистон дар доираи солҳои аз 2017 то 2021 гузаронида шуд. (Ҷадвали 6).

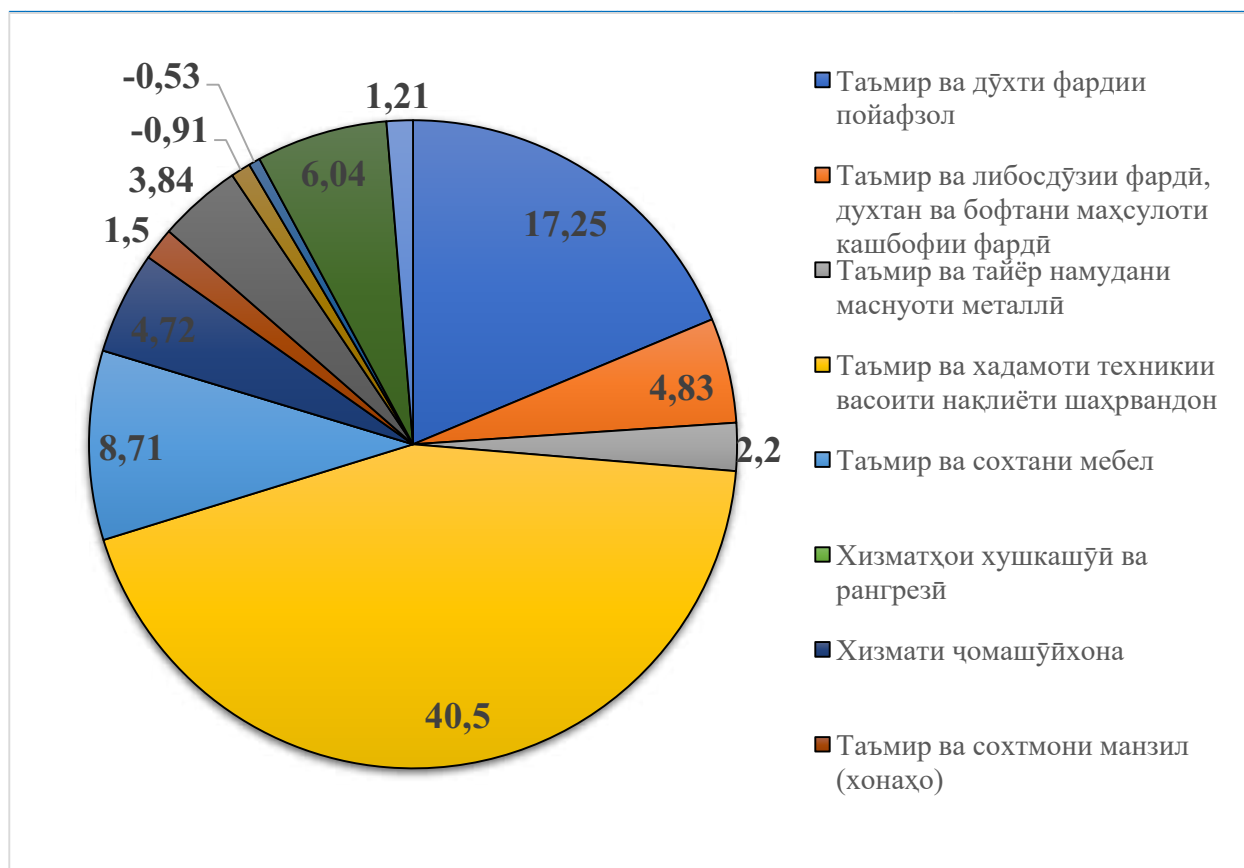
Ҷадвали 6.

Динамикаи тақсимот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021

Намудҳои хизматҳои маишӣ	Ҳаҷми хизмати маишӣ (млн. сомонӣ)						
	2017	2018	2019	2020	2021	Суръати афзоиш барои солҳои 2021 нисбат ба соли 2017, маротиба	Суръати афзоиш барои солҳои 2021 нисбат ба соли 2020, бо %
Да маҷмӯъ, инчунин аз рӯи намудҳо	83,95	92,20	89,76	121,29	154,49	1,84	27,37
Таъмир ва дӯхти фардии пойафзол	2,06	1,48	2,20	30,80	35,54	17,25	15,39
Таъмир ва либосдӯзии фардӣ, духтан ва бофтани маҳсулоти кашбофии фардӣ	0,23	0,36	0,67	0,73	1,11	4,83	52,05
Таъмир ва тайёр намудани маснуоти металлӣ	3,32	3,47	2,29	3,03	7,32	2,20	2,42 мар.
Таъмир ва хадамоти техникий васоити нақлиёти шаҳрвандон	0,02	0,13	0,37	0,51	0,81	40,50	58,82
Таъмир ва сохтани мебел	0,14	0,09	0,14	0,77	1,22	8,71	58,44
Хизматҳои хушқашӯӣ ва рангрезӣ	0,00	0,07	0,12	0,40	0,67	-	67,5
Хизмати ҷомашӯйхона	0,53	0,76	1,32	5,98	2,50	4,72	-58,19
Таъмир ва сохтмони манзил (хонаҳо)	32,90	37,50	41,20	42,60	49,50	1,50	16,20
Хизмати аккосхона	0,45	0,84	1,06	1,24	1,73	3,84	39,52
Хизмати ҳаммом	2,33	2,93	2,73	2,41	2,11	- 0,91	12,45
Хизмати сартарошхона	1,44	1,50	2,34	5,85	0,77	-0,53	-86,84
Хизмати дӯкони кироӣ	0,48	0,61	0,76	2,61	2,90	6,04	11,11
Хизматҳои мухталиф	40,05	42,46	34,56	24,36	48,31	1,21	98,31

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Расми 3 - Тамоюли тақсимот оид ба ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар Тоҷикистон аз солҳои 2017 то 2021

Натиҷаҳо нишон доданд, ки ҳаҷми хизматҳои маишӣ ба аҳоли дар Тоҷикистон амалӣ гаштааст, баландшавии дар солҳои 2021-2017 то ба 1,84 маротиба, ва зиёдшавии мутақобилан дар 2021 - 2020 сол то ба 27,37%-ро муайян намудааст. Мувофиқи ин нишондиҳандаҳо далели афзудани намудҳои гуногуни хизмати маишӣ ба чашм мерасанд:

- Таъмир ва дӯхти фардии пойафзол, мутақобилан бо солҳои 2021 - 2020 то ба 17,25 маротиба (15,39 %);
- Таъмир ва либосдӯзии фардӣ, духтан ва бофтани маҳсулоти кашбофии фардӣ то ба 4, 83 маротиба (52,05 %);
- Таъмир ва тайёр намудани маснуоти металлӣ ба 2,20 маротиба (2,42%);
- Таъмир ва ҳадамоти техникий васоити нақлиёти шаҳрвандон ба 40,50 маротиба (58,82%);
- Таъмир ва сохтани мебел ба 8,71 маротиба (58,44%);
- Хизматҳои хушқашӯӣ ва рангрезӣ ба 0,67 маротиба (67,5%);
- Таъмир ва сохтмони манзил (хонаҳо) ба 1,50 маротиба (16,19%);
- Хизмати аккосхона ба 3,84 маротиба (39,51%);
- Хизмати дӯкони кироя ба 6,04 маротиба (11,11%);
- Хизматҳои мухталиф ба 1,21 маротиба (98,31%);
- Бо вучуди ин, хизмати чомашӯйхона ба 4,72 маротиба, дар таносуби солҳои 2021-2020 ба 58,19% коҳиш ёфт;
- хизмати ҳаммом 0,91 маротиба коҳиш, дар таносуби солҳои 2021-2020 ба 12,45% афзоиш ёфт;

– ва хизмати сартарошхона, бошад ба 0,53 маротиба (-86,84%) кам гардид.

Ғайр аз ин, ҳаҷми хизматҳои маишӣ ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон таҳлил гардидаан.

Дар вилояти Суғд барои солҳои 2021 нисбат ба 2017 ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳоли 1,93 маротиба афзоиш ёфта, дар таносуб бо солҳои 2021-2020 то ба 14,08% зиёд гардид.

Зиёде аз хизматҳои маишӣ, аз ҷумла: таъмир ва дӯхти фардии пойафзол, либосдӯзии фардӣ, духтан ва бофтани маҳсулоти кашбофии фардӣ ва таъмир ва тайёр намудани маснуоти металлӣ то 2 маротиба; таъмир ва хадамоти техникий васоити нақлиёти шаҳрвандон то 10 маротиба; Таъмир ва сохтани мебел то 5 маротиба; хизматҳои хушкашӯӣ ва рангрэзӣ ва хизмати ҷомашӯйхона то 75 маротиба; Таъмир ва сохтмони манзил (хонаҳо) то 1,40 маротиба, инчунин хизмати дӯкони кироя ва хизматҳои мухталиф то 5,31 маротиба, афзоиши ҳосилнокиро аён намудаанд; аммо хизмати аккосхона то 5 маротиба; хизмати ҳаммом то 2,5 маротиба ва хизматҳои сартарошхона то 5 маротиба коҳиш ёфтааст.

Маълумотҳои ҳаҷми амалӣ намудани хизмати маишӣ ба аҳолии шаҳри Душанбе 1,98 маротиба афзун шуда, натиҷаҳои аз рӯи намудҳои гуногуни ХМ зиёд гаштанд, ва танҳо хизматҳои сартарошхона ва хизматҳои мухталиф ба 2,33 ва 1,5 маротиба кам шуда, дар мутаносуби солҳои 2021 бо 2020 хизматҳо ҷомашӯйхона то ба 83,64% коҳиш ёфтааст.

Тавре, ки аз нишондиҳандаи ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳолии вилояти Хатлон муайян мегардид, натиҷаҳои ба даст омадаи давраи таҳлил, то ба 1,76 маротиба афзоишёбиро манзур менамояд. Таҳлили намудҳои хизмати маишӣ муайян намуд, ки аксарияти нишондиҳандаҳо балан шуда, ва хизматҳои аккосхона, ҳаммом, сартарошхона ва мухталиф ба 2,5; 3; 2,5 ва 0,58 маротиба поён фаромад.

Натиҷаҳои ба даст омадаи таҳлили ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳолии ВМКБ дар давраи солҳои 2021 нисбат ба 2017 афзоиши нишондиҳандаҳои умумиро ба 1,71 маротиба муайян намуд. Дар раванди таҳқиқотҳо аз рӯи намудҳои хизматҳои маишӣ коҳишёбии хизматҳои ҳаммом ва мухталиф то 3-5 маротиба, ва афзоиши нишондиҳандаҳои намудҳои боқимондаи хизматрасонӣ, маълум гардид.

Асоси таҳқиқоти ҳаҷми амалӣ намудани хизматҳои маишӣ ба аҳолии НТҚ то ба 1,56 маротиба афзудааст. Мувофиқ ба ин, нишондиҳандаҳои бисёре аз намудҳои хизматҳои маишӣ баланд шуданд. Аммо коҳишёбии нишондиҳандаҳои се намуди хизматрасонӣ, аз ҷумлаи: таъмир ва дӯхти фардии пойафзол ва таъмир ва либосдӯзии фардӣ, духтан ва бофтани маҳсулоти кашбофии фардӣ ба 5 маротиба, таъмир ва тайёр намудани маснуоти металлӣ ба 2,14 маротиба, инчунин хизмати сартарошхонаҳо ба 0,67 маротиба, ба қайд гирифта шуд.

Илова бар ин, мо фурӯши хизматҳои маиширо ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистонро барои давраи солҳои аз 2017 то 2021, таҳлил намудем (Ҷадвали 7).

Ҷадвали 7.

Тамоюли фурӯши ХМ ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Тоҷикистон барои солҳои 2017 то 2021, (млн. сомонӣ)

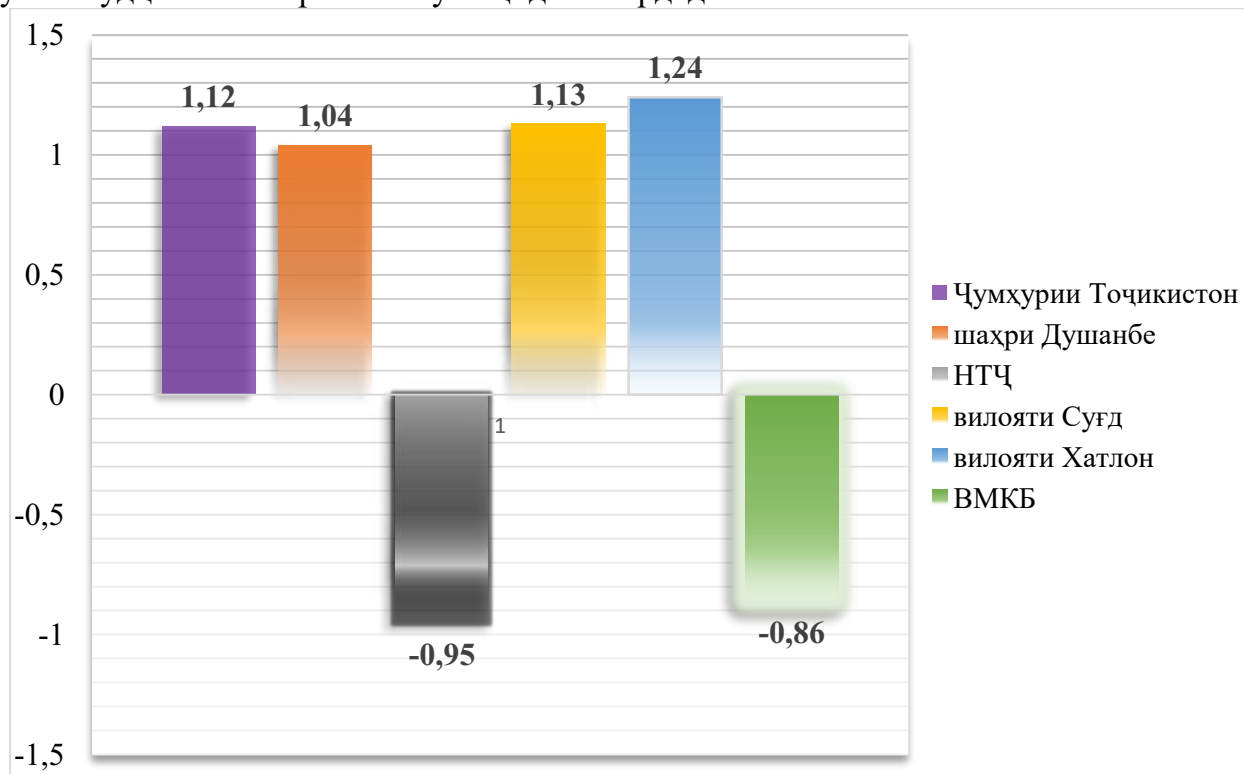
Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	Соли 2021 нисбат ба 2017, маротиба
Ҷумҳурии Тоҷикистон	3908,3	4030,6	4387,2	4253,8	4379,6	1,12
шаҳри Душанбе	516,0	550,1	600,5	548,2	537,2	1,04

НТЧ	594,8	538,8	560,8	544,8	566,7	-0,95
вилояти Суғд	1702,0	1791,7	1921,8	1828,8	1925,3	1,13
вилояти Хатлон	1061,5	1116,0	1270,8	1303,4	1321,1	1,24
ВМКБ	34,0	34,0	33,3	28,6	29,3	-0,86

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [3, с. 359].

Дар давраи баррасишаванда, индекси ҳаҷми моддии (чисмони) хазматҳои маишӣ ба аҳолии дар доираи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тағйир ёфт.

Таҳқиқот муайян намуд, ки дар кишвар ивазшавии шумораи корхонаҳои СХМ аз рӯи намудҳои хизматрасонӣ мушоҳида мегардад.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф

Расми 4 - Динамикаи фуруши хизмати маишӣ ба аҳоли аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 нисбат ба 2017 (маротиба)

Аз рӯи афзоиши шумораи аҳоли дар Тоҷикистон эҳтиёҷот ба хизматрасонии он дар бозори хизмати маишӣ зиёд мегардад. Бо вучуди ин, мушкilotхое вучуд доранд, ки ба ривҷёбии пурсамарӣ фаъолияти он, яъне ҷиҳати хизматрасонии маишӣ, монеъа мегарданд:

- дараҷаи пасти ташкилӣ истиҳсолот ва меҳнат;
- истифодабарии бесамари иқтидорҳои истиҳсолии корхонаҳо;
- норасоии захираҳои молиявӣ ҷиҳати сохтмон ва азнавсозии объектҳои хоҷагӣ;
- сатҳи пасти хизматрасонӣ бо сабаби норасоии кадрҳои соҳибхитос;
- набудани шабакаи муассисаҳои хизматрасонии маишӣ аз рӯи дастрасии масофаӣ дар минтақаҳои кишвар;
- истифодаи нопурраи технологияҳои инноватсионӣ;
- таъмини ашъёи хом ва масолеҳи пастсифат.

Имрузҳо афзоиши ҳаҷми хизмати маишӣ ба аҳолии кишвар ба вучуд омадааст.

Ба ақидаи мо, хангоми дар амал татбиқ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди соҳаи хизмати маишӣ ҷиҳати афзоиши фаъолияти онҳо мақомотҳои давлатӣ ва маҳаллӣ саҳми муҳим мегузоранд:

- ба муассисаҳо ва сохибкоре, ки ба аҳоли ХМ мерасонанд;
- ба муассисаҳои таълимие, ки мутахассисони соҳибхтисос аз руи ХМ тайёр менамоянд;
- ба донишгоҳҳои илмт-тадқиқотӣ, ки технологияҳои муосир дар самти мазкур коркард мекунанд.

Дар маҷмӯъ, соҳаи хизмати маишӣ, ин вазиҳои объективӣ-зарурии иҷрокундаи сегменти инноватсионии иқтисодиёти бозор мебошад. Аз ин ҷиҳат, таҳлил намудани омилҳои ба амалӣ намудани ХМ барои аҳоли дар Тоҷикистон таъсир мерасонанд, зарур мебошад.

Адабиёт

1. Комилов С.Дж. Проблемы становления инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан/ С.Дж. Комилос, Х.Б. Рахматзода // Финансово-экономический вестник Таджикский государственный финансово-экономический университет. –Душанбе, 2021, 2(26). –С.7-13.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ (ҚҶТ аз 24.02.17 с., №1402). –Речаи вуруд: <https://mmk.tj/content/дар-бораи-хусусигардонии-моликияти-давлатӣ?page=3> (санаи мурочиат: 13.11.23).
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: АОНПҶТ, 2022. -472.
4. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 1 январи 2022 сол. -Душанбе: АОНПҶТ, 2022. – С. 10-12.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ОКАЗАНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ

ИСМАТУЛЛОИ ШЕРХОН,

соискатель, начальник отдела привлечение грантов

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 900-85-85-13. E-mail: ismatullo_0492@mail.ru

В нынешних условиях рынку необходимо системное преобразование и действия, направленные на развитие цифровой экономики в отечественных социально-экономических системах всех уровней.

В статье рассматриваются тенденции численности жителей по регионам Таджикистана за 2021 к 2017, динамика численности населения по регионам Республики Таджикистан за 2021 к 2017 году, динамика основных показателей развития платных услуг по всем каналам реализации в Республике Таджикистан за 2021г. к 2017 году, динамика среднедушевого совокупного дохода населения, индексов потребительских цен на платные услуги и объемов платных услуг через все каналы реализации в Республике Таджикистан за 2021 г. к 2017г., динамика объемы ВВП и бытовых услуг в Республике Таджикистан за 2021 год к 2017 гг., динамика распределения объема бытовых услуг, оказанных населению по формам собственности в отраслевом разрезе в Республике Таджикистан за 2021 к 2017 году, динамика численности граждан, занятых индивидуальной трудовой деятельностью в Республике Таджикистан за 2021 к 2017 году (по числу выданных лицензий и патентов), динамика распределения объема бытовых услуг, оказанных населению в Республике Таджикистан за 2021 к 2017 году, тенденция распределения объема БУ, оказанных жителям в Таджикистане за 2021 к 2017 годы, динамика распределения объема бытовых услуг, оказанных населению в городе Душанбе, Согдийской области, Хатлонской области, ГБАО и РРП за 2021 к 2017 годы и тенденция реализации БУ жителям по регионам Таджикистана за 2021 к 2017 году.

Ключевые слова: сфера услуг, бытовые услуги, цифровая экономика, информация, рынок, инновационное развитие, экономика, регионы, предприятия, распродажа, распределение, темп роста и население.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF PROVISION OF HOUSEHOLD SERVICES TO THE PUBLIC

ISMATULLOI SHERKHON,

Applicant, Head of the Department for attracting Grants at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Said Nosir, 33.
Phone: (+992) 900-85-85-13. Email: ismatullo_0492@mail.ru

In the current conditions, the market requires systemic transformation and actions aimed at the development of the digital economy in domestic socio-economic systems at all levels.

The article examines the trend in the number of residents by region of Tajikistan for 2021 to 2017, population dynamics over region of the Republic of Tajikistan for 2021 to 2017, dynamics of the main indicators of the development of paid services across all sales channels in the Republic of Tajikistan for 2021 to 2017, dynamics of the average per capita total income of the population, consumer price indices for paid services and volumes of paid services through all sales channels in the Republic of Tajikistan for 2021 to 2017, dynamics of the volume of GDP and household services in the Republic of Tajikistan for 2021 to 2017, dynamics of distribution of the volume of household services, provided to the population by type of ownership on industry in the Republic of Tajikistan from 2021 to 2017, dynamics of the number of citizens engaged in individual labor activities in the Republic of Tajikistan from 2021 to 2017 (based on the number of licenses and patents issued), dynamics of distribution of the volume of household services provided to the population in the Republic of Tajikistan for 2021 to 2017, trend in the distribution of the volume of financial services provided to residents in Tajikistan in 2021 to 2017, dynamics of distribution of the volume of household services provided to the population in the city of Dushanbe, Sughd region, Khatlon region, GBAR and RCS for 2021 to 2017 and trend in the sale of DS to residents by the region of Tajikistan for 2021 to 2017.

Keywords: *services sector, domestic services, digital economy, information, market, innovative development, economy, regions, enterprises, sale, distribution, growth rate and population.*

УДК: 35+338(575.3)

МУКАММАЛГАРДОНИИ РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ
МАРКЕТИНГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ

ЗОҶИДОВ КАМОЛИДДИН СУЛАЙМОНОВИЧ,

докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 988-02-10-95. E-mail: kamoliddin.com95@gmail.com

Дар мақола мукамалгардони раванди идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки барои ба вуҷуд овардани низоми муътадили хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ ва ҳалли мушкилоте, ки бо фаъолияти номувофиқи маркетинг, инчунин иҷро нашудани баъзе вазифаҳо алоқаманданд, тавсия медиҳем, ки ҳайати корхонаро афзоиш дода, вазифаҳои мутахассисони сохтори хизматрасониҳои маркетингиро хуб тақсим намуда, ҳадафҳои асосии корхонаро сари вақт амалӣ намоянд. Инчунин, зикр гардидааст, ки хизматрасониҳои маркетингӣ дар ширкат тамоми мушкилоти онро омӯхта, барои ҳалли ҳамаҷонибаи ин мушкилот чораандешӣ менамояд. Натиҷаи ҳамин аст, ки корхона тавассути тайёр намудани мутахассиси сохтори маркетинг на танҳо маблағро самаранок сарф мекунад, балки аз имкониятҳои муҳити беруни низ пурра истифода мебарад.

Калидвожаҳо: хизматрасониҳои маркетингӣ, соҳибкории экологӣ, идоракунии маркетинг, муҳити маркетингӣ, сегментатсияи бозор, идоракунии бозори қоғазҳои қимматнок, шуъбаи маркетингӣ, идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ.

Имрӯзҳо тақмили идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ чузъи чудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Бо мақсади беҳтар намудани идоракунии хизматрасониҳои маркетингии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси таҳлили назариявӣ ва амалӣ тадбирҳои мушаххас андешидан зарур аст. Барои рафъи камбудии дар низоми иттилоотии корхона, пеш аз ҳама, сохтори фаъолияти маркетингиро тавассути ташкили низоми дохилиширкати чамъоварӣ ва мубодилаи иттилоот зарур аст. Мусаллам аст, ки мавҷудияти низоми хуб ба роҳ мондашудаи маркетинг ба фаъолияти ташкилот таъсири назаррас мерасонад. Сарфи назар аз таъсири низоми маркетинги дохили ширкат, ки таҳлили иттилооти гирифташударо осон мекунад, муаммои дигар ин аст, ки оё кормандони ширкат метавонанд вазифаҳои маркетингиро самаранок иҷро карда тавонанд? Яъне, мутахассисони сохтори маркетингӣ бояд дорои дониш, малака ва истеъдоди баланди касбӣ бошанд. Дар ҳолати баръакс, боиси сари вақт коркард, қабул ва таҳлил нагардидани иттилоот мегардад, ки дар навбати худ ба рушди саривақтии корхона таъсири манфӣ мерасонад.

Мо чунин мешуморем, ки барои ба вуҷуд овардани низоми муътадили хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибкории экологӣ ва ҳалли мушкилоте, ки бо фаъолияти номувофиқи маркетинг, инчунин иҷро нашудани баъзе вазифаҳо алоқаманданд, тавсия медиҳем, ки ҳайати корхонаро афзоиш дода, вазифаҳои мутахассисони сохтори хизматрасониҳои маркетингиро хуб тақсим намуда, ҳадафҳои асосии корхонаро сари вақт амалӣ намоянд [6].

Мутахассиси сохтори хизматрасониҳои маркетингӣ дар сохтори ташкилии ширкат таҳти тобеияти бевоситаи директори корхона ё таҳти роҳбарии директори техникӣ қарор дошта, ба ҳайати шуъбаи лоиҳавӣ дохил карда мешавад. Дар сохтори ташкилии корхона ҷой кардани ин шуъба имконият медиҳад, ки на танҳо вазифаҳои маркетинги беруна ва дохилӣ ҳаматарафа таҳлил карда шаванд, балки камбудии мавҷуда низ баргараф карда шаванд. Дар шароити дуруст ба роҳ мондани

хизматрасониҳои маркетингӣ роҳбарияти корхона маълумоти заруриро ба даст оварда метавонад, ки дар ҳақиқат асоси пешравии корхона мегардад. Ба ғайр аз он ки чорӣ намудани вазифаи нав як қатор вазифаҳои иловагиро аз байн мебарад, ба сифати кори иҷрошуда низ таъсири калон мерасонад. Аммо, асосан, фаъолияти корманди ба сохтор ҷалбшуда дар кор карда баромадани маҷмуи тадбирҳои хоҳад буд, ки самараи кори корхонаро афзун намуда, мавқеи онро дар бозори зудтағйирёбанда баланд мебардорад.

Хизматрасониҳои маркетингӣ дар ширкат тамоми мушкилоти онро омӯхта, барои ҳалли ҳамачонибаи ин мушкилот чораандешӣ менамояд. Натиҷаи ҳамин аст, ки корхона тавассути тайёр намудани мутахассиси сохтори маркетинг на танҳо маблағро самаранок сарф мекунад, балки аз имкониятҳои муҳити берунӣ низ пурра истифода мебарад [10].

Бо чорӣ шудани вазифаи мутахассиси маркетинг раванди фаъолияти иқтисодию истеҳсолии ширкат фаъол гардида, нишондиҳандаҳои иқтисодии он баланд мегарданд. Бо муттаҳид кардани тамоми вазифаҳои хизматрасониҳои маркетингӣ, унсурҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар онҳо ҳар як элемент аҳамияти хоси худро дорад, инчунин пайдарпайии иҷрои кор боиси баланд шудани самаранокии тамоми фаъолияти корхона мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мутахассиси маркетинг дар раванди фаъолияти корхона барои мукамалгардонии хизматрасониҳои маркетингӣ метавонад тадбирҳои зеринро амалӣ намояд:

- Татбиқи тадбирҳои оид ба истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасоние, ки талаботи бештари бозорро пайдо мекунад;
- Мусоидат ба рушди мутаносиби истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ, таҳияи пешниҳодҳои оид ба интихоб ва тағйир додани самтҳои рушди номгӯи маҳсулот, фаъолияти истеҳсолий, иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, таҳияи сиёсати маркетинг, иштирок дар муқаррар намудани нархҳо, фароҳам овардани шароит барои фурӯши мунтазами мол ва васеъ намудани хизматрасонӣ, қонеъ гардондани талаботи харидорон (фармоишгарон) ба молу хадамот;
- Омӯзиши бозори молу хизматрасониҳои якхела (таҳлили талабот ва истеъмол, ангежаҳо ва тағйирёбии онҳо, фаъолияти рақибон) ва тамоюлҳои рушди он;
- Пешгӯии ҳаҷми фурӯш ва ташаккули талаботи истеъмолкунандагон ба молу хизматрасонӣ, муайян намудани бозорҳои нисбатан самаранокии фурӯш, инчунин талабот ба хусусиятҳои сифатии мол (тариқи истеҳсол, муҳлати хизмат, қоидаҳои истифода) ва хизматрасониҳои пешниҳодшуда;
- Омӯзиши омилҳои, ки ба фурӯши мол таъсир мерасонанд ва барои иҷрои бомуваффақияти хизматрасониҳои пешниҳодшаванда муҳиманд, намудҳои талабот (устувор, таъҷилӣ, кӯтоҳмуддат, дарозмуддат ва ғ.), сабабҳои зиёд ва камшавии он, инчунин фарқияти қобилияти харидории аҳоли;
- Такмили таъминоти иттилоотии тадқиқоти ҷорӣ бозор;
- Таҳия, танзим ва оптимизатсияи барномаи тавлиди талабот ва пешбурди фурӯш, тавсияҳо барои интихоби бозор мувофиқи захираҳои мавҷуда, инчунин таҳияи барномаи умумии маркетинг.
- Муайян намудани тадбирҳои, таҳияи пешниҳодҳои ва тавсияҳои оид ба баланд бардоштани сифат ва беҳтар намудани хосиятҳои истеъмолии молу хизматрасониҳо, дурнамои рушди маҳсулот ва бозорҳои нав бо назардошти хусусиятҳои иҷтимоию демографии гурӯҳҳои гуногуни аҳоли, ҳолат ва динамикаи даромади онҳо, инчунин хароҷоти ҳамаи намудҳои захираҳои барои ин зарур, аз ҷумла ашёи хом, масолах, қувваи барқ, кадрҳои ва ғ.;

- Таҳлили муҳити рақобат бо назардошти тағйирот дар сиёсати андоз, нархгузорӣ ва гумрукии давлат, муомилот, фоида аз фурӯш, рақобатпазирӣ, суръати татбиқ, омилҳои ба фурӯш таъсиркунанда;
- Назорати фурӯш, муқоисаи маълумоти банақшагирифта бо натиҷаҳои бадастомада аз рӯи ҳаҷм, даромад, муҳлати фурӯш (хизматрасонӣ) ва ҳудуди тақсимоли онҳо, муайян намудани тағйирот дар шароити бозор;
- Таъмини афзоиши самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, фоида ва даромад, баланд бардоштани рақобатпазирӣ молҳо ва хизматрасониҳо;
- Иштирок дар таълим, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои роҳбарикунанда бо назардошти талаботи иқтисоди бозорӣ;
- Таъмини кори мураббаи вебсайт, сари вақт ворид намудани тағйироти зарурӣ, пешниҳодҳои дахлдор ва ғайра [4].

Барои рушди фаъолияти истеҳсолию иқтисодии ширкат мо пешниҳод менамоем, ки бренди (нишонаи мол) ширкат бо мақсади баланд бардоштани эътироф ва эътибори он, инчунин таблиғ дар нашрияҳои махсуси ҷопӣ нашр карда шавад. Бренд ба дороии бениҳоят муҳими ғайримоддии ширкатҳо табдил ёфтааст, ки тавассути он истеъмолкунандагон бо субот, эътимод ва доираи муайяни фаъолияти ширкат шиносӣ пайдо мекунанд. Бренди ширкат боварии истеъмолкунандагонро бештар намуда, он на танҳо ба истеҳсолкунандагон кӯмак мекунад, ки истеъмолкунандагонро дар бораи арзишҳои асосии маҳсулот ва хизматҳои худ огоҳ созад, балки инчунин тавассути дастгирии мизочони содиқ устувории тичоратро эҷод мекунад. [8].

Ҳамин тариқ, мо метавонем хулоса барорем, ки ба низоми идоракунии хизматрасониҳои маркетингии ташкилот шумораи зиёди омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Ҳадафҳои хизматрасониҳои маркетингӣ ҳамеша ба табдил додани ниёзҳои муштариён, инчунин ба фоидаи ташкилӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои назаррас дар бозорҳои мушаххас нигаронида шудаанд. Самтҳо ва тавсифи мақсадҳои ташкилот дар натиҷаи раванди босуръати прогресси илмию техникӣ, мунтазам тағйир ёфтани талаботи истеъмолкунандагон, мураккабии истеҳсолот ва афзоиши он, инчунин дигар омилҳо инкишоф меёбанд. Аз ин рӯ, сохторҳои хизматрасониҳои маркетингӣ бояд мутобиқ ва чандир бошанд. Аммо ин танҳо дар сурате имконпазир аст, ки онҳо дар раванди тағйир додани стратегияи маркетинг ва муҳити тичорат (шароит) шаклҳои ташкилии худро тағйир диҳанд [7].

Таҳти идоракунии маркетинг таҳлил, банақшагири, дар ҳаёт татбиқ намудан ва назорати чорабиниҳои гузаронидашуда, ки ба барқароркунӣ ва дастгирии мубодила бо мақсади ба даст овардани вазифаҳои корхона дохил мешавад. Вазъияти идоракунии маркетинг таъсиррасонӣ ба сатҳ, вақт ва характери талабот, ки барои мақсадҳои корхона пешбинӣ мешавад. Идоракунии маркетинг – ин идоракунии талабот аст.

Идоракунии маркетинг- ин вазифадорӣи корхона, ки ба тадқиқот дар ҳаёт татбиқ намудани нақшаҳо ва назоратро иҷро менамоянд, мебошад. Ба ин гурӯҳ идоракунандагони фурӯш ва кормандони хизмати фурӯш, кормадони роҳбарикунандаи хизмати реклама ва ҳавасмандкунӣ, тадқиқотчиёни маркетинг, идоракунандагони мол ва мутахассисони нархмаълумкунанда дохил мешавад [9].

Дар идоракунии маркетинг 5 нуктаи назар вучуд дорад.

1. Концепсияи истеҳсолий-исбот менамояд, ки истеъмолкунанда молҳои арзонро эътироф менамояд, аз ин бармеояд, ки ҳарҷотҳои истеҳсолиро кам кардан лозим аст.

2. Концепсияи молӣ-истеъмолкунандагон молҳои сифати хубро эътироф менамоянд, дар ин маврид ҳавасмандгардонӣ лозим аст.

3. Концепсияи тичоратӣ- мол ба саъю кӯшиши иловагӣ дар соҳаи фурӯш ва ҳавасмандкунӣ ба фурӯш намеравад.

4. Концепсияи маркетинг- исбот менамояд, ки корхона эҳтиёҷот ва дархостро дар бозор тадқиқ намуда, паи қонсгардонии он шавад.

5. Концепсияи иҷтимоӣ муайян намудани мақсади корхона ва усулҳои қонс намудани талабот ба муҳлатҳои он бо дарназардошти ҳамаи тарафҳо [10].

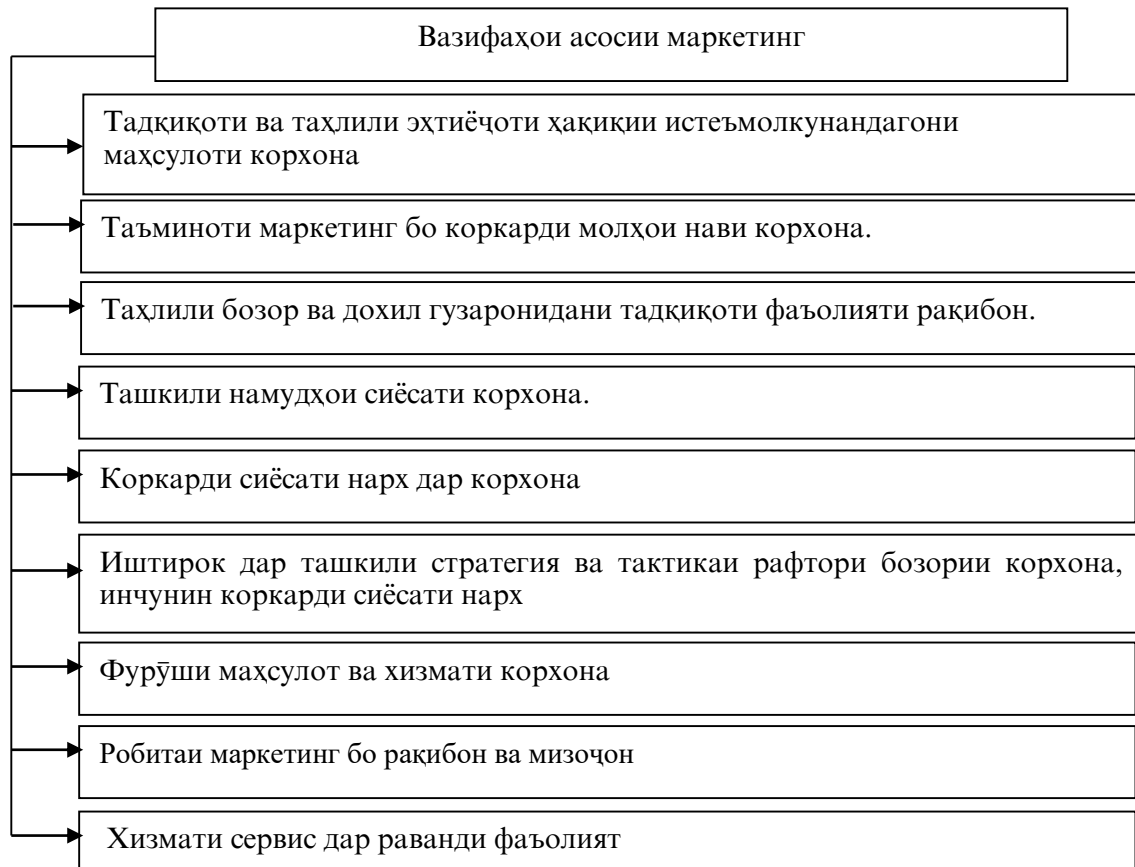
Фаъолияти амалии маркетинг ба ҳамаи инсоният таъсир мерасонад, чӣ ба сифати фурӯшанда, харидор ва ё шахси оддӣ бошад.

Мақсади маркетинг. Истеъмоли максималии баланд ба даст овардани қонсгардонии истеъмоли максималӣ, пешниҳоди интиҳоби васеи максималӣ ва баланд бардоштани сифати ҳаётии максималӣ ба шумор меравад. Ин мақсадҳо давраи маркетинро ҳал менамоянд, ки ба он дохил мешавад; тадқиқотҳои маркетинг, синтези маркетинг, банақшагирии стратегӣ, банақшагирии амалӣ ва ҷорӣ намудани нақша, назорат ва таъмини маълумотҳо мебошанд [2].

Ҳар як корхона дар самаранокии идоракунии фаъолияти маркетингии худ манфиатдор аст. Корхона бояд таҳлили имкониятҳои бозор, интиҳоби бозорҳои мақсаднок, коркарди самараноки маҷмуи маркетинг ва бомуваффақият идоракунии мақсадҳои маркетингиро бидонад.

На ҳамаи ширкатҳо аз системаҳои банақшагирии расмӣ эътирофгашта истифода мебаранд ва онҳое, ки истифода мекунанд, на ҳама вақт онро ба хубӣ ба сомон мерасонанд. Ҳол он ки банақшагирии расмӣ як қатор манфиатҳои худро дорад. Дарки системаноки вазъият, координатсияи нисбатан аниқ кӯшишҳои ширкат, гузориши нисбатан дақиқи вазифа, методҳои нисбатан такмилёфтаи андозаҳои ба дастоварда ва ғайра аз қабилӣ ин манфиатҳо мебошанд. Ҳамаи ин бояд ба афзоиши фурӯш ва ғайра бурда расонанд [3]

Вазифаҳои асосии маркетинг, ки ҳадафҳои мазкурро таъмин менамоянд, дар расми 1 пешниҳод гардидаанд: [2].

Барои ҳама гуна банақшагириҳои дигар дар доираи ширкат банақшагирии стратегӣ замина ба ҳисоб меравад. Қараёни банақшагирии стратегӣ аз:

- коркарда баромадани барномаи ширкат;
- ташаккул додани вазифа ва мақсадҳои он;
- таҳлили мачмуи тадбирҳои хоҷагидорӣ;
- банақшагирии ояндадори ташаккули муассиса иборат аст.

Тартиб додани барномаи изҳороти ба хубӣ коркардашудаи ширкат кори хеле масъулиятнок ба шумор меравад. Изҳороти барномавии ширкат бояд ба самти бозор, аз ҷиҳати моҳияти худ воқеӣ, асоснокшуда ва мушаххас бошад. Ба ин маънӣ, ки он ширкатро ба истифода бурдани имкониятҳои нисбатан имконпазир мебарад [4].

Бо назардошти масоили байнғфта банақшагирии стратегӣ баҳои ҳар як истеҳсолоти ба таркиби ширкат дохилбударо талаб мекунад, то ки дар хусуси мақсаднокӣ васеъ намудани онҳо, нигоҳ доштан, қатъ намудан ё чамъ намудани самарайи фаъолияти онҳо хулоса бароварда шавад.

Бо мақсади таъмин намудани инкишоф ёфтани ширкат банақшагирии стратегӣ зоҳир сохтани имкониятҳои бозориро дар соҳае, ки ширкат рақобати ошкор дорад, талаб мекунад. Чунин имкониятҳоро дар роҳҳои ишқишофёбии интенсивӣ дар миқёси фаъолияти молику бозори ҳозира (нисбатан аниқтар дохил гаштан ба бозор, васеъ намудани ҳудудҳои бозори худ ё такмил додани мол), дар роҳҳои инкишофёбии интегратсионӣ дар доираи соҳа (регрессивӣ, прогрессивӣ ё интегратсияи уфуқӣ) ва дар роҳҳои инкишофёбии диверсификатсияи конгломеративӣ) зоҳир сохтан мумкин аст.

Пас аз коркарда баромадани нақшаҳои стратегии умумӣ ба ҳар як истеҳсолот коркарда баромадани нақшаҳои хусусии маркетинг доир ба амвол, тамға ва бозор дар пеш меистад.

Фаслҳои асосии нақшаи маркетинг инҳо ба шумор мераванд:

1. маълумотҳои нишондодҳои назоратӣ;
2. байни вазъиятҳои ҷорӣ маркетингӣ;
3. номгӯи хавф ва имкониятҳо;
4. номгӯи вазифа ва муаммоҳои байни стратегияҳои маркетинг;
5. барномаҳои амалиёт;
6. бучаҳо;
7. тартиби назорат.

Дар яке аз фаслҳои нақша доир ба бучаи маркетинг муътадил гардондани даромад, метавонад ё бо усули муқаррар намудани нишондодҳои даромади мақсаднок ва ё бо усули вазифаҳои воқуниши фурӯш дар назар дошта шавад. Ташкилот ё муассиса се типҳои назорати маркетингии фаъолияти бозорӣ худро ба кор мебарад:

- назорат аз болои иҷроиши нақшаҳои солона;
- назорати даромаднокӣ;
- назорати стратегӣ [4].

Назорат аз болои иҷроиши нақшаҳои солона аз назорати доимии кӯшишҳои маркетингӣ ва натоиҷи ба дастомада иборат мебошад, то ки ба комёбиҳои нишондодҳои фурӯшу даромади дар сол ба нақшагирифта боварӣ ҳосил карда шавад. Воситаҳои асосии назорат таҳлили имкониятҳои фурӯш, таҳлили ҳиссаи бозор, таҳлили таносуби байни хароҷотҳо барои маркетинг ва фурӯш, ҳамчунин назорат аз болои муносибатҳои мизочон ба ҳисоб мераванд.

Назорати даромаднокӣ талаб мекунад, ки ҳамаи хароҷотҳо ва даромаднокии воқеии муқарраргардидаи фаъолияти ширкат тибқи амвол, фурӯши худудӣ, қисматҳои бозор, роҳҳои савдо ва фармоишоти ҳаҷман гуногун зоҳир карда шаванд.

Назорати стратегӣ фаъолияти мебошад, ки бо мақсади боварӣ ҳосил намудан ба вазифаҳои маркетингӣ, стратегия ва барномаи ширкат равона гардида, мутобиқати онҳоро бо талаботи мавҷуда ва муҳити маркетингӣ ташхисшаванда зоҳир месозад. Чунин назорат бо василаи тафтиши муҳити маркетингӣ татбиқ миебад, ки он аз тадқиқи комплексӣ, системавӣ, ҳолисона ва фаъолияти ҷаври ширкат иборат мебошад. Ҳадафи тафтиши маркетинг аз зоҳир сохтани имкониятҳои бозшаванда, муаммоҳои бамиёноянда ва додани тавсияҳо нисбати барномаи ояндадор ва амалиёти ҷорӣ доир ба такмилидигрии комплексии фаъолияти маркетингии ширкат иборат мебошад [7].

Дар рафти тадқиқот ба мо маълум шуд, ки фаъолияти маркетингии баъзе субъектҳои хоҷагидор дар қадом сатҳ қарор дорад. Муаммои асосӣ дар фаъолияти соҳибқорӣ экологӣ ин аст, ки дар вақти банақшагириш ва истеҳсоли маҳсулот вазъи иқтисодии аҳолии миёна ва поёниро ба назар нагирифта танҳо талаботи табақаи болоиро ба назар мегиранд. Субъектҳои хоҷагидор метавонад аз имкониятҳои мавҷуда барои қонеъ гардонидани аҳоли ва худ, рақобатпазирӣ ва таъмин кардани бозор аз маҳсулоти экологӣ истифода барад.

Адабиёт

1. Алексеев, А. А. Маркетинговые исследования рынка услуг [Текст] : учеб. пособие /А. А.Алексеева–СПб. : Изд-во СПб УЭФ, 2010. – 39 с.
2. Алексунин, В. А. Маркетинг [Текст] : учебник / В. А. Алексунин. – М.: Дашков и Ко, 2010. – 204 с.
3. Абаев, Л.С. В. А. Алексунин: Международный маркетинг / учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. /А— М.: Издательство Юрайт, 2016. -16 стр.
4. Березин, И. С. Маркетинговый анализ. Рынок. Фирма. Товар. Продвижение [Текст] : учебник для вузов / И. С. Березин. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Вершина, 2010. – 480 с.

5. Герасименко, О. Н. Алгоритм комплексной оценки эффективности маркетинговой деятельности предприятия [Текст]/О.Н. Герасименко // Современные аспекты экономики, 2009. №5 (18). – С. 23- 27.

6. Досиев М. Н., Зоҳидов К. С. Асосҳои назариявии ҷаҳолияти маркетингӣ дар корхона / М. Н. Досиев, К. С. Зоҳидов, Паёми АИДНПҚТ, №4/1 (58)-2022 саҳ. 69-75

7. Досиев М. Н., Зоҳидов К. С. Идоракунии ҷаҳолияти маркетингӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди ташкилот/ М. Н. Досиев, К. С. Зоҳидов, Паёми ДТТ 4/2(51)2022-с. саҳ,165-169

8. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства, Дис. ...канд. эконом. наук.: 08.00.05/ М. Н. Досиев; Душанбе,2019. – 168с

9. Захаров, С. В. Маркетинг [Текст] : учебник для вузов / С. В. Захаров, Б. Ю. Сербиновский, В. И. Павленко. – 2-е изд., доп. и перераб. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009. – 361 с.

10. Котлер, Ф. Основы маркетинга [Текст] : учебник для вузов / Ф. Котлер, Г. Армстронг. – 9-е изд. Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2013. – 1200 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫМИ УСЛУГАМИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

ЗОХИДОВ КАМОЛИДДИН СУЛАЙМОНОВИЧ,

докторант (PhD) Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 988-02-10-95. E-mail: kamoliddin.com95@gmail.com

В статье рассматривается совершенствование процесса управления маркетинговыми услугами в деятельности экологического предпринимательства. Подчеркнуто, что для создания устойчивой системы маркетинговых служб в природоохранной хозяйственной деятельности и решения проблем, связанных с нецелесообразностью маркетинговых мероприятий, а также невыполнением некоторых задач, рекомендуем увеличить штат компании, хорошо распределить задачи специалистов в структуре маркетинговых служб, своевременно реализовывать основные цели компании. Также отмечается, что службы маркетинга в компании изучают все ее проблемы и принимают меры для комплексного решения этих проблем. В результате компания не только эффективно тратит деньги, но и в полной мере использует возможности внешней среды, обучая специалиста в структуре маркетинга.

Ключевые слова: маркетинговые услуги, экологическое предпринимательство, управление маркетингом, маркетинговая среда, сегментация рынка, управление рынком ценных бумаг, отдел маркетинга, управление маркетинговыми услугами.

IMPROVING THE PROCESS OF MARKETING SERVICES MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP

ZOHIDOV KAMOLIDDIN SULAYMONOVICH,

doctoral student (PhD) of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 988 02 10 95. E-mail: kamoliddin.com95@gmail.com

The article discusses the improvement of the marketing services management process in the activities of environmental entrepreneurship. It is emphasized that in order to create a sustainable

system of marketing services in environmental management and solve problems associated with the inappropriateness of marketing activities, as well as the failure to fulfill certain tasks, we recommend increasing the staff of the company, distributing the tasks of specialists in the structure of marketing services well, and implementing the main goals of the company in a timely manner. It is also noted that the marketing services in the company study all its problems and take measures to comprehensively solve these problems. As a result, the company not only spends money efficiently, but also makes full use of the opportunities of the external environment, training a specialist in the marketing structure.

Keywords: *marketing services, ecological entrepreneurship, marketing management, marketing environment, market segmentation, securities market management, marketing department, marketing services management.*

УДК: 334.7

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ СОҲИБКОРИИ МУШТАРАК ВА МАВҶЕИ ОН
ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

БУХОРИЕВ МАРДОН ҲУКМАТУЛЛОЕВИЧ,

докторант (PhD)-и кафедраи назарияи иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкории

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

Тел.: (+992) 551-19-332. E-mail: mardonb90@mail.ru

Дар мақолаи мазкур чанбаҳои назариявии соҳибкории муштарак ва мавҷеи он дар таҳкими иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷониби муаллиф вобаста ба ҳолати муосири дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ нишондиҳандаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин соҳа арзёбӣ гардида, ҳамзамон дар заминаи таҳқиқи асарҳои олимони ва муҳаққиқон мафҳум ва моҳияти соҳибкории муштарак таҳқиқ карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф мафҳуми ягона доир ба фаъолияти соҳибкории муштарак дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таълифоти олимони ва муҳаққиқон оварда нашудааст. Бинобарин, аз тарафи муаллиф мафҳумҳои мушаххас доир ба фаъолияти соҳибкории муштарак пешниҳод гардидаанд. Муаллиф қайд намудааст, ки дар вазъи кунунии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дастгирии сиёсати давлатӣ зарур арзёбӣ гардида, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешбурди фаъолияти самаранок баҳри беҳдошт ва рушди соҳаҳои соҳибкорӣ диққати аввалиндараҷа дода шуда истодааст. Лекин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беитар ба моҳияти корхонаҳои муштарак аҳамияти вазорату идораҳо ҷалб карда шудааст, ки вобаста ба ин муаллиф мафҳуми корхонаи муштарак ва соҳибкории муштаракро аз ҳам ҷудо намуда моҳияти асосии рушди соҳаи мазкурро дар ин замина маънидод намудааст. Дар қисмати охири мақола чанбаҳои назариявии соҳибкории муштарак масъалагузорӣ шуда саҳми соҳаи мазкур дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳибкории муштарак, фаъолияти соҳибкорӣ, иқтисоди милли, баҳши хусусӣ, тақсимоти хавфҳо, субъектҳои хоҷагидорӣ, корхонаҳои муштарак, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, шахсони ҳуқуқӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, чамъовариҳои захираҳо, роҳбарӣ ва назорат, чандирӣ ва мутобиқишавӣ, тақсими фоида ва зиён.

Дар шароити муосири иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рушди устувори баҳши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ яке аз заминаҳои асосии рушди давлати соҳибистиклол дар баробари дигар соҳаҳои хоҷагидорӣ давлатӣ маҳсуб меёбанд. Соҳибкории муштарак, ки яке аз шоҳаҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, тадричан дар рушди фаъолияти шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ саҳмгузор буда метавонад. Ба ҳамин, хотир мо пеш аз таҳқиқи мафҳум ва моҳияти соҳибкории муштарак муҳтасаран ба вазъи муосири фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон назар меафканем.

Дар вазъи кунунии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ аҳамият ва дастгирии сиёсати давлатӣ зарур арзёбӣ гардидааст. Вобаста ба ин, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешбурди фаъолияти самаранок баҳри беҳдошт ва рушди соҳаҳои соҳибкорӣ диққати аввалиндараҷа дода шуда истодааст.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳои навбатиашон зикр намуданд, “Сарфи назар аз таҳаввулоти дар иқтисоди ҷаҳон идомадошта ва таъсири манфии омилҳои берунӣ ба иқтисоди миллии мо, дар натиҷаи татбиқи самаранокӣ ислоҳоти иқтисодӣ, амалӣ намудани стратегияву барномаҳо ва тадбирҳои зиддибуҳронӣ дар панҷ соли охир рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамасола ба ҳисоби

миёна дар сатҳи 7,3 фоиз таъмин гардида, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 71 миллиард ба 115 миллиард сомонӣ расид ва ба ҳар сари аҳоли 1,5 баробар афзоиш ёфт. Дар панҷ соли охир сатҳи некуаҳолии мардум тадриҷан баланд шуда, даромади пулии аҳоли аз 41,1 миллиард сомонии соли 2018 ба 87 миллиард сомонӣ дар соли 2022 расонида шуд, яъне 2,1 баробар зиёд гардид. Аз ҷумла соли 2022 корҳо чиҳати устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, коҳиш додани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, фаъолияти босуботи низоми бонкӣ, афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноативу кишоварзӣ, беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва дастгирии соҳибкорӣ тақвият пайдо карда, рушди иқтисоди миллӣ дар сатҳи 8 фоиз таъмин карда шуд” [1].

№	Нишондиҳандаҳо	2018 (млрд.сомонӣ)	2022 (млрд.сомонӣ)	Ҳолати нишондодҳо ба ҳар сари аҳоли (баробар)
1.	Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	71	115	+1,5
2.	Даромади пулии аҳоли	41,1	87	+2,1
3.	Рушди иқтисодиёт ба ҳисоби миёна	+4 %	+8%	1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, шаҳри Душанбе

Ҷадвали 1. Сатҳи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар панҷ соли охир

Дар ин чода дастгириҳои беназири Сарвари давлат муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар татбиқ ва рушди хоҷагидорӣ давлатӣ ва маҳалии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос гардида, беҳдоши фаъолияти соҳибкорӣ низ дар ин маврид мушоҳида карда мешавад. Тайи солҳои охир аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвину ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ чандин намуди имтиёзу сабукиҳо таъмин гардидаанд. Яке аз чунин намуди имтиёзҳо ин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи эълон намудани моратория ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ то 1 январи соли 2023” ба шумор меравад, ки чунин намуди имтиёзҳо чандин бор дар даврони соҳибистқлолияти давлатӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати соҳибкорон амалӣ гардонидани шудаанд.

Дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ албатта ба афзоиш ва рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мустақамро эҷод намуда, шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ амалкунандаро афзун мегардонад. (Ҷадвал 2.)

Шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ амалкунанда дар солҳои 2012-2022					
№	то 1 январи соли 2012 (ҳазор адад)	то 1 январи соли 2022, (ҳазор адад)	нисбат ба соли 2012, (ҳазор адад)	10 моҳи соли 2022 (ҳазор адад)	
1.	161,6	338,7	277	25417	
				Аз ин:	
				Шахсони ҳуқуқӣ	1932
				Филиалҳо ва намоёндагиҳои шахсони	30

	хукукии хориҷӣ	
	Соҳибкорони инфиродӣ	23455

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотномаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷадвали 1. Шумораи умумии субъектҳои хоҷагидори амалкунанда дар солҳои 2012-2022

Маълумотҳои оморӣ Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он далолат менамоянд, ки дар 10 моҳи соли 2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 ҳазору 417 субъекти хоҷагидор ба қайд гирифта шудааст. Давра ба давра беҳтар намудани сатҳ ва сифати хизматрасонӣ ба андозсупорандагон, тақмили қонунгузории андоз ва дар ин замина беҳтар намудани маъмурияти андоз, пешгӯии имтиёзҳои калони андоз ва соддагардонии тартиби бақайдгирии давлатии субъектҳои хоҷагидор омилҳои мебошанд, ки ба тадриҷан зиёд шудани шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла субъектҳои хориҷӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Агар то 1 январи соли 2012 шумораи умумии субъектҳои хоҷагидори амалкунанда 161,6 ҳазор ададро ташкил медоданд, ин нишондиҳанда то 1 январи соли 2022, яъне дар 10 сол ба 338,7 ҳазор адад баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2012, 277 ҳазор адад ё 2 баробар зиёд шудани онҳо ба қайд гирифта шудааст. Яъне дар давоми 10 моҳи соли 2022 дар маҷмӯъ 25 ҳазору 417 субъекти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин 1932 ба шахсони ҳуқуқӣ, 30 филиалҳо ва намояндагиҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва 23 ҳазору 455 ба соҳибкорони инфиродӣ рост меоянд.

Дар ин росто гуфтан бамаврид мебошад, ки дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ барои тавқият бахшидани соҳаи мазкур дар сатҳи зарурӣ қарор дода шудааст, лекин мушкилотҳо аз замири ташкили бархе аз шохаҳои соҳибкорӣ мушоҳида мешаванд. Яке аз соҳаҳои ин бахш соҳибкории муштарак мебошад, ки барои ташкил ва тақмил додани он масъалаҳои гуногун пеш меоянд. Мушкилоти авалин ва асосӣ дар ин соҳа мавҷуд набудани мафҳум ва моҳияти асосии соҳибкории муштарак ба шумор меравад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” низ мафҳуми мушаххас доир ба соҳибкории муштарак оварда нашудааст.

Таҳқиқотҳои олимони ва муҳаққиқони дохила ва беруна бештар ба мафҳуми корхонаҳои муштарак нигаронида шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз шумораи корхонаҳои муштарак 624 ададро ташкил медиҳанд, аммо шумораи соҳибкорони инфиродии муштарак дақиқан муайян нашудаанд. Дар ин замина мо мафҳуми корхонаи муштарак ва соҳибкории муштаракро дида мебароем.

Соҳибкории муштарак (joint venture) ва корхонаи муштарак (joint enterprise) ду мафҳуми гуногун дар соҳаи бизнес буда онҳо ду намуди ҳамкории байни соҳибкорон ё ширкатҳоро дар бар мегиранд.

Соҳибкории муштарак як шакли ҳамкории тичоратии байни ду ва ё зиёда ширкатҳо барои татбиқи лоиҳаи мушаххас ё ноил шудан ба ҳадафҳои муайян мебошад. Соҳибкории муштарак одатан маънои онро дорад, ки соҳибкорон кӯшишҳои худро барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ, одатан дар доираи як лоиҳа ё фаъолияти тичорӣ муттаҳид мекунанд. Дар ин ҳолат, ҳар як иштирокчи мустақилияти худро нигоҳ медорад ба лоиҳа сахм мегузорад, Ҷоидаро мубодила мекунад ва дар қабули қарорҳо иштирок карда як ҷанбаи бизнесро бо дигар иштирокчи мубодила мекунад. Аммо, да ин ҷо ҳар як соҳибкор аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва молиявӣ мустақил боқӣ мемонад.

Корхонаи муштарак бошад як шакли ҳамкорӣ мебошад, ки дар он ду ва ё зиёда ширкатҳо барои фаъолияти муштарак ширкати нав ва алоҳидаро таъсис медиҳанд. Дар ин намуди тичорат, ҳамаи аъзоён соҳиби ширкати нав мешаванд ва ҳам Ҷоида ва ҳам хавфро мубодила мекунанд. Корхонаи муштарак метавонад ҳам муваққатан, барои татбиқи лоиҳаи мавақатӣ ва ё доимӣ таъсис дода шавад. Аз тарафи дигар, шарикон одатан як корхонаи муштаракро барои иҷрои фаъолияти муайяни тичорӣ ё пешбурди лоиҳаи муайян таъсис медиҳанд. Ҳамин тариқ, фарқи асосии байни соҳибкории муштарак ва корхонаи муштарак дар он аст, ки соҳибкории муштарак ҳамкории соҳибкорони мустақилро дар бар мегирад, корхонаи муштарак бошад, таъсиси як ширкати нав дар якҷоягиро бароҳ менамояд.

Дар шароити муосир пешбурди корҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар самти фаъолияти соҳибкорӣ тақозои онро дорад, ки мафҳум ва моҳияти соҳибкории муштарак дуруст ва дақиқ арзёбӣ гардад. Дуруст муқаррар намудани мафҳум ва моҳияти мазкур ба ҳалли мушкилоти соҳаи соҳибкории муштарак метавонад, аз лиҳози аниқии фаъолияти он дар шароити иқтисоди бозорӣ кумак расонад. Муаллифон ва таҳқиқотчиёни соҳаҳои гуногун доир ба масъалаҳои корхонаҳои муштарак ва ё соҳибкории муштарак таҳқиқотҳои мухталифро баррасӣ намуданд, аммо чӣ тавре дар бол қайд намудем мафҳуми ягонаи соҳибкории муштарак то ҳол муқаррар нагардидааст, ки он дар фаъолияти имрӯзаи соҳаи мазкур тавонстааст ихтилофҳои пайдо намояд.

Мутобиқи таълифотҳои таҳқиқотчиёни хориҷӣ намудҳои гуногуни соҳибкории муштарак мавҷуд мебошанд: аз ҷумла соҳибкории муштарак амволий (СМ саҳомӣ); соҳибкории муштарак ғайримолумулкӣ (СМ шартномавӣ)[10].

Мутобиқи таълифотҳои илмии олимони Федератсияи Россия А. Гарин ва А. Денисов, мафҳуми соҳибкории муштарак чунин арёбӣ гардидааст, “Соҳибкории муштарак шакли ҳамкории хоҷагидорӣ-ҳуқуқӣ бо шарикони хориҷӣ мебошад, ки дар он заминаи муштарак истиҳсолӣ таъсис дода мешавад ва маҳсулоте, ки моликияти шарикони дохила ва хориҷӣ мебошад, истиҳсол карда мешавад. Мавҷудияти амволи умумӣ дар корхонаҳои муштарак онҳоро аз шаклҳои ҳамкории байналмилалӣ иқтисодӣ ба кулӣ фарқ мекунад”[8].

Дар ин ҷо муаллифон маҷмӯи муносибатҳои корхонаҳои хориҷӣ ва дохилиро доир ба фаъолияти соҳибкорӣ арзёбӣ намудаанд, ки ба ақидаи мо чунин фаъолият бештар ба корхонаҳои муштарак байни корхонаҳои дохилӣ ва хориҷӣ шуда метавонад. Лекин, мо дар чунин ақидаем, ки соҳибкории муштарак метавонад байни соҳибкории дохилӣ ба амал бароварда шавад, ки ин ба шароити муосири иқтисодӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба таҳкими муносибатҳои соҳибкорони дохилӣ муҳим мебошад. Олими дағари соҳаи мазкур Семёнов К. А. соҳибкории муштаракро ҳамчун “шакли ҳамкории хоҷагидорӣ ва ҳуқуқӣ бо шарикони хориҷӣ” муайян мекунад, ки дар он моликияти умумӣ ба захираҳои моддӣ ва молиявӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои истиҳсолӣ, илмӣ-техникӣ, савдои хориҷӣ ва дигар вазифаҳо истифода мешаванд, таъсис дода мешавад [14]. Вобаста ба мафҳуми корхона ва соҳибкории муштарак мафҳумҳои мухталиф аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ оварда шудаанд, ки мо онҳоро дар ҷадвали 1. мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҷадвали 3.

	Муаллифон	Номгӯи мафҳумҳо	Моҳияти мафҳумҳои муаллифон
1.	Низомова Т.Д.	Соҳибкории муштарак	Соҳибкории муштарак чунин шакли соҳибкорие мебошад, ки аз

			саҳмгузори ду ва ё зиёда давлат барои истехсоли муштарак, фурӯши якҷояи маҳсулот, гузаронидани корҳои илмию тадқиқотӣ, сохтмон, маслиҳату машваратҳои техникӣ, ба амал баровардани хизматҳои нақлиётӣ, молиявӣ, суғуртавӣ таъсис дода мешаванд
2.	Б.Явис, В.Нюман	Соҳибқори муштарак	Соҳибқори муштарак танҳо дар минтақаҳои махсус барои тақвияти ҳамкорӣ ва таъмини созишномаи байни соҳибқорон, бартараф кардани рақобат дар соҳаи дониш ва захираҳои, ки метавонанд дар ин соҳа истифода шаванд ё бояд истифода шаванд, ташкил карда мешаванд.
3.	А.Гарин А.Денисов	Соҳибқори муштарак	СМ ин шакли ҳамқори хоҷагидорӣ ва ҳуқуқӣ бо шарикҳои хориҷӣ мебошад, ки барои истехсоли маҳсулоте, ки моликияти шарикони дохилӣ ва хориҷӣ мебошад, заминаи муштаракҳои истехсоли фароҳам меорад.
4.	С. Попов, Л. Киселев, В. Шетинин	Соҳибқори муштарак	Корхонаи муштарак доираи васеи шаклҳои фаъолияти истехсоли ва хоҷагии шарикони ду кишварро ташкил медиҳанд. Мақсади асосии онҳо ҳамкорӣ дар соҳаҳои истехсол ва муомилот, соҳаҳои илмӣ-техникӣ, сармоягузорӣ ва хизматрасонӣ мебошад.
5.	В.Бублик	Корхонаи муштарак	Корхонаи муштарак ин якҷояшавии сармоягузориҳост, ки ба ду ё зиёда шахсон (модӣ ё ҳуқуқӣ) тааллуқ доранд.

6.	З. Милнер	Корхонаи муштарак	Корхонаи муштарак як ширкати байналмилалӣ мебошад, ки аз ҷониби корхонаҳои миллӣ бо мақсади пурра истифода бурдани иқтисодӣ ҳар як ҷониб барои ба даст овардани самараи максималии иқтисодӣ аз фаъолияти онҳо таъсис дода мешавад
9.	А. Астапович	Соҳибқори муштарак	Соҳибқори муштарак ҷамъиятҳои мустақили саҳҳомӣ мебошанд, ки одатан дар асоси баробарӣ таъсис дода мешаванд.
7.	Е. Смирнова, Н. Хвалынская	Корхонаи муштарак	Шаклҳои созишномаҳои ду ва ё зиёда ширкатҳо барои ҳамгироии пурра ё қисман. Фаъолият соҳаҳои хариду фурӯш, тадқиқоти илмӣ, истихроҷи захираҳо, раванди истеҳсоли ва воситаҳои асосӣ, пешниҳоди хизматҳои фаро мегирад.
8.	И.Иванов	Соҳибқори муштарак	Соҳибқори муштарак конгломерати гуногуни ширкатҳои омехта мебошад, ки танҳо аз рӯи ҳиссаи сармояи назоратшавандаи саҳҳомӣ фарқ мекунад.
9.	Ашуралиева Д.Р.	Корхонаи муштарак	Корхонаи муштарак як шакли ҳамқори байналмилалӣ бо шарикҳои хориҷӣ барои ҳамқорӣ дар соҳаи истеҳсолот, инчунин дар соҳаи хизматрасонӣ, муомилот ва фаъолияти сармоягузорӣ мебошад.
10.	Бухориев Мардон Хукматуллоевич	Соҳибқори муштарак	Соҳибқори муштарак ин ташкили фаъолияти мутаҳидаи шахсон мебошад, ки барои таъсис ва идоракунии бизнес бо мақсади ба даст овардани фоидаи умумӣ ба роҳ

			монда мешавад.
11	Бухориев Мардон Хукматуллоевич	Соҳибқорӣи муштарак	Соҳибқорӣи муштарак (ё шарикӣ дар соҳибқорӣ) ин як шакли ташкили бизнес (тиҷорат) мебошад, ки дар он ду ва ё зиёда шахсон барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ барои ба даст овардани фоида аз ҳисоби сармоягузорӣ муштарак барои фаъолияти соҳибқорӣ ва захираҳо (молиявӣ, меҳнатӣ, дониш ва таҷриба) ба амал бароварда мешавад.

Комиссияи иқтисодии Аврупо (КИА) соҳибқорӣи муштаракро ҳамчун чунин тавсиф мекунад “корхона, корпоратсия ё ширкати, ки аз ҷониби ду ё зиёда шахсон алоҳида ё ташкилотҳо таъсис дода мешавад, ки ҳади аққал яке аз онҳо, ки бо ангезаи ба даст овардани фоида, кӯшиш карда фаъолияти худро тавассути тижорат васеъ мекунад. Моликият байни шарикон дар асоси принципҳои моликияти каму беш, бе бартари мутлақии яке аз онҳо баробар тақсим карда мешавад.

Дар ин ҷода комиссияи мазкур аломатҳои зерини корхонаҳои муштаракро ҷудо менамояд:

- 1) мавҷудияти созишнома ё шартнома байни иштирокчиён оид ба мақсадҳои фаъолияти соҳибқорӣ;
- 2) муттаҳид кардани иштирокчиён барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарозмуддат бо ёрии ҷамъшавии маблағҳои пулӣ, фондҳои асосӣ, патентҳои моликияти зеҳнӣ;
- 3) арзёбии дороиҳои муттаҳид ҳамчун сармоягузори иштирокчиён;
- 4) ташкили системаи васеи менеҷмент, ки фаъолияти он танҳо ба амалӣ намудани ҳадафҳои муштарак равона шудааст;
- 5) иштироки тарафҳо дар тақсими фоида аз фаъолияти муштарак ва тақсими хавфҳои ба он алоқаманд, ки бо фоизи иштироки ҳар як шарик дар сармоягузори муштарак сармоягузорӣ муайян карда мешаванд.

Тавсифи мафҳуми корхонаи муштарак аз тарафи Комиссияи Иттиҳоди иқтисодии СММ на он қадар хуб арзёбӣ гардидааст [13].

Корхонаҳои муштарак аз ҷониби муаллифони рус С. Попов, Л. Киселев, В. Шетинин, ҳамчун воҳидҳои ташкилию хоҷагидорӣ баррасӣ карда мешаванд, ки дар онҳо ғайр аз ташкилоти дохилӣ ширкати кишвари берунӣ ба амал бароварда мешавад. Мақсади асосии онҳо амалӣ намудани соҳибқорӣи муштарак дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ вобаста ба моликияти умумӣ ва ба манфиати корхонаи муштарак мебошад. [12]. В. Бублик дар таҳқиқоти худ чунин мафҳумро пешниҳод менамояд: “Корхонаи муштарак ин муттаҳидсозии сармоягузорӣ (одатан шахси ҳуқуқӣ) мебошад, ки ба ду ё зиёда шахсон (воқеӣ ё ҳуқуқӣ) тааллуқ дошта яке аз онҳо шахси хориҷӣ мебошад” [7].

Баъзе муаллифон бар ин назаранд, ки соҳибқорӣи муштарак аз дигар шаклҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, пеш аз ҳама, бо он фарқ мекунад, ки соҳибқорӣи муштарак шакли моликият ба воситаҳои истеҳсолот ба дастамада мебошад. Яқояшавии моликият дар доираи соҳибқорӣи муштарак хусусияти худро дорад, зеро

моликияти соҳибкори муштарак маҷмӯи мураккаби муносибатҳои миллӣ ва байналмилалӣ мебошад [14].

Дигар олимони соҳа ба монанди Ашуралиева Д.Р., Ҳазарова А.Ш., Магомедова К.М. ба он нуқтаи назаранд, ки корхонаи муштарак, ки яке аз шаклҳои ҳамкориҳои иқтисодии хориҷӣ мебошад, шакли мураккаби ҳамкориҳои истеҳсолӣ мебошад. Ба ақидаи онҳо, фарқияти корхонаи муштарак аз дигар шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ берунӣ дар омезиши захираҳои истеҳсолӣ, технологӣ ва молиявӣ шарикон, татбиқи якҷояи раванди истеҳсолӣ, идоракунии корхона ва масъулияти муштарак барои ӯҳдадорихоӣ қабулшуда, тақсими хавфҳо ва талафот, иштироқи муштарак дар тақсимои даромадҳо мебошад [4].

Ҳангоми таҳқиқи мафҳумҳои овардашуда, мо соҳибкориҳои муштаракро аз фаъолияти корхонаҳои муштарак, ки онҳо бештар ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ алоқаманданд ҷудо менамоем.

Зеро, ба ақидаи олими дигари соҳа Бутенко О. В. раванди таъсиси корхонаҳои муштарак бо пайдоиши сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ алоқаманд мебошад [6], ки мо ба ин ақида розӣ ҳастем. Бо таъсиси корхонаҳои муштарак манфиатҳои иқтисодии ҳарду кишвар - сармояи содиротӣ ва ҷониби қабулқунанда амалӣ карда мешаванд. Сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар соҳибкориҳои муштарак гузошта мешаванд, фоизи муайяни фоидаҳо ба даст оварда бевосита дар қабули қарорҳои стратегӣ идорақунӣ иштирок карда самтҳои рушди корхонаро муайян мекунад, ки дар қорӣ корхона ва дар ҳама марҳилаҳои раванди истеҳсолот иштирок мекунад. Яъне, сармоягузориҳои мустақим дар доираи соҳибкориҳои муштарак, дар муқоиса бо дигар шаклҳои сармоягузорӣ хавфи иловагиро ба дӯш мегирад.

Дар навбати худ, олимони амриқой Р.Янг ва С. Брэдфорт ба ҷанбаҳои манфии корхонаҳои муштарак, онҳоро ҳамчун “Механизмҳои худвайроншавандаи дарунсохт” номидаанд, ки доимо ба фаъолияти самаранокии ин соҳа таҳдид мекунанд [18].

Бинобар ин, мо чунин мешуморем, ки ташкили соҳибкориҳои муштарак дар доираи соҳибқорони дохилӣ аз таъсиси корхонаҳои муштарак, ки бо корхонаҳои хориҷӣ алоқаманданд афзалиятноктар мебошад.

Ҳамчунин олими дигари соҳаи иқтисод А. С. Гутник дар таҳқиқоти худ, ҳангоми баррасии “ноустуворӣ” корхонаҳои муштарак [9], инчунин омилҳои пайдоиши низоъҳоро дар онҳо ҷудо мекунад:

1) Корхонаи муштарак моликияти якҷанд иштирокчиён мебошад, ки баъзан ҳадафҳои онҳо аз ҳам фарқ мекунанд;

2) шабакаи васеи идоракунии корхонаи муштарак (якҷанд роҳбар бо супоришҳои мухталиф);

3) зарурати мутобиқ шудан ба шароити маҳаллӣ;

4) зарурати таҳаммулпазирӣ дар шароити бисёрмиллатӣ.

Таҷрибаи фаъолияти корхонаҳои муштарак байналмилалӣ нишон медиҳад, ки на танҳо омилҳои ноустуворӣ, балки омилҳои афзалиятҳои он нисбат ба дигар намудҳои соҳибқорӣ мавҷуданд. Дар ин асно иқтисоддони амриқой К. Р. Хариган дар таснифи бартариҳои соҳибкориҳои муштарак онҳоро ба се намуд тақсим мекунад:

- бартариҳои дохилӣ;
- таҳкими мавқеъҳо нисбат ба рақибон;
- таҳкими мавқеъҳои стратегӣ [17].

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили тафсириҳои гуногуни мафҳуми “корхонаи муштарак”, мо муайян кардем, ки корхонаҳои муштарак субъектҳои байнимиллии хоҷагидорӣ мебошанд, ки барои ташкили фаъолияти истеҳсолӣ, молиявӣ ва хоҷагии

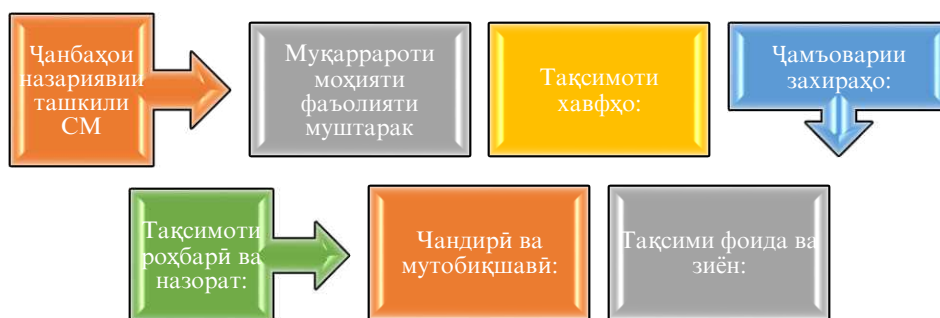
корхонаҳо дар асоси принципҳои нигоҳ доштани моликият ба амволи иштирокчиён, худмаблағгузорӣ шуда, таъсис дода мешаванд. Дар ҳолати зарурӣ, иштирокчиёни корхонаҳои муштарак метавонанд амволи худро барои гузаронидани амалиёти алоҳидаи хоҷагидорӣ ё тамоми раванди истеҳсоли муттаҳид кунанд. Иштирокчиёни корхонаҳои муштарак шахсони ҳуқуқӣ мебошанд ва фаъолияти худро тибқи қонунгузори давлатии кишвари қабулкунанда ва дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқшудаи шартнома ва оиннома амалӣ мекунанд.

Фаъолияти соҳибкории муштарак бошад, ҳам барои қабулкунанда ва ҳам барои сармоягузор ғоидаовар мебошад, зеро он барои кишвар рушди фаъолияти соҳибкориро таъмин карда ба таҳкими мавқеи шуғл дар бозорҳои давлате, ки онҳо фаъолият мекунад, мусоидат мекунанд. Дар айни замон, соҳибкории муштарак яке аз бахшҳои босуръат рушдбандаи иқтисодиёт ба шумор рафта он бо мақсади истифодаи минбаъдаи иқтисодии мусбати соҳибкории истеҳсоли дар заминаи Ҳадафи чоруми Стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яъне “Саноатикунони босуръат” ва ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ муҳим мебошад.

Ҳамин тавр, ҷанбаҳои назариявии соҳибкории муштарак, барои муайян намудани ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ ба мо имкон дод ки моҳият ва мавқеи онро дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намоем. Дар ин замина, мо мафҳум ва моҳияти соҳибкории муштаракро чунин арзёбӣ менамоем.

Соҳибкории муштарак (ё шарикӣ дар соҳибкорӣ) ин як шакли ташкили бизнес (тиҷорат) мебошад, ки дар он ду ва ё зиёда шахсон барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумӣ барои ба даст овардани ғоида аз ҳисоби сармоягузорӣ муштарак барои фаъолияти соҳибкорӣ ва захираҳо (молиявӣ, меҳнатӣ, маърифатӣ ва таҷриба) ба амал бароварда мешавад.

Вобаста ба мафҳуми овардашуда мо муқаррар намудем, ки ҷанбаҳои назариявии ташкили соҳибкории муштарак масъалаҳои зеринро бояд дар бар гиранд, ки онҳоро мо дар нақшаи 1 нишон медиҳем.

Нақшаи 1. Ҷанбаҳои назариявии ташкили соҳибкории муштарак

1. Муқаррароти моҳияти фаъолияти муштарак. Дар ин замина, шарикон бояд аз мазмун ва моҳияти санадҳои меъёрӣ ва дарки масъулият бобати фаъолияти соҳибкории муштарак маърифатнок бошанд;

2. Тақсироти хавфҳо: дар соҳибкории муштарак хавфҳо ва масъулият байни шарикон вобаста бо вазъи фаъолият баробар тақсим карда мешаванд. Ин тақсирот имкон медиҳад, ки таъсири инфиродӣ ба хатар кам шуда, эҳтимолияти муваффақияти иҷрои нақшаи фаъолияти соҳибкорӣ зиёд карда шавад.

3. Ҷамъоварии захираҳо: соҳибкории муштарак имкон медиҳад, ки захираҳо ва малакаҳои гуногуни шарикон муттаҳид карда шаванд. Масалан, як тараф метавонад

захираҳои молиявӣ ва дигар тараф дониши техникӣ дошта бошад. Чунин шарикӣ метавонад ба ҳамоҳангии қор ва истифодаи самараноки захираҳо оварда расонад.

4. Тақсимои роҳбарӣ ва назорат: дар соҳибкорӣ муштарак, ҳар як шарик ҳуқуқ дорад қарор қабул кунанд ва фаъолияти ширкатро назорат кунанд. Тақсимои роҳбарӣ ва назоратро бо шартномаи байни шарикон муайян кардан мумкин аст, ки он метавонад муноқиша ва баҳсҳои эҳтимолиро коҳиш диҳад.

5. Чандирӣ ва мутобиқшавӣ: соҳибкорӣ муштарак метавонад нисбат ба шаклҳои анъанавии ташкили тичорат чандиртар ва мутобиқтар бошад. Шарикон метавонанд зуд қарор қабул кунанд ва вобаста ба шароити тағйирёбандаи бозор ба стратегия ё фаъолияти ширкат тағирот ворид кунанд.

6. Тақсими ғоида ва зиён: ғоида ва зиён аз соҳибкорӣ муштарак ба шарикон мувофиқи ҳиссаи саҳми онҳо тақсим карда мешавад. Чунин тақсимои пешакӣ ё дар мувофиқаи шарикон муайян кардан мумкин аст.

Инчунин, ҷанбаҳои муҳими соҳибкорӣ муштарак тақсимои масъулият, захираҳо ва ғоида байни иштирокчиён, инчунин муқаррар кардани қоидаҳо ва ӯҳдадорихоро тавассути бастанӣ шартномаҳои дахлдор ба амал мебарорад, ки дар ин замина мафҳуми навбатиро доир ба соҳибкорӣ муштарак мо чунин шарҳ медиҳем:

Соҳибкорӣ муштарак ин ташкили фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки ҳамкорӣ манфиатбахши шахсон ба ҳам омадаро дар мавриди истифодаи захираҳо, дониш ва таҷриба, барои ноил шудан ба ҳадафи умумӣ муттаҳид мекунад.

Соҳибкорӣ муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Кодекси гражданин ва дигар санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ танзим карда мешавад, он метавонад дар шакли таъсиси корхонаи муштарак, ассотсиатсия, кооператив ё дигар шахси ҳуқуқӣ ба амал бароварда шавад. Моҳияти соҳибкорӣ муштарак дар он аст, ки иштирокчиён захираҳо, дониш, таҷриба ва кӯшишҳои ҳудро барои ноил шудан ба ҳадафҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва муваффақияти он муттаҳид мекунад. Чунин шаклҳои ҳамкорӣ ба иштирокчиён имкон медиҳанд, ки захираҳои ҳудро самаранок истифода баранд ва хавфҳоро дар доираи фаъолияти соҳибкорӣ кам кунанд. Ҳамин тариқ, соҳибкорӣ муштарак дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дошта, ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Яке аз бартариҳои дигари соҳибкорӣ муштарак қобилияти муттаҳид кардани салоҳиятҳо ва вазифаҳо онҳо мебошанд, ки он имкон медиҳад, ки хавфҳо кам шуда самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ зиёд карда шавад. Илова бар ин, соҳибкорӣ муштарак ба тавсеаи бозорҳои фурӯш, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки тамоми ҷанбаҳои ҳамкорӣ бодикқат баррасӣ шуда онҳо дар шартномаҳо ва созишномаҳои дахлдор мустаҳкам карда шаванд.

Дар ин замина низ мафҳуми дигар чунин пешниҳод карда мешавад: Соҳибкорӣ муштарак ин ташкили фаъолияти мутаҳидаи иқтисодии шахсон мебошад, ки барои таъсис ва идоракунии бизнес бо мақсади ба даст овардани ғоидаи умумӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ муштарак дар соҳаи кишоварзӣ, сайёҳӣ, соҳтмон ва дигар соҳаҳо низ нақши муҳим бозида ба рушди тичорати хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тарик, чанбаҳои назариявии соҳибкории муштарак барои муқаррар намудани моҳият, шакл ва хусусиятҳои фаъолияти он аҳамияти калон дошта он имкон медиҳанд, ки иқтидори ин шакли соҳибкорӣ арзёбӣ шуда стратегияҳои муассир барои рушди ин соҳа таҳия карда шаванд. Ҳамзамон соҳибкории муштарак воситаи муҳими рушди иқтисоди Тоҷикистон арзёбӣ мегардад, ки фаъолияти самараноки он дар заминаи дастрасӣ ба манфиатҳои имкон медиҳад, ки ҳадафҳои давлатию маҳаллӣ муттаҳид карда шаванд.

Дар заминаи дастрасӣ ба манфиатҳои ин дастрасӣ ба бозорҳо ва захираҳои нав, коҳиш додани хавфҳо, мубодилаи донишу таҷриба ва тақсими хароҷот ва захираҳои байни иштирокчиён фаҳмидан мумкин мебошад. Аммо, соҳибкории муштарак камбудии худро ба монанди мураккабии идоракунии ва қабули қарорҳо, фарқиятҳои дар ҳадафҳо ва манфиатҳои иштирокчиён, инчунин имконияти пайдо шудани низоҳоро инъикос менамояд.

Таҳияи механизмҳои муассири дастгирии соҳибкории муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабилӣ фароҳам овардани шароити махсуси қонунгузорӣ ва корҳои ташкилӣ, гузаронидани барномаҳои таълимӣ ва тренингиҳо, инчунин рушди инфрасохтор ва логистика муҳим мебошад. Инчунин беҳтар кардани фазои соҳибкории муштарак, коҳиш додани монеаҳои бюрократӣ ва баланд бардоштани шаффофият ва эътимоднокии институтҳои ҳуқуқӣ низ яке аз ислоҳоти камбудии соҳа мебошанд.

Хулоса, соҳибкории муштарак воситаи муҳими рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Рушди соҳибкории муштарак таҳияи механизмҳои муассири дастгирӣ, инчунин беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ ва институтҳои ҳуқуқиро талаб намуда он имкон медиҳад сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ беҳтар ҷалб шуда, ҳамкориҳои нави муштарак рушд карда ва ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд, ки ин ба рушд ва шукуфоии иқтисоди миллӣ мусоидат карда метавонад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, шаҳри Душанбе.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”ш. Душанбе, 26 июли соли 2014, № 1107
3. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) ш. Душанбе 30 июни соли 1999, № 803
4. Ашуралиева Д. Р., Ҳазарова А. Ш., Магомедова К. М. Таҳлили муқоисавии тафсириҳои мафҳуми “Корхонаи муштарак” Паёми ДГПУ, № 3, 2013
5. Бутенко О. В. Современная концепция совместного предпринимательства в мировой экономике: теория и практика. М., 1995. С. 23.
6. Бутенко О. В., Косай Д. Современная концепция совместного предпринимательства в мировой практике: теория и практика. М., 1995. С. 55.
7. Бублик В. А. Совместное предпринимательство в России (организационно-правовые аспекты). М., 1993.
8. Гарин А., Денисов А. Совместное предпринимательство – преимущества и возможности // Экономист. 1993. №2. С. 65-66.
9. Гутник А. С. Совместные предприятия – как избежать ошибок. Минск, 1990.
10. Ли Се Ун. Международный бизнес: стратегия и управление. М. : Наука, 1996. 352 с.
11. Низомова Т.Д. Таҷдиди сохторӣ ва хусусигардонии корхонаҳои саноатӣ. Душанбе-2007 Саҳ. 42
12. Основы внешнеэкономических знаний: Словарь-справочник. М., 1993. С. 327328.

13. Рожмина О. А. Особенности функционирования малых совместных предприятий с участием иностранного капитала в сфере услуг: Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. М., 2006.
14. Семёнов К. А. Международные экономические отношения. М., 1998. С. 134-146. С. 230.
16. Hansen S. – Kivikari V. Eastwest joint ventures: incentives and disincentives Turku, 1994. P. 4.
17. Harrigan K. R. Managing for Joint Venture Success Lexington / Mass Lexiston Books. Sec. Edition, 1993. P. 16-18.
18. Young R.G., Bradford S.Ir. Joint Ventures Planning and Action. N.Y.: Harper and Row. 1973. P. 720.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВМЕСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО МЕСТО В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

БУХОРИЕВ МАРДОН ХУКМАТУЛЛОЕВИЧ,

докторант (PhD) кафедры экономической теории и предпринимательской деятельности
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистан.
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5.
Тел.: (+992) 551-19-332. E-mail: mardonb90@mail.ru

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты совместного предпринимательства и его место в укреплении национальной экономики Республики Таджикистан. В связи с современным состоянием государственной поддержки предпринимательской деятельности автором были оценены экономические показатели Республики Таджикистан в данной области, а также исследована концепция и сущность совместного предпринимательства на основе исследования ученых и исследователей. По мнению автора, отсутствует единое понятие о совместной предпринимательской деятельности в нормативно-правовых актах и публикациях ученых и исследователей. Автор отметил, что в нынешнем состоянии экономики Республики Таджикистан для организации и развития предпринимательской деятельности осуществляется поддержка государственной политики и Правительства Республики Таджикистан уделяет первоочередное внимание для содействию эффективной деятельности в области развития предпринимательства. В Республике Таджикистан со стороны министерств и ведомств больше внимания уделяется совместным предприятиям, в этой связи автор разделил понятие совместного предприятия и совместного предпринимательства и в этом контексте истолковал основную суть развития данной сферы. В последней части статьи были обсуждены теоретические аспекты совместного предпринимательства и определен вклад данной отрасли в развитие национальной экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: совместное предпринимательство, предпринимательская деятельность, национальная экономика, частный сектор, распределение рисков, хозяйствующие субъекты, совместные предприятия, валовой внутренний продукт, юридические лица, иностранные юридические лица, внешнеэкономическая деятельность, сбор ресурсов, руководство и контроль, гибкость и адаптивность, распределение прибыли и убытков.

THEORETICAL ASPECTS OF JOINT ENTREPRENEURSHIP AND ITS PLACE IN THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

BUKHORIEV MARDON KHUKMATULLOEVIICH,

Doctoral student (PhD) of the Department of Economic Theory and Entrepreneurship of the
International University of Tourism and Entrepreneurship Tajikistan.

734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5, Borbada Ave.

Phone: (+992) 551-19-332. E-mail: mardonb90@mail.ru

This article discusses the theoretical aspects of joint entrepreneurship and its place in strengthening the national economy of the Republic of Tajikistan. In connection with the current state of state support for entrepreneurship, the author assessed the economic indicators of the Republic of Tajikistan in this area, and also investigated the concept and essence of joint entrepreneurship based on research by scientists and researchers. According to the author, there is no single concept of joint entrepreneurial activity in regulatory legal acts and publications of scientists and researchers. The author noted that in the current state of the economy of the Republic of Tajikistan, support for state policy is being provided for the organization and development of entrepreneurial activity and the Government of the Republic of Tajikistan pays priority attention to promoting effective activities in the field of entrepreneurship development. In the Republic of Tajikistan, ministries and departments pay more attention to joint ventures, in this regard, the author divided the concept of joint venture and joint entrepreneurship and interpreted the main essence of the development of this sphere in this context. In the last part of the article, the theoretical aspects of joint entrepreneurship were discussed and the contribution of this industry to the development of the national economy of the Republic of Tajikistan was determined.

Keywords: *joint entrepreneurship, entrepreneurial activity, national economy, private sector, risk distribution, business entities, joint ventures, gross domestic product, legal entities, foreign legal entities, foreign economic activity, resource collection, management and control, flexibility and adaptability, profit and loss distribution.*

УДК: 338.

**МОДЕЛСОЗИИ ШАКЛҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ
РУШДИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ҚАЙУМОВА ШАҲЗОДА ТАҒОЕВНА,

докторант (PhD)-и Маркази тадқиқоти стратегии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 89.

Тел: (+992) 907 98-22-02. E-mail: shahi-76@mail.ru

Дар мақолаи мазкур шаклҳои афзалиятноки дастгирии давлатии рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор гирифтаанд. Қайд шудааст, ки дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна аз масъалаҳои муҳим дар ҳама давру замон боқӣ мемонанд. Дар Тоҷикистон дар самти дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна корҳои зиёде анҷом шудаанд. Аммо самаранокии дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна ҳануз ба андозаи кофӣ таъмин нашудааст. Дар мақола принципҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна асоснок карда шудаанд. Дар робита ба ин самтҳои афзалиятноки дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна чун принциби муҳим таъриф гардида рутбавандии самтҳои мазкур дар асоси усули экспертии анҷом шудааст. Натиҷаҳои тадқиқот нишон доданд, ки дастгирии инфрасохтори соҳибкории хурду миёна аз аҳамияти бештар дар шароити Тоҷикистон бархӯрдор мебошад. Дар робита ба натиҷаҳои моделсозӣ тавсияҳои амалии муаллиф пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, принципҳои асосӣ, инфрасохтор, дастгирии молиявӣ, тафаккури инноватсионӣ, иттилоот, иқтисоди рақамӣ.

Таҳавулотҳои иқтисодии дар кишварҳои пасошӯравӣ дар солҳои 90-ум баамаломадаро таҳлил намуда, қайд намудан мумкин аст, ки раванди азнавсозии иқтисодӣ бо тақсимшавии корхонаҳо сурат гирифт, ки боиси ба вучуд омадани сектори нави иқтисодӣ - соҳибкории хурд ва миёна (СХМ) гардид. Мантиқан ин сохтори нави иқтисодӣ ботадрич бояд бузург шавад ва нақши асосиро дар таъмини ҷойҳои корӣ, даромади миллӣ, содирот ва таъмини рақобатпазири иқтисодӣ миллӣ ва минтақавӣ ба дӯш бигирад. Ҳоло, бо гузашти беш аз се даҳсола СХМ ба нерӯи муҳим ва яке аз сохторҳои пешбарандаи иқтисодӣ миллӣ табдил ёфтааст.

Бахши соҳибкории хурду миёна асоси иқтисодиёти пешрафтаи тамоми ҷаҳон мебошад. Дар Иттиҳоди Аврупо (ки тақрибан 300 миллион нафар аҳоли дорад) дарсади қобили тавачҷӯҳи корхонаҳо ба соҳибкории хурду миёна алоқаманд буда, ба ҳисоби миёна ба ҳар 1000 нафар 52 корхона рост меояд ва 66 фоизи қувваи корӣ дар ин бахш бо кор таъмин аст. Ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар содирот ба ҳисоби миёна 11 фоизро ташкил медиҳад, гарчанде дар баъзе кишварҳо, аз қабيلي Люксембург, Шветсия, Финландия ва Ирландия ҳиссаи содироти СХМ мутаносибан 40 %, 34 %, 26 % ва 25% ташкил медиҳад. Дар робита ба андозҳои мустақим ва ғайримустақим ва пардохтҳои иҷтимоӣ, корхонаҳои хурду миёна 44 дарсади маҷмӯи маҳсулоти дохилии Аврупоро таъмин мекунанд. Саҳми корхонаҳои хурду миёна дар арзиши изофӣ дар иқтисоди Аврупо ҳудуди 70 % буда, ҳиссаи фоидаи умумии амалиётӣ ба 77 % мерасад, дар ҳоле ки барои ширкатҳои бузург ин рақам мутаносибан 30 ва 23 %-ро ташкил медиҳад [3].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инкишофи СХМ аҳамияти хос зоҳир менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» иброз доштанд, ки «Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву

сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд чорӣ карда шуданд. То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуни имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони рошкони меҳнат. Дар натиҷа соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ба 339 ҳазор расид, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 76 ҳазор зиёд мебошад» [5]. Инчунин Пешвои муаззамии миллат қайд намуданд, ки ««Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, махсусан, сармоягузорию мустақим, таъмин намудани иҷрои кафолату имтиёзҳо ва чораҳои дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонӣ ва кадрдонии соҳибкорон, инчунин, рушди инфрасохтори сармоягузориву соҳибкорӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд. Дар ин самт, пешниҳод менамоем, ки бо мақсади идома додани ислоҳоти соҳа ва танзими муносибатҳои иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ қонунгузорию соҳа такмил дода шуда, муносибатҳои зикршуда дар доираи як санади меъёрии ҳуқуқӣ танзим ва шумораи онҳо то 60 фоиз ихтисор карда шавад. Ҳамчунин, роҳбарони вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ташаббусҳои созандаи соҳибкорону сармоягузoronро ҳамаҷониба дастгирӣ намоянд ва доир ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба фаъолияти онҳо ва бартараф кардани мушкилоту монеаҳои ҷойдошта тадбирҳои бетаъхир андешанд» [5].

Аҳамияти рушди рӯз аз рӯзи СХМ меафзояд, зеро солҳои охир сустшавии суръати рушди иқтисодӣ, бад шудани тавозуни пардохт дар заминаи муҳити номуътадилӣ берунӣ (иқтисоди ҷаҳонӣ) мушоҳида мешавад. Дар чунин вазъият давлатро зарур аст, ки пеш аз ҳама механизмҳои ҳавасмандгардонии бозори дохилиро ҳамчун омили рушди иқтисодӣ таҷдид намояд, шаклу воситаҳои нави ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла тавассути дастгирии СХМ-ро ҷустуҷӯ намояд. Воқеан ҳам, бо кӯмаки корхонаҳои хурд на танҳо мушкилоти иқтисодиро дар самти пешбурди фаъолият дар кишвар ва минтақаҳо, ки барои соҳибкории миёна ва хурд чандон ҷолиб нестанд, балки мушкилоти иҷтимоӣ – паст кардани сатҳи бекориро ҳал кардан мумкин аст. Илова бар ин, босуръат бахшидан ба рушди СХМ имкон мебахсад, ки бозори дохилиро бо молу хизматрасониҳои баландсифати рақобатпазир таъмин намуда, ба фаъолияти сармоягузорӣ, аз ҷумла, аз ҳисоби зиёд шудани даромади шахсони алоҳида, такони нав бахшем.

Аммо сарфи назар аз таҳия ва татбиқи шаклҳои гуногуни дастгирии давлатии СХМ, кишварҳои пасопӯравӣ наметавонанд, ба нишондиҳандаҳои пешбинишудаи рушди он ноил шаванд. Яке аз сабабҳои аз нишондиҳандаҳои пешбинишуда қаноتمонии рушди СХМ, аз ҷумла, ҳавасмандгардонии нокифоя тавассути воситаҳои молиявӣ мебошад, ки аз вазифаҳои муҳимми мақомоти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин зимн, ҳангоми таҳлили равишҳои мухталифи арзёбии даҳлати имконпазирии давлат ба иқтисодиёт, аксари иқтисоддонҳо [ниг.: 2] зарурати иштироки давлатро на танҳо дар таҳия ва татбиқи сиёсати зиддибӯхронӣ, балки дар таҳия ва пешбурди сиёсати барқарорсозӣ низ эътироф кардаанд.

Корхонаҳои хурду миёна мушкилоти умумӣ доранд, ки фаъолияти онҳоро зеро хатар мегузоранд. Ба ин мушкилот нарасидани қобилиятҳои идоракунии, сармояи хурд ва душвориҳои мутобиқ шудан ба муҳити атроф ва технологияҳои нав дохил мешаванд. Ҳарчанд корхонаҳои хурду миёна барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ иқтисодиро зиёд доранд, аммо рушди худӣ онҳо кори мушкил аст. Аз ин рӯ, мушкили

бештари корхонаҳои хурду миёна дастрасӣ ба иттилооти, технология, сифати пасти захираҳои инсонӣ ва дастрасӣ ба сармоя мебошад. Корхонаҳои хурду миёна дар муомилот, бахусус дар муомила бо харидорони асосӣ низ мушкилоти худро доранд [8].

Дар тамоми кишварҳои пешрафтаи саноатӣ, корхонаҳои хурду миёна заминаҳои асосии рушди саноат маҳсуб мешаванд, аз ин рӯ, ин кишварҳо кӯшиш мекунанд, ки бо фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти ин корхонаҳо рушди саноатии худро таъмин намоянд. Албатта, зикр кардан лозим аст, ки ин сиёсатҳо ба фароҳам овардани муҳити солими рақобат нигаронида шудаанд. Барои аз байн бурдани нуқоти заъфи корхонаҳои хурду миёна кишварҳои мухталиф ниҳодҳои ёрирасонро созон додаанд, ки ба ин корхонаҳо хидматҳои мухталиф пешкаш мекунанд. Соҳаҳои фаъолияти ин ташкилотҳо ва муассисаҳои ёрирасон инҳоянд:

- расонидани хидматҳои техникӣ, машварати маркетингӣ.
- мусоидат ба барномаҳои баланд бардоштани сифат.
- рушди фаъолияти тадқиқотӣ, конструкторӣ ва инноватсионӣ.
- додани кредит.
- кафолати қарз ва қарзҳои бонкӣ.
- кумаки техникӣ ҷиҳати истифодаи технологияҳои иттилоотӣ.
- интиқол ва такмили технология [4].

Яке аз сабабҳои асосии самараи дилхоҳ надодани чораҳои марбут ба дастгирии давлатӣ рӯя нашудани принципҳои асосии он (яъне принципҳои асосии дастгирии давлатӣ) шуморида мешавад. Дар натиҷа чораҳои андешидашуда самараи баръакс медиҳанд. Масалан, имтиёзоте ки давлат барои як гуруҳи соҳибкорон пешбинӣ мекунад (фарз кардем барои соҳибкороне, ки маҳсулоти воридотивазкунанда истеҳсол мекунанд), боиси сар задани амалҳои коррупсионӣ мегардад. Имтиёзот ғайриодилона тақсим мешавад, онҳое, ки воқеан созовори имтиёз ҳастанд сарфи назар мешаванд, дигарон ба ҷойи онҳо имтиёз мегиранд. Дар натиҷа фаъолияти воридотивазкунӣ ба мушкил мувоҷеҳ мешавад. Ин масъала (риояи принципҳои асосии дастгирии давлатӣ) масъалаи усулӣ аст, ба эътибор нагирифтани он сарфи беҳосили маблағҳои давлатиро пеш меоварад. Мутаассифона, чунин ҳолат дар аксари кишварҳо пасошӯравӣ, ва минҷумла, дар Тоҷикистон мушоҳида мешавад.

Дар байни принципҳои асосии таъмини фаъолияти самараноки соҳибкорӣ, озодии фаъолияти соҳибкорӣ, баробарии субъектҳои соҳибкорӣ, дахлнопазирии моликияти хусусӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ, рақобати одилона ва ғайра муҳим шинохта шудаанд. Дар баробари ин принципҳои маҳсусе низ пешниҳод шудаанд, ки дар ҷадвали 1 оварда мешаванд.

Ҷадвали 1

Принципҳои маҳсуси дастгирии давлатии СХМ дар шароити муосир

ПРИНЦИП	МОҲИЯТИ ПРИНЦИП
Муайян намудани самтҳои афзалиятноки дастгирии давлатии СМХ	Гуруҳбандии (авлавиятбандии) меъёрии самтҳои афзалиятноки соҳибкорӣ дар соҳаҳои инноватсионӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, саноатӣ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ ва ғ. бо таваҷҷуҳ ба зарфияти минтақаҳои кишвар
Таъмини самарабахшии дастгирии давлатӣ	Ҷорӣ намудани нишондиҳандаҳои шаффофи сифатӣ ва миқдори фаъолияти кумитаҳои маҳсусгардонидашуда, ташкилотҳои зерсохтори мададгор ва дастгирии корхонаҳои хурду миёна. Мониторинги мунтазами фаъолияти корхонаҳои хурду

	миёна, самаранокии тадбирҳои дастгирӣ барои корхонаҳое, ки дар бахшҳои инноватсионӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар шумораи умумии корхонаҳои минтақавӣ фаъолият мекунанд.
Дастгирии давлатӣ дар тамоми марҳилаҳои фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурду миёна	Таъмини дастгирии давлатӣ аз рӯи марҳилаҳо (сармоягузории фаъолони сармоя ба тадқиқоти маркетингӣ, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, озмоишӣ, лоиҳакашӣ, технологӣ ва ташкилии омодагии истеҳсолот, татбиқи тичоратии коркардҳо).
Истифодаи самаранокии фишангҳои бозорӣ ва воситаҳои шарикӣ бахшҳои давлативу хусусӣ барои ҳавасмандгардонии самтҳои афзалиятноки соҳибкорӣ	Дастгирии инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, ки ба ноил шудан ба рушди устувор мусоидат мекунанд. Сармоягузорӣ ба корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ, пешбурди онҳо ба бозорҳои инноватсионии сабз бо тичоратикунонии минбаъда. Ҳавасмандгардонии ташаббусҳои илмӣю техникий олимони ҷавон ва донишҷӯёни донишгоҳҳо, ҷалби ҷавонон ба самтҳои афзалиятноки фаъолият.
Рушди босуръати (пешсафонаи) инфрасохтори инноватсионӣ	Ҳамкории самараноки мақомоти ҳокимияти иҷроия ва қонунгузор, соҳибкорӣ, муассисаҳои илмӣ бо мақсади рушди инфрасохтори инноватсионӣ бо мақсади таъмини гузариши «сабз» дар корхонаҳои хурду миёна. Принципи «равзанаи ягона» Ҳангоми дастгирии соҳибкорӣ.
Шаффофияти дастгирии давлатӣ	Давлат бояд тариқи ВАО шаффофияти дастгирии давлатии субъектҳои СМХ-ро таъмин кунад. Иттилоот дар ин замина бояд дастрас бошад. Ҳар як соҳибкор ҳуқуқи имтиёзоти худро бояд шиносад.

Таҳияи муаллиф.

Ҳар яке аз ин принципҳо муҳимманд, вале ба назари мо принципи аввал (Муайян намудани самтҳои афзалиятноки дастгирии давлатии СМХ) аз баратарияти хос бархӯрдор мебошад. Зеро дар асоси татбиқи ин принцип заминаи кофӣ барои татбиқи принципҳои дигар фароҳам хоҳад омад. Ҳоло суоли асосӣ ин аст, ки бо таваҷҷуҳ ба шароити феълӣ, ки дар кишвари мо ба вучуд омадааст, кадом самтҳои асосии дастгирии давлатӣ афзалиятнок шинохта мешавад? Дар робита ба ин мо панҷ фарзияи тадқиқотиро пешниҳод менамоем.

1. Дар шароити кунунӣ дастгирии қарзиву молиявии СХМ аз ҳама афзалияти бештар дорад.

2. Дар шароити кунунӣ дастгирии инфрасохтории СХМ аз ҳама афзалияти бештар дорад

3. Дар шароити кунунӣ дастгирии омӯзишӣ ва техникий СХМ аз ҳама афзалияти бештар дорад.

4. Дар шароити кунунӣ дастгирӣ дар самти тадқиқотҳои илмӣ ва таҷрибавии СХМ аз ҳама афзалияти бештар дорад.

5. Дар шароити кунунӣ дастгирии машаваратӣю маркетингии СХМ аз ҳама афзалияти бештар дорад.

Аммо қабл аз озмуни ин фарзияҳо фарзияи аслиро месанҷем, ки он нишондихандаи маънодорӣ фарзияҳои зикршуда мебошад. Яъне тавассути санҷиши биномӣ (биномиальный тест) таъсиргузор будани дастгирии давлатии СМХ-ро дар

Тоҷикистон месанҷем. Агар ин фарзия рад шавад, пас эҳтиёҷ ба фарзияҳои дигар боқӣ намонад. Вале агар тасдиқ шавад (яъне тасдиқ шавад, ки дастгирии давлатии СХМ дар Тоҷикистон таъсиргузор аст), пас кадом шакли дастгирии давлатӣ афзалиятнок аст (яъне таъсири мусбӣи бештар дорад), санҷида мешавад.

Барои тасдиқ ва ё рад намудани фарзияҳои пешниҳодшуда ба усули эксперти рӯй меоварем. Ҳамин тавр, респондентон ба усули тасодуфӣ аз байни менечерони (роҳбарони) корхонаҳои хурду миёнаи шаҳри Душанбе интихоб шудаанд. Шумораи умумии экспертиҳо 163 нафарро ташкил мекунад, хатои стандартӣ 0,1 мебошад. Дар байни онҳо 14 нафар зан, ва 49 нафар мард мебошанд. 31 нафари онҳо маълумоти олии касбӣ доранд, 25 нафар маълумоти миёнаи касбӣ ва 7 нафар дорои маълумоти миёнаи ибтидоӣ мебошанд. 12 нафари онҳо собиқаи кориашон аз 20 сол зиёд аст. 36 нафар беш аз 10 сол собиқаи корӣ доранд ва 15 нафари боқимонда то 10 сол дар соҳаи мазкур фаъолият менамоянд. Аз респондентон тақозо мешавад, ки яке аз панҷ шакли дастгирии давлатиро ба унвони шакли афзалтарин дар шароити кунунии Тоҷикистон интихоб намоянд. Барои чен кардани эътимоднокии пурсишнома коэффисиенти Алфа-Кронбах истифода шудааст ва ин коэффитсиент барои тамоми пурсишнома ба бузургии 0,86 муҳосиба шуд. Ин рақам нишон медиҳад, ки саволномаи истифодашуда эътимоднок аст ва ё ба ибораи дигар, эътимоднокии заруриро дорад. Озмуни эътимоднокии натиҷаҳои ба дастамада тавассути ду равиш санҷида мешавад.

1. **Санҷиши биномӣ** (биномиальный тест): муодилаи фарзияи оморӣ H_0 ва H_1 дар ин санҷиш ба таври зерин тартиб дода мешавад:

$$\begin{cases} H_0: P \leq 50\% \\ H_1: P > 50\% \end{cases}$$

2. **Санҷиши Фридман**: Санҷиши Фридман яке аз санҷишҳои ғайрипараметрӣ мебошад. Ин санҷиш барои муқоисаи се ё зиёда намунаҳои вобаста, ки дараҷаи рейтингӣ доранд, истифода мешавад.

Дар навбати аввал тавассути санҷиши биномӣ фарзияи аслиро месанҷем ва он тасдиқ ва ё радди ин ду савол аст:

Фарзияи H_0 : дастгирии давлатии СХМ дар Тоҷикистон чӣхати рушди корхонаҳо таъсиргузор аст.

Фарзияи H_1 : дастгирии давлатии СХМ дар Тоҷикистон чӣхати рушди корхонаҳо таъсиргузор нест.

Натиҷаи озмуни мазкур, ки тавассути барномаи компютерии Eviews 8 муҳосиба шудааст, дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2

Санҷиши биномии (биномиальный тест) фарзияи оморӣ H_0 ва H_1

		Category	N	Observed Prop.	Test Prop.	Asymp. Sig
Дастгирии давлатӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	163	1	0,5	0,00000000

Сарчашма: муҳосибаи муаллиф дар асоси коркарди маълумоти оморӣ саволномаҳо бо истифода аз барномаи Eviews 8.

Чуноне, ки маълумотҳои ҷадвали 2 нишон медиҳанд, эътимоднокии натиҷаҳо дар сатҳи 0,95% таъмин шудааст, ки ин, албатта, нишондиҳандаи хеле хуб мебошад.

($\alpha = 0,05$) дар шакли зерин аст:

Агар P- value $< \alpha$ бошад H_0 рад мешавад. Дар муҳосибаи мо бошад, бо тавачҷух ба маълумоти ҷадвали 2:

P-value (Asymp. Sig) = 0.000 аст.

Тавре ки аз маълумотҳои ҷадвал дида мешавад, дараҷаи аҳамиятнокии санҷиши биномӣ камтар аз 5% ($S=0,000$) аст. Аз ин рӯ, фарзияи H_0 рад карда мешавад ва мо метавонем ба хулосае оем, ки дастгирии давлатии рушди СХМ таъсиргуздор аст. Яъне, дар маҷмӯъ, чораҳои, ки давлат дар самти беҳбудии фаъолияти СХМ мендешад, таъсири мусбат доранд. Ин таъсир то чи андоза самаранок аст, баҳси алоҳида мебошад. Вале факти таъсиргуздор будани дастгирии давлатӣ исбот шудааст. Пас санҷиши фарзияҳои минбаъда маъно пайдо мкунанд.

Дар ҷадвали 3 натиҷаи коркарди 5 фарзияҳои тадқиқот, қаблан зикр шудаанд, нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3

Натиҷаи коркарди фарзияҳои тадқиқот

Binomial Test							Натиҷа
Фарзияҳо	Гуруҳ	Category	N	Observed Prop	Test Prop	Asymp. Sig. (2-tailed)	
Дастгирии инфрасохторӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	150	0,95	0,5	0,001	Тасдиқ мешавад
	Гуруҳи 2	> 3	13	1	0,5	0	
Дастгирии молиявӣ ва қарзӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	163	0,05	0,5	0,002	Тасдиқ мешавад
Дастгирии техникӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	145	0,9	-	-	Тасдиқ мешавад
	Гуруҳи 2	> 3	18	0,1	-	-	
Дастгирии машваратӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	163	1	0,5	0	Тасдиқ мешавад
Дастгирии маркетингӣ	Гуруҳи 1	≤ 3	163	1	0,5	0	Тасдиқ мешавад

Натиҷаи бароварди компютери *Eviews 8*.

Пас аз баррасии фарзияҳои ин пажӯҳиш, мувофиқи вариантҳои интихобшуда, мо ба саволи он, ки чӣ гуна ба шаклҳои дастгирии давлатӣ аз нуқтаи назари интихоб афзалият дода мешавад, ҷавоб меҷуем ва санҷиши Фридманро мегузаронем.

Натиҷаҳо чунинанд (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4

Натиҷаи санҷиши Фридман

Рутба	Шаклҳои дастгирии давлатӣ	Ҳисоби миёнаи рутбаҳо
1	Дастгирии инфрасохторӣ	3,91
2	Дастгирии молиявӣ ва қарзӣ	3,62
3	Дастгирии иттилоотӣ ва маркетингӣ	3,12
4	Дастгирии техникӣ	2,74
5	Дастгирии омӯзишӣ, илмӣ ва тадқиқотӣ	1,56

Муҳосибаи муаллиф.

Ҳамин тавр, дар рутбаи аввал дастгириҳои инфрасохторӣ қарор гирифтаанд, рутбаи дувум дастгириҳои молиявӣ ва қарзӣ, рутбаи сеум дастгириҳои иттилоотӣ ва маркетингӣ, рутбаи чорум дастгириҳои техникӣ ва рутбаи охиrho (панҷум) дастгириҳои омӯзишӣ, илмӣ ва тадқиқотӣ ба худ ихтисос додаанд.

Натиҷаҳои моделсозии самтҳои афзалиятноки дастгирии давлатии рушди СХМ-ро ҳулоса намуда ба нуктаҳои зерин махсус таъкид намудан лозим аст.

1. Бояд гуфт, ки натиҷаҳои ба даст омада ба таври воқеъӣ ҳолати бавучудодаи рушди СХМ-ро дар кишвари мо инъикос менамояд. Зеро интиҳоби дастгириҳои инфрасохторӣ ба унвони самти афзалиятноки дастгириҳои давлатӣ, он ҳам аз ҷониби ҳуди соҳибкорон, бесабаб нест. Ташаккули комплексҳои инфраструктураи инкишофи СХМ ва муассисаҳои махсуси дастгирӣ, ки ба талаботи рушди он ҷавобгӯ мебошанд, барои дастгирии фаъолияти соҳибкории хурд ва фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати қонё гардонидани талаботи онҳо ба хизматрасониҳои босифати инфрасохторӣ аҳамияти калон дорад. Аммо дар давлатҳои пешрафта, ки сатҳи инкишофи инфрасохтори бизнес болотар аст, соҳибкорон ба дастгириҳои молиявӣ ва қарзӣ бештар аҳамият медиҳанд.

Таҳлили назариявии таърифҳо имкон медиҳад ҳулоса кунем, ки мафҳуми «инфраструктура» як падидаи ниҳоят мураккаб ва душвори иқтисодист. Инфрасохтор ба маънои васеъ роҳҳо, коммуникатсияҳо, нақлиёт, анбор, таъминоти энергетикӣ, обтаъминкунӣ, иншооти варзишӣ, кабудизоркунӣ, корхонаҳои хизматрасонии маишӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Дар иқтисодиёти инноватсионии баъдииндустириалӣ хизматрасонӣ дар шакли моддӣ ё иҷтимоӣ ҳамчун инфрасохтор баррасӣ мешавад. Маҳсулоти ғайримоддӣ дар баробари ин, чунин соҳаҳо, аз қабилӣ илм, маориф, тандурустӣ, фарҳанг, ҳадамоти иҷтимоӣ, ки ба рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунанд, ба омили асосии таъмини рушди иқтисодӣ табдил меёбанд. Дар робита ба соҳибкорӣ мафҳуми «инфраструктура» ҳамчун маҷмӯи шароитҳои ифода шудааст, ки рушди мусоиди соҳибкории хусусиро дар бахшҳои асосии иқтисодиёт таъмин намуда, талаботи тамоми аҳолиро қонё мегардонад [9]. Инфрасохторро ҳамчун шабакаи корхонаҳо, фирмаҳо, ташкилотҳо ва дигар унсурҳои ташкилию идоракунӣ, ки ба ҳам алоқаманданд, таъриф намудан мумкин аст, ки дар якҷоягӣ барои фаъолияти самараноки тижорати хурд ва дигар сохторҳои соҳибкорӣ шароит фароҳам меоранд.

Ҳамин тавр, вазъи феълии инфрасохтори рушди СХМ соҳибкорони ватанро қонё намекунад ва онҳо дастгирии инфрасохториро ҳатто аз дастгирии молиявӣ ва қарзӣ болотар медонанд.

2. Дастгирии молиявӣ ва қарзӣ дар рутбаи дувум қарор дорад. Шояд яке аз сабабҳои дар рутбаи дувум қарор гирифтани ин шакли муҳимми дастгирии давлатӣ дар он бошад, ки дар Тоҷикистон ҳаҷми кумакҳои молиявӣ чандон зиёд нест ва соҳибкорон чандон ба он умед намебанданд. Барои онҳо бештар сатҳи инкишофи инфрасохтор аҳамияти бештар дорад. Аз тарафи дигар сатҳи инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ ҳам ба дараҷаи зарурӣ инкишоф наёфтааст. Ҳамаи ин соҳибкоронро то андозае аз кумакҳои молиявии давлат дилсард кардааст.

Профессор З.Султонов ва Х.А. Шарифов қайд менамоянд, ки "...натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ нишон медиҳанд, ки соҳибкорони хурд ҳамчунон аз сатҳи андозбандӣ, мураккабӣ ва ноустувории низоми андоз, мушкилот ва зиддиятҳо дар қонунгузорӣ, нарасидани захираҳои молиявӣ ва фишори бюрократӣ шикоят мекунанд, ки ба ақидаи онҳо, монеаҳои асосии ба вучуд овардан ва тараққӣ додани корхонаҳои хурд ба ҳисоб меравад. Соҳибкорон махсусан камбуди захираҳои молиявӣ ва мавҷуд

набудани низоми муассири молиявию қарзии дастгирии соҳибкориро аз муҳимтарин мушкили рушд таъкид мекунанд» [10. С.101]. Холо дар як қатор районҳои республика проблемам асосие, ки ба инкишофи соҳибкорӣ ҳалал мерасонад, дастрас набудани захираҳои кредитию молиявӣ барои корхонаҳои хурд доништа шудааст. Имкониятҳои соҳибкории хурд барои гирифтани қарзи бонкӣ аз сабаби талаботҳои саҳт барои пешниҳоди кафолати баргардонидани қарзҳо, маҳдуд мебошанд. Фонди дастгирии соҳибкорӣ бинобар маҳдуд будани захираҳои молиявӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ кӯмаки калони молиявӣ расонида наметавонад. Илова бар ин, фаъолияти ғайрисамараноки Фонд дар таъмини маблағгузори соҳибкорон дар он ифода меёбад, ки аксари соҳибкорон дар таҳияи бизнес-нақшаи босалоҳият ва асоснок кардани лоиҳаи сармоягузори донишӣ кофӣ надоранд. Муқаррароти асосии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба қадри кофӣ амалӣ карда намешавад. Қонун шароити иқтисодии минтақаҳо, сатҳи сифатии рушди соҳибкорӣ ва таҷрибаи умдатан манфиеро, ки мақомоти давлатӣ ва сохторҳои дастгирии соҳибкорӣ дар минтақаҳо ҳам кардаанд, инъикос намекунад. Яке аз сабабҳои сусти иҷрои Қонуни мазкур дар он аст, ки барои дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд сол то сол маблағҳои молиявии давлатӣ дар ҳаҷми нокифоя ҷудо карда мешаванд [ниг.: 10].

Ҳамаи ин андешидани чораҳои қатъиро ҷиҳати баланд бардоштани самарнокии дастгириҳои молиявӣ ва қарзии давлат тақозо менамояд. Дар айни замон усули асосӣ ва воқеии молиявии дастгирии рушди корхонаҳои хурд ва миёна худмаблағгузори мебошад. Дастгирии молиявии рушди соҳибкории хурд аз ҳисоби бучетҳои сатҳҳои гуногун ба таври кофӣ таъмин карда намешавад, барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ мукамал нестанд ва камбудӣҳо доранд, аз қабилӣ тадбирҳои нопурра барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ; муайян кардани ҳадафҳои ниҳой; номуайянии чораҳои дастгирӣ; беасос будани мӯҳлати иҷрои тадбирҳо ва норасоии захираҳо барои иҷрои барномаҳо ва амсоли он.

3. Дар рутбаи севум дастгирии иттилоотӣ ва маркетингӣ қарор гирифтааст. Шояд сабаби дар мақоми севум қарор гирифтани он шакли дастгирии давлатӣ аҳамият рузафзуни он дар робита ба ҷаҳонишавии иқтисодиёт мебошад. Марҳиллаи муосири инкишофи иқтисодиёт бо фановариҳои рақамӣ иртибот дода мешавад. Ба андешаи А. Азимбоев ва М.С. Тӯлиев: “Дар асоси пешгӯиҳо муайян шудааст, ки то соли 2036 наздики 50% тамоми равандҳои кор автоматӣ гардида, боиси коҳиш ёфтани шумораи ҷойҳои кори мегардад, ки таҳассуси миёна ва кори ҷисмониро талаб мекунанд. Дар ҳалли вазифаҳои афзалиятноки рушди рақамикунони соҳаҳо ва барои зуд ва саривақт қабул намудани қарор оид ба масъалаҳои асосии рушди рақамии соҳаҳо, ташкили платформаҳои доимии муколама байни намоёндоғони соҳаҳо бо якдигар мувофиқи мақсад мебошад. ... Ҷомеаи муосир ба андешидани маҷмуи чорабиниҳои ниёз дорад, ки ба бартараф намудани нобаробарии рақамӣ, дастрасии баробар ба хизматрасонӣ ва маҳсулоти рақамии эътимоднок, аз қабилӣ таҳсилоти рақамӣ, тичорати электронӣ, хизматрасониҳои молиявии рақамӣ майл намуда, дар баробари дастрасӣ ба таҳсилоти босифат дигар намуди фаъолиятҳоро таъмин менамояд [1. С.115].

Асосан таъмини дастгирии иттилоотии бевосита нисбат ба корхонаҳои хурду миёна ва ташкилотҳои, ки инфрасохтори дастгирии соҳибкории хурду миёнаро ташкил медиҳанд, аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ дар шакли таъсиси системаҳои иттилоотии минтақавӣ, вебсайтҳои расмӣ дастгирии иттилоотии корхонаҳои хурду миёна дар Интернет, таъсиси шабакаҳо ва таъмини фаъолияти онҳо бо мақсади дастгирии корхонаҳои хурду миёна амалӣ карда мешаванд.

Таҳлили вазъ ва тамоюли таъминоти иттилоотии рушди СХМ баҳси густурдаест, ки дар доираи мақолаи мазкур намеғунҷад, аз ин рӯ мо онро барои вақти дигар мавқуф мегузorem. Ин ҷо ҳамин қадар қайд менамоем, ки бо таҳия ва татбиқи технологияҳои пешқадам дар соҳаи иттилоот ва коммуникатсия раванҷҳои ҷаҳонишавӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ шиддат гирифта истодаанд. Ин боиси афзоиши рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ мегардад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки иқтисодӣ рақамӣ тамоюли объективии рушди муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад ва дастгирии СХМ дар ин самт аз вазифаҳои муҳими давлат ба ҳисоб меравад.

4. Дар рутбаи чорум ва панҷум дастгириҳои техникӣ ва дастгириҳои омӯзишӣ, илмӣ ва тадқиқотӣ қарор гирифтаанд. Ин баёнгарии он аст, ки тафаккури инноватсионии рушди фаъолияти истеҳсоли дар байни соҳибкорони тоҷик ҳануз ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст. Дар мамлакатҳои пешрафтаи инноватсионӣ албатта ин шакли дастгирии давлатӣ афзалияти аввалиндараҷа дорад. Вале дар шароити ҷумҳурии мо он рутбаи охирино ба худ ихтисос додааст. Яъне, соҳибкорони мо дар навбати охирин ба масоли навоарӣ, омӯзиш, тадқиқот, корҳои конструкторӣ ва амсоли он тавачҷуҳ менамоянд. Ин албатта хеле аломати ташвишовар мебошад.

Тафаккури техникӣ ва инноватсионӣ хеле муҳим мебошад. Профессор А. Рауфӣ қайд менамоянд, ки "... дар муборизаи рақобатноки бозорӣ бе технологияи пешқадами ҳозиразамон муваффақиятро соҳиб шудани соҳибкорон хеле душвор аст. Технологияҳои ҳозиразамон бениҳоят мураккаб ва қиматанд. Вақте мамлакатҳои сустрӯшдӯфта ва ё қафомонда мегӯем, аҳолии ин мамлакатҳо низ қафомондаанд. Бинобар ин мамлакатҳои сустрӯшдӯфта на танҳо технологияҳои навро сохта наметавонанд, балки техника ва технологияи нави аз берун ворид карда шударо ҳам истифода бурда наметавонанд, яъне аз уҳдаи дуруст истифода карда тавонистани технологияҳои нав намебароянд." [7. С.53]. Яъне сатҳи нокифояи рушди тафаккури инноватсионӣ боиси самаранок истифода нашудани фановариҳои нав мегардад.

Таҳлил ва арзёбии таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи саноатӣ нишон медиҳад, ки рушди саноат танҳо дар заминаи истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва сармоягузории технологӣ имконпазир аст. Дар ҳоле ки ҳалли масъалаҳои сармоягузории технологӣ нисбатан осон аст, фароҳам овардани замина ва шароит барои ҳамроҳсозии субъектҳои асосии рушди инноватсионӣ ва технологияи саноат як раванди мураккаб аст. Пеш аз ҳама бояд тафаккури техникӣ ва инноватсионии соҳибкоронро инкишоф додан лозим мебошад. Рушди минбаъдаи сохторҳои шабакавӣ (байни илм, маориф ва тичорат) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз сифати омодагии кадрҳо, бозомӯзии онҳо бо дарназардошти бозори меҳнат ва тағйирёбии муҳити инноватсионӣ вобаста аст. Мушкилоти асосии рушди инноватсионӣ ба шарофати мавҷудияти кадрҳои баландихтисоси илмӣ, инчунин мутахассисоне, ки ба тичоратикунонии коркардҳои илмӣ ва ба бозор баровардани онҳо манфиатдоранд, ҳал карда мешаванд.

Албатта, бисёре аз кишварҳои ИДМ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ояндаи наздик бо сабаби нокифоя будани дастовардҳои илмию техникӣ ва технологӣ, дароз будани мӯҳлати истифода дар рушди саноати баландтехнологӣ ва доништалаб бо кишварҳои пешрафта рақобат карда наметавонанд [ниг.: 11]. Дар зимн, шакл ва механизми ҳамгирии илм, маориф ва соҳибкориро муайян кардан муҳим аст, ки заминаи рушби минбаъдаи фаъолияти инноватсионии СХМ мегардад. Ба андеши профессор Р.К. Раҷабов ва Б.Х. Нуриддинов "Шакли маъмултарини ҳамкориҳои илм, маориф ва соҳибкорӣ ташкили маркази илмию техникӣ дар сатҳи минтақаҳои алоҳидаи кишвар бо назардошти фаъолияти инноватсионии ҷузъҳои сохтории он мебошад.

Илова бар ин, яке аз сохторҳои асосии ҳамгироӣ, ки ба ҷорӣ намудани инноватсия нигаронида шудааст, Маркази инноватсия махсуб мешавад, ки бо ширкатҳо тадқиқоти муштарак мегузаронад, ба донишҷӯён асосҳои инноватсияро меомӯзонад ва ширкатҳои нави тичоратӣ ташкил мекунад» [6. С.25]. Вазифаи асосии парки технологӣ ҳамчун модели прогрессивии ҳамгироии субъектҳои соҳаи инноватсия баланд бардоштани самаранокии иқтисодии қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ тавассути ҷалби маблағҳои бахши хусусии иқтисодиёт барои маблағгузорию онҳо мебошад. Аммо бо мақсади таҳкими равандҳои интегратсионӣ дар низоми миллии инноватсионӣ, дар марҳилаи аввал бояд ба таъсис ва рушди парқҳои илмӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шавад, зеро онҳо илмро ба истеҳсолот ворид мекунанд, ки дар натиҷа самаранокии истифодаи инноватсияҳо дар сатҳи микро меафзояд. Дар баробари ин парки илмӣ метавонад дар як вақт бо як ё якчанд мактабу ташкилотҳои илмӣ ҳамкорӣ кунад, то ки натиҷаҳои кори худро дар сари вақт амал татбиқ намояд.

Ҳамин тавр, моделсозии самтҳои афзлиятноки дастгирии давлатии рушди СХМ нишон медиҳад, ки дар баробари дастовардҳои муҳим дар ин самт мушкилоти ҷиддие ҳам мавҷуд аст. Дар оянда мақомоти дахлдори давлатиро мебошад самтҳои афзалиятноки дастгирии СХМ-ро мушаххас намоянд ва дар асоси барномаи ҳадафманди аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда фаъолияти худро боз ҳам тақвир диҳанд. Роҳи расидан ба ҳадафҳои олиии кишвармон ин рушди фаъолияти соҳибқорӣ бо тавачҷуҳ ба дастгирии самаранокии самтҳои асосии инқишофи он дар партави ҳидоятҳои сарвари хирадманди давлатомон - Пешвои муаззамии миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Адабиёт

1. Азимбоев А., Тӯлиев М.С. Баъзе масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2021. - № 4-1 (38). - С. 114-118.
2. Джураева А., Джуразода З.А. Механизм региональной поддержки инновационных услуг в предпринимательской деятельности (на примере Республики Таджикистан)//Экономика Таджикистана. - 2019. - № 2. - С. 205-214.
3. Кирильчук, С.П. и др. Инновационное развитие производственной инфраструктуры в цифровой экономике на принципах деонтологии/ Коллективная монография. - Симферополь, 2023. – 235 с.
4. Ломовцева О.А., Белоконов А.И., Соболева С.Ю., Соболев А.В. Факторы успешности высокотехнологичного предпринимательства в сфере производства продовольствия//Менеджмент в России и за рубежом. - 2023. - № 2. - С. 31-40.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». - Душанбе, 23.12.2022. [<http://www.president.tj/node/29823>]
6. Раджабов Р.К., Нурдинов Б.Х. Интеграция науки, образования и бизнеса - новая парадигма формирования экономики инноваций в Республике Таджикистан//Экономика Таджикистана. - 2020. - № S4-1. - С. 24-28.
7. Рауфӣ А. Рақобат ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибқорӣ//Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - № 3. - С.49-59.
8. Рауфӣ А. Муносибатҳои муосир ба рушд ва ҷойгиркунии самаранокии қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон//Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2022. - № 2. - С.192-202.
9. Сатторова М.Р. Формирование инфраструктурной основы развития малого бизнеса//Вестник Таджикского государственного университета право бизнеса и политики/Научно-теоретический журнал. – Худжанд: «Нури маърифат», 2015. - №2 (2). - С. 59-64.

10. Султанов З.С., Шарифов Х.А. Вопросы государственной защиты и регулирования развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан//Государственное управление. - 2020. - № 4-2 (49). - С.96-104.

11. Файзуллоев М.К. Проблемы менеджмента инноваций на промышленных предприятиях Таджикистана//В сборнике: кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. сборник научных трудов Международной научно-практической конференции, в 2-х томах. Ответственный редактор Горохов А.А., 2015. - С. 390-393.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРИОРИТЕТНЫХ ФОРМ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

КАЮМОВА ШАХЗОДА ТАГАЕВНА,

докторант (PhD) Центра стратегических исследований при
Президенте Республики Таджикистан.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 89.

Тел: (+992) 907 98-22-02. E-mail: shahi-76@mail.ru.

В статье исследованы приоритетные формы государственной поддержки развития малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан. Отмечается, что государственная поддержка малого и среднего бизнеса остается важным вопросом во все времена. В Таджикистане проделана большая работа в направлении государственной поддержки малого и среднего бизнеса. Однако эффективность государственной поддержки малого и среднего бизнеса пока в достаточной степени не обеспечена. В статье обоснованы основные принципы государственной поддержки малого и среднего бизнеса. В качестве важнейшего принципа был определен принцип “приоритетное направление государственной поддержки малого и среднего предпринимательства”. В статье на основе экспертного метода ранжируются приоритетные направления государственной поддержки малого и среднего предпринимательства. Результаты исследования показали, что инфраструктурная поддержка малого и среднего бизнеса имеет большое значение в условиях Таджикистана. По результатам моделирования представлены практические рекомендации автора.

Ключевые слова: предпринимательство, государственная поддержка, базовые принципы, инфраструктура, финансовая поддержка, инновационное мышление, информация, цифровая экономика.

MODELING PRIORITY FORMS OF STATE SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KAYUMOVA SHAKHZODA TAGAEVNA,

doctoral student (PhD) of the

Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 89 Rudaki Avenue.

Phone: (+992) 907 98 22 02. E-mail: shahi-76@mail.ru

The article examines the priority forms of state support for the development of small and medium-sized businesses in the Republic of Tajikistan. It is noted that government support for small and medium-sized businesses remains an important issue at all times. A lot of work has been done in Tajikistan towards government support for small and medium-sized businesses. However, the effectiveness of government support for small and medium-sized businesses has not yet been sufficiently ensured. The article substantiates the basic principles of state support for small and medium-sized businesses. The principle of “priority direction of state support for small and medium-

sized businesses” was identified as the most important principle. The article, based on the expert method, ranks the priority areas of state support for small and medium-sized businesses. The results of the study showed that infrastructure support for small and medium-sized businesses is of great importance in the conditions of Tajikistan. Based on the simulation results, the author's practical recommendations are presented.

Keywords: *entrepreneurship, government support, basic principles, infrastructure, financial support, innovative thinking, information, digital economy.*

УДК: 905.55

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ «КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА» В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ

КАЛАМФУРОВА АСЕЛ,

докторант (PhD) Научно-гуманитарного института им. Б.Искандарова НАНТ.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33

Тел.: (+992) 905-80-19-91.

Статья посвящена теоретическим основам понятий «компетенции», «компетентность», «компетентный подход». В ней приведено сущность этих понятий в словарях, официальных документах, монографиях, научных статьях ученых экономистов.

В статье оценены текущее состояние развития в сфере образования и выявлены факторы, препятствующие прогрессу в сфере образования.

Речь идет не только о расширении доступа к образованию и инновациям, но и о качестве образования и эффективности науки. Выделены основные принципы, в частности соответствие стандартам качества, доступность, компетентность, конкурентоспособность, сбалансированность и др.

Определены обязанности педагога, государственных органов, органов самоуправления посёлков и сёл учреждений и других организаций, рассматривающих вопросы, связанные с обучением и воспитанием детей.

Автор пришла к выводу, что единого понятия по этим категориям не существует. На основании исследования предложила свой вариант сущности этих понятий. По мнению автора, «компетенция» в системе образования - это права и обязанности физических и юридических лиц осуществляющие деятельность в данной системе в рамках нормативно законодательных актов утвержденным государством. Компетентность в системе образования- это соответствия требованиям государственного стандарта, его способность осуществлять деятельность в системе образования исходя из уровня образования, мышлений, культуры, организаторских способностей и др. Компетентный подхода- это использования знаний, опыт, квалификацию, организаторских способностей в процессе профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *компетенции, компетентность, компетентный подход, теория, энциклопедии, терминологический словарь, личностная способность, профессиональных задач, качеств личности, знаний, умений, навыков, продуктивный деятельность.*

В «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» указано, что «человеческий капитал является важным фактором развития производства и экономики, от его качества тесно зависит прогресс всех отраслей, и поэтому развитие человеческого капитала в стране как направление приоритетной деятельности Правительства Республики Таджикистан»[1].

В стратегии оценены текущее состояние развития в сфере образования и выявляются факторы, препятствующие прогрессу в сфере образования, к которым относятся:

➤ низкий уровень доступа к качественному образованию, особенно в сельской местности для уязвимых слоев населения;

➤ несовершенство нормативно-правовой базы создания конкурентной среды в системе образования;

➤ недостаточная привлекательность учреждений начального и среднего профессионального образования для молодежи;

➤ неразвитость системы участия бизнес-сообщества в мероприятиях, связанных с реформированием системы профессионального образования[7].

Здесь речь идет не только о расширении доступа к образованию и инновациям, но и о качестве образования и эффективности науки. В частности, перспективы долгосрочного развития системы образования республики должны основываться на следующих основных принципах и требованиях:

- ❖ все уровни образования должны соответствовать стандартам качества;
- ❖ дошкольное образование должно способствовать раннему развитию детей и быть доступным для широких слоев населения;
- ❖ школьное образование, являющееся базовой основой человеческого капитала, должно не только давать знания, но и развивать компетенции, умения, обеспечивать формирование инновационного мышления и патриотизма;
- ❖ качество и объем профессионального образования должны обеспечивать конкурентоспособность экономики страны;
- ❖ должна быть тесная связь системы образования с рынком труда, обеспечивающая сбалансированность предложения специалистов разного уровня согласно требованиям рынка труда[7].

Главным положением в реформах образования должен стать вопрос повышения компетентности семьи, школы, учителя, ученика, преподавателя и студента.

«Согласно требованиям статьи 12 Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» определены обязанности педагога, государственных органов, органов самоуправления посёлков и сёл учреждений и других организаций, рассматривающих вопросы, связанные с обучением и воспитанием детей. На них возлагаются следующие обязанности:

- ❖ способствовать процессу обучения и воспитания в системе общего и дополнительного образования;
- ❖ пропагандировать здоровый образ жизни и поддерживать одарённых детей;
- ❖ стимулировать детей, внесших вклад в предупреждение правонарушений и совершивших другие действия в пользу общества и государства;
- ❖ стимулировать материально и морально родителей, успешно выполняющих свои права и обязанности по обучению и воспитанию детей;
- ❖ принимать меры по профилактике правонарушений со стороны детей;
- ❖ обращаться в установленном порядке в правоохранительные органы, органы самоуправления посёлков и сёл согласно законодательству Республики Таджикистан, в случае нарушения со стороны родителей требований устава соответствующего образовательного учреждения и обязанностей;
- ❖ организовывать в учреждениях» [9] образования «Дни родителей» в целях оказания педагогической, психологической и методической помощи родителям;
- ❖ организовывать и проводить другие мероприятия по вопросам обучения и воспитания детей, защиты их прав и интересов;
- ❖ выполнять другие обязанности, предусмотренные законодательством Республики Таджикистан.

Обязанности педагога по обучению и воспитанию детей определяются в соответствии с законодательством в сфере образования Республики Таджикистан»[2].

«В статье 51 Закона Республики Таджикистан. «Об образовании» 22.07.2013г., №1004, определены обязанности и ответственность преподавателей и других работников сферы образования. В частности роста их компетентности путем «соблюдать устав, правила внутреннего распорядка образовательного учреждения;

✓ совершенствовать уровень знаний, кругозор, профессиональное мастерство и навыки

✓ требовать от обучающихся освоения учебных и научных программ на основе государственных стандартов образования;

✓ проводить теоретические, практические, лабораторные, производственные и другие виды занятий, определенных учебными программами и законодательством Республики Таджикистан, на высоком профессиональном уровне и использовать интерактивные методы обучения, не уклоняться без причины от преподавательской деятельности;

✓ защищать обучающихся от физических и психологических насильственных действий и вести агитационную работу по предотвращению потребления ими спиртных напитков, в том числе пива и наркосодержащих средств, психотропных веществ, табачных изделий (в том числе наса) и сильнодействующих средств;

✓ не выходить за рамки темы, установленной учебной программой;

✓ не пользоваться во время занятий мобильными телефонами»;

✓ по возможности организовать открытые уроки с привлечением к ним родителей (лиц, их заменяющих) обучающихся для ознакомления со своим профессиональным мастерством;

✓ соблюдать нормы проверки и оценки знаний учащихся и студентов в процессе занятий;

✓ заполнять в рамках положений классный (групповой) журнал;

✓ беречь учебные предметы, оборудование и материалы и воспитывать обучающихся в этом духе;

✓ проходить курсы повышения квалификации каждые 5 лет с целью совершенствования профессионального мастерства;

✓ соблюдать нормы государственного языка;

✓ не сквернословить во время и вне занятий;

✓ воздерживаться от пропаганды чуждых идей и агитации всяких вопросов, выходящих за рамки темы занятия;

✓ тщательно подготовиться к занятиям, серьезно относиться к проверке тетрадей;

✓ в процессе своей деятельности, используя передовой опыт, серьезно относиться к написанию научных, теоретических и методических статей и др.[1].

2. «Преподаватели и другие работники сферы образования по обучению и воспитанию ответственны:

✓ не допускать употребления спиртных напитков (в том числе пива), наркотических средств, психотропных веществ, табачных изделий (в том числе наса) и сильнодействующих веществ в образовательном учреждении;

✓ давать учащимся и студентам методические, научные советы и оказывать иные педагогические услуги;

✓ не покидать образовательное учреждение в рабочее время и в процессе занятий без причин;

✓ не использовать социальные и физические способности учащихся и студентов в личных интересах;

✓ выполнять обязанности классного руководителя (куратора группы) в рамках установленных норм, устанавливая связь с родителями (лицами, их заменяющими);

✓ обращать внимание на свой внешний вид и носить в образовательном учреждении рекомендуемую одежду, осуществлять эстетическое воспитание обучающихся;

✓ соблюдать права обучающихся, уважать их честь и достоинство;

✓ соблюдать педагогическую этику[1].

Теоретическим основам понятия «компетенции», «компетентность», «компетентный подход» посвящены труды ученых, такие как: А.Г.Бермуса, В.А.Болотова, Е.В.Бондаревской, А.Н.Дахина, Е.М.Днепровы, Д.А.Иванова, И.А.Зимни, Е.Я. Коган, О.Е.Лебедев, Е.А.Ленская, Д.Ворон, В.В.Сериков, А.П.Тряпицына, В.Хутмакер, А.В.Хуторской, В.Д.Шадриков, С.Е.Шишовро и др.

«В свободной энциклопедии «компетенция» характеризуется как «согласие; соразмерность». В терминологический словарь характеризуется как «совокупность взаимосвязанных качеств личности, необходимых для качественно-продуктивной деятельности». В толковом словаре русского языка «личностная способность специалиста (сотрудника) решать определенный класс профессиональных задач». По мнению А.В.Хуторской[4] - компетенция – включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним (таблица 1).

Таблица 1. Мнение ученых о сущности «компетенции»

Автор, источник	Компетенция
Википедия— свободной энциклопедии	<p>- (лат. <i>competentia</i> «согласие; соразмерность» от <i>competere</i> «соответствовать, подходить») — круг вопросов, в которых кто-нибудь хорошо осведомлён</p> <p>- это правовое средство, позволяющее определить роль и место конкретного субъекта в управленческом процессе путём законодательного закрепления за ним определенного объема публичных дел</p> <p>- комбинация навыков, знаний и опыта, необходимых для эффективного выполнения поставленных задач</p>
Русова Н.Ю терминологический словарь	<p>- (отлат. <i>competere</i>—соответствовать, подходить) — Кругвопросов, вкоторыхкто-н. хорошоосведомлён. (Ожегов, Шведова)</p> <p>- базовое качество индивидуума, включающее в себя совокупность взаимосвязанных качеств личности, необходимых для качественно-продуктивной деятельности.</p> <p>- совокупность взаимосвязанных базовых качеств личности, включающее в себя применение знаний, умений и навыков в качественно-продуктивной деятельности.</p> <p>- неаддитивная, синергетическая система знаний, умений, навыков и способностей, объединенных ее ключевым системообразующим элементом (конфигуратором) и направленных на решение определенных задач деятельности.</p>
Толковый словарь русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова (1935-1940); (электронная	<p>- это личностная способность специалиста (сотрудника) решать определенный класс профессиональных задач. В управлении персоналом чаще под компетенцией понимают формально описанные требования к личностным, профессиональным и др. качествам кандидата на поступление,</p>

версия):	сотрудника, или к группе сотрудников компании
А.В.Хуторский	- включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности)

Научные споры о значении слов «компетентность» продолжаются до сих пор.

По мнению А.Г. Бермуса: «Компетентность представляет собой системное единство, интегрирующее личностные, предметные и инструментальные особенности и компоненты»[21]. М.А. Чошанов считает, что компетентность - это «не просто обладание знаниями, а постоянное стремление к их обновлению и использованию в конкретных условиях». А.М.Ароновым компетентность определяется, как "готовность специалиста включиться в определенную деятельность"[6]. П.Г.Щедровицкий - как атрибут подготовки к будущей профессиональной деятельности (П.Г.Щедровицкий). О.Е.Лебедев определяет компетентность как «способность действовать в ситуации неопределенности»[4]. И.А.Зимней «компетентность трактуется «как основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека»[4]. (таблица 2).

Таблица 2. Мнение ученых о сущности «компетентность»

Автор, источник	Компетентность
Википедия— свободной энциклопедии	<p>-наличие <u>знаний</u>, <u>опыта</u> и <u>навыков</u>, нужных для <u>эффективной</u> деятельности в заданной предметной области. -(лат. <i>competens</i> — подходящий, соответствующий, надлежащий, способный, знающий) — качество человека, обладающего всесторонними знаниями в какой-либо области и мнение которого поэтому является веским, авторитетным. -«способность к осуществлению реального, жизненного действия и квалификационная характеристика индивида, взятая в момент его включения в деятельность; поскольку у любого действия существуют два аспекта — ресурсный и продуктивный, то именно развитие компетентности определяет превращение ресурса в продукт.</p> <p>- потенциальная готовность решать задачи со знанием дела; включает в себя содержательный (знание) и процессуальный (умение) компоненты и предполагает знание существа проблемы и умение её решать; постоянное обновление знаний, владение новой информацией для успешного применения этих знаний в конкретных условиях, то есть обладание оперативным и мобильным знанием.</p> <p>- это обладание определённой компетенцией, то есть знаниями и опытом собственной деятельности, позволяющими выносить объективные суждения и принимать точные решения. Иногда встречаются компетентность без компетенций и сплошь и рядом - компетенцией наделяется человек без компетентности).</p> <p>- <u>в социологии</u> — способность социальных факторов, освоив подразумеваемое знание, стать полноценными и квалифицированными участниками социального взаимодействия. Применяется в <u>этнометодологии</u>. (28)</p> <p>- в педагогике — созидательная способность осуществлять тот</p>

	или иной вид деятельности (в данном случае педагогической), при развивающейся дифференциации научных знаний в отраслевые научные знания, акцент делается на успешную подготовку педагогом учащихся к самореализации - это способность сотрудника применять на практике имеющиеся знания и умения в своей сфере и на занимаемой позиции, когда ситуация требует его экспертного вмешательства
Е. Леонова	- это способность качественно выполнять тот или иной вид работы. Обратите внимание, что компетентность и компетенция — это не одно и то же. -это способность решать определенные профессиональные задачи, компетентность — уровень качества выполнения той или иной задачи
В толковом словаре русского языка	это совокупность знаний и опыта, необходимых для эффективной деятельности в какой-либо предметной области. Слово произошло от лат. competens, что переводится как соответствующий, подходящий, надлежащий, знающий
Составитель терминологического словаря Русова Н.Ю	обладание человеком <u>определённой компетенцией</u> – знаниями, умениями и опытом собственной деятельности, которые позволяют выносить авторитетные суждения и принимать правильные решения
А.Г. Бермус	- системное единство, интегрирующее личностные, предметные и инструментальные особенности и компоненты».
М.А. Чошанов	это «не просто обладание знаниями, а постоянное стремление к их обновлению и использованию в конкретных условиях».
А.М.Аронов	готовность специалиста включиться в определенную деятельность", задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним.
П.Г.Щедровицкий -	как атрибут подготовки к будущей профессиональной деятельности
О.Е.Лебедев	способность действовать в ситуации неопределенности
И.А.Зимняя	как основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека
А.В.Хуторский	это обладание определённой компетенцией, то есть знаниями и опытом собственной деятельности, позволяющими выносить объективные суждения и принимать точные решения.

Научные споры о значении слов «компетентность» и «компетентность», «компетентный подход» продолжаются до сих пор.

«Компетентность – это обладание определённой компетенцией, то есть знаниями и опытом собственной деятельности, позволяющими выносить объективные суждения и принимать точные решения. (Определение написано человеком, возможно, обладающим какой-то некоторой компетенцией, но без необходимой компетентности). Иногда встречаются компетентность без компетенций и сплошь и рядом -

компетенцией наделяется человек без компетентности)[5]. А. В. Хуторский сгруппировал виды компетенций следующим образом (таблица 3).

Таблица 3. Виды компетенции и их сущность

№	Наименование	Сущность
1	Ценностно-смысловые компетенции	Это компетенции в сфере мировоззрения, связанные с ценностными ориентирами ученика, его способностью видеть и понимать окружающий мир, ориентироваться в нем, осознавать свою роль и предназначение, уметь выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения
2	Общекультурные компетенции	Ученик должен быть хорошо осведомлен, обладать познаниями и опытом деятельности в вопросах национальной и общечеловеческой культуры, духовно-нравственных основ жизни человека и человечества, культурологических основ семейных, социальных, общественных явлений и традиций, бытовой и культурно-досуговой сфере. Сюда же относится опыт освоения учеником научной картины мира.
3	Учебно-познавательные компетенции	Это совокупность компетенций ученика в сфере самостоятельной познавательной деятельности, включающей элементы логической, методологической, общеучебной деятельности, соотношенной с реальными познаваемыми объектами. Сюда входят знания и умения организации целеполагания, планирования, анализа, рефлексии, самооценки учебно-познавательной деятельности
4	Информационные компетенции	При помощи реальных объектов (телевизор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, копир) и информационных технологий (аудио- видеозапись, электронная почта, СМИ, Интернет) формируются умения самостоятельно искать, анализировать и отбирать необходимую информацию, организовывать, преобразовывать, сохранять и передавать ее
5	Коммуникативные компетенции	Включают знание необходимых языков, способов взаимодействия с окружающими и удаленными людьми и событиями, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями в коллективе
6	Социально-трудовые компетенции	означают владение знаниями и опытом в сфере гражданско-общественной деятельности (выполнение роли гражданина, наблюдателя, избирателя, представителя), в социально-трудовой сфере (права потребителя, покупателя, клиента, производителя), в сфере семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в области профессионального самоопределения
7	Компетенции личностного самосовершенствования	направлены на освоение способов физического, духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной саморегуляции и самоподдержки. К данным компетенциям относятся правила личной гигиены, забота о собственном здоровье, половая грамотность, внутренняя экологическая культура. Сюда же входит комплекс качеств,

	связанных с основами безопасной жизнедеятельности личности
--	--

И.А.Зимней выделила следующие три группы базовых компетенций:

- ❖ полномочия, относящиеся к себе как личности, как субъекту жизнедеятельности;
- ❖ компетенции, связанные с взаимодействием человека с другими людьми;
- ❖ компетенции, связанные с деятельностью человека, которые проявляются во всех ее видах и формах[3].

Как видно из анализа видов компетентности, они непосредственно направлены на самостоятельную учебную деятельность.

Анализ научных работ и официальных документов о сущности компетентного подхода позволяет сделать вывод, что на данный момент единого мнения о понятия«компетентного подхода» такжәне существует (таблица 4).

Таблица 4. Мнения ученых о сущности «Компетентного подхода»

Автор, источник	Компетентный поход
А.Г. Бермус	в педагогике – это метод к построению учебного процесса в качестве хода формирования компетентности
М.А. Чошанов	считается общим понятием, охватывающим всю деятельность и все решаемые в ней задачи
А.М.Аронов	считаются разными понятиями, которые имеют различные трактовки. Компетентность является результатом овладения компетенциями, а компетенция – элемент компетентности, связанный с решением определенной задачи или группы задач
П.Г.Щедровицкий -	определенная способность, требуемая для эффективности реализации конкретного действия из выбранной области. Она состоит из узкоспециализированных знаний, предметных навыков и способов мышления. Педагога называют компетентным в том случае, если он обладает набором компетентностей разного уровня.

А.Г. Бермус считает, что компетентный поход «**в педагогике** – это метод к построению учебного процесса в качестве хода формирования компетентности». А.М.Аронов компетентным походом «считает разными понятиями, которые имеют различные трактовки. Компетентность является результатом овладения компетенциями, а компетенция – элемент компетентности, связанный с решением определенной задачи или группы задач». По мнению П.Г.Щедровицкого «Педагога называют компетентным в том случае, если он обладает набором компетентностей разного уровня»[5].

Таким образомисследуя теоретическую основу понятий «компетенция», «компетентность» и «компетентный подход» мы предлагаем своё понятие названных терминов. На наш взгляд, «компетенция» в системе образования - это права и обязанности физических и юридических лиц осуществляющие деятельность в данной системе в рамках нормативно законодательных актов утвержденным государством. Компетентность в системе образования- это соответствия требованиям государственного стандарта, его способность осуществлять деятельность в системе образования исходя из уровня образования, мышлений, культуры, организаторских способностей и др. Компетентный подхода- это использования знаний, опыт,

квалификацию, организаторских способностей в процессе профессиональной деятельности.

Литература

1. Закон Республики Таджикистан. «Об образовании» г.Душанбе 22.07.2013г., №1004. (АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан, 2013 год, №7, ст. 532; 2014 год, №3, ст.156; №7 ч.2, ст.422. 2016 год, №3, ст.148, 2016 год, №7, ст.624; 2017 год, №7-9, ст.581; 2018 год, №5, ст.278; 2020 год, №12, ст. 912; Закон РТ от 23.12.2021г. №1832)

2. Закон Республики Таджикистан. «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» (АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 год, №7-8, ст. 616. 2016 год, №3, ст.147; 2018 год, №5, ст. 283; 2019 год, №4-5, ст.222) ш.Душанбе 2 августа 2011 года, №762

3. Компетенция <http://ru.wikipedia.org> 01 Янв 2017

4. Компетентность — Википедия <https://ru.wikipedia.org> 15 Янв 2021

5. Компетентностный подход в педагог...<https://zaochnik.com> 07 Дек 2022 Интернет Плюс

6. Компетентность Статью подготовила руководитель отдела подбора персонала Толмачёва Диана Глебовна. Связаться с автором. Источники: <https://center-yf.ru/data/Kadroviku/kompetentnost.php>

7. Общая характеристика организационно-правового механизма деятельности СНГ в топливно-энергетической сфере по вопросам научно-технического сотрудничества. Интернет ресурсы: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44260978>.

8. <Http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/taj..> <Http://extwprlegs1.fao.org> 04 окт 2020

9. *Nomnovev_diplom_13_iyunya_12* 13 Июнь 2017 2004. СПС ГАРАНТ: нормативно-правовая документация

10. The importance of using modern..<http://elibrary.ru> 05 Янв 2017 Переводные заимствования (RuEn)

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ «РАВИШИ САЛОҶИЯТДОР» ДАР СОҶАИ МАОРИФ

ҚАЛАМФУРОВА АСЕЛ,

докторант (PhD)-и Институти илмӣ-гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 33.

Тел.: (+992) 905-80-19-91.

Мақола ба асосҳои назариявии мафҳумҳои «салоҳият», «равиши салоҳиятдор» бахшида шудааст. Дар он моҳияти ин мафҳумҳо дар лугатҳо, ҳуҷҷатҳои расмӣ, монография ва мақолаҳои илмӣ иқтисодишinosон оварда шудааст.

Дар мақола вазъи имрӯзаи руиҳои соҳаи маориф баҳо дода, омилҳои, ки ба пешравиши соҳаи маориф ҳалал мерасонанд, муайян карда шудааст.

Ин на танҳо дар бораи тавсеаи дастрасӣ ба таҳсилот ва инноватсия, балки дар бораи сифати таълим ва самаранокии илмро низ дар бар мегирад. Принсипҳои асосӣ, аз ҷумла, риояи стандартҳои сифат, дастрасӣ, салоҳият, рақобатпазирӣ, мувозинат ва ғайра таъкид карда шудаанд.

Уҳдадориҳои муаллим, мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, муассисаҳо ва дигар таъшилотҳои, ки масъалаҳои таълиму тарбияи кудаконро баррасӣ менамоянд, муайян карда шудаанд.

Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки барои ин категорияҳо мафҳуми ягона вучуд надорад. Дар асоси таҳқиқот вай фаҳмиши худро оид ба моҳияти ин мафҳумҳо пешниҳод кардааст. Ба

андешаи муаллиф, «салоҳият» дар соҳаи маориф ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошад, ки дар ин система дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқии аз ҷониби давлат тасдиқшуда фаъолият мекунанд. Салоҳият дар низоми маориф ин риояи талаботи стандарти давлатӣ, қобилияти амалӣ намудани фаъолият дар системаи маориф дар асоси сатҳи маълумот, тафаккур, фарҳанг, қобилияти ташилотчиғӣ ва ғайра мебошад. Муносибати салоҳиятнок истифодаи дониш, таҷриба, таҳассус, қобилияти ташилотчиғӣ дар ҷараёни фаъолияти касбӣ доништа мешавад.

Калидвожаҳо: салоҳият, дорои салоҳият, равиши салоҳиятдор, назария, энциклопедия, лугати терминологӣ, қобилияти шахсӣ, вазифаҳо, сифати шахсӣ, дониш, тавонистан, тафаккур, фаъолияти ғурмаҳсул.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE “COMPETENT APPROACH” IN THE FIELD OF EDUCATION

KALAMFUROVA ASEL,

doctoral student (PhD) of the Humanitarian Institute. B. Iskandarova NAST.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki Ave.
Phone. (+992) 905-80-19-91.

The article is devoted to the theoretical foundations of the concepts of “competence”, “competence”, “competent approach”. It contains the essence of these concepts in dictionaries, official documents, monographs, and scientific articles by learned economists.

The article assesses the current state of development in the field of education and identifies factors that impede progress in the field of education.

This is not only about expanding access to education and innovation, but also about the quality of education and the effectiveness of science. The basic principles are highlighted, in particular compliance with quality standards, accessibility, competence, competitiveness, balance, etc.

The responsibilities of the teacher, state bodies, self-government bodies of towns and villages, institutions and other organizations that consider issues related to the education and upbringing of children are determined.

The author came to the conclusion that there is no single concept for these categories. Based on the research, she proposed her own version of the essence of these concepts. According to the author, “competence” in the education system is the rights and obligations of individuals and legal entities operating in this system within the framework of regulatory legislative acts approved by the state. Competence in the education system is compliance with the requirements of the state standard, its ability to carry out activities in the education system based on the level of education, thinking, culture, organizational abilities, etc. The competent approach is the use of knowledge, experience, qualifications, organizational abilities in the process of professional activity.

Keywords: *competencies, competence, comprehensive approach, theory, encyclopedia, terminological dictionary, explanatory dictionary, personal ability, professional tasks, personality traits, knowledge, skills, productive activity.*

УДК: 331

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ
РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОИИ МАҲАЛЛҶОИ ДЕҶОТ ДАР
АДАБИЁТИ ИҚТИСОДӢ

МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: (+992) 918-88-88-01. E-mail: Saidnozim.tj@hotmail.com

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва консептуалии дастгирии давлатии рушди инфрасохтори иҷтимоии маҳаллҳои деҳот дар адабиёти иқтисодӣ таҳлил карда шуда, мафҳуми инфрасохтори иҷтимоӣ бо назардошти қонуниятҳои диалектии «умумият, махсусият ва ҷудогона» мушаххас карда шудааст. Ин чунин дар мақолаи мазкур заминаҳои асосии рушди инфрасохтор иҷтимоӣ ва механизмҳои рушд инчунин хусусиятҳои хоси соҳа омӯхта шуда аст. Ба андешаи муаллиф, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ метавонад заминаи асосии рушди соҳаҳои дигар гардад. Қайд гардидааст, ки инфрасохтори иҷтимоӣ мустақиман дар таъсисдиҳии маҳсулоти ниҳойи иштирок нанамуда, балки онҳо заминаҳоро барои рушди мӯтадилӣ раванди истеҳсоли таъмин месозанд.

Калидвожаҳо: *инфрасохтор иҷтимоӣ, деҳот, рушди деҳот, таҳлил, тамоюлҳои рушди техникӣ, технология, минтақаи деҳот, зиндагии аҳолии деҳот, рушди босубот, ҳудудҳои дурдаст, шугли пурраи аҳоли ва сатҳи бекорӣ.*

Минтақаи деҳот унсурҳои муҳими ҳаёти ҳар як кишвар ба шумор рафта, дорои имкониятҳои васеи иқтисодӣ, табиӣ, демографӣ ва фарҳангӣ мебошад. Истифодаи пурра, оқилона ва самараноки минтақаҳои деҳот, рушди босуботи кишварро таъмин намуда, ба рушди устувори соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, шугли пурраи аҳоли, инчунин ба сатҳи сифати баланди зиндагии аҳолии деҳот таъсири назаррас мерасонад. Бинобар ин, ҳар як кишвар рушди минтақаҳои деҳотро ҳамчун ҳадафи стратегӣ қарор медиҳад ва дар маҷмӯъ ба афзуншавии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мусоидат менамояд [1].

Дар адабиёти муосири илмӣ, зери мафҳуми минтақаи деҳот – ҳудудҳои дурдасти берун аз шаҳрҳо, аз ҷумла нуқтаҳои аҳолинишин зикр гардидааст. Инчунин дар илми иқтисоди ватанӣ ва хорҷӣ доираи васеи масъалаҳои рушди минбаъдаи инфрасохтори иҷтимоӣ дар маҳаллҳои деҳот боқӣ мондааст, ки ба ҷустуҷӯи самтҳои барқарорсозии фаъолияти ҳаётии соҳаҳои он дар шароити ислоҳотҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бахшида шудаанд.

Тибқи маълумоти расмӣ ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 141,3 ҳазор киллометри мураббаъ буда, 71 фоизи он, ки ба 100,3 ҳазор киллометри мураббаъ баробар аст, ба минтақаҳои деҳот алоқаманд аст. Илова бар ин, аз масоҳати умумии ҳудуди ҷумҳурӣ 6,9 млн. гектарашро (49,2%) заминҳои аҳамияти кишоварзидоштаро ташкил медиҳад.

Дар асоси маълумоти оморӣ шумораи аҳолии ҷумҳурӣ сол то сол афзоиш меёбад ва ба ҳолати 1 январи соли 2023 ба 10078,4 ҳазор нафар баробар гардидааст. [2, с.26].

Қайд кардан ба маврид аст, ки қисми аҳолии ҷумҳурӣ (4961,1 ҳаз. наф.) дар деҳот зиндагӣ мекунанд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди минтақаҳои деҳот ва шугли аҳолии он ҳамчун масъалаҳои рӯзмара тавачҷуҳи хоса дода, як қатор барномаҳои ҳадафмандро дар ин самт қабул ва дар амал тадбиқ намуда истодааст. Қобили тазаккур мебошад, ки музди пасти меҳнат, набудани ҷойҳои корӣ, сатҳи нокифояи хизматрасонии маишӣ, савдо ҳавасмандии зиндагиро дар маҳалҳои деҳот коста намуда боиси ҳичрати аҳоли мегардад. Хоҷагии наздиҳавлигии шахсӣ ва

хочагиҳои деҳқонӣ ягона ҷойи кори аъзоёни қобили меҳнати аҳолии минтақаҳо гардидаанд. Бекорӣи ҷавонон аксар вақт онҳоро мубталои ҷинаятҳои гуногун гардида, боиси тарзи ҳаёти носолим мегардад.

Ҳуҷҷати асосии татбиқи тадбирҳои баланд бардоштани устувории рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар минтақа «Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» мебошад.

Барои татбиқи муқаррароти барномаи зикргардида Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд СМР), ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 таҳия ва пешниҳод гардидааст, ҳадафҳои асосии иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар дурнамои дарозмуддат, инчунин рушди устувори минтақаҳои деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии онро муайян менамояд [1]. Тадбирҳои дар Стратегия пешбинишуда ба рушди сифатан нав, амалисозии тадбирҳо оид ба бунёди инфрасохтор, ки тавассути сохтмони роҳҳои оҳану автомобилӣ, фурудгоҳҳо, шабакаҳои алоқа, гардиши мол, хизматрасониҳо, сармоя ва мардумро дар сатҳи маҳаллӣ, миллий, байналмиллалӣ ва минтақавӣ ба ҳам мепайвандад, инчунин таъмини ҳамачонибаи ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоию экологӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ, объектҳои таърихию фарҳангии деҳот ва ғайра нигаронида шудаанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳр дар алоқамандӣ бо даромаднокии хеле паст аст. Сабаби асосии ин, баланд будани сатҳи бекорӣ ва паст будани музди миёнаи меҳнат дар деҳот мебошад.

Тамоюлҳои васеъгардии микёси ҷамоияти давлат ва ҷоннокгардии нақши он дар соҳаи иқтисодӣ барои амалнамоии муътадили иқтисоди бозорӣ қобили қабул мебошанд. Аҳамияти низоми танзими давлатӣ дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, тағйирёбии амиқи шароитҳои иқтисодӣ, зарурияти тасҳеҳи мунтазами ислохотҳои иқтисодӣ боз ҳам ҷоннок мегардад. Камаев В.Д. қайд месозад, ки: "... он амалеро, ки механизми бозорӣ дар дохил худ қодир нест, ки ба амал орад, бояд он дар комплекси мураккаби ҷораҳои давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирад"[4]. Дар танзими давлатӣ он низоми ислохотро ҷудо месозад, ки ба он ҷораҳоро оид ба дастгирии тавозуни макроиқтисодӣ дар шароити рушди минбаъдаи иқтисоди бозорӣ тааллуқ доранд. Одатан самаранокии иқтисодӣ бештар дар шароити амал намудани механизми бозорӣ рақобатпазир ноил мегардад. Мақсади давлат дар иқтисоди бозорӣ тасҳеҳи механизми бозорӣ набуда, балки барпо намудани шароитҳои озодона амалнамоии он мебошад. Талаботи зарурӣ дар татбиқи таҳлили минтақавии масоили рушди инфрасохтори иҷтимоӣ бо он вобаста мебошад.

Муҳим аст қайд намоем, ки истилоҳи «инфрасохтор» аз ибораи латинии *infra* - паст ва *structura* - сохтор, вазъият гирифта шудааст. Инфрасохтор - ин категорияи иқтисодист, ки қисмати соҳаҳои истеҳсолоти моддиро ифода менамояд, ки ба гирифтани шумораи зиёди маҳсулоти ниҳой мусоидат менамояд. Он қисмати ҷудонашавандаи қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият ба ҳисоб меравад, ки амалнамоии муътадили корхонаҳоро таъмин месозанд. Инфрасохторро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ. Ба инфрасохтори истеҳсолӣ соҳаҳои дохил мешаванд, ки истеҳсолоти кишоварзиро хизматрасони намуда, ба инфрасохтори иҷтимоӣ бошад – соҳаҳои, ки ҷамоияти муътадили меҳнатии кормандонро таъмин сохта ба такрористеҳсолии қувваи корӣ мусоидат менамоянд.

Инфрасохтори иҷтимоӣ – қисме, аз қувваҳои истеҳсолии ҷамъият буда, шароитҳоро барои амалнамоии самаранокии шахс дар истеҳсолот таъсис медиҳанд. Он муносибатҳои иқтисодиро миёни ҷамъият ва аъзоёни он дар истеъмоли ҳам

хизматрасониҳои моддӣ, ва ҳам ғайримоддӣ, ки барои такрористеҳсолии қувваи корӣ ва рушди хушоҳанги шахс зарур мебошанд баён месозад[5]. Инфрасохтори иҷтимоӣ дар соҳаи аграрӣ хусусиятҳои худро дорад, ки хусусияти хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос месозанд. Агар онро аз дигар ҷиҳат баррасӣ намоем, он гоҳ инфрасохтори иҷтимоӣ низоми унсурҳои муҳити сунъии манзилие мебошад, ки вазифаи муҳими иҷтимоиро иҷро менамояд, яъне – таъмини шароит барои такрористеҳсолии аҳоли.

Ҳамин тавр, дар шароити ислохотҳои амиқи иқтисодӣ дар мамлакат зарур аст, то самаранокии амалкунӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоиро дар минтақаҳои деҳот таҳқиқ намуда, равишҳои илмиро нисбат ба омӯзиши он муайян созем. Ин ҳам барои дарки назариявии тағйиротҳои амалии идомаёбанда дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ оид ба такмилдиҳӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоии минтақаҳои деҳот дар шароити иқтисоди бозорӣ зарур мебошад.

Инчунин бояд эътироф намуд, ки ислохоти иқтисодӣ, таъсисёбӣ ва рушди механизмҳои бозорӣ дар навбати худ на танҳо соҳаҳои анъанавии истеҳсолоти моддӣ, балки инчунин инфрасохтори иҷтимоӣ, таркибҳои онро низ фаро гирифтанд, ба монанди: маориф, тандурстӣ, фарҳанг, хӯроки ҷамъиятӣ, хоҷагии манзилию-коммуналӣ, нақлиёт ва алоқа оид ба хизматрасонии аҳоли. Бо назардошти ҷоннокгардии усулҳои иқтисодии роҳбарӣ омилҳои иҷтимоии рушд муайянгардидатар гардида истода, ин дар навбати худ, зарурияти таҳқиқотҳои назариявиро, ки бо такмилдиҳии инфрасохтори иҷтимоӣ алоқаманд мебошад, тақозо менамояд, ки бе он рушди ислохотҳои иқтисодӣ дар минтақаҳои деҳот имконнопазир мебошад. Раванди мазкур инчунин ҳар чи бештар аҳамияти инфрасохтори иҷтимоиро дар сиёсати ҷумҳуриявӣ, махсусан дар сиёсати рушди соҳаи иҷтимоӣ дар минтақаҳои деҳот мубрамтар мегардонад [6].

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки рушди тамаддуни ду садсолаи охир дар табдилёбии даврагӣ бо нақши қавии танзимгарони бозорӣ ва давраи назарраси нақши танзимгарони давлатӣ ифода меёбад. Табдилдиҳӣ метавонад ҳам тавассути роҳҳои инқилобӣ, ва ҳам тавассути роҳҳои эволюсионӣ амалӣ гардад. Агар амалҳои самараноки хусусияти ислохотӣ дошта сари вақт андешида нашавад, он гоҳ бо мурури замон гирехҳои (узлу) пайомадҳои қатъӣ дошта ташаккул меёбанд, ки ба натиҷаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хавфнок мебошанд. Чунин гирех дар давраи муосир инфрасохтори иҷтимоии деҳот ба ҳисоб меравад. Барои муайянсозии ҷойгоҳи он дар низоми муносибатҳои истеҳсолӣ як қатор истилоҳҳо ва мафҳумҳои категорияи мазкурро равшан месозем. Пайдошавии ин истилоҳ ба солҳои 40-уми садсолаи мо тааллуқ дорад.

Ҳанӯз дар солҳои 50-ум иқтисодчии америкой П.Розенштейн-Родан ин категорияро ҳамчун маҷмӯи соҳаҳои, ки рушди мусоиди соҳибқориро таъмин сохта, талаботҳои кулли аҳолиро қонеъ месозанд аз назар гузаронида буд. Дар мамлақати мо ба коркарди ин масъала хеле дертар машғул гардиданд. Омӯзиши хусусиятҳои минтақавии ташаккулёбии инфрасохтори иҷтимоӣ аҳамияти аввалиндарачаро барои мамлақати бо ҳудуди калон, шароитҳои гуногуни табиӣ-иқлимӣ ва дигар хусусиятҳои назаррас доро мебошад[7].

Ҳамин тавр қайд бояд намуд, ки «вазифаҳои иҷтимоӣ тавассути звенаҳои маҳаллҳои хоҷагии халқ васеътар ҳал мегарданд. Маҳз дар доираи минтақа равиши пурра нисбат ба масоилҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳалли вазифаҳои бехтарсозии пурраи шароитҳои ҳаётии аҳоли, аз ҷумла шароити маишӣ ва истироҳат имконпазир мебошад. Амалисозии ин вазифа бо рушди инфрасохтори иҷтимоӣ алоқаманд мебошад»

Манфиатҳои минтақавӣ бештар бо назардошти муस्ताқилияти иқтисодии минтақа амалӣ мегарданд. Мубаддалгардии онҳо аз объектҳои сиёсати минтақавӣ ба субъектҳои ғайри онҳо пошхӯрии маҳаллии ягона, бартарият пайдо намудани манфиатҳои маҳаллӣ нисбат ба манфиатҳои ҷумҳуриявӣ, заиф мегардонад.

Қобили тазакур мебошад, ки дар самти эҳёи деҳот, ин вазифаи аввалиндараҷа бехтаргардии рушди маҳаллӣ, озод сохтани қувваҳои дохилии онҳо ҳангоми ҷонноксозии марказ ба ҳисоб меравад, яъне татбиқи сиёсати раҳони ёфтани он аз бухронҳои гуногун ба шумор меравад.

Дар дилхоҳ низоми иҷтимоӣ-иқтисодӣ иқтисодиёти мамлакат дар ин ё он сатҳ аз ҷониби давлат дар шахсияти мақомотҳои он идора карда мешавад. Сатҳи даҳлати давлатӣ ва мақомотҳои он дар муқоиса бо иқтисодиёти марказонидашуда хеле пасттар буда, хусусияти ғайримустақимро дошта, он ба иқтисодиёт тавассути маҳдудиятҳои қонунгузорӣ бо механизмҳои иқтисодӣ таъсир мерасонад. Яке аз вазифаҳои асосии давлат дар шароити иқтисоди бозорӣ дар тақсимнамоии воситаҳо ба манфиати соҳаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, бо назардошти дарки пешсаф оид ба адолат дар ҷомеаи мазкур. Андешаҳо оид ба нақши давлат дар соҳаи тақсимнамоӣ аз мавқеъҳои асосии зерин бармеоянд: утилитарӣ, либертарӣ (эгалитарӣ). Ба таҳлили муфассали ин равишҳо фуру нафта, қайд месозем, ки барои мамлақати мо эгалитарӣ (фр. Egalite- баробарӣ) хос мебошад, ки дар он муттаҳидӣ ва ҳамфикрӣ болотар арзёбӣ мегарданд, нисбат ба дастовардҳои инфиродӣ, ки ба манфиатҳои олии ҳуди ҷомеа, ҳамчун организми ягонае, ки ба ғайрияти ғайри давлат оид ба баробаркунии даромадҳо баромад менамояд ҷавобгӯ мебошад.

Ба андешаи мо, маҳз инфрасохтори иҷтимоӣ нуқтаи ниҳойи на танҳо барои арзёбии натиҷаҳои рушди давлатӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ, балки инчунин барои коркарди ҳуди сиёсати тақдирҳои низом ва сохтори идоракунии, коркарди механизмҳои танзим ва мутобиқгардонии масоили иҷтимоӣ дар низоми ҳам сатҳҳои минтақавӣ, ва ҳам маҳаллӣ ба ҳисоб меравад.

Аз рӯи тадқиқотҳо муқаррар карда шудааст, ки соҳаҳои инфрасохтори иҷтимоӣ мустақиман дар таъсирдиҳии маҳсулоти ниҳойи иштирок нанамуда, балки онҳо заминаҳо барои рушди мӯътадили раванди истеҳсоли таъмин месозанд. Нақши инфрасохтори иҷтимоӣ дар он хулоса меёбад, ки ӯ ба таъмин сохтани талаботҳои истеҳсолот ба кадрҳои, ки таҳассусмандиро тақозо менамоянд мусоидат намуда, ба тақдирҳои истеҳсоли ва мустақамгардонии онҳо дар маҳалли деҳот таъсир расонида, ҳифзи меҳнат ва техникаи бехатариро таъмин месозад. Зерсохторҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар таъсирдиҳии шароитҳо барои қонеъгардонии талаботҳои коммуналӣ-маишии ҳам кормандони корхонаҳо, ва ҳам барои аъзоёни оилаҳои онҳо иштирок менамоянд.

Аз ин рӯ таҳқиқи иҷтимоӣ дар деҳот гузаронидашаванда бояд ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, рушди босуръати соҳаҳои иҷтимоӣ дар деҳот равона карда мешавад, то ки фосолаи шароити зиндагии одамонро дар шаҳр ва маҳаллаҳои аҳолинишин камтар гардонад. [6]

Ба инфрасохтори иҷтимоӣ хусусиятҳои худ хос мебошанд, ки хусусияти хоси истеҳсолоти кишоварзиро инъикос месозанд. Объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ ҳам аз ҳисоби захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ ва воситаҳои пулии аҳолии деҳот, ва ҳам тавассути истифодабарии самараноки сармоягузориҳои давлатӣ барои сохтмони биноҳои манзилӣ, муассисаҳои томақтабии кӯдакона, мактабҳо, хонаҳои фарҳанг, беморхонаҳо, шабакаҳои алоқа ва ғ.ра барпо карда мешаванд.

Ба объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ дар соҳаи кишоварзӣ муассисаҳои хочагиҳои манзилию-комманулӣ, муассисаҳои тиббӣ ва томактабии кӯдакона, ташкилотҳои истеъмолати ҷамъиятӣ, комбинатҳои таълимӣ-истеҳсолӣ, кумитаҳо оид ба ҳимояи меҳнат, ташкилотҳои варзишӣ-солимагардонӣ, нақлиёт, ки кормандон ва хизматчиён, алоқа ва кумитаҳои иттилоотиро хизматрасонӣ менамоянд.

Соҳаҳои номбаргардидаи инфрасохтори иҷтимоӣ на ба таври ташкилӣ ва ҳуқуқӣ дода шудаанд: балки онҳо пурра дорои таҷассуми моддӣ-таркибӣ дар намуди низоми биноҳо, иншоотҳо, минтақаҳо ва қитъаҳои махсус, коммуникатсияҳо, шабакаҳо ва ғ.ра., иншоотҳо барои татбиқи мунтазами вазифаи асосии иҷтимоии худ мебошанд. Бояд қайд намуд, ки ба инфрасохтори иҷтимоӣ соҳаҳои зерине тааллуқ доранд, ки дар расми 1 оварда шудаанд.

Таркиби инфрасохтори иҷтимоии маҳалҳои деҳот

Расми 1.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ

Ҳамин тавр, инфрасохтори иҷтимоӣ муҳити мақсаднокӣ моддӣ ташаккулёфта мебошад, ки шартҳои зарурии ташкили он дастрасии максималӣ ва наздикии маконӣ-замонии звенаҳои он ба соҳаҳои ғайрииқтимоӣ ва инфиродии шахс мебошад. Ин объектҳои иҷтимоӣ на танҳо дорои хусусияти ташкилӣ-ҳуқуқӣ, балки инчунин дорои таъиноти моддӣ-таркибӣ мебошанд, ки дар шакли биноҳо, иншоотҳо, ҷойҳо ва маҳалҳои махсус, шабакаҳои коммуникатсияҳо ва ғ.ра шарҳ дода мешаванд, ки барои татбиқи самараноки вазифаҳои иҷтимоӣ муқаррар гардидаанд.

Аз рӯй таъиноти мақсаднок, сарчашмаҳои ташаккулёбӣ, ҷойгиркунии маҳаллӣ ва иштирок дар раванди истеҳсолӣ ҳамаи объектҳо ва кумитаҳои инфрасохтори иҷтимоиро метавон метавон ба ду гурӯҳ тақсим намуд.

Ба гурӯҳи якум он объектҳои тааллуқ доранд, ки аз ҳисоби воситаҳои корхона барпо гардида, дар қисматҳои зерсохтори хочагӣ ҷойгир буда ба беҳтарсозии шароити меҳнат, техникаи беҳтарӣ ва истироҳати кормандон дар раванди истеҳсолот равона гардидаанд. Ба ин гурӯҳ манзилҳои маишӣ дар бригадаҳо ва дар фермаҳои чорводорӣ, қисматҳои истеъмолати ҷамъиятӣ ва объектҳои тандурустӣ, фарҳанг ва истироҳат, қисматҳои беҳатарии сӯхтор дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюмро объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ, ки дар маҳалҳои қисматҳои аҳолинишини корхонаҳои кишоварзӣ ҷойгир гардидаанд, ташкил медиҳанд, ки барои қонегардонии эҳтиёҷоти рузгорӣ-маишӣ аҳоли муқаррар гардида, ва чун қоида, аз ҳисоби захираҳои давлатӣ ва воситаҳои махсуси корхонаҳои азим ва иттиҳодияҳои агросаноатӣ барпо гардидаанд. Ба онҳо объектҳои хочагии манзилию-коммуналӣ, корхонаҳои хизматрасонии маишӣ, муассисаҳои тандурустӣ (дармонгоҳҳо, бемористон, амбулаторияҳо), варзиш, мактабҳо ва муассисаҳои томактабӣ, хонаҳои

фарханг ва клубҳо, корхонаҳои тичоратӣ тааллуқ доранд. Ин объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ барои хизматрасонии ҳамаи сокинони маҳалли деҳот новобаста аз соҳаи самти меҳнати онҳо ва вазъияти иҷтимоӣ тааллуқ доранд.

Инфрасохтори иҷтимоӣ ба истеъмолати соҳавии махсусгардонидашуда (чи тавре, ки ин дар саноат, сохтмон ва дигар соҳаҳои истеҳсолот мушоҳида мешавад) нигаронида нашуда, балки қатъиян ба истеъмолати маҳаллӣ нигаронида шудааст, ки дар ин нақш ҳар маротиба аҳолии минтақа, ноҳия, шаҳр, деҳот, маҳаллҳои деҳот баромад менамоянд, яъне умумияти муайяни иҷтимоӣ-ҳудудии одамон. Ба қувваҳои асосии ҳаракаткунандаи рушди соҳаи хизматрасонии ҷамъиятӣ ихтилофотҳо миёни самтгирии инфрасохтори иҷтимоӣ оид ба истеъмолати коллективӣ ва истеъмолати инфиродии хизматрасонии он тааллуқ дорад. Ин гурӯҳи ихтилофотҳо ба хусусиятҳои моҳиятии инфрасохтори иҷтимоӣ дахл доранд, ки дар ҳуди ғояи соҳаи хизматрасонии ҷамъиятӣ ҷойгир аст[6].

Илми иқтисодии ватанӣ, давраи навро паси сар намуда — аз раднамоии пурраи танзими давлатии иқтисодиёт, муборизаи анҷомдодашуда бо низоми хочагидорӣ нақшавӣ-маъмурӣ дар оғози солҳои 90-ум., дар анҷоми солҳои 90-ум. маҷбур буд боз ба танзими давлатии иқтисодиёт рӯ орад. Инчунин тадқиқотҳои наво пайдо гардиданд, ки хусусиятҳои нисбатан аллақай баркашидашударо доштанд. Онҳо хеле танқидӣ буда, вале ҳамчунин нисбатан ба таври воқеӣ нақши давлатро дар шароити низоми шӯравии хочагидорӣ арзёбӣ менамуданд, бо ба инбатгирии ҳам ҷонибҳои манфӣ, ва ҳам мусбӣ, кӯшиш ба ҳарч доданд, то муайян созанд, ки кадом нақшо давлат бояд дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳал намояд.

"Танзими давлатии иқтисоди бозорӣ"[10] дар он ҳулоса меёбад, то ки маълумоти муфассаларо оид ба асосҳои назариявии мубаддалгардии вазифаҳои давлат дар сатҳҳои макро ва микрои амалнамоии иқтисодиёти гузариш бидиҳад.

Нақши муҳими моликияти давлатиро паст назада, бояд дарк созем, ки он яке аз олатҳои мебошад, ки дар салоҳияти давлат қарор дорад. Ҳоло он ки аз ин олатҳо нисбатан ҳамаҷониба, моликият ба ҳисоб нарафта, балки бучет ба ҳисоб меравад. Моҳиятан, дилхоҳ амали давлат дар иқтисоди бозорӣ тавассути олатҳои молиявӣ танзим карда мешаванд. Ҳамон корхона ва ташкилотҳои, ки дар моликияти давлатӣ қарор доранд, бо якдигар аз ҷиҳати иқтисодӣ тавассути бучет алоқамандӣ доранд.

Дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ тамоюлҳои чудосозии шаклҳои иқтисодии дастгирии давлатии соҳаҳои иқтисодиёт аз назар гузаронида мешаванд. Онҳоро аслан ба ҷораҳои молиявӣ ва қарзӣ чудо месозанд.

Дар як қатор рисолаҳо (П.Хейне, М.Блауга) зарурияти афзалиятноки истифодабарии ҷораҳои молиявии дастгирии соҳаҳои иқтисодиёт қайд карда мешавад[8]. Дар баробари ин шаклҳои зерини дастгирии молиявии давлатӣ чудо карда мешаванд:

— маблағгузориҳо ба рушди инфрасохтори истеҳсоли ва иҷтимоӣ (сармоягузориҳо);

— дотатсияҳо ва ҷубронҳо оид ба истеҳсоли намудҳои муайяни маҳсулотҳо ё татбиқи хароҷотҳои иловагӣ барои хариди захираҳои алоҳидаи моддӣ-техникӣ ва ғ.р.;

— ҳиссаҷудокуниҳо барои талафотҳои имконпазир аз офатҳои фавқулода (зиёда аз маблағҳои, ки аз ҷониби ширкатҳои суғуртавӣ пардохт карда мешаванд);

— аз ҳисоб баровардани қарзҳои кредитӣ;

— андозбандии имтиёзнок ё прогрессивӣ, маблағгузори амалиётҳои лизингӣ ва ғ.;

— сиёсати нархӣ ва тарофавӣ;

— субвенсияҳо ва субсидияҳо.

Ҷ. Гелбрейт (ИМА) дар китоби "Ҷомеаи нави индустриалӣ" қайд месозад, ки: "объекти идоракунии на танҳо нархҳо ва хароҷотҳои истеҳсолот, балки инчунин талаботи истеъмолкунанда мегардад. Боз як лаҳзаи муҳими иловагӣ дар низоми танзими муҳити иқтисодӣ чунин мебошад[9]".

Иқтисодчии англис А. Мэдиссон дар рисолаи "Мероси иқтисодӣ дар мамлакатҳои Ғарб" қайд месозад, ки: "Нақши ҳукумат дар таъмини рушди иқтисодӣ танҳо бо дастгирии талабот маҳдуд намегардад. Ҳукумат инчунин тавассути роҳҳои гуногун ба рушди иқтисодии мамлакат метавонад мусоидат намояд. Он метавонад чораҳои оид ба афзоишдиҳии ҳиссаи захираҳои, ки барои малағузори истифода карда мешаванд қабул намуда, метавонад сатҳи таҳассусмандӣ ва донишно тавассути таълим ва тадқиқот баланд намуда, равандро нисбат технологиро машур гардонид, метавонад дурнамо ва самтро тавассути ояндабинии дарозмуддати рушди иқтисодӣ бидиҳад. Ҷ метавонад рақобатро ҳавасманд гардонид, тақсимнамоии захираҳои беҳтар гардонид, монетаҳои ниҳониро баргарафт созад"[11].

Аз инҷо бар меояд, ки инфрасохтори иҷтимоӣ ба рушди соҳавии маҳсусгардонидашудани алоқамандии зиҷ дорад.

Аҳамияти гарони таъсири давлатро ба иқтисодиёт инчунин олими машҳури америкоӣ П. Самуэльсон низ қайд месозад. Дар вақташ рисолаи Ҷ.М Кейнс «Назарияи умумӣ» - ро арзёбӣ намуда, онро «фаъолияти дохӣ» номид.

Дар рисолаи худ "Иқтисодиёт" П. Самуэльсон вазифаҳои зарурии давлатро қайд месозад, ки инҳо ба шумор мераванд:

1. Назорати мустақим.
2. Таъминоти истеъмолоти ҷамъиятӣ.
3. Истифодабарии мустақими захираҳои инсонӣ ва табиӣ.
4. Таъминоти иҷтимоӣ[12].

Аз ҷиҳати амалӣ мамлакатҳои зиёди тараққӣ кардаи ҷаҳон баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон сиёсати иқтисодиро татбиқ намуданд, ки ғояҳои Кейнсро инъикос месохтанд, ки тавассути фишангҳои дахлдори пулӣ-қарзӣ ва молиявӣ талаботи умумӣ танзим мегардид. Ҳисобида мешавад, ки маҳз он ба коҳишҳои лапишҳои иқтисодии ин мамлакатҳо мусоидат менамуд.

Ҳамин тариқ хулоса бояд намуд, ки рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот, яке бахши калидии маҳал ба ҳисоб рафта, таъминоти рушди устувори мамлакат бештар аз рушди он вобастагӣ дорад. . Воқеан метавон ин тамоюлро дар фосолаҳои дуру дарози мушоҳида намуд аммо натиҷа ва таъмини беҳтари дар ояндаи бузург хоҳад буд. Инчунин фаъолнокии даҳлати давлатӣ ба иқтисодиёт тавассути дастгирӣ ва сармоягузориҳои барои амалнамоии объектҳои инфрасохтори иҷтимоии деҳот яке аз роҳҳои асосии ҳисобида шудааст. Баланд бардоштани сифати зиндагии мардуми деҳот дар асоси ба даст овардани рушди инфрасохтори иҷтимоӣ аз ҷумлаи: хоҷагии манзилию коммуналӣ, таъминоти муассисаҳои тандурустӣ, маориф, иншооти варзишӣ ва муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ, рушди ҳолати роҳҳо, хизматрасонии нақлиётӣ тавассути дастгириҳои давлатӣ ва сармоягузориҳои ватани ва хориҷӣ амалӣ мегардад муҳим ҳисобида мешавад.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016.

2. Агентии овори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Овори солон Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 419 сах.
3. Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Манбаи электронӣ // <https://l dc tj/wp – 2030.pdf>]
4. Экономическая теория: учебник / В.Д. Камаев, Т.А. Борисовская, М.З. Ильчиков и др. ; под ред. В.Д. Камаева. - 13-е издания, переработанное и дополненное. - М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2010. - 591 с. : ил. - (Учебник для вузов).
5. Асоев М.М. Нақш ва аҳамияти ташаккулёбии рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар деҳот // ПАЁМИ ДМТ (Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ) №2. 2019. С.148-151
6. Асоев М.М. Рушди деҳот – масоили асосӣ ва ҳалталаби стратегӣ. Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Худидоракунии маҳаллӣ: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушд». – Душанбе-2022, : АИДНПҚТ, – 436 с.
7. Раенок Дмитрий Леонидович Генезис теории инфраструктуры в экономической науке // ЭТАП.2013. №3. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-teorii-infrastruktury-v-ekonomicheskoy-nauke>
8. Леванов Анатолий Дмитриевич Роль историко-культурных знаний в формировании экономического мышления // СибСкрипт. 2012. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-istoriko-kulturnyh-znaniy-v-formirovanii-ekonomicheskogo-myshleniya>
9. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М. 1969. с. 39.
10. Буздалов М. и др. Государственное регулирование аграрного сектора в условиях рыночного преобразования // Вопросы экономики.-2002.- № 9.- с. 14-16
11. Мэдиссон Л. Экономическое наследие в странах Запада. М. 1967. с. 27.
12. Самуэльсон П. Экономика. М. 1992. с. 155-156.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СЕЛЬСКИХ МЕСТА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ,

соискатель кафедры управления государственными финансами

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 918-88-88-01. E-mail: Saidnozim.tj@hotmail.com

В данной статье анализируются теоретические и концептуальные основы государственной поддержки развития социальной инфраструктуры на селе в экономической литературе, а также уточняется понятие социальной инфраструктуры с учетом диалектической правомерности «общности, специфики и обособленности». По мнению автора, развитие социальной инфраструктуры может стать основной базой развития других отраслей. Отмечается, что социальная инфраструктура не принимает непосредственного участия в создании конечного продукта, но обеспечивает основу для нормального развития производственного процесса.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, сельские территории, сельское развитие, анализ, тенденции технико-технологического развития, сельская территория, жизнь сельского населения, устойчивое развитие, отдаленные территории, полная занятость населения и уровень безработицы.

**THEORETICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF STATE SUPPORT FOR
THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN RURAL PLACES IN
ECONOMIC LITERATURE**

MANONOV SAIDNOZIM SAIDAKRAMOVICH,

applicant of the Department of Public Finance Management

Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 918-88-88-01. E-mail: Saidnozim.tj@hotmail.com

This article analyzes the theoretical and conceptual foundations of state support for the development of social infrastructure in rural areas in the economic literature, and also clarifies the concept of social infrastructure taking into account the dialectical legitimacy of “community, specificity and isolation.” According to the author, the development of social infrastructure can become the main basis for the development of other industries. It is noted that social infrastructure does not directly participate in the creation of the final product, but provides the basis for the normal development of the production process.

Keywords: *social infrastructure, rural areas, rural development, analysis, trends in technical and technological development, rural areas, life of the rural population, sustainable development, remote areas, full employment and unemployment rate.*

УДК: 331

**АРЗӢБИИ ВАЗӢИ САРМОЯГУЗОРИИ ДОХИЛӢ ВА ХОРИЧӢ БА
ИНФРАСОХТОРИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ИҚТИМОИИ МИНТАҚА**

ВОҲИДОВ АЛИАКБАР АБДУЛБОЕВИЧ,

унвончӯи кафедраи идоракунии молияи давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел.: (+992) 987-44-41-76.

Мақолаи мазкур ба омӯзиши арзёбии вазъи сармоягузорию дохили ва хориҷӣ ба инфрасохтори истеҳсоли ва иқтимоии минтақа мавриди барраси қарор гирифтааст. Сармоягузорию дохили ва хориҷӣ ба рушди иқтисодиёти метавонад яке аз омилҳои асосии ба ҳисоб равад. Рушди бо мароми инкишофи иқтисоди ҷаҳонӣ ва афкори иқтисодӣ нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ дар ташаккул ва таҳкими иқтисодии истеҳсолии соҳаи иқтимоию-иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодиёт бевосита мусоидат намудааст.

***Калидвожаҳо:** сармоягузорӣ, қонунгузорӣ, рушди иқтисодӣ, сармоягузориҳои давлатӣ, ҷаҳонишавӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, сармоя, иқтисоди миллӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, сармоягузорию хориҷӣ ва мубодилаи илмию техникӣ, инфрасохтори истеҳсоли ва минтақа.*

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ягон давлат дар алоҳидагӣ фаъолият карда натавониста, ба муносибатҳои бевоситаи беруна бо иқтисодиёти хориҷӣ дучор мешавад, ки он танҳо бо муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ ва тичоратии байни кишварҳо бо савдои беруна маҳдуд буда наметавонад. [11. 1].

Қобили тазаккур мебошад, ки шароити маҳдуди захираҳои давлатҳоро водор месозад, муносибатҳои дар самти муҳочирати меҳнатӣ, мубодилаи илмию техникӣ, мубодилаи асъор ва баҳусус ҳаракати сармоя дар шакли сармоягузорию хориҷӣ байни мамлакатҳо ба роҳ монанд, чунки тамоюлҳои муносири сармоягузорӣ яке аз омилҳои муайянкунандаи ҷаҳонишавӣ ва омилҳои ҷаҳонишавӣ дар равандҳои сармоягузорӣ нуқтаи муҳимро ишғол намуда истодаанд. Ин раванд барои тамоми кишварҳо, аз ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад, зеро дар шароити гуногунрангию пуртазоди муносибатҳо ва сиёсати ноустувори иқтисодии ҷаҳонӣ ҳар як кишвар дар сурате метавонад вобаста ба ташкили иқтисодиёти худ истодагарӣ ва ё муқовимат намояд, ки агар заминаҳо ё таҳкурсии устувори иқтимоии иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дошта бошад.

Аз рӯзи аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба масъалаи ҷалби сармоягузорию ва раванқ додани соҳибкорӣ диқати махсус дода шуда, ҷиҳати беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ислоҳот дар самти тақмили қонунгузорӣ ва сохтори идоракунии соҳа гузаронида шуд.

Гуфтан ба маврид мебошад, ки ҷиҳати фароҳам овардани заминаи меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба пешбурди фаъолияти сармоягузорӣ 10 март соли 1992 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорию хориҷӣ» қабул гардид.

Бо назардошти идомаи ислоҳоти соҳа қонунгузорию кишвар мунтазам тақмил дода шуда, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессия», «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ», «Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», «Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ», «Дар бораи тақсимои маҳсулот», «Дар бораи мораторияи санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» ва як қатор барномаву стратегияҳои соҳавӣ қабул гардиданд.

Инфрасохтори соҳа ташаккул ёфта, сохтори ваколатдори давлатӣ оид ба пешбурди сиёсати давлатӣ ва батанзимдарории соҳаи соҳибкориву сармоягузорӣ, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ таъсис ёфт.

Бо мақсади таъмини муколамаи давлат ва бахши хусусӣ Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ таъсис дода шуд. Дар давоми фаъолияти Шӯро 21 маротиба чаласа гузаронида шуда, дар он масъалаҳои марбут ба содагардонии расмиёти бақайдгирии фаъолияти соҳибкорӣ, ба танзим даровардани санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ, ташаккули низоми андозбандӣ ва содагардонии савдои хориҷӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар соҳаҳои сохтмон, кишоварзӣ, сайёҳӣ, суғурта, бозори қоғазҳои қиматнок, нақлиёт ва логистика, бахши молия ва банкдорӣ, саноат ва дастгирии истеҳсолоти миллий ва ғайра баррасӣ ва қарорҳои дахлдор қабул гардиданд [14. 128].

Рушди бо мароми инкишофи иқтисоди ҷаҳонӣ ва афкори иқтисодӣ нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ дар ташаккул ва таҳкими иқтисоди истеҳсолии соҳаи иҷтимоию-иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодиёт бевосита мусоидат намуда, дар натиҷа ба афзоиши истеҳсолоту музди меҳнат, коҳиши бекорӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, беҳтар гаштани сатҳу сифати зиндагӣ ва дар умум беҳбудии ҷомеаро баланд мебардорад.

Чигунае, ки иқтисодшиноси рус И.В.Ларкина, Сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ ва бартараф намудани маҳдудиятҳои қонунгузорӣ ва институтсионалӣ, ки барои афзоиши сармоягузориҳо дар истеҳсолот, тақвиятбахши тамоюли иҷтимоӣ, озод намудани ташаббуси бахши хусусии иқтисод, муқовимат ба таҳдидҳои баъди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, ва инчунин бартараф созии бесуботии фаъолияти хоҷагидорӣ дар кишвар нигаронида шавад [12. 50].

Ҳадафи стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рушди иқтисодиёти гуногунҷабҳаи дорои тамоюлоти содиротӣ, аз ҳисоби рушди бахши воқею соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ ва бештар намудани ҳиссаи бахши хусусӣ дар иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб рафта, амали гаштани ин ҳадафро маҳз сармоягузорӣ метавонад ҷомаи амал пушонад.

Дар ин ҷода гуфтан ба маврид мебошад, ки иқдомҳои пайгиروнаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати амалисозии ислоҳот дар соҳаҳои иқтисоди миллий, баҳусус дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, дастгирии бахши хусусӣ ва роҳандозӣ намудани тадбирҳои зарурӣ барои рушди соҳаҳои афзалиятнок дар ин давра самараи хуб дода, дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ фазои мусоид фароҳам овард.

Қобили тазаккур мебошад, ки аз аввали солҳои истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти низоми иқтисодиёти миллиро тавассути аз низоми банақшагирии мутамаркази давлатӣ ба иқтисоди бозоргонӣ гузаронидани соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба роҳ монда, дар ин самт як қатор корҳои муҳимро анҷом дод.

Аз нимаи дуоми солҳои 90-ум ислоҳоти иқтисодӣ хусусияти комплексӣ ва мақсаднокро касб намуд, яъне Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи комплекси дигаргунсозии иқтисодиро барои солҳои 1995 - 2000 қабул намуд. Барномаи мазкур ба либерализатсияи иқтисодиёт, бартараф намудани раванди бӯҳрони фарогир, фароҳам овардани шароити мусоид барои ислоҳоти сохторӣ, мӯътадилгардонии макроиқтисодӣ ва ташаккули заминаҳои ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ равона гардида буд,

ки барои нигоҳ доштани пастравӣ дар истехсолот ва таъмини рушди устувори солонаи иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам овард.

Зимнан, дар ин самт барои гузаронидани ислоҳот қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муайянкунанда ва танзимкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ қабул карда шуданд. Аз ҷумла, соддагардонии расмиёти бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, санчишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, иҷозатномадиҳӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, муколамаи давлат бо баҳши хусусӣ, ташкили низоми ҳуқуқиву иқтисодии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ташаккули низоми андозбандӣ, соддагардонии савдои беруна ва ғайра аз ислоҳоте мебошанд, ки ба рушди баҳши хусусӣ такони ҷиддӣ бахшиданд.

Пайки саривақтии Ҳукумати мамлакат дар соли 2016 бо қабули СМР-2030, ки дар он баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва неқӯаҳволии мардум дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун ҳадафи олии рушди дарозмуддати кишвар муайян карда шуда, ба ҳайси механизми асосие истифода гардид, ки дар доираи он милликунонӣ ва татбиқи бевоситаи Ҳадафҳои Рушди Устувор сурат гирифт. Татбиқи ҲРУ тавассути амалисозии се барномаи панҷсолаи миёнамуҳлати рушд таъмин мегардад, ки нахустини он БМР 2016-2020 маҳсуб меёбад. Айни ҳол марҳалаи аввали он анҷом ёфта, татбиқи марҳалаи дуюми он “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” оғоз гардид аст.

Дар давраи татбиқи БМР 2016 - 2020 барои соддагардонии минбаъдаи санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо дарназардошти таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ, ки санчишҳоро бо назардошти омилҳои таваккал ва пешниҳод намудани ҳисоботҳои ҳатмӣ аз ҷониби ҳамаи мақомоти санчишкунанда дар бораи санчишҳо ба мақомоти давлатии ваколатдор ва сатҳи маҳаллӣ дар соҳаи соҳибкорӣ пешбинӣ менамоянд, дар таҳрири нав коркард ва қабул гардид. Мувофиқи қонуни мазкур Шӯрои Ҷамоаҳои соҳибдорӣ мақомоти санчишкунанда таъсис дода шуда. Ва инчунин феҳристи электронӣ оид ба санчишҳо ва вебсайтҳои махсусгардонидашуда коркард карда шудааст, ки тибқи он соҳибкорон ва сармоягузoron метавонанд иттилооти заруриро дар бораи санчишҳои гузаронидамешуда дастрас намоянд.

Аз ҷониби Президенти мамлакат эълон гардидани мораторийи навбатӣ барои солҳои 2018- 2019 ва идома додани он то соли 2021 барои санчиши фаъолияти корхонаҳои истехсолӣ, ки ҳоло ба ҳамаи намудҳои санчишҳо фаро гирифта мешаванд, ба сифати дастовард дар ин самт номбар кардан мумкин аст [2. 1]

Ҳамин тавр, дар натиҷаи ислоҳот шумораи мақомоти санчишкунанда аз 31 то ба 25 адад кам гардида, 1948 субъекти соҳибкорӣ дар 24 соҳаи истехсолӣ аз мораторий дар солҳои 2016 – 2019 бархурдор гардиданд ва шумораи санчишҳоро 6 маротиба (дар соли 2016 – 300 ҳазор ва дар соли 2019 – 48 ҳазор адад) кам гардид.

Ҷиҳати мусоидат намудан барои ҷалби сармоя ва пешниҳод кардани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ҳамаи зинаҳо «Тартиби ташкил ва фаъолияти шӯъбаи Равзанаи ягона барои дастгирии сармоягузoron», Сармоягузoronи роҳбалад дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат ва пайваста гузаронидани форумҳои сармоягузориву соҳибкорӣ дар сатҳҳои миллӣ ва байналмилалӣ ба низом дароварда шуданд [13. 56].

Дар даҳсолаи охир, иқтисодиёти ҷаҳон яке аз масъалаҳои муҳимтарин барои рушди баҳи воқеи иқтисодӣ ва хусусан рушди соҳаи саноатро бн ҷалби сармоя ва фазои мусоиди сармоягузори тасавур кардан номункин аст. Вобаста ба ин механизми асосии ҷолибияти сармоягузории дар соҳа аз иқлими сармоягузории минтақа вобаста

мебошад . Фазои сармоягузори минтақа аз ҳолати иқтисоди ва иқтимоии минтақа вобаста буда имкон медиҳад, ки саноат марҳила ба марҳила ба чараёни рушд гузарад.

Ҳамин тариқ гуфтан ба маврид мебошад, ки омилҳои асосии таъмин бехатарии минтақа ин сармоягузори ба бахш асосии пешбаранда фаҳмида мешавад.

Аз ин лиҳоз мо зарур мешуморем, ки ҳолатҳои имконпазирро дар чараёни таҳқиқоти худ пешкаш намем.

1) таҳлили сармоягузори иқлими минтақаҳо дар баробари арзёбии ҷолибияти сармоягузори соҳа ба амал меояд;

2) пеш аз ҳама фазои сармоягузори минтақа таҳлил карда мешавад; ва ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои саноат — дуҷум;

3) ҷолибияти сармоягузори саноат ва баъдан - таҳлили дараҷа шароити мусоиди инвестиционии ҳудудҳои, ки дар он ҷо ҷойгир кардани истехсолот пешбинӣ шудааст арзёбӣ мегардад.

Қобили тазаккур мебошад, ки асоси рушди минтақаро дар шароити кунуни чунин омилҳои дар боло зикргардида ташкил дода чараёни истехсолон аз он сарчашма мегирад.

Гуфтан ба маврид мебошад, ки чараёни таҳқиқот ба имкон дод, ки дар НТҚ чунин мушкилотҳои ҷой дорад, ки чараёни истехсолотро ҳалал дор менамояд. Аз қор боз мондани баъзе қорхонаҳо баъд аз хусусӣ гардонидани онҳо; баланд будани фоизи қарзҳои бонкӣ ва мӯҳлати кӯтоҳи баргардонии онҳо; маҳдуд будани бучети маҳаллӣ барои дастгирии молиявии қорхонаҳо; кӯҳнаю фарсуда шудани таҷҳизот ва сатҳи пасти таъмини инноватсионии қорхонаҳо; истифодаи сусти усулҳои нави менеҷмент ва маркетинг дар қорхонаҳо; ҷалби нокифояи сармоягузориҳои дохилию берунӣ барои рушди соҳаи имкониятҳои маҳдуд ҷиҳати истифодаи самараноки такрористехсолӣ.

Ҳамин тариқ гуфтан ба маврид мебошад, ки нишондиҳандаи маҷмуӣ маҳсулоти саноатӣ ва истехсоли маҳсулоти асосии саноатӣ аз рӯи намуди маҳсулоти саноатӣ дар нимсолаи якуми соли 2021 нишондиҳандаҳои баланди суръати афзоиш маҷмуӣ маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Турсунзода 422,2 млн. сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2020, 8,1 млн. сомони зиёд мебошад, ки ин 102 фоизро ташкил медиҳад.

Ин нишондиҳанда, дар шаҳру ноҳияҳои Ваҳдат 116% (ҳамагӣ 627,4 млн. сомони, нисбати ҳамин давраи соли гузашта +225 млн. сомони), Варзоб 112,8% (ҳамагӣ 25,4 млн. сомони, +2,9 млн. сомони), Рӯдакӣ 190,5% (ҳамагӣ 265,1 млн. сомони, +126 млн. сомони), Ҳисор 112,1% (ҳамагӣ 120,3 млн. сомони, +13 млн. сомони), Шаҳринав 130,7% (ҳамагӣ 18,7 млн. сомони, +4,4 млн. сомони), Сангвор 5 бар. (35,1 млн. сомони, +7 млн. сомони), Файзобод 112% (ҳамагӣ 18,8 млн. сомони, +2 млн. сомони), Тоҷикобод 146% (ҳамагӣ 1,9 млн. сомони, +0,6 млн. сомони), Рашт 102,5% (ҳамагӣ 12,3 млн. сомони, +0,3 млн. сомони) ва Нуробод 104% (ҳамагӣ 2,3 млн. сомони, +0,1 млн. сомони) таъмин карда шудааст, ки дар инкишофи рушди устувории саноати ҷумхури дар шакли индустриалӣ-аграрӣ замина гузошта истодааст.

Ҳамзамон, ин нишондиҳанда дар шаҳри Роғун 84,8 % (ҳамагӣ 211,9 млн. сомони, нисбати ҳамин давраи соли гузашта -37,8) ва ноҳияи Лахш 91,6% (ҳамагӣ 3,3 млн. сомони, -0,3 млн. сомони) кам гардидааст, ки барои бартараф намудани ҳолати бамиёномада бояд чораҳои зарурӣ андешида шавад.

Дар нимсолаи якуми соли 2021, таносуби ҳаҷми маҷмуӣ маҳсулоти саноатӣ нисбат ба ҳаҷми маҷмуӣ маҳсулоти кишоварзӣ дар шаҳру ноҳияҳои Ваҳдат 192,3%, Турсунзода 160,7%, Рӯдакӣ 111,1%, Сангвор 4 баробар зиёд, ташкил дода, барои таъмини нишондиҳандаи рушди саноат замина гузошта истодааст.

Чораҳои андешидашуда чиҳати афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз ҳисоби баистифодадиҳии иқтидорҳои нави истеҳсолӣ, ба кор андохтани иқтидорҳои бозистодаи корхонаҳои соҳа бо ҷалби сармоягузорию дохилию хориҷӣ, истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатпазири воридотивазкунанда бо арзиши баланди иловашуда (қарори ҲҚТ аз 6 феввали соли 2021, №1, банди 4, сарҳати 1)

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақа

Ҷадвали №1

(бо нархҳои соли 2022, млн. сомонӣ)

Ноҳияҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 нисбат ба 2017
Ҷумҳурии Тоҷикистон	22055,3	26362	29841	32467	39221	43025	
Ваҳдат	17,0	38	822	978	1221	1176	
Ҳисор	177,8	228	260	275	293	354	
Турсунзода	749,2	904	942	916	805	1020	
Варзоб	31,8	50,5	67,9	103,6	76,2	72,5	
Рӯдакӣ	216,4	278	454	469	527	614	
Шаҳринав	15,7	18,6	37,0	30,9	37,8	52,9	
Файзобод	-	22,5	33,8	38,1	38,9	46,7	
Роғун	-	145	298	360	449	488	
Нуробод	-	4,3	5,2	5,0	4,7	5,4	
Рашт	-	33,4	56,1	56,3	56,2	61,2	
Тоҷикобод	-	4,5	4,8	4,7	4,7	6,5	
Сангвор	-	1,5	2,0	86,3	197	177	
Лахш	-	11,1	11,0	10,0	8,6	8,8	
Ҳамагӣ НТЧ		2425	3128	3457	3813	4186	
Ҳиссаи НТЧ дар ҷумҳурӣ		9,2%	10,5%	10,6%	9,7%	9,7%	

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023. С.122-130

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд 24185,9 млн. сомонӣ (нисбат ба соли 2021-ум 18 фоиз зиёд), вилояти Хатлон 10612,8 млн. сомонӣ (15,5 фоиз зиёд), ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 4076,1 млн. сомонӣ (9,7 фоиз зиёд), шаҳри Душанбе 3468,1 млн. сомонӣ (10 фоиз зиёд) ва ВМКБ 164,4 млн. сомонино (46,8 фоиз кам) ташкил додааст.

Ин нишондиҳанда дар шаҳру ноҳияҳои Варзоб 94,4%, Ҳисор 46,1%, Файзобод 21,5%, Рашт 17,9%, Шаҳринав 15,2%, Лахш 12%, Тоҷикобод 5,3% ва Нуробод 3,8%-ро ташкил намудааст, ки барои таъмини нишондиҳандаи рушди саноат нокифоя буда пешбинӣ намудани чораҳои иловагиро талаб менамояд.

Дар ноҳияи Лахш бо ҷалби маблағҳои соҳибкорон ва шарикони рушд бунёди 15 коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ ба нақша гирифта шудааст. Аз ҷумла, ташкил ва ба кор оғоз намудани коргоҳи мебелбарорӣ, корхонаҳои истеҳсоли хишти пухта, истеҳсоли хишти сементӣ, масолеҳи сохтмонӣ (куму шағал), истеҳсоли макарон, хуроки чорво, корхонаи дӯзандагӣ ва коргоҳҳои коркарди пашм, коркарди мева, истеҳсоли обҳои

ташнашикан ва маҳсулотҳои қаннодӣ нақшабандӣ шуда, коргоҳҳои меҳелбарорӣ, истеҳсоли обҳои ташнашикан ва маҳсулотҳои қаннодӣ, корхонаи дӯзандагӣ, корхонаи истеҳсоли хишти сементӣ, корхонаҳои истеҳсоли хишти пухта ва корхонаҳои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ (қуму шағал) ба фаъолият оғоз намуданд. Инчунин, дар ҳамкорӣ бо шарикони рушд барои ба роҳ мондани кор дар самти коркарди пашм ва шушк кардани мева таҷҳизотҳои лозимӣ ворид карда шуданд.

Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ

Ҷадвали №2
(ҳазор сомонӣ)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Роғун	3206687	4387861	3853795	3704318	3063547	3971732
Ҳисор	69714	56612	63659	85241	129495	138977
Турсунзода	83459	129893	134387	143301	157388	396858
Ваҳдат	215207	326655	97417	61624	62168	101566
Рӯдакӣ	170062	243038	231765	240838	96667	156304
Файзобод	35238	270464	105542	30466	17470	55634
Нуробод	27389	53540	34587	15543	444335	449148
Варзоб	13829	156519	68573	35171	74282	23621
Рашт	32387	39205	38049	32364	116916	31429
Шаҳринав	8981	9398	26942	31407	57456	33114
Сангвор	5320	3003	5664	8890	13951	6497
Тоҷикобод	7693	17146	5040	10169	9924	17382
Лахш	29391	2043	1082	5842	2784	5062
ИТҶ	3905357	5695377	4666502	4405175	4246384	5387324

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ. Сохтумон. Агенсии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023. С.122-130

Ҷиҳати баланд бардоштани иқтидор ва муаррифии имкониятҳои содиротии шаҳри Роғун, зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти ниҳоии саноатӣ дар ҳаҷми содирот, дарёфти шарикони тиҷоратӣ, дастрасӣ ба маълумот оид ба номгуӣ маҳсулоти содиротӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунанда мақомот тасмим гирифтааст, ки ҳамкориро бо КВД “Тоҷинвест”-и назди Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоннок намуда, дар портали интерактивии соҳибкор бо

соҳибкор (www.b2b.tj) молу маҳсулот ва хизматрасониҳои худро ба таври роғон муаррифӣ намояд.

Ҳамин тариқ чихати рушди минбаъдаи минтақа марҳила ба марҳила тадбир андеш намуда истодаанд, ки аз ҷумлаи онҳо шуда метавонад: Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои Ҳисор, Ваҳдат, Лахш, Роғун, Рашт, Варзоб, Нуробод, Тоҷикобод ва Файзобод бо мақсади баланд бардоштани савияи дониши соҳибкорон, баланд бардоштани сатҳи касбият, малакаи соҳибкорӣ, инчунин сифати омода намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва нақшаҳои тичоратӣ корҳои муайянеро ба анҷом расонида, барои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ замина гузошта истодааст. Инчунин, бо иштироки кормандони масъули Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо ҷалби соҳибкорон аз шаҳру ноҳияҳои минтақаи Рашт ва ҷамоатҳои шаҳракию деҳоти ноҳия семинари минтақавӣ дар шаҳраки Ғарм бо мақсади гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ вобаста ба имтиёзҳои аз ҷониби давлат ва Ҳукумати мамлакат ба соҳибкорон додашуда ташкил ва баргузор гардид, ки чихати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқиву молиявии соҳибкорону тоҷирон мусоидат менамояд.

Адабиёт

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурӣ», аз 26.12.2019. - Душанбе. С.3;

13. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 январи соли 2018, №990 “Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли”;

14. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030;

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», аз 15 март соли 2016, №1299;

16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ», аз 28 феврал соли 2013, № 468;

17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бори концессияҳо”, аз 15 майи соли 1997, №429;

18. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 17 майи соли 2004, №24;

19. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ”, аз 5 майи соли 2007, №234;

20. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва Ҳимояи сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 29 декабри соли 2012, №755;

21. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе 2022;

22. Сономаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қ. Миралиён, вакили Маҷлиси намояндагон Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Рушди сайёҳӣ ба пешрафти устувори кишвар замина хоҳад гузошт”// Дастрасӣ ба бо ҳаволаи <https://investcom.tj/tj/nashriya/116-rushdi-saje-ba-peshrafti-ustuvori-kishvar-zamina-hoad-guzosht.html> //

23. Ларкина, И.В. Совершенствование системы финансовых механизмов стимулирования инвестиционной деятельности субъекта Российской Федерации (на примере Рязанской области): монография / И.В. Ларкина, Д.Д. Данилов. – Рязань: Ряз. ин-т развития образования, 2014. – С. 120.

24. Ҳисоботи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

25. Дастовардҳои иқтисодии кишвар дар 30 соли Истиқлолияти давлатӣ – Душанбе-2022

26. Маҷмӯаи оморӣ. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2023. С.122-130

ОЦЕНКА ВНУТРЕННИХ И ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕННУЮ И СОЦИАЛЬНУЮ ИНФРАСТРУКТУРУ РЕГИОНА

ВОХИДОВ АЛИАКБАР АБДУЛБОЕВИЧ,

соискатель кафедры управления государственными финансами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел.: (+992) 987-44-41-76.

В данной статье речь идет об оценке состояния отечественных и иностранных инвестиций в производственную и социальную инфраструктуру региона. Внутренние и иностранные инвестиции можно считать одним из основных факторов развития экономики. Развитие с целью развития мирового хозяйства и экономического мнения показывает, что инвестиции в формирование и укрепление производственного потенциала социально-экономической сферы и в целом непосредственно способствуют развитию экономики.

Ключевые слова: инвестиции, законодательство, экономическое развитие, государственные инвестиции, глобализация, рост производительности труда, капитал, национальная экономика, правовые нормы, иностранные инвестиции и научно-технический обмен, производственная инфраструктура и регион.

ASSESSMENT OF DOMESTIC AND FOREIGN INVESTMENTS IN THE PRODUCTION AND SOCIAL INFRASTRUCTURE OF THE REGION

VOHIDOV ALIAKBAR ABDULBOEVICH,

applicant of the Department of Public Finance Management
Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Phone: (+992) 987-44-41-76.

This article is about assessing the state of domestic and foreign investments in the industrial and social infrastructure of the region. Domestic and foreign investment can be considered one of the main factors in economic development. Development with the aim of developing the world economy and economic opinion shows that investments in the formation and strengthening of the production potential of the socio-economic sphere and in general directly contribute to the development of the economy.

Keywords: investments, legislation, economic development, public investment, globalization, labor productivity growth, capital, national economy, legal norms, foreign investment and scientific and technical exchange, industrial infrastructure and region.

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 342

РАМЗҲОИ ДАВЛАТӢ - НИШОНАИ СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТ

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОҲ АБДУВАҲҲОБ,

котиби матбуотӣ – роҳбари Хадамоти матбуоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Пушкина 1, х.28

Тел.: (+992) 907-77-25-20. E-mail: abdufatoh@yahoo.co.uk

Дар мақола масъалаи таърихи қабули Парчаму Нишони давлатӣ ва Суруди миллӣ ва санадҳои вобаста ба рамзҳои давлатӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Муаллиф моҳияти дар маркази пойтахти кишвар ифтитоҳ намудани Парчами давлатӣ ва минбаъд бунёди майдонҳои Парчам ва Нишони давлатӣ дар дигар шаҳру ноҳияҳои кишварро мавриди баррасӣ қарор дода, қайд намудааст, ки чунин майдонҳо ба макони баргузориши чорабиниҳои фарҳангӣ ва ҷамоишиҳои ватандӯстонаи шаҳрвандони мамлакат, аз ҷумла ҷавонон табдил ёфта, дар замири ҳар фарди миллат ҳисси эҳтиром ба истиқлолу озодии Тоҷикистони азизро тақвият мебахшад.

Калидвожаҳо: *Конститутсия, Истиқлолият, Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ, рамзҳои давлатӣ, таърихи қабули рамзҳои давлатӣ, Парчам, Нишон, Суруди миллӣ, соҳибихтиёрӣ.*

Рамзҳои давлатӣ муҳимтарин нишонаҳои соҳибихтиёрӣ давлат мебошанд. Эҳтиром ба рамзҳои давлатӣ ва дониستاني асосҳои истифодаи дурусти онҳо нишонаи фарҳанги умумӣ ва сиёсии ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Дар ҷаҳони муосир ҳар як давлату миллат бо рамзҳои давлатӣ ва муқаддасоти миллӣ, аз ҷумла Конститутсия, Нишон, Парчам, Суруди миллӣ ва пули миллӣ шинохта мешавад, яъне ин нишонаҳо муаррифиқунандаи кишвари соҳибистиклол дар арсаи байналмилалӣ мебошанд [7].

Рамзҳои давлатӣ таърихи чандинасраи Ватан, иртиботи имрӯзро бо гузашта ва оянда инъикос мекунанд.

Мувофиқи моддаи 3 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзҳои давлатии Тоҷикистон Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ мебошанд [1, с. 4].

Эҳтироми рамзҳои давлатӣ, аз ҷумла аз ёд дониستاني Суруди миллӣ гувоҳи ифтихори миллии ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [3].

Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси давлати истиқлоли худро эълонкарда зиёда аз як сол рамзҳои давлатӣ, яъне Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ надошт [8].

Масъалаи асосие, ки дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ баҳси зиёдро ба бор овард, қабули Парчам ва Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Дар ин робита аз ҳисоби вакилону мутахассисон, олимону муҳаққиқон комиссияи махсус ташкил шуда буд.

То санаи қабули Нишон ва Парчами давлатӣ чанд моҳ қабл озмун эълон карда шуд, ки он ба таври пӯшида чараён гирифт. Дар озмун зиёда аз 200 лоиҳа пешкаш гардид, ки ҳар як лоиҳаро комиссияи махсус таҳти роҳбарии академик Муҳаммад Осимӣ мавриди омӯзиш ва хулосабарорӣ қарор дод. Ғолибони озмуни беҳтарин парчами миллӣ матои серангаро бо се навори рангҳои сурх, сафед ва сабз пешниҳод намуданд, ки ҳар як ранг ифодакунандаи муҳтавои таърихи гузашта ва имрӯзаи халқи тоҷик буд.

Ҳамин тавр, комиссия бо интихоби лоиҳаи Парчам ва Нишони давлатие, ки аз ҷониби ҳайати муаллифон З. Ҳабибуллоев, А. Заневский, Л. Додхудоева, Н. Игнатушина ва М. Сайдалиев пешниҳод шуда буд, ба кори худ нуқта гузошт. Авҷ гирифтани чанги шаҳрвандӣ ба таҳия ва қабули рамзҳои нави давлатӣ монеа эҷод кард ва танҳо санаи 24-уми ноябри соли 1992 дар Қасри Арбоб дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Нишон ва Парчами нави давлатӣ пас аз мулоҳизарониҳои тӯлонӣ қабул гардид. Дар баррасӣ ва қабули Нишон ва Парчами давлатӣ дар баробари олимону мутахассисон, Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва вакилони Шӯрои Олӣ Ҷаълолова иштирок доштанд. Бо дарназардошти эродҳо ва пешниҳодот ба комиссия супориш дода шуда буд, ки нусхаҳои омодагаштаи Парчам ва Нишонро такмил дода, дар шакли нав пешниҳод кунанд.

Қарорҳо «Дар бораи Парчами Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Дар бораи Нишони Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шуданд, ки дар асоси онҳо ба моддаҳои 169 ва 170 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид гардид. Миллати тоҷик, ки аз қадимулайём нишону парчами хоси давраҳои таърихӣ худро дошт, дар даврони соҳибистиқлолӣ дорои парчам ва нишони миллии худ гардид [9, д. 01:37:46-01:38:22].

Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тамоми халқи Тоҷикистон ва вакилони Шӯрои Олиро бо қабули Парчам ва Нишони нави Ҷумҳурии Тоҷикистон муборакбод карда, ба аъзои ҳакамон ва ба тамоми онҳое, ки дар таҳияи сохти Парчам ва Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаълолова ширкат варзидаанд, изҳори ташаккур кард.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад. Қонун моҳият ва тартиби истифодаи расмӣ Парчам, Нишон ва Суруди миллиро муқаррар мекунад.

Дар солҳои истиқлоли давлатӣ якчанд маротиба санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ доир ба рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 ноябри соли 1992 “Дар бораи тасдиқи Низомномаи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 августи с.1993, №385 “Дар бораи Қоидаҳои истифодаи Низомномаи Байрақи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тартиби тайёр кардани ин байрақ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 1993, № 960 “Дар хусуси тасдиқи Низомномаи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 1994 “Дар бораи Суруди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 2007 № 254 “Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 № 659 “Дар бораи тасдиқи Тартиби тайёр кардани Парчам ва Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” қабул гардиданд.

Эҳтироми волои Парчам, Нишон ва Суруди миллий, аз он ҷумла аз ёд донишани Суруди миллий, ифтихори миллии ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар ҳама ҳолат ба рамзҳои давлатӣ бояд тавре муносибат намуд, ки нисбат ба онҳо беҳурматӣ зоҳир нагардад.

Парчами давлатӣ

Қабули Парчами давлатӣ ҳамчун рамзи давлати мустақили Тоҷикистон, нишонаи соҳибхитӣ, ягонагӣ ва ифтихори мардуми кишвар дигар икдоми муҳимми Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ таърихӣ буд.

Бинобар ин, рӯзи қабули Парчами давлатӣ, яъне 24-уми ноябр ҷашни умумимиллӣ эълон карда шуда, ҳар сол аз ҷониби мардуми Тоҷикистон бо ифтихори бузург таҷлил мегардад.

24 ноябри соли 2009 бори аввал дар Тоҷикистон «Рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҷашн гирифта шуд. Дар ин рӯз дар пойтахти кишвар аз хиёбони марказии пойтахт парчами дарозиаш 1500 метр ва бараш 7 метр гузаронида шуд. Дар тамоми шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо ва муассисаҳои давлатӣ Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барафрохта шуда, таҷлили Рӯзи Парчами Тоҷикистон ба расмият даромад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми телевизионии худ ба муносибати «Рӯзи Парчами миллӣ» 23 ноябри соли 2010 рангҳои Парчами миллиро «ифодагари роҳи таърихии халқи Тоҷикистон ва баёнгари арзишҳои фарҳангии миллӣ ва сиёсӣ» дониста, таъкид намуд, ки «Ранги сурх – рамзи муборизаву ҷоннисорӣ халқ барои озодӣ ва истиқлол, ранги сафед – нишонаи бахту саодат, умеду орзу ва ранги сабз – нишонаи сарсабзӣву шукуфӣ, сарбаландӣву хуррамӣ ва абадият мебошад. Дар байни Парчам тасвири тоҷ ва ҳафт ахтар ҷой гирифтааст, ки он ишора ба решаҳои таърихии давлатдорӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол мебошад».

Шоми 30 августи соли 2011 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маркази шаҳри Душанбе Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пояи 165-метра, ки яке аз пояҳои баландтарин дар ҷаҳон аст, парафшон гардид.

Соҳтмони яке аз бузургтарин пояпарчамҳои дунё, ки дар маркази шаҳри Душанбе қомат афрохтааст, дар рӯзҳои таҷлили ҷашни Рӯзи Парчами давлатӣ – 24 ноябри соли 2010 оғоз гардид. Пояи бузургтарин Парчами давлатӣ бо чунин шукӯҳу шаҳомат аз ҷониби бинокорони Корхонаи «Алюминсоҳтмон» ва Ширкати байналмилалӣ «Трайдент Саппот» бунёд ёфта, дар муддати камтар аз як сол ба анҷом расонида шуд [11, с. 334].

Маросими парафшон гардидани Парчами оламшумули Тоҷикистон дар маркази шаҳри Душанбе бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор гардида, дар расми ифтитоҳи он роҳбарияти парламент, аъзои Ҳукумати кишвар ва сокинону меҳмонони бешумори пойтахти мамлакат ширкат намуданд.

Баландии пояи парчами навбунёд 165 метр буда, ҳуди парчам аз матои андозааш дарозии 60 метр ва паҳноии 30 метр дӯхта шудааст. Пояи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шарафи таҷлили ҷашни 20-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд гардида, бо иншооти истироҳатии худ ба мавзеи зебову дӯстдоштаи сокинону меҳмонони пойтахти мамлакат табдил ёфтааст.

Дар рӯзи ифтитоҳи расмии Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон намояндаи Китоби рекордҳои Гиннес – Дэвид Чемберс Сертификати тасдиқунандаи баландтарин пояпарчами дунё ба ҳисоб рафтани пояи Парчами давлатии Тоҷикистонро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тақдим намуд.

Ба хотири арҷгузорӣ ба Парчами давлатӣ ва тақвияти ҳисси милливу ифтихори ватандорӣ сокинони кишвар, пеш аз ҳама, наврасону ҷавонон солҳои охир дар маркази вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо, инчунин, шаҳраку деҳоти мамлакат даҳҳо майдону гулгашти Парчам бунёд гардида, ҳоло дар онҳо ин рамзи давлати соҳибистиқлоли тоҷикон парафшонӣ мекунад [6].

Қобили зикр аст, ки солҳои 2013-2023 бунёди майдони Парчами давлатӣ ва парафшон намудани ин рамзи муқаддас дар маркази вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои

кишвар низ идома ёфт. Аз чумла, 25 сентябри соли 2013 дар ноҳияи Рашт, 26 июни соли 2016 дар шаҳри Хоруғ, 12 сентябри соли 2016 дар ноҳияи Зафаробод, 5 октябри соли 2016 дар шаҳри Кӯлоб, 27 июни соли 2017 дар шаҳри Вахдат, 25 июни соли 2018 дар шаҳри Истаравшан, 27 июни соли 2018 дар шаҳри Конибодом, 11 сентябри соли 2018 дар ноҳияи Дарвоз, 22 октябри соли 2018 дар ноҳияи Ҷаббор Расулов, 23 октябри соли 2018 дар шаҳри Бӯстон, 20 марти соли 2019 дар шаҳри Норақ, 31 марти соли 2019 дар шаҳри Гулистон, 31 марти соли 2019 дар деҳоти ба номи Ҳайдар Усмонови ноҳияи Бобочон Ғафуров, 1 апрели соли 2019 дар ноҳияи Спитамен, 23 майи соли 2019 дар деҳаи Пушинги ноҳияи Данғара, 24 июни соли 2019 дар ноҳияи Сангвор, 25 июни соли 2019 дар ноҳияи Тоҷикобод, 7 августи соли 2019 дар ноҳияи Ховалинг, 20 августи соли 2019 дар ноҳияи Кӯҳистони Мастчоҳ, 21 августи соли 2019 дар ноҳияи Деваштич, 22 августи соли 2019 дар ноҳияи Зафаробод, 25 сентябри соли 2019 дар маркази ноҳияи Рӯдакӣ, 23 марти соли 2020 дар деҳоти Ғозиёни ноҳияи Бобочон Ғафуров, 30 июни соли 2020 дар деҳоти Хистеварзи ноҳияи Бобочон Ғафуров, 20 августи соли 2020 дар ноҳияи Рӯшон, 7 сентябри соли 2020 дар шаҳри Турсунзода, 14 сентябри соли 2020 дар маркази ноҳияи Мастчоҳ, 15 сентябри соли 2020 дар шаҳраки Шайдони ноҳияи Ашт, 22 сентябри соли 2020 дар ноҳияи Шаҳритус, 22 сентябри соли 2020 дар шаҳри Леваконт, 23 сентябри соли 2020 дар ноҳияи Вахш, 24 сентябри соли 2020 дар ноҳияи Шамсиддини Шоҳин, 30 сентябри соли 2020 дар ноҳияи Шаҳринав, 7 апрели соли 2021 дар деҳоти Унҷии ноҳияи Бобочон Ғафуров, 9 апрели соли 2021 дар деҳоти Воруши шаҳри Исфара, 16 июли соли 2021 дар маркази ноҳияи Данғара, 28 июли соли 2021 дар маркази ноҳияи Айнӣ, 29 июли соли 2021 дар ноҳияи Шаҳристон, 20 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Нуробод, 23 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Балҷувон, 23 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Темурмалик, 28 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Роштқалъа, 2 октябри соли 2021 дар ноҳияи Фархор, 2 октябри соли 2021 дар деҳоти Сари Хосори ноҳияи Балҷувон, 4 октябри соли 2021 дар деҳоти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакии ноҳияи Восеъ, 4 октябри соли 2021 дар ноҳияи Муъминобод, 21 октябри соли 2021 дар маркази деҳоти ба номи Исмаи Шарифи ноҳияи Данғара, 28 октябри соли 2021 дар ноҳияи Дӯстӣ [9, д. 01:43:41-01:47:50], 21 марти соли 2022 дар ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ, 14 апрели соли 2022 дар шаҳри Панҷакент, 17 апрели соли 2022 дар шаҳри Исфара, 16 июни соли 2022 дар ноҳияи Чайхун, 1 ноябри соли 2022 дар ноҳияи Қубодиён, 1 ноябри соли 2022 дар ноҳияи Панҷ, 1 апрели соли 2023 дар деҳоти Овчиқалъачаи ноҳияи Бобочон Ғафуров, 5 июли соли 2023 дар деҳоти Урметан, 14 ноябри соли 2023 дар деҳаи Дарғи ноҳияи Айнӣ ва 15 ноябри соли 2023 дар шаҳраки Ғафурови ноҳияи Бобочон Ғафуров майдонҳои Парчами давлатӣ бунёд ёфта, бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба истифода дода шуданд.

Парчами миллӣ бар фарози иншооти азим, ташкилоту идораҳои давлатӣ, муассисаҳои фарҳангиву таълимӣ ва коргоҳу корхонаҳо барафрохта шуда, солҳои охир дар маркази шаҳру ноҳияҳои мамлакат даҳҳо майдони парчам бунёд гардиданд. Ҳоло майдонҳои парчам ба макони баргузори чорабиниҳои фарҳангӣ ва ҳамоишҳои ватандӯстонаи шаҳрвандони кишвар, аз чумла, ҷавонон, табдил ёфтаанд [5].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми шодбошӣ ба муносибати Рӯзи Парчами давлатӣ ибраз доштаанд: «Таърих гувоҳ аст, ки ин рамзи миллӣ ба сифати омили нангу номуси ватандорӣ мардуми моро борҳо муттаҳид кардааст ва аз вартаи ҳалокат раҳо бахшидааст» [4].

Нишони давлатӣ

Нишони давлатӣ баёнгари соҳибхитиёрии давлат буда, дар дохил ва хориҷи кишвар тавассути ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатӣ ягонагӣ ва мустақилияти давлат, шахсияти шахрвандон ва моликияти кишварро собит менамояд ва бинобар ин, яке аз муқаддасоти ҳар як давлату миллат ба ҳисоб меравад. Тасвиру рамзҳои Нишони давлатии мо баёнгари таърихи қадима ва иқлими камназири мамлакат буда, кӯҳҳои сарбаланд бо қуллаҳои худ ишора ба кӯҳсори тоҷик, шуълаи хуршед нишонаи иқлими офтобии кишвар, шаҳодати нури зиё ва равшанӣ шукуфой, тоҷи заррин рамзи фарру шукӯҳ бар сари миллат ва ҳафт ситора гувоҳи ҳафт иқлим ва орзуву омоли нек ба сӯйи ояндаи ободу осуда мебошанд [7].

Бегоҳии рӯзи 25 августи соли 2011 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паҳлуи рости Қасри миллат бо буридани лентаи рамзӣ Маҷмааи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон – рамзи давлати соҳибистиклоли мо, ки дар пояи баландияш 40 метр насб шудааст, ифтитоҳ гардид.

Баландии ҳуди Нишони давлатӣ 5 метр ва бо пояш 45 метр буда, он аз ҷумлаи иншооти сершумори ҷашнӣ дар пойтахти кишвар аст, ки ба истикболи солгарди 20-уми Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифтитоҳ ёфт [10, с. 237].

23 августи соли 2006 Президенти мамлакат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Хучанд дар соҳили чапи дарёи Сир дар маросими ифтитоҳи расмӣ Маҷмааи бузурги Нишони давлатии Тоҷикистон ширкат варзид.

Баъди ифтитоҳи расмӣ иншооти Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пояи он аз ҷониби намояндагони табақаҳои гуногуни аҳоли Суруди миллӣ ба таври зинда садо дод.

Масоҳати майдони Маҷмааи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 457 метри мураббаъ ва баландии пояи он 28,5 метр аст.

Маҷмааи рамзӣ аз навъҳои гуногуни сангҳои хорова мармар, алюминий ва дигар масолеҳи гаронбаҳои сохтмон сохта шуда, дар лавҳаи паҳлуи он бо ҳарфҳои заррин матни Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт гаштааст.

Тайи солҳои охир дар доираи корҳои созандагӣ бунёди майдони Нишони давлатӣ дар маркази вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои кишвар низ идома ёфт. Чунончи, 23 августи соли 2006 дар шаҳри Хучанд, 25 сентябри соли 2013 дар ноҳияи Рашт, 5 октябри соли 2016 дар шаҳри Кӯлоб, 25 июни соли 2018 дар шаҳри Истаравшан, 11 сентябри соли 2018 дар ноҳияи Дарвоз, 20 марти соли 2019 дар шаҳри Норақ, 1 апрели соли 2019 дар ноҳияи Спитамен, 23 майи соли 2019 дар деҳаи Пушинги ноҳияи Данғара, 25 июни соли 2019 дар ноҳияи Лахш, 25 июни соли 2019 дар ноҳияи Тоҷикобод, 2 августи соли 2019 дар шаҳри Ваҳдат, 7 августи соли 2019 дар ноҳияи Ховалинг, 20 августи соли 2019 дар ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ, 22 августи соли 2019 дар ноҳияи Зафаробод, 23 августи соли 2019 дар ноҳияи Ҷаббор Расулов, 23 августи соли 2019 дар шаҳри Гулистон, 25 сентябри соли 2019 дар маркази ноҳияи Рӯдакӣ, 21 августи соли 2020 дар шаҳри Хоруғ, 22 сентябри соли 2020 дар ноҳияи Шаҳритус, 22 сентябри соли 2020 дар шаҳри Бохтар, 28 июли соли 2021 дар маркази ноҳияи Айнӣ, 20 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Нуробод, 23 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Балҷувон, 23 сентябри соли 2021 дар ноҳияи Темурмалик [9, д. 01:50:23-01:53:58], 21 марти соли 2022 дар ноҳияи Ҷалолиддини Балхӣ, 14 апрели соли 2022 дар шаҳри Панҷакент, 16 июни соли 2022 дар ноҳияи Чайхун, 10 октябри соли 2022 дар ноҳияи Шамсиддин Шохин, 1 ноябри соли 2022 дар ноҳияи Панҷ ва 15 ноябри соли 2023 дар шаҳраки Ғафурови ноҳияи Бобоҷон Ғафуров майдонҳои Нишони давлатӣ сохта ва бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба истифода дода шуданд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки ифтихоҳ гардидани мучассамаи Нишони давлатӣ рамзи ифтихору эҳтироми мо нисбат ба муқаддасоти миллӣ ва нишонаи сарбаландиву сарфарозии халқи мо мебошад [7].

Бунёди майдонҳои Нишони давлатӣ дар марказҳои вилоят ва шаҳру ноҳияҳо дар баробари таъмини зебоии мавзеъ, ҳамчунин омили муҳим дар самти бедор кардани эҳсоси ватандӯстӣю меҳанпарастии ҳар як сокин, хоса наврасону ҷавонон мебошад.

Суруди миллӣ

Гимни имрӯзаи давлати тоҷикон, ки «Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» номида мешавад, дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суруди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» санаи 7 сентябри соли 1994 тасдиқ гардидааст. Матн ва оҳанги он дар асоси алтернативӣ дар озмун бо иштироки ҳайати ҳакамон ва шумораи зиёди олимону адибон, бастакорону мусиқидонон интихоб гардид. Дар асоси қонуни мазкур Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор кард, ки таҳрири нави матну оҳанги Суруди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо матни Гулназар Келдӣ ва оҳанги Сулаймон Юдаков тасдиқ ва муқаррар шуд ва тасмим гирифта шуд, ки иҷрои саросарии Суруди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 1994 ҷорӣ шавад [2]. Дар боби якуми «Низомномаи Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзи давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона, ифодагари дӯстии пойдори ҳамаи халқу миллатҳои кишвар мебошад. Эҳтиром ва донишгари Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванди кишвар аст. Дар ҳақиқат имрӯзҳо Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вирди забони ҳама хурду бузурги кишвари азизамон буда, онро аз кӯдаки хурди боғчаи бачагон то пирони рӯзгордида месароянду арҷ мегузоранд.

Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯзҳо пайвасти тавассути радиову телевизионҳои кишвар садо медиҳад, аз ҷониби хори академии Театри давлатӣ-академии опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ иҷро ва сабт гардидааст.

Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар оҳанги мутантан эҷод шуда, мувофиқати ҳар як зарби мусиқӣ бо калимаву ибораҳои суруд ба он маънии мутантану муҳташам зам карда, иҷрои онро табииву гуворо намудааст. Ҳам дар матн ва ҳам дар оҳанги Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои сирф миллии назми ҳазорсола ва мусиқии куҳанбунёди тоҷикон, орзуву ормони халқи фарҳангсолору тамаддунофари тоҷик таҷассум ёфтаанд.

Суруди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳақиқат рамзи давлати соҳибхитӣро мо, ифодагари ормонҳои ҳазорсолаи мардум, осмони софу беғубори Тоҷикистони бихиштосо, дӯстиву бародарии халқу миллатҳои ин кишвари офтобӣ, сулҳу амонӣ ва пойдорӣю давлатдорӣю тоҷикон мебошад.

Давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии роҳнамоҳои хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз солҳои аввали истиқлолияти кишвар то даврони муосир ба туфайли қабули гиромидошти Парчаму Нишони давлатӣ ва Суруди миллӣ барои таҳкими асосҳои давлатдорӣ, соҳибхитӣро эътибори давлати навини мутамаддини тоҷик, тақмили фарҳанги маданияву сиёсӣ ва ватанхоҳиву ҳудогоҳии миллии шаҳрвандон, нуфузи байналмилалӣ ва муаррифии бештари Тоҷикистон ба ҷаҳониён заминаи устувор гузошт. Аз ин лиҳоз, симои Тоҷикистони маҳбубамон тавассути пешбурди сиёсати фаъоли Сарвари давлати тоҷикон дар самти гиромидоштани рамзҳои давлатӣ ва муқаддасоти дигари миллӣ ҳамарӯза беҳтару ҷолибтар гардида, ин омили муҳим ба ҳисси ватанхоҳиву ватандӯстии наврасону ҷавонон шароити мусоид фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – С. 4.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 сентябри соли 1994, № 1074, “Дар бораи Суруди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” // Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия».
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 2007 № 254 «Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Махзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқӣ «Адлия»
4. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Парчами давлатӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/24670> (Санаи нашр: 24.11.2020).
5. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Парчами давлатӣ // Садои мардум. – 2019. – 26 ноябр. - №142-143
6. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи Парчами давлатӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/27263> (Санаи нашр: 24.11.2021).
7. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи мучассамаи Нишони давлатӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/607> (Санаи нашр: 25.08.2011).
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30 – солагии истиқлоли давлатӣ [Манбаи электронӣ] // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/26483> (Санаи нашр: 08.09.2021).
9. Филмномаи “Эмомалӣ Раҳмон - Асосгузори давлати навини тоҷикон” Филми 1 (муаллифон: Шарифзода А., Ҳакимзода А., роҳбари лоиҳа: Асадулло Раҳмон, соли 2021).
10. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва 20-солагии истиқлол (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2011).-Душанбе: "Шуҷоён", 2012. – С. 372
11. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон ва Соли маориф ва фарҳанги техникӣ. (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2010). Китоби 10. Нашри дуюм. –Душанбе: «Ирфон». - 2011. – С. 372

**ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СИМВОЛЫ – ПРИЗНАКИ СУВЕРЕННОГО
ГОСУДАРСТВА**

ШАРИФЗОДА АБДУФАТТОХ АБДУВАХХОБ,

пресс-секретарь – руководитель Пресс-службы Президента Республики Таджикистан,
доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент
Национальной Академии наук Таджикистана.
Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Пушкина 1, кв. 28
Тел.: (+992) 907-77-25-20. E-mail: abdufatoh@yahoo.co.uk

В статье анализируется вопрос истории принятия Государственного Флага, Герба и Национального Гимна, а также документов, связанных с государственной символикой.

Автор рассмотрел суть открытия флажштока с Государственным Флагом в центре столицы страны и дальнейшего строительства площадей Государственного Флага и Герба в

других городах и районах республики, отметив, что такие площади используются в качестве мест для проведения культурных мероприятий и патриотических событий граждан страны, в том числе молодежи, укрепляют в сознании каждого гражданина чувство уважения к независимости и свободе родного Таджикистана.

Ключевые слова: Конституция, независимость, XVI сессия Верховного Совета, государственные символы, история принятия государственных символов, Флаг, Герб, Государственный Гимн, суверенитет.

STATE SYMBOLS – SIGNS OF A SOVEREIGN STATE

SHARIFZODA ABDUFATTOH ABDUVAHHOB,

Press Secretary – Head of the Press Service of the President of the Republic of Tajikistan,

Doctor of historical sciences, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 1, apt. 28, Pushkin Str.

Phone: (+992) 907-77-25-20. E-mail: abdufatoh@yahoo.co.uk

The article analyzes the history of the adoption of the State Flag and Emblem and National Anthem, as well as documents related to state symbols.

The author examined the essence of the opening of a flagpole with the State Flag in the center of the country's capital and the further construction of squares of the State Flag and Emblem in other cities and districts of the republic, noting that such squares are used as venues for cultural and patriotic events of citizens of the country, including youth, strengthen in the minds of every citizen a sense of respect for the independence and freedom of native Tajikistan.

Keywords: Constitution, independence, XVI session of the Supreme Council, state symbols, history of the adoption of state symbols, Flag, Emblem, National Anthem, sovereignty.

УДК.342 (575.3)

**ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР МАҚОМОТИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТӢ**

АМИНОВ МУҲАММАДҶОН МАҲМАДРИЗОЕВИЧ,

дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи иқтисодии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.
E-mail: aminov.mm@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, мушкилотҳои ҳуқуқии амалигардонии хизмати давлатӣ дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Ҳамзамон дар мақола, ташикли хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва алоқамандии он ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мавриди баррасии илмӣ қарор дода шудааст. Дар мақола равандани ташаккули хизмати давлатӣ дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва санадҳои меъёри-ҳуқуқии соҳа таҳлил гардидааст. Нақши мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар амалигардонии ҳокимияти давлатӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта, дастовардҳои соҳа таҳлил гардидааст. Дар маҷмӯъ мушкилот ва рушди хизмати давлатӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ зери таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

Калидвожа: *хизмати давлатӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, идоракунии маҳаллӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, идораи давлатӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, замони муосир, давраҳои рушд, хизмати давлатӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, заминаҳои иқтисодию иҷтимоӣ.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлатӣ соҳибистиклол дар вазъи мураккаби сиёсӣ ва шароити басо ногувори таърихӣ чун ҷузъи чудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои барпо намудани кишвари демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ қадамҳои мустақкам гузошта, барои таҳкими низоми идоракунии давлат дар самти инкишофи ҷомеа заминаи воқеӣ фароҳам овард. Хусусан дар ин даврон яке аз соҳаҳои басо муҳими ҷомеа хизмати давлатӣ рӯ ба рушд намуда, дар ин самт рушди низоми нави сиёсӣ, пешравии иқтисоди миллӣ, ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ, алоқаи ноғусастанӣ пайдо намуд.

Дар раванди идоракунии давлатӣ яке аз самҳои асосии амалигардонандаи ҳокимияти давлатӣ, ки дар як вақт самти серпахлӯ ва фарох дониста мешавад, ин хизмати давлатӣ мебошад. Дар адабиёти илмӣ хизмати давлатӣ – ҳамчун намуди ғаъолияти меҳнатӣ, ки дар асоси касбӣ аз тарафи кормандони мақомоти давлатӣ бо мақсади иҷрои вазифаҳои мақомоти давлатӣ ва баамалбарории функцияи давлат амалӣ мегардад, муайян карда шудааст.

Дар ин баҳодиҳӣ оид ба муайян кардани мазмуни хизмати давлатӣ, вазифаҳои мақомоти давлатӣ ва функцияи давлат, ки дар симои мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ ифода меёбанд, аз як тараф, ва ғаъолияти меҳнатӣ оид ба баамалбарории функцияҳои давлат ва ҳалли вазифаҳои мушаххаси мақомоти давлатӣ аз тарафи дигар, фарқ карда мешаванд.

Хизмати давлатӣ дар Тоҷикистон решаҳои амиқи таърихӣ дошта, давраҳои таназзулу эҳёро борҳо пушти сар намудааст. Зикр намудан ба маврид аст, ки мақоми хизмати давлатиро дар замони Шуравӣ қонуни махсус танзим накарда, вазифаи ин қисми дастгоҳи давлатиро шӯроҳои сатҳи гуногун ва мақомотҳои ҳизбӣ иҷро менамуданд. Пас аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ин усули идоракунӣ нисбатан дигар гардида бошад ҳам, аммо ҷавобгӯ ба талаботи замони нашуд.

Баъд аз ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ, қабули Конститутсия, интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаёти кишварро маҷрои ислоҳоти ҳуқуқиву идорӣ фаро гирифта мукамалсозии сохтори давлатӣ ва тақмили тартиботи ҳуқуқӣ имконияти дигаргунсозию пешрафти дигар соҳаҳоро ба миён овард. Пас аз қабули Конститутсияи соли 1994 хизмати давлатӣ ҳамчун институти мустақили маъмурӣ ба заминаи ҳуқуқӣ соҳиб гардида, иштироки бевоситаи шаҳрвандони ҶТ дар идоракунии давлатӣ ва ҳуқуқи баробар доштани онҳоро ба хизмати давлатӣ тибқи меъёри Конститутсия мустаҳкам гардонид.

Бо мақсади рушду такомул ва ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани хизмати давлатӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 январи соли 2001 Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Агентии хизмати давлатӣ) таъсис ёфт, ки воқеан ҳам институти нав дар низоми давлатдорӣ навинамон мебошад. Баъд аз он бо Фармони Президент 7 феввали соли 2001 Низомномаи Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шуд.

Аммо барои рушди минбаъдаи соҳаи хизмати давлатӣ, ташаккули ҷавҳари кадрӣ ин соҳаи муҳим зарур буд. Дар навбати худ, ташкили низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ маҳаки асосии рушди захираҳои инсонии хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар ин замина ба тақмилу таҳкими давлату давлатдорӣ навини миллӣ мусоидат мекард[5:23].

Вобаста ба зарурати бамиёномадаи таҳсили хизматчиёни давлатӣ бо дарки масъулияти баланди рушди минбаъдаи иҷтимоию иқтисодӣ ва давлату давлатдорӣ миллӣ барои ба роҳмонии таҳсили хизматчиёни давлатӣ тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон¹ аз 9 октябри соли 2002 дар назди Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Агентии хизмати давлатӣ) Донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда буд. Ҳамзамон, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 декабри соли 2003 Стандарти давлатии таҳсилоти иловагии касбии хизматчиёни давлатӣ ҳамчун заминаи асосии амалисозии ин шакли фаъолият қабул гардид.

Дар ин замина бо мақсади танзими дурусти соҳа, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав 5 марти соли 2007 дар таҳрири нав қабул гардид, ки заминаи воқеии ислоҳоти хизмати давлатиро муҳайё кард. Санади меъёрӣ-ҳуқуқии мазкур асосҳои ташкилию ҳуқуқии хизмати давлатӣ, вазъи ҳуқуқӣ ва кафолатҳои иҷтимоии хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намуд.

Афзалияти қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар он аст, ки он дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ тақмил дода шудааст.

Дар робита ба ин бо таҷдиди сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ҷиҳати баланд бардоштани нақши мақоми ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ ва бо мақсади ташаккули низоми самараноки идоракунии давлатӣ[1:19], таъмини банақшагирии стратегӣ ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии мамлакат, рушди хизмати давлатии касбӣ тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 ноябри соли 2013, №12 «Дар бораи тақмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Раёсати хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд, ки ин ҳам яке аз нишонаҳои таваҷҷуҳи махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми хизмати давлатӣ мебошад.

Бо назардошти талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” доираи талаботи меъёрҳои қонуни мазкур ба мақомотҳои зерини давлатӣ татбиқ мегардад.

- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Дастгоҳи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Дастгоҳи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои он ;
- дастгоҳҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Дастгоҳи он ;
- Ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ;
- мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- вазоратҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои онҳо;
- кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои онҳо;
- мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои ҳарбӣ (барои хизматчиёни давлатии шаҳрвандӣ);
- дастгоҳи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- идораҳои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои онҳо;
- мақомоти дигари марказии ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохторҳои онҳо;
- намояндагиҳои доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкилотҳои байналмилалӣ, байнидавлатӣ (байниҳукуматӣ);
- мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ба хизматчиёни давлатии маъмури инчунин шахсони мансабдори мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, баробар карда мешаванд, ки номгуи мансабҳои онҳоро Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд[6]. Бо назардошти талаботи меъёри мазкур мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба хизмати давлатӣ шомил гардида, меъёрҳои санадҳои меъёри ҳуқуқии соҳа ба он татбиқ мегардад. Зимнан мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ яке аз сохторҳои асоси дар низоми идоракунии давлатӣ баҳри амалигардонии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ – мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ буда, дар доираи салоҳияти худ амал мекунанд. Мақомоти намояндагии маҳаллии ҳокимияти давлатӣ - Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия мебошанд, ки аз тарафи интиҳобкунандагони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия интиҳоб шуда, дар доираи ваколоти худ масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллиро ҳал мекунанд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ – мақомоте мебошад, ки дар ҳудуди воҳидҳои марзӣ маъмурии дахлдор иҷрои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро таъмин менамоянд.

Бо инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ зарурият ба миён меояд, ки муқаррароти қонунгузорӣ такмил дода шуда, ба талаботи ҷомеа мувофиқ гардонида шавад[3:123]. Ҳамин аст, ки солҳои охир вобаста ба такмил ва рушди низоми давлатдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якқатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва санадҳои зерқонунӣ қабул гардиданд. Аз ҷумла, қабули Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии

Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” аз 17 май соли 2004, Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшин” аз зумраи онҳо мебошад[7].

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баҳри иҷрои саривақтии фунсияҳои худ, санадҳои меъёри ҳуқуқи худро қабул менамояд, ки дар қаламрави воҳиди дахлдори марзию маъмурӣ ҳатмӣ буда, иҷроӣ он ҳатми мебошад.[2:123]

Хизмати давлатӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар давраи рушд қарор дошта, зинаҳои тақомули худро амали намуда истодааст.

Хулоса, хизмати давлатӣ дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо назардошти санадҳои меъёри -ҳуқуқӣ тақмил ёфта, барои дар сатҳи зарури амали гардидани фаъолияти мақомотҳои дахлдорӣ низоми идоракунии давлатӣ таъсири мусбӣ расонида, барои амалигардонии ҳокимияти давлатӣ таъсиррасон мебошад.

Адабиёт

1. Алиев З. Асосҳои конституционии ташкили ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Давлат ва Ҳуқуқ. Душанбе 2007, №1

2. Ашӯрбой И. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2007. С.334

3. Витрук Н.В. Проблемы свободы и прав человека в современной идеологической борьбе. - М., 1986. - С. 55-66

4. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. Душанбе - 2013. С.148.

5. Диноршоев А.М. Правовое регулирование разделения властей в Республики Таджикистан по Конституции 1994 года. // Государство и право. - 2005. - № 4. - С. 9.

6. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Оли Сомон, 1997. - С. 379

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав, №233 аз 5 март соли 2007 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №3.

8. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» (Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №5.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА В МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

АМИНОВ МУХАММАДЖОН МАХМАДРИЗОВИЧ,

доцент кафедры государственного управления и экономического права
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

E-mail: aminov.mm@mail.ru

В данной статье научному анализу подлежат правовые проблемы осуществления государственной службы в местных исполнительных органах государственной власти. При этом в статье научному рассмотрению подлежат организация государственной службы в Республике Таджикистан и ее отношение к местным исполнительным органам государственной власти.

В статье анализируется процесс становления государственной службы в местных исполнительных органах государственной власти и нормативно-правовые акты отрасли. Изучена роль местных исполнительных органов государственной власти в осуществлении государственной власти, проанализированы достижения отрасли. В целом проблемы и

развитие государственной службы в органах местного самоуправления подвергнуты научному анализу.

Ключевые слова: государственная служба, правовые основы, местное управление, органы местного самоуправления, государственное управление, правовые нормы, современность, периоды развития, государственная служба в органах местного самоуправления, экономические и социальные предпосылки.

CIVIL SERVICE IN LOCAL EXECUTIVE BODIES OF STATE POWER

AMINOV MUHAMMADJON MAHMADRIZOEVICH,

Associate Professor of the Department of Public Administration and Economic Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

E-mail: aminov.mm@mail.ru

In this article, the legal problems of the implementation of public service in local executive bodies of state power are subject to scientific analysis. At the same time, in the article, the organization of civil service in the Republic of Tajikistan and its relation to the local executive bodies of state power are subject to scientific consideration.

The article analyzes the process of formation of public service in local executive bodies of state power and normative-legal acts of the field. The role of local executive bodies of state power in the implementation of state power has been studied, and the achievements of the sector have been analyzed. In general, the problems and development of the public service in local government bodies have been subjected to scientific analysis.

Keywords: public service, legal foundations, local administration, local government bodies, public administration, legal norms, modern times, development periods, civil service in local government bodies, economic and social background.

УДК: 342

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР КИШВАРҶОИ ХОРИҶӢ

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 939-37-77-72. E-mail:davlat.olimov.1993@bk.ru.

Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии назария ва амалияи худидоракунии маҳаллӣ дар кишварҳои хориҷӣ баррасӣ гардидааст. Омӯзиши ва таҳлилу таҳқиқи ҷамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ таъдил ёфтааст. Муҳимтарин ҳадафи сиёсати давлатии Тоҷикистон устувор нигоҳ доштани асосҳои сохти конституционӣ, барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунавӣ ва ягона мебошад, ки ҷавҳари онро ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ташиқ медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро арзишҳои олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат додааст. Баъди истиқлолият ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷараёни идоракунии давлатӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омаданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мисли дигар давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар худидораи маҳаллӣ тарзи фаъолият ва услуби ташиқи кор тағйир ёфт.

Калидвожаҳо: таҳлил, ҳуқуқ, муқоиса, қонунгузорӣ, худидоракунии маҳаллӣ, давлат, мақомоти давлатӣ, тараққикарда, назария, озодӣ, амалия.

Бо ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон роҳи бунёди давлати ҳуқуқбунёди демократиро интихоб намуда, арзишҳои асосии ин давлатро ҳам дар Конститутсияи кишвар ва ҳам дар қонунгузории соҳавии он инъикос намуд. Махсусан дар ин замина ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон - ҳамчун яке аз принципҳои муайянкунандаи волоияти қонун ҷой дорад [11,26].

Ҳамин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби “Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат”-и худ қайд менамояд, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат медиҳад. Ҳуқуқ ба ҳаёт арзиши табиӣ буда, касе ҳақ надорад, ки шахсро аз ин ҳуқуқ маҳрум созад [12].

Алексис де Токвил - асосгузори илми худидораи маҳаллӣ менависад: «Халқ сарчашмаи ҳокимият дар ҷомеа мебошад, лекин ӯ танҳо дар ҷомеа ин вақолати худро амалӣ карда метавонад. Илми пешрафта ва пешқадам аз мактаби ибтидоӣ оғоз мегардад, давлати мутараққӣ аз сатҳи худидораи маҳаллӣ ибтидо мегирад. Бе ниҳодҳои ҷамоавӣ миллат метавонад, ҳуқумати озодро созмон бидиҳад, лекин он озодии воқеиро касб карда наметавонад. Шартӣ яқум ва асосии бунёди ҷомеаи шахрвандӣ ин фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди асосҳои худидораи маҳаллӣ мебошад» [3].

Чи тавре, ки М. Яковлева, қайд кардааст — “худидоракунии маҳаллӣ ба шахрвандон имконият медиҳад, ки масъалаҳои маҳаллиро мустақилона дар сатҳи маҳал ҳал намоянд” [15,372].

С.Н. Яқубова ибраз мекорад, ки модели ибериягӣ дар Бразилия, Аргентина, Мексика, Португалия, Испанияи муосир вучуд дорад. Ба андешаи ӯ, моҳияти модели ибериягӣ дар он зоҳир мегардад, ки аз тарафи аҳолии воҳиди маъмурӣ-худудӣ шӯро ва шахси мансабдор (мэр, префект) интихоб карда мешавад. Мэр ва ё префект мумкин аст, ки аз тарафи шӯро интихоб шуда, ҳамчун раиси шӯро дар як вақт аз тарафи марказ

ҳамчун намояндаи мақомоти марказии ҳокимияти давлатӣ дар маҳал тасдиқ шавад. Мэр, префект дар як вақт ҳамчун мақомоти иҷроияи маҳаллии идоракунӣ ва ҳамчун мақоми идоракунии давлатӣ дар воҳиди маъмурӣ-худудӣ ба ҳисоб меравад[14,159].

Баъди касби истиқлол кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чараёни идоракунии давлатӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омаданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мисли дигар давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар худидораи маҳаллӣ тарзи фаъолият ва услуби ташкили кор тағйир ёфт. Худидораи маҳаллӣ ҳамчун яке аз унсурҳои асосии демократия ва ҷомеаи шахрвандӣ дар замони муосир таваҷҷуҳи як қатор олимони соҳаи ҷомеашиносӣ, аз ҷумла ҳуқуқшиносиро ба худ ҷалб карда истодааст. Сабаб ин аст, ки иштироки фаъоли шахрвандон дар идораи давлат ва худидораи маҳаллӣ яке аз ҳадафҳои асосии таҳкими давлати демократӣ аст[5,175].

Мафҳуми маҳал дар адабиёти ҳуқуқӣ ва баъзе аз кишварҳои хориҷӣ истилоҳи мунисипалӣ истифода мешавад. Хотиррасон кардан мумкин аст, ки пайдошавии истилоҳи «мунисипалӣ» аз калимаи латинӣ гирифта шуда, ба давраи давлатдорӣ Рими қадим дахл дорад, шахрҳои дорои ҳуқуқи худидоракунӣ ҳамон вақт чунин номгузорӣ мешуданд[4,10-11].

Маҳалла ҳамчун воҳиди маъмурӣ-хоҷагидорӣ ва ҷомеаи худудӣ дар шахрҳои водии Фарғона ва ҳамчунин дар Тошканд ҷойи истиқоматро ифода менамуд. Дар Самарқанд, Бухоро ва Истаравшан ҷойи истиқоматро «гузар» мегуфтанд. Дар асри XIX дар Бухоро истилоҳи «маҳалла» на ба маънои ҷойи истиқомат, балки бо мақсади ифодаи як қисми ҷудошудаи шахр (ба мисли «квартал» дар аврупоиён) ва гирду атрофи он истифода бурда мешуд. Истилоҳи «маҳалла» ё «маҳаллат» дар Самарқанд низ барои ифодаи гирду атрофи шахр кор фармуда мешуд[13,103].

Муҳимтарин ҳадафи сиёсати давлатии Тоҷикистон устувор нигоҳ доштани асосҳои сохти конституционӣ, барпо намудани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад, ки ҷавҳари онро ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд ташкил медиҳад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрвандро арзишҳои олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат додааст.

Қайд намудан зарур аст, ки тақмили ваколати ҷамоатҳо дар ҳалли мустақими масъалаҳои таъмини меъёрии ҳуқуқӣ фаъолияти мақомоти худидоракунӣ дар шакли қабули дастури Ҷамоат, тасдиқи низомномаи дастгоҳи Ҷамоат ва марбут ба ташкили он; тасдиқи сохтор, сметаи хароҷот ва ҷадвали воҳидҳои кории Ҷамоат дар доираи меъёри муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани шумораи вакилони Ҷамоат, таъини санаи интихоботи вакилон ва таъсиси комиссияи интихоботии Ҷамоат; бори нахуст дар амалияи фаъолияти худидораи маҳаллӣ муқаррар намудани бучети шахрак ва деҳот мебошад.

Бояд қайд кард, ки татбиқи амалии ин усулҳо ба устувор гардидани робитаи Ҷамоат бо аҳоли, сазовор гаштан ба боварии аҳоли ва бештар гардидани иштироки онҳо дар амалӣ намудани вазифаҳои худидораи маҳаллӣ мусоидат менамояд. Баробари ин, яке аз норасоии усули қонуни мазкур дар он аст, ки ҳуқуқи иштирок дар ташкил ва фаъолияти Ҷамоат фақат ба шахрвандони Тоҷикистон дода шудааст. Ин меъёр моҳиятан хилофи таъйиноти асосии падидаи худидораи маҳаллӣ мебошад, ки қонунгузорӣ онро пешбинӣ кардааст. Зеро дар он муқаррар шудааст, ки «худидораи шахрак ва деҳот-фаъолияти аҳолии шахрак ва деҳот мебошад», ба салоҳияти Ҷамоат ҳалли «масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ - масъалаҳои ҳамарӯзаи аҳолии шахрак ва деҳот» гузошта шудааст ва яке аз усулҳои фаъолияти Ҷамоат бошад, «ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд» доништа шудааст. Ин меъёрҳо дар ташкилу фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ иштироки «аҳоли» ва «инсон»-ро дар назар доранд.

Чунки дар илми ҳукуки конституционӣ ин мафҳумҳо шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва ҳам шахсони шахрвандӣ надоштаро, ки дар ҳудуди шахрак ва деҳот истиқомат мекунанд, дар бар мегиранд. Онҳо низ барои ҳалли дурусти масъалаҳои ҳаёти маҳал манфиатдор мебошанд. Масалан, соҳибкори хориҷӣ дар ҳудуди ҷамоат сармоя дар шакли корхонаи тичоратӣ дорад ва ба соҳибкорӣ машғул аст. Ин соҳибкори хориҷӣ метавонад барои рушди ин маҳал саҳми худро гузорад, яъне тариқи эҳсонкорӣ. Пас, чаро қонун шахрвандони хориҷӣ ва шахсони шахрвандӣ надошта, ки дар ҳудуди шахрак ва деҳот истиқомати доимӣ доранд, аз ҳукуки иштирок дар ташкил ва фаъолияти мақомоти худидораи шахрак ва деҳа маҳрум кардааст, норавшан мемонад. Дар таҷрибаи мамлакатҳои пешқадам кайҳост, ки ин масъала аз байн бардошта шудааст ва иштироки ин шахсон дар ҳаёти маҳал на ин ки дастгирӣ меёбад, балки ҳавасманд низ гардонида мешавад.

Яке аз омилҳои таъмини самарабахшии идораи давлатӣ ниҳоди худидораи маҳаллист, ки дар мавриди истифодаи оқилона ба чараёни дигаргунсозиҳо ва ислоҳот танзимгари манфиат, ирода, буда, тавре таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ гувоҳӣ медиҳад, сарбории идораи давлатиро ба маротиб сабук мегардонад [7,62-70].

Дар мамлакатҳои хориҷӣ моделҳои гуногуни худидораи маҳаллӣ вучуд дорад. Дар миёни онҳо моделҳои англосаксонӣ, континенталӣ, ибериягӣ, шӯравӣ ва ҳамчунин модели хоси худидораи маҳаллии коммуналӣ (дар Олмон) фарқ карда мешавад.

Низоми англосаксонӣ дар ИМА, Канада, Британияи Кабир ва собиқ колонияҳои он вучуд дорад. Тибқи ин низоми, дар маҳал намояндагони марказ вучуд надоранд, муниципалитетҳо мустақилона ҳокимиятро дар доираи салоҳияти худ ба амал мебароранд, дар ҳолати берун аз салоҳияти худ амал намудан ҳукумати марказӣ ба фаъолияти онҳо даҳлат менамояд.

Моҳияти ин низоми аз он иборат аст, ки мақомоти маҳаллӣ ҳамчун муассисаи худмухтор дар доираи ваколатҳои муайяннамудаи қонун фаъолият мекунанд. Тобеияти бевоситаи мақомоти поёнӣ ба мақомоти болоӣ ҷой надорад ва дар маҳалҳо ҳукумати марказии ваколатдор мавҷуд нест. Дар қатори мақомоти намояндагӣ, ки аз ҷониби аҳолии воҳидҳои худудию маъмурӣ интихоб карда мешаванд, инчунин метавонанд, як қатор шахсони мансабдор интихоб карда шаванд. Назорат ба фаъолияти мақомоти маҳаллӣ бо роҳи ғайримустақим - тариқи вазоратҳои марказӣ ва суд амалӣ карда мешавад. Барои муайянсозии ташкил ва фаъолияти мақомоти маҳаллӣ дар қонунгузорӣ истилоҳи «идоракунии маҳаллӣ» истифода мешавад, вале худидоракунии маҳаллӣ ҷузъи таркибии механизми давлат маҳсуб меёбад [14,159].

Худидораи маҳаллӣ ва идоракунии дар Британияи Кабир шаклҳои гуногун дорад ва тариқи санадҳои зиёд танзим карда мешавад. Дар аксар ҳолатҳо худидора тариқи шӯроҳои аз ҷониби сокинони воҳидҳои сиёсӣ-маъмурии мувофиқ амалӣ карда мешавад. Дар Англия - шӯрои графгарӣҳо, округҳои маъмурӣ ва маҳалҳо, дар Уэлс - шӯрои графгарӣҳо, шахрҳо-графгарӣҳо ва обшинаҳо (ҷомеаҳо), дар Шотландия - шӯрои воҳидҳои худудии идоракунии маҳаллӣ ва шӯроҳои обшинаҳо, дар Ирландияи шимолӣ бошад, шӯрои ҳавзаҳо (округҳо) ва маҳалҳо амал мекунанд. Дар маҳалҳои микдори интихобкунандаҳояшон на кам аз 150 нафарбуда шӯроҳо таъсис намеёбанд, балки қарорҳо дар маҷлиси умумии интихобкунандагон қабул карда мешаванд.

Низоми романию олмонӣ (континенталӣ, фаронсавӣ). Дар ин низоми худидораи маҳаллӣ (Фаронса, Италия, Туркия) мақомоти интихобии худидораи маҳаллӣ ва намояндаи аз марказ таъйиннамудаи идоракунии давлатӣ вучуд дорад. Дар зинаҳои поёнӣ (Ҷамоат, коммуна) танҳо шӯроҳои интихобӣ ва мири интихобшуда мавҷуд аст, дар низоми зинаҳои маъмурӣ-худудии болоӣ ҳам мақомоти интихобии худидораи

маҳаллӣ ва ҳам шахси мансабдор аз маъмурияти давлатӣ таъйиншуда мавҷуд аст. Намояндаи таъйиншудаи президент, ҳукумат ва ё вазорати корҳои дохилӣ ҳокимияти маҳаллиро ба амал мебароранд ва дар як вақт қонунӣ будани санадҳои мақомоти худидораи маҳаллиро назорат мебаранд[10].

Низоми континенталии (фаронсавии) худидораи маҳаллӣ дар аксар давлатҳои Аврупои континенталӣ, Африқои фаронсавизабон, дар Амриқои Лотинӣ ва Шарқи Наздик истифода мешавад. Ин модел ба омезиши идоракунии бевоситаи давлатӣ дар маҳалҳо ва худидораи маҳаллӣ асос меёбад. Тобеияти зинаҳои поёнӣ ба зинаҳои болоии идоракунии ба назар мерасад. Ташаббускори ин модел давлати Фаронса мебошад.

Умуман дар Аврупо муносибат ба худидораи маҳаллӣ бо тартиби “шимол - ҷануб” тақсим шудааст. Давлатҳои Скандинавия бо дараҷаи баланди мухторияти худидораи маҳаллӣ фарқ мекунад, давлатҳои Аврупои ҷанубӣ бошад, бо дараҷаи поён.

Адолф Гессер дар китоби «Озодии ташкилотҳои муниципалӣ ҳамчун наҷоти Аврупо»[6,135-136] сатҳи инкишофи худидораи маҳаллиро бо таърихи инкишофи озодиҳои ҷамъиятӣ ва давлатдорӣ алоқаманд мекунад ва шаклҳои зеринро ҷудо мекунад:

- давлатҳои «аз ибтидо озод» бо сатҳи баланди озодиҳои шахрвандии анъанавӣ, ки масъулият бар зидди марказкунонии монархӣ-бюрократиро ба вучуд меоранд (Британияи Кабир, давлатҳои Аврупои Шимолӣ, Нидерландия, Швейтсария, берун аз Аврупо – ИМА);

- давлатҳои «озодфикри ҳокимияти олий», ки дар асоси тобеият ба дастгоҳи бюрократӣ ба вучуд омадаанд ва барои идораи воқеӣ дар зери масъулияти худ дар сатҳи маҳаллӣ имконияти нопурра доранд. (Испания, Фаронса, Италия ва Олмон).

Дар баъзе мамлакатҳо (Фаронса, Италия ва ғ.) дар воҳидҳои маъмури - худудӣ намояндагони ваколатдори ҳукуматӣ таъин мегарданд, ки назорати маъмуриро ба фаъолияти мақомоти интихобии худидораи маҳаллӣ ва мақомоти иҷроияи он амалӣ менамоянд, ки ин мақомоти мазкурро зери назорати доимӣ аз ҷониби ҳокимияти марказӣ қарор медиҳад.

Дар аксар мамлаки Амриқои Лотинӣ идоракунии марказонидашуда нисбат ба мақомоти маҳаллӣ амалӣ намегардад, балки низоме ташкил карда мешавад, ки дар он намояндаи марказ танҳо доройи функцияҳои назоратӣ буда, дар баробари роҳбари муниципалитет, ки аз ҷониби аҳоли ва ё шӯро интихоб карда мешавад, фаъолият менамояд. Ҳамин тавр, мувофиқи конституцияи соли 1980-и Эквадор дар музофотҳои шӯроҳои музофотӣ дар зери роҳбарии префектҳои интихоб карда мешаванд, вале ҳокимияти марказиро губернатор намояндагӣ мекунад. Дар қантонҳои шӯроҳои муниципалитет амал мекунад, ки онҳоро алқадҳо (райони шӯрои муниципалитетҳо) роҳбарӣ менамоянд, вале шахси асосии маъмури дар онҳо «роҳбари сиёсӣ» мебошад. Функцияҳои намояндагони аз марказ таъйингардида расман ба роҳбарии пулис ва назорат ба фаъолияти муассисаи интихобшуда равона гардидаанд, вале дар амал он ба назорати ҳамарӯза аз болои қори муассисаҳои интихобшаванда низ паҳн мегарданд[8,728].

Намояндагони ҳокимияти марказӣ назорати маъмуриро дар муносибат бо мақомоти худидораи маҳаллӣ амалӣ намуда, метавонанд, қонунӣ будани санадҳои аз ҷониби ин мақомот қабулгардида ва мутобиқати онро ба қонунгузори амалкунада тафтиш кунанд. Баъзан қарорҳои мақомоти худидораи маҳаллӣ то бо онҳо шинос гардидани намояндаи ҳукумат мавриди амал қарор намегиранд. Агар дар мӯҳлати

муайянгардида аз ҷониби намояндаи ҳукумат эътирозе пешниҳод нагардад, қарор қувваи қонунӣ пайдо мекунад. Ба бекоркунии қарори мақомоти худидораи маҳаллӣ маъмур ҳуқуқ надорад, вале метавонад ин қарорро ба таври судӣ мавриди баҳс қарор диҳад. Дар навбати худ мақомоти худидораи маҳаллӣ метавонанд, ҳуқуқ ва маҷмӯи салоҳиятҳои худро дар ҳолати кӯшиши вайрон кардани худмухтории ин мақомот, на танҳо аз ҷониби намояндаи ҳукумат, балки ба сарвари давлат ва парлумони мамлакат ба суд муроҷиат намояд.

Дар тақсимои маъмурӣ-худудӣ дар мамлакатҳои муосир гуногунрангии зиёд мушоҳида мешавад, ки ин аз анъанаҳои таърихӣ ва мақсадҳои иқтисодӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, ҷанбаи хоси худидораи маҳаллӣ ин гуногунрангии шаклҳои ташкилии барпошавии онҳо ва вобастагии бевоситаи онҳо аз шароити маҳаллӣ (ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, истеҳсоли, демографӣ ва ғ.) мебошад.

Масалан, дар иёлотҳои ИМА зерсохторҳои маъмурӣ-худудӣ графгарӣҳо маҳсуб меёбанд, ки шумораашон беш аз се ҳазор аст. Онҳо вобаста ба шумораи аҳоли ва худудашон аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар як қатор иёлатҳо графгарӣҳо ба таун ва тауншипҳо - навъи озоди деҳаҳои зичи шаҳрӣ ва ҷамоатӣ тақсим мешаванд. Шаҳрҳои ИМА, чун қоида, ба навъи корпоратсияҳои муниципалие хос мебошанд, ки дар онҳо аз се ду ҳиссаи аҳолии мамлакат зиндагӣ мекунанд. Ташкили маъмурӣ - худудӣ дар ИМА инчунин тақсими онро ба иёлотҳо - округҳои махсус, ки барои идоракунии он самтҳои ҳаёти маҳаллие равона гардидаанд, ки онҳо аз масъулияти мақомоти худидораи маҳаллӣ истисно шудаанд. Округҳои махсус мақомоти идоракунии худ ва ё комиссияҳо доранд, ки ин комиссияҳо ё пурра аз ҷониби аҳоли интихоб мегарданд ва ё аз тарафи иёлотҳо ё графгарӣҳо таъйин карда мешаванд. Аз ин рӯ, ин округҳои махсус нақши пайвандгари сиёсати умумии иёлот ва ё графгарӣҳоро (масалан, округҳои мактабро) иҷро мекунанд. Округҳои мактабӣ барои роҳбарии мактабҳо ва маблағгузориҳои онҳо таъсис дода мешаванд. Ғайр аз ин, округҳои мактабӣ бо мақсади баровардани мактабҳо аз таъсири ҳизбҳои сиёсӣ таъсис дода мешаванд. Округҳои махсус инчунин барои амалисозии функцияҳои гуногун, амсоли дидбонгоҳи оташнишонӣ, сохтмони маишӣ, обтаъминкунии, хизматрасонии нақлиётӣ ва ғ. низ таъсис дода мешаванд. Чунин округҳо одатан дар ҳолате таъсис меёбанд, ки мақомоти худидораи маҳаллӣ вобаста ба ин ё он сабаб имконияти таъмини аҳолиро бо намуди муайяни ин ё он хизматрасонӣ надорад. Дар ҳамаи воҳидҳои маъмурӣ-худудӣ, ғайр аз маҳалҳои хурд, мақомоти интихобии худидораи маҳаллӣ - шӯроҳо мавҷуданд. Дар маҳалҳои хурд функцияи мақомоти худидораи маҳаллиро маҷлисҳои аз ҷониби аҳолии ҳамин минтақа таъсисшуда амалӣ менамоянд[9].

Дар Чопон тақсимои худудӣ аз префектураҳо иборат аст, ки онҳо вобаста ба миқдори аҳоли аз 0,5 то 12 миллион фарқ мекунанд. Префектураҳо аз шаҳрҳо (аҳолиашон аз 50 ҳазор нафар зиёд), шаҳракҳо ва деҳаҳо иборатанд. Шаҳрҳои бузургтарини аҳолиашон аз ним миллион зиёд мавқеи махсус доранд. Мақомоти худидораи маҳаллӣ дар префектураҳо, шаҳрҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо маҷлисҳои маҳаллӣ маҳсуб меёбанд.

Дар таҷрибаи баъзе давлатҳои хориҷа фаъолияти мақомоти худидораи маҳаллӣ зери назорати бевоситаи мақомоти давлатӣ қарор мегирад. Бештар онҳо ба мақомоти вазорати корҳои дохилӣ (Британияи Кабир) тобеъ буда, дар давлатҳои дигар метавонад, ҳатто дар таркиби ҳукумат зерсохторҳои махсус (вазират оид ба корҳои худидораи маҳаллӣ) ташкил карда шаванд.

Низоми худидораи маҳаллии Чумҳурии Тоҷикистонро ба низоми Шӯравӣ дохил кардан мумкин аст, чунки ҳама нишонаҳои, ки дар низоми Шӯравӣ дида мешавад, ба

низомии худидораи маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқат мекунад. Мисол, дар Федератсияи Россия низомии худидораи маҳаллӣ аз маҷмӯи обшинаҳои маҳаллии резидентҳо, шаҳракҳо ва муассисаҳои дохилии онҳо иборат аст, ки бо якдигар ва бо муҳити беруна дар раванди иҷроӣ вазифаҳои худидораи маҳаллӣ алоқаманданд.

Нишонаҳои низомии худидораи маҳаллӣ дар Россия аз инҳо иборат аст:

- шаклҳои иҷроӣ ҳокимияти маҳаллӣ бевосита аз ҷониби резидентҳо;
- интиҳоботи умумӣ;
- раёйпурсии маҳаллӣ;
- овоздиҳӣ барои муайян кардани афкори ҷамъиятӣ дар бораи муносибати он ба тағйири ҳудудҳо;
- воҳӯрии сокинони шаҳрак дар шаҳру ноҳияҳо бо шумораи овоздиҳандагон, ки зиёда аз 100 нафарро ташкил медиҳанд.

Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба назарияҳои вучуддоштаи худидораи маҳаллӣ ва моделҳои гуногуни таҷрибаи давлатҳои муосир ба таври омехта ташкил ёфтааст. Зеро дар низомии идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ ба Конститутсия[1] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот»[2] ҳуқуқи худидораи маҳаллӣ дар шакли фаъолияти мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот мустақкам шудааст. Яъне мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ будан, инчунин ба Ҷамоат воғузоштани ваколатҳои алоҳидаи давлатӣ ба танзими ҳуқуқи фаъолияти Ҷамоат мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мақомоти давлатӣ низ ба модели континенталӣ (фаронсавӣ) ва назарияи дуалистии худидораи маҳаллӣ шабоҳат дорад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 13.10.2022). – 32 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. -№7-8. -Мод.503; 2012. - №4. -Мод.277; -№8. -Мод.833; 2015. -№11, -Мод.964; 2017. -№5. -Мод.288.
3. Алексис де Токвиль о гражданском обществе. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: https://studref.com/457751/politologiya/aleksis_tokvil_grazhdanskom_obschestve. (Санаи мурочиат: 25.08.2023).
4. Болтуев С.Ш. Муниципальное право. -Худжанд: Сомон, 2004.- 80с.
5. Гадоев Б.С., Олимзода Д.А. Худидораи маҳаллӣ ҳамчун шакли ҳокимияти халқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқи ҳуқуқи конституционӣ. – Душанбе: “Бебок”, 2022, - 208с.
6. Гессер А. Свобода муниципальных образований как спасение Европы.- Новосибирск: Наука, 2008.-С. 135-136.
7. Искандаров К. Таҷрибаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Нидерландия//Паёми Донишқадаи тақмили иxtисоси хизматчиёни давлатии ҚТ. 2009. -№3. -С.62-70.
8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Т. 1-2 /под ред. Проф.Страшун Б.А. –М.,1999. –С.728-735.
9. Местное самоуправление в США. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. http://www.studmed.ru/kursoyaya-rabota-mestnoe-upravlenie-v-ssha_0fd73057e1a.html. (Санаи мурочиат: 23.08.2023).

10. Местное самоуправление в зарубежных странах. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ. <https://xreferat.com/73/234-1-mestnoe-samoupravlenie-v-zarubezhnyh-stranah.html>. (Санаи мурочиат: 25.08.2023).

11. Рахмонова, О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане (1917–2011 гг.). [Текст: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12 00 01 – теория и история права и государства; история политических и правовых учений / Озода Эмомалиевна Рахмонова. – Душанбе, 2012. – 26 с.

12. Раҳмонов Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Чилди шашум. – Душанбе: «Ирфон», 2006, 544с.

13. Сухарева О.А. О терминологии, связанной с исторической топографией городов Средней Азии. // О.А. Сухарева. //«Народы Азии и Африки». 1965. – №6. – С. 103-110.

14. Якубова С.Н. Ҳуқуқи конституционии мамлакатҳои хориҷӣ.-Душанбе, 2015. – 163с.

15. Яковлева М.А. Местное самоуправление как институт гражданского общества // Преподаватель XXI века.2011. 372с.

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,

кандидат юридических наук, доцент кафедры права и сравнительного правоведения Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республики Таджикистан, г. Душанбе улица. Саид Носир,33.

Тел.: (+992) 939-37-77-72. E-mail:davlat.olimov.1993@bk.ru.

В статье представлен сравнительно-правовой анализ теории и практики местного самоуправления в зарубежных странах. Его всестороннее изучение и анализ стали реальной необходимостью. Важнейшей целью государственной политики Таджикистана является сохранение основ конституционного строя, построение демократического, правового, светского и единого государства, сутью которого является защита прав и свобод человека и гражданина. Конституция Республики Таджикистан признает права и свободы человека и гражданина высшими ценностями и гарантирует их соблюдение и защиту. После провозглашения независимости Республики Таджикистан произошли коренные изменения в процессе государственного управления. В Республике Таджикистан, как и в других государствах Содружества Независимых Государств, изменился способ работы и организации работы в органах местного самоуправления.

Ключевые слова: анализ, право, сравнение, законодательство, местное самоуправление, государство, органы государственной власти, развитая, теория, свобода, практика.

COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF THE THEORY AND PRACTICE OF LOCAL GOVERNMENT IN FOREIGN COUNTRIES

OLIMZODA DAVLATMUROD ABDULKHAIR,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Comparative Law of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir, str.

Phone: (+992) 939-37-77-72. E-mail:davlat.olimov.1993@bk.ru.

This article presents a comparative-legal analysis of the theory and practice of local self-government in foreign countries. Its comprehensive study and analysis has become a real necessity. The most important goal of the state policy of Tajikistan is to maintain the foundations of the

constitutional structure, to establish a democratic, law-based, secular and unified state, the essence of which is the protection of human rights and freedoms. The Constitution of the Republic of Tajikistan recognizes human and citizen rights and freedoms as the highest values and guarantees their observance and protection. After the independence of the Republic of Tajikistan, there were radical changes in the course of public administration. In the Republic of Tajikistan, like other states of the Commonwealth of Independent States, the way of working and organizing work in local self-government has changed.

Keywords: *analysis, law, comparison, legislation, local self-government, state, state authorities, developed, theory, freedom, practice.*

УДК: 340

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАГРАНИЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ТРУДЯЩИХСЯ
МИГРАНТОВ ЗА РУБЕЖОМ**

БАХОДУР НАЗИР,

кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.
E-mail: bahodurnazir@gmail.com

В статье рассмотрены правовые основы деятельности заграничных учреждений Республики Таджикистан в сфере защиты прав граждан Республики Таджикистан, которые работают и проживают за границей. Автор выделил особенности правовой защиты прав граждан Республики Таджикистан за рубежом.

***Ключевые слова:** дипломатическое представительство, консульское учреждение, защиты прав граждан, дипломатическая и консульская защита.*

Возникновение независимых государств на постсоветском пространстве стало основным последствием распада СССР, что привело к появлению новой тенденции связанные с международной миграцией рабочей силы и резко усилилось миграционные процессы, особенно в центрально-азиатском регионе. Для независимого Таджикистана трудовая миграция граждан за рубежом представляет собой новое социально-политическое явление и «регулирование вопросов, связанных с трудовой миграцией, является одной из основных целей Правительства». [18]

Согласно ст. 24 Конституции Республики Таджикистан каждый “гражданин имеет право на свободное передвижение и выбор места жительства, выезд за пределы республики и возвращение в нее” [9]. На сегодняшний день за рубежом с целью туризма, обучения или трудовой деятельности, постоянно или временно проживает определенное количество граждан Республики Таджикистан, и для защиты их прав и интересов на территории иностранных государств функционируют 39 заграничные учреждения. Заграничные учреждения Республики Таджикистан согласно ст.1 Закона Республики Таджикистан «О дипломатической службе» - дипломатические представительства и консульства Республики Таджикистан за рубежом, постоянные представительства Республики Таджикистан при международных организациях”. [4]

Правовое обеспечение деятельности дипломатических представительств и консульских учреждений Республики Таджикистан в сфере защиты прав трудящихся мигрантов характеризуется наличием комплекс нормативно-правовых актов, которая включает в себя норм международного права, международные договоры и норм национального законодательства. Необходимо подчеркнуть, что небольшой объем положений содержится в подзаконных нормативно-правовых актах, издаваемых Правительством и министерствами Республики Таджикистан [13].

Вопросы защиты прав и интересов граждан Республики Таджикистан, находящихся за рубежом, дипломатическими и консульскими учреждениями регулируются следующими нормативно-правовыми актами:

- Конституцией Республики Таджикистан, 1994 г.;
- Конституционным законов Республики Таджикистан «О гражданстве Республики Таджикистан», 2015 г.;
- Законом Республики Таджикистан “О дипломатический службе”, 2014 г.;

- Положением Министерства иностранных дел Республики Таджикистан, 2006 г.;

- Положением о Посольстве Республики Таджикистан, 1995 г.;

- Положением об основных правах и обязанностях Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Таджикистан, аккредитованного в других государствах, 1995 г.;

- Консульским уставом Республики Таджикистан, 1998 г.;

- Концепцией внешней политики Республики Таджикистан, 2015 г. и другие.

Конституция Республики Таджикистан гарантирует защиту своим гражданам за пределами страны [9], что является одним из важных аспектов защиты прав и интересов граждан. На основе данной нормы Конституции формируется государственная политика республики в сфере защиты прав трудящихся мигрантов за рубежом. Анализ содержания данной нормы Конституции показывает, что нахождение гражданина Республики Таджикистан за пределами страны не считается как основание для ограничения прав граждан, поскольку они остаются равноправными гражданами Таджикистана. Следует отметить, что с момента пересечение границы того или иного государства, граждане Республики Таджикистан автоматически становятся иностранцами и на них распространяется юрисдикция Таджикистана и государство пребывания. Важно отметить, что Конституция гарантирует гражданам защиту и покровительству, независимо от места их нахождения. В соответствии с п.2 ст. 8 Закона Республики Таджикистан «О миграции» гарантией защиты прав трудящихся мигрантов за рубежом для государства служат следующие обстоятельства: наличие в государстве трудоустройства трудового и социального законодательства, защищающего права трудящихся мигрантов; участие государства трудоустройства в международных конвенциях, декларациях и резолюциях, касающихся защиты прав трудящихся мигрантов; наличие двусторонних или многосторонних договоров государства трудоустройства с Республикой Таджикистан о защите прав трудящихся мигрантов за рубежом; принятие государством трудоустройства позитивных практических мер по защите прав трудящихся мигрантов [5].

Принцип защиты граждан за рубежом уточняется в п.1 ст.11 Конституционного закона Республики Таджикистан «О гражданстве Республики Таджикистан» [4], согласно которой гражданин Республики Таджикистан, находящийся за пределами страны, находятся под защитой и покровительством государства, что входит в обязанности дипломатических представительств и консульских учреждений. Следует отметить, что в конституционном законе в отношении граждан за пределами страны используется термин «покровительство», который отсутствует в ст. 16 Конституции Республики Таджикистан.

Согласно п.2 ст.11 Конституционного закона Республики Таджикистан «О гражданстве Республики Таджикистан», дипломатические представительства, консульские учреждения и другие официальные представительства Республики Таджикистан обязаны содействовать тому, чтобы гражданин Республики Таджикистан мог в полном объеме пользоваться всеми правами, установленными законодательством, международных договорах Республики Таджикистан и нормах международного права, в государстве их проживания или государстве его пребывания, защищать его права и законные интересы. Кроме того, в Законе Республики Таджикистан «О дипломатической службе» содержится норма, непосредственно относящаяся к вопросу защиты прав граждан Республики Таджикистан за рубежом: ст.4 гласит, что одной из задач органов дипломатической службы защита прав и

интересов граждан и юридических лиц Республики Таджикистан за пределами страны. Таким образом, дипломатическую и консульскую защиту оказывают дипломатические представительства и консульские учреждения Республики Таджикистан, а «право на дипломатическую и консульскую защиту граждан за границей является исключительным правом каждого государства, вытекает из его государственного суверенитета» [1].

Следует отличать дипломатической защиты от консульской. Дипломатическая и консульская защита тесно взаимосвязаны, однако в силу особенности их применения различаются. Если дипломатическая защита – это дипломатическая процедура, с помощью которой государства защищает права своих граждан в случае их нарушения международно-противоправным деянием другого государства, в котором они не смогли добиться восстановления своих прав, исчерпав местные средства юридической защиты [14], то в случае с консульской защиты государство оказывает помощи при отстаивании права своих граждан в рамках правовой системы государства пребывания.

В Концепции внешней политики Республики Таджикистан, утвержденной Президентом Республики Таджикистан от 27 января 2015 года, №332 [12], отмечается, что Республика Таджикистан подтверждая свою приверженность международно-правовым актам на основе принципа уважение прав и фундаментальных свобод человека ставить своей задачи обеспечения и защиты прав и свобод, достоинства и интересов граждан Таджикистан внутри и за пределами страны. Концепция является важным дипломатическим и политическим документом Республики Таджикистан, определяющим приоритетные направления внешней политики страны с учетом национальных интересов, в котором для достижения поставленных задач центральную и координирующую роль играет Министерство иностранных дел.

Одним из важных нормативно-правовых актов по защите прав и интересов граждан находящихся за пределами страны является Положении о Министерстве иностранных дел Республики Таджикистан, утвержденном постановлением Правительства Республики Таджикистан 26 декабря 2006 года, №593 [15], в котором закреплены полномочия и задачи Министерства: защита международно-правовыми средствами прав и интересов граждан и юридических лиц Республики Таджикистан за рубежом и содействие развитию связей и контактов с соотечественниками, проживающими за рубежом. Кроме того, в Конституции Республики Таджикистан содержится норма, которая гласит, что «государство сотрудничает с зарубежными соотечественниками» [9]. Проводя сравнительный анализ двух последовательно принимавшихся норм, можно сказать, что данное положение имеет важное значение, так как Республика Таджикистан на конституционном уровне гарантирует защиту и покровительство за пределами страны только своим гражданам, а с зарубежными соотечественниками отмечается исключительно развитию связей и контактов.

Следует отметить, что в законодательстве Республики Таджикистан не существует специального нормативного акта, который в полной мере регулировал отношения государства с соотечественниками, проживающими за рубежом, но термин “соотечественники” используется в Конституции и нормативно-правовых актах, однако не в одном из них не раскрывается содержания данного термина. Из этого можно заключить, что в национальном законодательстве не определено юридический статус соотечественников, проживающими за рубежом, но Республика Таджикистан сохраняет связи с ними, на которых не распространяется её юрисдикция, так как они являются гражданами иностранных государств или обладают статусом лиц без

гражданства проживающих за пределами страны. Действующее законодательство не рассматривает зарубежных соотечественников как граждане Республики Таджикистан.

Венская конвенция о дипломатических сношениях 1961 г. (вступила в силу для Республики Таджикистан 6 мая 1996 года.), как один из основных международных договоров, регулирующих деятельность дипломатических представительств раскрывает функции дипломатических учреждений Республики Таджикистан, которая заключается «в защите в государстве пребывания интересов аккредитуемого государства и его граждан в пределах, допускаемых международным правом» (пункт б, ч. 1 ст. 3) [2]. Кроме этого, в Положении о Посольстве Республики Таджикистан, утвержденное Указом Президента Республики Таджикистан от 23 января 1995 г., №165 есть ряд положений, непосредственно относящаяся к вопросу защиты граждан Республики Таджикистан за рубежом: защита в стране пребывания интересов Республики Таджикистан, ее организаций, представителей, юридических и физических лиц в пределах, допускаемых международным правом, покровительство связям, и контактам с соотечественниками, проживающими в стране пребывания и отдел Посольства, осуществляющий консульское обслуживание внешних сношений Республики Таджикистан со страной пребывания, обеспечивает правовую защиту юридических лиц и граждан Республики Таджикистан, находящихся на территории данной страны [16]. Помимо этого, в пункт б, ч. 7 Положении об основных правах и обязанностях Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Таджикистан, аккредитованного в других государствах, утвержденное Указом Президента Республики Таджикистан от 23 января 1995 г., №165 закреплено обязанности Посла «...защищать права и интересы своей страны, а также права и интересы граждан и организаций Республики Таджикистан, исходя при этом из норм международного права, международных соглашений, участником которых является Республика Таджикистан» [17].

К числу важнейших нормативно-правовых актов, регулирующих деятельности консульских учреждений по защите прав граждан находящихся за пределами страны, относится Консульский Устав Республики Таджикистан утвержденном постановлением Правительства Республики Таджикистан 30 июля 1998 года, №275 [11]. Консульский Устав определяет правовые основы консульской деятельности, права и обязанности консульских должностных лиц по защите прав и интересов граждан и юридических лиц Республики Таджикистан за границей в рамках Венской Конвенции о консульских сношениях.

Характеризуя деятельности консульских учреждений Республики Таджикистан, предусмотренные Венской конвенции о консульских сношениях 1963 г. [2] важно подчеркнуть, что в ней отражены основные задачи направленные на защиту прав и интересов граждан за пределами республики: защита в государстве пребывания интересов граждан в пределах, допускаемых международным правом; выдача паспортов и проездных документов гражданам; оказание помощи и содействия гражданам; охрана интересов граждан; охрана в рамках, установленных законами и правилами государства пребывания, интересов несовершеннолетних и иных лиц; с соблюдением практики и порядка, принятых в государстве пребывания, представительство или обеспечение надлежащего представительства граждан в судебных и иных учреждениях государства пребывания с целью получения, в соответствии с законами и правилами государства пребывания, распоряжений о предварительных мерах, ограждающих права и интересы граждан, если, в связи с

отсутствием или по другим причинам, такие граждане не могут своевременно осуществлять защиту своих прав и интересов, и т.д.

Кроме того, между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией подписаны Консульская конвенция от 17 октября 1996 года [10], в которой нашли отражение общие функции и задачи консульских учреждений Республики Таджикистан по защите прав и интересов граждан на территории Российской Федерации. Важно отметить, что в настоящей Консульской конвенции закреплены функции, сформулированные в ст. 5 Венской конвенции о консульских сношениях 1963 г., но с учетом особенности отношений между Таджикистаном и Россией. На сегодняшний день в системе правовых актов Республики Таджикистан Консульская конвенция с Россией единственная двусторонняя консульская конвенция, хотя положение Венской конвенции о консульских сношениях не запрещает государствам участникам заключать подобные соглашения с другими странами.

В силу конституционного положения, составной частью правовой системы Республики Таджикистан в области защиты прав граждан за рубежом, составляют общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры Республики Таджикистан.

В числе международно-правовых норм регулирующие правовое положение граждан Республики Таджикистан, защиту их прав и интересов за рубежом, относятся: Всеобщая декларация прав человека 1948 г., Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г., Декларация о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают 1985 г., Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека 1995 г., Соглашение СНГ о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защиты трудящихся-мигрантов от 15 апреля 1994 года и др.

В соответствии с международными договорами и законодательством государств пребывания и ст. 7 Конвенции о правовом статусе трудящихся-мигрантов и членов их семей государств-участников Содружества Независимых Государств от 2008 года [7], трудящиеся-мигранты и членов их семей пользуются следующими основными правами: на жизнь, свободу и личную неприкосновенность; на вступление в брак; на равенство с гражданами принимающей Стороны перед законом и судом; на защиту от незаконного вмешательства в личную или семейную жизнь; на защиту от незаконного посягательства на неприкосновенность жилища; на защиту тайны личной переписки или других форм связи; на защиту чести, достоинства и деловой репутации; на защиту принадлежащей на законных основаниях частной собственности; на получение образования; на доступ к культурной жизни и участие в ней; на социальное обеспечение (социальное страхование), кроме пенсионного; на получение безвозмездной скорой (неотложной) медицинской помощи и иной медицинской помощи на возмездной основе; на регистрацию рождения ребенка.

Дипломатические и консульские учреждения Республики Таджикистан оказывают помощи и защиты прав граждан в государстве пребывания, в тех случаях, когда имеют место нарушения прав и интересов, которые закреплены в международных договорах и внутреннем законодательстве иностранного государства. Согласно ст. 10 Декларации о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают от 1985 г., «любому иностранному гражданину должна быть представлена свобода в любое время связаться с консульством или дипломатическим представительством государства, гражданином которого он является, или, при отсутствии таковых, с консульством или

дипломатическим представительством любого другого государства, которому поручено защищать интересы государства, гражданином которого он является, в государстве, в котором он проживает» [3].

Подобное положение закреплены в Конвенции о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей 1990 г., «трудящиеся – мигранты и члены их семей имеют право на получение защиты и помощи со стороны консульских и дипломатических учреждений государства своего происхождения или государства, представляющего интересы этого государства, когда нарушаются права, признанные в настоящей Конвенции» [6]. Вышеизложенное позволяет говорить, о том, что, с целью защиты прав и законных интересов иностранных граждан имеет право обращаться к дипломатическим и консульским учреждениям государства, гражданами которого они являются.

За годы независимости Республикой Таджикистан заключено множество межгосударственных и межправительственных соглашений, в которых содержатся нормы о защите прав и интересов граждан Республики Таджикистан на территории соответствующих иностранных стран, а также договоры о правовом положении граждан Республики Таджикистан и граждан стран, с которыми подписан двусторонний договор [19].

Международно-правовая база сотрудничества Республики Таджикистан в области трудовой миграции имеет важное значение, так как им отведено важное место в правовой системе Республики Таджикистан в области защиты прав граждан за рубежом. Следует отметить, что в двусторонних соглашениях Республики Таджикистан закреплены основные направления международного сотрудничества республики в сфере трудовой миграции, правовую основу которых составляют национальное законодательство Таджикистана и нормы международного права.

Таким образом, проведенный анализ правовые основы деятельности заграничных учреждений Республики Таджикистан в сфере защиты прав трудящихся мигрантов за рубежом позволяет сделать вывод о том, что законодательство нашей страны достаточно обширно, в котором учтены практически все международные обязательства республики. Двусторонние договоры и участия Таджикистана в международно-правовых актах дополняют правовую базу в сфере обеспечения защиты прав и интересов граждан проживающих за рубежом.

В Республике Таджикистан исходя из экономических прав, соблюдение прав человека, развитие международных отношений, а также других международных обязательств, на государственном уровне особое внимание уделяется управлением трудовой миграции граждан в зарубежные страны. Всесторонняя защита прав и интересов граждан Республики Таджикистан проживающих за рубежом является одной из основных задач внешнеполитического ведомства Таджикистана, а также его дипломатических представительств и консульских учреждений.

Литература

1. А.Х. Абашидзе, Аль-Факи Гамиль Хизам Яхья //Дипломатическая и консульская защита: история и современность. Вестник Рудн, сер. Юридические науки, 2001, №2. ст.58
2. Венская конвенции о дипломатических сношениях 1961 года. [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml (Дата обращения: 29.04.2023).

3. Декларация о правах человека в отношении лиц, не являющихся гражданами страны, в которой они проживают, 13 декабря 1985 года. [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/not_nationals_rights.shtml (Дата обращения: 03.05.2023).

4. Закон Республики Таджикистан «О дипломатической службе» от 31 декабря 2014. . [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mmk.tj>. (Дата обращения: 08.05.2023).

5. Закона Республики Таджикистан «О миграции» от 11 декабря 1999. [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mmk.tj>. (Дата обращения: 27.04.2023).

6. Конвенция о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей 1990 г. [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant3.shtml (Дата обращения: 03.05.2023).

7. Конвенция о правовом статусе трудящихся-мигрантов и членов их семей государств - участников Содружества Независимых Государств от 2008 г. [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: <http://cis.minsk.by/reestr2/doc/2554#text> (Дата обращения: 03.05.2023).

8. Конституционный закон Республики Таджикистан «О гражданстве Республики Таджикистан». [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mmk.tj>. (Дата обращения: 27.04.2023).

9. Конституция Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mmk.tj>. (Дата обращения: 27.03.2023).

10. Консульская Конвенция между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией от 17 октября 1996 года. [Электронный ресурс] //Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/901892998> (Дата обращения: 29.04.2023).

11. Консульский Устав Республики Таджикистан [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: <https://mfa.tj/> (Дата обращения: 29.04.2023).

12. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mfa.tj> (Дата обращения: 27.04.2023).

13. Концепция государственной миграционной политики Республики Таджикистан от 8 октября 1998 года, № 411; Концепция трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за границу от 9 июня 2001 года, №242; Концепция привлечения зарубежных соотечественников в качестве партнеров развития отечества от 29 мая 2010 года, №277 // Электронный ресурс: «Адлия»: Централиз. банк правовой информации Республики Таджикистан. Режим доступа: URL: <http://www.adlia.tj>. (Дата обращения: 01.05.2023).

14. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. 3-е изд., перераб. и доп. М., 2005. С. 393.

15. Положение о Министерстве иностранных дел Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] // Режим доступа: URL: <http://mfa.tj> (Дата обращения: 27.04.2023).

16. Положение о Посольстве Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: <https://mfa.tj/> (Дата обращения: 29.04.2023).

17. Положении об основных правах и обязанностях Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Таджикистан, аккредитованного в других государствах.

[Электронный ресурс] //Режим доступа: URL: <https://mfa.tj/> (Дата обращения: 29.04.2023).

18. Послание Президента Таджикистана Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 23.01.2015. Режим доступа: URL: <http://www.president.tj>. (Дата обращения: 13.04.2023).

19. Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о трудовой деятельности и защите прав граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации и граждан Российской Федерации в Республике Таджикистан от 16 октября 2004 года; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Казахстан о трудовой деятельности и защите прав трудящихся-мигрантов, граждан Республики Таджикистан, временно работающих на территории Республики Казахстан, и граждан Республики Казахстан, временно работающих на территории Республики Таджикистан от 5 мая 2006 года; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Кыргызской Республики о трудовой деятельности и социальной защите трудящихся-мигрантов от 6 мая 1998 года; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Беларусь о трудовой деятельности граждан Республики Таджикистан в Республике Беларусь и граждан Республики Беларусь в Республике Таджикистан от 28 октября 2011 года; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Государства Катар в области урегулирования рабочей силы в Государстве Катар; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о порядке пребывания граждан Республики Таджикистан в Российской Федерации от 8 февраля 2013 года; Меморандум о взаимопонимании между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Объединенных Арабских Эмиратов в сфере рабочей силы от 10 октября 2018 года; Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Республики Казахстан о сотрудничестве в области миграции от 14 марта 2018 года.

**АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МУАССИСАҲОИ ХОРИҶИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОҲАИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚҲОИ
МУҲОЦИРОНИ МЕҲНАТӢ ДАР ХОРИҶА**

БАҲОДУР НАЗИР,

номзади илмҳои ҳуқуқӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ
Хадамоти давлатии академии Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.
E-mail: bahodurnazir@gmail.com

Дар мақола асосҳои ҳуқуқии фаъолияти муассисаҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар хориҷа кор ва зиндагӣ мекунад, баррасӣ шудааст. Муаллиф хусусиятҳои ҳифзи ҳуқуқии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар хориҷи кишвар таъкид кардааст.

Калидвожаҳо: намояндагии дипломатӣ, муассисаи консулӣ, ҳифзи ҳуқуқҳои шахрвандон, ҳимояи дипломатӣ ва консулӣ.

**LEGAL BASIS OF THE ACTIVITIES OF FOREIGN MISSIONS OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE RIGHTS
OF MIGRANT WORKERS ABROAD**

BAHODUR NAZIR,

PhD in Law, Associate Professor of the Department of International Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Email: bahodurnazir@gmail.com

The article discusses the legal basis of the activities of foreign missions of the Republic of Tajikistan in the field of protection of the rights of citizens of the Republic of Tajikistan who work and live abroad. The author highlighted the features of legal protection of the rights of citizens of the Republic of Tajikistan abroad.

Keywords: *diplomatic mission, consular office, protection of the rights of citizens, diplomatic and consular protection.*

УДК:336.1(575,3)

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН

ХАИТОВ САИДАЛИ ПОРГИЕВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры
экономического, финансового и антикоррупционного права
Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.
E-mail: saidali.66@list.ru

В статье автором рассматривается развитие налогово-правовой политики в независимом Таджикистане. Характеризуя актуальность исследуемой темы, автор отмечает, что налоговая политика и налоговое право играют весьма значительную роль в деятельности любого государства, причем формы и методы правового регулирования налогообложения тесно связаны с уровнем развития экономики и общества в целом.

Автор также предлагает, что эффективность проводимой государством налоговой политики зависит от выбора и видов налога, социально-экономического положения в стране, различных обстоятельств, налоговых элементов, механизмов, принципов, методов, правовых норм и проводимой идеологии в этом направлении. В целом, автор считает, что степень реализации налоговой политики, зависит от выбора момента применения налогов и ответственности субъектов налоговых правоотношений при взимании налогов, так как чем выше налоги, тем ниже темпы роста экономики.

Автор утверждает, что налоговые механизмы - это особенная часть налоговых отношений, и соответствующие правовые нормы призваны регулировать их с наибольшей эффективностью. Также он отмечает, что нормы права должны ясно и четко отражаться суть налоговых правоотношений. В свою очередь устойчивая государственная политика управления – это гарантом пополнения государственного бюджета. Основное условие эффективного сбора налогов, пошлин и платежей.

Автор, анализируя проблемы, приходит таким выводам, что при обосновании налогово-правовой политики, проводимой в независимом Таджикистане, следует применять те нормы права в налоговой и финансово-экономической сфере, которые уже апробированы в истории, где учтены, традиции правового регулирования и результаты их влияния на правоприменительную практику и на социально-экономическую ситуацию в стране в целом. Государству и уполномоченным органам следует акцентировать внимание не только на содержании правовых норм, регулирующих налогово-финансовые отношения, но и на то, к каким практическим результатам может привести или уже привело их применение.

Ключевые слова: налог, закон, право, бюджет, политика, государство, правовая политика, налогоплательщик, налогово-правовая политика, государства, древний период, средневековье, начало XIX и начало XX в., современный период.

Налоги появились с возникновением государства, а несколько позже начала разрабатываться и правовая политика в сфере налогов. Последняя играла важнейшую роль в государственном управлении, потому что от пополнения казны государства зависело благосостояние общества и каждого его члена.

В юридической литературе авторы условно выделяют четыре периода развития налогообложения: древний период; средневековье; начало XIX и начало XX в.; современный период [18, с. 17].

В советский период налоги являлись «одним из средств, планового распределения и перераспределения национального дохода в интересах коммунистического строительства»[3, с. 308].

В Таджикской ССР уровень налогообложения, соответственно государственной экономической политике был невысоким, и налоги фактически превратились в формальный элемент государственного регулирования. Однако именно в этот период был сделан шаг вперед по развитию национальной экономики, были созданы правовая база налоговой системы и государственный налоговый орган Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан. Законодательная и организационная база налогообложения, сформировавшаяся к концу советского периода развития, стала первоначальной правовой основой для разработки национальной системы налогообложения независимого Таджикистана. Реализация этой (еще советской) налогово-правовой политики в первые тяжелые годы независимости в определенной степени обеспечила средством потребность страны в финансовых ресурсах. Позднее налог собирался в виде определенной доли для обеспечения светского управления.

Актуальность анализируемой нами проблемы заключается в том, что налоговая политика и налоговое право играют весьма значительную роль в деятельности любого государства, причем формы и методы правового регулирования налогообложения тесно связаны с уровнем развития экономики и общества в целом[20, с. 4].

Основными целями налоговой политики являются:

- «эффективная налоговая нагрузка»: кто реально несет бремя того или иного налога (лицо, которое теряет часть своего дохода) и кто от этого выигрывает при отмене или снижении налогов. С течением времени ситуация здесь может меняться, потому что законодателю неизвестны последствия, исходящие от рынка. В данном случае эффективное исполнение налоговых обязательств остается под вопросом, потому что цены на рынке эластичны, а ставки налогов или зарплата бюджетных организаций неэластичны. Как известно, цены на товары определяет рынок, но при этом налоговые ставки могут оставаться неизменными, что в итоге влияет на налоговую нагрузку – она или углубляется, или, наоборот, ослабевает;

- «налоговая капитализация» - это побочное явление, а не прямое, т. е. введенные правительством льготы по виду налога могут способствовать приросту капитала у всех субъектов рынка. Объясняется это тем, что с введением, например, какой-то налоговой льготы в определенной сфере деятельности, она становится привлекательной для внутренних и внешних инвесторов. В результате приток капитала увеличивается, и от этого выгоду имеют все участники рынка и даже лица, которые не имеют никого отношения к этому процессу;

- «оптимальное налогообложение» - характеризуется общей эффективностью, позитивностью, и заключается оно в том, что при правильной реализации принципов справедливости и определенности налогообложений, они становятся выгодны и государству, и определенному налоговому агенту. Но здесь есть негативный момент: налогоплательщики бывают не удовлетворены тем, на что и как расходуются собранные с них налоги, т.е. они сомневаются в стабильности налоговой политики. Исходя, из этого можно утверждать, что сегодня обществу важно одно: в каких размерах граждане должны платить налоги каково их налоговое бремя и на какие цели эти налоги расходуются? Поэтому оптимальным считаем то, что налоги должны расходоваться их природе.

В целом мы считаем, что эффективность проводимой государством налоговой политики зависит от выбора и видов налога, социально-экономического положения в стране, различных обстоятельств, налоговых элементов, механизмов, принципов, методов, правовых норм и проводимой идеологий в этом направлении. В целом, также считаем, что степень реализации налоговой политики, зависит от выбора момента

применения налогов и самое главное от уровня ответственности субъектов налоговых правоотношений при взимании налогов, так как чем выше налоги, тем ниже темпы роста экономики.

Н.Е. Заяц считает, что методологическим условием и предпосылкой выявления сущности налоговой политики являются налоговые отношения [19, с. 70]. С нашей точки зрения все налоговые отношения возникают на основе норм права. Именно с их установлением и начинают развиваться правоотношения, так как в нормах права закрепляется схема взаимодействия субъектов налоговых правоотношений. можно сказать, что правовая норма начинает оказывать воздействие на налоговые отношения, создавая правовую форму.

А.В. Толкушкин по этому поводу отмечает, что налоговые отношения могут существовать только при наличии соответствующего законодательного или другого нормативного акта, т.е. в форме правовых отношений. Основное содержание налогового правоотношения – одностороннее обязательство *налогоплательщика* внести в государственный *бюджет* определенную денежную сумму.

Отсюда и вывод, что налоговая политика государства формируется посредством правовых норм, налоговых механизмов, рычагов управления и др. С.С. Алексеев, определяя механизм правового регулирования, как «систему правовых средств», с помощью, которых реализуется правовая политика, пишет, что с их помощью осуществляется и «регулятивное правовое воздействие на общественные отношения» [17, с. 281]. С точки зрения этого автора, «нормы права, индивидуальные предписания и веления, технико-юридический инструментариум рассматриваются не сами по себе, не во всех своих свойствах и связях, а преимущественно со стороны их активной действенно-регулятивной роли» [2, с. 15].

Нормы права исходят из Конституции и законодательной инициативы Президента страны, зафиксированной в ст. 69 Конституции. В этой статье определяются, основные направления внутренней и внешней политики государства и отмечается, что Президент осуществляет и иные полномочия, в частности направляет повседневную деятельность Правительства Таджикистана в различных сферах экономической, социальной жизни. Согласно ч. 3 ст. 59 Конституции Таджикистана, Правительство республики представляет в Маджлиси намояндагон (Парламент) «Проект Закона о государственном бюджете Республики Таджикистан, об установлении или отмене налогов» [1].

В Таджикистане существуют правовые нормы, регулирующие общественные отношения во всех сферах, в том числе и в сфере налоговой политики государства. Российские ученые М.И. Долакова, С.Г. Зубанова., Д.А. Пашенцева в свою очередь считают, что взаимоотношения между правом и экономикой достаточно сложные и неоднозначные, с учетом диалектической взаимообусловленности этих феноменов. По словам Ю. А. Тихомирова, в современных условиях «право остается декоративной формой реальных управленческих и экономических действий и мало влияет на принятие оптимальных экономических решений». И далее он пишет: «Не право влияет на финансово-экономическую политику, а, напротив, курс финансово-экономической политики определяет динамику правового регулирования, и его реализация сопровождается принятием новых формальных источников права. В этом случае экономика, представленная финансовой сферой, оказывается первичной, а право как инструмент регулятивного воздействия — вторичным» [5, с. 454.].

О том, что экономика – главная причина возникновения и двигатель развития права, писали в основном ученые-материалисты. Так, К. Маркс отмечал, что право

никогда не может быть выше, чем экономический строй и обусловленное им культурное развитие общества[12, с. 19]. Аналогичную позицию занимали и российские последователи марксистского учения. Так, с точки зрения Г.В. Плеханова право, государственный строй и нравственность всякого народа непосредственно и прямо обуславливаются свойственными ему экономическими отношениями[15]. В.И. Ленин также ставил право в зависимость от экономики[10, с. 201].

Но нельзя забывать о том, что сущность правовой политики Республики Таджикистан составляют высшие ценности права и свободы человека и их защита, политическое многообразие, различные формы собственности, в том числе частная собственность, свобода экономической и предпринимательской деятельности, свободная конкуренция в экономике.

В последние годы в нормативно-правовых актах, научных исследованиях, в различных журналистских публикациях, в телевизионных и радиопрограммах соответствующей тематики широко используется понятие «государственная политика». Что же касается понятия «правовая политика», то это тоже достаточно распространенный термин, но что примечательно, сам этот термин в нормативно-правовых актах никак не определяется.

В юридических же исследованиях оно трактуется по-разному. Большинство ученых считает, что под правовой политикой следует понимать политику государства в области развития права, это правовая стратегия и тактика развития общества и государства. Все эти правовые идеи, принципы, нормы составляют единую систему, в рамках которой происходят реализация и развитие властных требований, права в общественной и государственной жизни.

Правовая политика также предполагает научно обоснованную и последовательную деятельность государства по формированию современного правового механизма, способствующего реализации таких целей, как обеспечение прав и свобод человека и гражданина, укрепление законности и правопорядка, создание правового государства, граждане которого отличаются высоким уровнем правосознания.

Можно сказать, что под правовой политикой понимается совокупность идей, мер, целей, программ, методов и механизмов, осуществляемых в налоговой сфере с применением и посредством правовых норм.

В целом правовая политика направлена на формирование, обеспечение, корректировку правовых средств. Она призвана воздействовать на механизмы правового регулирования в различных сферах деятельности государства, в том числе и в области налогов [4, с. 264-265].

В данном случае мы можем говорить о так называемой налоговой политике, выражающейся в целенаправленной системе экономических, правовых, организационных и контрольных мер в области налогов и налогообложения. Реализация этой политики государством считается одним из приоритетных направлений его социально-экономической и организационно-правовой политики.

Правовая политика государства в сфере налогов (как части всей экономической сферы) реализуется с помощью юридических и неюридических средств. Что касается юридических средств, то здесь приоритет имеют нормативно-правовые и подзаконные акты. По мнению В.Е. Вавилин, «налоговая политика - это целенаправленная система экономических, правовых, организационных и контрольных мер в области налогов и налогообложения» [6, с. 21].

В.П. Вишневский тоже считает, что государственная политика в сфере налогов - это часть экономической политики, направленной на выполнение задач в определенных сферах человеческой деятельности, поставленных перед исполнительными органами государственной власти.

Как мы знаем, ни одно государство не может существовать без взимания налогов. Соответственно этой аксиоме, мы сформулировали свое определение налога: «Налог это законодательно установленный обязательный, индивидуально безвозмездный денежный платеж, взимаемый с организаций и физических лиц в форме отчуждения принадлежащего им имущества с целью обеспечения расходов публичной власти и поступающий в специальные бюджетные или внебюджетные фонды»[20, с. 151] Здесь можно вспомнить слова одного из основоположников анархизма П. Прудона, который отрицая ценность государственных институтов, подчеркивал, что вопрос о налоге – это вопрос о государстве: налоги поступают в казну государства для финансирования деятельности органов государственной власти. Из этого следует, что низкий уровень исполнения налоговых обязательств мешает государство возможность реализации своих функций, в первую очередь социальной функции. В итоге законодателю приходится искать новые правовые формы и решения, способствующие перераспределению имеющихся ресурсов, их аккумуляции на наиболее важных направлениях. Здесь уместно привести слова Фридриха II о том, что финансы являются «пульсом государства», «нервом страны», и государь, правильно это понимающий, будет всегда преобладать над другими государями – иметь еще деньги (den letzten Thaler) при заключении мира все равно что выиграть сражение[11, с. 66].

Таким образом налоги являются признаком любого государства как с рыночным, так и с нерыночным типом хозяйствования, т. е. налоги — это элемент экономической культуры общества, в связи с чем о них можно говорить, как о феномене человеческой цивилизации, как о ее неотъемлемой части.

Налоги - это необходимое звено экономических отношений в обществе. По мере развития и изменения общества, его экономической и государственной составляющих, преобразуется и налоговая система. В современном обществе налоги - основная форма доходов государства. Кроме этой фискальной функции налоги используются и для экономического воздействия государства на общественное производство, его динамику и структуру.

По мнению Н.И. Матузова, правовая политика осуществляется в первую очередь государством [14, с. 11]. Соответственно и поиск новых правовых форм в налоговой, бюджетной, финансово-контрольной сферах является обязанностью государства, его уполномоченных органов. М.М. Карабеков пишет, что рядовые граждане в управлении государством участвуют опосредованно - через своих представителей или путем референдума. В формировании правовой политикой принимают участие и ученые-юристы, исследования которых могут быть положены в основу разработки и принятия нормативно-правовых актов [8, с. 81].

Согласно установленным положениям ст. 15 Конституционного закона «О Правительстве Республики Таджикистан», и ст. 27 Закона «О государственных финансах Республики Таджикистан», реализация единой финансовой, кредитной, денежной и налоговой политики обеспечивается Правительством, Министерством финансов Министерством экономического развития и торговли Республики Таджикистан, Национальным банком Таджикистана, Налоговым комитетом и Таможенной службой при Правительстве республики.

Благодаря проводимой политике государства и регулирующим законам в сфере налогов, финансов, кредитно-денежной и таможенной политики в стране царят мир, стабильность и полное единство. Лидер нации, уважаемый Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем Послании «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» Маджлиси Оли Республики Таджикистан отмечал, что высшей целью государства и Правительства страны является регулярное повышение уровня и улучшения качества жизни народа. При этом Президент подчеркнул, что за последние пять лет уровень благосостояния народа постепенно повышался и денежные доходы населения с 41,1 млрд. сомони в 2018 года достигли 87 млрд. сомони в 2022 г., т. е. увеличились в 2,1 раза. Средняя заработная плата в стране увеличилась в 1,5 раза, а размер максимальной пенсии - в 1,3 раза. В результате чего уровень бедности с 27,4% в 2018 г. снизился до 22,5% в 2022 г. Общий объем расходов государственного бюджета на социальные сферы с 9,1 млрд сомони в 2018 г. увеличился до 14,7 млрд. сомони в 2022 г., или на 62%[16].

В целом налогово-правовая политика страны формируется и реализуется на основе Налогового кодекса (принимался в 1998, 2004, 2012гг. и в новой редакции 2021 гг.), как основного нормативно-правового акта, полностью регулирующей налоговые правоотношения.

Принят Правительством страны и законы по реализации налоговой политики Таджикистана «О государственном бюджете Республики Таджикистан», «О государственной пошлине», «Об иных обязательных платежах в бюджет», а также Налоговые, Таможенные кодексы, Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028гг., Программа развития налогового администрирования на 2020-2025гг., ряд постановлений Правительства РТ, поддерживающих реализацию правовой политики государства в области налогов и налогообложения: «О Правилах налогообложения индивидуальных предпринимателей, осуществляющих деятельность на основании патента или свидетельства»; «О Порядке эксплуатации контрольно-кассовых машин с фискальной (контрольной) памятью (в том числе при сделках платежными картами и штрих-кодами), технических требованиях к контрольно-кассовым машинам с фискальной (контрольной) памятью, а также требованиях к компьютерным системам контроля услуг мобильной связи и электронных услуг»; «О перечне документов, представляемых в таможенные органы для освобождения ввозимых товаров от уплаты налога на добавленную стоимость и таможенной пошлины»; «О Перечне технических средств усиления и специальной продукции для инвалидов, поставки и ввоз которых освобождены от уплаты налога на добавленную стоимость и таможенной пошлины». Одним из важнейших стало Постановление «О Правилах налогообложения лиц, осуществляющих деятельность на основании патента или свидетельства», в котором дается перечень видов деятельности, для осуществления которых требуется получение патента, и регионального коэффициента, регламентирующего размер платежа за патент на территории районов и городов. Также данное постановление определяет Правила налогообложения деятельности на основании свидетельства.

Ключевую роль в формировании и реализации налогово-правовой политики играет бюджетное законодательство. В тоже время Таджикистан признал ряд международных нормативно-правовых актов, на основе которых его Правительством были заключены договоры и соглашения об избежании двойного налогообложения и уклонении от уплаты налогов с доходов и капитала с более чем 25 государствами

ближнего и дальнего зарубежья, с которыми страна имеет торгово-экономические взаимоотношения.

Политика Правительства Республики Таджикистан в налоговой сфере прямо ориентирована на поддержку малого и среднего предпринимательства, новых производственных предприятий и других субъектов хозяйствования. Лидер нации уважаемый Президент РТ Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли РТ отметил, что до сегодняшнего дня предпринимателям и другим хозяйствующим субъектам предоставлено 120 налоговых и таможенных льгот и привилегий, а количество структур, занимающихся государственной регистрацией предпринимательской деятельности, снизилось с 4 до 1. Обслуживание в этой сфере бесплатное. В 2022 г. использованные средства налоговых и таможенных льгот составили более 12 млрд. сомони. Одним из важных аспектов политики проводимой государством в сфере налогов является оптимизация налоговых баз и ставок с целью сокращения количества налогов и налогового бремени. В упомянутом выше Послании Президента страны, говорилось о том, что были снижены и аннулированы нормы 5 видов налогов, и как результат этого, с 2022 г. более 1,5 млрд. сомони сохраняются в государственные фонды с целью поддержки субъектов предпринимательства. В результате в 2022 г. количество субъектов предпринимательства достигло 339 тыс., что на 76 тыс. больше, чем в 2018 г. [16]. Все это свидетельствует о реализации верно выбранной налоговой политики в стране.

В Посланиях Лидера нации Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона внимание неоднократно заострялось и на недостатках в деятельности налоговых и финансовых органов. Устранять их Глава государства предложил путем правового регулирования. Например, в своем очередном послании Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон среди прочего подчеркнул, что правовые нормы в налоговой сфере до сих пор окончательно не определены. Таким образом, Глава государства Таджикистана однозначно доказывает необходимость принятия новых законов в сфере налогообложения и внесения необходимых изменений, в частности в Закон Республики Таджикистан «О банках и банковской деятельности». Всё это должно способствовать развитию демократических процессов в обществе и регулированию налоговых и финансовых преобразований.

Внесение изменений и дополнений в действующие законы является частью законотворческой деятельности, правовой политики, развития налогового права. Например, только в 2010-2016 гг., по инициативе Основателя мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона было внесено более 60 изменений в действующие законы. Это свидетельствует, с одной стороны, об активном развитии законодательства, а с другой - об эффективности законодательных инициатив Главы государства, и необходимости совершенствования законов страны в различных экономических сферах.

Говоря о значении права для развития общества, Президент Таджикистана в числе прочего отмечает: «В современном цивилизованном обществе закону принадлежит неоспоримая роль и положение как средства регулирования всех сторон жизни общества, ибо развитие и прогресс общества возможны только при правовом и справедливом регулировании общественных отношений»[7, с. 31].

С целью упрощения налоговых сборов и пошлин, о чем говорилось в Послании Лидера нации, Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли РТ, их решения было сократить. Так, согласно действующему Налоговому кодексу, качество налогов в стране сократилось с 21 до 7 в первом Налоговом кодексе (1998г.) говорилось о 4 местных и 17

республиканских налогах, а в нынешнем Налоговом кодексе (2021г.) – о 1 местных и 6 республиканских.

Следует отметить, что 20 июня 2019г. вышел Указ Президента Республики Таджикистан (№АП-1236) о необходимости разработки нового НК РТ, и с 1 января 2022 г. он уже вступил в силу.

Этот новый Налоговый кодекс Республики Таджикистан, утвержденный Законом РТ от 23 декабря 2021 г. №1844, значительно отличается от ранее действовавших требований и правил.

Особо сказать и о Концепции цифровой экономики, которая была разработана на основе Послания Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан от 26 декабря 2018г.» и в соответствии с Постановлением Республики Таджикистан от 31 января 2019 г. №39 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2018 г. и задачах на 2019 г.». Настоящая концепция способствует стабильному обеспечению и широкому применению электронных документов при взаимодействии с налоговыми органами. Адаптированные к концепции положения льготных налоговых систем, рынок ценных бумаг и деятельность свободных экономических зон, до специализированные системы и нормативные правовые акты, принятые Правительством страны.

В действующем НК РТ закреплены новые привилегии, где некоторые объекты освобождены от налогообложения:

- ✓ (в разделе налога на прибыль): - в отношении доходов в виде заработной платы, получаемых инвалидами с детства и инвалидами I группы;
- ✓ (в разделе НДС): - в отношении ввоза и дальнейшей поставки сельскохозяйственной техники, запасных частей и изделий усовершенствования сельскохозяйственных машин и механизмов, запасных частей и изделий усовершенствования легковых, грузовых автомобилей и вилочных погрузчиков, ввозимых монтажными предприятиями (изготовителями) для производства;
- ✓ (в разделе налогов на имущество): - в отношении сезонных теплиц возле двора;
- объекты недвижимости одиноких пенсионеров, или проживающие с несовершеннолетними детьми, ребенком–инвалидом, многодетных семей, в которых умерли один или оба родителя и проживают пять и более детей, родителей и вдов (вдовцов), детей военнослужащих и сотрудников органов внутренних дел, погибших при исполнении служебных обязанностей до достижения ими 16-летнего возраста;
- приусадебные сезонные теплицы.
- в отношении недвижимого имущества родителей, супругов (вдовцов или вдов) и детей в возрасте до шестнадцати лет военнослужащих и сотрудников органов внутренних дел, погибших при исполнении служебных обязанностей.

Действующий Налоговый кодекс предусматривает специальный налоговый режим: для физических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью на основании патента или свидетельства; для субъектов малого предпринимательства; для производителей сельскохозяйственной продукции (единый налог); для субъектов игорного бизнеса.

Конечно, в реализации налоговой политики республики существуют свои проблемы. Но прежде чем говорить о них, отметим, что налогово-правовая политика – это составная часть правовой политики государства и проблемы налоговых правоотношений, можно анализировать только после изучения механизмов политики

управления, функций, полномочий сотрудников налоговых и исполнительных органов государственной власти.

Если говорить о налоговых механизмах то они представляют собой инструмент реализации государственной политики в сфере налогов и финансов и включают методы, способы, и критерии, с помощью которых реализуется налоговая финансовая политика государства. По данному контексту можно отметить, что еще в Древней Греции принимались законы, содержавшие в себе элементы [13, с. 41], поэтому налоговые механизмы на основе своих элементов выступают как инструмент реализации государственной политики в сфере налогов и финансов.

Налоговые механизмы - это особенная часть налоговых отношений, и соответствующие правовые нормы призваны регулировать их с наибольшей эффективностью.

Нормы права должны ясно и четко отражаться суть налоговых правоотношений. В свою очередь устойчивая государственная политика управления – это гарантом пополнения государственного бюджета. Основное условие эффективного сбора налогов, пошлин и платежей.

С целью упрощения порядка государственной регистрации индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, регистрация отнесена к компетенции Налогового комитета при Правительстве Республики Таджикистан. Ее правовые основы заложены в Законе РТ «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей».

Согласно настоящему закону, государственная регистрация осуществляется уполномоченным органом на основе принципа «Единого окна» без проведения юридической экспертизы, что предполагает следующее: для регистрации заявитель представляет документы, предусмотренные Налоговым кодексом только в орган, осуществляющий государственную регистрацию, по местонахождению юридического лица (место проживания руководителя юридического лица), место проживания (деятельности) индивидуального предпринимателя, местонахождению филиала или представительства иностранного юридического лица (место проживания руководителя филиала или представительства иностранного юридического лица). Заявитель несет ответственность, в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, за достоверность представленных документов и полноту содержащихся в них сведений.

Следовательно, согласно требованиям вышеуказанного закона, в орган регистрации представляются только те документы, которые предусмотрены данным законом. В ст. 11 Закона РТ «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» установлен перечень соответствующих документов. Однако на практике орган регистрации все же требует документы, не предусмотренные законом. Требование же это закреплено Постановлением Правительства РТ «О Правилах государственной регистрации юридических лиц, индивидуальных предпринимателей, филиалов и представительств юридических лиц» (от 2 ноября 2013 г., №493).

Нельзя не отметить и тот факт, что в своих посланиях Лидер нации Эмомали Рахмон уделил особое внимание укреплению налоговой системы, внедрению системы налогообложения в электронном виде в рамках «Единого окна», ускорению перехода к цифровой экономике и развитию электронной кооперации.

Анализ научной литературы по анализируемой нами проблеме показал, что всем налоговым системам развитых стран свойственны следующие основные черты:

- поиск путей увеличения налоговых доходов государства;

- выработка таких форм налоговой политики, которые способствовали бы формированию и усилению экономической деятельности;
- учет в формировании систем налогообложения простоты расчета тех или иных налогов, возможностей их эффективного сбора, возможностей сохранения стабильности налогообложения;
- построение налоговых систем на базе общепринятых принципов экономической теории о равенстве, справедливости и эффективности налогообложения[9, с. 97].

В заключении отметим, что при обосновании налогово-правовой политики, проводимой в независимом Таджикистане, следует применять те нормы права в налоговой и финансово-экономической сферах, которые уже апробированы в истории, учитывать, традиции правового регулирования и результаты их влияния на правоприменительную практику и на социально-экономическую ситуацию в стране в целом. Государству и уполномоченным органам следует акцентировать внимание не только на содержании правовых норм, регулирующих налогово-финансовые отношения, но и на то, к каким практическим результатам может привести или уже привело их применение.

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан. -Душанбе, 2016. ММК.tj
2. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация // Советское государство и право. - 1987.-№6. -С. 15.
3. Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. -М., 1974. Т.4. -С. 308.
4. Вавилин В.Е. Правовая политика в сфере защиты гражданских прав // Российская правовая политика / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. -М., 2003. -С. 264-265.
5. Долакова М.И., Макка И., Зубанова С.Г., Светлана Г., Пашенцева Д.А., Дмитрий А. 2018. Правовые основы реализации финансовой политики государства в Российской империи второй половины XIX века. //Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 4: <https://doi.org/10.21638/spbu.14.2018.401>. -С. 454. 452–466 с.
6. Евстигнеев Е.Н., Викторова Н.Г., Харченко Г.П. Основы налогообложения и налоговое законодательства. -СПб.: Питер, 2004. -С.21.
7. Законодательные инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмана и их значение в развитии независимого государства. 3-е изд., с дополн. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 244 с.
8. Карабекова М.М. Правовые акты как средства формирования и реализации правовой политики: Дис. ... к.ю.н. Краснодар, 2010. С. 81.
9. Куксин И.Н. Налоговая политика России : Теорет. и ист.-правовой анализ : Дис. ... д. ю. н. - Санкт-Петербург, 1998. –С. 97 - 378 с.
10. Ленин В.И. Полн. собр. соч. -М.: Прогресс, 1984. Т.33., -С. 201.
11. Лебедев В.А. Финансовое право. Том I. Вып. 1. СПб., 1882. -С.66.
12. Маркс К. Критика Готской программы // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 19. -С. 19.
13. Матузов Н.И., Малько А.В. Политология для юристов: Курс лекций. –М.: «Юристь». 1999. -С. 41.
14. Матузов Н.И. Понятие и основные приоритеты российской правовой политики // Правоведение. 1997. № 4. -С. 11.
15. Плеханов Г.В. О материалистическом понимании истории. (Электронный адрес: http://www.revolucia.ru/plehanov_o_mater_ponimanii_istorii.html - последнее посещение: 12.10.2014).

16. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». (<http://panjakent.sud.tj/ru/> Электрончй ресурс дата обраоения 06.04.2023 г.)

17. Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. -С. 281.

18. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов. -М., 1996. -С. 17.

19. Теория налогов: Учеб. / Н.Е. Заяц. – Мн.: БГЭУ, 2002. –С. 70. – 220 с.

20. Хайтов С.П. Становление и развитие налогового законодательства в Таджикистане (вторая половина XIX - начало XXI вв.). Дис. ... к. ю. н. – Душанбе, 2011. – С. 151.- 208 с.

ТАЪРИХИ РУШДИ СИЁСАТИ ҲУҚУҚИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҲАЙТОВ САИДАЛӢ ПОРГИЕВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Наҳимов, 64/14.

E-mail: saidali.66@list.ru

Мақола ба рушди сиёсати ҳуқуқи андоз дар Тоҷикистони соҳибистиқлол баҳишида шудааст. Муаллиф мубрамияти мавзӯи баррасишавандаро мавриди омӯзиши ва тавсиф қарор дода, қайд мекунад, ки сиёсати андоз ва қонунгузори андоз дар фаъолияти ҳар як давлат нақши хеле муҳим доранд ва шаклу усулҳои танзими ҳуқуқи андозбандӣ бо сатҳи рушди давлатдорӣ алоқамандии зич доранд, ки иқтисодиёт ва умуман ҷамъият аз сатҳи инкишофи он вобастагӣ дорад.

Муаллиф инчунин пешниҳод менамояд, ки самаранокии сиёсати андозии пешгирифтаи давлат аз интиҳоб ва навъҳои андоз, вазъи иҷтимоию иқтисодии кишвар, ҳолатҳои гуногун, унсурҳои андоз, механизмҳо, принципҳо, усулҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва идеологияи пешгирифтаи он дар ин самт вобаста аст. Дар маҷмӯъ, муаллиф чунин мешуморад, ки дараҷаи татбиқи сиёсати андоз аз интиҳоби лаҳзаи татбиқи андозҳо ва аз ҳама муҳимаи, ба сатҳи масъулияти субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқи андоз ҳангоми ситонидани андозҳо вобаста аст, чунки чи қадаре ки андозҳо баланд гарданд, ҳамон қадар суръати рушди иқтисодӣ паст мегардад.

Муаллифи мақола таъкид мекунад, ки механизмҳои андоз ҷузъи махсуси муносибатҳои андоз мебошанд ва меъёрҳои ҳуқуқи дахлдор барои танзими онҳо бо самаранокии бештар пешбинӣ шудаанд. Дар асоси ин ӯ қайд мекунад, ки меъёрҳои ҳуқуқ бояд моҳияти муносибатҳои ҳуқуқи андозро равшан инъикос намоянд. Дар навбати худ, сиёсати устувори идоракунии давлатӣ кафили пур кардани буҷети давлатӣ мебошад. Шарти асосии ситонидани самарабахши андоз, боҷ ва пардохтҳо мебошад.

Хулоса, муаллиф бо таҳлили масъала дар хотима ба чунин хулоса меояд, ки он меъёрҳои ҳуқуқие, ки дар соҳаи андоз ва ҳаёти молиявӣ иқтисодӣ, ки аллакай дар таърих санҷида шудаанд, ҳангоми асосноксозии сиёсати ҳуқуқи андозии пешгирифта дар Тоҷикистони соҳибистиқлол, бояд татбиқ гарданд. Анъанаҳои танзими ҳуқуқӣ ва натиҷаҳои таъсирбахши онҳоро дар якҷоягӣ бо амалия дар мавриди татбиқ намудани ҳуқуқ ва умуман вазъияти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба назар гиранд. Давлат ва мақомоти ваколатдор бояд на танҳо ба мазмуни меъёрҳои ҳуқуқи танзимкунандаи муносибатҳои андоз ва молия, балки ба он низ таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд, ки татбиқи онҳо ба кадом натиҷаҳои амалӣ метавонад расонад ё аллакай оварда расонид.

Калидвожаҳо: андоз, ҳуқуқ, қонун, буҷет, сиёсат, давлат, сиёсати ҳуқуқӣ, андозсупоранда, сиёсати андоз ва ҳуқуқ, давлат, давраи қадим, асрҳои миёна, ибтидои асри XIX ва ибтидои асри XX, давраи нав.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF TAX - LEGAL POLICY IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHAI TOV SAIDALI PORGYEVICH,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the
Department of Economic, Financial and Anti-Corruption Law of the
Tajik State Financial and Economic University.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov st.
E-mail: saidali.66@list.ru

In the article the author considers the development of tax and legal policy in independent Tajikistan. Describing the relevance of the topic under study, the author notes that tax policy and tax law play a very significant role in the activities of any state, and the forms and methods of legal regulation of taxation are closely related to the level of development of the economy and society as a whole.

The author also suggests that the effectiveness of the tax policy pursued by the state depends on the choice and types of tax, the socio-economic situation in the country, various circumstances, tax elements, mechanisms, principles, methods, legal norms and the ideology pursued in this direction. In general, the author believes that the degree of implementation of the tax policy depends on the choice of the moment of application of taxes and, most importantly, on the level of responsibility of the subjects of tax legal relations when levying taxes, since the higher the taxes, the lower the economic growth rate.

The author of the article argues that tax mechanisms are a special part of tax relations, and the relevant legal norms are designed to regulate them with the greatest efficiency. Based on this, he notes that the rules of law should clearly and clearly reflect the essence of tax legal relations. In turn, a sustainable state management policy is a guarantor of replenishment of the state budget. The main condition for the effective collection of taxes, duties and payments.

In conclusion, analyzing the problems, the author comes to the following conclusions that when substantiating the tax and legal policy pursued in independent Tajikistan, one should apply those rules of law in the tax and financial and economic spheres that have already been tested in history, take into account the traditions of legal regulation and the results of their influence on law enforcement practice and on the socio-economic situation in the country as a whole. The state and authorized bodies should focus not only on the content of the legal norms governing tax and financial relations, but also on what practical results their application can lead or has already led to.

Keywords: *tax, right, budget, administrative, responsibility, offence, taxpayer, legal policy in the field of taxes, states, ancient period, the Middle Ages, the beginning of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, modern period.*

УДК: 340

**САРЧАШМА ВА БАӢНГАРИ СОӢИБИХТИӢРИИ ДАВЛАТӢ: НАЗАРДОШТИ
НУҚТАӢОИ НАЗАРИ ГУНОГУНИ ИЛМӢ**

ШАРИФЗОДА САӢДӢ ШАРИФ,

дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 900-99-59-09. E-mail: Sadi_m_90@mail.ru

Масъалаи сарчашма ва баӢнгари соӢибихтиӢрии давлатӢ яке аз масъалаҳои муҳим, рӯзмарра ва мубоҳисавӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки то имрӯз вобаста ба масъалаи мазкур таҳқиқоти илмӣ анҷом дода нашудааст. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур мафҳумҳои “сарчашмаи соӢибихтиӢрӣ”, “баӢнгари соӢибихтиӢрӣ”, мазмун, моҳият, муҳиммият ва таносуби онҳо мавриди таҳлилу омӯзиши қарор дода шудааст. СоӢибихтиӢрии давлатӢ ҳамчун падидаи муҳими илми назарияи давлат ва ҳуқуқ дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вучуд омадааст, зеро бидуни шароити мувофиқ ба вучуд омадани соӢибихтиӢрии давлатӢ ғайриимкон аст. Мисли ҳама гуна зухуроте, ки дар чараёни рушди таҳаввулот ба вучуд омадааст, соӢибихтиӢрӣ низ сарчашмаи пайдоиши худ ва нуқтаи ибтидоии ташаккули худро дорад. Дар мақолаи мазкур нуқтаҳои назари муҳаққиқон ва назарияҳои умумиэътирофшудаи пайдоиши давлат дар хусуси соӢибихтиӢрӣ мавриди таҳқиқот ва таҳлилу омӯзиши қарор гирифта, муаллиф андешаҳои худро ибраз намудааст.

Калидвожаҳо: соӢибихтиӢрӣ, соӢибихтиӢрии давлатӢ, хусусиятҳо, сарчашмаи соӢибихтиӢрӣ, баӢнгари соӢибихтиӢрӣ, нуқтаҳои назар, назарияҳо.

СоӢибихтиӢрии давлатӢ ҳамчун падидаи муҳими илми назарияи давлат ва ҳуқуқ дар натиҷаи инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вучуд омадааст. Зеро бидуни шароити мувофиқ ба вучуд омадани соӢибихтиӢрии давлатӢ ғайриимкон аст. Мисли ҳама гуна зухуроте, ки дар чараёни рушди таҳаввулот ба вучуд омадааст, соӢибихтиӢрӣ низ сарчашмаи пайдоиши худ ва нуқтаи ибтидоии ташаккули худро дорад. Аз ин рӯ, масъалаи сарчашмаи соӢибихтиӢрии давлатӢ муҳим ва мубоҳисавӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанию хоричӣ мебошад.

СоӢибихтиӢрӣ бидуни дастгирии воқеии баӢнгаре, ки манфиат ва иродаи ӯро ифода мекунад, вучуд дошта наметавонад. Бинобар ин, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр хуб ва бо маврид зикр шудааст, ки дар Тоҷикистон халқ баӢнгари соӢибихтиӢрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӢ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад[5]. Мазмуну моҳияти меъёри мазкур шаҳодати он аст, ки дар Тоҷикистон халқ баӢнгари соӢибихтиӢрӣ буда, ҳокимияти давлатиро бевосита ва ё бавоситаи вакилони худ амалӣ месозад, манфиат ва иродаи халқ дар мадди аввал қарор дорад.

Истилоҳи «сарчашма» ва «баӢнгар» дар тавсифи моҳияти соӢибихтиӢрии давлатӢ муҳим ва зарур мебошад, чунки таърифи онҳо ба мо имкон медиҳад, ки соӢибихтиӢриро ҳамчун сифати объективи муқарраршудаи давлат дарк намоем.

Истилоҳи «сарчашма» ҳамчун «он чизе, ки чизеро ба вучуд меорад, аз кучо чизе ба вучуд меояд» муайян карда мешавад. «БаӢнгар» касест, ки ба чизе вобаста шуда, метавонад, ҳамчун нишондиҳанда, намояндаи касе ва ё чизе хизмат намояд[7, с. 257].

Бояд қайд намоям, ки мафҳумҳои «сарчашмаи соӢибихтиӢрӣ» ва «баӢнгари соӢибихтиӢрӣ» маъноҳои гуногун доранд. Бо вучуди ин, фикру андешаҳои гуногун оид ба ин масъала ҷойд дорад. Масалан, М.В. Баглай қайд мекунад, ки «СоӢибихтиӢрии давлатӢ дар асоси соӢибихтиӢрии халқ ба вучуд омадааст, зеро халқ созанда ва баӢнгари давлат буда, ташкили ҳокимияти давлатӢ аз иродаи халқ вобаста аст» [1, с.

215]. Л.Ю. Черняк сарчашмаи соҳибхитиёриро бо се маънои асосӣ: гнесеологӣ, моддӣ ва сиёсӣ-ҳуқуқӣ таҳлил менамояд[15, с. 99]. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки сарчашмаи сиҳибхитиёрӣ ба маънои гнесеологӣ ҳамчун манбаи ба даст овардани дониш дар бораи соҳибхитиёрӣ дарк карда мешавад. Инҳо доктринаҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ мебошанд. Сарчашмаи дониш дар бораи истиқлолият ва соҳибхитиёрӣ падидаҳои гуногун мебошанд. Барандаи соҳибхитиёрӣ ба маънои гнесеологӣ аҳамияти илмӣ надорад.

Ба маънои моддӣ, ба андешаи Л. Черняк, манбаи соҳибхитиёрӣ ҳамчун шартҳои моддии (воқеии) амалӣ гардонидани соҳибхитиёрии давлатӣ фаҳмида мешавад. Ба ин маънӣ се навъи асосҳои соҳибхитиёрӣ вучуд доранд: сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Асоси истиқлолияти сиёсиро метавон ҳамчун мавҷудияти низоми мутараққӣ ва устувори сиёсӣ муаррифӣ кард, ки сифати онро муносибати байни институтҳои алоҳидаи он (давлат, хизбо ва ғ.) муайян мекунад. Асоси соҳибхитиёрии иқтисодиро низоми воқеии иқтисодиёт, низоми моликият, инчунин захираҳои воқеии моддии давлат (захираи тиллою сармоя, сарватҳои зеризаминӣ ва ғ.) номидан лозим аст. Асоси ҳуқуқии соҳибхитиёрӣ бошад, ин низоми қонунгузорию дохилӣ ва ҳуқуқи байналмилалӣ фаҳмида мешавад.

Қайд кардан зарур аст, ки соҳибхитиёрӣ як падидаи ҷудонашавандаи ҷомеа ва давлат аст, аз ин рӯ, сарчашмаи соҳибхитиёриро метавон ба маънои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ низ баррасӣ кард. Бо назардошти ин, оид ба масъалаи мазкур нуқтаҳои назар ва назарияҳои зиёд ва гуногун мавҷуд мебошад. Масалан, Л.Ю. Черняк ақидаҳои олимону муҳаққиқонро дар бораи сарчашмаи соҳибхитиёрӣ чунин тасниф менамояд:

1. Инкишофи анъанавии ҳуқуқи фитрӣ дар ҳуқуқ назарияи пайдоиши ҳокимияти халқро ба вучуд оварда, сарчашмаи соҳибхитиёрӣ дар иродаи халқ ифода меёбад. Дар таълимоти муосири сиёсӣ ҳуқуқӣ, амалияи конституционӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ ҳукмфармо.

2. Мувофиқи нуқтаҳои назари В. С. Шевцов, С. Р. Вихарев сарчашмаи соҳибхитиёрӣ дар ҳокимияти давлатӣ дида мешуд. Ин мавқеъ ба андешаи В.И. Ленин ҳокимияти давлатӣ дар низоми умумии ташкили давлат дар навбати аввал меистад ва ҳамаи ташкилотҳои дигар ба он пайравӣ мекунанд.

3. Дар давлатҳои монархиявӣ, монарх чун анъана сарчашмаи ҳокимият ва соҳибхитиёрӣ эътироф карда мешавад. Ваколатҳои ӯ аввалиндараҷа буда, вай вазифаи худро, чун қоида, тавассути мерос ба даст меорад ва онро яқумр ишғол мекунад.

4. Баъзан барои асоснок кардани соҳибхитиёрии давлатҳои федеративӣ, ки онҳо дар асоси назарияи шартномавии пайдоиши субъектҳои федератсия ташкил мешаванд, истиқлолияти онҳо сарчашмаи соҳибхитиёрӣ эътироф карда мешаванд[14, с. 41].

5. Назарияи синтетикӣ тасдиқ мекунад, ки соҳибхитиёрии миллии федератсия сарчашмаи дучанд дорад: иродаи тамоми аҳолии давлати федеративӣ ва аҳолии субъектҳои федератсия асоси соҳибхитиёрии давлат мебошад[3, с. 15]. Соҳибхитиёрии халқ ё соҳибхитиёрии миллии дар робита бо халқ фаҳмида мешавад.

Ақида ва назарияҳои болозикр дар бораи сарчашмаи соҳибхитиёрӣ комил нест, чунки соҳибхитиёрӣ категорияи баҳсбарангез буда, назари ягона вучуд надорад. Бо вучуди рушди илмӣ равишҳои дар боло зикршуда, бояд гуфт, ки аксар вақт сарчашма ва баёнгари соҳибхитиёрӣ ба як мазмун фаҳмида мешаванд. Асоси давлати ташаккулёфта ҳамчун сарчашма эътироф карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар ин ҷо ихтилоф вучуд дорад. Сарчашмаи соҳибхитиёрӣ бояд берун аз давлат бошад ва вақте ки давлат аллакай ба вучуд омадааст, танҳо баёнгари соҳибхитиёрӣ вучуд дорад, яъне, касе, ки ҳокимияти давлатиро дар даст дорад. Дар дебочаи Конститутсияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки халқи Тоҷикистон, қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитӣрии давлати худ ва рушду камоли онро дарк намуда, озода ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф мекунад[5]. Аз ин меъёри конституционӣ бармеояд, ки баёнғари соҳибхитӣрии давлат ин халқ мебошад, зеро таъмини соҳибхитӣрӣ ва рушду камоли давлат вазифаи халқ эътироф шудааст. Бо дарназардошти ин, барои тавсифи сарчашмаи соҳибхитӣрӣ мебошад назарияҳои пайдоиши давлатро таҳлил ва омӯخت, зеро, маҳз бо ташкили давлат, соҳибхитӣрии давлатӣ пайдо мешавад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба пайдоиши давлат назарияҳои зиёде мавҷуданд, ки таҳлили хусусиятҳои баъзеи онҳо муҳим ва зарур мебошанд.

Назарияи теологӣ. Тибқи ин назария давлат мисли тамоми олам натиҷаи офаридаи илоҳӣ аст («тамоми қудрат аз Худост»). Ҳокимияти давлатӣ абадӣ аст ва мардум бояд бидуни шикоят ба давлат итоат кунанд. Моҳияти назарияи мазкур аз он иборат аст, ки манбаи соҳибхитӣрӣ Худост. Ин назария дар шароити афзудани диндорӣ ҷомеа пайдо шуда, инкишоф меёбад ва барои тадқиқоти илмӣ зарурият надорад.

Назарияи шартномавӣ. Он дар давоми асрҳои XVII-XVIII пурра инкишоф ёфта, асосгузор ва ҷонибдоронаш Г. Гротсий, Т. Гоббс, Ч. Локк ва дигарон мебошанд. Мафҳуми асосии ин аз он иборат аст, ки давлат дар натиҷаи бастанӣ шартномаи ҷамъиятӣ ҳамчун воситаи ифодаи иродаи умумӣ ба вучуд омада, мардум озодона розӣ шуданд, ки ҳукуматеро таъсис диҳанд, ки аз номи онҳо амал кунанд[12, с. 24]. Мувофиқи ин назария соҳибхитӣрӣ аз иродаи умумии халқ сарчашма мегирад. Халқ ба ивази таъмини амният ва дигар неъматҳо мувофиқи шартнома волоияти ҳокимиятро эътироф мекунад, ки вай иродаи умумиро ифода намуда, ҳуқуқ дорад ҳар як шахрвандро, ки ба манфиати ҷамъият амал мекунад, тобеъ намояд.

Назарияи зӯрварӣ дар асри 19 таҳия шуда, асосгузор ва ҷонибдоронаш Л. Гумплович, Э. Дюринг, К. Каутский мебошанд. Нуқтаи ибтидоии он дар ин аст, ки давлат дар натиҷаи зӯрварӣ, одатан забт намудан ба вучуд меояд. Онҳое, ки ғалаба мекунад, синфи ҳукмрон мешаванд ва онҳое, ки мағлуб мешаванд, тобеъ мегарданд. Дар инҷо сарчашмаи соҳибхитӣрӣ иродаи қавитаринҳо фаҳмида мешавад.

Тибқи назарияи психологӣ - (Т.Тарду, Ф.Гиддинг, Н.М.Коркунов, Л.И. Петражитский) сарчашмаи давлат ва ҳуқуқро омилҳои психологӣ инсон ташкил медиҳанд[11, с. 141]. Яке аз ин омилҳои асосии психологӣ дар он зоҳир мешавад, ки инсон наметавонад ҷудо аз одамон ва ҷомеа зиндагӣ намояд. Инсон танҳо дар иттиҳод бо одамони дигар зиндагӣ карда метавонад. Ниёз ба зиндагии якҷояи одамон хусусияти психологӣ дорад. Тафаккури инсонӣ, ҳисси инсонӣ одамонро ба зиндагии якҷоя водор мекунад. Инсон ҳамеша эҳсос мекунад, ки берун аз ҷомеа зиндагӣ карда наметавонад. Ҷомеа ва давлат натиҷаи ҷамъистии одамон ва иттиҳодияҳои онҳо мебошанд, ки дар заминаи эҳсосоти онҳо ташаккул меёбанд. Зарурати якҷоя, дар ҳудуди иттиҳоди муташаккилона зиндагӣ намудани одамон сабаби асосии пайдоиш давлат мебошад. Ҳамин омил зарурати давлатро низ муайян мекунад. Тибқи ин назария сарчашмаи соҳибхитӣрӣ рӯҳи инсон аст[2, с. 52-55]. Яъне волоияти як қудрати муайян бо эътирофи нуфузи он дар сатҳи шуури мардуми давлатдор шарҳ дода мешавад.

Дигар назарияе, ки масъалаи соҳибхитӣрии давлатро мавриди омӯзиш қарор додааст, ин назарияи марксистӣ мебошад. Ин назария дар асарҳои К. Маркс, Ф. Энгелс, Г.В. Плеханов, В.И. Ленин пешбарӣ гашта, дар Аврупо, Осиё, Африка, Амрикои Лотинӣ ва минатқаҳои дигар васеъ истифода шудааст. Мувофиқи ин назария давлат

дар натиҷаи тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, усули истехсолот, натиҷаи пайдоиши синфҳо ва тезу тунд шудани муборизаи байни онҳо пайдо шудааст. Вай ҳамчун воситаи зулми одамон, нигоҳ доштани ҳукмронии як синф бар синфҳои дигар амал мекунад. Аммо бо вайрон шудани синфҳо давлат ҳам аз байн меравад. Тибқи ин назария, манбаи соҳибхитиёри иродаи синфи ҳукмрон, пеш аз ҳама иқтисод мебошад. Азбаски ин синф соҳиби воситаҳои истехсолот аст, синфҳои дигар вобастаанд ва маҷбуранд, ки иродаи худро ба ҷо оваранд.

Дар назарияи давлати ҷаҳонӣ соҳибхитиёрии давлатӣ, ҳуди андеша ва имкони давлати миллӣ зери танқид гирифта мешаванд. Тибқи ин назария, соҳибхитиёрии давлат хилофи соҳибхитиёрии халқ ва соҳибхитиёрии халқҳои ҷаҳон, ҷомеаи ҷаҳон аст, зидди афзалияти ҳуқуқи байналхалқист, ба равандҳои ҳамгироии давлатҳо ҳалал мерасонад, мутлақгардонии ҳуқуқи миллат ба худмуайянсозӣ бошад, боиси вусъати ҷудоихоҳӣ мешавад ва мутлақгардонии соҳибхитиёри заминаи ҳукмронии мустабидон мегардад. Баҳри ҳимояи давлати ҷаҳонӣ асосҳои дигар низ истифода мешаванд: ҳимояи муштараки ҳуқуқҳои инсон чун принсипи ҳуқуқи байналхалқӣ, ташаккули амнияти минтақавӣ ва байналхалқӣ ва ғ[18, с. 11].

Дар адабиёти ҳуқуқии шуравӣ аломатҳои давлат дар иртибот бо фаҳмиши марксист-ленинии давлат омӯхта мешуданд. Ҳокимияти давлатӣ (дастгоҳи идоракунандагон), тақсими ҳудудии давлат, соҳибхитиёрии давлат, андоз аз аҳоли, эҷоди ҳуқуқ аз ҷумлаи аломатҳои давлат эътироф мешуданд[10, с. 303].

Дар асоси андешаҳои дар боло зикр шуда, метавон гуфт, ки соҳибхитиёри ҳамчун падидаи сиёсӣ ҳуқуқӣ бо ба вуҷуд омадани давлат ба миён омадааст. Ба маънои сиёсӣ, манбаи соҳибхитиёри бояд ҳамчун амали ихтиёрии субъекти муайян эътироф карда шавад, ки сабаби ташаккули давлат шудаанд. Масалан, агар назарияи маъмултарини пайдоиши давлат – шартномавиро гирем, он гоҳ шахсоне, ки дар асоси шартномаи ҷамъиятӣ ҳокимиятро бо иродаи худ ба ихтиёри давлат доданд, соҳибхитиёри, яъне волоияти ҳокимияти давлатиро ташкил медоданд.

Баёнгар (субъект)-и соҳибхитиёри низ яке масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро дар адабиёти ҳуқуқии муосир, соҳибхитиёри барандаи (субъект)-и истиқлолияти давлатӣ ҳамчун шахсе фаҳмида мешавад, ки вай бевосита ба ӯ тааллуқ дорад (“воқеан дар давлат қудрат дорад, вай ба манфиатҳои кӣ хизмат мекунад, манфиатҳои ӯро ифода мекунад”) [13, с. 9], яъне давлат. Аммо бояд гуфт, ки тибқи баъзе андешаҳо (Георг Мейер ва Рем) мафҳумҳои “баёнгар” ва “субъект” аз ҳамдигар фарқ мекунанд[15, с. 99]. Тибқи андешаи онҳо давлат як навъ абстраксияи ҳуқуқӣ буда, бо мақсади иҷрои вазифа ва ҳадафҳои худ, барандаи мушаххасро талаб мекунад. Бинобар ин, яқум давлат ва дуоҷиб шахсе, ки иродаашро таҷассум кардааст, соҳиби ҳокимият мегардад. Инҳо метавонанд, шахсони алоҳида ё маҷмӯи онҳо (халқ) бошанд, ки ҳокимияти давлатии ба онҳо тааллуқдоштаро бо ҳуқуқи худ амалӣ месозанд ё аз берун, ба таври маҷозӣ, ҳама ё қисми зиёди қудрати ба давлат тааллуқдоштаро намояндагӣ мекунанд.

Қайд кардан зарур аст, ки андешаи ҷудо будани мафҳумҳои “баёнгар” ва “субъект” пуштибонӣ наёфт ва дар амалия мафҳумҳои “баёнгар” ва “субъект”-и соҳибхитиёри ба як маъно, яъне нисбат ба давлат истифода мешаванд, на ба мақомот ё мардуми алоҳидаи он.

Агар ин масъаларо аз нигоҳи таърихӣ баррасӣ кунем, бояд қайд кард, ки яке аз аввалинҳо ин ақидае буд, ки Худо барандаи соҳибхитиёри эътироф шудааст. Дар адабиёти масеҳӣ то асри 12-ум тамоми қудрати заминӣ ҳамчун вақолати Худо эътироф карда мешуд, ки дорои хусусияти расмӣ ва аз ин рӯ маҳдуд, нисбӣ буд. Гумон мекарданд, ки Худо қуллаи ниҳонии сохтори қудрат аст. Аммо бо мустаҳкам шудани

мавқеи давлат ҳамчун дунявӣ ин назария аҳамияти худро гум кард. Ҳарчанд дар бисёре аз давлатҳои мусалмонӣ он то ҳол паҳн шудааст. Ин, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки дар таълимоти ҳуқуқии исломӣ тақсимооти қудрат ба маънавӣ ва дунявӣ вучуд надорад. Барои як мусалмони диндор дунёи ягонае вучуд дорад, ки дар он ҳама бояд тибқи қонуни муқаддаси динии дар Қуръон сабтшуда ва дар шарияти ислом тафсиршуда зиндагӣ кунанд[15, с. 100]. Ҳамаи ин ба он оварда расонд, ки таълимоти ҳуқуқии мусулмонӣ роҳи таҷассуми соҳибхитиёриро дар симои Аллоҳ ҳамчун манбаи ягонаи ҳокимияти оӣ пеш гирифт[6, с. 39].

Аз нуқтаи назари илми ҳуқуқшиносӣ ташаккули давлат ҳам бо санади ҳуқуқии муайян (созишнома, конституция, эълони истиқлолият ва ғайра) алоқаманд аст. Ҳамин тавр, бо дарназардошти моҳияти сиёсӣ ҳуқуқии соҳибхитиёрии давлат чунин таърифи сарчашмаи соҳибхитиёриро пешниҳод намудан лозим меояд.

Сарчашмаи соҳибхитиёрӣ амали ихтиёрии субъекти аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҳуқуқӣ муташаққил аст, ки боиси ташаккули давлат гардида, дар санадҳои ҳуқуқии дахлдор таҳкими ҳуқуқии хусусиятҳои соҳибхитиёрӣ дарҷ мегардад.

Мафҳуми соҳибхитиёрӣ бо сарчашмаи соҳибхитиёрӣ бевосита алоқаманд аст. Баёнгари ҳокимияти оӣ ва соҳибхитиёрӣ ба андешаи К.Шмитт, субъекти (субъектҳои) фаъолияти ҳокимият мебошад, ки ҳуқуқи аз рӯи масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти милли қабул кардани қарорҳои ниҳоиро дорад[16, с. 19-20], яъне воқеан соҳибхитиёрии давлатӣ мебошад, ки ба ки хизмат ва манфиатҳои киро ифода мекунад.

Дар масъалаи баёнгари соҳибхитиёрӣ дар афкори сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баҳсу мунозира зиёд ҷой дорад. Ба монанди сарчашмаи соҳибхитиёрӣ, барои фаҳмидани мафҳуми соҳибхитиёрӣ якҷанд мафҳумҳо мавҷуданд. Яке аз онҳо назарияест, ки баёнгари ҳокимияти Худо, принсипи трансценденталиро эътироф мекунад. Ин нуқтаи назар барои ҷамъиятҳои хос аст, ки бо таъсири баланди дин ба ҳаёти ҷамъиятӣ хос аст. Масалан, давлатҳои аврупоии асримиёнагӣ, ки зери таъсири калисои католикӣ қарор доранд ва инчунин давлатҳои исломӣ, ки имрӯз ҳам афзалияти динро бар қудрати дунявӣ эътироф мекунад.

Тибқи консепсияи суннатӣ барандаи волияти салтанат дар хилофат (давлат) Аллоҳ аст ва давлати мусулмонӣ комилан бар асоси дастуроте, ки ӯ ба ҷомеа додааст, сохта мешавад. Андешае мавҷуд буд, ки ба номи Аллоҳ, волотарин қудрат дар рӯи замин аз ҷониби уммате ба амал меояд, ки соҳибхитиёрии комил аст, ки чизе беш аз инъикоси ҳокимияти олии Худо нест. Бар хилофи ин равиш, мафҳуми шиа, ки молу мулк танҳо аз они Худост ва аз номи ӯ тамоми қорҳои мусалмонро имоме пеш мебаранд, ки танҳо ба шарият итоат намуда, хости Худоро ифода мекунад ва ба хости ҷомеа вобаста нест.

Жак Маритен муайян карда буд, ки соҳибхитиёрӣ аз они Худост, аммо дар айни замон ӯ ҳамчун аломати давлат соҳибхитиёриро умуман инкор мекард. Ӯ қайд кард, ки «на ҳукмрон, на шоҳ ва на император дар воқеъ соҳибхитиёр набуданд, ҳарчанд шамшер ва сифатҳои соҳибхитиёрӣ доштанд. Давлат соҳибхитиёр нест ва ҳатто халқ соҳибхитиёр нест. Ҳокими ягона Худост»[4, с. 404].

Назарияе, ки қонунро ҳамчун баёнгари ягонаи соҳибхитиёрӣ эътироф мекунад, хеле баҳсбарангез буда, намояндагони ин назария Краббе, Г.Келсен, Ф.Ф. Кокошкин мебошанд. Ба андешаи Г. Келсен давлат бо ҳуқуқ якхела буда, давлат таҷассумгари тартиботи ҳуқуқӣ мебошад. Ҳуқуқро ҳамчун барандаи соҳибхитиёрии танҳо давлатҳои ҳуқуқии муосир эътироф мекунад[9, с. 89]. Краббе дар асари худ «Соҳибхитиёрии ҳуқуқ» бар хилофи назарияи Келсен мебошад.

Дар Англия назарияи оммавӣ вучуд дошт, ки мувофиқи он соҳибхитиёрии

давлат ба «шоҳ дар парламент», аниқтараш, ба шоҳ, палатаи лордҳо ва палатаи обшинаҳо тааллуқ дорад. Гузашта аз ин, тахмин карда мешуд, ки «Палатаи обшинаҳо на аз рӯйи ҳуқуқи худ, балки бо ваколати фаврии мардум амал мекунад»[17, с. 893]. Дар асоси ин, Остин ба соҳибхитиёри боварӣ дошта, палатаи обшинаҳо мақомоти интихоботиест, ки ба вай бовар карда шудааст, бинобар ин вай ҳамеша дар подшоҳ ва ҳамсолон ва мақоми интихобии умумӣ зиндагӣ мекунад.

Мавқеи монанд, Э.Шлифро ишғол намуд, ки соҳибхитиёриро бо ҳокимияти давлатӣ муайян намуда, баёнгари онро шахсони алоҳида, корпорация ва коллегияҳои шахсон ташкил менамояд. Масалан, дар ИМА онҳо президент, палатаи намояндагон буданд ва Сенат[8, с. 332-333].

Ҳамин тариқ сарчашма ва баёнгари соҳибхитиёри масъалаи муҳим ва зарурӣ дар амалияи давлатдорӣ ба ҳисоб рафта, дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва назарияву концепсияҳои илмӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор мегирад, ки муҳим будани масъалаи мазкурро исбот месозад.

Адабиёт

1. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник для вузов. - 3-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М), 2002.
2. Бредихин А.Л. Суверенитет как политико-правовой феномен. Дис... канд. юрид. наук. – Белгород, 2011.
3. Волков П.В. Теоретико-правовые проблемы федерализма: федеративные властеотношения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Н. Новгород, 2004.
4. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д-ра юрид. наук, проф. В.С. Нерсисянца. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2004. - С.151-152. Маритен Жак. Человек и государство. ТЖБ: Ёйр: / \ууу\у. дитеглпГо/Боёоя1оу Вика/РЬЬя/Магкеп/ 02.рЬп (дата обращения - 26.01.2011.). История политических и правовых учений: Хрестоматия / Под ред. канд. философ. наук В.П. Малахова. - М.: Академический проект, 2000.
5. Конституция Чумхурии Тоҷикистон. 6.11.1994. – моддаи 6.
6. Кошева С.В. Мусулманское право о природе власти: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2001. С. 13. «О, боже, властелин суверенитета! Ты даешь суверенитет, кому ты желаешь и берешь обратно суверенитет от кого желаешь. В твоих руках все блага, ты имеешь власть над всеми вещами» (Аваб М. Ор. ск. Р. 39).
7. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. - 4-е изд., дополненное. - М.: «А ТЕМП», 2004.
8. Палиенко Н.И. Суверенитет. Историческое развитие идеи суверенитета и ее правовое значение. – Ярославль. – 1903. - С. 332-333.
9. Рыбакин Ю.П. Юридические формы институционализации суверенитета: Дис. ... канд. юрид. наук. - Ростов н/Д, 2002. - С.89-92.
10. Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2010. – С.303.
11. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2014. – С.141.
12. Теория государства и права. Учебник для среднего профессионального образования / Ред. кол. Анисимов П.В., Ростовщиков И.В., (отв. ред.), Есипова И.А. (отв. секретарь), Заднепровская М.В., Ломов В.С., Рудковский В.А. - Волгоград: ВА МВД России, 2001. - С. 24-25.
13. Ушаков Н.А. Суверенитет в современном международном праве. С. 9.

14. Червонюк В.И. Теория государства и права: Учебник. — М: ИНФРА-М, 2007. - С. 152. Ржевский В.А., Киселева А.В. Субъекты РФ: типология и конституционные основы // Государство и право. - 1994. - № 10. — С. 41.

15. Черняк Л.Ю. Общетеоретические проблемы государственного суверенитета // Дис... канд. юрид. наук. – Челябинск, 2007. – С. 99.

16. Шмит К. Политическая теология: Сборник. - М., 2000. - С. 19-20.

17. Энциклопедический словарь. Т. XXXР. Т. 62 Статистика - Судостроительство. Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. С. 893.

18. Явич Л.С. О философии права на XXI век // Правоведение. 2000. № 4. С. 11-15.

ИСТОЧНИК И ВЫРАЗИТЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА С УЧЕТОМ РАЗЛИЧНЫХ НАУЧНЫХ ТОЧЕК ЗРЕНИЯ

ШАРИФЗОДА САЪДИ ШАРИФ,

кандидат юридических наук, доцент

кафедры теории и истории государства и права

Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

Тел.: (+992) 900-99-59-09. E-mail: Sadi_m_90@mail.ru

Проблема источника и выражения государственной собственности является одним из важных, актуальных и дискуссионных вопросов. Следует отметить, что никаких научных исследований по этому вопросу не проводилось. Поэтому в данной статье анализируются и изучаются понятия «источник суверенитета», «носителей суверенитета», их содержание, сущность, значение и соотношение. Государственный суверенитет как важное явление теории государства и права возник в результате развития общественных отношений, поскольку без соответствующих условий возникновение государственного суверенитета невозможно. Как любое проявление, возникшее в процессе развития, суверенитет также имеет свой источник возникновения и отправную точку своего формирования. В данной статье были изучены и проанализированы точки зрения исследователей и общепризнанные теории возникновения государства относительно суверенитета, а автор высказал свое мнение.

Ключевые слова: суверенитет, государственный суверенитет, особенности суверенитета, источник суверенитета, носители суверенитета, точки зрения, теории о суверенитете.

SOURCE AND SPEAKER OF STATE OWNERSHIP BO CONSIDERATION OF DIFFERENT SCIENTIFIC VIEWPOINTS

SHARIFZODA SADI SHARIF,

candidate of laws, associate professor of the
department of theory and history of state and law
Tajik national University.

Phone: (+992) 918-99-59-09. E-mail: Sadi_m_90@mail.ru

The problem of the source and expression of state ownership is one of the important, daily and debatable issues. It should be noted that no scientific research has been done on this issue. Therefore, in this article, the concepts of "sovereignty source", "sovereignty expression", their content, essence, importance and correlation are analyzed and studied. State sovereignty as an important phenomenon of the theory of the state and law emerged as a result of the development of public relations, because without appropriate conditions, the emergence of state sovereignty is impossible. Like any manifestation that has arisen in the process of development, sovereignty also has its source of origin and the starting point of its formation. In this article, the points of view of

researchers and generally recognized theories of the emergence of the state regarding sovereignty were studied and analyzed, and the author expressed his opinions.

Keywords: *sovereignty, state sovereignty, features of sovereignty, source of sovereignty, bearer of sovereignty, points of view, and theories about sovereignty.*

УДК: 004.056

**АНАЛИЗ РЕЗОЛЮЦИЙ ГЕНЕРАЛЬНОЙ АССАМБЛЕИ ООН И ДОКЛАДОВ
ГРУППЫ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ЭКСПЕРТОВ В ОБЛАСТИ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

РАХМОНЗОДА ДИЛШОДИ АЗИЗПУР,

преподаватель кафедры международного права и сравнительного правоведения

Российско-Таджикского (Славянского) университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30

Тел.: (+992) 000-90-25-52. E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

В статье автор фокусирует свое внимание на анализе содержания резолюций Генеральной Ассамблеи ООН, посвященных вопросам информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности. Также проведен анализ докладов группы правительственных экспертов сыгравших важную роль в выявлении информационных угроз. Доказана значимость роли информационных и коммуникационных технологий в современном мире и их влияние на международную безопасность. Автор пришел к выводу, что конструктивный диалог между государствами способствует выработке эффективных решений и механизмов противодействия угрозам в информационном пространстве (киберпространстве) и участие различных заинтересованных сторон, включая частный сектор, научное сообщество, неправительственные организации, является важным фактором для повышения эффективности международного сотрудничества в области информационной безопасности. Принятие резолюций ГА ООН, подчеркивающих необходимость использования информационно-коммуникационных технологий в мирных целях, а также предотвращения и решения конфликтов, связанных с использованием таких технологий, отражает стремление международного сообщества к сотрудничеству и обеспечению стабильности в информационном пространстве (киберпространстве).

Ключевые слова: информационная безопасность, международная информационная безопасность, угрозы информационной безопасности, информационные коммуникационные технологии, ответственное поведение государств, международно-правовое регулирование.

Международные универсальные организации играют важную роль в обеспечении международной безопасности, являясь тем самым площадкой для сотрудничества и диалога между государствами, формулируя и реализуя стратегии предотвращения конфликтов и разрабатывая правила поведения, направленные на поддержание стабильности и соблюдение норм международного права.

Благодаря своей универсальной природе, международные организации объединяют различные страны и предоставляют государствам платформу для выражения своих интересов, обмена информацией, а также участия в обсуждении и принятии решений по важным мировым вопросам.

В качестве такой организации мы можем указать Организацию Объединённых Наций (далее-ООН), которая была образована 1945 году, и согласно её Уставу осуществляет свою деятельность с целью поддержания международного мира и безопасности. Для этого она принимает эффективные коллективные меры, направленные на предотвращение и устранение угроз миру, подавление актов агрессии и нарушений мира. Организация также старается мирными средствами разрешать международные споры или ситуации, которые могут представлять угрозу миру, всегда в соответствии с принципами справедливости и международного права. ООН также способствует развитию дружественных отношений между нациями на основе равноправия и самоопределения народов, а также принимает другие меры, которые способствуют укреплению мира. Организация также осуществляет международное

сотрудничество для разрешения международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера и в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии [1]. Важно отметить, что ООН является центром координации действий всех наций и народностей в достижении этих общих целей, обеспечивая важную площадку для согласования усилий и диалога между государствами в интересах общего блага и мирового порядка.

В этой связи А.В. Загорский и Н.П. Ромашкина в своей монографии справедливо отмечают, что «Организация Объединенных Наций является универсальной организацией, одна из задач которой обеспечения мира и безопасности, к которым относятся также и вопросы обеспечения информационной безопасности» [19, с.18]. Действительно, ООН, как международная организация с обширным членством и глобальным влиянием, обладает значительными организационными и политическими ресурсами, которые могли бы способствовать созданию правового инструмента для успешного решения проблем информационной безопасности на мировом уровне. Но, к сожалению, на сегодняшний день вопросы информационной безопасности в рамках ООН ограничиваются только принятием резолюций Генеральной Ассамблеи (далее-ГА) ООН, содержащие по смыслу мягкие нормы, которые как таковой не имеют обязательного характера, но, тем не менее, по мнению некоторых учёных эти нормы обладают морально политическим характером [18; 26; 27; 31], так как в принятии данного документа участвует почти все государства мира.

Следует отметить, что резолюции ГА ООН являются официальными документами, принимаемыми большинством голосов государств-членов ООН. Эти резолюции представляют собой согласованные позиции мирового сообщества по различным вопросам безопасности, включая предотвращение конфликтов, разрешение споров и борьбу с международными угрозами. Путем принятия резолюций ГА ООН способствует формированию общественного мнения и международной поддержки по конкретным вопросам безопасности, что может увеличить эффективность дипломатических усилий и повысить вероятность мирного разрешения конфликтов [29]. Кроме того, резолюции ГА ООН могут стать отправной точкой для создания международных договоров и соглашений, которые имеют обязательный характер и являются по смыслу твёрдым правом для всех стран-участниц, что может привести к разработке новых международных правовых механизмов и инструментов, которые будут способствовать обеспечению мира и безопасности на глобальном уровне.

Первая резолюция в обсуждении проблематики международной информационной безопасности была принята 4 декабря 1998 года на 53-й сессии ГА ООН под названием «Достижение в сфере информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности». В резолюции указывалось осознание мирового сообщества о значимости информационной безопасности и её потенциальных угрозах. Важным аспектом данной резолюции является призыв к государствам-членам сотрудничать на многостороннем уровне для рассмотрения существующих и потенциальных угроз в сфере информационной безопасности. Основное внимание уделяется не только выявлению угроз, но и предотвращению неправомерного использования информационных технологий и средств в преступных или террористических целях, которые направлены на подрыв международной стабильности и безопасности и несостоятельность защиты интересов всего мирового сообщества. Резолюция акцентирует важность разработки международных принципов, способствующих укреплению безопасности глобальных информационных систем и

борьбе с информационным терроризмом и криминалом. В резолюции также указывается важность определения основных понятий, связанных с информационной безопасностью, включая несанкционированное вмешательство или неправомерное использование информационных и телекоммуникационных систем и информационных ресурсов и общая оценка проблем информационной безопасности [2], что представляет важный шаг в разработке общего подхода к обеспечению информационной безопасности на глобальном уровне. Резолюция имела также общее требование ко всем государствам-членам, предоставлять информацию Генеральному Секретарю о своих взглядах и оценках относительно важных вопросов, указанных в данной резолюции, что предоставляет возможность для сотрудничества и обмена мнениями между государствами с целью разработки и реализации мер по укреплению безопасности в сфере информатизации и телекоммуникаций.

В результате, резолюция A/RES/53/70, принятая ГА ООН 4 декабря 1998 года, положила начало более активному и систематическому обсуждению и координированным усилиям международного сообщества по обеспечению международной информационной безопасности. Данная резолюция стимулировала государства принимать более активное участие в разработке и внедрении международных норм и принципов в области информационной безопасности, которая способствовало бы в дальнейшем формированию единых стандартов и подходов к защите информации и улучшило сотрудничество между государствами.

Дальнейшее развитие обсуждения проблем информационной безопасности в рамках ГА ООН подтверждалась принятой в последующем резолюцией A/RES/54/49 «Достижение в сфере информатизации и телекоммуникации в контексте международной безопасности» от 1 декабря 1999 года. Данная резолюция стала первым документом, которая указала на угрозы информационной безопасности, затрагивающие не только гражданскую, но и военную сферы. Резолюция указала, что информационные технологии и средства могут быть потенциально использованы в целях, противоречащих обеспечению международной стабильности и безопасности, а также оказывать негативное воздействие на безопасность государств, включая и военные аспекты [3]. В документе также подчеркивалась «триада угроз: военное применение информационных технологий, их использование в террористических целях и совершение преступных деяний» [19, с.19]. Это дало начало новому осмыслению и важности проблемы незаконного использования информационных и коммуникационных технологий и стимулировало поиск решений для обеспечения международной информационной безопасности.

Важной вехой в деятельности ООН в области обеспечения информационной безопасности на межгосударственном уровне стало принятие решения о создании Группы правительственных экспертов ООН по информатизации и телекоммуникациям в контексте международной безопасности (далее-ГПЭ) [28, с.83]. Это решение было принято на 56-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 29 ноября 2001 года A/RES/56/19 [5] и в соответствии с резолюцией ГА ООН A/58/457 ГПЭ приступила к своей работе в 2004 году [29, с.27].

Первая ГПЭ состоявшая из 15 стран с учетом справедливого географического распределения, занималась рассмотрением и изучением проблем, выявлением потенциальных угроз информационной безопасности и разработкой рекомендаций по укреплению международного сотрудничества в этой области, а также принятием мер для предотвращения незаконного использования информационных технологий и средств связи, которые угрожают международной стабильности и безопасности [17].

Было принято решение со стороны государств, что решения ГПЭ по вышеуказанным вопросам будут приняты на основе общего согласия (консенсуса). Однако, после трёх проведённых заседаний из-за разногласия позиции России и США не было принято окончательное решение. Проблема заключалась в том, что США были против внедрения в текст документа о военно-политической проблеме угроз информационной безопасности. США больше всего акцентировали своё внимание на проблеме преступности и террористическим угрозам в информационном пространстве [23].

Важно отметить, что позиция США с акцентом на преступности и террористических угрозах в информационном пространстве свидетельствует о том, что они сконцентрировали своё внимание на более оперативных и срочных аспектах информационной безопасности, которые имеют прямое влияние на национальную безопасность и интересы США. Терроризм и киберпреступность представляют реальные угрозы для общественной стабильности и международной безопасности, и внедрение соответствующих мер для их противодействия является приоритетом для США. С другой стороны, Россия, вероятно, придавала особое значение военно-политическим аспектам информационной безопасности, подчеркивая, таким образом, свои опасения и тревоги относительно возможного злоупотребления информационными технологиями в военных и политических целях, как против самой страны, так и в отношении всей мировой стабильности. Такое выражение широкого интереса России в области информационной безопасности указывает на её стремление защитить свои национальные интересы и обеспечить безопасность на мировой арене. Такие разногласия отражают различные национальные интересы и приоритеты, что может затруднять принятие общего решения на международном уровне. Нужно подчеркнуть, проблема информационной безопасности является сложной и многогранной, и требует согласованных усилий со стороны различных стран для принятия эффективных и общепризнанных международных решений в этой области.

В декабре 2005 года согласно очередной резолюции ГА ООН A/RES/60/45 было принято решение создать в 2009 году ГПЭ второго состава для проведения дальнейших исследований и обсуждения вопросов информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности. Создание второго состава ГПЭ было обусловлено необходимостью продолжения работы и обновления экспертного состава, чтобы учитывать новые угрозы и вызовы в области информационной безопасности [22, с.35]. Организация нового состава ГПЭ 2009 году продемонстрировала приверженность международного сообщества решению проблем, связанных с безопасностью в цифровой эпохе. ГПЭ в этот раз сыграла важную роль в выявлении угроз и разработке рекомендаций для обеспечения международной безопасности в информационном пространстве [20, с.155]. В докладе ГПЭ второго состава были выделены существующие и потенциальные угрозы информационной безопасности, которые были признаны одними из наиболее острых проблем XXI века. Особое внимание уделялось уязвимости объектов критической информационной инфраструктуры в результате незаконного использования информационно-коммуникационных технологий (далее - ИКТ), сложности атрибуции кибератак, а также риску применения ИКТ в качестве инструмента ведения войны и разведки и их использования в политических целях через посредников, таких как индивиды, группы или организации. Особое внимание уделено и спорам, возникшим в ходе работы, связанным с терминологией. Один из основных споров заключался в выборе между терминами информационная безопасность и кибербезопасность [17], что вызвало несогласие среди экспертов. Тем не менее, благодаря конструктивному подходу и диалогу, экспертам удалось достичь

единого понимания и закрепить базовые понятия доклада: информационная безопасность и безопасность в сфере использования ИКТ. В результате, доклад ГПЭ второго состава был направлен на выявлении и анализе актуальных угроз информационной безопасности и разработке единой терминологии для обозначения ключевых понятий, что способствует лучшему пониманию и сотрудничеству между государствами в области информационной безопасности. Долгие усилия, направленные на достижение цели, оказались успешными. В результате, 16 июля 2010 года, доклад ГПЭ ООН был единодушно поддержан всеми экспертами, представляющими 15 государств.

Принятая в декабре 2011 резолюция A/RES/66/24 [6] «Достижение в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности» имела достаточно важное значение, предоставляя ценные рекомендации для будущего созыва третьего состава ГПЭ ООН. Данный акт содействовал эффективной подготовке и работы новой ГПЭ, кроме рассмотрения вопросов связанных с информационными угрозами в нём были поставлены новые задачи – исследование норм-правил или принципов ответственного поведения государств, а также вопросы, связанные с мерами укрепления доверия в информационном пространстве (киберпространстве). В итоге трех сессий, проведенных группой экспертов, был сформирован и принят Доклад 24 июня 2013 года с полным согласием всех участников ГПЭ.

Нам следует отметить, что доклад ГПЭ 2013 года указывает на важность обеспечения безопасности при ИКТ, которые требуют совместных усилий государств и разработки правил, основанных на международном праве. Важность добровольных мер укрепления доверия между государствами и развития их потенциала в области безопасности ИКТ и выделяется как ключевой фактор в достижении международной безопасности. Предоставление помощи развивающимся странам в этой области и регулярное сотрудничество между государствами, международными организациями, частным сектором и гражданским обществом также признаются важными элементами в обеспечении безопасности при использовании ИКТ.

В 2014 году в очередной раз была созвана ГПЭ с представительством экспертов из двадцати государств [20, с.156]. Главными задачами перед ГПЭ было содействие в формировании общего понимания важных вопросов, связанных с исследованием текущих и потенциальных угроз в области информационной безопасности, которое включало в себя рассмотрение возможных совместных мер по противодействию угрозам, разработку норм-правил и принципов ответственного поведения для государств, а также меры по укреплению доверия. Другими важными аспектами были изучение вопросов, связанных с использованием ИКТ в контексте конфликтов и анализ применения международного права к использованию таких технологий государствами.

26 июня 2015 года в завершении четвертого созыва ГПЭ был принят специальный доклад [30]. В докладе указывалось, что Группа приняла к сведению Правила поведения в области обеспечения международной информационной безопасности государств-членов ШОС от 9 января 2015 года. Важным аспектом доклада группы правительственных экспертов было указание на применимости международного права к ИКТ и соблюдение международного права, особенно обязательств по Уставу ООН, которая играет важную роль в формировании политики государств в области использования ИКТ с целью создания открытой, безопасной, стабильной, доступной и мирной ИКТ-среды. Рассматривая вопрос о применимости международного права к использованию ИКТ, Группа подчеркивала важность следующих принципов международного права: суверенное равенство государств,

мирное разрешение споров, уважение прав человека и невмешательство во внутренние дела других государств. Группа также отмечала, что государства обладают юрисдикцией над ИКТ и инфраструктурой на своей территории и должны выполнять свои обязательства по международному праву в отношении использования ИКТ и общее понимание применимости международного права в области ИКТ-среды содействует достижению безопасности и стабильности в мире [16].

Противостояние длящиеся уже несколько лет на базе ООН между Россией и США привели к формированию 2-х площадок по решению вопросов международной информационной безопасности. Так, на 73-й сессии ГА ООН, которая состоялась 5 октября 2018 года, была одобрена Резолюция ООН под названием «Достижения в области информатизации и телекоммуникаций с учетом международной безопасности». В резолюции подтверждалась важность суверенитета государств и применение норм и принципов международного права к ИКТ-среде. Также подчеркивается главная ответственность государств за обеспечение безопасной и мирной ИКТ-среды, призывая к эффективному международному сотрудничеству, возможно с участием частного сектора, научных кругов и организаций гражданского общества [24, с.46], которая обеспечит более эффективный подход к укреплению безопасности в информационной сфере и содействию миру и сотрудничеству между государствами. В резолюции указывалось, что государства обязаны принимать активные меры для предотвращения использования своей территории для противоправных деяний с ИКТ и предоставления помощи посредникам в таких деяниях. Резолюция подтверждала обязанность государств сотрудничать между собой для обмена информацией, взаимопомощи и преследования лиц, вовлеченных в террористическое и преступное использование ИКТ. Также было отмечено о важности обеспечения безопасности критически важной инфраструктуры ИКТ и предупреждение, распространение злонамеренных программных и технических средств. Важным аспектом резолюции являлось указание на создание открытой Рабочей группы открытого состава (РГОС) с участием различных государств и организаций сфере ИКТ, имеющий более демократичный, инклюзивный и транспарантный характер для процесса разработки норм и правил поведения государств, которые будут способствовать обеспечению международной безопасности и сотрудничеству [10].

Начиная с июня 2019 года РГОС начало свою работу, куда вошли эксперты из 140 государств и представители международных организаций. Согласованная и взаимовыгодная работа обеих групп стала результатом принятия резолюции ГА ООН 75/240 от 31 декабря 2020 г. «Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности», которая указала на важность обеспечения безопасности при использовании ИКТ и подчеркивало на необходимость гарантировать их использование в мирных целях. Также в резолюции указывалось обеспокоенность возможным наращиванием военного потенциала в сфере ИКТ и подчеркивалось роль ООН в поощрении диалога между государствами для разработки общего понимания в отношении безопасности ИКТ. Отмечалось также важность уважения прав человека и основных свобод в сфере использования ИКТ. Резолюция призывало государства бороться с распространением ложных сообщений, оскорбительной пропаганды и вмешательства во внутренние дела других государств. При этом, предлагалось, что участие частного сектора, научных кругов и организаций гражданского общества может способствовать более эффективному международному сотрудничеству в данной области. Важным содержанием резолюции стало созыв новой

рабочей группе открытого состава (далее - РГОС) на 2021-2025 годы под эгидой ООН по безопасности в сфере использования ИКТ. В документе указывалось, что рабочая группа должна продолжить разработку норм, правил и принципов ответственного поведения государств в отношении ИКТ, а также рассмотреть инициативы государств по обеспечению информационной безопасности в этой области. Также по смыслу документа группа может решить создать тематические подгруппы и взаимодействовать с другими заинтересованными сторонами, включая неправительственные организации и научно-экспертное сообщество, чтобы выполнить свой мандат [12].

Резолюция ГА ООН за №76/19, принятая 6 декабря 2021 года, предложенная Россией совместно с США, закрепила РГОС в качестве единственного переговорного механизма по международной информационной безопасности под эгидой ООН, а также резолюция подтвердила мандат РГОС. В резолюции указывалось, что добровольные нормы ответственного поведения государств, хотя и не обладают обязательной силой, тем не менее могут снизить риски для международного мира и безопасности, не ограничивая действий в соответствии с международным правом. В документе признается возможность разработки дополнительных норм в будущем для информационно-коммуникационных технологий и подчеркивается роль ООН в содействии диалогу об использовании информационно-коммуникационных технологий также поддерживается РГОС по вопросам безопасности в сфере использования информационно-коммуникационных технологий и признается ее мандат. В резолюции указывается, что работа Рабочей группы должна быть основана на принципе консенсуса и ориентирована на дальнейший результат [13].

7 декабря 2022 года ГА ООН приняла очередную резолюцию «Достижение в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности». Данная резолюция подчеркивает интерес всех государств в поощрении мирного использования информационно-коммуникационных технологий для обеспечения мира и безопасности. Она признает, что использование таких технологий затрагивает интересы всего мирового сообщества и усиливает важность международного взаимодействия для противодействия угрозам и создания безопасной информационной среды. Также указывается на возможность разработки дополнительных норм в будущем для информационно-коммуникационных технологий. Резолюция акцентирует роль ООН в содействии диалогу по использованию информационно-коммуникационных технологий, а также выделяет важность создания системы обеспечения международной информационной безопасности. Она поддерживает РГОС и призывает государства продолжать участвовать в переговорах и обмениваться мнениями для разработки общего понимания о будущем формате регулярного институционального диалога по безопасности при использовании информационно-коммуникационных технологий [14].

Исходя из проведенного анализа можно отметить, что международное сообщество признает все более значимую роль информационных и коммуникационных технологий в современном мире и их влияние на международную безопасность. Разработка норм и определенных правил в данной области стала неотъемлемой частью глобальных усилий по обеспечению стабильного и безопасного информационного пространства (киберпространства). Резолюции, принятые ГА подчеркивают важность обеспечения ответственного поведения государств в информационно-коммуникационной сфере и снижение рисков для международного мира, безопасности и стабильности, а также создают стандарты ответственного поведения для государств. Резолюции призывают к уважению и применению международного права в

информационном пространстве, что подтверждает важность соблюдения существующих норм и принципов международного права для обеспечения стабильности и надежности информационной среды. Резолюции подчеркивают важность наращивания потенциала в сфере информационной безопасности для развития технических и организационных возможностей, а также обеспечения безопасности и защиты информационно-коммуникационных технологий. Следует отметить, что деятельность экспертной группы доказывает значимость консультаций и обмена мнениями между государствами в данной области. Потому, что конструктивный диалог способствует выработке эффективных решений и механизмов противодействия угрозам в информационном пространстве (киберпространстве). Участие различных заинтересованных сторон, включая частный сектор, научное сообщество и неправительственные организации, является важным фактором для повышения эффективности международного сотрудничества в области информационной безопасности. Принятие резолюций ГА, подчеркивающих необходимость использования информационно-коммуникационных технологий в мирных целях, а также предотвращения и решения конфликтов, связанных с использованием таких технологий, отражает стремление международного сообщества к сотрудничеству и обеспечению стабильности в информационном пространстве (киберпространстве).

Литература

1. Устав Организации Объединенных Наций Статья 1(Принят в г. Сан-Франциско 26 июня 1945г.). / Официальный сайт Организации Объединённых Наций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата обращения: 22.01.2022г.).
2. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/53/70 от 4 декабря 1998 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/760/05/PDF/N9976005.pdf?OpenElement> (дата обращения: 04.02.2022г.).
3. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/54/49 от 1 декабря 1999 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/777/15/PDF/N9977715.pdf?OpenElement> (дата обращения: 10.02.2022г.).
4. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/55/28 от 20 ноября 2000 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/490/32/PDF/N0549032.pdf?OpenElement> (дата обращения: 18.03.2022г.).
5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/56/19 от 29 ноября 2001 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/476/30/PDF/N0147630.pdf?OpenElement> (дата обращения: 23.02.2022г.).
6. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/66/24 от 2 декабря 2011 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/460/28/PDF/N1146028.pdf?OpenElement> (дата обращения: 13.04.2022г.).
7. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/68/243 от 27 декабря 2013 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/454/05/PDF/N1345405.pdf?OpenElement> (дата обращения: 12.05.2022г.).

8. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/71/28 от 5 декабря 2016 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/399/53/PDF/N1639953.pdf?OpenElement> (дата обращения: 18.06.2022г.).

9. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/70/237 от 23 декабря 2015 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/457/60/PDF/N1545760.pdf?OpenElement> (дата обращения: 26.06.2022г.).

10. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/73/27 от 5 декабря 2018 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N18/418/07/PDF/N1841807.pdf?OpenElement> (дата обращения: 01.07.2022г.).

11. Резолюция ГА ООН A/73/505 «Поощрение ответственного поведения государств в киберпространстве в контексте международной безопасности» от 22 декабря 2018 г.

12. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/75/240 от 31 декабря 2020 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <file:///C:/Users/Asus/Desktop/2020%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0.%20%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D1%8E%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf> (дата обращения: 08.07.2022г.).

13. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/77/136 от 6 декабря 2021 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://namib.online/wp-content/uploads/2023/02/A.RES_.76.19.pdf (дата обращения: 15.07.2022г.).

14. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/76/19 от 7 декабря 2022 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://namib.online/wp-content/uploads/2023/01/A_RES_77_36-RU-%D0%9C%D0%98%D0%91-7.12.2022.pdf (дата обращения: 16.07.2022г.).

15. Правила поведения в области обеспечения международной информационной безопасности. A/66/359 от 14 сентября 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [file:///C:/Users/Asus/Downloads/A_66_359-RU%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/A_66_359-RU%20(1).pdf) (дата обращения: 04.04.2022г.).

16. Доклад группы правительственных экспертов по достижениям в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности от 26 июня 2015 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/228/37/PDF/N1522837.pdf?OpenElement> (дата обращения: 07.06.2022г.).

17. Бойко С. Группа правительственных экспертов ООН по достижениям в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности: взгляд из прошлого в будущее // Международная жизнь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1718> (дата обращения: 25.03.2022г.).

18. Ипатова Р. Н. Роль концепции «Мягкого права» в регулировании международных отношений и создании «Параорганизаций» // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. – 2011. – №4. – С. 60-63.

19. Загорский А.В. Ромашкина Н.П. Проблемы информационной безопасности в международных военно-политических отношениях. Монография. – М.: ИМЭМО РАН, – 2016. – 183с.

20. Зиновьева Е.С. Международное сотрудничество по обеспечению информационной безопасности: субъекты и тенденции эволюции: дис. ... докт. полит. наук. – М., 2019. – 362с.

21. Кубышкин А.В. Международно-правовые проблемы информационной безопасности государства: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 193с.

22. Крутских А.В. К политико-правовым основаниям глобальной информационной безопасности // Международные процессы. – 2007. – Т. 5. № 1 (13). – С. 28-37

23. Крутских А.В. История переговорного процесса по международной информационной безопасности в ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mgimo.ru/upload/iblock/047/01fgupojoj7ka0tw75bw19li4bmurfse/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9.pdf> дата обращения: 09.03.2022г.).

24. Костенко Н. И. Роль международного права в обеспечении международной информационной безопасности // Российский журнал правовых исследований. – 2019. – Т. 6, № 4(21). – С. 41-50

25. Крутских А. России нечего скрывать и нечего бояться // Коммерсант. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/3923963> (дата обращения: 02.07.2022г.).

26. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: Учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

27. Малиновский О.Н. К вопросу о нормах международного «Мягкого права» о правах человека // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2014. – №17. – С. 123-131.

28. Прохорова, Д. А. Международная информационная безопасность как современная проблема // Информационное общество. – 2022. – № 5. – С. 80-90.

29. Ромашкина, Н. П. Проблема международной информационной безопасности в ООН // Мировая экономика и международные отношения. – 2020. – № 12. – С. 25-32

30. Томилова Ю. ООН и проблема обеспечения международной информационной безопасности // Международная жизнь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1351> (дата обращения: 27.05.2022г.).

31. Халафян Р.М. Влияние «Мягкого права» на международно-правовую систему // Академический юридический журнал. – 2012. – № 2 (48). – С. 36-43.

ТАҲЛИЛИ ҚАТЪНОМАҲОИ АССАМБЛЕЯИ ГЕНЕРАЛИИ СММ ВА МАЪРУЗАҲОИ ГУРҶҲИ ЭКСПЕРТИИ ҲУКУМАТӢ ДАР СОҲАИ АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ

РАҲМОНЗОДА ДИЛШОДИ АЗИЗПУР,

омӯзгори кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи муқоисавӣ

Донишгоҳи (славянии) Россия ва Тоҷикистон.

734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. М.Турсунзода, 30

Тел.: (+992) 000-90-25-52. E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

Муаллиф дар мақола таваҷҷӯҳи худро ба таҳлили мундариҷаи қатъномаҳои Ассамблеяи Генералии СММ оид ба масъалаҳои иттилоот ва телекоммуникатсия дар заминаи амнияти байналмилалӣ равона кардааст. Ҳамчунин таҳлили маърузаҳои гурӯҳи экспертии давлатӣ, ки дар муайян кардани таҳдидҳои иттилоотӣ нақши муҳим дошанд, анҷом дода шуд. Аҳамияти нақши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҷаҳони муосир ва таъсири онҳо ба амнияти байналмилалӣ исбот шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки муқолаҳои сохтаи байни давлатҳо ба таҳияи роҳҳои муассир ва механизмҳои муқовимат ба таҳдидҳо дар фазои иттилоотӣ (киберфазо) ва иштироки ҷонибҳои гуногун, аз ҷумла баҳши хусусӣ, ҷомеаи илмӣ, созмонҳои гайриҳукумати мусоидат карда барои баланд бардоштани самаранокии ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ нақши худро мебозанд. Қабули қатъномаҳои АГ СММ, ки зарурати истифодаи технологияҳои

иттилоотию коммуникатсионӣ ба мақсадҳои осоишта, инчунин пешгирӣ ва ҳалли низоҳои марбут ба истифодаи ин технологияҳоро таъкид мекунад, хоҳиши ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳамкорӣ ва таъмини субот дар фазои иттилоотиро инъикос мекунад.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, амнияти байналмилалӣ иттилоотӣ, таҳдид ба амнияти иттилоотӣ, технологияҳои коммуникатсионӣ, рафтори масъулиятноки давлатҳо, танзими ҳуқуқии байналмилалӣ.

ANALYSIS OF THE UN GENERAL ASSEMBLY RESOLUTIONS AND REPORTS OF THE GOVERNMENTAL EXPERT GROUP IN THE FIELD OF INTELLIGENCE SECURITY

RAHMONZODA DILSHODI AZIZPUR,

teacher of the department of international law and comparative law of the

Russian-Tajik (slavonic) university.

734025, Republic of Tajikistan, sh. M. Tursunzoda, 30.

Phone: (+992) 000-90-25-52. E-mail: rahmonzoda90@bk.ru

In the article, the author focuses on the analysis of the content of the resolutions of the UN General Assembly on information and telecommunication issues in the context of international security. Analysis of the reports of the state expert group, which played an important role in identifying information threats, was also carried out. The importance of the role of information and communication technologies in the modern world and their impact on international security has been proven. The author came to the conclusion that the constructive dialogue between the states contributes to the development of effective ways and mechanisms to counter threats in the information space (cyberspace) and the participation of various parties, including the private sector, the scientific community, non-governmental organizations, to increase the effectiveness of international cooperation in the field information security. The adoption of GA UN resolutions, which emphasize the need to use information and communication technologies for peaceful purposes, as well as the prevention and resolution of conflicts related to the use of these technologies, reflects the desire of the international community to cooperate and ensure stability in the information space.

Keywords: information security, international information security, threats to information security, communication technologies, responsible behavior of states, international legal regulation.

УДК: 247.314

**ҲУҚУҚИ ИНСОН БА МАНЗИЛ: АСОСҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛӢ**

ҶУМЪАХОНИ САИДШОИ ЛАТИФЗОДА,

ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносии

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 985-90-50-81. E-mail: jumakhon.S@mail.ru

Дар мақолаи мазкур, асосҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ ҳуқуқ ба манзил ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ ҳар як шахс мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҳамзамон, қайд гардидааст, ки ҳуқуқ ба манзил ҳамчун ҳуқуқи бунёдӣ ҳар як шахс дар сатҳи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ хусусияти универсалӣ ва минтақавиро ифода мекунад, ҷойгоҳи муҳимро касб менамояд. Дар низоми қонунгузори миллӣ шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ масъалаҳои вобаста ба ҳуқуқ ба манзилро пешбинӣ намуда, ҳамчунин раванди амалишавии ин ҳуқуқи шахс дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ муайян гардидааст. Дар маҷмӯъ, асосҳои ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ ҳуқуқ ба манзил бо дарназари назарияҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон ба манзил; конституция; санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ; қонунгузори манзил; қонунгузори маданӣ; қонунгузори шаҳрсозӣ; Эломиаи умумӣ ҳуқуқи башар; Паймон; Конвенсия; ҳуқуқи инсон; манзил; дахлнопазирии манзил; асосҳои ҳуқуқӣ; санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ.

Дар заминомони ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои муҳими мавриди танзими васеи ҳуқуқӣ қарордошта, ин ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд махсуб мегардад, ки аҳамияти универсалӣ доранд. Вобаста ба ин санадҳои зиёди байналмилалӣ, минтақавӣ ва меъёрии ҳуқуқии дохилӣ қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд, ки моҳият, мазмун, кафолатҳо, уҳдадорӣ ва механизмҳои ҳимоя ва амалишавии онҳоро танзим менамоянд. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз як тараф зинаи муайянкунандаи рушди давлат ва ҷомеаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбад – ҚТ) ба шумор мераванд.

Баҳри амалишавии ҳимояи ҳуқуқи инсон дар ҚТ ба роҳ мондани таҳлил ва омӯзиши он ҳамчун василаи муҳими мукамалгардонии маърифати ҳуқуқии аҳли ҷомеа зарур шуморида мешавад, ки дар шароити муосир ин ҳолат бештар ба амалисозии ислоҳоти ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ иҷтимоӣ дар кишвар вобастагии амиқ пайдо мекунад.

Дар ин замина, яке аз ҳуқуқҳои асосии инсон ва шаҳрванд, ки аҳамияти махсусро касб мекунад, ин ҳуқуқ ба манзил мебошад. Ҳуқуқ ба манзил аз ҷумлаи ҳуқуқҳои субъективӣ ҳар як шахс ба шумор рафта, ҳамчун заминаи бунёдии таъмини зиндагии арзанда дар шароити муосир ба шумор меравад.

Воқеан манзил асоси саломатӣ ва некуаҳволии инсон аст ва амалӣ гардидани ҳуқуқи шахс ба манзил василаи муҳими зиндагии осуда махсуб мегардад. Ҳуқуқ ба манзили мувофиқ ҷузъи ҷудонашавандаи консепсияи «дараҷаи зиндагии шоиста барои ҳама» махсуб мегардад. Ин ҳуқуқ дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ муқаррар гардида, унсурҳои маҷмӯи ҳуқуқҳои инсон, ки барои рушди озодаи шахсият дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мусоидат менамояд [14, с. 216].

Ҳуқуқ ба манзили муносиб ба категорияи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ тааллуқ дорад, ки ба рушди он созмонҳои байналмилалӣ ҳуқуқи башар таваҷҷуҳи бештар доранд. Ин ҳуқуқ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофи умумӣ пайдо кардааст.

Ҳуқуқ ба манзил дорои тавсифоти назариявӣ, таърихӣ ва ҳуқуқӣ буда, мазмуну моҳият ва доираи амалишавии он дар сатҳи санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ мавриди танзим қарор дода шудааст, ки инҳо асосҳои ҳуқуқии ҳуқуқ ба манзилро ташкил медиҳанд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар танзими муносибатҳои вобаста ба ҳуқуқ ба манзил асосҳои ҳуқуқии он нақши асосиро ишғол менамоянд. Ба сифати асосҳои ҳуқуқии ҳуқуқи инсон ба манзил метавон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллиро тавсиф намуд.

Дар миёни санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ Эълومияи умумии ҳуқуқи башар (минбаъд – ЭУҲБ) мавқеи муҳим ва асосиву заминавиرو касб менамояд, чунки дар ҷаҳони муосир баҳри таъмину инкишофи ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ин эълумия хизмати арзанда намудааст. Дар ин замина, М.Н. Раҷабов қайд менамояд, ки “аҳамияти таърихию ҳуқуқии ЭУҲБ дар он зоҳир мегардад, ки он аввалин санади ҳуқуқи байналхалқӣ дар ҷодаи ҳуқуқи инсон ҳисоб мешавад, ки дорои характери универсалӣ мебошад. ЭУҲБ ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқи байналхалқӣ ягона санади ҳуқуқиест, ки мавқеи инсонро аз давлат баланд гузоштааст” [16, с. 89-90].

Пас аз қабули ЭУҲБ дар соли 1948 ҳуқуқ ба манзили муносиб ҷузъи муҳими низоми санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ универсалӣ ва аз ҷониби умум эътирофшуда дар соҳаи ҳуқуқи инсон гардид. Баъдан ин ҳуқуқ дар як қатор ҳуҷҷатҳои дигари ҳуқуқи инсон, ки ҳар яке онҳо ба гурӯҳҳои мушаххаси иҷтимоӣ (занон, кӯдакон, гурезаҳо, халқҳои хурд ва ғайра) дахл доштанд, мавриди танзим қарор дода шуд [14, с. 217].

Дар самти муайян намудани вазъи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқ ба манзил дар ЭУҲБ муқаррароти бевосита пешбинӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар моддаи 12 Эълумияи мазкур пешбинӣ гардидааст, ки “Ба ҳаёти шахсӣ ва оилавии ӯ ҳеҷ як фард даҳлати худсарона намудан ва ба дахлнопазирии манзил, сирри мукотибот, шараф ва обрӯи ӯ худсарона суиқасд кардан мумкин нест. Ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки дар мавриди ҷунин мудохила ё суиқасд аз ҷимояи қонун истифода намояд” [22].

Ҳамчунин, дар моддаи 25 ЭУҲБ низ муқаррарот оид ба ҳуқуқ ба манзили шахс дарҷ гардидааст. “Ҳар як инсон ба ҷунин сатҳи зиндагӣ, аз ҷумла хӯрок, пӯшок, манзил, нигоҳубини тиббӣ ва таъминоти зарурии иҷтимоие, ки барои сиҳатию некӯаҳволии худӣ ӯ ва оилааш зарур аст, ба таъминот дар ҳолатҳои бекорӣ, беморӣ, маъҷубӣ, бесаробон мондан, пиронсолӣ ё дигар ҳолатҳои маҳрумӣ аз воситаҳои зиндагӣ, ки бо сабабҳои новобаста аз ӯ ба вучуд меоянд, ҳақ дорад”.

Муқарраротҳои Эълумияи мазкур манзили шахсро дахлнопазир эътироф намуда, дар сурати даҳлати худсарона ва суиқасди худсарона ба ин ҳуқуқро қатъиян манъ намудааст. Дар баробари ин, ҷимояи қонунии ҳолати вайронгардӣ ва суиқасди ин ҳуқуқро бевосита пешбинӣ намудааст.

Ҳамзамон, дар заминаи муқаррароти моддаи 25 ЭУҲБ ҳуқуқи воқеии ҳар як инсон ба манзил, ҳамчун унсури сатҳи зиндагии шойста қафолат дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳамчунин ҳуқуқ ба манзили мувофиқ дар на камтар аз 12 санади мухталифе, ки аз ҷониби СММ қабул ва эълон шудаанд, ба таври возеҳ муқаррар гардидааст. Бисёре аз ҳуҷҷатҳои, ки ҳуқуқ ба манзили мувофиқро эътироф мекунанд, онро ҳамчун ҳуқуқи муайян мекунанд, ки бояд барои ҳар як шахс дастрас бошад. Ҷунин раванд дар шароити муосир муҳим ба шумор меравад, новобаста аз он ки дар баъзе санадҳо пешбинӣ мегардад, ки ҳуқуқ ба манзили мувофиқ бояд дар доираи гурӯҳҳои алоҳида таъмин карда шавад. Воқеан, ҳуқуқ ба манзили муносиб

хукуқи ҳар кӯдак, ҳар зан ва ҳар мард, новобаста аз он ки дар кучо зиндагӣ мекунад, мебошад.

Ҳамчунин, дар Паймони байналхалқӣ дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ махсусан дар моддаи 17 доир ба дахлнопазирии манзил муқаррарот пешбинӣ гардида, дар сурати мудохила ва суиқасд ба ин ҳуқуқ кафолати ҳимояи қонунро муқаррар сохтааст. Аз ҷумла, пешбинӣ мегардад, ки “Ба ҳаёти шахсӣ ва оилавии ҳеҷ кас даҳолати худсарона ва ғайриқонунӣ намудан, ба дахлнопазирии манзил ё сирри муқотиботи ӯ худсарона ё ғайриқонунӣ суиқасд кардан ё ба шараф ва обрӯи ӯ ғайриқонунӣ сӯиқасд намудан мумкин нест. Ҳар як инсон қасқ дорад, ки дар мавриди ҷунин мудохила ё ҷунин суиқасд аз ҳимояи қонун истифода намояд” [15].

Дар баробари ин, дар Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳамчун омили таъмини сатҳи зиндагии арзанда кафолати ҳуқуқ ба манзилро барои давлатҳои аъзои Паймони мазкур бевосита муқаррар намудааст. Дар қисми 1 моддаи 1 Паёмони мазкур қайд мегардад, ки “давлатҳои ширкаткунандаи ҳамин Паймон ҳукуқи ҳар як фардро ба сатҳи кофии зиндагӣ барои худӣ ӯ ва оилаи ӯ, ки хӯроқи кофӣ, либос ва манзилро дар бар мегирад ва ҳуқуқ ба беҳбудӣ мунтазами шароити зистро эътироф мекунад. Давлатҳои ширкаткунанда бо эътирофи аҳамияти муҳими ҳамкориҳои байналхалқӣ, ки ба ризоияти озодона асос ёфтааст, доир ба таъмини амали шудани ин ҳуқуқ тадбирҳои лозима меандешанд” [15].

Ҳамчунин, санади дигари ҳуқуқии байналмилалӣ, ки дар ин самт ҳамчун сарчашма баромад намуда, дахлнопазирии манзилро таъмин менамояд, ин Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳимояи ҳукуқи ҳамаи коргарони муҳочир ва аъзоёни оилаи онҳо ба ҳисоб меравад. Мувофиқи м. 14-и ин Конвенсия “коргари муҳочир ва аъзои оилаи ӯ набояд мавриди сӯиқасди худсаронаву ғайриқонунӣ ба дахлнопазирии манзил... қарор гиранд” [19, с. 150].

Дар баробари ин, дар ду санади ҳуқуқии байналмилалӣ дигар, ки аз ҷониби СММ қабул гардидаанд, аз ҷумла, Эълумия дар бораи ташаккул ва рушди иҷтимоӣ (1969) ва Эълумияи Ванкувер оид ба ҷойгиршавии одамон (1976) ҳукуқи ҳар як шахс ба манзили муносиб муқаррар гардидааст.

Ҳуқуқ ба манзили мувофиқ на танҳо дар шартномаҳо ва эълумияҳои дар боло зикршуда пешбинӣ гардидааст, инчунин дар бисёр резолютсияҳои, ки сохторҳои гуногуни дохилии СММ қабул кардаанд, баррасӣ шудааст. Ҳарчанд ин қарорҳои эътибори ҳуқуқӣ надоранд, онҳо дар таҳияи стандартҳои дар сатҳи байналмилалӣ эътирофшуда нақши муҳим мегузоранд. Ин усули эътироф нишон медиҳад, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳадди ақал ба ҳукуқи манзили муносиб тавачҷӯи пайваста ва ҳамҷониба зоҳир мекунад. Аксари қарорҳои оид ба ҳукуқи манзил ба давлатҳои нигаронида шудаанд, то онҳоро водор намоянд, ки барои амалӣ намудани ин ҳуқуқ саъю кӯшиши бештар равона созанд.

Масалан, дар резолютсияи 42/146 Ассамблеяи Генералӣ бори дигар «зарурияти андешидани тадбирҳои дар сатҳи миллӣ ва байналхалқӣ барои мусоидат намудан ба амалӣ гардондани ҳукуқи ҳар кас ба сатҳи кофии зиндагонии худ ва оилааш, аз ҷумла бо манзили муносиб бевосита пешбинӣ гардидааст ва ҳаммаи давлатҳои манфиатдор ва созмонҳои байналмилалӣ ро даъват мекунад, ки ҳангоми татбиқи тадбирҳои оид ба таҳияи стратегияҳои миллии манзил ва барномаҳои беҳбудӣ маҳалҳои аҳолинишин ба татбиқи ҳуқуқ ба манзили муносиб тавачҷӯи махсус зоҳир намоянд» [17].

Яке аз резолютсияҳои охирини он №1991/26, ки аз ҷониби Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, Комиссия оид ба ҳукуқи инсон ва зеркомиссия оид ба пешгирии таъбиз ва ҳифзи ақаллиятҳои қабул шудааст, ҳаммаи давлатҳоро даъват мекунад, ки “сиёсат ва

қонунгузори муассирро бо мақсади амалӣ гардонидани ҳуқуқи тамоми аҳоли ба манзили муносиб махсусан ба онҳое, ки дар айни замон бесарпаноҳанд ва ё манзили номуносиб доранд, роҳандозӣ намоянд” [21].

Бояд қайд намуд, ки мавҷудияти манзили мувофиқ, бехатар ва муносиб қобилияти одамонро барои истифода бурдани як қатор ҳуқуқҳои дигар хеле зиёд мекунад. Яъне, таъмини ҳуқуқ ба манзил асоси ноил шудан ба татбиқи дигар ҳуқуқҳо мебошад. Масалан, таъмини принсипи мувофиқ будани шароити манзил ва маишӣ ба дараҷаи амалишавии ҳуқуқ ба муҳити солим ва ҳуқуқ ба сатҳи баландтарини солимии равонӣ ва ҷисмонӣ бевосита мусоидат менамояд.

Дар баробари санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ҳуқуқ ба манзил дар заминаи меъёрҳои қонунгузори миллӣ низ мавриди танзим қарор дода шудааст. Муаллифони воситаи таълимии ҳуқуқи манзили ҚТ ибраз медоранд, ки “низоми қонунгузори манзилро қонун, инчунин дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие ташкил медиҳад, ки муносибатҳои манзилиро ба танзим медарорад” [20, с. 15].

Конститутсияи ҚТ [1] доир ба муқаррар намудани вазъи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мавқеи аввалиндараҷа қасб намуда, заминаи низоми ҳуқуқии манзил ба шумор рафта, дахлнопазирии манзил ва ҳуқуқ ба манзилро дар доираи моддаҳои 22 ва 36 бевосита пешбинӣ намудааст.

Аз ҷумла, дар моддаи 22 муқаррар шудааст, ки “манзили шахс дахлнопазир аст. Ба манзили шахс зӯран даромадан ва касеро аз манзил маҳрум кардан манъ аст, ба истиснои мавридҳои, ки қонун муқаррар кардааст”.

Воқеан чунин муқаррароти конститутсионӣ далолат ба он менамояд, ки манзили шахс ва ҳаёти шахсии ӯ дахлнопазир мебошад ва ин меъёр дар пасманзари нишондодҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалии дар боло зикргардида, мустаҳкам карда шудааст.

Зӯран ба манзили шахс даромадан ё аз манзил набаромадан рафтори зиддиқонунӣ буда, ҳуқуқи дахлнопазирии манзилро ҳалалдор менамояд ва дар мавридҳои вайрон гардидани дахлнопазирии манзил ҳолати татбиқи ҷавобгарии маъмурӣ, ҷиноӣ, интизомӣ ва маданӣ ба вучуд меояд [18, с. 138].

Дар моддаи 36 Конститутсияи ҚТ бошад, бевосита ҳуқуқи ҳар кас ба манзил ҳамчун заминаи фароҳам овардани шароити арзандаи зиндагӣ муқаррар гардида, тартиби амалӣ гардидани он пешбинӣ шудааст. Чунончи: “ҳар кас ба манзил ҳуқуқ дорад. Ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад”.

Бо дарназардошти талаботи меъёрҳои Конститутсияи ҚТ дар низоми қонунгузори кишвар ду маротиба кодексҳои манзил, аз ҷумла 12 декабри соли 1997 [5] ва дар таҳрири нав бошад, аз 18 март соли 2022, № 1852 [6] қабул гардида, аз 1 сентябри соли 2022 мавриди амал қарор дода шуд.

Бояд қайд намуд, дар таҳрири нав қабул гардидани Кодекси манзили ҚТ заминаи асосии рушди асосҳои ҳуқуқии онро ташкил намуда, муқаррароти меъёрии муфассалро доир ба танзими ҳуқуқ ба манзил пешбинӣ намудааст.

Дар кодекси манзили амалкунанда масъалаҳои ҳуқуқ ба манзил, манзили истиқоматӣ ва фонди манзил, ба моликият гирифтани манзили истиқоматӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣ молики манзили истиқоматӣ ва аъзои оилаи ӯ, ҳуқуқи моликияти умумии моликони манзил, асосҳои идоракунии фонди манзил, идоракунии бевоситаи бинои бисёрхонагӣ, идоракунии бинои бисёрхонагӣ аз ҷониби ширкати моликони манзил, идоракунии бинои бисёрхонагӣ аз ҷониби ташкилоти идоракунанда, додани манзили истиқоматӣ тибқи шартномаи кирои иҷтимоӣ, истифодабарии манзили истиқоматӣ

тибқи шартномаи кирои иҷтимоӣ, истифодабарии манзилҳои истиқомати фонди манзили махсусгардонидашуда, таъсис ва фаъолияти кооперативи манзил, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои аъзои кооперативи манзил, иҷораи манзили истиқоматӣ, пардохти маблағи истифодабарии манзили истиқоматӣ ва хизматрасониҳои коммуналӣ, инчунин ҳалли баҳсҳои манзилӣ ва ҷавобгарӣ барои вайрон кардани талаботи қонунгузории манзил мавриди танзим қарор дода шудаанд.

Бояд ибраз намуд, ки кодекси мазкур санади кодификатсионие маҳсуб мегардад, ки муносибатҳо дар соҳаи манзилро ба таври маҷмӯи ва комплексӣ муқаррар намуда, механизмҳои амалишавии ин ҳуқуқро муайян намудааст.

Ҳамчунин, низоми қонунгузории манзилро ба ғайр аз сарчашмаҳои номбаркардашуда, боз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳислати маданӣ-ҳуқуқӣ дошта, инчунин дигар қонунгузориҳои ҳислати оммавӣ ҳуқуқӣ дошта, ба монанди қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муайянқунандаи ваколати мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, Ҳуқумати ҚТ, вазоратҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо дар соҳаи идоракунии фондҳои маҳаллии манзилӣ, ташкилотҳои фонди манзил оид ба истифодабарӣ ва таъмири фонди манзил ва ғайра ташкил медиҳад.

Дар баробари ин, меъёрҳои танзимқунандаи муносибатҳои манзилӣ, инчунин дар Кодекси маданияти ҚТ аз аз 24 декабри соли 2022, 1918 [4] бевосита пешбинӣ гардидааст. Махсусан, дар моддаи 253 ҳуқуқ ба дахлнопазирии манзил, дар моддаи 614 хусусиятҳои хариду фурӯши манзили истиқоматӣ, дар боби 39, параграфи 9 иҷораи манзили истиқоматӣ, дар моддаи 761 шартномаи иҷораи манзили истиқоматӣ, ҳамчунин дар моддаи 1295 ҳуқуқи афзалиятноки меросгирони алоҳида ҳангоми тақсими мерос ва ғайра муқарраротҳо дар ин самт пешбинӣ карда шудааст.

Ҳамзамон, дар Кодекси шаҳрсозии ҚТ аз 28 декабри соли 2012, №933 [11] низ як қатор меъёрҳо дар соҳаи ҳуқуқ ба манзил пешбинӣ гардидааст. Дар кодекси мазкур, дар баробари меъёрҳои танзимқунандаи фаъолияти шаҳрсозӣ, инчунин боби алоҳида, махсусан боби 8 ба масъалаҳои муқаррар кардани ҳолати ҳуқуқии сохтмони манзили шахсӣ пешбинӣ гардидааст. Дар он меъёрҳо дар бораи ҳуқуқи шаҳрвандони ҚТ ба сохтмони манзили шахсӣ, фонди манзили шахсӣ, меъёри масоҳати истиқоматӣ ва умумии манзили истиқомати шахсии сохташаванда, ҷудо кардани қитъаҳои замин барои сохтмони манзилҳои шахсӣ, тартиби оғоз намудани сохтмони манзили шахсӣ, лоиҳаи иморатсозӣ дар қитъаи замин, хизматрасонӣ ва таъмири хонаҳои фонди манзилҳои шахсӣ ва ғайра пешбинӣ карда шудааст.

Баъзе муҳаққиқон ба он назаранд, ки “Кодекси оилаи ҚТ 13 ноябри соли 1998 [10], агарчанде ки бевосита дорой меъёрҳои ҳислати ҳуқуқи манзилӣ надошта бошад ҳам, вале сарчашмаи ҳуқуқи манзил мебошад. Зеро дар заминаи муносибатҳои оилавӣ муносибатҳо оид ба додани бинои истиқоматӣ, танзими ҳолати ҳуқуқии аъзоёни оилаи иҷорагир, соҳибмулк, иштироки мақомотҳои васӣ ва парастор дар муносибатҳои манзилӣ амалӣ карда мешавад” [20, с. 17-18].

Ҳамзамон, дар Кодекси замини ҚТ аз 13 декабри соли 1996 [2] масъалаҳо оид ба ба шахси дигар гузаштани ҳуқуқи моликият ба манзили истиқоматӣ (моддаи 27) ва додани қитъаҳои замин барои сохтмони манзил дар шаҳр ва андозаи он (моддаи 77⁵) пешбинӣ гардидааст.

Дар баробари ин, баҳсҳои манзилӣ аз рӯи қоидаҳои Кодекси муурофиявии граждании ҚТ аз 5 январӣ соли 2008 [7] баррасӣ карда мешаванд. Дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31 декабри соли 2008 [9] бошад, меъёрҳо вобаста ба ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи таъмини ҳуқуқҳои шаҳрвандон ба манзил (боби 25), дар Кодекси ҷиноятии ҚТ аз 21 майи соли 1998 [3] ҷавобгарии ҷиноятӣ

барои вайрон намудани дахлнопазирии манзил (моддаи 147) ва дар Кодекси муурофиавии ҷиноятии ҚТ аз 3 декабри соли 2009 [8] ҳолати муқарракунии дахлнопазирии манзил (моддаи 13) муқаррар шудаанд.

Дар ин самт, Қонуни ҚТ “Дар бораи хусусигардонию фонди манзил дар ҚТ” аз 4 ноябри соли 1995, №114 [13] қабул гардидааст, принсипҳои асосии хусусигардонию фонди давлатии манзилро дар ҳудуди ҚТ муқаррар намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии дигарсозии муносибатҳои моликиятро ба манзил муайян намуда, бо мақсади муҳайё кардани шароити ба амал баровардани ҳуқуқи озодона конё гардонидани талаботи ба манзилдоштаи шахрвандон, инчунин беҳтар истифода ва саришта намудани фонди манзил равона гардидааст.

Қонуни мазкур аз 3 фасл ва 23 модда иборат буда, мувофиқи он шахрвандоне, ки дар хонаҳои фонди давлатӣ аз рӯи шартномаи киро ё иҷора зиндагонӣ мекунанд, ҳуқуқ пайдо мекунанд, бо розигии тамоми аъзоёни болиғи оила ин хонаро бо шартҳои пешбиниқардаи ҳамин қонун ва санадҳои дигари меъёрии ҚТ харида гирифта, соҳиби он шаванд.

Дигар санади меъёрии ҳуқуқиро дар ин самт Қонуни ҚТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он” аз 20 марти соли 2008, №375 [12] ташкил медиҳад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ ва тартиби бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул, ҳуқуқҳо ва маҳдудиятҳои (гарониҳои) ҳуқуқӣ ба онро дар ҳудуди ҚТ бо мақсади эътироф ва ҳимояи давлатии тибқи қонуни мазкур бақайдгирифтаи ҳуқуқҳо ва маҳдудиятҳои (гарониҳои) ҳуқуқӣ ба молу мулки ғайриманқулро муқаррар менамояд.

Муносибатҳои оид ба манзил, инчунин дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ ба танзим дароварда мешаванд. Аз ҷумла, дар ин самт фармонҳои Президенти ҚТ (фармони Президенти ҚТ “Дар бораи гузаронидани барӯйхатгирии аҳоли ва фонди манзили ҚТ дар соли 2020” аз 30 сентябри соли 2019, №356; фармони Президенти ҚТ “Дар бораи лоиҳаи Созишномаи грантӣ байни ҚТ, муассисаи давлатии “Раёсати коммуналӣ-истеҳсолӣ ва истифодаи манзили шаҳраки Ёвон” ва Бонки Аврупоии Тачдид ва Рушд оид ба лоиҳаи “Идоракунии партовҳои саҳти маишии ноҳияи Ёвон” аз 9 июли соли 2019, №1280 ва ғайра) қабул гардидаанд, ки ба ҷумлаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунии соҳа маҳсуб мегардаднд.

Дар танзими муносибатҳо вобаста ба манзил нақши қарорҳои Ҳукумати ҚТ ҳамчун санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ хоса мебошад. Чунки дар самт, шумораи зиёди қарорҳои Ҳукумати кишвар қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд. Аз ҷумла:

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Тартиби баҳисобгирии давлатии фонди манзил” аз 29 майи соли 2023, №208;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Тартиби ташаккули фонди манзили давлатии иҷтимоӣ” аз 29 майи соли 2023, №209;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Тартиби иваз намудани манзилҳои истиқоматии тибқи шартномаи кироияи иҷтимоӣ додашуда” аз 29 майи соли 2023, №210;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Тартиби эътироф кардани шахрвандони эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматие, ки бо шартномаи кироияи иҷтимоӣ дода мешавад” аз 29 майи соли 2023, №211;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Қоида ва меъёрҳои нигоҳдорӣ, хизматрасонӣ, истифодабарӣ ва таъмири фонди манзил” аз 29 майи соли 2023, №212;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Номгӯй ва шакли ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои баҳисобгирии шаҳрвандони эҳтиёҷманд ба манзили истиқоматӣ, ки тибқи шартномаи кироия иҷтимоӣ дода мешаванд” аз 29 майи соли 2023, №213;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Барномаи рушди хоҷагии манзилию коммуналии ҚТ барои солҳои 2021-2024” аз 27 феввали соли 2021, № 53;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи беҳтар намудани шароити манзилии хизматчиёни давлатӣ” аз 31 майи соли 2012, №288;

– қарори Ҳукумати ҚТ “Дар бораи Консепсияи ислоҳоти хоҷагии манзилию коммуналӣ дар ҚТ барои солҳои 2010-2025” аз 1 июли соли 2010, №321 ва ғайра.

Ҳамчунин, ба сифати сарчашмаи батанзимдарории муносибатҳои вобаста ба манзил қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ низ баромад менамоянд. Аз ҷумла, қарори Пленуми Суди Олии ҚТ “Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он, ғайриқонунӣ додани қитъаи замин” аз 25 июни соли 2012, №3 ва қарори Пленуми Суди Олии ҚТ “Дар бораи татбиқи қонунгузорӣ оид ба баъзе масъалаҳои, ки дар таҷрибаи судӣ ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо марбут ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ба миён меоянд” аз 23 ноябри соли 2012, №14 (бо тағйиру иловаҳои бо қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 12 июни соли 2014, №4).

Дар баробари ин, муносибатҳо дар самти мазкур дар санадҳои ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳо, мақомотҳои иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ғайра низ ба танзим дароварда мешаванд.

Адабиёт

1. Конституцияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.

2. Кодекси замини ҚТ аз 13 декабри соли 1996 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 1996. – №23. – Мод. 351; – 1997. – №23-24. – Мод. 333. – Ҷанбаи IV; – 1999. – №5. – Мод. 59; – 2001. – №4. – Мод.176; – 2004. – №2. – Мод. 55. – №3. – Мод. 190; – 2006. – №7. – Мод. 347; – 2008. – №1, қ. 2. – Мод. 22. – №6. – Мод. 463; – 2011. – №3. – Мод. 171; – 2012. – №4. – Мод. 269; – №8. – Мод. 828.

3. Кодекси ҷиноятӣ ҚТ аз 21 майи соли 1998 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

4. Кодекси маданияи ҚТ аз 24 декабри соли 2022, 1918 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

5. Кодекси манзили ҚТ аз 12 декабри соли 1997 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 1997. – №23-24. – Мод. 339.

6. Кодекси манзили ҚТ аз 18 марти соли 2022, № 1852 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

7. Кодекси муҳофизати граждани ҚТ // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

8. Кодекси муҳофизати ҷиноятӣ ҚТ аз 3 декабри соли 2009 // Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

9. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ аз 31 декабри соли 2008 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

10. Кодекси оилаи ҚТ 13 ноябри соли 1998 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 1998. – №22. – Мод. 303; – 2006. – №4. – Мод. 196; – 2008. – №3. – Мод. 201; – 2010. – №7. – Мод. 546; – 2011. – №3. – Мод. 177. – №12. – Мод. 855; – 2013. – №3. – Мод. 195; – 2015. – №11. – Мод. 960; – 2016. – №3. – Мод.143.

11. Кодекси шаҳрсозии ҚТ аз 28 декабри соли 2012, №933 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2012. – № 12, қ. 1. – Мод. 998; – 2016. – №7. – Мод. 626; – 2019. – №1. – Мод. 24. – Мод. 25.

12. Қонуни ҚТ “Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманкул ва ҳуқуқҳо ба он” аз 20 марти соли 2008, №375 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ. – 2008. – №3. – Мод.194; – 2013. – №7. – Мод.525; – 2018. – №1. – Мод.32; – 2019. – №6. – Мод.331.

13. Қонуни ҚТ “Дар бораи хусусигардонии фонди манзил дар ҚТ” аз 4 ноябри соли 1995, №114 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

14. Курпякова С.И. Международные стандарты как основа развития российского законодательства о праве каждого на достаточное жилище // Международные пакты о правах человека: ценностные характеристики: материалы Международной научно-практической конференции / отв. ред. Т.А. Сошникова, Н.В. Колотова. – М.: Изд-во Моск. гуманитар. ун-та, 2016. – 313 с.

15. Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ. Бо қатъномаи 2200 А (XXI) Ассамблеяи Генералӣ 16 декабри соли 1966 қабул шудааст ва ҷиҳати имзо, тасвиб ва ҳамроҳ шудан боз аст. Мутобиқи моддаи 49 аз 13 марти соли 1976 эътибор пайдо кардааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

16. Раҷабов М.Н. Зарурат ва аҳамияти Эъломияи умумии ҳуқуқи башар // Масоили назариявӣ ва амалии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конфронси илмӣ-амалӣ бахшида ба 62-юмин солгарди қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи башар). – Душанбе: “Виза-принт”, 2011. – 192 с.

17. Система официальной документации Организации Объединенных Наций / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/518/36/IMG/NR051836.pdf?OpenElement> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

18. Тафсири илмию оммавии Конститутутсияи (Сарқонуни) ҚТ // Зери таҳрири Раиси Суди Конститутутсионии ҚТ, академики Академияи илмҳои ҚТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Маҳмудов М.А. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – 520 с.

19. Ҳуқуқи инсон: маҷмӯаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори миллии дар 8 ҷилд. Ҷилди 1. – Душанбе, 2010. – 552 с.

20. Ҳуқуқи манзили ҚТ: воситаи таълимӣ / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ Раҳимзода М.З., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Меликов У.А. – Душанбе: ҚДММ “Мастер Принт”, 2022. – 311.

21. Экономический и Социальный Совет ООН / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.un.org/ecosoc/en/documents/resolutions> (санаи мурочиат: 26.08.2023).

22. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар [Захираи электронӣ] // Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҶТ / манбаи дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>. (санаи мурочиат: 06. 09. 2023).

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЛИЩЕ: ОСНОВЫ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ДЖУМАХОНИ САИДШОИ ЛАТИФЗОДА,

ассистент кафедры права

Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 985-90-50-81. E-mail: jumakhon.S@mail.ru

В данной статье анализируются национальные и международные правовые основы права на жилище как субъективного права каждого человека. При этом отмечается, что право на жилище как фундаментальное право каждого человека занимает важное место на уровне универсальных и региональных международно-правовых документов. В национальной законодательной системе большое количество нормативных правовых актов предусматривают вопросы, связанные с правом на жилище, а процесс реализации этого права человека определяется в рамках подзаконных нормативных правовых актов. В целом национальные и международные правовые основы права на жилище анализируются с учетом научных теорий.

Ключевые слова: право человека на жилье; конституция; международные правовые документы; жилищное законодательство; гражданское законодательство; градостроительное законодательство; Всеобщая декларация прав человека; Пакт; Соглашение; права человека; жилье; неприкосновенность жилища; правовые основы; подзаконные нормативные правовые акты.

THE HUMAN RIGHT TO HOUSING: THE BASIS OF ITS INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL REGULATION

JUMAKHONI SAIDSHOI LATIFZODA,

Assistant of the Department of history, law and international relations of the

Kulyab State University named after Abuabdulloh Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, 16, S. Safarova, st.

Phone: (+992) 985-90-50-81. E-mail: jumakhon.S@mail.ru

In this article, the national and international legal bases of the right to housing as a subjective right of every person are analyzed. At the same time, it is noted that the right to housing as a fundamental right of every person occupies an important place at the level of universal and regional international legal documents. In the national legislative system, a large number of normative legal acts provide for issues related to the right to housing, and the process of exercising this right of a person is determined within the framework of sub-legal normative legal acts. In general, national and international legal foundations of the right to housing are analyzed taking into account scientific theories.

Keywords: human right to housing; constitution; international legal documents; housing legislation; civil law; urban planning legislation; Universal Declaration of Human Rights; Pact; Agreement; human rights; housing; inviolability of home; legal basis; by-laws and regulatory legal acts.

УДК:340

ПРОБЛЕМАҲОИ МАФҲУМИ СИННУ СОЛИ ЧИНОЯТКОР ДАР ИЛМИ
КРИМИНОЛОГИЯ

ИБРОҲИМЗОДА МУБОРАК ИБРОҲИМ,

унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 987-64-74-74. E-mail: ibrohinzoda96@mail.ru

Мақола ба яке аз масъалаҳои мубрами илми криминология баҳри муайян намудани механизмҳои пешгирӣ намудани ҷиноят бахшида шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки синну соли шахси ҷиноятсодирнамуда масъалаи амалӣ буда, барои таъин намудани ҷазои асоснок ва қонунӣ ва бо ин роҳ пешгирӣ намудани ҷиноятҳои нав ва ислоҳ намудани шахси ҷиноятсодирнамуда имконият медиҳад. Барои ҳамин, ба нуқтаи назари муаллиф, синну сол аҳамияти муҳими виктимологӣ низ дорад, зеро он асосан ҳолати ҷисмонӣ ва рӯҳии ҳам ҷабрдидагонӣ эҳтимолӣ ва ҳам воқеӣ аз таҷовузҳои ҷиноятӣ, доираи ниёзҳо ва манфиатҳои онҳо, муносибат ва самтҳои арзишӣ, ормонҳо ва хоҳишҳои онҳоро муайян карда, ба афзоиши осебазири баъзе категорияҳои ҷабрдидаҳо ва ҳам ба рафтори онҳо таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо: синну сол, мафҳум ҷавобгарӣ, шахсият, ҷинояткор, шахсияти ҷинояткор.

Омӯзиши ҳар масъала дар тамоми илмҳои ҷомеашиносӣ аз муайян намудани мафҳум ва хусуситҳои асосии ҳар як падида оғоз мегардад. Мафҳум шакли тафаккурест, ки предметҳои олами объективиро аз рӯи нишонаҳои муҳимашон инъикос мекунад.

Ба андешаи олимони шахсият ба мазмуни ҳуқуқӣ инсон ва ҳамун шахси ҷисмонӣ фаҳмида мешавад.

Дар илми криминология масъалаи омӯзиши шахсияти ҷинояткор мавқеи асосиро ишғол мекард ва дар оянда низ масъалаи муҳими илмӣ боқи мемонад. Зеро он доираи васеи хосиятҳо ва сифатҳои иҷтимоӣ-демографӣ, ахлоқию равонӣ, нақшӣ ва хусусиятро дар бар гирифта, аз рафтори зиддиҷамъиятӣ ва ғайриқонунии шахс вобаста мебошад. Чунин муҳимияти масъалаи мазкур дар он ифода меёбад, ки маҳз шахсият бо тамоми хусусиятҳои худ содиркунандаи тамоми намудҳои ҷиноятҳо ба ҳисоб меравад.

Ю.М.Антонян аҳамияти омӯзиши синну соли ҷинояткорро бо он асоснок намудааст, ки пешгирии бомуваффақияти ҷиноятҳо пеш аз ҳама ба мутамарказ шудани диққат ба шахсияти ҷинояткор вобаста аст, ки омӯзиши он хусусиятҳоеро, ки ба рафтори ҷиноятии вай ангезанда медиҳанд, муайян кардан мумкин аст[1, 3].

Масъалаи мубрамяти шахсияти ҷинояткор дар илми криминологияро Касимов В. О. бошад чунин асоснок намудааст, ки таваҷҷуҳ ба шахсияти ҷинояткор бештар ба бартарии аломатҳои криминологии он вобаста аст, зеро дар аввал ҳуди шахсият бо тамоми маҷмӯи хосиятҳо ва сифатҳои он барандаи асосии сабаб ва шароити содир намудани ҳама гуна кирдори ғайриқонунӣ мебошад[2, 17].

Ҳақ ба ҷониби онҳо мебошад. Зеро, бе омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи шахсияти ҷинояткор ва муайян намудани омилҳои муайянкунанда он таҳлили дигар институтҳои илми криминология ғайриимкон мебошад.

Ба андешаи гуруҳи олимони ватанӣ шахсияти ҷинояткор маҷмӯи тавсияномаи иҷтимоӣ демографӣ, иҷтимоӣ мавқеӣ ва иҷтимоӣ психологии субъекти ҷиноятҳо мебошад. Дар вақти омӯзиши шахсияти ҷинояткор таносуби нишондодҳои биологӣ ва иҷтимоӣ шахсият низ баррасӣ карда мешавад[3, 583].

Олими ватанӣ С.Баҳриддинов бошад дар натиҷаи тадқиқотҳои гузаронидаи худ ба хулоса омадааст, ки шахсияти ҷинояткор бо ҷузъҳои дохилии худ аз дигар мафҳумҳо фарқ мекунад, ки ба онҳо ҷамъи нишонаҳои иҷтимоӣ – демографӣ, иҷтимоӣ – психологӣ ва ҷиноятӣ – ҳуқуқӣ дохил мешаванд[4, 74].

Яке аз хусусиятҳои муҳими шахсияти ҷинояткор синну сол мебошад, ки категорияҳои биологӣ, психологӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Аммо, дар арзёбии таносуби таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва биологӣ ба рафтори ҷинояткоронаи шахс ва мувофиқи синну сол, нуктаи назари ягона вучуд надорад. Баъзе олимони муносибати биологиро ба рафтори ҷинояткорона рад мекунанд, дар ҳоле ки дигарон дар бораи таъсири доимии он қайд менамоянд[5, 148-153].

Яке аз хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор синну соли он мебошад, ки категорияҳои биологӣ, психологӣ ва иҷтимоиро муттаҳид мекунад. Дар адабиётҳои илмӣ бошад дар хусуси баҳодиҳии таносуби таъсири омилҳои иҷтимоӣ биологӣ ба рафтори ҷиноятии шахс ва мутаносибан синну соли он нуктаи назари ягона вучуд надорад. Баъзе олимони муносибати биологӣ рафтори ҷиноиро ба таври қатъӣ рад мекунанд, гурӯҳи дигари олимони бошанд таъсири тағйирнопазири онро ҷонибдорӣ мекунанд.

Д.А.Кикнадзе чунин мешумурд, ки «...тарбияи нокифояи шахс ва камолоти ғоявӣ ӯ, худ ба худ ба рафтори ҷинояткорӣ оварда намерасонад. Омӯзиши ҳама гуна аксуламалҳои рафторӣ, аз ҷумла ҷиноӣ, бешубҳа, танҳо дар сурати ба назар гирифтани омилҳои иҷтимоӣ ва биологӣ рафтори шахс, аз қабилӣ ҷинс ва синну сол самаранок буда метавонад[6, 9].

И. И. Карпес бошад, ҳилофи ақидаҳои мазкур баромад намуда, таъкид кардааст, ки содир шудани ҷон ҷиноятро бо хусусиятҳои биологӣ организми инсон шарҳ додан мумкин нест[7, 160–167].

Дарачаи таъсири синну сол ба фаъолшавии рафтори ҷиноятии шахсро И.С.Ной омӯхта, ба хулоса омадааст, ки “баҳо надодан ба хусусиятҳои инфиродии психологӣ шахсияти ҷинояткор ба муборизаи бомуваффақияти ҷинояткорӣ ҳалал мерасонад» ва таъкид кардааст, ки «ҷиноят танҳо дар сурате содир мешавад, ки шароитҳои криминогенӣ беруна ба шахсияти мушаххас, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ-биологӣ барои аксуламали ҷиноӣ ба таври кофӣ омода шудаанд, ворид шавад»[8; 89–90]. Аз ҷумла, И.С.Ной хусусиятҳои синну соли шахсиятро таҳқиқ намуда, пешниҳод кардааст, ки тарбияи сифатҳои барои ҷамъият ғоиданоки инсон бо солҳои аввали ҳаёти ӯ алоқаманд аст: «эҳтимол вучуд дорад, ки ба назар нагирифтани маҳз ҳамин ҳолатҳо, тавачҷӯҳи ҷиддӣ надодан ба мактаб, тарбия ва камбудии ҷиддӣ дар муассисаҳои томактабӣ дар оянда оқибатҳои манфии ислоҳнашаванда доранд»[8, 89–90].

Ба ақидаи В.Е.Эминов ва Ю.М.Антонян, «содир намудани ҷиноятро на танҳо дар натиҷаи алоқамандии оддии шахс бо вазъияти мушаххаси ҳаётӣ, балки дар натиҷаи амалӣ гардидани ҳислатҳои криминогенӣ шахсият, аз ҷумла психологӣ, ҳангоми таъсиррасонӣ бо омилҳои вазъият таҳлил кардан лозим аст»[9, 37].

Ба андешаи олими ватанӣ Ҷалолов Х.Ғ. сохторҳои синну соли занон яке аз омилҳои асосии динамикаи ҷинояткорӣ дар ҷомеа ба ҳисоб меравад[10, 42].

Ақидаи В.Е.Эминов ва Ю.М.Антонян қоибиладастгирӣ мебошад, зеро ҷиноят як падидаи иҷтимоӣ буда, он дар натиҷаи ҳаёти иҷтимоӣ одамон, муҳолифати манфиатҳо ба вучуд меояд. Омилҳои ба ҷинояткори таъсиррасонанда бошад аз ҳолати психологӣ субъективӣ шахс алоқаманд мебошанд.

Синну солро илмҳои мухталиф дар заминаи худ баррасӣ ва таҳқиқнамуда, дастгоҳи концептуалӣ ва истилоҳии худро доранд, ки дар навбати худ, гуногунии таърифи синну солро ҳамчун категорияи илмӣ муайян мекунад.

Дар “Энциклопедияи русӣ” мафҳуми “синну соли инсон” ҳамчун давра аз таваллуди инсон то ин ё он лаҳзаи ҳисоб шудаи ҳаёти ӯ маънидод карда мешавад[11].

А.В. Микляева, дар бораи мушкилоти синну сол қайд намуда, синну солро ҳамчун сифати чудонашавандаи инсон, хусусияти мавҷудияти инсон муайян мекунад, ки бо мурури замон ҷорӣ мешавад. Маҳз синну сол имкон медиҳад, ки динамика, ҷанбаи муваққатии рушди ҳама гуна объект, аз ҷумла табиати одамиро пайгирӣ намуд[12, 147–151.].

Б.Г.Ананиев омили синну солро баррасӣ, ба ягонагии таъсири афзоиш, камолоти умумии соматикӣ ва асабӣ – равонӣ дар раванди тарбия ва ҳаёти инсон ишора кардааст. Бо мурури замон инкишофи индивидуалии шахс ба амал меояд. Аз ин рӯ, синну сол на танҳо шумораи солҳои зиндагӣ, балки мазмуни ботинӣ, инкишофи маънавии инсон, тағйирот дар ҷаҳони ботинии ӯ мебошад, ки дар тӯли солҳо ба амал омадаанд. Маҳз дар ҷаҳони ботинӣ одамон аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ба шарофати он метавон дар бораи ба ҳам монандӣ, беҳамто ва асолати одамон сухан гуфт[13, 34–40].

Синну соли шахсият ҳамчун яке аз категорияҳои марказии рушди инсон дар илмҳои гуманитарӣ, аз ҷумла, психологияи рушд баррасӣ карда мешавад, ки на танҳо давра ба давра вобаста ба синну соли инсонро тавсиф мекунад, балки падидаҳо ва хусусиятҳои мухталифи синну солро шарҳ медиҳад. Ба ақидаи равоншиносон синну сол яке аз категорияҳои дурахшонтарин дар мундариҷаи навъи психологияи шахсияти ҷинояткор аст[14].

«Синну сол» ё «давраи синну сол» ҳамчун давраҳои рушд ҳисобида мешаванд, ки сохтор ва динамикаи худро доранд. Имрӯз синни мутлақ (хронологӣ, тақвимӣ) ва синни шартӣ (синни рушд) вучуд дорад. Синну соли мутлақ синну соли фард, аз лаҳзаи бордоршавӣ (дар асл, аз лаҳзаи ташаккули тухмдон) то охири умр, ки бо шумораи солҳо, моҳҳо ва ғайра ифода ёфтааст, ин мафҳуми микдорӣ мебошад, ки бо давомнокии мавҷудияти объект вобастагӣ дорад.

Хусусиятҳои синну соли субъектҳо бо меъёрҳои қариб ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқӣ алоқаманданд, ки дар он синну сол асосан дар робита бо оқибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ истифода мешавад[5].

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ инчунин гуруҳбандии синну соли вучуд дорад, ки ба синну соли мутлақ (хронологӣ, тақвимӣ) ва синну соли шартӣ (синни рушд) ҷудо карда мешавад. Синну соли мутлақ ин синну соли шахси алоҳида мебошад, ки аз лаҳзаи бордоршавӣ (воқеъан, аз лаҳзаи ташаккули тухм) ва то охири ҳаёт бо шумораи солҳо, моҳҳо ва ғайра ифода карда мешавад, ки давомнокии мавҷудияти ашӯро тавсиф мешавад. Синну соли шартӣ бо роҳи муқаррар намудани мавқеи объект дар қатори муайяни эволюсионӣ-генетикӣ, дар ҷараёни муайяни тараққиёт муайян карда мешавад ва дар асоси нишондиҳандаҳои гуногуни сифатӣ ва миқдорие, ки хусусияти онро муайян мекунанд, муқаррар карда мешавад[15, 132–140.]. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ синну соли шартӣ рушдро даврандӣ меноманд, ки моҳияти он аз кӯшиши сохтори ҷараёни вақт, ҷудо кардани давраҳои муайяни хронологӣ, ки ягон маънои пурмазмун доранд, муттаҳид ва стандартизатсия кардани марҳилаҳои инкишофи инсон иборат мебошад.

Мафҳуми синну сол дар худ чунин ҷанбаҳоро фаро мегирад:

- синну соли хронологӣ, ки аз рӯи давомнокии умри инсон муайян карда мешавад (мувофиқи шиноснома);

- синну соли биологӣ – маҷмуи нишондиҳандаҳои биологӣ, фаъолияти тамоми организм (гардиши хун, нафаскашӣ, системаи ҳозима ва ғайра);

- синну соли равонӣ – дараҷаи муайяни инкишофи психика, ки дар бар мегирад:

а) синну соли равонӣ

Барои муайян кардани синну соли равонии кӯдакони аз 4 то 16-сола санчиши Векслер истифода мешавад, ки он шифоҳӣ ва маълумотро дар шакли визуалӣ (маҷозӣ)-и супориш дар бар мегирад. Ҳангоми татбиқ, маҷмуи “IQ –и умумӣ” ба даст меояд. Психолог IQ - коэффисиенти зехниро ҳисоб мекунад:

- синну соли равонӣ 100%

- IQ = синну соли хронологӣ;

б) камолоти иҷтимоӣ –SQ-зеҳни иҷтимоӣ (шахс бояд ба муҳити атрофаш мутобиқ карда шавад);

в) камолоти эҳсосӣ: худсарии эҳсосот, тавозун, камолоти шахсӣ[5].

Қонуни ҷиноӣ ба хусусиятҳои синну соли шахсияти ҷинояткор аҳаммияти калон медиҳад. Ҳамин тариқ, қонунгузориҳои иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ хусусиятҳои нигоҳдориҳои маҳкумшудагонро бо расидан ба синни муайян мепайвандад: но болиғоне, ки ба ҳаёти маҳкум шудаанд, дар колонияҳои тарбиявӣ адои ҷазо мекунанд. Маҳкумшудагоне, ки ба синни 18 расидаанд, ба қисми алоҳидаи колонияи тарбиявӣ интиқол дода мешаванд, ки ҳамчун колонияи ислоҳии умумӣ ё колонияи ислоҳӣ қарор мегиранд.

Бо вучуди ин, нишондиҳандаи синну соли мутлақ (хронологӣ) танҳо ҷанбаи расмӣ ҳаёти инсонро дар ҷанбаи муваққатии он инъикос мекунад, ки ба ҷонибҳои моддӣ он ишора намекунад. Синну соли равонӣ, биологӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун категорияҳои нисбатан мустақили синну соли шартӣ фарқ мекунанд, ки онҳоро метавон дар заминаи самтҳои асосии рушди инфиродии шахс, аз ҷумла ҷинояткор баррасӣ кард.

Хусусан, хусусиятҳои синну соли шахсиятро дида баромада, И.С. Ной пешниҳод мекунад, ки “тарбияи сифатҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғоиданоки инсон бо солҳои аввали ҳаёти ӯ алоқаманд аст: дар оянда оқибатҳои манфии бебозгашт доранд” [8, 80]. Дар ҳамин замина қайд кардан бамаврид аст, ки кирдори содирнамудаи шахс на танҳо аз синну сол балки аз психологияи шахс низ вобастагӣ дорад. Вазъи иҷтимоии шахс аз аввал то ба охир ҳангоми кирдори номатлуб оқибатҳои манфиро ба вучуд меорад.

И.И. Карпетс хилофи ақидаи И.С. Ной баромад намуда, изҳор дошт, ки содир кардани ҳама гуна ҷиноятро бо хусусиятҳои биологӣ бадани инсон шарҳ додан мумкин нест[7, 160]. Ба андешаи мазкур, то андозае розӣ шудан имконпазир аст, зеро содир кардани ҷиноят на танҳо аз ҳисоби хусусияти биологӣ, инчунин, аз вазъи криминогении шахс низ вобастагӣ дорад.

Ба андешаи Р. И. Михеев синну сол бояд бо ду мазмун фаҳмида шавад: маҳдуд ва васеъ. Таҳти мафҳуми синну сол бо мазмуни васеъ давраи тақвимӣ фаҳмида мешавад, ки аз таваллуд то ягон лаҳзаи хронологии ҳаёти инсон гузаштааст ва синну сол бо мазмуни маҳдуд бошад давраи муайяни ҳолати психофизикии ҳаёти одам, ки бо дигаргуниҳои тиббӣ биологӣ, иҷтимоӣ психологӣ ва ҳуқуқӣ вобаста мебошад, фаҳмида мешавад[16;17]. Л.С. Выготский бошад дар бораи синну сол ҳамчун воҳиди рушди рӯҳӣ қайд менамояд. Аз нуқтаи назари ӯ, синни психологӣ давраи сифатан хосси рушди рӯҳӣ мебошад, ки пеш аз ҳама бо пайдоиши неоплазма (дар психика ё рафтор) тавсиф мешавад, ки онро тамоми рафти рушди қаблӣ омода кардааст. Синну соли равонӣ марҳилаҳои рушди рӯҳии шахсро муайян мекунад ва бо роҳи таносуби

сатҳи рушди равонӣ (эҳсосотӣ, равонӣ ва ғайра) ва маҷмуи нишонаҳои омории миёнаи омории мувофиқ муайян карда мешавад[17, 124-125].

Ба андешаи И.М.Матскевич дар ташаккули шахсияти ҷинояткор, хусусиятҳои синну сол, бевосита ба намуд ва усулҳои ҷинояти содиршуда алоқаманд мебошад. Ӯ таъсири синну солро ба имкони амалӣ гардондани кирдори манфии содиршуда, инчунин дар оянда ислоҳ кардани ҷинояткор ба назар гирифтааст. Аз ҷумла, ба андешаи И.М.Матскевич ҷинояткори ислоҳнашаванда нест, синну соли ҷинояткор аст, ки баъд аз он дигар ислоҳ кардан мумкин нест[18, 24–31].

Ба андешаи Касимов В.О. бошад мафҳуми додаи Р. И. Михеев аҳамияти синну солро ҳамчун яке аз хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор инъикос намекунад[2, 27].

Мо низ ҷонибдори ақидаи И.М.Матскевич мебошем ва андешаи мазкур қобили дастгирӣ мебошад. Зеро, синну сол ба пайдоиши шахсияти ҷинояткор, пешгӯӣ кардан ва ба андозаи зиёд фаҳмондани рафтори вай ва аз тарафи дигар тартиб додани нақшаи мушаххаси барқарорсозии мусбати шахсият ёрӣ мерасонад.

Дар тадқиқоти криминологӣ омузиши синну соли шахсияти ҷинояткор бо набудани механизми ягонаи категориявӣю концептуалӣ мушкил мегардад.

Аммо дар баъзе илмҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар қонуни ҷиноятӣ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд мавҷуданд. Зеро, дар қонунгузори ҷиноятӣ мафҳуми «синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ», яъне синну соли, ки шахс метавонад ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шавад, бо назардошти сатҳи шуурнокии ӯ, қобилияти дарк кардани воқеа ва мувофиқи он амал кардан, мавҷуд мебошад.

Синну солро Ю.В. Владимирова ҳамчун факти ҳуқуқӣ баррасӣ намудааст, ки ба андешаи ӯ синну сол ҳамчун факти муайяни ҳаётие мебошад, ки марҳилаи миёна ва меъёри муқарраршудаи инкишофи шахсият мебошад ва бо фарорасии он меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вучуд омадани оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро алоқаманд мекунад: қобилияти ҳуқуқдорӣ, ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва масъулият[19, 16].

Андешаи Ю.В. Владимирова низ қобили дастгирӣ мебошад. Зеро, синну солро мо метавонем, ки ҳамчун факти ҳуқуқӣ баҳо диҳем. Чунки қонунгузори амалкунанда фаро расидани оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро ба синну соли шахс вобаста медонад. Масалан, тибқи талаботи қисмҳои 1 ва 2 моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе кашида мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни шонздаҳсолагӣ расидааст. Шахсе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба синни чордаҳсолагӣ расидааст, барои содир намудани ҷиноятҳои мушаххас ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд:

Муқаррароти мазкури қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки ҷавобгарии ҷиноятӣ барои содир намудани кирдори муайяни зиддиҳуқуқӣ бо расидани муҳлати муайяни синну сол ба миён меояд. Дар сурати нарасидани шахси кирдори зиддиҳуқуқиро содирнамуда ба синну соли муайяни дар қонунгузорӣ пешбинишуда оқибати ҷавобгариро истисно мекунад.

Бинобар ин, пурра ақидаи Ю.В. Владимироваро ҷонибдорӣ намуда, синну солро ҳамчун факти ҳуқуқӣ эътироф намудан мумкин аст.

Дар таҳқиқоти криминологии намудҳои гуногуни фаъолияти ҷиноятӣ танҳо баҳодихии миқдории синну соли ҷинояткор «аз ва то» бо фосилаи кофӣ калони вақт дода мешавад. Баъзе олимони камбудии омилҳои мазкурро дар он мебинанд, ки чунин муайяннамӣ вазъияти ба таври назаррас тағйирёфтаи иҷтимоию демографӣ мамлакат (аз ҷумла афзоиши мушоҳидашудаи маҳдудияти синну соли аҳоли), ба вучуд омадани навҳои нави махсусан хавфнокӣ фаъолияти ҷиноятӣ, васеъ шудани намудҳои ҷиноят бо сабаби ба таври глобалӣ тағйироти иттилоотӣ дар ҷомеа, паҳншавии ҷаҳонӣ

чиноятҳои кибернетикӣ, терроризм, экстремизм ва ғайра ба назар гирифта нашудааст[2, 28]. Равоншиносон бошанд, бар ин назаранд, ки меъёри синну сол, ҳамчун дониш дар асоси муайян чамъоварӣ мешавад ва бояд ҳар 20 сол бо ивази наслҳо бознигарӣ шавад[20, 125].

Раванди афзоиш, рушд ва пиршавии системаҳои гуногуни физиологӣ, суръати тағйироти вобаста ба синну сол ва қобилияти мутобиқшавии организм синну соли биологиро инъикос мекунад. Бо шарофати ин фаҳмиш, синну соли биологиро метавон ҳамчун муҳимтарин хусусияти ҷудонопазири қобилиятҳои мутобиқшавии инсон ва самаранокии фаъолияти бадани ӯ ҳисобид. Ҳодисаҳои алоҳидаи синну соли биологӣ синну соли скелет, синну соли дандон, синну соли инкишофи чинсӣ ва ғайра мебошанд.

Синну соли иҷтимоӣ, ки асосан дар доираи ҷомеашиносӣ ва антропология омӯхта мешавад, дараҷаи камолоти иҷтимоии инсон, мутобиқшавии ӯ ба ҷомеа, масалан, азхудкунии маҷмуи муайяни нақшҳои иҷтимоӣ, рушди тамоюли касбӣ ва ғ. Рушди нақшҳои иҷтимоӣ дар раванди иҷтимоии фард ба амал меояд, аз ин рӯ, дар ин ҳолат нишондиҳандаҳои синну соли иҷтимоии шахс, пеш аз ҳама, роҳи зиндагии ӯ давра ба давра мегузарад, шахс дар давраҳои гуногуни ҳаёти худ бо ҷомеа робита мекунад. Бисёр ҷомеашиносон инчунин “гурӯҳи синнусол”-ро як навъ гурӯҳи иҷтимоӣ мешуморанд. Аксар вақт, дараҷаҳои синну соли иҷтимоӣ мактаб, донишҷӯ, синну соли нафақа ва ғайра мебошанд.

Ҳамин тариқ, аз ҷумла, марҳилаи калоншавӣ бо як қатор тағйироти мушаххаси физиологӣ ва равонӣ, таҷрибаҳои мураккаби шахсӣ, муноқишаҳо ва бухронҳо алоқаманд аст, аз ин рӯ онро аксар вақт давраи муҳим номида мешавад. Бисёр хислатҳои шахсӣ, одатҳо, хоссиётҳо ва сифатҳои, ки дар ин муддати хеле кӯтоҳ ташаккул ёфтаанд, солҳои тӯлонӣ боқӣ мемонанд ва дар тамоми ҳаёти инсон нақш мегузоранд. Бо дарназардошти муқаррароти асосии илми психологӣ ва ҳуқуқии синну сол, чунин мешуморем, ки таърифи синну соли ҷинояткор метавонад чунин бошад: синну сол як хусусияти миқдорӣ ва сифатии аз ҷиҳати криминологӣ муҳимми шахсияти ҷинояткор аст, ки сатҳи ҷисмонӣ ӯро муайян мекунад, рушди иҷтимоӣ-психологӣ ва дигар хусусиятҳо ва сифатҳои шахсӣ, ки ба фаъолияти ҷиноии ӯ, хусусият ва самти рафтори ҷиноятӣ ва дар натиҷа интиҳоби чораҳои таъсири пешгирикунанда ба ӯ таъсир мерасонанд.

Синну солро аз нуқтаи назари биологӣ, криминологӣ ва антропогенӣ фаҳмидан имконпазир аст. Аз нуқтаи назари биологӣ, даврзании синну сол дар тиб ба хусусиятҳои анатомию физиологии ба синну сол мувофиқи организм асос ёфтааст. Барои давра ба давраҳои кӯдакӣ дараҷаи мутобиқшавӣ ба шароити муҳити зист ба назар гирифта мешавад, ки бо он хусусияти нигоҳубин ва тарбияи кӯдак алоқаманд аст.

Дар омӯзиши масъалаи таҳлилшаванда антропологияи синну сол низ аҳамияти муҳими илмӣ дорад. Антропологияи синну сол яке аз самтҳои антропология мебошад, ки мавзӯи он рушди инфиродӣ ё онтогенези инсон мебошад. Онтогенез (аз юнонӣ *ontos* - мавҷудият ва *genesis* - рушд) рушди инфиродии ҳар як фард мебошад. Ин як раванди мураккаби ташаккули организмҳои зинда аз ибтидо то марг аст. Хусусиятҳои онтогенезии фардҳо дар ҷараёни рушди таърихӣ намудҳо - филогенез ба вучуд омадаанд[21].

В.В.Лисак, ки хислатҳои шахсияти ретсидивистиро таҳқиқ намудааст, қайд кардааст, ки аксарияти ретсидивистҳо бори аввал маҳз дар но болиғӣ ё дар солҳои аввали баъди ба синни балоғат расидан ба роҳи ҷиноят медароянд. Номбурда алоқмандии дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ретсидивистро бо синну сол муайян

намудааст: ноболиғ ҳар қадар барвақт ба роҳи ҷинояткорӣ дохил шавад, бозпас гирифтани вай ҳамон қадар тезтар ва хатарноктар мешавад (70 фоизи ретсидивҳо ҷиноятҳои аввалини худро то синни 18-солағӣ содир кардаанд). Чӣ қадаре ки одам калонтар бошад, ҳамон қадар эҳтимоли содиршавии ретсидиви ҷиноят камтар мешавад[22, 113].

Дигар масъалаи муҳимро бояд ба назар гирем, ки синну сол метавонад ба хусусияти ташаккули ҷаъолияти ҷиноятӣ дар инкишоф таъсир расонад, омӯзиши вобастагии синну соли гуногун ва ҷаъолияти мушаххаси ҷиноятиро пешакӣ муайян мекунад. Масалан, Е.Г.Юзиханова робитаи байни характер ва дараҷаи хавфи ҷиноятҳои содиркардаи шахсро бо назардошти синну соли ӯ, ки аввалин маротиба ҷиноят содир кардааст, ошкор намуд[23, 83]. Олим ба он назар аст, ки дар байни ноболиғон ва ҷинояткори калонсолон муносибатҳои ҳамдигарӣ вучуд доранд. Тақрибан 50-60% ретсидивҳо дар синни 14-17-солағӣ ба "обрӯи ҷиноятӣ" шурӯъ кардаанд. Ҳар қадаре ки шахс ҷинояти худро пештар содир кунад, пешгӯии инфиродии криминологии ӯ ҳамон қадар аёнтар буда, эҳтимоли такроран содиршавии ҷиноят ҳамон қадар зиёд мешавад[23, 83].

Тавре Ё.Бафия қайд намудааст «...таҳлили сатҳи ҷинояткорӣ дар гурӯҳҳои алоҳидаи синну сол барои ба даст овардани қолабе асос медиҳад, ки мувофиқи он шиддати бештари афзоиши ҷиноят аз дараҷаи камолоти шахс, иштироки ӯ дар ҳаёти ҷамъиятӣ вобаста аст»[24, 49].

Тазаккур бояд дод, ки синну сол ҳамчун падидаи баҳодихӣ дар криминология то ҳол дар таҳқиқи падидаҳо ва ҷараёнҳои марбут ба ҷиноят васеъ истифода нашудааст, ки ин боиси баробар шудани тафовути воқеии байни ҷинояткорон мегардад. Ҳарчанд тахмин кардан душвор нест, ки ҷаъолияти ҷиноятии одамони синну соли гуногун фарқ мекунад, зеро ҷаъолияти ҷисмонӣ ва иҷтимоӣ дар байни намояндагони гурӯҳҳои синну соли гуногун фарқ мекунад.

Масалан, афзоиши ҷинояткорӣ дар байни шахсони 14-17 сола, чун қоида, аз равандҳои номусоиди иҷтимоӣ шаҳодат медиҳад, зеро маҳз ҳамин категорияи одамон захираи табиӣ рушди иҷтимоӣ буда, аз ҷониби ҷавонон вайрон кардани қонуни ҷиноятӣ аз ҷониби ҷавонон шаҳодат медиҳад ва он камбудҳои мавҷудаи низоми маорифи ҷумҳурӣ, мавҷуд набудани шароити зарурӣ барои ба ҳаёти ҷамъият фаро гирифтани ҷавонро нишон медиҳад[23, 83]. Ба андешаи Юзиханова Э.Г. хусусиятҳои сифатии ҷинояткорони синнашон аз 14 то 17-соларо бесабаб метавон пешгӯии тамоми ҷиноятҳои дар кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он арзёбӣ кард.

Бояд қайд кард, ки синну сол аҳамияти муҳими виқтимологӣ низ дорад, зеро он бештар ҳолати ҷисмонӣ ва рӯҳии ҳам қурбониёни эҳтимолий ва ҳам воқеии таҷовузҳои ҷиноятӣ ва дигар кирдорҳои ғайриқонунӣ, доираи ниёзҳо ва манфиатҳои онҳо, муносибатҳои зиндагӣ ва самтҳои арзишӣ, ормонҳоро муайян карда, ба афзоиши осебпазирии баъзе категорияҳои қурбониён ва ҳам ба рафтори онҳо таъсир мерасонад[25, 42–43].

Синну соли ҷинояткор бояд яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарин бошад, ки асоси барномаи пешгирии ҷиноятро ташкил медиҳад.

Гуфтаҳои болоӣ собит месозад, ки мафҳуми муаллифии синну солро пешниҳод намоем: синну сол – хусусияти миқдорӣ ва сифатии шахсияти ҷинояткор буда, дараҷаи инкишофи ҷисмонӣ, иҷтимоӣ-психологӣ ва дигар хусусиятҳо ва сифатҳои шахсии шахси ҷиноят содиркардари муайян намуда, ба ҷаъолияти ҷиноятӣ, хусусият ва самти рафтори ҷиноятӣ таъсир расонад, омили муҳими муайян кардани чораҳои пешгирӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, донишҳои бадастомада оид ба синну сол, ки дар ҷабҳаҳои гуногуни илмӣ мавҷуданд, ба мо имкон медиҳанд, ки ба ҳулосаҳои асосии зерин бирасем.

Синну сол, ки тағйирёбандаи миқдорӣ аст, ки андозагирии он бо ягон мушкилӣ алоқаманд нест, мутаносибтарин амалиёти бисёр хусусиятҳои мушаххаси шахсият аст (масалан, дараҷаи мутобиқшавӣ ба муҳити иҷтимоии атроф).

Синну соли ҷинояткор метавонад ва бояд ҳамчун унсурҳои муҳимми хусусиятҳои шахсияти ҷинояткор ҳисобида шавад, ки ба он ҳам бавосита ва ҳам бевосита таъсир мерасонад, вобаста ба хусусиятҳо ва сифатҳои шахсият, ки мо нисбати он синну солро баррасӣ мекунем.

Синну соли ҷинояткор ҳамчун объекти мустақили таҳқиқоти криминологӣ ба ҳисоб рафта, аз дигар хусусиятҳои шахсии ӯ, барои муайян кардани ҷораҳои таъсиррасонӣ ба ҷинояткор бо назардошти хусусиятҳои синну соли ӯ, нақши муҳими амалӣ дорад.

Адабиёт

1. Антонян Ю. М. Понятие личности преступника // Преступность и общество: сб. науч. трудов. М., 2001.
2. Касимов В.О. Возраст преступника как криминологическая проблема. Дисс.кан...юр...наук. Саратов, 2018;
3. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ/ зери таҳрири Маҳмудов М.А.-Душанбе: Эр-граф, 2009.
4. С.Баҳриддинов. Криминология (қисми умумӣ). Васоити таълимӣ. Душанбе, 2013.
5. Иброҳимзода М.И. Мафҳуми синну сол ва аҳаммияти он дар тавсифи криминологии шахсияти ҷинояткор. Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. № 4(52). 2021;
6. Кикнадзе Д. А. Потребности, поведение, воспитание. М., 1968.
7. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. М., 1973.
8. Ной И. С. Методологические проблемы советской криминологии. Саратов, 1975.
9. Эминов В. Е., Антонян Ю. М. Личность преступника и ее формирование // Актуальные проблемы российского права, М., 2015. № 1.
10. Джалолов Х.Г. Криминологическая характеристика женской преступности в Республике Таджикистан. дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020.
11. Большая российская энциклопедия // [Манбаи электронӣ] – Низоми дастраси: URL: <http://bigenc.ru/search> (санаи муроҷиат: 17.04.2023).
12. Микляева А. В. Возрастная дискриминация как социально-психологический феномен: монография. СПб., 2009.
13. Хилько М. Е., Ткачева М. С. Возрастная психология: конспект лекций. М., 2010.
14. Марцинковская, Т.Д. Проблема возраста // Гуманитарно-правовой портал [Манбаи электронӣ]. – Низоми дастрас: URL: <http://psyera.ru/5048/problema-vozrasta> (санаи муроҷиат: 18.04.2023).
15. Бочаров В. В. Антропология возраста. СПб., 2001.
16. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности (теория и практика): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1995.
17. Выготский, Л. С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. - М.: Эксмо, 2004.

18. Мацкевич И. М. Причины преступлений (новый взгляд на хорошо забытые старые проблемы) // Юрист. 2013. № 19
19. Владимирова Ю. В. Значение возраста работника в трудовом праве: дис. ... канд. юрид. наук. Пермь, 2002.
20. Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М., 2004.
21. Антропологический подход к изучению преступника. Манбаи электронии <https://studfile.net/preview/10050602/page:6/> санаи мурочиат 15.05.2023
22. Лысак В. В. Особенности личности рецидивиста, совершающего преступление против собственности //// Преступность и общество: сб. науч. тр. М., 2011.
23. Юзиханова Э. Г. Статистические показатели и тенденции преступности несовершеннолетних в новейшей России // Юридическая наука и правоохранительная практика. 2014. № 4.
24. Бафия Е. Проблемы криминологии. М., 1983.

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВОЗРАСТА ПРЕСТУПНИКА В КРИМИНОЛОГИИ

ИБРОХИМЗОДА МУБОРАК ИБРОХИМ,

соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки 17.

Статья посвящена одному из важнейших вопросов криминологии, позволяющему разработать механизм предупреждение преступления. Автор отмечает, что возраст лица, совершившего преступление, является практическим вопросом и дает возможность для назначения оправданного и законного наказания и, таким образом, предотвращения новых преступлений и исправления лица, совершившего преступление. Поэтому, с точки зрения автора, возраст также имеет важное виктимологическое значение, поскольку он в основном определяет физическое и психическое состояние как потенциальных, так и реальных жертв преступной агрессии, круг их потребностей и интересов, их ценностные отношения и направления, их стремления и желания, влияя на повышение уязвимости некоторых категорий жертв, а также на их поведение.

Ключевые слова: *возраст, понятие, ответственность, ответственность, личность, преступник, преступная личность.*

PROBLEMS OF DETERMINING THE AGE OF A CRIMINAL IN CRIMINOLOGY

IBROKHIMZODA MUBORAK IBROHIM,

applicant of the Department of Criminology and Forensic Science
Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

The article is devoted to one of the most important issues of the science of criminology, which allows us to develop a mechanism for crime prevention. The author notes that the age of the person who committed the crime is a practical issue and provides an opportunity to impose a justified and lawful punishment and, thus, prevent new crimes and correct the person who committed the crime. Therefore, from the author's point of view, age also has an important victimological significance, since it mainly determines the physical and mental state of both potential and real victims of criminal aggression, the range of their needs and interests, their value relationships and directions, their aspirations and desires, influencing the increased vulnerability of some categories of victims, as well as on their behavior.

Keywords: *age, concept, responsibility, responsibility, personality, criminal, criminal personality.*

УДК: 342.7

**КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ САЛОМАТИИ КҶДАКони МАЪЮБ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

НАМОЗОВ МУҲСИН ЗАЙНУДДИНОВИЧ,

сардори шуъбаи таъминоти ҳуқуқи

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 904-00-21-16

Муаллиф дар мақола яке аз масъалаҳои асосӣ вобаста ба таҳлил ва баррасии санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилимиллӣ, ки масъалаҳои ҳифзи саломатии кӯдакони маъҷубро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд, мавриди омӯзиши қарор додааст.

Воқеан имрӯз ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои кӯдакон, хусусан кӯдакони маъҷуб мавқеи махсус пайдо намудааст. Сабаб дар он аст, ки дар баробари рушди соҳаҳои ҷамъиятӣ давлатҳои муосир фунсияҳои иҷтимоии худро дар мадди аввал гузошта, кӯшиши менамоянд, ки дастгирии табақаҳои осебпазири ҷамъият дар ҳама ҳолат мавриди тавачҷуҳ қарор дода шаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати иҷтимоӣ дар сатҳи Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дастгирии иҷтимоӣ ва ҳифзи саломатии кӯдаконро кафолат дода, шароитҳои муфидро барои амалишавии онҳо фароҳам овардааст. Мақсад аз омӯзиши ин масъала такмил додани қонунгузорӣ ва бартараф намудани камбудии ҷойдошта дар самти ҳифзи саломатии кӯдакони маъҷуб мебошад. Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки кӯдакони маъҷуб дар баробари дигар кӯдакон пеш аз ҳама ҳамчун инсон қадр карда шаванд ва аз тамоми имтиёзу дастгириҳои, ки барои дигар кӯдакон мавҷуд аст, таъмин карда шаванд. Инчунин дар баробари ин бояд сабабҳои маъҷубшавии кӯдакон ва масъалаҳои пешгирии маъҷубшавӣ то давраи таваллуд дар батни модар, яъне омилҳои биологӣ, ки сабаби чунин ҳолатҳо мегарданд, пешгирӣ карда шуда, чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Дар мақола, асосан, меъёрҳои махсуси қонунгузорӣ вобаста ба ин масъала, проблемаҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: санади меъёрии ҳуқуқӣ, кӯдак, кӯдаки маъҷуб, ҳифзи саломатӣ.

Шахсони маъҷуб мисли дигар шахрвандон ҳуқуқи дастрасии баробар ба ҳамаи хизматрасониҳо, аз ҷумла тандурустӣ, хизматҳои иҷтимоӣ, тавонбахшӣ, таҳсилот ва барномаҳои рушди малакаҳои доранд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мавқеи Созмони Милали Муттаҳид (СММ), аз ҷумла Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ (ТУТ) дар мавриди назар ҳамфикр буда, маъҷубиятро ҳамчун мушкилоти соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ, ҳуқуқи инсон ва афзалияти рушд баён менамояд. Маъҷубият тамоми бахшҳои фаро гирифта, ӯҳдадорӣ ва иштироки ҷанбаҳои гуногуни манфиатдорро талаб мекунад. Он муносибати амиқу мукамалро дар ҳама ҷанбаҳо вобаста ба таҳияи сиёсат ва ташкили хизматрасониҳо тақозо менамояд.

Мафҳуми “кӯдаки маъҷуб”-ро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” ба таври расмӣ муқаррар намудааст, яъне тибқи муқаррароти моддаи 1 Қонуни мазкур кӯдаки маъҷуб - кӯдаке, ки дар натиҷаи нуксебии саломатӣ бо коҳиши устувори вазифаҳои организм аз беморӣ, чароҳат, иллати ҷисмонӣ ва ақлонӣ боиси маҳдуд шудани фаъолияти ҳаёти гардидааст ва ба ҳифзи иҷтимоӣ ниёз дорад.

Ҳамзамон, бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи талаботи моддаи 1 Конститутсия ҳамчун давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як фард шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Яъне кафолатҳои ҳуқуқӣ дар хусуси дастгирии ашхоси имкониятҳои маҳдуд, хусусан кӯдакони маъҷуб заминаи меъёрии худро аз моддаи мазкур мегирад. Инчунин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 33 муқаррар намудааст, ки модару кӯдак бевосита таҳти

ғамхории давлат қарор дорад. Тибқи муқарраоти моддаи 38 Конституцияи ҚТ ҳар шахс ҳуқуқи ҳифзи саломатӣ дорад. Шахс дар доираи муқаррарнамудаи қонун аз ёрии тиббии ройгон дар муассисаҳои ниғаҳдорӣ тандурустии давлатӣ истифода менамояд. Давлат барои солимгардонии муҳити зист, инкишофи оммавии варзиш, тарбияи ҷисмонӣ ва сайёҳӣ тадбирҳо меандешад. Шаклҳои дигари ёрии тиббиро қонун муайян мекунад. Аз муқаррароти Конституция бармеояд, ки дар заминаи муассисаҳои низоми давлатии тандурустӣ ёрии тиббии ройгон тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалқунанда муқаррар карда мешавад. Яъне кадом категорияи шахрвандон аз истифодаи ёрии тиббии ройгон бархӯрдор ҳастанд, инро санадҳои дахлдор муқаррар намудааст. Вобаста ба таъминоти иҷтимоӣ бошад Конституция дар моддаи 39 пешбинӣ намудааст, ки ҳар шахс дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, гум кардани қобилияти қор, маҳрум шудан аз сарпараст ва мавридҳои дигаре, ки қонун муайян кардааст, қафолати таъмини иҷтимоӣ дорад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки заминаҳои ҳуқуқии қафолатҳои таъмини ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ ва таъминоти иҷтимоӣ дар як қатор меъёрҳои Конституцияи ҚТ муқаррар карда шудаанд. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакони маъҷубро муқаррар менамояд Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак мебошад. Мутобиқи муқаррароти моддаи 6 Конвенсияи мазкур Давлатҳои аъзо эътироф мекунанд, ки ҳар як кӯдак дорои ҳуқуқи дахлнопазир ба ҳаёт мебошад. Давлатҳои аъзо бояд ба дараҷаи олии кӯшиш намоянд, ки ҳаёт ва саломатии кӯдак дар муҳити солим инкишоф ёбад.

Маъҷубӣ, сабабҳо, давомноқӣ, вақти фарорасии он, дараҷаи гум кардани қобилияти қорӣ ва ба ҳифзи иҷтимоии эҳтиёҷманд будани шахс бо роҳи гузаронидани ташҳиси тиббӣ иҷтимоӣ муқаррар карда мешавад. Ташҳиси тиббӣ иҷтимоӣ бо назардошти арзёбии умумии ҳолати организм дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои клиникӣ, функционалӣ, маишӣ, иҷтимоӣ, касбӣ, меҳнатӣ ва равонӣ шахси муоинашаванда амалӣ карда мешавад. Бо назардошти дараҷаи коҳиши вазифаҳои организм ва маҳдудияти фаъолияти ҳаётӣ ба шахси маъҷуб эътирофгардида, гурӯҳи маъҷубӣ ва ба шахси то синни 18 - сола категорияи "кӯдаки маъҷуб" муқаррар карда мешавад.

Дар қонунгузории ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қафолатҳо барои ҷимоя ва ҳифзи саломатии кӯдакони маъҷуб муқаррар карда шудааст, ки онҳоро ба 3 гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

1. Таъмини хизматрасонии педогогӣ (таълиму тарбия);
2. Таъмини хизматрасонии иҷтимоӣ тиббӣ;
3. Таъмини хизматрасонии тиббӣ таъминоти

Дар қисмати таъмини хизматрасонии педогогӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон” аз 29.12.2010, №675 дар моддаи 18 муқаррар намудааст, ки бо мақсади фароҳам овардани имконияти бештар барои тарбияи томактабии кӯдакони маъҷуб ва ба онҳо расонидани кӯмаки зарурии тавонбахшӣ дар муассисаҳои кӯдакони томактабии умумӣ барои будубоши кӯдакони маъҷуб шароит муҳайё карда мешавад. Ба кӯдакони маъҷубе, ки вазъи саломатиашон барои гирифтани тарбия дар муассисаҳои томактабии умумӣ имконият намедихад, муассисаҳои махсуси томактабӣ таъсис дода мешаванд. Ҳамзамон, тибқи муқаррароти моддаҳои 19, 20, 21, 22 Қонуни мазкур як қатор чорабиниҳои характери иҷтимоӣ педагогидошта аз қабилӣ таҳсилоти умумӣ кӯдакони маъҷуб, тарбия ва таълими кӯдакони маъҷуб дар хона, тарбияи берунамактабии кӯдакони маъҷуб, тарбия

ва таълими кӯдакони маъюб дар муассисаҳои будубоши доимӣ (статсионарӣ) муқаррар карда шудаанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки санади меъёри ҳуқуқи соҳавӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак” аз 18 март соли 2015, 1196 барои ҳимояи манфиатҳои қонунии кӯдакони маъюб кафолатҳоеро пешбинӣ намудааст, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ уҳдадор аст, ки иҷроиши онро таъмин намояд. Дар Қонуни мазкур боби алоҳида (боби 5 Ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак) пешбинӣ гардида масъалаҳои асосии таъминоти хизматрасониҳои гуногуро барои кӯдакони маъюб муқаррар намудааст. Мутобиқи талаботи моддаи 46 Қонуни зикргардида, давлат ба ташкили шароити зарурӣ ба кӯдаки маъюб барои ҳаёти мукамал ва инкишоф бо назардошти имконият ва манфиатҳои фардӣ мусоидат намуда, ба ӯ додани кӯмаки моддии дахлдор, ба яке аз падару модари кӯдаки маъюб ё дигар намояндаи қонунии ӯ муқаррар намудани имтиёзҳоеро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, кафолат медиҳад. Ба кӯдаки маъюб таъминоти моддӣ, маишӣ, иҷтимоӣ, инчунин таъминоти доруворӣ, воситаҳои техникӣ ва дигар воситаҳои тавонбахшӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ройгон кафолат дода мешавад. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот вазифадоранд, барои таҳсил, тайёрии касбӣ, интиҳоби шуғли муносиб ва бо қор таъмин намудани кӯдакони маъюб бо назардошти вазъи саломатӣ, талабот ва имкониятҳои ҳамаҷонибаи дахлдор андешанд. Барои шахсони воқеъ ва ҳуқуқие, ки фаъолиятҳои ба таъмин намудани машғулияти кӯдакони маъюб, ташкили таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзии онҳо равона шудааст, мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳо муқаррар карда мешаванд. Бояд намуд, ки хусусияти асосӣ фарқунандаи муқаррароти Қонуни мазкур аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иҷтимоӣ маъбон” дар он аст, ки қонунгузор дар баробари бо мақсади баланд баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ, тиббӣ табоботӣ, маишӣ, моддӣ ва ғайра барои шахсони воқеъ ва ҳуқуқие барои таъмини ҳамин хизматрасониҳо ба кӯдакони маъюб машғул ҳастанд, имтиёзҳои дахлдорро пешбинӣ намудааст.

Боиси қайд аст, ки бо мақсади ҳифзи саломатӣ ва табобати тиббии кӯдакони маъюб Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор кафолатҳоро муқаррар намудааст. Тибқи муқаррароти моддаи 213 Кодекси мазкур бо мақсади таъмини ҳуқуқи кӯдакони мубталои диабети қанд ба ҳифзи саломатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкилотҳои давлатии тандурустӣ барои расонидани кӯмаки ройгони тиббӣ иҷтимоӣ ба кӯдакон чораҳо меандешанд, ки дар онҳо пешгирии беморӣ, ташҳиси тиббӣ, қорҳои табобатӣ солимгардонӣ, аз ҷумла назорати диспансерӣ, тавонбахшии тиббии кӯдакони маъюб ва кӯдакони имкониятҳои маҳдуд пешбинӣ шудаанд. Ба падару модари кӯдакони то 14 солаи мубталои диабети қанд пардохти кӯмакпулии қорношоямӣ муваққатӣ дар тамоми давраи табобат ба андозаи 100 фоизи музди меҳнат кафолат дода мешавад.

Ҳамзамон, дар баробари санадҳои меъёри ҳуқуқи қонунгузорӣ як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқи зерқонунӣ қабул гардиданд, ки таъмини хизматрасониҳо барои кӯдакони маъюб муқаррар менамояд, аз ҷумла; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Низомномаи Шӯрои милли оид ба инкишофи барвақтии кӯдакон” аз 26 феврал соли 2022, №53, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби бо роҳати табобати истироҳатгоҳӣ ва курортӣ таъмин кардани кӯдакон”, аз 27 апрели соли 2021, №152, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар

бораи барномаи тавонбахшии маъюбон”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби хизматрасонии тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ”, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Номгӯи маҳсулоти махсуси истифодаи инфиродӣ барои маъюбон, ки таҳвил ва воридоти онҳо аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва боҷҳои гумрукӣ озод мебошанд”, Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2023 “Дар бораи Нақшаи миллии амалҳо чиҳати иҷрои тавсияҳои давлатҳои Шӯрои СММ оид ба ҳуқуқи инсон тибқи расмиёти шарҳи универсалии даврӣ (даври сеюм) барои солҳои 2023-2026.

Ҳамзамон, бо мақсади иҷрои Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби хизматрасонии тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ” фармоиши якҷояи вазири тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қоидаҳои ҳампардохти хизматрасониҳои тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ” аз «05» ноябри соли 2014, №938-135 қабул карда шуд, ки таъмини хизматрасонии тиббии ройгонро барои кӯдакони маъюб кафолат медиҳад. Тибқи Замимаи 1 Қоидаҳои мазкур гурӯҳи шахрвандони Тоҷикистон, ки барои гирифтани хизматрасониҳои тиббии ройгон ҳуқуқ доранд, дар муносибат бо кӯдакон инҳо мебошанд:

- маъюбон аз даврони кӯдакӣ;
- кӯдакони маъюби то синни 18 сола;
- кӯдакони یتим, ки дар хонаҳои давлатии кӯдакон, хонаҳои кӯдаконаи оилавӣ (оилаҳои қабулнамуда), интернатҳо барои кӯдакони یتим қарор доранд ва кӯдаконе, ки аз парастории волидайн маҳрум мондаанд;
- кӯдакони то 1 сола.

Дар маҷмӯъ гуфтан мумкин аст, ки кафолатҳои давлатӣ дар соҳаи ҳифзи саломатии кӯдакони маъюб аз сатҳи Конститутсия, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ, кодексҳо, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар меъёрҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ гардида рӯя ва иҷрои он барои субъектони дахлдор ҳатмӣ мебошад.

Ғамхорӣ намудан ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакони маъюб ин вазифаи асосии давлату ҷомеа буда, тавачҷӯҳи ҳамешагиро талаб менамояд.

Аз ин рӯ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мутобиқ гардонидани санадҳои дохилидавлатии худ ба меъёрҳои байналмилалӣ ва дастгирии пайпастаи ин қисмати осеппазири ҷомеа тамоми кафолату имтиёзҳоро муқаррар намуда, то ин ки онҳо ҳудро озод ва хушҳол ҳис намоянд.

Ғамхорӣ намудан ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои кӯдакони маъюб ин вазифаи асосии давлату ҷомеа буда, тавачҷӯҳи ҳамешагиро талаб менамояд.

Вобаста ба масъалаи мазкур ду пешниҳодро мувофиқи мақсад мешуморем:

1. Бо мақсади иҷрои мунтазами санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак санади ҳуқуқии барномавӣ қабул карда шавад;

2. Бо мақсади мутобиқ гардонидан ба меъёри санадҳои байналмилалӣ ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Дар бораи Тартиби хизматрасонии тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ” ва замимаи 1, ки “Гурӯҳи шахрвандони Тоҷикистон, ки барои гирифтани хизматрасониҳои тиббии ройгон” ном дорад ислоҳоти зерин ворид карда шавад: “ ба кӯдакони маъюб новобаста аз мансубияти шахрвандӣ хизматрасонии тиббии ройгон кафолат дода мешавад.”

Адабиёт

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон” аз 29.12.2010, №675
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кудак” аз 18 марти соли 2015, 1196
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Низомномаи Шӯрои миллӣ оид ба инкишофи барвақтии кӯдакон” аз 26 феввали соли 2022, №53
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби бо роҳхати табобати истироҳатгоҳӣ ва курортӣ таъмин кардани кӯдакон”, аз 27 апрели соли 2021, №152
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи барномаи тавонбахшии маъҷубон” аз 28.10.2016, №455
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Тартиби хизматрасонии тиббию санитарӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муассисаҳои системаи давлатии тандурустӣ”, аз 2.12.2008, №600
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Номгӯи маҳсулоти маҳсуси истифодаи инфиродӣ барои маъҷубон, ки таҳвил ва воридоти онҳо аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукӣ озод мебошанд” аз 29.07.2022, №363,
9. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2023 “Дар бораи Нақшаи миллии амалҳо ҷиҳати иҷрои тавсияҳои давлатҳои Шӯрои СММ оид ба ҳуқуқи инсон тибқи раёсмиёти шарҳи универсалии даврӣ (даври сеюм) барои солҳои 2023-2026.

**ГАРАНТИИ ПРАВА НА ОХРАНУ ЗДОРОВЬЯ ДЕТЕЙ-ИНВАЛИДОВ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

НАМОЗОВ МУХСИН ЗАЙНУДДИНОВИЧ,

начальник отдела правового обеспечения

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33.

Тел.: (+992) 904-00-21-16

В статье автор изучил один из основных вопросов, связанных с анализом и обзором национальных правовых актов, регулирующих охрану здоровья детей-инвалидов в Республике Таджикистан. Сегодня защита прав и свобод детей, особенно детей с ограниченными возможностями, приобрела особое положение.. Причина в том, что наряду с развитием общественной сферы современные государства на первое место ставят свои социальные функции и в любом случае стараются поддерживать уязвимые слои общества. Республика Таджикистан являясь социальным государством гарантирует социальную поддержку и охрану здоровья детей на уровне Конституции и других нормативных правовых документов, создает благоприятные условия для их реализации.

Целью исследования данного вопроса является совершенствование законодательства и устранение существующих недостатков в области охраны здоровья детей-инвалидов. Следует также отметить, что детей-инвалидов, как и других детей, следует ценить в первую очередь как людей и им следует предоставлять все блага и поддержку, которые доступны другим детям. При этом следует предупреждать причины детской инвалидности и вопросы профилактики инвалидности до рождения в утробе матери, то есть биологические факторы, вызывающие подобные ситуации, и принимать необходимые меры. В статье, главным образом, анализируются специальные нормы законодательства, касающиеся данного вопроса, а также проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: правовой акт, ребенок, ребенок-инвалид, охрана здоровья.

**GUARANTEES OF THE RIGHT TO HEALTH PROTECTION OF CHILDREN
WITH DISABILITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

NAMOZOV MUKHSIN ZAINUDDINOVICH,

Head of the Department of Legal Support of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Phone: (+992) 904-00-21-16.

In the article, the author studied one of the main issues related to the analysis and review of national legal acts regulating the health of children with disabilities in the Republic of Tajikistan. Today, the protection of the rights and freedoms of children, especially children with disabilities, has acquired a special position. The reason is that, along with the development of the public sphere, modern states put their social functions first and, in any case, try to support vulnerable sections of society. The Republic of Tajikistan, being a social state, guarantees social support and health protection for children at the level of the Constitution and other normative legal documents, and creates favorable conditions for their implementation. The purpose of studying this issue is to improve legislation and eliminate existing shortcomings in the field of protecting the health of children with disabilities. It should also be noted that children with disabilities, like other children, should be valued first and foremost as people and should be provided with all the benefits and support that are available to other children. At the same time, it is necessary to prevent the causes of childhood disability and the issues of preventing disability before birth in the womb, that is, the biological factors that cause such situations, and take the necessary measures. The article mainly analyzes special legal norms relating to this issue, as well as problems and ways to solve them.

Keywords: legal act, child, disabled child, health protection.

УДК: 342

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ГАФУРОВА МУАТГАРА АБДУХАЛИЛОВНА,

соискатель кафедры административного и финансового права

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.

В данной статье рассматриваются национально-правовые нормы, регулирующие противодействия коррупции в Республике Таджикистан. А также, автор рассматривает международные нормативные акты принятые Республикой Таджикистан и делает научные выводы и предложения.

Ключевые слова: национально-нормативные акты, стратегия, закон, коррупция, противодействия, нормы, международные акты, организации, сотрудничества.

Коррупция в современном мире является серьезным барьером на пути экономического и социального развития стран и соблюдения прав и свобод человека и гражданина. В настоящее время коррупция превратилась в социальный институт, упорядочилась и приобрела устойчивые организационные формы, сложную разветвленную структуру, в нее вовлечены взаимосвязанные множественные группы людей, занимающих должности во властных структурах различного уровня.

В сложившейся ситуации необходимо проводить государственную политику, направленную на вовлечение различных институтов гражданского общества и широких слоев населения в борьбу с коррупцией, развивать их активность. Нужна организация полноценного диалога между государством и гражданским обществом, при этом государство в лице своих органов власти должно сотрудничать с различными институтами гражданского общества.

Коррупция - это сложное социально-правовое явление и споры о её природе не умолкают в юридической литературе. Среди ученых существуют различные точки зрения и мнений касательно определения понятия коррупции.

По мнению С.В. Максимова, коррупция – это «использование государственными и иными публичными служащими (в том числе депутатами и судьями) либо служащими коммерческих или иных организаций (в том числе международных) своего статуса для незаконного получения имущества, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера) либо предоставление названным лицам таких имущества, прав на него, услуг или льгот (в том числе неимущественного характера)».

[2]

П.А. Кабанов считает, что коррупция – социальное явление, заключающееся в корыстном использовании должностным лицом служебного положения для личного обогащения. [1]

Закон Республики Таджикистан «О противодействии коррупции» определяет, что коррупция – это деяние (действия или бездействие), совершаемое лицом, уполномоченным выполнять государственные функции, или приравненными к нему лицами, с использованием своего служебного положения и возможностей, в своих интересах или интересах другого лица для незаконного получения материальных и нематериальных благ, преимуществ и иных льгот в свою пользу или в пользу других лиц, а также лично или косвенно предоставлять материальные и нематериальные блага, преимущества или иные льготы субъектам правонарушений, связанных с

коррупцией, в целях их склонения или вознаграждения за совершение таких действий в пользу физических или юридических лиц. [6]

Среди ученых существуют различные точки зрения и мнений касательно определения понятия противодействия коррупции.

В. А. Никонов отмечает, что «противодействие коррупции можно определить как деятельность федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов Российской Федерации, органов местного самоуправления, институтов гражданского общества, организаций и физических лиц в пределах их полномочий: а) по предупреждению коррупции, в том числе по выявлению и последующему устранению причин коррупции (профилактика коррупции); б) по выявлению, предупреждению, пресечению, раскрытию и расследованию коррупционных правонарушений (борьба с коррупцией); в) по минимизации и (или) ликвидации последствий коррупционных правонарушений». [3]

В свою очередь Шадрин Д. В. говорит, что «антикоррупционная деятельность» это деятельность государства, его органов, должностных лиц институтов гражданского общества, предпринимателей, частных лиц, направленная на снижение уровня коррупции, устранение (локализацию, нейтрализацию, ликвидацию и т.д.) коррупционных факторов и противодействие коррупционному поведению. [3]

Противодействие коррупции является составной частью внутренней и внешней политики Республики Таджикистан, разработка и осуществление которой начинается с высшей политической воли руководства государства. Эффективность противодействия коррупции зависит от активного участия всех ветвей государственной власти и гражданского общества в процессе его осуществления.

За последние несколько лет в Таджикистане декларируемая политическая воля бороться против коррупции позволила реализовать несколько инициатив, которые при действенном применении могли бы стать важным вкладом в развитии антикоррупционной системы в стране.

После ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (далее – Конвенция ООН против коррупции) с 25 сентября 2006 года в Республике Таджикистан по настоящее время принято более 20 нормативных правовых актов, обеспечивающих организационно-правовую основу для различных направлений противодействия коррупции, и в соответствии с этим на государственном уровне запущено антикоррупционное программирование. [4]

Мировое сообщество давно осознало всю опасность коррупции. В соответствии с международными принципами и правилами, антикоррупционная политика государства должна быть направлена на осуществление разносторонних, и последовательных усилий государства и общества по устранению причин и условий, способствующих коррупции на всех уровнях, созданию атмосферы общественного неприятия коррупции во всех её проявлениях.

В настоящее время, в Республике Таджикистан на национальном и международном уровне принят ряд соответствующих нормативно-правовых актов:

- Конституция Республики Таджикистан 1994 года;
- Уголовный кодекс Республики Таджикистан 1998 года;
- Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан 1961 года;
- Кодекс Республики Таджикистан об административных правонарушениях 2008 года;

-Процессуальный кодекс об административных правонарушениях Республики Таджикистан 2013 года;

- Кодекс этики государственного служащего Республики Таджикистан 2010 года;
- Закон Республики Таджикистан от 07.08.2020 г. «О противодействии коррупции»;
- Закон Республики Таджикистан об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов 2017 года;
- Закон Республики Таджикистан от 13.11.1998 г. № 105 «О государственной службе»;
- Конвенция ООН «Против коррупции» 2003 года (ратифицировано в Таджикистане 2008 г.);
- Конвенция Совета Европы «Об уголовной ответственности за коррупцию» 1999 года);
- Стамбульский План действий по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии.

Для достижения поставленных целей в этом направлении приняты три перспективных программных документа, в том числе постановление Правительства Республики Таджикистан от 26 января 2008 года, №34 «О Стратегии борьбы с коррупцией в Республике Таджикистан на 2008-2012 годы», указ Президента Таджикистана от 30 августа 2013 года, №1504 «О Стратегии по противодействию коррупции в Республике Таджикистан на 2013-2020 годы», Государственная стратегия противодействия коррупции в Республике Таджикистан на период до 2030 года.

Основными целями и задачами реализации Стратегии являются повышение антикоррупционной просвещенности населения и создание атмосферы нетерпимости к коррупции, устранение причин и условий, способствующих коррупции, и в целом снижение интенсивности коррупции в Республике Таджикистан, направленными на развитие демократических ценностей и улучшение уровня благосостояния людей.

Следует особо отметить, что Республика Таджикистан ратифицировала все соответствующие международные акты в том числе, в 2006 году была подписана и ратифицирована Конвенция ООН против коррупции. В 2003 году наша страна вступила в антикоррупционную сеть Организации экономического сотрудничества и развития и в настоящее время в рамках Стамбульского плана действий по борьбе против коррупции проводит регулярные мероприятия, связанные с совершенствованием законодательства.

Стоит отметить что, в 2003 году Республика Таджикистан, подписав Стамбульский План действий по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии, регулярно представляет в Организацию Экономического Сотрудничества и Развития (далее – ОЭСР) периодические и промежуточные отчеты о выполнении рекомендаций в этом направлении.

Стамбульский план действий по борьбе против коррупции (далее - СПД)– это суб-региональная программа взаимной оценки, которая была начата в рамках Сети в 2003 г. СПД поддерживает антикоррупционные реформы в Армении, Азербайджане, Грузии, Казахстане, Кыргызстане, Монголии, Таджикистане, Украине и Узбекистане с помощью обзоров стран и непрерывного мониторинга усилий стран по реализации рекомендаций в поддержку выполнения Конвенции против коррупции ООН, других международных стандартов и хорошей практики. [4]

В соответствии с Конвенцией ООН против коррупции, одна из задач государства и государственных органов заключается в принятии, продвижении и усилении эффективных антикоррупционных мер.

Конвенция ООН против коррупции определяет ряд антикоррупционных мер, в том числе:

– формирование системы приема на работу, отбора, продвижения по службе, несения службы или увольнения государственных служащих, других лиц, назначенных или избранных на государственные должности, на основе принципов эффективности, прозрачности и добросовестности, справедливости и способностей;

– разработка необходимых процедур отбора и подготовка кадров для занятия государственных должностей, особо уязвимых коррупции, и их замена при наличии оснований;

– содействие реализации образовательных и обучающих программ, основанных на кодексах или нормах поведения;

– обеспечение правильного и надлежащего исполнения служебных обязанностей и глубокого понимания рисков, связанных с коррупцией, связанной с их деятельностью.

В соответствии с Международной Конвенцией ООН против коррупции, государства-участники, в надлежащих случаях и в соответствии с основополагающими принципами своих правовых систем, взаимодействуют друг с другом и с соответствующими международными и региональными организациями в разработке и содействии осуществлению мер, указанных в конвенции. Это взаимодействие может включать участие в международных программах и проектах, направленных на предупреждение коррупции. [5]

Меры, направленные на противодействие коррупции, должны быть комплексными и приниматься всеми гражданами государства одинаково вне зависимости от статуса и должностного положения.

Общественный контроль является важнейшим институтом гражданского общества и давно доказал свою значимость как эффективный инструмент обеспечения законности и профилактики различных правонарушений на всех уровнях власти, в том числе коррупционного характера. Позитивным шагом является учреждение Национального Совета по противодействию коррупции в Республике Таджикистан и создание при некоторых местных органах государственной власти общественных комиссий по предупреждению коррупции для расширения возможностей вовлечения гражданского общества в противодействие против коррупции.

Таким образом, Национальный Совет по противодействию коррупции Республики Таджикистан, являясь совещательным органом, образуется Президентом Республики Таджикистан с целью координации деятельности государственных органов и гражданского общества для реализации мер по противодействию коррупции и подотчетен ему. С целью предотвращения коррупции на местах при местном исполнительном органе государственной власти образуется общественная комиссия по предотвращению коррупции. Типовое положение общественной комиссии по предотвращению коррупции при местных исполнительных органах государственной власти утверждается Национальным советом Республики Таджикистан по противодействию коррупции. [6]

Во всех законах, стратегиях и международных актах предупреждение коррупции является одним из мер противодействия коррупции. Например, предупреждение коррупции является одним из мер противодействия коррупции и с целью повышения эффективности противодействия коррупции согласно, статьи 14 Закона Республики Таджикистан «О противодействии коррупции 07.08.2020 года» оно реализуется следующими путями:

- 1) антикоррупционная агитация и пропаганда;
- 2) антикоррупционное обучение и воспитание;
- 3) анализ коррупционных рисков;
- 4) антикоррупционный мониторинг;
- 5) антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов;
- 6) меры государственного финансового контроля;
- 7) особые требования к претендентам на государственные должности и лицам, уполномоченным для исполнения государственных обязанностей;
- 8) препятствия для назначения или избрания на государственные должности и должности, приравненные к ним;
- 9) введение ограничений при исполнении обязанностей государственных должностей и должностей, приравненных к ним.

Одним из мер противодействия коррупции является антикоррупционная агитация и пропаганда. Антикоррупционная агитация и пропаганда являются целевыми разъяснительными мерами противодействия коррупции и реализуются посредством средств массовой информации, интернет - сети, бесед и встреч с населением и другими средствами, предусмотренными в законодательстве Республики Таджикистан.

Другой мерой противодействия коррупции является антикоррупционное обучение и воспитание которые реализуются путем введения учебных программ, с целью приобретения знаний, навыков и ответственности по предупреждению, предотвращению и выявлению правонарушений, связанных с коррупцией, создания в обществе непримиримых отношений с правонарушениями, связанными с коррупцией, и повышения уровня правовых знаний и культуры.

Наряду с другими мерами особую роль играет, также анализ коррупционных рисков. Анализ коррупционных рисков проводится в целях выявления причин и условий, способствующих коррупции, или могут стать основанием для этого, а также для разработки рекомендаций с целью искоренения их воздействий.

Антикоррупционный мониторинг проводится в судах и других уполномоченных государственных органах путем наблюдения, проверки, исследования, изучения, анализа, оценки и предусмотрена коррупционных правонарушений, факторов, способствующих возникновению коррупции, а также осуществление стратегий, программ и планов о противодействии коррупции, социологических исследований, сведений о предупреждении, предотвращении, выявлении, регистрации, устранении, проверок и ревизий и по итогам рассмотрения коррупционных правонарушений.

В РТ для проведения экспертиза нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов есть определенный закон – Закон "Об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов".

В соответствии данного закона государственная антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов - деятельность по выявлению коррупциогенных факторов в нормативных правовых актах, проектах нормативных правовых актов, осуществляемая в порядке, установленном Правительством Республики Таджикистан, субъектами, уполномоченными для проведения государственной антикоррупционной экспертизы, по итогам которой даётся заключение, подлежащее обязательному рассмотрению соответствующими государственными органами (далее - правотворческими субъектами). [7]

Подводя итог, можно отметить что, для реализации вышеупомянутых целей и задач необходимо принять следующие меры:

- определение современных путей предотвращения и противодействия коррупции;
- повышение уровня правовой грамотности граждан в противодействии коррупции и на этой основе создание условий нетерпимости общества к коррупционному явлению;
- постоянное совершенствование антикоррупционного законодательства с учетом развития общественных отношений;
- определение приоритетных направлений противодействия коррупции;
- предусмотрение конкретных мер по предупреждению коррупции, а также определение их исполнителей и сроков;
- определение порядка контроля за реализацией антикоррупционных мероприятий;
- усиление системы взаимодействия государственных органов и гражданского общества по противодействию коррупции;
- определение форм оценки состояния коррупции в республике;
- повышение эффективности антикоррупционной агитационно-пропагандистской деятельности государственных органов в этом направлении;
- формирование правовой позиции граждан для решения коррупционных вопросов;
- установление, обнаружение и поиск доходов, полученных преступным путем и их конфискация, укрепление международного сотрудничества в этом направлении;
- совершенствование системы антикоррупционного законодательства к требованиям международных и национальных правовых актов;
- реализация норм международного права по противодействию коррупции в рамках международных обязательств Республики Таджикистан. [8]

Литература

1. Кабанов П.А. Коррупция и взяточничество в России: исторические, криминологические, и уголовно-правовые аспекты. Нижнекамск, 1995. С.7.
2. Максимов С.В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.,2000.С.9.
3. Поляруш А.Д. Понятие и принципы противодействия коррупции на государственной и муниципальной службе. Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral» №1 2021. С.142-151. <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-printsipy-protivodeystviya-korrupsii-na-gosudarstvennoy-i-munitsipalnoy-sluzhbe> (дата обращения 25.12.2023 г.)
4. Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией. Практическое руководство для экспертов мониторинга. <https://www.oecd.org/corruption/acn/IAP-Manual-Monitoring-Experts-RUS.pdf> (дата обращения 25.12.2023 г.).
5. Конвенция ООН «Против коррупции» 2003 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml (дата обращения 25.12. 2023 г.).
6. Закон Республики Таджикистан «О противодействии коррупции». mmk.tj (дата обращения 25.12.2023 г.).
7. Закон Республики Таджикистан от 28 декабря 2012 года, "Об антикоррупционной экспертизе нормативных правовых актов и проектов нормативных правовых актов". Mmk.tj (дата обращения 25.12. 2023 г.).

8. Государственная стратегия противодействия коррупции в Республике Таджикистан на период до 2030 года. mmk.tj (дата обращения 25.12.2023 г.)

**АСОСҶОИ ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БА КОРРУПСИЯ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ГАФУРОВА МУАТТАРА АБДУХАЛИЛОВНА,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Дар мақоллаи мазкур муаллиф санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии танзимкунандаи муқовимат ба коррупсияро таҳлил намудааст. Инчунин, муаллиф санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқии қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор дода, хулоса ва пешниҳоди илмиро вобаста ба масъалаи мазкур тақлиф намудааст.

Калидвожаҳо: санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, стратегия, қонун, коррупсия, муқовимат, меъёр, санадҳои байналмилалӣ, ташиқлот, ҳамкорӣ.

**LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

GAFUROVA MUATTARA ABDUKHALILOVNA,
Applicant of the Departments of Administrative and Financial Law of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

This article examines the national legal norms governing the fight against corruption in the Republic of Tajikistan. Also, the author examines the international regulations adopted by the Republic of Tajikistan and makes scientific conclusions and suggestions.

Keywords: national regulations, strategy, law, corruption, counteraction, structure, international acts, organizations, cooperation.

УДК: 342

**ПУБЛИЧНО - ПРАВОВОЙ СТАТУС НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕГО РОЛЬ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

ХАЛИМХАНОВ АМИНДЖОН АЛИДЖОНОВИЧ,

соискатель кафедры административного права государственной службы
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел: (+992) 900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru

В экономическом развитии финансовой системы любого государства решающую роль играет сфера рынка банковских услуг, что предопределяет особую заинтересованность государства в регулировании банковской деятельности в Республике Таджикистан часть этой функции делегирована специально созданному институту – Национальному банку Республики Таджикистан - единому органу банковского управления и надзора. С развитием рыночных отношений и укреплением банковского сектора в Республике Таджикистан значение Национального банка Республики Таджикистан постоянно возрастает. Стабилизация экономики страны и удовлетворение потребностей в качественных банковских услугах напрямую связаны с эффективным выполнением Национальным банком его основных функций, реализующихся в определенной совокупности форм и методов управления. В статье рассматривается публично-правовой статус Национального банка Республики Таджикистан, который играет важнейшую роль в функционировании финансовой системы страны. Автор считает, что стабильность кредитных организаций является основой функционирования всей банковской системы Республики Таджикистан. Национальный банк Республики Таджикистан активно участвует не только в аккумулировании и использовании финансовых ресурсов, но в первую очередь в организации денежного обращения и осуществлении банковского надзора в стране.

Ключевые слова: государство, право, национальный банк, кредитные организации, банковская система, банковский надзор.

Национальный банк Республики Таджикистан имеет конституционно-правовой статус, который закреплен в правовых нормах Конституции Республики Таджикистан[6]. В силу закона он законодательством не отнесен ни к одной из ветвей государственной власти. Однако обладая особым публично-правовым статусом, он является основным субъектом правового регулирования и банковского надзора в банковской системе страны. Национальный банк Республики Таджикистан не входит в структуру органов государственной власти и выступает как особый институт общества в условиях рыночной экономики.

Публично - правовое положение Национального банка Республики Таджикистан закрепляется в первую очередь в нормах закона Республики Таджикистан «О Национальном Банке Таджикистана»[5] и других нормативно-правовых актах, которые в той или иной мере регулируют банковскую деятельность кредитных организаций и осуществляют государственный финансовый контроль. Особое место в практической деятельности всех кредитных организаций занимают нормативные акты Национального банка Республики Таджикистан. Они издаются непосредственно Национальным банком, что определено законодательством Республики Таджикистан. С точки зрения права они являются правовыми средствами внутрисистемного государственного надзора в банковской сфере. Более того, они являются юридическими основаниями для формирования правоотношений по поводу юридической ответственности, устанавливают налоговые санкции со стороны

налоговых органов при осуществлении налогового контроля. Одним из ключевых элементов, определяющих правовой статус Национального банка Республики Таджикистан, является его компетенция. Статья 6 закона Республики Таджикистан «О Национальном Банке Таджикистана» указывает основные цели деятельности Национального банка:

- развитие финансового рынка Республики Таджикистан;
- развитие и укрепление банковской системы Республики Таджикистан; - обеспечение стабильности финансового рынка Республики Таджикистан;
- обеспечение стабильности и развитие национальной платежной системы;
- защита и обеспечение устойчивости национальной валюты.

Банковское регулирование осуществляется Национальным банком Республики Таджикистан с использованием административно-правового и гражданско-правового методов, причем оба эти метода используются в денежно-кредитной и банковской сферах общественных отношений. В последнее время все больше ученых уделяют свое внимание именно административному аспекту названных вопросов. В связи с этим, можно выделить следующие формы осуществления Национальным банком Республики Таджикистан функций административного банковского регулирования:

- нормотворчество, в процессе которого Национальным банком Республики Таджикистан устанавливается порядок регистрации кредитных организаций, лицензирования и осуществления банковской деятельности, осуществления банковского контроля и надзора;

- регистрация и лицензирование деятельности конкретных кредитных организаций, выдача разрешений на использование иностранного капитала при создании банков в Республики Таджикистан, открытие филиалов и представительств иностранных кредитных организаций;

- осуществление банковского контроля и надзора за деятельностью кредитных организаций[1].

Национальный банк Республики Таджикистан реализует возложенные на него цели и функции и принимает решения в подконтрольных ему областях. Так, к примеру Национальный банк Республики Таджикистан устанавливает правила осуществления расчетов на территории нашей страны, организует систему рефинансирования кредитных организаций, является для банков кредитором последней инстанции. При взаимодействии с Правительством Республики Таджикистан он разрабатывает и проводит единую государственную денежно-кредитную политику, устанавливает правила проведения банковских операций[3].

Ключевой особенностью полномочий Национального банка Республики Таджикистан является тот факт, что при осуществлении финансового контроля он действует от имени государства, которое ему делегировало государственно-властные функции для осуществления государственного финансового контроля за финансовыми рынками. В этой связи принимаемые им нормативные акты носят обязательный характер и являются обязательными для исполнения на всей территории страны. Другой составляющей правового статуса Национального банка Республики Таджикистан является его централизованная структура. Все его структурные подразделения созданы по принципу вертикального подчинения сверху вниз. Национальный банк Республики Таджикистан, стоит заметить, является юридическим лицом и в этой роли выступает как субъект частного права. Уставный капитал и иное имущество Национального банка Республики Таджикистан являются государственной собственностью. Полномочия по владению, пользованию и распоряжению

имуществом Национального банка Республики Таджикистан осуществляются самим банком. Также изъятие и обременение обязательствами имущества Национального банка Республики Таджикистан без его согласия не допускаются. Финансовая независимость его выражается в том, что Национальный банк Республики Таджикистан осуществляет свои расходы за счет собственных доходов, но как и все коммерческие организации обязан платить налоги[4]. Экономическая (инструментальная) независимость Национального банка Республики Таджикистан предполагает наличие функций самостоятельности Национального банка Республики Таджикистан в проведении активных и пассивных операций и использовании инструментов и методов денежно-кредитной политики. В законе Республики Таджикистан «О Национальном Банке Таджикистана» перечислены основные инструменты денежно-кредитной политики, которые имеются в распоряжении Национального банка Республики Таджикистан:

- прямые количественные ограничения;
- установление ориентиров роста денежной массы;
- операции на открытом рынке;
- рефинансирование кредитных организаций;
- эмиссия облигаций от своего имени.

Правовые акты издаются Национальным банком Республики Таджикистан в рамках целей по защите и обеспечению устойчивости национальной валюты, по развитию и регулированию банковской системы Республики Таджикистан, а также в силу его нормотворческих полномочий. Национальный банк Республики Таджикистан издает нормативные акты в целях осуществления правового регулирования, а также выдает предписания, которые непосредственно направлены на создание условий банковской деятельности, снижающих риск не платежеспособности, не ликвидности и финансовой надежности кредитных организаций. Система согласования законодательных и иных правовых актов позволяет обеспечить эффективное правовое регулирование банковской деятельности и учесть ее особенности. Существуют следующие формы нормативных актов Национального банка Республики Таджикистан:

- положения Национального банка Республики Таджикистан;
- указания Национального банка Республики Таджикистан;
- инструкции Национального банка Республики Таджикистан и письма[10].

Нормативный акт Национального банка Республики Таджикистан издается в форме положения Национального банка Республики Таджикистан, если его содержанием является установление системно связанных между собой правил по вопросам, которые отнесены к его компетенции. Нормативный акт Национального банка Республики Таджикистан издается в форме указания Национального банка, если его содержанием является установление отдельных правил по вопросам, которые отнесены к компетенции Национального банка Республики Таджикистан, а также признание утратившими силу нормативных актов Национального банка Республики Таджикистан или их изменение, отмена иных актов Национального банка Республики Таджикистан, неприменение иных актов. Нормативный акт Национального банка Республики Таджикистан издается в форме инструкции Национального банка, если его содержанием является определение порядка применения положений законов, иных нормативных правовых актов (в том числе нормативных актов Национального банка Республики Таджикистан) по вопросам, которые отнесены к компетенции Национального банка Республики Таджикистан, посредством установления

совокупности правил, которые регулируют процесс осуществления отдельных видов деятельности в определенной области правоотношений[5].

Обобщая все сказанное, следует сказать, что юридическое значение правовых актов Национального банка Республики Таджикистан заключается в их правовой роли в юридической практике не только Национальным банком Республики Таджикистан, но и органов законодательной, исполнительной и судебной властей. Основным содержанием государственного регулирования и контроля в денежно-кредитной сфере Республики Таджикистан должна быть качественная нормотворческая деятельность Национального банка Республики Таджикистан. Нормотворческая функция Национального банка Республики Таджикистан направлена, прежде всего, на повышение эффективности банковской системы в условиях рыночной экономики. Двойственность юридической природы, которая выражена в особом публично-правовом статусе Национального банка Республики Таджикистан деятельности и его исключительных полномочиях, обуславливает наделение его государственно-властными полномочиями такими как регулирование денежных потоков, государственный финансовый надзор и т.д[7].

Литература

1. Авакьян С.А. Конституционно-правовой статус ЦБ РФ.// под ред. Баренбойма М., 2000.
2. Агарков М.М. Основы банковского права// Курс лекций. Научное исследование. М., 2009.
3. Алексеева Д.Г., С.В. Пыхтин, Е.Г. Хоменко. Банковское право. М.: Юрист, 2005.
4. Банковское дело: учебник // под ред. О. И. Лаврушина. М.: КНОРУС, 2016.
5. Маренков Н. Л., Косаренко Н. Н. Банковский маркетинг. М., 2006.
5. Закон Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» от 28.06.2011 г. № 722
6. Конституция Республики Таджикистан от 06.11.1994 г. (в редакции закона от 22.06.2003 г.)
7. Косаренко Н. Н., Хутинаев И. Д. Государственный контроль в системе управления. М., 2009.
8. Косаренко Н. Н. Финансовое право. Учебно-методический комплекс // Москва, ЮРКОМПАНИ, 2010.
9. Маренков Н. Л., Косаренко Н. Н. Банковский маркетинг. М., 2006.
10. Нормативные правовые акты

МАҚОМИ ҲУҚУҚИИ ОММАВИИ БОНКИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ХАЛИМХАНОВ АМИНҶОН АЛИҶОНОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир, 33.

Тел.: (+992) 900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru

Дар руиҳи иқтисодии низоми молиявӣ ҳар як давлат нақши ҳалқунандаро соҳаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебозад, ки манфиати махсуси давлатро дар танзим муайян мекунад ва фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ин вазифа мебошад ва ба институти махсуси таъсисдодашуда бонки миллӣ супурда шудааст ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ягонаи идоракунии бонкӣ ва назорат мебошад. Бо руиҳи муносибатҳои

бозорӣ ва таҳкими муносибатҳои бонкӣ бахшҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста меафзояд. Муътадилсозии иқтисодиёти кишварҳо ва қонун гардонидани талабот ба хизматрасониҳои босифати бонкӣ бевосита бо иҷрои самараноки он аз ҷониби Бонки миллии алоқаманд аст ва вазифаҳои асосӣ дар маҷмуи муайяни шаклҳо ва усулҳои идоракунии мебошад. Дар мақола мақоми ҳуқуқии ҷамъиятии Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст, ки нақши ҳалқунанда дар фаъолияти системаи молиявии кишварро мебозад. Муаллиф чунин мешуморад, ки устувории ташиклоти қарзӣ асоси фаъолияти тамоми низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар ҷамъоварӣ ва истифодаи захираҳои молиявӣ, балки пеш аз ҳама дар ташиклоти муомилоти пулӣ ва назорати бонкӣ дар кишвар нақши муҳим мебозад.

Калидвожаҳо: давлат, қонун, Бонки миллии, қарзи ташиклот, низоми бонкӣ, назорати бонкӣ.

THE PUBLIC LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS ROLE IN THE BANKING SYSTEM THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHALIMKHANOV AMINJON ALIJONOVICH,

applicant of the department of administrative law and public service of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.
Phone: (+992) 900-98-19-77. E-mail: Tojik_ba4a@mail.ru

The sphere of the banking services market plays a decisive role in the economic development of the financial system of any state, which determines the special interest of the state in regulating banking activities in the Republic of Tajikistan. Part of this function is delegated to a specially created institution – the National Bank of the Republic of Tajikistan - a single body of banking management and supervision. With the development of market relations and the strengthening of the banking sector in the Republic of Tajikistan, the importance of the National Bank The Republic of Tajikistan is constantly increasing. The stabilization of the country's economy and satisfaction of the needs for high-quality banking services are directly related to the effective performance by the National Bank of its main functions, implemented in a certain set of forms and methods of management. The article discusses the public legal status The National Bank of the Republic of Tajikistan, which plays a crucial role in the functioning of the country's financial system. The author believes that the stability of credit institutions is the basis for the functioning of the entire banking system of the Republic of Tajikistan. The National Bank The Republic of Tajikistan is actively involved not only in the accumulation and use of financial resources, but primarily in the organization of monetary circulation and banking supervision in the country.

Keywords: state, law, national bank, credit organizations, banking system, banking supervision.

УДК: 340

**МОҲИЯТ ВА ТАЪИНОТИ САТҲИ МАҲАЛЛИИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ
ДАР НИЗОМИ ИДОРАИ ДАВЛАТӢ**

РАЗЗОҚЗОДА ТАМКИН МУРОД

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
7340025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-61-72-50. E-mail: razzokzoda82@mail.ru

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳамчун зернизоми мақомоти иҷроия дар ташаккул ва рушди маҳал нақши муҳимро иҷро менамоянд. Ин зумра мақомот бо аҳолии маҳал дар тамос ва муносибати наздик қарор дошта, барои танзими дилхоҳ равандҳо ва ҷараёнҳо пеш аз ҳама муносибат барқарор менамояд. Натиҷаи рушд ва инкишофи маҳал, муҳайё намудани шароити мусоиди ташкилӣ ва ҳуқуқӣ барои татбиқи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон ва шахрванд маҳз ба салоҳиятнокии ва касбияти ҳомилони ин зернизоми ҳокимияти иҷроия алоқамандӣ дошта, нақши онҳо дар ин самт муҳим мебошад.

Масоили фаъолияти самаранокӣ мақомоти намояндагӣро иҷроияи маҳаллӣ ва тамоси байниҳамдигарии онҳо бо ташкили идораи маҳаллӣ алоқаманд мебошад. Идораи маҳаллӣ ба сифати унсури ташкилии ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ фаъолияти сохторҳои иҷроияро дар воҳидҳои марзиви маъмурии ҷумҳурӣ, яъне дар ҳудуди вилоятҳо, шахрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо дар назар дорад, ки дар ташкили ҳокимияти маҳаллӣ унсурҳои он ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллиро фаро мегирад. Дилхоҳ мақомату идораҳо ва сохторҳои он дар раванди идораи давлатӣ ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иштирок намуда, вазифа ва функсияҳои худро иҷро ва амалӣ менамояд. Дар натиҷа барои таъмин ва рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ки мақсад ва мароми давлат ва мақомоти он мебошад, чораҳои заруриро меандешанд, ки дар рушди маҳал назаррас арзёбӣ гардида, таҷассумгари таъиноти иҷтимоии мақомоти идораи давлатӣ дар ин сатҳ шинохта мешавад.

Калидвожаҳо: тарҳи идораи маҳаллӣ, сатҳи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия, идоракунии давлатӣ, идоракунии маҳаллӣ, воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ, фаъолияти самаранок, таъинот, идоракунии маҳаллӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи маҳаллии ҳокимияти иҷроия ба сифати зернизоми ҳокимияти иҷроия баромад намуда, дар ҳаёти ҷомеа ва амалигардонии идораи давлатӣ нақши назаррасро иҷро менамояд. Босифат ва самаранок амалӣ намудани ҳокимияти иҷроия дар маҳал бо муассиру ҳадафмандона амалӣ шудани меъёрҳои қонун алоқаманд буда, байни олимону коршиносони соҳа яке аз нишондиҳандаҳои самаранокӣи идораи давлатӣ шинохта мешавад [1, с.7].

Рисолати сатҳи маҳаллии ҳокимияти умум дар таҷрибаи тамаддун аз бисёр ҷиҳат аз шакли сохти давлатӣ вобастагӣ дорад. Дар давлатҳои федеративӣ, ки қисматҳои таркибии он бо мухторияти сиёсӣ фарқ мекунанд, унсури калидии ифодакунандаи ин сатҳ ниҳоди худидоракунии маҳаллӣ баромад мекунад [2, с.19]. Дар давлатҳои унитарӣ (ягона) ташкили ҳокимияти умум дар маҳал тобиши хоси худро дошта, чун қоида, аз ду унсур иборат мебошад: а) идораи давлатии маҳаллӣ; б) худидоракунии маҳаллӣ [3, с.84-92]. Вале дар ҳарду маврид ҳам дар давлатҳои демократӣ маъмулан низоми мунисипалии амал мекунад, ки бо қонунгузори миллӣ дақиқ танзим шуда, ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ таъя дорад [4, с.18-27].

Ҳанӯз аз замони таъсис Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии шуравӣ сохти унитарӣ дошт ва воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудиро дар бар мегирифт. Аз ин лиҳоз, аз нигоҳи компаративистикаи муосир барои дарёфти сабақҳои ибратомӯз баҳри рушди давлатдорӣ миллӣ тавачҷуҳ ба ташкили низоми идораи маҳаллии кишварҳои, ки

сохти давлатии бо Тоҷикистон монанд доранд ва ба ҷаҳлияти самарабахши ҳокимияти маҳаллӣ дастбӯшудаанд (ба монанди Австрия, Чехия, Шветсия, Словакия, Венгрия, Туркия ва амсоли инҳо) ояндабахш мебошад. Ҳамчунин, назар ба тарҳи идораи маҳаллӣ дар Эрон низ муфид арзбӯи мегардад, зеро тоҷикон бо аксарияти мардуми ин кишвар қаробати таърихӣ этниқию забонӣ ва фарҳангӣ доранд.

Ба аксарияти кишварҳои дар боло ишорашуда анъанаҳои устувори демократӣ ва иқтисодӣ майли бозоргонӣ хос аст. Тавре ҳаёти сиёсии ин давлатҳо собит менамояд, дар аксар маврид барои мардум (шаҳрвандон ва интиҳобкунандагон) дар сари қудрат будани кадом ҳизби сиёсӣ чандон аҳаммият надорад. Вале масъалаҳои марбут ба ҳаҷми андозҳои маҳаллӣ, ҷаҳлияти муассисаҳои таълимӣ, томақтабӣ, тандурустӣ, китобхонаҳо, нақлиёти мусофиркашонӣ ҷамъиятӣ, объектҳои хизматрасонӣ маишӣ, сифати роҳҳо ва ғ. тавачҷуҳи зиёди онҳоро бедор менамояд [5, с.54]. Матраҳи муваффақонаи ин намуд масоил аз танзими қонунгузорӣ ва ҷаҳлияти самараноки мақомоти идораи давлатии маҳаллӣ ва худидоракунӣ маҳаллӣ вобаста мебошад.

Ҳамчун категорияҳои назарияи идораи давлатӣ ба истилоҳоти «идораи маҳаллӣ» ва «худидоракунӣ маҳаллӣ» баҳо дода, ЕС. Хозикова менависад, ки мафҳуми аввал мақомоти аз ҷониби ҳокимияти марказӣ таъиншавандаро дар назар дорад, мафҳуми дуюм бошад, мақомоти аз ҷониби шаҳрвандон бевосита интиҳобшавандаро дар бар мегирад. Ба андешаи олим, «таъинӣ будани яке ва интиҳобӣ будани дигар фарқияти асосии ин зӯҳурот мебошад» [6, с.49]. Вале таҳлили таҷрибаи хориҷ собит менамояд, ки масъала чандон якранг нест ва интиҳобӣ будан танҳо хоси худидоракунӣ маҳаллӣ маҳсуб намешавад. Новобаста ба хусусиятҳои ба давлатҳои алоҳида хос дар таҷрибаи ҷаҳонӣ нисбати низоми идораи маҳаллӣ аз ҷониби мутахассисон асосан се тарҳи (моделӣ) идораи маҳаллӣ ҷудо карда мешавад: англисӣ, ки маъмулан англисаксонӣ номида мешавад, аврупоӣ, ки қитъавӣ ишора мегардад ва испанӣ, ки дар Испания, Португалия ва як қатор мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ (собик мустамликаҳои испанӣ) паҳн шудааст.

Дар тарҳи аввал – англисӣ, ки маъмулан хоси Британия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, (ИМА), Канада, Австралия мебошад, намояндагони аз марказ таъиншаванда дар воҳидҳои маъмурӣ-худудӣ мавҷуд набуда, танҳо мақомоти интиҳобии салоҳияти умум – шуроҳои нақши муайянкунанда мебозанд. Ин мақомоти намояндагии идораи маҳаллӣ дар доираи ваколатҳои худ ҷаҳлияти мухтор дошта, итлоқи мақомоти поёнӣ ба болоӣ вучуд надорад. Ба ҳайси мақомоти иҷроияи мир (мэр) ва комиссияҳои соҳавӣ (онд ба роҳҳои маҳаллӣ, сохтмони манзил, маориф, тандурустӣ ва ғ.) баромад мекунад. Мир аз ҷониби шаҳрвандон (яъне, аҳолии маҳал) ё шуроҳои интиҳоб мешавад, комиссияҳои соҳавиро шуроҳои таъсис дода, ба ҳайати онҳо аъзои шуро ва мутахассисони соҳавӣ шомил мегарданд. Хидматчиёни давлатӣ барои ҷаҳлият дар комиссияҳои доимии мазкур ва мақомоти идораи маҳаллӣ киро карда мешаванд, теъдод ва шароитҳои меҳнати онҳо дар ҷаласаҳои шуроҳои тасдиқ карда мешавад.

Тарҳи мазкур моҳиятан ифодаи худидоракунӣ маҳаллӣ буда, идораи мунитсипалӣ эътироф мегардад. Назорати ҷаҳлияти мақомоти маҳаллӣ бо тарзи бавосита тавассути вазоратҳо ва мақомоти судӣ ба роҳ монда шудааст. Тибқи консепсияи тарҳи англисӣ мақомоти маҳаллӣ қисми таркибии механизми давлат ва низоми сиёсии ҷомеа баррасӣ мегарданд. Он маҳсули озодиҳои васеи шаҳрвандӣ буда, дар шароити заиф будани дастгоҳи бюрократӣ ва сатҳи баланди мустақилияти худидоракунӣ маҳаллӣ ташаккул ёфтааст. Ба ҷамъаҳои худидорашаванда мухторияти васеъ на танҳо дар иҷрои дастурҳои ҳокимияти шохӣ, балки ҳуқуққочдосӣ низ дода

шуда буд. Тавре Н.Ю. Козлова қайд менамояд, “Ба мақомоти ҳудудӣ дар маҳал ҳамаи паҳлуҳои фаъолияти идорӣ то ба амал баровардани функсияҳои судию полисӣ супурда шуда буданд” [7, с.81]. Ҳамин тавр, мухторият, мустақилият ва фаъолият дар доираи ваколат – унсурҳои таркибии тарҳи идораи маҳаллии англисӣ маҳсуб мешаванд.

Тарҳи дигари идораи маҳаллӣ – китъавӣ ё худ аврупоӣ дар фарқият аз тарҳи дар боло тавсиф додашуда дар як вақт фаъолияти ду намуд ҳокимиятро дар маҳал раво мебинад: намояндаи ҳокимияти давлатии аз марказ таъиншаванда ва шурои аз тарафи аҳолии воҳиди маъмурӣ-худудӣ интихобшуда. Ин тарҳ (модел) ба пайванд намудани идораи давлатии муттамарказ дар маҳалҳо ва худидоракунии маҳаллӣ асос ёфта, ифодаи классикии аҳкоми мартаботӣ баромад мекунад, ки дар он сатҳи поёнӣ бевосита дар тобеияти сатҳи болоӣ қарор дорад. Тарҳи китъавии идораи маҳаллӣ айни ҳол дар як қатор кишварҳои Африқо, Америкаи Лотинӣ ва Шарқи Наздик паҳн шуда, аз таҷрибаи Фаронса манша мегирад. Барои ҳамин ҳам ин тарҳро баъзан «фаронсавӣ» низ меноманд. Дар калонтарин воҳидҳои маъмурӣ-худудии Фаронса – минтақаҳо, ки беш аз бист ададро ташкил медиҳанд, комиссарони чумхурӣ таъин карда мешаванд. Дар як вақт дар ҳар як воҳиди маъмурӣ-худудии минтақа, ки департамент ном дорад, мақоми намояндагии маҳаллӣ – Шуро интихоб карда мешавад. Дар дигар сатҳи воҳидҳои маъмурӣ – ҳавза (округ) танҳо як шахси мансабдори давлатӣ – префект ба таври муттамарказ таъин мегардад. Дар сатҳи поёнии воҳидҳои маъмурӣ-худудӣ – коммунаҳо ҳеҷ гуна мақомоти таъиншаванда нест, аҳоли шуроро интихоб мекунад ва он дар навбати худ – мири коммуна ва муовинони ӯро интихоб менамояд. Умуман, доир ба низоми мунитсипалии идораи фаронсавӣ Е.В. Болотина дар тадқиқоти доктории худ асоснок ишора менамояд, ки дар он созиши байни ҳокимияти марказӣ ва мақомоти идораи маҳаллӣ зухур дорад [8, с.26].

Тавре аён мегардад, дар тарҳи мазкур мақомоти намояндагӣ танҳо дар воҳидҳои маъмурӣ-худудие таъсис меёбанд, ки қонунгузор ҷамоаи худудӣ эътироф намудааст. Дар воҳидҳои маъмурии алоҳида мақомоти намояндагии маҳаллӣ метавонанд умуман вучуд надошта бошанд. Хусусияти дигари тарҳи тавсифёбанда дар он аст, ки сатҳи поёнӣ ба болоӣ то ҳадди муайян тобеъ мебошад [9, с.68]. Тибқи консепсияи расмӣ дар ин кишварҳо мақомоти маҳаллӣ ҳуқуқ доранд ҳамаи амалҳоро, ба ғайр аз оне, ки қонун бевосита манъ кардааст, анҷом диҳанд. Тарҳи аврупоии идораи маҳаллӣ дар заминаи нақши таърихан пурзӯри дастгоҳи давлатӣ ташаккул ёфта, бо тавҷам намудани идораи давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ фарқ мекунад. Низоми идораи маҳаллии Эрон ба ҳамин тарҳ (модел) бештар қаробат дорад ва аз таҷрибаи фаронсавӣ бештар бархӯрдор аст [10, с.87-93].

Дар тарҳи сеюми идораи маҳаллӣ, ки мо испанӣ ишора намудем, дар баробари мақомоти намояндагӣ ҳамаи мақомоти идора низ интихобӣ мебошанд. Сарвари маъмурияти маҳаллӣ аз ҷониби шурои маҳаллӣ ё мустақиман аз ҷониби аҳоли интихоб мешавад. Ӯ ба ҳайси раиси шуро интихоб шуда, мақоми иҷроияи шуро мегардад ва ҳамчун намояндаи ҳукумати марказӣ дар воҳиди маъмурӣ-худудии дахлдор тасдиқ мешавад. Дар ин тарҳ хизматчиёни аз марказ таъиншаванда баҳри контроли фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ пешбинӣ нашудаанд, ҳарчанд намояндаҳои ҳокимияти давлатии аз ҷониби аҳоли интихобшаванда ҷой дорад, ки ифодаи махсусияти он мебошад [11, с.67].

Тавофути тарҳи баррасишаванда дар он зоҳир мегардад, ки хизматчиёни ба таври муттамарказ таъиншавандаро барои контроли фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ пешбинӣ накарда, намояндагони ҳокимияти давлатиро, ки аҳоли интихоб мекунад, дар бар мегирад. Мавҷудияти чунин шахсони мансабдор

робитаи ташкили байни ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллиро таъмин мекунад, ки дар тарҳи яқум, яъне англисӣ мушоҳида намешавад. Теъдоди зиёди мутахассисон камбудии ин тарҳро дар он мебинанд, ки ҳокимияти умум дар сатҳи маҳаллӣ дар шахсияти як мансабдор – раиси шуро андӯхт мегардад, зеро ӯ ҳам ба мақоми намоёндагии мазкур роҳбарӣ мекунад ва ҳам контроли фаъолияти онро анҷом медиҳад [12, с.41]. Чунин ҳолат боиси сар задани хавфи афзалият пайдо кардани иродаи як нафар нисбати аксарият мешавад, ки таъсири омили субъективиро дар идораи маҳаллӣ афзун мегардонад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ дар мавридҳои алоҳида ба аҳаммияти муस्ताқили тарҳи шуравии идораи маҳаллӣ низ ишора мешавад, ки то ҳанӯз дар як қатор мамлакатҳои сотсиалистӣ (Чин, Куба, Кореяи Шимолӣ, Лаос, Ветнам) ҷой дорад. Хусусияти он дар тавъам будани сохторҳои ҷизбӣ бо ҳама гуна мақомоти маҳаллии ҳокимият ифода меёбад [13, с.241].

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки тарзи ташкили идораи маҳаллӣ дар мамлакатҳои хориҷӣ дар аксар маврид нигоҳ доштани риштаи амудии муайяно аз марказ ба маҳал дар назар дорад. Дар ин «халқай» мартаботии идорӣ дарёфти таносуби асосноки манфиатҳои умумидавлатӣ, маҳаллӣ, гурӯҳӣ ва шахсӣ муҳим мебошад, ки дар ҳар як кишвар тавассути дар ҳадди гуногун истифода бурдани имконоти муттамарказгардонӣ ва ғайримуттамарказгардонӣ ба даст омада, бо назардошти сатҳи рушди ниҳодҳои идорӣ ва омодагии аҳоли хислати инфиродӣ дорад. Аз ин рӯ, мо пурра ҷонибдорӣ андешаи В.Е. Чиркин ҳастем, ки таъкид менамояд: «...идора «дар маҳал» на танҳо худидоракунии маҳаллӣ, балки идора аз ҷониби давлат низ мебошад» [14, с.41].

Боиси тазаккур аст, ки рушди ҳуқуқи байналмилалӣ ва ташаккули сохторҳои ташкилии фаромиллӣ ба тағйирот дар назарияи идораи маҳаллӣ низ боис гардид. Қабули Хартияи аврупоии худидоракунии маҳаллӣ (соли 1985) [15, с.4466] ва аз ҷониби Бонки умумичаҳонӣ ба тасвиб расидани конепсияи «идораи судманд» (соли 1990) [16, с.68] аз ҷумлаи қадамҳои устувори ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои бонуфузи он дар ин ҷода маҳсуб мешаванд. Таҳти таъсири арзиши санадҳои дар боло номбурда ҳар чӣ бештар самарабахшии идораи маҳаллӣ ва кафолати стандарти ҳаҷми муайяни хизматрасониҳои маҳаллӣ ба аҳоли дар мадди назар қарор гирифт. Ин раванд дар навбати худ афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳо барои рушди маҳаллӣ ва сатҳи баланди соҳибқасбии дастгоҳи маъмуриро тақозо намуд.

Тарҳи муосири идораи маҳаллӣ, ки айни замон дар раванди ислоҳоти маъмурӣ ташаккул меёбад, ҳар чӣ бештар унсурҳои менечментро қабул карда, сифатҳои нав қасб мекунад. Дар он қувват гирифтани контроли молиявии фаъолияти мақомоти маҳаллӣ ва маблағгузориҳои онҳо вобаста ба натиҷаҳои бадастомада мушоҳида мешавад. Тавре А.И. Черкасов асоснок ишора менамояд, мақомоти маҳаллӣ аз ҳокимияти бароянда ҳар чӣ бештар ба таъмину ҳамоҳангсозанда табдил ёфта, идораи анъанавӣ тавассути мақомоти мунитсипалӣ бо низоми нисбатан мураккаби ҳамкориҳои сохтору ниҳодҳои гуногун оид ба амалисозии функцияҳои ҳокимияти умум дар маҳал иваз мегардад [17, с.98]. Самтҳои афзалиятноки ислоҳоти идораи маҳаллӣ аз ҷумла калон кардани ҳаҷми воҳидҳои маъмурӣ-худудӣ, ихтисори миқдори мақомоти маҳаллӣ, таъсиси ҳар гуна шаклҳои идораи минтақавӣ баромад мекунад.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ собит менамояд, ки ташкил ва фаъолияти сатҳи маҳаллии ҳокимияти иҷроия бо гуногунрангӣ фарқ мекунад. Ифодаи он идораи маҳаллии умумӣ баромад карда, интиҳоби тарҳ бо маҷмуи омилҳо муайян мегардад: сохти давлатӣ, хусусиятҳои таърихӣ рушд, махсусияти ҷуғрофӣ ва ташкили ҳудудии

аҳолий. Ба идораи маҳаллӣ мақомоти зиёди чи намояндагӣ ва чи иҷроия сафарбар шудаанд, вале субъекти асосии он ҳомилони ҳокимияти иҷроия баромад мекунад, ки фаъолияти хоси иҷроия-амрдихандаро пеш мебаранд ва идораи ҳамарӯзаи равандҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодиро дар ҳудудҳои муайян ба уҳдадоранд. Агар дар тарҳи англисӣ идораи маҳаллӣ бо мафҳуми худидоракунии маҳаллӣ тавҷаб бошад, пас, тарҳи аврупоӣ ба ягонагии ҳокимияти давлатӣ ва идораи маҳаллӣ асос ёфтааст, дар тарҳи испанӣ намояндаҳои аз марказ таъиншаванда ҷой надошта, ҳокимияти давлатӣ мустақиман аз ҷониби аҳолий ташкил мешавад.

Идораи маҳаллӣ дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон бо як қатор ҳаҷми хосиятҳо ва равандҳои умумӣ фарқ мекунад, ки зикри бархе аз онҳоро зарур меҳисобем:

- афзудани доираи масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта;
- ҷалби оммаи васеи шаҳрвандон ба иштирок дар баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта;
- қувват гирифтани майлони васеъшавии ҳудуди воҳидҳои маъмурӣ;
- ҷорӣ намудани технологияҳои муосири менеҷмент дар ҷараёни идораи умум;
- гузариш аз функсияи назоратӣ ба хизматрасонӣ ба аҳолий дар маҳал;
- васеъшавии ваколатҳои мақомоти маҳаллӣ дар соҳаи молия ва дақиқ муайян шудани сарчашмаҳои маблағгузорию онҳо баҳри иштироки фаъолона дар амалисозии сиёсати миллии иқтисодӣ.

Барои Тоҷикистон дар таҷрибаи ҷаҳонӣ намунаҳои зиёди ибратомӯз мавҷуданд. Аз ин маҳзани зеҳнӣ баҳри тақмили низоми идораи маҳаллӣ бояд оқилона ва бо назардошти сатҳи рушди ҷомеа ва тағйирот дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода бурд. Мақомоти маҳаллӣ дар кишварҳои хориҷ аз ҳаҷми васеи ваколатҳо ҷиҳати ихтиёрдорӣ моликият ва идораи нисбатан самараноки он бархӯрдор мебошанд. Илова бар он, қонунгузорию объектҳои моликияти давлатӣ ва коммуналиро дақиқ тафриқа намуда, мафҳумҳои муайнқунандаи сатҳи мазкурро равшан тавсиф медиҳад. Назардошти ин омилҳо, бешак, зимни тақмили минбаъдаи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллӣ муфид арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳи идораи маҳаллӣ ҷузъи таркибии идораи муттамаркази президентӣ маҳсуб ёфта, чунин сохтори ташкилӣ, тавре олими шинохтаи соҳавӣ асоснок таъкид менамоянд, «дар таҷрибаи навини давлатдорӣ Тоҷикистон муфид ва мувофиқи мақсад будани худро собит намуда, имкон дод, ки дар кишвар дар муҳлати кӯтоҳи таърихӣ риштаи бо сабабҳои маълум гусастаи идора дубора пайваст гардад...» [18, с.178]. Боиси қайд аст, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим мебозанд. Ин зернизомии ҳокимияти иҷроия ба объектҳои идора бештар наздик мебошад. Аз ин хотир, сатҳу сифат ва самаранокии фаъолияти онҳо ба сифат ва самаранокии идораи давлатӣ таъсири бевосита мерасонад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳи идораи маҳаллӣ асоси конституционӣ дорад. Асосҳои вазъи ҳуқуқии унсурҳои тарҳи идораи маҳаллӣ дар боби VI Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақам шудаанд. Тағйиру иловаҳои, ки дар натиҷаи раёипурсии умумихалқӣ аз 22 майи соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуданд, боби мазкурро дар таҳрири нав баён кард – «Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии».

Идоракунии маҳаллӣ ташкил ва фаъолияти сохторҳои иҷроияро дар доираи воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ – вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо дар назар дошта, ду унсур ба ҳам зич алоқамандро дар бар мегирад: а) сатҳи маҳаллии

ҳокимияти иҷроия; б) сохторҳои иҷроияи ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот. Мутобиқи таҳрири нави моддаи 78 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия роҳбарӣ менамояд. Ӯ ҳамзамон ба мақомоти намоёндагии маҳаллӣ дар вилоят, шаҳр ва ноҳия, ки Маҷлиси вакилони халқ эътироф шудааст, роҳбарӣ мекунад. Раиси вилоят, шаҳр, ноҳияро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин ва озод мекунад ва ба тасдиқи Маҷлиси вакилони халқи дахлдор пешниҳод менамояд. Раиси вилоят, шаҳр, ноҳия ба сифати сарварӣ ҳам мақоми намоёндагӣ ва ҳам мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳал, яъне дар воҳиди дахлдори маъмурию ҳудудии ҷумҳурӣ баромад мекунад. Масъалаҳои ташкил ва фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ бо Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» танзим мегардад. Қонуни конститутсионии мазкур бори нахуст дар таҷрибаи сохтмони маъмурӣ нигоҳи низомнокро мустақкам намуда, дар таҳрири минбаъда аз 03 декабри соли 2009 унсурҳои ҳокимияти иҷроияро дар сатҳи маҳаллӣ чунин номбар кард:

- раиси вилоят, шаҳр, ноҳия;
- сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии тобеи раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия;
- сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия.

Бояд гуфт, ки Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии шакли идораи президентӣ дар шоҳроҳи эъмори давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ собитқадамона пеш меравад. Тибқи моддаи 6 Конститутсияи мамлакат халқ баёнгарӣ соҳибхитӣро ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки онро бевосита ва ё тавассути вакилони худ амалӣ мегардонад [19, с.64]. Дар ин меъёри конститутсионӣ моҳиятан ташкили демократии давлатдорӣ мустақкам гардида, он ҳамчун асоси устувори ҳуқуқӣ барои зуҳури ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ баромад мекунад. Падидаҳои номбурда аз як тараф давлат ва аз ҷониби дигар ҷомеаи шаҳрвандиро муаррифӣ намуда, ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои унсурҳои низоми идораи иҷтимоӣ – идораи давлатӣ ва худидоракунии маҳаллиро ифода менамоянд. Кишвари азизи мо дар ибтидои роҳи демократӣ қарор дорад ва ба таври сунъӣ тезонидани ин раванд ба салоҳи қор нест. Тавре олимони соҳавӣ Б.Ҳ. Раззоқов ва А.Ё. Комилбек асоснок таъкид менамоянд, “ҷомеа бояд имкониятҳои худро воқеъбинона арзёбӣ намуда, дар «укёнуси пурталотуми» ҷаҳони имрӯза дар заминаи ризоияту ваҳдати миллӣ, сулҳу осоиш ва таъмини амният пеш равад» [20, с.13-23].

Ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ низомҳои мураккаби бо ҳам дар тамос мебошанд, ки тавассути онҳо ҳокимияти умумӣ амалӣ мегардад. Агар аввал тобиши баръалои сиёсӣ дошта бошад, пас, дуом – ғайрисиёсӣ буда, ба тавъами манифатҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ асос ёфтааст. Мустақилияти худидоракунии маҳаллӣ маънии истиқлолияти мутлақро аз давлат надорад. Ҳамзамон, давлатикунонии худидоракунии маҳаллӣ роҳи бунбаст буда, ба таҳрифи моҳияти ин зуҳуроти ҷамъиятӣ ва иваз шудани он бо идораи давлатӣ меорад. Аз ин рӯ, яке аз сабабҳои асосии ноқомии дар бунёди худидоракунии маҳаллӣ ба таври матлуб ташаккул наёфтани механизми ҳамгирӣ ниҳодҳои он бо давлат дар симои мақомоти маҳаллии он мебошад, ки зарурати таҳияи василаҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ҳамкорӣ ва ҳамгирӣ мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ва мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳотро тақозо менамояд.

Худ зуҳуроти идораи маҳаллӣ ҳамчун шакли ташкил ва фаъолияти мақомоти иҷроия-амрдиханда барои ҳалли масъалаҳои дорӣ аҳамияти маҳаллидошта бо назардошти манифатҳои умумидавлатӣ ва манифатҳои аҳолии ҳудуди шинохта

мешавад. Нақши идораи маҳаллӣ дар рушду инкишофи вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии маҳал аз салоҳиятноки ва соҳиби касбияти баланд будани ҳомилони ин сатҳи ҳокимияти давлатӣ таҷассум меёбад. Аз ин хотир, дорои дараҷаи касбияти баланд ва салоҳиятнокии ҳомилони мақомоти иҷроия-амрдиханда дар сатҳи маҳал дар инкишоф ва рушд маҳал таъсири ҳалқунанда дорад. Ташкили сохтори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, саҳеҳ ва муайян кардани салоҳияти мақомоти мазкур, такмили сохтор, рушди заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти мазкур чиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолият ва танзими ҳуқуқии он мувофиқи талаботи замон ба ҳисоб рафта, ҳамчун ифодаи ҳадафҳо ва таъиноти иҷтимоии он баромад менамояд, ки дар навбати худ ба фароҳам овардани шароити мусоид барои татбиқи ҳуқуқ, озодӣ, манфиатҳои қонунии шаҳрвандон равона шудааст. Дар баробари ин, ҳамчун нишондихандаи таъиноти иҷтимоии давлат ва мақомоти он баҳо дода мешавад.

Боиси қайд аст, ки масоили фаъолияти мақомоти намояндагию иҷроияи маҳаллӣ ва тамоси (муносибати) байниҳамдигарии онҳо бо ташкили идораи маҳаллӣ алоқаманд мебошад. Фаъолияти мақомоти намояндагию иҷроияи маҳаллӣ ва муносибати байниҳамдигарии онҳо бо ташкили самараноки идораи маҳаллӣ алоқи зич дорад. Идораи маҳаллӣ ба сифати унсури ташкилии ҳуқуқии ҳокимияти маҳаллӣ фаъолияти сохторҳои иҷроияро дар воҳидҳои марзиви маъмурии ҷумҳурӣ, яъне дар ҳудуди вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо дар назар дорад, ки дар ташкили ҳокимияти маҳаллӣ унсурҳои он ҳокимияти давлатии маҳаллӣ ва худидоракунии маҳаллиро фаро мегирад. Дилхоҳ мақомату идораҳо ва сохторҳои он дар раванди идораи давлатӣ ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ иштирок намуда, вазифа ва функцияҳои худро иҷро ва амалӣ менамояд. Дар натиҷа барои таъмин ва рушди соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ки мақсад ва мароми давлат ва мақомоти он мебошад, чораҳои заруриро меандешанд. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳамчун зернизомии мақомоти иҷроия дар ташаккул ва рушди маҳал нақши муҳимро иҷро менамоянд. Мақомоти мазкур доимо бо аҳолии маҳал дар тамос ва муносибати наздик қарор дошта, барои барқарор намудани муносибати муносиб ба ҳамаи равандҳо ва ҷараёнҳо мавриди ҳаракат қарор доранд. Натиҷаи рушд ва инкишофи маҳал, муҳайё намудани шароити мусоиди ташкилӣ ва ҳуқуқӣ барои татбиқи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд маҳз ба салоҳиятноки ва касбияти ҳомилони ин зернизомии ҳокимияти иҷроия алоқамандӣ дошта, нақши онҳо дар ин самт муҳим мебошад. Дар навбати худ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсонро арзиши олии эътироф намуда, давлат ва мақомоти он ҳамчун кафили амалишавии он дониста мешаванд. Бинобар ин, фаъолияти бомароми мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия, салоҳиятноки ва соҳибкасбии ҳомилони мақомоти мазкур, ки дар натиҷаи мустаҳкам намудани заминаи ташкилӣ-ҳуқуқии муносиб ба даст оварда мешавад, дар рушди маҳал назаррас арзёбӣ гардида, таҷассумгари таъиноти иҷтимоии мақомоти идораи давлатӣ дар ин сатҳ шинохта мешавад.

Адабиёт

1. Пронина В.С., Петрунина О.Е. Государственное управление зарубежных стран. М., 2001. С.7.
2. Полянский И.А. Организация исполнительной власти в субъектах Российской Федерации. М., 2001. С.19;
3. Черкасов В.И. Местное управление в зарубежных странах: модели и тенденции эволюции //Государство и право. 2011. №3. С.84-92.
4. Майер Г. Развитие муниципальной службы в Баварии // Реформа

государственного управления как важный фактор социально-экономического развития страны: Материалы II Душанбинской международной научно-практической конференции (23-25 сентября 2010 г.). Душанбе, 2011. С.18-27.

5. Черкасов А.И. Правовое регулирование местного управления в странах современного мира // Федерализм, региональное управление и местное самоуправление. М., 2000. С.54.

6. Хозикова Е.С. Современные подходы к местному управлению и самоуправлению в зарубежных странах // Закон и право. 2018. №9. С.49.

7. Козлова Н.Ю. Институты самоуправления в Англии // Институты самоуправления: историко-правовое исследование. М., 1995. С.81.

8. Болотина Е.В. Муниципальное управление: теория и практика французской государственности: Автореф. дисс....д.ю.н. М., 2006. С.26.

9. Брэбан Г. Французское административное право // Пер. с фр. М., 1988. С.68.

10. Мотаманӣ М.Т. Хукуки идорӣ (бо хуруфоти арабӣ). Техрон, 1387 (хичрӣ). С.87-93.

11. Глазунова Н.И. Система государственного и муниципального управления: учеб. М., 2006. С.67.

12. Чиркин В.У. Публичное управление на местах: некоторые вопросы российского и зарубежного опыта // Журнал российского права. 2014. №10. С.41.

13. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов. М., 2005. С.241.

14. Чиркин В.Е. Публичное управление “на местах”: некоторые вопросы российского и зарубежного опыта // Журнал российского права. 2014. №10. С.41.

15. Матни санади мазкур бо забони русӣ ниг.: Европейская хартия местного самоуправления // СЗ РФ. 1998. №36. С. 4466.

16. Концепсияи мазкур барои БУ ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои сифатӣ зимни баҳодихӣ ба ислоҳоти идорӣ дар кишварҳо хизмат мекунад ва аз ҷониби Тоҷикистон онро расман қабул шудааст. Дар ин бора пурратар ниг.: Раззоқов Б.Ҳ. Баъзе масъалаҳои ҳуқуқии таъсиси низоми самарабахши идораи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҳаёт ва Қонун. 2017. №1. С.68.

17. Черкасов А.И. Местное управление в зарубежных странах: реформы и тенденции развития // Российский юридический журнал. 2013. №1. С.98.

18. Раззоқов Б.Ҳ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – сарвари ҳокимияти иҷроия. Душанбе, 2010. Саҳ. 178.

19. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. 64 с.

20. Раззоқов Б.Ҳ., Комилбек А.Ё. Баъзе масоили мубрами рушди давлатдорӣ миллии тоҷикон // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ апрелии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30 – солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Таҳкими давлатдорӣ миллии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ”. Душанбе, 2021. С.13-23.

СУЩНОСТЬ И НАЗНАЧЕНИЕ МЕСТНОГО УРОВНЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

РАЗЗОКЗОДА ТАМКИН МУРОД,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
7340025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33,
Тел.: (+992) 918-61-72-50. E-mail: razzokzoda82@mail.ru

Местные органы исполнительной власти как подсистемы исполнительных органов играют важную роль в становлении и развитии местности. Эти органы находятся ближе к местным населением и устанавливают тесную связь для регулирования всех процессов и течений. Результат развития местности, создание благоприятных организационно-правовых условий для реализации прав, свобод и законных интересов человека и гражданина связаны с компетентностью и профессионализмом носителей данной подсистемы исполнительной власти и их роль в этом направлении считается важным.

Вопросы эффективной деятельности местных представительных и исполнительных органов и их взаимного соприкосновения связаны с организацией местного управления. Под местным управлением как юридическим организационным элементом местного управления понимается деятельность исполнительных структур в административно-территориальных единицах республики, т.е. на территории областей, городов, районов, поселков и сел. Все органы управления и их структуры участвуют в процессе государственного управления и регулирования общественных отношений, выполняют и реализуют свои обязанности и функции. В результате принимаются необходимые меры по обеспечению и развитию социальной, экономической, культурной и других сфер общественной жизни, которые являются целями и задачами государства и его органов, которые считаются значимыми в развитии местности и признаются воплощением социальной цели органов государственного управления на этом уровне.

Ключевые слова: модель местного управления, местный уровень государственной власти, местные органы исполнительной власти, государственное управление, местное управление, административно-территориальные единицы, эффективная деятельность, назначение, местное управление.

ESSENCE AND PURPOSE OF THE LOCAL LEVEL OF EXECUTIVE POWER IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION

RAZZORZODA TAMKIN MUROD,

Aspirant of the Department of administrative and financial law
of the Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Tajikistan,
7340025, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-61-72-50. E-mail: razzokzoda82@mail.ru

Local executive authorities as subsystems of executive authorities play an important role in the formation and development of the locality. These bodies are closer to the local population and establish close connections to regulate all processes and trends. The result of the development of the area, the creation of favorable organizational and legal conditions for the implementation of the rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen are associated with the competence and professionalism of the bearers of this subsystem of executive power and their role in this direction is considered important.

Issues of effective activity of local representative and executive bodies and their mutual contact are related to the organization of local government. Local government as a legal organizational element of local government refers to the activities of executive structures in the administrative-territorial units of the republic, i.e. on the territory of regions, cities, districts, towns and villages. All governing bodies and their structures participate in the process of public administration and regulation of public relations, perform and implement their duties and functions. As a result, the necessary measures are taken to ensure and develop social, economic, cultural and other spheres of public life, which are the goals and objectives of the state and its bodies, which are considered significant in the development of the area and are recognized as the embodiment of the social goals of government bodies at this level.

Key words: local government model, local level of government, local executive authorities, public administration, local government, administrative-territorial units, effective activity, purpose, local government.

УДК: 342

**ТАТБИҚИ СУБЪЕКТҲОИ ҲУҚУҚИИ САНОТӢ ВА ВОСИТАҲОИ МУОСИРИ
БОЗОРГОНӢ ДАР РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ**

АБДУЧАБОРЗОДА ХУШБАХТ АБДУЧАБОР,

унвончӯи кафедраи ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории

Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) 908-88-08-00.

Мақола фарогири масъалаи татбиқи субектҳои ҳуқуқии санотӣ ва воситаҳои муосири бозоргонӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорро фаро мегирад. Муаллиф қайд менамояд, ки барои субъектони хоҷагидорӣ муосир ташаккул додани ҷанбаҳои самараноки соҳибкорӣ бидуни фаъолияти маркетингӣ, ки унсури асосии онро коммуникатсияҳои маркетингӣ дар бар мегирад, душвор аст. Мақсади асосии фаъолияти коммуникатсионии субъектони хоҷагидор таблиғи молу маҳсулот, кор ва хизматрасониҳои ба он вобаста, пайдо намудани мавқеъ дар байни рақибони бозор ва ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани иттило дар бораи молу мулк (дар шакли реклама) ва фармоиши он мебошад.

Ҳамин тавр, муаллиф ба хулосае меояд, ки хусусияти асосии фарқкунандаи воситаҳои муосири бозоргонӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ мавҷудияти принсипи ҳамгирӣ дар татбиқи каналҳои нави пешбарӣ, маркетинг, таблиғот, PR ва иртиботи корхона бо ӯғонибҳои манфиатдор ба шумор меравад.

***Калидвожаҳо:** маркетинг, таблиғот, PR, иртиботи корхона, ӯғонибҳои манфиатдор, истеъмолкунанда, низоми ҳуқуқӣ, нақши ҳуқуқӣ.*

Барои субъектони хоҷагидорӣ муосир ташаккул додани ҷанбаҳои самараноки соҳибкорӣ бидуни фаъолияти маркетингӣ, ки унсури асосии онро коммуникатсияҳои маркетингӣ дар бар мегирад, душвор аст. Мақсади асосии фаъолияти коммуникатсионии субъектони хоҷагидор таблиғи молу маҳсулот, кор ва хизматрасониҳои ба он вобаста, пайдо намудани мавқеъ дар байни рақибони бозор ва ба истеъмолкунандаи ниҳой расонидани иттило дар бораи молу мулк (дар шакли реклама) ва фармоиши он мебошад.

Танзими ҳуқуқии воситаҳои муосири бозоргонӣ (фаъолияти маркетингӣ) субъектони хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кафолатҳои конституционии фаъолияти соҳибкорӣ ва муқаррароти умумии қонунгузори маданӣ дар бораи шахсони воқеӣ (масалан, соҳибкорони инфиродӣ – барномасозон), шахсони ҳуқуқӣ (масалан, агентҳои таблиғотӣ), оид ба объектҳо (масалан, захираҳои иттилоотӣ) оид ба ҳуқуқи моликият (масалан, корхона), оид ба уҳдадорӣ (аз ҷумла шартномаҳо оид ба хизматрасонии маркетингӣ) ба роҳ монда шудааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қувваи олии ҳуқуқӣ дорад 6 ноябри соли 1994 қабул гардида, дар моддаи 12 муқаррар менамояд, ки: “Давлат фаъолияти озодаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад” [1].

Ба андешаи профессор Раҳимзода М.З., новобаста аз муҳимияти муқарраротҳои дар боло зикркардашуда, оид ба иқтисодиёт ва соҳибкорӣ дар конститутсия онҳо наметавонанд асос ва мазмуни дигар муқаррароти Қонуни асосиро муайян намоянд. Чунин нақшо умуман меъёрҳо дар бораи ҳуқуқ ва озодаҳои шахрванд ва инсон, бо дарназардошти муқаррароти ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, озодаи фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ ва интихоби касб иҷро менамоянд. Зимнан, агар давлат ба шахс озодаи фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкориро эътироф намояд, вай инчунин, уҳдадор аст, ки дар ҳудуди худ ба ӯ фазои ягонаи иқтисодиро кафолат диҳад.

Ба ин муқаррароти муҳими конститутсионӣ уҳдадории давлат оид ба таъмин намудани чунин заминаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ба монанди низоми ягонаи пулӣ, низоми ягонаи бонкҳо, ҳаракати озодонаи мол ва хизмат, ҳифзи сармоя дар ҳудуди он ва ҳифзи рақобат мутобиқат менамояд[2-8].

Дуюмин муҳимтарин санади меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳоро дар соҳаи воситаҳои муосири бозоргонӣ танзим мекунад, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки 24 декабри соли 2022 қабул гардидааст[3]. Тибқи моддаи 1-и Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузории маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз ҳамин Кодекс ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад.

Агар таснифоти шартии санадҳои қонунгузорию бо назардошти танзими воситаҳои муосири бозоргонӣ ба сомон расонем, он чунин гурӯҳбандӣ мешавад:

1) қонунҳое, ки талаботи давлатиро нисбати воситаҳои муосири бозоргонӣ таъмин мекунад: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» аз 19 майи соли 2009, № 508[4]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи рақобат» аз 30 майи соли 2017, № 1417[5] ва ғайра;

2) қонунҳое, ки вазъи ҳуқуқии субъектҳои хоҷагидорро танзим мекунад: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 5 март соли 2007, №237[6]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд» аз 10 майи соли 2002 № 53[7]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кооперативҳо» аз 22 июли соли 2013, № 991[8]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» аз 28 феввали соли 2004, № 10[9]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014, №1107[10]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 46[11] ва ғайра;

3) қонунҳое, ки низоми ҳуқуқии объектҳои фаъолияти маркетингию муқаррар мекунад: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоот» аз 10 майи соли 2002, № 55[12].; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи иттилоот» аз 2 декабри соли 2002, №71[13]., Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри тижоратӣ» аз 18 июни соли 2008, № 403[14], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти илмӣ ва сиёсати давлатӣ оид ба илму техника» аз 18 март соли 2015 № 1197[15] ва ғайра.

Барои танзими муфассал ва аксаран фаврии муносибатҳо дар самтҳои алоҳида, санадҳои зерқонунӣ пешбинӣ шудаанд: фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон; қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; фармоишҳои вазоратҳо, мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қарорҳои кумитаҳои давлатӣ ва ғайра.

Дар робита ба ташаккули бисёре аз ширкатҳои калон дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши ҳуқуқи корпоративӣ меафзояд, ки он аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҳуди субъектҳои хољагидорӣ (асосан ширкату ҷамъиятҳои хољагидорӣ) бо мақсади танзими сохтори ташкилӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ қабулгардида ташаккул меёбад. Ба санадҳои корпоративӣ инҳо дохил мешаванд: оиннома, низомнома дар бораи маҷлиси умумии иштирокчиён (саҳмдорон), шурои директорон, дар бораи мақомоти иҷроияи ҷамъияти хоҷагидорӣ, низомнома дар бораи филиал ва шубҳа ва ғ. Масалан, низоми ҳуқуқии низоми иттилоотӣ (аз ҷумла сирри тижоратӣ) аз ҷониби ҳар як ташкилот бо санади меъёрии маҳаллӣ муқаррар карда мешавад.

Мархалаи кунунии фаъолияти иктисодии сохторҳои соҳибкорӣ ташаккул ва ҳамгирии технологияҳои гуногун мебошад, ки он имкон медиҳад, то стратегияи маркетинг мувофиқ ба талабот такмил дода шавад. Як ҷузъи муҳими самаранокии маркетинг ин ҳамгирии иртиботи “онлайн” ва “офлайн”-ии созмон бо истеъмолкунандагон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор мебошад.

Инчунин, бояд қайд кард, ки дар доираи рушди эволюсионии фаъолияти коммуникатсия, тағйирот дар концепсияҳо аз коммуникатсияҳои маркетингӣ ба коммуникатсияҳои ҳамгиросудайи маркетинг ба амал омад. Алоқаҳои маркетингӣ барои корхона воситаи асосии таъсиррасонӣ ба муҳити беруна гардиданд, ки унсурҳои асосии он истеъмолкунандагон мебошанд.

Воситаҳои асосии муоширати маркетингӣ брендинг, стратегияи PR ва фаъолияти таблиғотӣ мебошанд. Мақсади ин воситаҳо ташаккул додани мавқеи дурусти бренди ширкат дар бозори истеъмолӣ ва афзоиши фурӯши маҳсулот мебошад. Ин воситаҳо муҳимтарин абзорҳои идоракунии рақобатпазирӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд.

Пас, бисёре аз тамоюлҳои тичоратро метавон ба иртиботи маркетингӣ мансуб кард: гузариш аз хидматрасонии муштариён ба эҷоди муносибат бо онҳо ва гузариш аз захираҳои инсонӣ ба қарорҳои кадрӣ.

Дар самти фаъолияти соҳаи мазкур ду унсуре вуҷуд доранд, ки ба иртиботи маркетингӣ таъсир мерасонанд:

- симои ширкат;
- арзиши бренди ширкат.

Ҳам симои ширкат ва ҳам арзиши бренди он тавассути воситаҳои иртибототи маркетингӣ ташаккул меёбанд, ки дар байни онҳо PR ва фаъолияти таблиғотӣ нақши муҳим доранд.

Ба андешаи мо, қоидаҳои ташкили самараноки алоқаи байни ширкат ва ҷонибҳои манфиатдори он инҳо мебошанд:

- маълумоте, ки бояд ҳақиқӣ, боэътимод ва мукамал бошад ё ба ҳар гуна тақаллуб ва сӯиистифодагарихо роҳ надиҳад;
- паёмҳои коммуникатсионии корхона бояд барои тамоми аудиторияи мақсаднок сода ва фаҳмо бошанд;
- ҳангоми муошират бо истеъмолкунандагон, як сабурии эмотсионалӣ илова кардан зарур аст, ки бо ёрии шабакаҳои иҷтимоӣ имконпазир бошад;
- аз шакли қатъии иртибототи бренди ширкат бо муштариён ва дигар ҷонибҳои манфиатдор даст кашидан лозим аст;
- ташаккули стратегияи коммуникатсионӣ бе таҳлили ҳаррӯзаи афкори ҷомеа, ки дар муошират бояд ба назар гирифта шавад, имконнопазир аст.

Дар сурати дуруст ҷорӣ намудани коммуникатсия, роҳбарияти ширкат метавонад арзиши бренди худро баланд бардорад ва баҳодиҳии симои корпоративиро низ аз тарафи ҷонибҳои манфиатдор, ки ба кор бо брендҳои мусбӣ тавачҷӯх доранд, беҳтар созад.

Асоси муоширати маркетингӣ ҳадафи баланд бардоштани сатҳи эътирофи ширкат дар тарафи рост, инчунин беҳтар кардани симои корпоративӣ ва арзиши брендро дорад, ки дар маҷмӯъ дар бозори истеъмолӣ бартарии назарраси рақобатӣ медиҳад. Вазифаи асосии воситаҳои алоқаи маркетингии ташкилотҳо ин ҳамкориҳои дурусти ширкат бо ҷонибҳои манфиатдори он мебошад, ки арзёбии он ба мавқеи эҳтимолии ояндаи корхона дар бозор бевосита таъсиррасон мебошад.

Аз солҳои 90-уми асри 20 сар карда, нақши муҳимтаринро дар фаъолияти маркетинг дигар на коммуникатсияҳои маркетингӣ, балки коммуникатсияҳои интегралӣ (коммуникатсияҳои интегралӣ маркетинг) ишғол мекунад [16.269-271].

Аз ин сабаб, барои шуъбаи маркетингӣ маҳз коммуникатсияҳои ҳамгирошудаи он воситаи муҳимтарин барои таҳияи стратегияи пешбурди маҳсулот ва хидматҳои онҳо дар бозор мебошанд.

Дар маркетинг ҷиҳати тағйироти консепсияи фаъолияти коммуникатсионӣ омилҳои зерин ба амал меоянд, аз ҷумла:

- дастрасии васеи мардум ба истифодаи шабакаи интернет;
- гузаштан аз каналҳои таблиғотии анъанавӣ ба васоити интерактивӣ;
- пайдоиши васоити ахбори оммаи махсусгардонидашуда ба сегментҳои ҷудоғонаи бозор;
- тағйир додани рӯҳияи истеъмолкунандагон.

Тафовути асосии байни коммуникатсияҳои интегралӣ ва маркетинг дар он аст, ки принсипи ҳамгироӣ ба ташаккули стратегияи иртибототи корхона бо ҷонибҳои манфиатдор маҳз тавассути пайвастании самаранокии соҳаҳои гуногуни пешбурд мусоидат мекунад. Ин омил, дар навбати худ, ба таъсири синергетикӣ оварда мерасонад ва самаранокии бештарро аз омезиши воситаҳои гуногуни иртибототи маркетингӣ таъмин менамояд.

Ҳамин тавр, хусусияти асосии фарқкунандаи воситаҳои муосири бозоргонӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ мавҷудияти принсипи ҳамгироӣ дар татбиқи каналҳои нави пешбарӣ, маркетинг, таблиғот, PR ва иртиботи корхона бо ҷонибҳои манфиатдор ба шумор меравад.

Бо дарназардошти рушди босуръати «инқилоби ҷоруми саноатӣ» ва гузариш ба «тартиби шашуми технологӣ» технологияҳои инноватсионӣ дар маркетинг танҳо рушд хоҳанд кард, ки он таҳаввулоти минбаъдаро дар фаъолияти коммуникатсионӣ дар ташкилотҳо идома медиҳад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. - Душанбе, 2016. – С.7.
2. Раҳимзода М.З. Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Монография. – Душанбе, 2023. -С.8.
3. Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, 1918// <https://mmk.tj/content/>
4. АМОҶТ 2009, №5, мод. 316; с.2010, №12, мод.828; с.2012, №12, қ.1, мод.1006; с.2015, №11, мод.972; с.2016, №5, мод.370.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳимояи Рақобат” аз 30 майи соли 2017, № 1417// <https://mmk.tj/content/>
6. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №3, мод. 170; с. 2008, №10, мод. 812; с. 2009, № 5, мод. 318, №7-8, мод. 496; с. 2010, №1, мод. 9, №12, қ. 1, мод. 816; с. 2011, №12, мод. 844; с. 2016, №11, мод. 890.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷамъияти Дорои Масъулияти Маҳдуд” аз 10 майи соли 2002 № 53// <https://mmk.tj/content/>.
8. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 519.

9. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №2, мод.42; с.2008, №10, мод.807; с.2010, №12, қ.1, мод. 818; Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 426, аз 29.12.2010 № 659, аз 2.01.2020 № 1679.

10. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 2, мод. 404; с. 2015, №3, мод. 216; Қонуни ҚТ аз 30.05.2017 с., №1436; аз 02.01.2020 с., №1684.

11. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003, №12, мод.674; соли 2008, №10, мод.813; соли 2009, №5, мод.317. Қонуни ҚТ аз 02.01.2019 с., № 1579.

12. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №4, қ. 2, мод. 320; с. 2012, №7, мод. 698; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., № 1164.

13. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2002, №11, мод. 696; соли 2005, №12, мод.646.

14. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2008, № 6, мод. 461.

15. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2015, №3, мод.219; с.2018, №5, мод.281; Қонуни ҚТ аз 17.05.2018 № 1530, аз 19.07.2019 № 1636, аз 23.12.2021 № 1838.

16. Макушева О.Н. Интегрированные маркетинговые коммуникации как концепция продвижения продуктов и услуг компании // Молодой ученый. 2019. № 20 (258). С. 269-271.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРАВОВЫХ СУБЪЕКТОВ И СОВРЕМЕННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ ПРИ РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

АБДУЖАБОРЗОДА ХУШБАХТ АБДУДЖАБОР,

соискатель юридического кафедре Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Айни.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

Тел.: (+992) 908-88-08-00.

В статье рассматривается применение промышленных юридических лиц и современных рыночных инструментов в развитии предпринимательской деятельности. Автор отмечает, что современным хозяйствующим субъектам сложно развивать эффективные аспекты бизнеса без маркетинговой деятельности, основным элементом которой являются маркетинговые коммуникации. Основной целью коммуникационной деятельности хозяйствующих субъектов является продвижение товаров, продукции, работ и услуг, связанных с ней, поиск позиции среди конкурентов на рынке и предоставление конечному потребителю информации об объекте (в форме рекламы) и его порядок.

Таким образом, автор приходит к выводу, что основной отличительной чертой современных маркетинговых инструментов развития деловой активности является принцип интеграции при реализации новых каналов продвижения, маркетинга, рекламы, PR и коммуникации компании с заинтересованными сторонами.

Ключевые слова: маркетинг, реклама, PR, корпоративные коммуникации, заинтересованные стороны, потребитель, правовая система, правовая роль.

APPLICATION OF INDUSTRIAL LEGAL SUBJECTS AND MODERN MARKETING TOOLS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITY

ABDUJABORZODA KHUSHBAKHT ABDUJABOR,

applicant of the Department of Law of the Tajik State Pedagogical
University named after Sadridin Aini.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 121, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 908-88-08-00.

The article covers the application of industrial legal entities and modern market tools in the development of business activity. The author notes that it is difficult for modern economic entities to develop effective aspects of business without marketing activities, the main element of which includes marketing communications. The main purpose of the communication activity of economic entities is to promote goods, products, work and services related to it, to find a position among market competitors and to provide the final consumer with information about the property (in the form of advertising) and its order.

Thus, the author comes to the conclusion that the main distinguishing feature of modern marketing tools in the development of business activity is the principle of integration in the implementation of new channels of promotion, marketing, advertising, PR and communication of the company with stakeholders.

Keywords: *marketing, advertising, PR, corporate communication, stakeholders, consumer, legal system, legal role.*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 323(575.3)

**ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ НИҲОДИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ВА РАВАНДИ
ТАҚВИЯТИ ЭЪТИМОДИ ҚОМЕА БА ОН ДАР ТОҶИКИСТОН**

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,

доктори илмҳои фалсафа, профессор,
узви Комиссияи маркази интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 42.

Тел.: (+992) 918-63-97-54. E-mail: makfirat@mail.ru

АБДУЛЛО ДАЛЕР АБДУЛЛО,

унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33

Тел.: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daier1981@list.ru.

Дар мақолаи мазкур моҳият ва махсусияти ниҳоди Пешвои миллат муфассал ва бо истинод ба далелу рақамҳои асоснок бозгӯӣ шудааст. Аз ҷумла, зикр шудааст, ниҳоди Президент дар ҷаҳони муосир падидаи бениҳоят маъмул буда, зуҳури Пешвои миллат бошад, тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ӯ он давлат маҳсуб ёфта, ба номи шахсиятҳои бениҳоят муътабар рабт дорад. Муҳим он аст, ки мақоми Пешвои миллат бо махсусият ва мероси ниёкони мо низ созгор буда, умумиятҳои таърихияш зиёд мебошад. Ниҳоди Пешвои миллат танзимкунандаи рӯзгори имрӯз набуда, балки васлгари ҳуқуқии дастовардҳои неки дирӯз, имрӯз ва фардои кишвар аст. Он ифодаи рамзии рушди як марҳилаи таърихӣ миллат аст, ки бо созандагӣ бунёдкориҳои Роҳбари қаҳрамонаш тавҷам мебошад. Дар мақола таъкид шудааст, ки ҳадафи аслии таъсиси ин ниҳод муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи сиёсати созанда, нигоҳдошти роҳи таърихӣ рушди Тоҷикистон ба сӯи давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва тавсеаи таҷрибаи мусбати ватандорист.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, давлатсозӣ ҷавонтарин чехраи сиёсии сатҳи аввал, лидери умумимиллӣ, Таҳаммулпазирӣ, фарҳанги баланди сиёсӣ, инсонгароӣ, адолатпешагӣ, Қудрати фитрии сарвари сиёсӣ, қадршиносӣ, кафили ҳифзи давлатдорӣ, суботи қомеа ва ваҳдати миллӣ

Ниҳоди Пешвои миллат дар таъриху таҷрибаи аксар кишварҳои дунё бо шаклу муҳтавои гуногун дучор меояд. Он дар қомеаҳои муосири демократӣ, дар кишварҳои пешрафтаи олам низ арзи вучуд дорад. Аз назари сиёсату маърифат зуҳури як лидери умумимиллӣ ва пешвои эътирофшудаи давлатӣ тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ӯ он давлат буда, на фақат дар гузашта, балки дар ҷаҳони муосир низ бунёд ва рушди кишварҳои пешрафтаи демократии ҷаҳон бо номи шахсиятҳои фавқулода бузурги ҳамон давлатҳо решапайванд аст.

Дар мисоли ҳаводиси солҳои 90-уми асри гузашта шоҳид гардидем, ки дар он солҳо қомеаи мо илова бар мушкилоти дигар, ба бӯҳрони амиқи набудани лидери умумимиллӣ низ мувоҷеҳ буд. Ҳар як гурӯҳи аҳоли аз пайи лидерони ҳизбӣ, гурӯҳӣ, динӣ ва маҳаллии худ рафта, дар айни замон, ин «пешвоён» ҳамдигарро эътироф намекарданд. Чунин тафриқаандозӣ боис гардид, ки оташи ҷанги шаҳрвандӣ аланга занад. Дар раванди таҳқиқ ба хулоса омадем, ки агар дар он марҳилаи бениҳоят ҳассосу сарнавиштсоз шахсияти дар сатҳи умумимиллӣ эътирофшудае вучуд мебошад, ки бо тамоми ҷасорат ва иродаи қавӣ зимоми идораи мамлакатро ба дӯш мегирифт ва ҳамчун кафили ҳифзи давлатдорӣ, суботи қомеа ва ваҳдати миллӣ тамоми нерӯҳои

сиёсиро дар атрофи худ чамъ меовард, шояд пеши роҳи чанги шахрвандӣ гирифта мешуд.

Ҳарчанд мақоми Пешвои миллат барои кишвари мо падидаи нав аст, аммо моҳиятан дар қиёс ба падидаи президент бештар қобили қабул буда, қаробаташ зиёдтар аст. Президент дар ҷаҳони муосир падидаи бениҳоят маъмул буда, зухури Пешвои миллат бошад, тақозои раванди давлатсозӣ дар марҳилаҳои душвори ин ӯ он давлат маҳсуб ёфта, ба номи шахсиятҳои бениҳоят муътабар рабт дорад. Муҳим он аст, ки мақоми Пешвои миллат бо махсусият ва мероси ниёкони мо низ созгор буда, умумиятҳои таърихиаш зиёд мебошад.

Таҷрибаи таърихи сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки доштани пешвои миллӣ, эътирофи бунёдгузори давлат барои рушди худшиносӣ ва роҳи ҳамвори таракқиёти давлатдорӣ вобаста ба шароити дохилию байналмилалӣ шарт ва зарур аст. Барои миллати азиятдида, ранҷхӯрда ва борҳо аз давлатдорӣ маҳрумгардидаи тоҷик дар шароити ҷаҳони ноороми имрӯза доштани пешвои сиёсӣ, эътирофи «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» ҳамчун рамзи муттаҳидии халқ атрофи ғоя ва андешаҳои ӯ аҳамияти бештари таърихӣ, замонавӣ ва ояндабиниро касб намуд. Ниҳоди Пешвои миллат танзимкунандаи рӯзгори имрӯз набуда, балки васлгари ҳуқуқии дастовардҳои неки дирӯз, имрӯз ва фардои кишвар аст. Он ифодаи рамзии як марҳилаи таърихии зиндагии талх ва тақдирсозии миллат аст, ки бо созандагӣ бунёдкорҳои Роҳбари қаҳрамонаш тавъам мебошад.

Ҳадафи аслии таъсиси ин ниҳод муттаҳид намудани мардуми кишвар дар атрофи сиёсати созанда, нигоҳдошти роҳи таърихии рушди Тоҷикистон ба сӯи давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ, дунявӣ ва тавсеаи таҷрибаи мусбати ватандорист. Дар ин ҷода одитарин ва олитарин хислати инсонӣ - кадршиносӣ аз заҳмати фарзанди содиқу вафодори миллат меҳвар аст. Миллате, ки таърих ва бузургони гузаштаи худро кадр мекунад, саодатманд аст, вале бузургтару саодатмандтар, ба қавли хирадмандон, миллатест, ки ба қадри бузургон ва қаҳрамонони зиндаи худ мерасад.

Илми таърихи сиёсӣ ва таҷрибаи давлатҳои мутамаддин собит менамоянд, ки давлатҳои гузаштаи имрӯза хизматҳои содиқона, созанда ва тақдирсозии чунин фарзандони қаҳрамони худро мадди назар гирифта, ҳанӯз дар айёми дар қайди ҳаёт будан бо мақсади нигоҳ доштани меросияти таърихӣ ва рушди бонизомии ҷомеа ва давлат, симо ва шахсияти онҳоро ҳамчун қаҳрамон, пешво ва падари миллат ва давлатҳои эътироф кардаанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз ин кор демократияи ин давлатҳо ва ӯ дигар озодихоҷшон ҳеҷ зарар надида, баръакс онҳо ба ин васила, ибтидои давлатдорӣ худро аз назари ҳуқуқӣ эълон карда, роҳи рушди босуботи давлатро ба сӯи ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати демократӣ ҳифз намудаанд.

Ҳосияти дигари муҳими ин иқдом дар он зоҳир мегардад, ки бунёди мустаҳками маънавӣ дошта, ба ҷуз муносиботи муҳими иҷтимоӣ, инчунин рӯҳияву маънавият ва унсурҳои муҳими равониву эстетикӣ ва ахлоқии мардумро мадди назар аст.

Меҳвару ҷавҳари ибтикор вобаста ба таъсиси ин ниҳод ҷонфидоихои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳисоб меравад, ки дар бунёди давлати миллӣ, ташаккули миллат, истиқлоли сиёсиву давлатӣ, эҳёи расму оин ва анъанаҳои фарҳангӣ, аз як кишвари дар вартаи нобудӣ қарордошта ба давлати рӯ ба инкишоф расонидани Тоҷикистон, дар маркази ғояи миллӣ қарор додани идеяи зиндагисозии ваҳдати миллӣ нақши калидӣ дорад. Таърих гувоҳ аст, ки чунин шахсиятҳо хеле кам рӯи саҳнаи сиёсат меоянд ва дар соҳаҳои муҳими ҳаёти мардум - иқтисоду иҷтимоӣ, илму фарҳанг, рӯҳия ва ахлоқу маънавияти миллатҳову кишварҳо дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоранд.

Аз ин нуқтаи назар, он ақида, ки дар давраҳои мушкили таърих шахсиятҳое ба арсаи сиёсат омада, сарнавишти миллатҳо ва давлатҳоро куллан тағйир медиҳанд, ягон тобиши асотириву метафизикӣ надошта, асоси устувори илмӣ доранд ва бояд таъкид кард, ки чунин равиши андеша ба падидаҳои чун авторитаризму шахсиятпарастӣ ҳеҷ муносибате надоранд.

«Ниҳоди сарвари Пешвои миллати мо мактаби бузурги давлатдорист, ки ҳар як шахси худшиносу худогоҳ ва дорои эҳсоси баланди ватандорӣ бояд онро омӯзад. Таҳаммулпазирӣ, фарҳанги баланди сиёсӣ, инсонгароӣ, адолатпешагӣ арзишҳои ҳастанд, ки пойдории ин ниҳодро таъмин намуда истодаанд. Ӯ тавонистааст, эътимод ва эътирофи мардумро соҳиб гардад» [1, 90]. Воқеан ҳам, Пешвои миллат асосгузори мактаби муосири давлатдорӣ ва давлатсозии тоҷикон мебошад, ба як қатор хусусиятҳои худ фарқ мекунад.

Дунёи муосир марҳилаеро айни замон пушти сар менамояд, ки арзишҳои як замон босуботу маънидор акнун мақому мартабаи аввалашонро босуръат аз даст медиҳанд ва фурсати хеле кӯтоҳу таъхирнопазир барои эҷоди арзишҳои нав дар ихтиёри инсоният менамояд. Дар масири ин дигаргуниҳо аксар чомеа бо истифода аз фурсати таърихӣ барояшон воғузуршуда амалияи чомеасозии худро тақвият мебахшанд ва онро дархӯри талаботи рӯзмарраи инкишофшон месозанд. Маҳз дар ҳамин лаҳзаҳо нақши шахсиятҳои таърихӣ, ки чунин равандҳоро таҳти таъсири малакаю қобилияти баланди мудирияти иҷтимоию сиёсии худ қарор дода тавонанд, бамаротиб боло меравад.

«Замоне ки вакилони мардумӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба мақоми Роҳбари Тоҷикистон пазируфтанд, ӯ ҳамагӣ 40 сол дошт ва дар миёни роҳбарони кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷавонтарин чеҳраи сиёсии сатҳи аввал ба шумор мерафт. Ва новобаста аз он ки дар сатҳи олӣ таҷрибаи кофӣ наандӯхта буд, дилу дидаи бедор, басират ва ақли дарроқ дошт ва маҳз ҳамин хислатҳои фитрӣ ӯро дар шинохти зиндагиву ормонҳои мардум мадад мекард. Зухури шахсияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дурахши истеъдоди нодире буд, ки аз миёни мардум ва аз ин марзу бум берун омад ва ҳадафҳои олиӣ мардумро амалӣ кард» [2,] - навиштаанд А.Шарифзода ва А.Сатторзода. Чунин арзёбӣ кӯшиши баҳодихӣ ташаккули шахсияти таърихӣ мебошад, ки дар марҳилаи тақдирсозу мураккаб сари қудрат омад ва нақши таърихӣ худро дар назди миллат иҷро намуд.

Масири таърихӣ тайнамудаи Пешвои миллатро арзёбӣ намуда, А. Раҳмонзода менависад: «Таърих гувоҳ аст, ки дар лаҳзаҳои сарнавиштсози ҳар миллат шахсиятҳои зухур менамоянд, ки масъулияти ояндаи миллатро ба дӯш мегиранд, кишвар ва мардумро аз вартаи фӯрӯпошию ҳалокат начот медиҳанд. Солҳои 90-уми асри ХХ барои миллати тоҷик воқеан чунин давраи сарнавиштсоз ва пурмоҷарою пуртазоде буд, ки давлати Тоҷикистони тозаистиқлолро хатари фӯрӯпошӣ ва миллатро парокандагӣ муҳочират таҳдид мекард. Миллат воқеан ба роҳбар, ба пешвои мушфик, боирода, ботадбиру мутаффақир ниёз дошт, ки аз мушкилиҳо наҳаросида, миллатро сарчамъ намояд, бо дӯсту душман забон биёбад, яъне бо дӯстон мурувват кунад ва бо душманон роҳи мадороро пеш бигирад. Дар ин шароит рисолати таърихӣ начоти миллат, эҳёи давлат ва давлатдорӣ тоҷикон, таъмини сулҳ ва ваҳдати миллӣ ба дӯши Эмомалӣ Раҳмон афтод, ки бо шӯчоат ва самимияти тамом ва бо нияти хайри хидмат ба миллат бархест, то дар ин давраи ҳассос рисолати сарвари ва пешвоии худро анҷом бидиҳад».[3, 92]. Ба ақидаи мо, дар ин баҳодихӣ хусусиятҳои фитрии Пешвои миллат баён шудаанд, ки дар раванди идоракунии давлат истифода шуда, нақши боризро дар қабули қарорҳои тақдирсоз бозидаанд.

Бояд қайд намуд, ки ба мавҷудияти ниҳоди Пешвои миллат, ки ҳамчун сугуни устувори таъмини ваҳдати миллӣ ва ягонагӣ дар кишвар баромад мекунад, муносибати манфиатхоҳона ва муғризна ҳам мавҷуд аст. Дар ҷавоб ба чунин андешаҳо сиёсатшинос А.Раҳнамо қайд мекунад, ки: «Пешвои миллиро набояд бо падидаҳои манфии чун шахсиятпарастӣ, авторитаризм, мадҳу ситоиши роҳбар канори ҳам гузошт. Пешвои миллӣ шахсиятест, ки маҳз бо ифои нақши воқеии сарнавиштсоз барои давлату миллати худ сазовори эътирофи умумимиллӣ гашта, масъалаи пешвоии ӯ ба таври табиӣ ва воқеӣ аз тарафи ҷомеа қабул мегардад. Пешвои миллӣ маҳсули як марҳилаи таърих, натиҷаи ҷонбозӣ ва аз худ гузаштанҳои шахсият дар роҳи давлату миллат, инъикоси воқеияти ҷомеа ва натиҷаи эътирофи воқеии мардум аст». [4,]. Мо ҳам ба ин ақида комилан розӣ ҳастем.

Ба ақидаи М.Имомзода: «Сабаби асосии маҳбубияти муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мардумӣ будани афқору мулоҳиза, мардумӣ будани фитрату завқу салиқа ва мардумӣ будани дунёи ботинии ӯст. Ӯ аз миёни халқ рӯидааст ва ҳама ниёзхоҳаш бо ниёзҳои мардум тавъаманд. Давлатсозӣ, фароҳам овардани шароит барои ташаккули миллат, таъмини истиқлоли сиёсиву гуманитарӣ, ба вучуд овардани имичи Тоҷикистон ҳамчун як кишвари дорои таърихи куҳан, бунёди давлати иҷтимоӣ, демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ - ин ҳама корномаҳои ҳастанд, ки бо фаъолияти созандаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марбут мебошанд» [5].

Таърих, замона ва ҳаводиси рӯзгор намунаи олии чунин шахсиятро, ки дар вазнинтарин лаҳзаҳои таърихӣ, имтиҳони ҳастии миллатро, бо бардошти бори амонати давлатдорӣ тоҷикон ба дӯш гирифтанд, ба мо муаррифӣ кард. Мавсуф вазифа ва рисолати таърихӣ хешро назди таърих ва миллаташ иҷро карданд. Корнамоии он кас ба маънои том нотакрор аст. Шахсияте мебошанд, ки таҳти роҳбарияшон аз нигоҳи назариявӣ, илмӣ ва амалӣ давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон бунёд гардида, ба харитаи сиёсии ҷаҳон ворид шуд.

«Солҳои 1990-1992 президентҳои интихобгардида зери фишору таҳдидҳои гурӯҳҳои мусаллаҳу ифротӣ идоракунии давлатро аз даст доданд. Ин беҳокимияти Тоҷикистонро ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оварда, боиси ҳалокати ҳазорон нафар шаҳрвандон ва гуреза шудани зиёда аз як миллион нафар сокинони кишвар гардид. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз фаъолият бозмонда, мардуми бегуноҳ ва бисёр арбобони давлатию ҷамъияти қурбони террористон гардида, садҳо бинову иморат ва манзилҳои истиқоматӣ несту нобуд карда шуданд. Дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Оли муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Роҳбари кишвари тозаистиқлоли тоҷикон интихоб гардида, бо шиори «Ман ба шумо сулҳ меорам» умеди мардумро дубора ба ояндаи неки кишвару давлат зинда карданд» [6]. Ба ақидаи мо, вазъи таърихӣ сиёсӣ мавҷудияти эҳтиёҷоти иҷтимоиро ба фаъолияти чунин шахсият ба вучуд оварда буданд. Қудрати фитрии сарвари сиёсӣ дар он аст, ки воқеиятро дуруст дарк карда, дар лаҳзаи зарурӣ қарори зарурӣ қабул намояд.

«Толеи баланди мардуми Тоҷикистон будааст, ки моҳи ноябри соли 1992 дар шаҳри Хучанд Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро Сарвари давлат интихоб намуд. Ӯ аз байни мардуми заҳматкаш баромада, қадри одаму тақдирӣ миллатро ба қалбаш пайваст. Аз рӯзи аввал ҳамаи дониш ва қувваташро барои қатъ намудани ҷанги шаҳрвандӣ, бозгардонидани гурезаҳои иҷборӣ ба мамлакат, таҳкими сулҳу ваҳдати миллӣ сарф намуд. Барои ҳалли ин масъалаҳо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷони худро дарег надошта, ҷандин маротиба ба сафари хавфнок равона шуданд. Ӯ хешро ҳамчун тимсоли некӣ нишон дод. Дар солҳои аввали кориашон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имкон надоштанд, ки ҳаматарафа ба рушди

кишвар машғул шаванд. Баъд аз ором гаштани вазъият Президенти мамлакат ба эъмори давлати соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва рушди ҳаматарафаи он шурӯъ намуд»[7].

«Мақтаби сиёсиву дипломатии Пешвои муаззами миллат таълимгоҳест, ки дар марҳилаи бисёр мураккабу пуртазод ташаккул ёфта, мавқеи созандагиву бунёдкорӣ касб намудааст. Ин мактаби сиёсӣ дорои хусусияти универсалӣ мебошад, ки ҳокимият ва муносибатҳои он аз ҷониби ин ниҳоди сиёсӣ бо риояи принципҳои демократӣ амалӣ гашта, манфиати давлату миллат аз ҳама боло гузошта шуда, дар ин ҷода ба дастовардҳои зиёди стратегӣ ноил гардидаем» [8].

Қабул гардидани қонун ва сипас Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат» қадамест, ки баҳри фароҳамсозии заминаҳои ҳуқуқии ниҳоди мазкур, ки он ба принципҳои демократия созгор мебошад, асоси устувор гузошт.

Ба андешаи инҷониб, барои ба маъноӣ том Пешвои миллат эътироф гардидан сифатҳои дигари шахсӣ низ афзалият доранд, ки онҳоро ҳеч санад қодир нест, ки танзим наояд. Яке аз онҳо часорати шахсӣ аст, ки дар Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини давлатдорӣ баръало буд. Суханони «Баҳри истиқрори сулҳ ва бозгашти ҳама гурезаҳо ман тайёрам ҷони худро нисор кунам»-ро муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар Иҷлосияи шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор намуданд. Дар солҳои минбаъда низ борҳо исбот карданд, ки қавлу амали ин Абармард яқест.

Рисолати инфиродӣ ва таърихии Пешвои миллат дар сарнавишти давлатҳо аз он иборат аст, ки бо донишу таҷрибаи бузурги худ мактаби давлатдорӣ миллиро поягузори намуда, шароити ҳифз, рушд ва интиқоли арзишҳо ва анъанаҳои давлатдорӣ миллиро фароҳам оварданд. Аз ин лиҳоз метавон хулоса намуд, ки зуҳур ва ташаккули пешвои миллӣ ё лидери сиёсии миллат дастоварди қобили мулоҳизаи бунёдии давлат ва миллати мо мебошад. Зеро, тавре таъкид шуд, ташаккули лидери сиёсии миллӣ ва пешвои эътирофгаштаи давлатӣ як зарурати асосии марҳалаи эҳё ва барқарорӣ давлатҳо буда, зуҳури он тамоми таърихи минбаъдаи давлатҳо ва миллатҳоро муайян мекунад. Аз ҷониби дигар, тафаккури стратегӣ, қобилияти пешбинии раванди ҳаводис, сиёсати дурандешона ва озмудашудаи Сарвари давлат, ки рушди босуботи Тоҷикистонро таъмин намудаанд, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба сафи сиёсатмадорони оқил ва боистеъдоди ҷаҳон ворид намуданд.

«Имрӯз ҷаҳониён дар симои Президенти мамлакат тоҷику Тоҷикистонро мешиносанд. Ӯ муаррифгари воқеии давлат, фарҳангу тамаддуни миллат ва намунаи беҳтарини сиёсатмадорист.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ фармудаанд: «Ҳар дастоварде, ки дорем, аз худи мост. Мо бояд ба хотири Ватан, Давлат ва халқи Тоҷикистон минбаъд низ содиқона заҳмат кашем ва дар ин роҳ мисли ангуштони як мушт сарчамӯ муттаҳид бошем. Мо ҳаргиз ба умеди дигарон намешавем ва тамоми мушкilotу камбудихоямонро бо дастони худамон ва бо заҳмати ахлоқонаи халқамон баргараф месозем» [9]. Ин суханон боз як далели муътамад аст, ки на танҳо дар таърихи куҳанбунёди халқи мо, балки дар таърихи аксари халқҳои дунё чунин шахсиятро ба мисли Роҳбари давлати тоҷикон, ки ҳастиву зиндагии худро барои саодати халқу шуқуфоии сарзаминаш бахшида бошад, пайдо кардан мушкил аст.

«Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Роҳбари баркамол дар шароити ниҳоят мураккаби сиёсӣ амниятии минтақа ва ҷаҳон Тоҷикистонро чун узви сарбаланди ҷомеаи ҷаҳонӣ

бо камоли масъулият муаррифӣ менамояд. Бо назардошти ҳассосияту печидагии фазои сиёсию амнияти минтақа ва ҷаҳон бояд гуфт, ки дар ҳақиқат, дар чунин марҳилаи печидаи таърихӣ ин мамлакат бояд чунин пешвои пухтакору озмудае дошта бошад. Имрӯз мардуми Тоҷикистон ба Эмомалӣ Раҳмон на ҳамчун ба як роҳбари одӣ, балки ҳамчун ба як начотбахши давлат, сарчамъкунандаи миллат, кафили сулҳу ваҳдат, эҳёгари фарҳанги миллӣ, бунёдгузори мактаби давлатдорӣ муосири миллӣ ва дар маҷмӯъ, ҳамчун ба меъмори давлатдорӣ навини тоҷикон ва пешвои эътирофшудаи умумимиллӣ менигарад. Пас, Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон як мансаб ё як унвон нест, балки Пешвои миллат будани ӯ як ҷойгоҳ ва як рисолати таърихист, ки ӯ дар шоҳидии тамоми мардум ба он расидааст» [10]. Аз нигоҳи илми сиёсат далелҳои мазкур исботи он аст, ки Пешвои миллат рисолати таърихӣ худро дар назди Ватан, миллат ва таърих дар сатҳи хубу сифати баланд ба ҷой оварда истодаанд. Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат ва тақвияти эътимоди ҷомеа ба он ҳамчун омилҳои таҳкими истиқлоли давлатӣ ва ваҳдати миллӣ масъалаи муҳими илмӣ буда, таҳқиқи ҳамаҷонибаи он баҳри муайян намудани махсусиятҳои ин раванд дар Тоҷикистон ва асосноккунии он ҳамчун омилҳои муҳими таъминкунандаи сулҳу субот зарур мебошад. Таҳлили мавзӯи муайян намуд, ки:

- ниҳоди Пешвои миллат унсури сохта ва сунъӣ дар низоми сиёсии кишвар набуда, он заминаҳои устувори маънавию таърихӣ, ахлоқӣ, фарҳангӣ ва сиёсию иҷтимоӣ дошта, натиҷаи эътирофи ҷомеа аз меҳнатҳои шахсияти таърихӣ миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад;

- эътирофи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Пешвои миллат натиҷаи талошҳои беназири ӯ дар масири давлатсозии навин буда, баҳри муттаҳидӣ ва ягонагии мардуми кишвар омилҳои муҳим маҳсуб меёбад. Ин ниҳод хусусан дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ аҳамияти хос дошта, ҷиҳати тақвияти ҳувияту худшиносӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад;

- таҷрибаи муосири сиёсӣ собит намуда истодааст, ки ниҳоди Пешвои миллат дар Тоҷикистон ҳамчун неруи бузурги муттаҳидкунанда баромад намуда, тамоми нерӯҳои сиёсии амалкунандаи дохилӣ онро эътироф ва дар атрофи он муттаҳид гаштаанд;

- Пешвои миллат таҷассумкунандаи давлат дар арсаи байналмилалӣ буда, ҳамчун шахсияти бузурги сатҳи байналмилалӣ эътироф гардидашон баҳри боло бурдани имиджи сиёсии давлат ва миллати тоҷик саҳми босазо дорад.

Дар маҷмӯъ, тақвияти эътимоди ҷомеа ба Пешвои миллат аз он маншаъ мегирад, ки маҳз ӯ пояҳои фалачгардидаи давлатдориро аз сифр оғоз, ҳазинаи ба ғоратрафтаро ғанӣ, артишу сохторҳои қудратиро аз нав тарҳрезӣ намуда, мақоми миллати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ баланд бардошта, дар харитаи сиёсии ҷаҳон давлатеро бо номи Тоҷикистон сабт намудаанд. Мардум хуб медонанд, ки на ҳар кас ҳам аз уҳдаи ин кори мушкилу сангин баромада метавонист. Миёни қорнамоиҳои муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хатми ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳи пойдор дар Тоҷикистон манзалати хоса дошта, ҳатто муҳолифони сиёсии ӯ онро эътироф мекунанд.

Шаҳрвандон шоҳид гардиданд, ки истеъдоди фавқулодаи давлатдорӣ, маҳорати қамназири сиёсатмадорӣ ва ҷидду ҷаҳди ҳастанопазири пайваستاи ӯ барои тадриҷан ба давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона табдил ёфтани Тоҷикистон замина фароҳам овард.

Адабиёт

1. Хидирзода, М.У. Таҳкими истиқлолият ва хусусиятҳои ташаккули ниҳоди Пешвои миллат [Матн] /М.У.Хидирзода //Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. – Душанбе, - 2021. – С.90
2. Шарифзода, А, Сатторзода, А. Асосгузори давлати навини Тоҷикон [Матн]/ А.Шарифзода, А.Сатторзода. – Душанбе, 2022. – С. 24.
3. Раҳмонзода А. А. Мақтаби давлатдорӣ Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди I. [Матн]/ А.Раҳмонзода. – Душанбе, 2021. - С.92
4. Ҳаким, А.Р. «Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ӯст». [Манбаи электронӣ] .Режими дастрас:URL: <https://khovar.tj/2015/11/> . (санаи мурочиат 05.05.2023)
5. Имомзода, М.С. «Пешвои наҷотбахши давлату миллат, меъмори давлатдорӣ навини тоҷикон» [Манбаи электронӣ] Режими дастрас: URL: <https://sadoimardum.tj/>. (санаи мурочиат 14.05.2023).
6. Раҳмон Ю.А. «Истиқлолияти Тоҷикистон ва Пешвои миллат». [Манбаи электронӣ] Режими дастрас:URL: <https://khovar.tj/2020/09/>. (санаи мурочиат 17.05.2023)
7. Маҳкамов Қ.Пешвои наҷотбахши давлату миллат, меъмори давлатдорӣ навини тоҷикон». [Манбаи электронӣ] . Режими дастрас: URL <https://sadoimardum.tj/ma-lisi-ol/>. (санаи мурочиат 17.05.2023).
8. Парвиз Муҳаммадзода. Эмомалӣ Раҳмон – меъмори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] Режими дастрас: URL: <https://khovar.tj/2021/11/>. (санаи мурочиат 19.05.2023)
9. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ [Манбаи электронӣ].Режими дастрас:URL: <https://president.tj/node/26483> (санаи мурочиат 05.10.2022)
10. Ҳаким А.Р. «Пешвои миллӣ будани Эмомалӣ Раҳмон рисолати ӯст».[Манбаи электронӣ] . Режими дастрас:URL: <https://khovar.tj/2015/11/> (санаи мурочиат 20.05.2023).

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ЛИДЕРА НАЦИИ И ПРОЦЕСС УКРЕПЛЕНИЯ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННОСТИ К НЕМУ В ТАДЖИКИСТАНЕ

ХИДИРЗОДА МАХФИРАТ УМАР,
доктор философских наук, профессор,

Член Центральной комиссии по выборам и референдумам Республики Таджикистан.

Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 42.

Тел.: (+992) 918-63-97-54. E-mail: makfirat@mail.ru

АБДУЛЛО ДАЛЕР АБДУЛЛО,

соискатель Института философии, политологии
и права им. А. Баховаддинова НАНТ.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33,

Тел.: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daier1981@list.ru.

В данной статье подробно и со ссылкой на достоверные факты и цифры раскрыты суть и особенности института Лидера нации. В частности, отмечалось, что институт Президента является чрезвычайно популярным явлением в современном мире, а появление Лидера Нации считается требованием процесса государственного строительства на сложных этапах развития того или иного государства и связано с именами весьма уважаемых личностей. Важно, что институт Лидера Нации совместима со спецификой и наследием наших предков и имеет много исторических общностей. Институт Лидера Нации

не является регулятором сегодняшней жизни, а юридическим связующим звеном добрых достижений страны прошлого, настоящего и будущего. Это символическое выражение исторического этапа развития нации, которое дополняется творчеством и новаторством ее героического лидера. В статье подчеркивается, что основной целью данного института является объединение народа страны вокруг конструктивной политики, поддержание исторического пути развития Таджикистана к демократическому, правовому, социальному, светскому государству и расширение положительного опыта патриотизма.

Ключевые слова: Лидер нации, государственное строительство, самый молодой политический деятель первого уровня, национальный лидер, толерантность, высокая политическая культура, гуманность, справедливость, врожденная власть политического лидера, признание, гарант защиты государственности, социальная стабильность. и национальное единство.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE INSTITUTION OF THE LEADER OF THE NATION AND THE PROCESS OF STRENGTHENING PUBLIC CONFIDENCE IN TAJIKISTAN

KHIDIRZODA MAKHFIRAT UMAR,

doctor of Philosophy, Professor,

Member of the Central Commission for Elections and Referenda.

Republic of Tajikistan, Dushanbe, 42, Rudaki ave.

Phone: (+992) 918-63-97-54. E-mail: makfirat@mail.ru

ABDULLO DALER ABDULLO,

applicant of the Institute of Philosophy, Political Science and

Law named after A. Bahovaddinov of the NAST.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Rudaki ave.

Phone: (+992) 907-91-99-99. E-mail: daier1981@list.ru.

This article reveals in detail and with reference to reliable facts and figures the essence and features of the institution of the Leader of the Nation. In particular, it was noted that the institution of the President is an extremely popular phenomenon in the modern world, and the emergence of the Leader of the Nation is considered a requirement of the state-building process at difficult stages of the development of a particular state. , and is associated with the names of highly respected personalities. It is important that the institution of the leader of the nation is compatible with the specificity and heritage of our ancestors and has many historical commonalities. The Institute of the Leader of the Nation is not a regulator of today's life, but a legal link to the good achievements of the country's past, present and future. It is a symbolic expression of the historical stage of a nation's development, which is complemented by the creativity and innovation of its heroic leader. The article emphasizes that the main goal of this institution is to unite the people of the country around constructive policies, maintain the historical path of development of Tajikistan towards a democratic, legal, social, secular state and expand the positive experience of patriotism.

Keywords: Leader of the nation, state building, the youngest politician of the first level, national leader, tolerance, high political culture, humanity, justice, innate power of a political leader, recognition, guarantor of statehood protection, social stability. and national unity.

УДК: 323

НАҚШИ ТУРИЗМ ДАР СИСТЕМАИ АРЗИШҶОИ ИҶТИМОИИ ҲАӢТИ ҶАМӢИЯТӢ

МАҲМАДИЗОДА НОЗИМ ДАВЛАТМУРОД,

доктори илмҳои фалсафа, профессори кафедраи онтология ва назарияи маърифати
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

МАҲМАДИЕВ РАҲМОНАЛӢ САФАРАЛИЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмиллалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел.: (+992) 907-90-64-70. E-mail: rahmonali311081@gmail.com

Дар мақолаи мазкур, таҳаввулоти фалсафӣ–таърихӣ туризм, тафсирҳои муосири табиати туризм, ки то андозае онро ҳамчун дараҷаи маъмули падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ нишон медиҳанд, мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки барои хусусияти инфиродӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии туризм, заминаи асосӣ вақти холӣ, яъне фориг будан аз қору фаъолияти рӯзмарра ба ҳисоб меравад. Дар замони муосир, ба афзоиши вақти холӣ, се омил мусоидат намудааст: коҳиш ёфтани рӯзи корӣ дар натиҷаи эътирозҳои ҷомеаи инкишофёбанда, воридшавии технологияи навин ба ҳаёти инсон ва рушди истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум.

Таносуби арзишҳои фароғатӣ ва туризм имкон медиҳанд, ки ба моҳияти фаъолияти туристӣ амиқтар ворид шуда, ҷузъҳои иҷтимоӣ фарҳангии туризмро дарҷ намуд. Арзишҳои аввалиндараҷа ва маъмулии фароғат, ин истироҳат ва ҳаракат мебошанд, ки барои барқарорнамоии қувваи ҷисмонӣ ва мувозинати руҳии инсон манфиатбахш мебошанд. Муаллиф ибронд медорад, ки истироҳат – унсурҳои таркибии фароғат буда, бидуни истироҳат шахс наметавонад, ба фаъолияти мақсаднок шуруъ намояд. Аммо, боз қайд намудааст, ки истироҳат наметавонад аз вақти муайянушуда зиёд давом кунад. Дар мақола, ҳамбастигии туризм бо ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ ҷомеа, аз қабилҳои истироҳат, вақтхушӣ, маорифпарварӣ, таълим, эҷодиёт, иду ҷашнвораҳо ва ғайра ба таври возеҳ дарҷ гардидааст.

***Калидвожаҳо:** туризм, истироҳат, арзишҳои фароғат, турист, нерӯ, вақти холӣ, маорифпарварӣ, эҷодиёт*

Таҳаввулоти фалсафӣ–таърихӣ туризм, тафсирҳои муосири табиати туризм, то андозае онро ҳамчун дараҷаи маъмули падидаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ нишон медиҳанд. Аммо, ба андешаи мо, ин фаҳмиш барои пайвастанӣ гузашта ва имрӯзаи туризм, инчунин барои муайян кардани хусусиятҳои инфиродии туризм ва хусусиятҳои иҷтимоӣ фарҳангии туризм заминаи кофӣ пайваस्तкунанда надорад. Яке аз чунин заминаҳо ин вақти холӣ, яъне фориг будан аз қору фаъолияти ҳаррӯза ба ҳисоб меравад, ки мафҳуми онтологӣ ва гносеологӣ он барои баррасии туризм равона карда шудааст.

Туризм дар тӯли мавҷудияти амалии худ, ҳамчун як навъи фаъолияти иҷтимоӣ фарҳангӣ, дар худ “тамоми мушкilotҳои марбут ба ташкили вақти холӣ, бо миқдори зиёди фаъолияти ғайрикасбӣ ва баъзан фаъолияти касбии калонсолон, ба истеҳсол ва азхудкунии арзишҳои фарҳангӣ, муносибатҳои истироҳатӣ ва ғайраро”[10,с.76] таҷассум мекунад.

Қобили қайд аст, ки туризм ҳамчун як навъи ҳаёти иҷтимоӣ, дар мавриди дастрасӣ надоштан ба вақти холии иҷтимоӣ ғайриимкон ва тасаввурнопазир аст. Пайгирии минбаъда, яъне маҳз вобастагии динамикаи туризм, хосиятҳои он аз рӯй ҳаҷм ва мазмуни вақти холӣ хело муҳим аст.

Аз замони пайдоиши одам то ба имрӯз, вобаста ба ташаккули вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷамъият, ки ба давомнокии умр, давомнокии вақти корӣ, таҳсилу донишандӯзӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёти инсонӣ мусоидат мекунад, вақти холигӣ барои истироҳату фароғат муҳайё гардид [11, с.128]. Масалан, дар ҷамъияти ибтидоӣ давомнокии миёнаи умр ба 18 сол баробар буд, ки аз ин барои кор 6 сол (33,6%), барои хоб ва тановули ғизо 8 сол, барои истироҳат (аз ҷумла солҳои кӯдакӣ) 3 сол ва 1 сол барои дигар корҳо сарф мегардид, бо ташаккули ҳаёти ҷамъиятӣ сатҳу сифати зиндагӣ беҳтар гардид ва дар асрҳои миёна давомнокии миёнаи умр ба 35 сол баробар шуд ва аз ин 10 сол барои қору фаъолияти меҳнатӣ, 14 сол барои хоб ва тановули ғизо, 8 сол барои истироҳат дар вақти холигӣ ва 2 сол барои дигар корҳо сарф мешуд. Дар замони муосир, тараққиёти техникаву технологияҳо дар ҳаёти истеҳсолии ҷомеа, ва сатҳу сифати баланди зиндагӣ ба ҳаёти аҳоли таъсири мусбӣ расонид, ки давомнокии миёнаи умр ба 70 сол баробар шуд ва дар ин муддат исон ҳамагӣ 7,25 солро дар қору фаъолият сарф мекунад, 26,3 солро дар хоб ва тановули ғизо ва 27 сол дар истироҳат ва вақти холи мегузаронад.

Аз таҳлилҳои дар боло зикр гардида, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки гузаштани ҷомеа ба ҳолати нисбатан рушдкарда, афзудани давомнокии умр, камшавии вақти корӣ, зиёдшавии вақти холии мутлақ ва нисбӣ, инчунин дарозшавии давраи таҳсил мушоҳида карда мешавад. Дар тӯли ду асри охир дар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон бо суръати баланд кам кардани вақти корӣ мушоҳида карда мешавад. Агар соли 1800-ум давомнокии ҳафтаи корӣ 82 соатро ташкил мекард, пас ин нишондиҳанда дар садсолаи охир ду маротиба, яъне то 40 соат кам карда шудааст. Ба коҳишёбии вақти корӣ 3 омил мусоидат намудаанд:

1. Воридшавии технологияи навин ба ҳаёти инсоният. Ин раванд ба он оварда расонид, ки дар истеҳсолоти молу маҳсулот механикунонӣ ва автоматикунонӣ истеҳсолот ба роҳ монда шуд, ки дар натиҷа маҳсулоти ниёзи мардум нисбат ба солҳои қаблӣ бо миқдори зиёд ва дар муҳлати кӯтоҳтар истеҳсол мешуданд [10].

2. Рушди истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва афзоиши бениҳоят зиёди он, боиси афзоиши вақти холи гардид. Дар натиҷаи рушди истеҳсолот ва афзудани вақти холи вазифаҳои истироҳат дар ҳаёти ҷамъиятӣ, яъне қонънамоии талаботи ҷисмонӣ руҳии инсон гуногун ва ғанӣ гардиданд. Яке аз вазифаҳои асосии истироҳат, ин баланд бардоштани савияи маърифатнокӣ ва умумифарҳангии ҷомеа мебошад.

3. Коҳиш ёфтани рӯзи корӣ дар натиҷаи эътирозҳои ҷомеаи инкишофёбанда, ки тарафдори рӯзи кории 8 соата буданд, ба даст омад. Қонун дар бораи рӯзи кории даҳсоата соли 1844 дар Англия қабул шуда буд. То охири асри XIX дар бисёре аз мамлакатҳои Аврупо ба таври қонунӣ рӯзи корӣ ба 10 соат маҳдуд карда шуда буд. [14, с.102]

Бояд қайд намуд, ки вобастагии вақти холи аз вақти корӣ на танҳо дар вобастагии андозаи мутақобилаи онҳо зоҳир мегардад. Таъғирёбии хусусиятҳои сифатнокии вақти корӣ низ муҳиманд, агар ба аз байн бурдани фарқи байни вақти корӣ ва вақти холи оварда нарасонад, пас дар ҳар сурат ба таҷдиди назари сарҳади байни онҳо оварда мерасонад.

Туризм дорои хосият ва кайфияти хуб аз сифатнокии вақти холи вобастагӣ дорад. Таҷрибаҳои фаъолияти туристӣ гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки фаъолияти гуногуни рекреатсионии инсон дар вақти холи, ҳамчун қолаби муайянкунадаи намудҳои мухталифи туризм ба ҳисоб мераванд. Сафарҳо бо мақсади табобат, шиносӣ, касбӣ-корӣ, варзишӣ, динӣ ва дигар сафарҳои туристӣ бевосита ба системаи арзишии вақти холи ва истироҳат вобастагии бевосита доранд. Баррасии таносуби арзишҳои фароғатӣ

ва туризм имкон медиҳанд, ки ба моҳияти фаъолияти туристӣ амиқтар ворид шуда, қузъҳои иҷтимоӣ фарҳангии онро нишон диҳем.

Туризм ва истироҳат. Инсон дар раванди ҳаётгузаронӣ ба таври табиӣ аз шакли фаъолият оддӣ ба нисбатан мушкилтар, аз истеъмом ва азхудкунии фарҳанг ба эҷодиёти дорои мазмуни баланди фарҳангӣ дошта мегузарад. Метавон гуфт, ки арзишҳои аввалиндарача ва маъмулии фароғат, ин истироҳат ва ҳаракат мебошанд, ки барои барқарорнамоии қувваи ҷисмонӣ ва мувозинати руҳии инсон манфиатбахш мебошанд. Агар ақидаи физиологҳо, равоншиносон, қисман фарҳангшиносонро, ки ба таҳияи амалии истироҳат дар ҳаёти инсон машғуланд, ба инобат гирем, пас ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳангоми истироҳат, инсон дар назди худ мақсадҳои ҷиддӣ дурнамодошта намегузарад. Мақсади асосӣ дар вақти истироҳат бартараф намудани ҳастагӣ бемадорӣ, ки ҳангоми кор ва ё давоми соли корӣ шахс эҳсос намудааст мебошад. Гузаронидани вақти ғайрифавол, яъне истироҳат дар муҳити ором осуда, берун аз муҳити корӣ, имкон медиҳад, ки организм ҳолати шадиди ҷисмонӣ ва равонӣ, ки дар вақти фаъолияти корӣ ва вақти будубош гирифтааст бартараф намояд. Барои он ки инсон рӯҳан ва ҷисман аз истироҳат ҳаловат барад, пеш аз ҳама ҳангоми истироҳат ором бошад ва онро ё дар танҳои ва ё бо ҷамъи наздикону дӯстон гузаронад. Ҳар қадаре, ки инсон истироҳат намояд, ҳамон қадар зудтар қувваи рӯҳӣ ва ҷисмонӣ, ки дар вақти корӣ ё фаъолияти меҳнатӣ сарф кардааст барқарор мекунад.

Фарҳанги истироҳат, ки дар туризм дида мешавад, аз бисёр ҷиҳат бо фаъолияти ҳаётии бадан алоқамандии зич дорад. Тановули ғизо, нушидан, шиноварӣ, қавигардии мушакҳо ҳангоми давидан, хобидан дар болои реҷи тафсон дар зерини офтоби сузон на танҳо барои қонбағдоронии ниёзҳои бадан лозиманд, балки аҳамияти эстетикӣ низ доранд. Вақте, ки инсон тарзи ҳаёти камҳаракатӣ мебарад, мунтазам зеҳни ӯ дар ҳолати шадид қарор дорад, имконияти расидан то ба беҳолӣ ва доимо дар бистари нарм хоб қардан ҳамчун як танбалӣ тароватбахше қабул менамояд ва гӯё, ки барои фаъолияти нави маънавии ӯ қувват мебахшад[4,с.94].

Туризм ҳамчун падидаи иҷтимоӣ башардӯстона дар тарбияи биологӣ ва фарҳангии инсоният нақши калон бозида, тавассути риояи дурусти фарҳанги фароғати солим ва истироҳати фавол унсурҳои гуногуни табиати инсонӣ қорқард қарда мешаванд.

Туризм ва вақтхушӣ. Истироҳат – унсур таркибии фароғат буда, бидуни истироҳат шахс наметавонад ба фаъолияти мақсаднок шуруъ намояд. Аммо, бояд иброз дошт, ки истироҳат наметавонад аз вақти муайяншуда зиёд давом кунад. Мусаллам аст, ки шахси истироҳатқарда, баъд аз истироҳати ғайрифавол, эҳтиёҷ ба фаъолият ва тарбияи ҷисмониро эҳсос мекунад, аммо аз рӯи қоида на ба фаъолияти ҷиддӣ ва мутамарказонида, балки ба ҳаргуна бозӣ, ки ба ӯ имконият медиҳад то вақтхушӣ кунад, организмашро ба ҳаракат даровада фаволнокии ҷисмонӣ худро зиёд намояд.

Дар организми инсон узвҳои мавҷуданд, ки дар вақти кор ва истироҳати ғайрифавол зоҳир намешаванд ва танҳо ҳангоми вақтхушии инсон маҳз ҳамон узвҳои фавол гашта, вазиҷҳои худро иҷро мекунанд. Масалан, мушакҳои дасту по қашӣ меёбанд, қисми беҳаракати асаб фавол мегарданд, организм адреналин ҳосил мекунад ва амсоли инҳо. Вақтхушӣ дар натиҷаи талаботҳои, ки дар вақти истироҳат ба амал меоянд, ба монанди талабот ба осудагӣ ва ҳамоҳангсозии равонӣ афзоиш меёбад. Истироҳат ва вақтхушӣ унсурҳои фароғат буда, бо баъзе хусусиятҳои гузаронидани онҳо аз якдигар фарқ мекунанд. Масалан, агар истироҳат мунтазам ва дар муҳити

муқаррарӣ гузаронида шавад, пас вақтхушӣ таасуротҳои гуногун, аз ҷумла, таасуротҳои табиӣ ва тасодуфӣ дида мешавад, инчунин бештар унсурҳои фарҳангӣ низ бартарӣ доранд. Арзишҳои фарҳангӣ, дар айни замон, барои гузаронидани вақтхушӣ он қадар хизмати калонро барои озод намудани шавқу рағбат иҷро намекунад, зеро арзишҳои фарҳангӣ нақши “ашёи хом” – ро барои ғаёлияти мураккаб ва ҳатто баъзан ғаёлияти маҷозӣ мебозанд.[1, с.543]

Вақтхуширо бо ғаёлияти корӣ ва ҳаёти ҳаррӯза, ки барои манфиатпарастӣ хос аст, возеҳу равшан муқоиса кардан мумкин аст. Фазои фароғатро дар вақтхушӣ ҳазлу шухӣ ва дилхушиҳо ба вучуд меоранд ва бояд қайд кард, ки шакли олии вақтхушӣ бозихҳои шавқовар ба ҳисоб мераванд.

Дар айни замон, нишон додани танҳо ҷанбаҳои мусбии вақтхушӣ ва индустрияи марбут ба он ва ниҳоят, самаранокии ҳуди туризми фароғатӣ ба ақидаи мо нодуруст аст. Ба ақидаи Н.Геблер, ғаёлияти вақтхушӣ яке аз нерӯҳои пешбарандаи фарҳанги маъмулӣ ва оммавӣ ба ҳисоб меравад[3, с.130]. Индустрияи фароғатӣ дар бораи тарзи ҳаёти солим, усули нави тафаккурро ба вучуд овард, ки ин на танҳо ғолибияти вақтхушӣ аз болои фарҳанги воло, балки ба пирӯзи бар ҳуди ҳаёт оварда расонид. Масалан, одам ҳаёти худро зери хатар монда, ба намудҳои туризми экстремалӣ, аз қабилӣ паридан бо парашют, каякинг, рафтинг, алпинизм ва ғайра машғул мешавад, ки дар сурати надоштани малака ва таҷрибаи кофӣ метавон чароҳати вазнин бардорад ва ё ҳатто ба марг оварда расонад.

Туризм ва маорифпарварӣ. Маорифпарварӣ ба маънои васеаш ин шинос намудани шахс бо фарҳанг аст. Он шахсро аз муҳити бевоситаи фарҳангӣ берун оварда, моҳияти иҷтимоии шахсро афзуда, қобилиятҳои маънавии шуури одамон, хотира, арзишҳои ахлоқӣ, завқи зебоипарастиро, ки барои одамон маъмуланд, баланд мебардорад. Ҳамин тариқ, маорифпарварӣ на танҳо имкон медиҳад, ки шахс аз сатҳи ғаёлияти психофизиологии худ ва шароитҳои ҳаёти гурӯҳӣ боло бошад, инчунин, касро аз фаҳмишҳо ва манфиатҳои яктарафа раҳо мекунад, ки ин натиҷаи ғаёлияти касбӣ ба ҳисоб меравад.

Маорифпарварӣ, аслан аз дарки арзишҳои мероси фарҳангии классикӣ, аз қабилӣ илм, санъат ва фалсафа, инчунин, аз шиносӣ бо ҳаёти фарҳангии дигар миллату халқиятҳо, омӯзиши забон ва таърих низ иборат аст.

Агар вақтхушӣ асосан ғаёлияти мустақим ва эҳсосотӣ бошад пас маорифпарварӣ ғаёлияти ғайримустақим, оқилона ва мақсаднок мебошад. Агар барои иҷрои намудҳои вақтхушӣ на он қадар донишҳои муттаасил лозим бошад, пас маорифпарварӣ бо хусусиятҳои доштани донишҳои мунтазам фарқ мекунад. Хусусиятҳои хоси маорифпарварӣ – ин омезиши субективонаи талаботи ботинӣ ба донишҳо ва обективонаю ба таври мантиқӣ азхудкунии онҳо мебошад. Танҳо чунин омезиш ба рушди мунтазам ва кушодани роҳ ба сӯи фарҳангро таъмин менамояд. Аз шиносоии тасодуфӣ бо маводҳо ва донишҳои пароканда, мо ба таснифот ва дарки амиқи мантиқии обективонаи маводҳо шурӯъ менамоем. Дар ин ҳолат ба мо муясар мегардад, ки қобилияти ташаккули фикрронӣ, баҳогузорӣ мустақилона ба далелҳо ва муҳокима намуданро инкишоф диҳем.

Пайдоиш ва рушди туризм аз бисёр ҷиҳат ба маърифатнокии аҳолии алоқамандӣ дорад. Алақай дар замонҳои қадим буданд нафароне, ки бо мақсадҳои омӯзишӣ ба сафар мебароманд. Онҳо одоб ва урфу одати мардумони ғайрро омӯхта, мекушиданд, ки бо фарҳанги онҳо ҳарчӣ бештар шинос шаванд. Дар Шарқи Қадим як қатор экспедитсияҳо, ки гузаронида мешуданд на танҳо шиносӣ, тичоратӣ – иқтисодӣ ва ё ҳарбӣ – стратегӣ, балки хусусиятҳои махсуси илмӣ низ доштанд.

Дар таърихи Чин, дар давраи ҳукумронии Чжанг (асрҳои V-III то мелод) туризми динӣ ва омӯзишӣ арзӣ ҳастӣ намуданд. Кохинону ихлосмандони динҳои гуногун, чодугарон ва соҳирон бар он бовар буданд, ки дар халиҷи Бохайван (бахри Зард), дар ҷазираҳои Пенлай, Фаанчжан ва Инчжоу зоҳидону гушанишиноне зиндагӣ мекунанд ва онҳо дорои хираду заковати бисёре буда, сирри ҳаёти ҷовидонаро медонанд. Маҳз дар ҳамин давра экспедитсияҳои баҳрӣ, барои пайдо кардани ин ҷазираҳои аҷиб, ташкил карда шуданд.

Яке аз аввалин донишманд-сайёҳатчи Ҳеродот (тақрибан солҳои 484-430 то мелод) мебошад. Вай ба Юнон, Италияи Қанубӣ, Осиёи Хурд, Вавилон, Миср, сарзамини Форс сайёҳатҳо намудааст, инчунин аз бисёр ҷазираҳои баҳри Миёназамин, ҳатто аз Қрим ва кишвари скифҳо низ дидан намудааст. Дар асари машҳури худ “Таърих”, ки бо шарофати он бо унвони “Падари таърих” машҳур гаштааст, ӯ натавонанд таърихи бисёр мардумони Ҷаҳони Кӯҳнаро навиштааст, инчунин барои насли оянда намунаҳои арзишманди этнографӣ, донишҳои асосии географиро ба мерос гузоштааст.

Инчунин, дигар донишманди бузурги аҳди қадим Страбон (солҳои 68-27 то мелод) низ бисёр сайёҳат кардааст. Вай дар шаҳраки Амасия, ки да Осиёи Хурд, дар роҳи аз баҳри Миёназамин ба баҳри Сиёҳ воқеъ буд, таввалуд шуда, дар синни 20 солагӣ аввалин сайёҳати худро ба шаҳри Рим анҷом додааст. Страбон тамоми умр сайёҳат кардааст, ӯ тамоми ҳудуди Осиёи Хурдро тай карда, ба кӯҳҳои Тавра (Қрим) ва доманакӯҳҳои Кавказ сафар намудааст, аз ҷазираҳои Киклад, нимҷазираи Балкан дидан кардааст ва ҷойҳои хотирмони нимҷазираи Апенин ва Мисрро омӯхтааст. Таълими ҳамаҷониба, маҳорати на танҳо ҷамъоварии маълумотҳо, инчунин таҳлили онҳо, истедоди баланди нависандагӣ доштани ӯ, боиси ба таъъ ва то ба замони мо расидани 17 китоби “География” шуд. Дар бораи эътимоднокии далелҳои, ки дар “География” оварда шудаанд, иборае, ки аксар вақт Страбон истифода кардааст: “Вақте, ки ман он ҷо будам” гувоҳӣ медиҳад[13,с.776].

Туризми таълимӣ аз даврони империяи Рум маълум буд. Дар байни румиҳо чунин анъана буд, ки барои донишҳои замони худро гирифтани фарзандонашонро ба Афина ё ба ҷазираи Родос раван мекарданд[2,с.145]. Румиҳо ба ин васила ба маърифати юнонӣ ва ба решаҳои латинии он арҷ гузошта, эътироми онро ба ҷо меоварданд.

Барои маърифатнокӣ ва худомӯзии одамон, туризми фарҳангӣ ё тавре ки онро маъмулан туризми фарҳангӣ-таълимӣ ном мебаранд, шароитҳои мусоид фароҳам меоварад. Гумон аст, ки дар рӯи замин кишвар, таърих ва фарҳанге вучуд дошта бошад, ки бо номи шахсиятҳои маъруфу машҳур алоқамандие надошта бошад. Аз замони қадим мардум чунин мешумориданд, ки шахс бо ҷои зисташ робитаи пурасроре дорад. Ин робита дар иртиботи падидаҳои зехнӣ, рӯҳӣ ва эҳсосӣ бо муҳити моддӣ онҳо зоҳир мешавад.

Туризм ва эҷодиёт. Озодии комил, мавҷудияти пурра, ки танҳо дар соҳаҳои фаъолияти фароғатӣ, вақтхушӣ ва маорифпарварӣ оварда шудааст, дар эҷодиёт доираи пурра пайдо мекунад. Эҷодиёт ҳамчун дигар соҳаҳо, омода намудани шахс барои ба чизи балантар ноил шудан хидмат намекунад, он худ арзишмандтарин ва ҳамзамон намуди фаъолияти табиӣ ва аслии инсон мебошад. Дар он шахс ҳамчун қувваи бузурги табиат баромад мекунад, ки дорои қобилиятҳои фавқулодае мебошад, ки дар натиҷаи раванди таҳаввулот ташаккул ёфтаанд ва дорои донишҳои мебошад, ки ба ӯ маданият додааст.

Аҳамияти эҷодии сайёҳат ва туризм барои шахс муҳталифанд. Навигариҳои объективонае, ки дар натиҷаи сайёҳатҳо ба даст омадаанд, нисбат ба туризм бениҳоят

бузург аст. Аз замонҳои қадим сайёҳон ё ҷаҳонгардон дар рафти сафарҳои худ харитаҳо тартиб меоданд ва ба ҷойҳои, ки ташриф меоваранд онҷоро тавсиф мекарданд, ки имрӯзҳо ҳамчун роҳнамо барои сайёҳон хидмат мекунад. Нависандаи Юнони Қадим Паусаниас оиди сафарҳои худ асаре бо номи “Тавсифи Эллада” нашр намудааст, ки дар он ӯ ҳамчун географ амал карда, дар бораи заминҳои, ки ташриф овардааст маълумотҳои зарури навиштааст. Паусаниас ҳамчун сайёҳ ба шаҳрҳои сафар мекард, ки ба шарофати ин сафарҳо ӯ тавонист як навъ роҳнамоеро мурратаб намояд. Тавачҷӯҳои бештари муаллиф ҳангоми сафар ба топографияшиносӣ равона карда шуда буд. Ӯ ба ашҳои фарҳангӣ ва санъати бадеии баъд аз солҳои 150-уми пеш аз мелод камтар эътибор додааст, гарчанде, ки дар асараш баъзе ёдгориҳоро, аз ҷумла осори Ҳадрианро ёдовар шудааст. Нависанда ба зебогиҳои Юнони Қадим мафтун шуда, дар бораи Делфӣ, Спарта, Афина ва Олимпиа қайдҳои ҷолиб намудааст. Ин асар ёдгориҳои адабии даврони қадим ва мероси бостоншиносӣ ба ҳисоб рафта, дар он ҳамаи маълумотҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва географӣ дар бораи Эллада аз ҷониби муаллиф ҷамъоварӣ шудааст [14, с.102].

Туризм иртиботро бо “манбаҳои аввалия” гум накарда, на танҳо фазо, инчунин вақтро паси сар намуда, туристонро ба он замони, ки сайёҳатҳои бузург анҷом дода шуда буданд, бармегардонад. Дар замони муосир низ сафарҳои трансатлантикӣ, аз рӯи хатсайри анҷомдодаи Х.Колумб ва дар байни туристон талабгориҳои хеле зиёд доранд. Инчунин, дар байни туристон ҳастанд нафароне, ки мехоҳанд хизматрасониҳои туристиро барои сайёҳати гирди оламӣ таввасути хатсайри муайянкардаи сафари Ф. Магелан, ба даст оранд.

Бо яд қайд кард, ки туризм дар асл дар натиҷаи сайёҳат ба вучуд омадааст, аз ин рӯ, туризмро як навъ маҳсули эҷодии сайёҳат низ гуфтан мумкин аст. Ҳар як туристе, ки ба макони нав ташриф меорад, манзараҳои онро тамошо мекунад ва бо ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии он ошно мешавад барои ӯ як кашфиёти инфиродӣ ва дарки воқеияти ҳосе ҳаст, ки аз тасвирҳо, нақли ҳикояҳо ва ё тамошои намоишҳои телевизионӣ чунин эҳсосотро наметавонад гирад.

Ҳангоме, ки турист аз хизматрасониҳои омоданамудаи ширкатҳои туроператорӣ истифода набурда, ба сайёҳат мебарояд, моҳияти эҷодии туризм боз ҳам шавқовар ва ҷолибтар мегардад. Барои чунин туристон маҳсулоти пешакӣ омода намудаи ширкатҳои маъруфи туристӣ вучуд надорад. Туристонҳои худфаъол бештар пайроҳаҳоеро интихоб мекунад, ки дар харитаи ширкатҳои туристӣ дохил карда нашудаанд ва чунин роҳҳо аз мавзӯҳои, ки бештар барои туристону сайёҳон ҷолиб аст, аксар вақт дур ҷойгир шудаанд. Аслан, дар натиҷаи фаъолияти инфиродӣ, яъне истифода накардани маҳсулотҳои туристии омоданамудаи ширкатҳои туристӣ ва бе банақшагирии пешакӣ маънои онро надорад, ки қонуниятҳо ва мантиқи туризм вайрон карда мешаванд, баръакс ҳаводорони туризми худфаъол ин қонуниятҳо ва мантиқи туризмро тасдиқ мекунад. Дар туризми худфаъол ё инфиродӣ истироҳати фаъол, туризми омӯзишӣ ва дар ниҳоят ҳуди эҷодиёт хусусияти барҷаста пайдо мекунад.

Чун дигар шаклҳои фаъолияти туристӣ, туризми худфаъол низ аҳмияти иҷтимоӣ дорад. Пеш аз ҳама, туризми худфаъол ба хароҷоти иҷтимоии вақти ҳолӣ ва тарзи истироҳати туристон таъсири мусбӣ мерасонад. Аммо мақсади асосӣ дар он аст, ки одатан, самти фаъолияти объективии туризми худфаъол, ин фаъолияте мебошад, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ муфид ба ҳисоб меравад. Мисол, метавонад фаъолияте, ки баҳри омӯзиши кишваршиносӣ равона карда шуда бошад, ин ба турист имкон медиҳад, ки табиат, фарҳанг ва таърихи минтақаро омӯзад ва на танҳо барои ӯ, балки барои доираи васеи нафароне, ки бо турист муошират мекунад, муфид бошад.

Туризм ва иду чашнвораҳо. Яке аз унсурҳои муҳимтарини фарҳанги инсонӣ, яъне тамоми он чизе, ки инсонро инсон мекунад[9,с.132], чашнвораҳо ё тантанаҳо мебошанд, ки тавассути он шахс метавонад аз мафкураи худ монетаҳо, инчунин дигар намудҳои мушкилотҳои зиндагиро баргараф намояд.

Иду чашнвораҳо, ки дар замонҳои қадим чашн мегирифтанд, одатан ба боварию эътиқоди бутпарастон алоқамандӣ дошт ва баъзан ба ҳодисаҳои табиат рост меомаданд. Масалан, дар фаслҳои баҳор ва тирамоҳ идҳое буданд, ки оғози кишту кор ва анҷоми ҷаъмоварии ҳосилро чашн мегирифтанд. Дар байни бисёр миллату халқиятҳо ҳамасола ба ҳаёти калонсоли оғози намудани ҷавонон, иди кӯдакон чашн гирифта мешавад. Идҳои динӣ бо идҳои шахравандӣ тибқи тақвим аксар вақт ҳамчоя чашн гирифта намешаванд. Идҳои динӣ бо идҳои шахравандӣ тибқи тақвим аксар вақт ҳамчоя чашн гирифта намешаванд. Ҳамчунин идҳои Наврӯз, Меҳргон ва Садда яке аз чашнҳои миллие ба шумор мераванд, ки аҳамияти онҳо дар рушди туризми фарҳангӣ хеле зиёд аст. Дар баргузори идҳои зикршуда, аслан анъанаҳои миллий, дастовардҳо ва бозёфтҳои таърихӣ ба маъраза гузошта мешаванд. Масалан, иди Наврӯз хусусияти байналмилалиро касб намуда, тавассути ҳосиятҳои хоси худ, зери тавачҷӯҳи сайёҳони дохилию хориҷӣ қарор дода мешавад. Меҳргон ва Садда низ аслан дар фасли тирамоҳ баргузор мешавад. Ҳангоми баргузори чашнҳо дастовардҳои марди деҳқон ва дигар анъанаҳои ниёгони миллий ҳамчун рамзи эҳтиром ба фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик пешкаши сайёҳону меҳмонон гардонида мешавад, ки аҳамияти чашнҳои зикршуда ба рушди туризм алоқамандии ноғусастани доранд.

Иду чашнвораҳо унсурҳои гуногунро доро мебошанд, ки дар байни онҳо ташкилкунанда инҳоро ҳисобидан мумкин аст:

Якум, фориғ будан аз вақту муҳити корӣ, ташвишҳо ва фикрҳои рӯзмарра, ки дар рӯзҳои ид кор қардан ба хотири маблағ ва ё анҷом додани корҳои хона рафтори ношоиста ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин ҳолат метавон идро бо туризм алоқаманд кард, чунки вақте шахс ба сайёҳатҳо мебарояд, ӯ бепарвоёна пул масраф мекунад ва меҳода аз ташвишҳои ҳаррӯза дур бошад.

Дар рӯзҳои ид инсон ҳисси болидагӣ ва хушҳолиро эҳсос менамояд. Дар ин рӯзҳо маҳдудият ва қоидаҳои маъмулӣ бардошта мешаванд: дер хоб мекунад, бисёр таом имстеъмом менамояд, менӯшад, болидаю хушҳол мегардад ва эҳсоси худро ошкоро баён намуда метавонад. Ин ҳолат дар соҳаи туризм, дар идона будани ҳуди истироҳат, дар бозиҳо ва хуш гузаронидани вақт, ки диққати туристонро ҷалб менамояд, то ҳадди ниҳой беҳолу бемадор ва некбин гарданд, равшантар ифода меёбад. Дар чунин рӯзҳо шахс набояд асабӣ шавад, бо чехраи кашида ва оташину хашмгин бошад, чунки ин аз рӯи одати идона нест. Хусусияти аввалиндараҷаи иду чашн, ки бо туризм алоқаманд аст, ин – дур намудани шахс аз муҳити муқаррарие, ки маҳдудиятҳо эҷод мекунад ва имкони ифодаи амиқи самимият мебошад.

Дуввум, ғояҳои ягонаи оммавӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, ҳисси бародарӣ ва ҳамбастагии ҳама иштирокчиёни ба вучуд меоварад, ки мавзӯи асосии чашнвораро муайян мекунад. Иду чашнҳои миллий ва сиёсие, ки ба рӯйдодҳои муҳиме, ки мардумро аз зулм озод намуда, пирӯзӣ ва тантанай раиятпарастӣ овардаанд, бахшида шудааст (иди Ғалаба, муҳорибаи Ситалинград). Идҳои динӣ ба пойдоии арзишҳои умумиинсонӣ мусоидат мекунад. Ҳангоми ба туризми рӯйдодӣ машғул шудан туристон, ба гушаҳои дурдасти сайёра, барои иштирок ба ҷойҳои гузаронидани маросимҳо меоянд, ки ин ба ҳамдигарфаҳмӣ ва табодули фарҳанги байни миллату халқиятҳо, ки нерӯҳои инсониро тақвият мебахшанд ва онро дар эҳсосотҳо ва донишҳо татбиқ мекунад[9,с.132], мусоидат мекунад.

Сеюмин унсури иду чашнвораҳо ин – расму оинҳо ба ҳисоб меравад, ки дар он хусусияти ба ҳамагон ҳатмӣ мавҷуд аст. Иду чашнвораҳо зери афкори омма дастгирӣ ва тақвият меёбад. Барои дар сатҳи баланд гузаронидани идҳо аз ҷониби ҷомеа фазои идона фароҳам оварда мешавад, ғоя ва мавзӯи он дар ороиши хиёбону кӯчаҳо ошкор мегардад, дар барномаҳои телевизионӣ ва радио ифода мешавад ва дар намоишҳои фарҳангӣ ва барномаҳои консертӣ маблағи зиёде сарф мешавад. Аллбата, дар нигоҳ доштани анъанаҳои муҳими миллию сиёсӣ ва дастоварди фарҳангии миллату халқиятҳо гузаронидани иду чашнвораҳо аҳамияти бузурги иҷтимоӣ ва фарҳангӣ доранд.

Аз рӯи хусусиятҳои, ки ид ба рӯҳияи инсон таъсир мерасонад, он ба эҷодиёт наздикӣ дорад. Барои омода ва фароҳам овардани фазои идона, бисёриҳо иштирок намуда, қувваю нерӯи, заковат ва завқи бадеӣ пайдо мекунанд. Шарҳи равшани чунин идҳо, ки баҳри тамошо ва иштирок дар онҳо туристони зиёде чамъ меоянд, метавон карнавали бразилиягӣ, иду фестивалҳои испанӣ, иди Наврӯзи форсизабонон ва бисёр дигар идҳоро мисол овард. Чунин идҳо бо ҷазобияти худ сайёҳони зиёдеро ҷалб мекунанд, инчунин иштироки бархе ба ҳайси мушоҳидачиён низ дар инҷо мушоҳида кардан мумкин аст. Ғайр аз ин, ҳуди туристон ҳам метавонанд бевосита ташкилкунандаи ид бошанд. Фарҳанги идонаи туристӣ дар ҳазинаи худ ҳам идҳои муқаррарӣ барои вақтхушии туристон ва ҳам ҷорабиниҳои оммавии идона ба монанди фестивали “Парасту” – ро дорад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми омӯзиши таносуби арзишҳои иҷтимоӣ – фарҳангӣ дар туризм ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки онҳо байни ҳам алоқамандии зич доранд. Ин робитаро метавон ҳамчун системаи намудҳои гуногуни туризм муаррифӣ намуд.

Дарки мафҳуми туризм, ҳамчун падидаи иҷтимоӣ–фарҳангӣ, на яқубора, балки дар натиҷаи таҳқиқотҳо, амалияи туристӣ ва воқеиятҳои ҳаёти ҷомеа ба вучуд омадааст. Ин падида дар тури таърих аз “саргардонӣ” ба “сайру гашт” аз он то ба “зиёрат” ва дар ниҳоят аз воқеиятҳои гузашта ва ҳозира, ки марбут ба ҳаракати шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ба соҳаи муайяни шакли фаёлият, ба “туризм” оварда расонида, он аз ғояи ягонае, ки аз унсурҳои ҷудонопазири мавҷудияти инсонии муосир фарҳанг ва тамаддун иборат аст, ташаккул ёфтааст.

Дар айни замон, мазмуни иҷтимоӣ фарҳангии туризм аҳамияти афзалиятноки худро нисбат ба манфиатҳои сирф иқтисодӣ, моддӣ, молиявӣ нигоҳ медорад, новобаста аз он ки онҳо кӣ бошанд, хоҳ агентии алоҳидаи сайёҳӣ ва хоҳ як корпоратсияи бузурги туристӣ. Ин дар амалияи умумиҷаҳонии туризм, дар эълomiaҳои байналмилалӣ оид ба туризм ва қонунгузории давлатҳои алоҳида тасдиқ шудааст. Ниҳоят, афзалияти иҷтимоӣ фарҳангии туризм бо амали қонуни афзалияти фарҳанг дар рушди иҷтимоӣ муайян карда мешавад.

Адабиёт

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. - 2-е изд. - М.: Художественная литература, 1990. - 543 с.
2. Берман Г. Дж. Юридическая школа в Болонье // Западная традиция права: эпоха формирования = Law and revolution: The formation of the Western legal tradition. — М.: Изд-во МГУ, 1994. — С. 127—131. — 592 с.
3. Геблер Н. Жизнь - кино: Как развлечение победило действительность. - М.: Грант, 1998. - С. 111 — 130.

4. География рекреационных систем СССР. - Москва: Наука, 1980. -219 с. Рогова Т.В. Голубое и зеленое: (рекреационное использование пригородных территорий города Казани). -Казань: Татарское книжное изд- во, 1984.-94 с.
5. Дулов А.Н. История путешествий и туризма /А.Н.Дулов, К.А.Дюхова, Д.В.Юрчак. –Витебск: УО»ВГУ им. П.М.Машерова», 2011. -139 с;
6. Комилийён Ф.С., Шарапова Д.С., Гадов А.Ф. Технологии иттилоотӣ дар сайёҳӣ. - Душанбе: “Бебок”, 2018. -272 с.
7. Қодиров, Ф.С. Мероси таърихӣ-фарҳангӣ ва масъалаҳои рушди туризми фарҳангӣ / Ф.С. Қодиров // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе, 2011. – №2 (16). – С. 60-72.
8. Лихачев Д.С. Культура как ценностная среда. //Новый мир. 1994. № 8. С. 2- 15;
9. Махмадиев Н.Д., Бобохонова Н.З. Фалсафаи иҷтимоӣ. Дастури таълимӣ.- Душанбе, “Шарқи озод”, 2017, 160 с. (132с.)
10. Миронова Ю. Н. Применение геоинформационных технологий в организации туризма / Ю. Н. Миронова // Отходы и ресурсы. — 2023. — Т. 10. —№ 2. — URL: <https://resources.today/PDF/18INOR223.pdf> DOI: 10.15862/18INOR223 (санаи мурочиат: 31.07.2023)
11. Мошняга Е.В. Международный культурный туризм как фактор межкультурной коммуникации. [Матн]Научные труды Московского гуманитарного университета. 2005. Выпуск 55. С. 128-147.
12. Стрельцов Ю. А. Свободное время и развитие социокультурной деятельности // Вестник МГУКИ. - № 1. - М.: МГУКИ, 2003.-с. 76.
13. Стратановский Г. А. Страбон и его «География» // Страбон. География в 17 книгах. М., 1964. С. 775–792.
14. Чистяков Г. П. Павсаний как исторический источник // Труды по античной истории — М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2016. С. 102—202 (Серия «Humanitas»).

РОЛЬ ТУРИЗМА В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

МАХМАДИЗОДА НОЗИМ ДАВЛАТМУРОД,

доктор философских наук, профессор кафедры онтологии и теории познания
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17.

МАХМАДИЕВ РАХМОНАЛИ САФАРАЛИЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры дипломатии и международных отношений
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира, 33.

Тел.: (+992) 907-90-64-70. E-mail: rahmonali311081@gmail.com.

В данной статье исследуются философско-историческая эволюция туризма, современные интерпретации природы туризма, которые в той или иной степени показывают его как популярный уровень социокультурного явления. Автор отметил, что основой для индивидуального и социокультурного характера туризма является свободное время, то есть свободное от повседневной деятельности. В новое время росту свободного времени способствовали три фактора: сокращение рабочего дня в результате протестов развивающегося общества, внедрение новых технологий в жизнь человека и развитие производства товаров народного потребления.

Соотношение развлекательных и туристических ценностей позволяет проникнуть в сущность туристской деятельности и включить социокультурные компоненты туризма.

Основными и общими ценностями отдыха являются отдых и движение, благотворно влияющие на восстановление физических сил и душевного равновесия человека. Автор утверждает, что отдых является составной частью досуга, и без отдыха человек не может приступить к целенаправленной деятельности. Однако он отметил, что отдых не может длиться дольше указанного времени. В статье четко изложена связь туризма с различными сторонами социальной жизни общества, такими как отдых, развлечения, образование, творчество, праздники и фестивали и т.д.

Ключевые слова: туризм, рекреация, ценности досуга, турист, энергия, свободное время, образование, творчество

THE ROLE OF TOURISM IN THE SYSTEM OF SOCIAL VALUES OF PUBLIC LIFE

MAHMADIZODA NOZIM DAVLATMUROD,

Doctor of Philosophy, Professor of the Department of ontology and theory of Cognition of the Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

MAKHMADIEV RAKHMONALI SAFARALIEVICH,

Senior lecturer at the department of diplomacy and international relation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 907-90-64-70. E-mail: rahmonali311081@gmail.com.

This article examines the philosophical and historical evolution of tourism, modern interpretations of the nature of tourism, which to one degree or another show it as a popular level of sociocultural phenomenon. The author noted that for the individual and sociocultural nature of tourism, the main basis is time free from daily activities. In modern times, three factors contributed to the growth of free time: a reduction in the working day as a result of protests in a developing society, the introduction of new technologies into human life, and the development of the production of consumer goods.

The relationship between entertainment and tourism values allows one to penetrate into the essence of tourism activities and include the sociocultural components of tourism. The main and general values of recreation are rest and movement, which have a beneficial effect on the restoration of physical strength and mental balance of a person. The author argues that rest is an integral part of leisure, and without rest a person cannot begin purposeful activity. However, he noted that the rest cannot last longer than the specified time. The article clearly outlines the connection between tourism and various aspects of the social life of society, such as recreation, entertainment, education, creativity, holidays and festivals, etc.

Keywords: tourism, recreation, leisure values, tourist, energy, free time, education, creativity.

УДК: 321.022

**НАҚШ ВА МАВҚЕИ ПАЁМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР НИЗОМИ
ДАВЛАТДОРӢИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САФАРАЛИЗОДА ХУҶАМУРОД ҚУДДУСӢ,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, декани факултети фалсафаи

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 988-12-73-83. E-mail: quddusov@mail.ru

ИСОЗОДА ТОҶИДДИН ИСО,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносии

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрав.

735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

Тел.: (+992) 918-18-18-48. E-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Ҷамасола Паёмҳои навбатии Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба кормандони касбу кори гуногун ва сокинони кишвар ироа мегардад. Паёми навбатии Сарвари давлат 28-уми декабри соли 2023 баргузор гардид. Маҳз бо шарофати Паёмҳои солони Пешвои миллат Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра ба марҳилаҳои навбатии рушди инкишоф ворид мегардад. Зеро дар Паёми худ Сарвари давлат дар баробари ироаи дастовардҳои кишвар дар соли сипаригардида, инчунин барои рафъи мушкилоти дар ҷомеа ҷойдошта ба ниҳодҳои марбутатаи давлатӣ дастуру супоришҳои мушаххас медиҳанд. Ғайр аз ин, Сарвари давлат ба тамоми қишрҳои ҷомеа муроҷиат намуда, аз онҳо ҳисси баланди ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ ва дар иҷрои қору фаъолият масъулияти баланди касбиро талаб мекунад. Сарвари давлат дар Паёмҳои худ вазъияти дохилиро берунаи кишварро таҳлил намуда, дар заминаи ояндабинӣ стратегияи рушди минбаъдаи кишварро пешниҳод менамояд. Тафаккури стратегӣ ва ҷаҳонбинии сиёсӣ ба Сарвари сиёсӣ имкон медиҳад, ки ояндабинии рушди мамлакатро дар сатҳи зарурӣ анҷом диҳад. Бо назардошти ин ва дигар хусусиятҳои стратегияи Паём, ки дар раванди сиёсии ҷомеа ва низоми давлатдорӣ навин мавқеи намоёнро ишғол кардааст, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки рушди муназзами соҳаҳои ҳаётан муҳимми кишвар ва таъмини суботу амният дар мамлакат бо амалишавии нуқтаҳои муҳимтарини Паёмҳои солони Сарвари давлат вобастаю пайваста мебошанд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, Паёми Сарвари давлат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, дастовардҳои Тоҷикистон, дастуру супоришҳои сарвари давлат, муроҷиатҳои Пешвои миллат, эродҳои Пешвои миллат, ояндабинӣ ва стратегияи рушди давлатдорӣ.*

Мукаддима

Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҷамасола ба сокинони кишвар пешниҳод мегарданд, дар низоми давлатдорӣ навини кишвар нақши калидӣ ва мавқеи ҳаётан муҳимро ишғол менамоянд. Чунин мақоми баланди Паёмҳои солони Пешвои миллатро бо назардошти омилҳои гуногун асоснок намудан мумкин аст. Пеш аз ҳама, муайян кардани нақш ва мавқеи Паёмҳои солони Сарвари давлат дар раванди сиёсии ҷомеа имкон медиҳад, ки аҳамият ва зарурияти он дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ эҳсос гардад. Дилхоҳ раванд, аз ҷумла раванди сиёсии ҷомеа аз марҳилаҳои гуногун иборат аст. Айни замон раванди сиёсии ҷомеаро шартан ба панҷ марҳилаи асосӣ ҷудо менамоянд: «таҳлили вазъият ва муайян намудани мушкилиҳои ҷамъиятӣ», «ба вучуд овардани лоиҳаи қарор», қабули қарор», «дар амал татбиқ намудани қарор» ва «назорат аз рӯи иҷроиши қарор» [1, с.193-194]. Агар раванди сиёсӣ аз нуқтаи назари таҳлили функционалӣ баррасӣ гардад, субъектҳои он бо вазифаҳои мушаххаси худ баръало

эҳсос мешаванд. Пеш аз ҳама, дар раванди сиёсии ҷомеа субъектҳои салоҳиятдорро нишон медиҳанд. Аз ҷумла, сарвари давлат, мақомоти қонунгузор, ҳукумат, мақомоти маъмурӣ, судҳо ва ғ. Ғайр аз ин, дар раванди сиёсии ҷомеа субъектҳои бесалоҳият низ арзи ҳастӣ менамоянд. Ҷунонҷӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ғ. Субъектҳои салоҳиятдор ва миқёси салоҳияти онҳо тавассути конститутсияи мамлакат муайян карда мешавад. Субъектҳои бесалоҳият бошанд тавассути як зумра қонунҳои амалкунанда, ки аз муқаррароти конститутсия ва қонунҳои конститутсионӣ сарчашма мегиранд, ба таври минималӣ ҳаққи дар раванди сиёсӣ иштирок намуданро пайдо мекунанд [11]. Субъектҳои номбаргардида дар марҳилаҳои гуногуни раванди сиёсии ҷомеа вазифаҳои гуногунро иҷро менамоянд. Масалан, дар марҳилаи якуми раванди сиёсии ҷомеа (яъне, таҳлили вазъият ва муайян намудани мушкилиҳои ҷамъиятӣ) қариб, ки ҳамаи субъектҳо иштирок мекунанд. Аммо дар марҳилаи сеюм ва чорум (қабули қарор ва дар амал татбиқ намудани қарор) на ҳамаи субъектҳо метавонанд ширкат варзанд. Дар марҳилаи панҷум низ (яъне, назорат аз рӯи иҷроиши қарорҳо) боз ҳамаи субъектҳо метавонанд иштирок наоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат тавассути Паёмҳои солонаи худ дар ҳамаи марҳилаҳои раванди сиёсӣ иштироки фаъол намуда, дар ташаккули раванди сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми беназир мегузорад. Дар ҳамаи баромаду суҳанронҳои Сарвари давлат, бахусус дар Паёмҳои ҳамасолаи Пешвои миллат вазъияти дохилию берунаи кишвар нуктасанҷона таҳлил гардида, мушкилиҳои мавҷудаи ҷомеа садо медиҳанд. Ҷунин тарзи масъалагузорӣ хоси марҳилаи якуми раванди сиёсӣ мебошад. Сипас Сарвари давлат ба ниҳодҳои марбутаи ҳокимияти давлатӣ (мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ) ҷиҳати ҳалли мушкилиҳо ва бартараф намудани вазъияти баамаломата дастуру супоришҳо медиҳанд. Ин марҳилаи дуҷуми раванди сиёсӣ мебошад. Зеро дастуру супоришҳои Сарвари давлат лоиҳаи қарорҳое мебошанд, ки на танҳо барои ҳалли мушкилиҳои ҷомеа равона шудаанд, балки дар ояндаи наздик ба қарорҳои сиёсӣ табдил меёбанд. Сипас дастуру супоришҳои Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шакли қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби ниҳодҳои маъмурӣ дар амал татбиқ мегарданд. Боз дар Паёми навбатии худ Пешвои муаззами миллат аз иҷроиши қарорҳои қабулшуда натиҷагирӣ намуда, ҳалли мушкилиҳои ҷомеаро дар тӯли солҳои охир баҳогузори мекунанд. Бинобар ин, бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки ягон субъекти салоҳиятдори раванди сиёсӣ дар ҳалли мушкилиҳои ҷамъиятӣ ва таъмини рушди инкишофи соҳаҳо ба монанди Пешвои миллат фаъолноқӣ нишон дода наметавонанд. Аз ин рӯ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди сиёсии ҷомеаи Тоҷикистон фаъолтарин субъект ба шумор меравад. Бо назардошти нақш ва мавқеи Паёмҳои ҳамасолаи Сарвари давлат дар раванди сиёсии ҷомеа эътироф намудан мумкин аст, ки дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ миллӣ Паёмҳои Пешвои миллат мавқеи калидӣ доранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи муқаррароти моддаи 1 Конститутсияи кишвар давлати демократӣ мебошад. Дар навбати худ демократия ва ҷомеаи демократӣ аз рӯи нишондодҳои гуногун баҳогузори мегардад. Тавассути Паёмҳои солонаи Пешвои миллат яке аз руқнаҳои муҳимтарини ҷомеаи демократӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амал татбиқ карда мешавад. Зеро ҳисоботдиҳанда будани давлату ҳукумат дар назди халқ яке аз нишонаҳои муҳимтарини ҷомеаи демократӣ ба шумор меравад. Ҳар сол зимни ироаи Паём Сарвари давлат маблағҳои аз ҳисоби буҷа масрафгардида ва дастовардҳои як соли сипаригардида дар назди халқ ҳисобот медиҳад, нақшаи стратегияҳои ҳукуматро барои солҳои баъдӣ эълон мекорад. Воқеан ҳам ин унсури

таркибии матни Паём як навъ ҳисоботе мебошад, ки барои боло бурдани эътимоди мардум анҷом дода мешавад ва аз ватандӯстию масъулияти баланди Сарвари давлат шаҳодат медиҳад.

28-уми декабри соли 2023 Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» баргузор гардид, ки дар он Сарвари давлат дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соли сипаригардида натиҷагирӣ намуд ва барои расидан ба марҳилаҳои баъдии рушду инкишоф ба ниҳодҳои марбутатаи давлатӣ дастуру супоришҳои муҳиму саривақтӣ доданд. Ғайр аз ин, Сарвари давлат ба ҳамаи кишрҳои ҷомеа муроҷиат намуда, аз онҳо даъват намуданд, ки бо ҳисси баланди ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ дар самти фаъолияти худ манфиатҳои давлату миллатро мадди назар накунанд. Бинобар ин, омӯзиши нуктаҳои муҳимми Паёмҳои солонаи Сарвари давлат, аз ҷумла Паёми 28-уми декабри соли 2023 барои аҳли зиё хеле муҳим ба шумор рафта, шарҳи нуктасанҷонаи масъалаҳои ҷудогонаи Паём барои боз ҳам беҳтар намудани суботи сиёсии кишвар мусоидат менамояд. Зеро қонунҳои кишвар ва қарорҳои сиёсии субъектҳои салоҳиятдор замоне дар сатҳи баланд иҷро мегарданд, ки агар дар сатҳи баланд аз ҷониби мардум эътироф шуда бошанд. Қонунҳо ва қарорҳои сиёсӣ замоне дар сатҳи баланд аз ҷониби мардум эътироф мешаванд, ки агар одамон ба моҳияти онҳо сарфаҳм рафта бошанд. Одамон ба моҳияти қонуну қарорҳо замоне дар сатҳи баланд сарфаҳм мераванд, ки зиёиён ва равшанфикрон моҳият, мазмуну мундариҷа ва аҳамияти стратегияи Паёмҳои ҳамасолаи Сарвари давлатро ба мардум шарҳу тавзеҳ диҳанд. Зеро масъалаҳое, ки Сарвари давлат дар Паёмҳои солонаи худ матраҳ менамоянд, дар ояндаи наздик ба қарорҳои сиёсӣ ва ҷузъи таркибии қонунҳои ҷудогона табдил меёбанд. Аз ин рӯ, фаҳму дарки масъалаҳои ҷудогонаи дар паём матраҳгардида ва сарфаҳм рафтан ба аҳамияту муҳимияти онҳо аз ҷониби кишрҳои гуногуни ҷомеа хеле муҳим мебошад. Бо ин мақсад, ҳамасола равшанфикронро коршиносони масоили ҳаёти ҷамъиятӣ ба шарҳу тавзеҳи нуктаҳои муҳимми Паёмҳои солонаи Пешвои миллат машғул мегарданд. Баъди ироаи Паём чӣ тариқи расонаҳои давлатӣ ва чӣ шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ суҳбатҳои мухталиф ва таҳлилҳои ҷолиби диққат оид ба Паёми навбатии Сарвари давлат анҷом дода мешаванд. Инчунин барои шарҳу тавзеҳи илмию назариявии Паёмҳои Сарвари давлат мақолаҳои илмию таҳлилий низ дар маҷаллаҳои илмӣ ба нашр мерасанд.

Аммо таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар аксар маврид зимни таҳлил ва шарҳу тавзеҳи нуктаҳои Паём воҳидҳои мантиқии матни он ба инобат гирифта нашудаанд. Шорехон бештар ба воҳидҳои грамматикӣ матни Паём тавачҷуҳ зоҳир намуда, онро ба таври соҳавӣ таҳлил мекунанд. Дар чунин шакл (яъне, таҳлили соҳаҳо дар Паём) анҷом додани шарҳу тавзеҳи нуктаҳои Паём хеле муҳим аст. Аммо дар баробари ин бо назардошти воҳидҳои мантиқии матни Паём агар таҳлили нуктаҳои муҳимтарини он сурат гирад, фаҳму дарки он бамаротиб боло меравад. Дар мақолаи мазкур муаллифон кушиш намудаанд, ки Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28-уми декабри соли 2023-юмро бо методологияи таҳлили воҳидҳои мантиқии матни Паём шарҳу тавзеҳ диҳанд.

Воҳидҳои мантиқии матни Паёми навбатии Пешвои миллат

Паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, аз ду қисми бо ҳам алоқаманд иборат мебошад. Якум, маърузаи Сарвари давлат аз рӯйи матни Паём ва дуюм, таҳлилҳо ва баромадҳои Пешвои миллат берун аз матни Паём. Баъди анҷомёбии ироаи Паёми солонаи Сарвари давлат, ки тариқи расонаҳои хабарии давлатӣ (радио ва телевизион) ба таври мустақим пахш

мегардад, матни Паём дар сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифодаи доимӣ нашр мешавад [3]. Инчунин тӯли солҳои охир баромади мукаммали Сарвари давлат зимни ироаи Паём дар сомонаҳои интернетӣ, бахусус дар видеопортали YouTube низ ҷойгир карда мешавад, ки хоҳишмандон метавонанд онро такрор ба такрор ва дар вақти барои худашон мувофиқ ва муносиб тамошо намоянд ва суҳанрониҳои Сарвари давлатро ҳам аз рӯи матни Паём ва ҳам берун аз матни Паём тамошо кунанд. Зимни ироаи Паёми солона баромадҳои Сарвари давлат берун аз матни Паём хеле нишонрас, таъсирнок, нуктасанҷона ва хеле часуруна садо медиҳанд. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паёмҳои худ ҳунари баланди суҳанварии ҳешро нишон медиҳад. Ҷунин таъсири нутқи Сарвари давлат мардумро ба ваҷд меоварад. Ин аст, ки чанд моҳ қабл аз баргузори ин ҷорабинии муҳимми сиёсӣ одамон ироаи Паёмро интизор мешаванд ва зимни баргузори он дар ҳамаи муассисаҳо ва корхонаҳо дастоҷамъона онро тамошо мекунанд. «Президенти мамлакат дар баромадҳои худ (бахусус зимни ироаи Паёмҳои худ) на танҳо ба сифати суҳанварӣ моҳир ва тарғибгари арзишҳои миллий, балки назарияпардозӣ санъати суҳан ва намунаи шахси боистеъдод баромад менамоянд, ки ин мактаби суҳанварӣ бояд аз ҷониби олимони ҷомеашинос аз лиҳози илмӣ таҳқиқ гардад. Истеъдоди худододии Эмомалӣ Раҳмон дар санъати суҳанварӣ, пеш аз ҳама, донишмандони услуби ҳосил нутқ мебошад, ки онро аз суҳанронии дигарон бо асоснокӣ ва мулоҳизаронӣ фарқ мекунонад» [12, с.149].

Таҳлилу омӯзиши нуктаҳои муҳими Паём, бахусус омӯзиши мазмуну мундариҷаи он бо назардошти воҳидҳои мантиқии матн имкон медиҳад, ки ҳамаи масъалаҳои дар Паём матраҳгардида возеҳу равшан карда шаванд ва фаҳму дарки муҳимияти онҳо осон шавад. Ба ҳамагон маълум аст, ки «ҳарф», «ҳиҷо», «калима», «ибора», «ҷумла» ва «сархат» воҳидҳои грамматикӣ матн мебошанд. Матни Паёмҳои солонаи Сарвари давлат, пеш аз ҳама, аз воҳидҳои грамматикӣ иборат аст. Яъне, он маҷмӯи ҷумлаҳо ва сархатҳои мебошад, ки тавассути онҳо Сарвари давлат Паёми худро ироа месозад. Аммо дар баробари воҳидҳои грамматикӣ дар матни Паёмҳои солонаи Сарвари давлат ба мисли матнҳои дигар инчунин воҳидҳои мантиқӣ низ мавҷуданд. Воҳидҳои мантиқии матн одатан ғояҳои ҷудоғонае мебошанд, ки барои системанок гардонидани матн истифода мешаванд. Дар матни Паёмҳои солонаи Сарвари давлат, бахусус дар Паёми солонае, ки 28-уми декабри соли 2023 ироа гардид, шартан ҷунин воҳидҳои мантиқии онро мушоҳида намудан мумкин аст: 1) Дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли сипаригардида ва муқоисаи онҳо бо солҳои қаблӣ; 2) Хушдорҳои Сарвари давлат; 3) Эродҳои Сарвари давлат; 4) Изҳороти стратегии Сарвари давлат; 5) Дастуру супоришҳои Сарвари давлат; 6) Таҳлилҳои Сарвари давлат; 7) Мурочиатҳои Сарвари давлат; 8) Эълонҳои Сарвари давлат; 9) Изҳори миннатдорӣ баён намудани Сарвари давлат.

1. Дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли сипаригардида ва муқоисаи онҳо бо солҳои қаблӣ. Президенти кишвар зимни ироаи Паёми солонаи худ соҳаҳои гуногуни ҳаёти кишварро таҳлилу баррасӣ намуда, сараввал роҷеъ ба дастовардҳои соҳаи мушаххас ҳарф мезананд. Сипас дар баромади Президенти кишвар дастовардҳои як соли сипаригардида бо солҳои қаблӣ муқоиса мегарданд ва дар ин замина нишондодҳои рушду кинишофи соҳа асоснок карда мешавад. Аз як ҷониб дар навбати аввал ин гуна таҳлилу баррасиҳо ҳамчун натиҷагирӣ аз фаъолияти яқсолаи мақомоти давлатӣ унвон мешавад. Аммо моҳияти аслии ин унсури Паём дар он ифода меёбад, ки Сарвари давлат тавассути муаррифии дастовардҳои як соли сипаригардида дар назди мардум ҳисобот медиҳад ва ба ин васила яке аз рукнҳои муҳимтарини

давлати демократиро дар амал татбиқ менамояд. Зеро ҳисоботдиханда будани давлату ҳукумат дар назди марум яке аз нишонаҳои муҳимтарини ҷомеаи деократӣ маҳсуб меёбад. Дар оғози Паёми навбатии Сарвари давлат аз 28 декабри соли 2023 ба таври умумӣ дастовардҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли сипаригардида чунин баҳогузори гардиданд: «Соли 2023 барои Тоҷикистон, бо вучуди мураккабшавии бесобиқаи вазъи ҷаҳони муосир, инчунин, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои ногувори он – хушксоливу камобие, ки солҳои охир дар минтақа идома дорад, ба шарофати заҳмати аҳлонаву содиқонаи мардуми сарбаланди кишвар боз як соли бобарор гардид. Дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст омада, маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 фоиз зиёд гардид ва ба беш аз 130 миллиард сомонӣ расонида шуд. Қисми даромади буҷети давлатӣ 102,5 фоиз таъмин гардида, давлат ва Ҳукумати мамлакат чихати иҷроии уҳдадорихои иҷтимоии худ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии кишвар тадбирҳои мушаххасро роҳандозӣ намуд. Ба ин мақсад танҳо аз ҳисоби буҷети давлатӣ беш аз 40 миллиард сомонӣ равона карда шуд, ки нисбат ба соли 2022-юм 5,3 миллиард сомонӣ зиёд мебошад» [10]. Инчунин зимни таҳлилу баррасии соҳаҳои дигар низ дастовардҳои мушаххас ёддовар шуданд, ки онҳоро дар матни Паёми Сарвари давлат ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Бинобар ин, натиҷагирӣ намудан ва нишон додани дастовардҳои соҳаҳои ҳаёти кишвар яке аз унсурҳои муҳимтарини Паёмҳои солонии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ташкил медиҳанд.

2. Ҳушдорҳои Сарвари давлат. Сарвари давлат дар заминаи оянданигарӣ ва таҳлили вазъи дохилию берунаи кишвар дар мавридҳои зарурӣ зимни ироаи Паём аз мавҷудияти таҳдиду хатарҳо ва таъсири омилҳои хатарзо ҳушдор медиҳанд. Аз ҷумла, тағйирёбии иқлим дар микросайёра ва таҳти таъсири манфии он қарор гирифтани Тоҷикистон, бештар шудани офатҳои табиӣ, хушксолӣ, омадани сел, бад шудани ҳолати муҳити зист, паҳншавии бемориҳои сироятӣ, афзоиши аҳоли, канда шудани занҷираи анъанавии таҳвили молу маҳсулот ва ғ. тамоюлот ва омилҳои мебошанд, ки ба қору фаъолият ва зисту зиндагии мардум, давлату давлатдорӣ, таъмини амнияти милли метавонанд таъсири манфӣ расонанд. Бинобар ин, ёддовар шудан аз чунин тамоюлоти манфӣ ҳушдорҳои Сарвари давлат ба шумор рафта, барои тағйири рафтори сокинони кишвар, бахусус хизматчиёни давлатӣ равона мегарданд.

3. Эродҳои Сарвари давлат. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паёми солонии худ дар баробари дастовардҳои кишвар дар соли сипаригардида, инчунин дар бораи камбудихо, мушкилиҳо ва норасоӣҳо низ ҳарф мезананд. Чунин тарзи баёнӣ ин масъала дар шакли эродҳои Сарвари давлат сурат мегирад. Таҳлили матни Паём нишон медиҳад, ки дар аксар маврид дастуру супоришҳои Сарвари давлат баъди эродҳои баёнгардида ба мақомоти дахлдор дода мешавад. Барои мисол, Сарвари давлат дар Паёми худ аз 28 декабри соли 2023 зимни баррасии соҳаи саноат баъди ибрази дастовардҳо инчунин як қатор мушкилиҳои ҳалталаби соҳаро дар шакли эрод ёддовар шуданд ва сипас барои бартараф намудани камбудихоӣ ҷойдошта ба сохторҳои дахлдори давлатӣ дастур доданд. Дар ин бора дар Паём иброз гардид, ки «дар раванди саноатикунони босуръати кишвар як қатор масъалаҳои ҳалталаб, аз қабилӣ фарсудашавии таҷҳизот, сатҳи пасти рақобатнокии маҳсулот ва гуногунсамтии он, норасоии маблағҳои гардони корхонаҳо ва кадрҳои баландихтисос вучуд доранд. Ҳамчунин, таъкид менамоям, ки соли ҷорӣ содироти маҳсулоти саноатӣ тамоюли коҳишёрӣ пайдо кардааст. Соли 2022 содироти маҳсулоти соҳа ба 22,8 миллиард сомонӣ расида буд, вале дар соли 2023-юм ин нишондиханда ҳамагӣ 18,5 миллиард сомониро ташкил карда, 19 фоиз кам гардид» [10]. Ба ҳамин монанд вобаста ба он ки

дар кадом соҳа чи қадар камбудию мушкилиҳо мавҷуданд, эродҳои Сарвари давлат низ дар муносибат бо соҳаҳои гуногун каму зиёданд. Бо назардошти он, ки Паёмҳои солонаи Сарвари давлат дар ҳалли мушкилиҳои ҷомеа нақши назаррас доранд, эродҳои Сарвари давлат ҳамчун унсури таркибӣ ва яке аз воҳидҳои мантиқии матни Паём бояд доништа шаванд. Инчунин эродҳои Сарвари давлат бо назардошти он ки дар ҳалли масъалаҳо ва мушкилиҳои ҷамъиятӣ мусоидат менамоянд, онҳоро ҳамчун воҳиди ҷудогонаи матни Паём дар марҳилаи якуми раванди сиёсии ҷомеа (яъне, таҳлили вазъият ва муайян намудани мушкилиҳои ҷамъиятӣ) мансуб доништан мумкин аст.

4. Изҳороти стратегии Сарвари давлат. Дар матни Паём гуфторҳои дорои аҳамияти стратегӣ ва ифодагари афзалиятҳои миллӣ хеле зиёд ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, онҳоро изҳороти стратегии Сарвари давлат ва яке аз воҳидҳои мантиқии матни Паём номидан мумкин аст. Изҳороти стратегии Сарвари давлатро дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: якум, афзалиятҳои миллӣ ва дуум, амалҳои, ки бояд дар оянда анҷом дода шаванд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 афзалиятҳои миллие, ки хусусияти стратегӣ доранд, дар масъалаҳои зерин ифода ёфтаанд: пешгирӣ кардани хавфҳои эҳтимоли ба иқтисоди миллӣ, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, саноатикунонии кишвар, таъсиси ҷойҳои корӣ, рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, пешрафти соҳаи саноат ва инноватсия, истеҳсоли энергияи сабз, рушди иқтисоди сабз ва ғ. Инчунин Сарвари давлат дар Паёми худ анҷом додани корҳои пешниҳод менамоянд, ки бояд дар оянда иҷро карда шаванд ва ба натиҷаҳои назаррас оварда расонанд. Барои мисол, Сарвари давлат дар Паёми навбатии худ иброз доштанд, ки «солҳои 2022-2026, яъне дар панҷ сол бояд ба иқтисоди миллӣ беш аз 60 миллиард сомонӣ сармояи мустақим ҷалб карда шавад» [10]. Инчунин дар матни Паём тасмимҳои Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун изҳороти стратегӣ ба шумор мераванд. Масалан, дар Паёми худ Сарвари давлат тасмимҳои худро ба таври зерин иброз доштанд: «Мо тасмим гирифтаем, ки соли 2025 агрегати сеюми неругоҳи барқи обии «Роғун»-ро ба истифода диҳем. ... Мо тасмим гирифтаем, ки бо амалисозии ҳадафҳои муайянкардамон дар панҷ – шаш соли оянда ҳамаи роҳҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ мамлакатро ба меъёрҳои сатҳи ҷаҳонӣ мутобиқ гардонем» [10]. Дар маҷмуъ, дар Паёмҳои солонаи Сарвари давлат афзалиятҳои миллӣ, тасмимҳо ва нақшаҳои ҷудошуда дарозмуддат ҳамчун изҳороти стратегии Сарвари давлат баромад менамоянд.

5. Дастури супоришҳои Сарвари давлат. Дастури супоришҳои Сарвари давлат ҳамасола зимни ироаи Паём хеле зиёд садо медиҳанд. Ин унсури Паёми Сарвари давлат ҷиҳати ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ хеле аҳамиятнок мебошанд. Одатан Пешвои миллат барои идома додани корҳои барои кишвар манфиатовар ё барои бартараф намудани камбудию норасоиҳо ва ҳалли проблемаҳои ҷойдошта ба сохторҳои давлатӣ дастури супоришҳо медиҳанд. Дастури супоришҳои Сарвари давлат дар марҳилаҳои баъдӣ ба қарорҳои сиёсӣ табдил ёфта, иҷро мегарданд. Аз ин рӯ, ин воҳиди мантиқии матни Паёмро дар марҳилаҳои дуум, сеюм ва чоруми раванди сиёсии ҷомеаро мушоҳида кардан мумкин аст.

Тӯли солҳои охир бо мақсади иҷроиши саривақтӣ ва босифати дастури супоришҳои Сарвари давлат ва бартараф намудани камбудии ҷойдошта дар муассисаҳои давлатӣ ва ниҳодҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ нақша-ҷорабиниҳо низ қабул мегарданд. Чунин ҳолатро ба инобат гирифта, дастури супоришҳои Сарвари давлатро зимни ироаи Паём яке аз унсури муҳимтарини раванди сиёсии ҷомеа номидан мумкин аст.

6. Таҳлилҳои Сарвари давлат. Сарвари давлат зимни ироаи Паёмҳои солони худ таҳлилҳои хеле ҷолиб ва бамавқеъ анҷом медиҳанд. Аз ҳама бештар таҳлилҳои муқоисавӣ ва оянданигарӣ хоси таҳлилҳои Сарвари давлат мебошанд. Масалан, дар Паёми навбатии Пешвои миллат ҷунин таҳлили муқоисавиро мушоҳида намудан мумкин аст: «Хотиррасон менамоям, ки дар замони сохти гузашта ҳар сол ба ҷумҳурӣ 160 ҳазор тонна гӯшт ва 170 ҳазор тонна картошка ворид мегардид. Фаромӯш набояд кард, ки дар се даҳсолаи гузашта аҳолии Тоҷикистон аз 5 миллион ба 10 миллион расид, яъне талабот ба маводи ғизоӣ ду баробар афзоиш ёфт» [10]. Таҳлили Сарвари давлат дар шакли оянданигарӣ дар мисоли афзоиши муҳассилини муассисаҳои таълимӣ хеле ҷолиб аст. Ба андешаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, «Соли 2017 низоми маорифи кишвар 2,1 миллион нафарро ба таҳсил фаро гирифта бошад, пас дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 2,6 миллион нафар расидааст. Тибқи дурнамо ин шумора то соли 2025 ба 2,7 миллион нафар мерасад. ... Агар дар соли 2023 шумораи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар 103 ҳазор нафарро ташкил дода бошад, пас қабул ба синфи 1-ум ба 261 ҳазор нафар расидааст» [10]. Дар матни Паём дар мавридҳои зарурӣ Сарвари давлат таҳлилҳои гуногун анҷом медиҳанд. Таҳлилҳои Сарвари давлат барои асоснок намудану муҳим ба шумор рафтани ҳалли масъалаҳои ҷамъиятӣ хизмат менамоянд.

7. Мурочиатҳои Сарвари давлат дар Паём. Бо назардошти мурочиатҳои Сарвари давлат, ки ҳамасола зимни ироаи Паёми худ садо медиҳанд, як ҳолати бисёр муҳимро эҳсос намудан мумкин аст. Дар бисёре аз мавридҳои, ки сухан дар бораи Паёмҳои солони Сарвари давлат меравад, онро таҳлилгарон аксар вақт ҳамчун «Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муаррифӣ мекунанд. Аммо мурочиатҳои Сарвари давлат ҳамчун воҳиди мантиқии матни Паём гувоҳӣ аз он медиҳад, ки Паёми Пешвои миллат на танҳо ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба тамоми кишрҳои ҷомеаи Тоҷикистон ироа гардида истодааст. Зеро зимни ироаи Паём Сарвари давлат на танҳо ба вакилон, балки ба аъзои ҳукумат, ба хизматчиёни давлатӣ, ба кормандони касбу кори гуногун, ба кишрҳои гуногуни ҷомеа ва дар умум ба мардум дар лаҳзаҳои зарурӣ мурочиат менамоянд.

Агар бо назардошти қонуниятҳои ташаккулёбии раванди сиёсӣ ба Паёми солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳо диҳем, пеш аз ҳама, он ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст. Зеро нисбат ба ҳамаи он мушкилиҳое, ки дар Паём садо медиҳанд, бояд қарорҳои сиёсӣ қабул карда шаванд, то ки ҳалли онҳо имконпазир гарданд. Аммо аз сабаби он, ки дар Паём дар баробари эродҳо ва супоришҳо (мушкилиҳо), инчунин мурочиатҳо, ҳушдорҳо, ояндабинҳо, дастовардҳо ва ғ. низ садо медиҳанд, он ба кишрҳои дигари ҷомеа низ равона шудааст. Бинобар ин, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ба Маҷлиси Олиӣ ироа намегардад, балки ба тамоми кишрҳои ҷомеаи Тоҷикистон равона шудааст. Гузашта аз ин, бояд ёдовар шуд, ки аз 21.12.2021 дар сомонии расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Паёмҳои ироагардидаи Сарвари давлат ҳамчун «Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» номида шудаанд. Ҷунин номгузорӣ низ бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки минбаъд Паёмҳои Сарвари давлат на танҳо ба вакилони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба тамоми кишрҳои мамлакат равона мешаванд ва донишмандони нуктаҳои муҳимтарини он барои ҳамаи сокинони Тоҷикистон хеле зарур аст.

8.Эълонҳои Сарвари давлат. Яке аз унсурҳои муҳими Паёмҳои солони Пешвои миллатро эълонҳои Сарвари давлат ташкил медиҳанд. Бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат зимни ироаи Паём барои ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳими кишвар ва ба марҳилаи сифатан нав баровардани рушди соҳаҳои афзалиятноки ҷомеа дар шакли амалкарди стратегии кутухмуддат ва дарозмуҳлат эълонҳо пешниҳод мегарданд. Барои мисол, 23 январи соли 2015 дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти он ки ҷомеаи солим аз оилаи солим ташаккул меёбад, соли 2015 дар кишвар «Соли оила» эълон гардида буд [4]. 22 декабри соли 2016 дар Паёми худ Сарвари давлат бо дарназардошти саҳми ҷавонон дар рушди ҷомеа ва иштироки ҷавонони онҳо дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат пешниҳод намуда буданд, ки соли 2017 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Соли ҷавонон» эълон карда шавад [5]. 22 декабри соли 2017 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи Паёми худ бо мақсади тараққи додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллии дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод намуда буданд, ки соли 2018 дар кишвар «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шавад [6]. Дар Паёми Президенти кишвар аз 26 декабри соли 2018 «саноатикунонии босуръати кишвар» ҳадафи ҷоруми миллии ва солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шуданд [7]. 26 декабри соли 2019 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ қайд намуданд, ки «ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020 -2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шаванд» [8]. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ аз 21 декабри соли 2021 пешниҳод намуданд, ки солҳои 2022–2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд [9]. Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023 ба ифтихори 30-юмин солгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шуд [10]. Ҳамин тариқ, пешниҳоди эълонҳо зимни ироаи Паёмҳои солони Сарвари давлат яке аз унсурҳои муҳими мундариҷаи Паёмро ташкил медиҳанд.

9. Изҳори миннатдорӣ баён намудани Сарвари давлат зимни ироаи Паём. Сарвари давлат дар Паёмҳои солони худ бо назардошти дастовардҳои нодири мутахассисони соҳаҳои гуногуни мамлакат ба кишрҳои алоҳидаи ҷомеа ё ба кормандони соҳаи мушаххас изҳори миннатдорӣ баён мекунанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми худ аз 28.12.2023 ба се гурӯҳи кормандони кишвар барои хизматҳои арзандашон миннатдорӣ самимӣ баён намуданд. Якум, ба соҳибкорон, дуум, ба кишоварзон ва сеюм ба раёсати ҳукумати шаҳри Душанбе. Дар матни Паёми 28.12.2023 изҳори миннатдорӣ Сарвари давлат дар шакли зерин садо дода буд: «Бо истифода аз фурсат, ба ҳамаи соҳибкорону сармоягузори бонангу номуси кишвар барои ташаббуси созандашон ба хотири ободиву пешрафти Ватани маҳбубамон миннатдорӣ самимӣ изҳор менамоем. .... Барои заҳматҳои софдилона, ки аз нишондиҳандаҳои зикршуда ва фаровонии бозори истеъмолӣ ба хубӣ маълум аст, ба ҳамаи кишоварзони мамлакат миннатдорӣ самимии худро баён менамоем» [10]. Инчунин Сарвари давлат дар суханронии худ зимни ироаи Паём ба роҳбарияти шаҳри Душанбе барои дар соли 2023 ташкил намудани 40 ҳазор ҷойи корӣ миннатдорӣ самимӣ баён намуданд.

Албатта, таҳлилу омӯзиши нуктаҳои муҳимми Паёми Сарвари давлат бо назардошти соҳаҳои ҳаётан муҳимми мамлакат низ хеле муҳим аст. Барои мисол, дар Паёми Сарвари давлат аз 28.12.2023 чунин соҳаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шуд: молия, соҳибкорӣ, саноат, гармшавии иқлим, энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ ва озуқаворӣ, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, фарҳанг, сармояи инсонӣ, шугли аҳоли, тандурустӣ, мақоми занон дар ҷомеа, ҷавонон, варзиш, қонунгузорӣ, амният ва Қувваҳои Мусаллаҳ, сиёсати хориҷӣ. Агар дар навбати худ зимни омӯзиши соҳаҳои мазкур бо назардошти воҳидҳои мантиқии матни Паём таҳлилҳо анҷом дода шаванд, аҳамияти стратегии Паём барои соҳаи мавриди назар возеҳу равшан мегардад.

Паёми навбатии Пешвои миллат – оғози марҳилаи сеюми давлатдорӣ

Ҳамаи мо рӯзи 28-уми декабри соли 2023 Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро тамошо кардем. Медонем, ки Сарвари давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварро чи гуна таҳлилу баррасӣ намуданд ва барои соли 2024 ва солҳои баъди чи гуна дастуру супоришҳо доданд. Аз Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 28 декабри соли 2023 ироа гардид, ба осонӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки зери роҳбарии сиёсати оқилонаи Сарвари давлат, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марҳилаи сеюми давлатдорӣ миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз гардид.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон замоне ба сифти Сарвари давлат интиҳоб гардид, ки ҷомеаи кишварро бетартибҳои сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ фаро гирифта буд. Бо сабаби набудани амният ҳеҷ кас роҳбарии вазорату идораҳои давлатиро бар дӯш гирифта намехостанд. Аз ин рӯ, дар бештари мавридҳо мансабҳои давлатиро силоҳбадастон ва қумандонҳои саҳроӣ ғасб карда гирифта буданд, волоияти қонун дар сатҳи хеле паст қарор дошт, ҷанги шаҳрвандӣ идома дошт. Дар ин марҳилаи давлатдорӣ аз байн бурдани ҷанги шаҳрвандӣ, ба даст овардани ваҳдати миллӣ, таҳкими сулҳу субот, таъмини амният, риояи қонун, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва волоияти қонун ҳадафҳои асосии Сарвари давлат интиҳоб гардида буданд. Дар ин марҳилаи давлатдорӣ сарвари давлат рисолати худро бо сари баланд иҷро намуданд. Айни замон дар кишвар бо шарофати соҳибистиклолӣ ва сиёсати оқилонаи Пешвои муаззами миллат тартиботи ҷамъиятӣ, ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва амният таъмин аст.

Марҳилаи дуюми давлатдорӣ бо пайдоиши таҳдиду хатари экстремизм ва терроризм рост омад. Дар ин марҳила душманони миллату давлат бо роҳи тарғибу ташвиқи ғояҳои тундгароӣ, анҷом додани ҳучумҳои иттилоотӣ идеологӣ мехостанд суботи сиёсӣ ва амнати кишварро халалдор сохта, Ҷумҳурии Тоҷикистонро дубора ба оташи ҷанги шаҳрвандӣ кашанд. Дар ин марҳилаи давлатдорӣ Президенти кишвар рисолати худро бо сари баланд дар назди таърих ва дар назди мардуми шарифи Тоҷикистон иҷро намуд. Дар матни Паёми навбатӣ калимаҳои «экстремизм ва терроризм» ҳамагӣ як маротиба истифода шудааст. Мо ба терроризму экстремизм қариб, ки ғолиб шудем. Аксари ҷавонони мо аллақай аз таҳдиду хатари ин зухуроти номатлуб огоҳӣ доранд.

Акнун марҳилаи сеюми давлатдорӣ фаро расид. Дар ин марҳила нисбат ба тақдирӣ ояндаи давлату миллат бетараф набудан, қонунҳоро риоя намудан, масъулияти баланди ватандорӣ ҳис кардан, ҳисси баланди худшиносӣ доштан, ба омода кардани мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи давру замон машғул шудан, ба рушди кишвар суръати тоза бахшидан масъалаҳои меҳварии Паёми навбатии Сарвари давлат

мебошанд. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28.12.2023 масъалаи рушди сармояи инсонӣ, ба забонамӯзию илмомӯзию касбомӯзӣ бештар ҷалб намудани ҷавонон, ба ин василаи боз ҳам тақвият бахшидани рушди иқтисодии кишвар, бештар намудани сатҳу сифати зиндагии мардум ва умуман баланд бардоштани маҷеи инсон дар ҳаёти ҷамъиятӣ масъалаи меҳварӣ интиҳоб гардида буд. Таҳлилгарону сиёсатшиносони ватанӣ чунин хусусияти Паёми навбатиро ба инobat гирифта, онро «Консепсияи нави рушди соҳибистиклолӣ» муаррифӣ намудаанд [2].

Хулоса

Ҳамин тариқ, Паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз ҷорабиниҳои муҳимми ҳаёти сиёсии кишвар ба шумор рафта, дар ташаккули раванди сиёсии ҷомеа нақши муҳим мебозад. Бо назардошти чунин хусусиятҳои ин ҷорабиниҳои сиёсӣ Паёмҳои солонаи Сарвари давлат дар низоми давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нақш ва маҷеи намоёнро ишғол мекунанд. Эродҳо, таҳлилҳо, мурочиатҳо ва ҳушдорҳои Сарвари давлат зимни ироаи Паём боиси ҳалли мушкилиҳои ҷомеа мегарданд. Дастуру супоришҳои Сарвари давлат дар рафти баргузориҳои ироаи Паём самти фаъолияти вакилон, аъзои ҳукумат ва хизматчиёни давлатиро барои солҳои оянда мушаххас мегардонанд. Гузашта аз ин, дар Паёмҳои солонаи Сарвари давлат афзалиятҳои миллӣ ва тасмимҳои саривақтӣ муаррифӣ гардида, ҳамчун масъалаҳои дорои аҳамияти стратегӣ ва кафили рушди ояндаи мамлакат ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳлилу баррасии нуктаҳои муҳимми Паёмҳои солонаи Сарвари давлат дар таҳкими рукнҳои давлатдорӣ аҳамияти басо муҳим дошта, барои таъмини суботи сиёсӣ, ба амал баровардани рушди марҳилаҳои баъдии соҳаҳои ҷамъиятӣ ва таъмини амнияти миллии Тоҷикистон нигаронида шудаанд. Зиёиён, равшанфикрон ва таҳлилгарон, ки шарҳу тавзеҳи нуктаҳои муҳимми Паёмҳои солонаи Сарвари давлати рисолати асосии онҳо ба шумор меравад, бо роҳи усулҳои гуногун ба таҳлилу омӯзиши матни Паём машғул мегарданд. Дар аксар маврид мушоҳида намудан мумкин аст, ки таҳлилҳои онҳо бо назардошти соҳаҳои ҳаёти ҷомеа анҷом мепазиранд. Агар дар баробари ин, матни Паём бо назардошти воҳидҳои мантиқӣ таҳлил гардад, фаҳму дарки нуктаҳои муҳимми он хеле осон ва нишонрас мегардад. Таҳлилу омӯзиши нуктаҳои муҳимтарини Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 бо назардошти воҳидҳои мантиқии матни Паём нишон дод, ки ҳамаи гуфторҳои Сарвари давлат дар ҷараёни баргузориҳои ироаи Паём нуктаҳои муҳим мебошанд. Зеро ҳамаи онҳоро шартан ба чунин воҳидҳои мантиқӣ тақсим намудан мумкин аст: 1) Дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли сипаригардида ва муқоисаи онҳо бо солҳои қаблӣ; 2) Ҳушдорҳои Сарвари давлат; 3) Эродҳои Сарвари давлат; 4) Изҳороти стратегии Сарвари давлат; 5) Дастуру супоришҳои Сарвари давлат; 6) Таҳлилҳои Сарвари давлат; 7) Мурочиатҳои Сарвари давлат; 8) Эълонҳои Сарвари давлат; 9) Изҳори миннатдорӣ баён намудани Сарвари давлат. Дар чунин шакл таҳлил намудани матни Паём имкон медиҳад, ки чи дар рафти баргузориҳои машғулиятҳои тарбиявӣ кураторӣ, ҷӣ дар семинарҳои илмию назариявӣ ва ҷӣ дар рафти таҳияи нақша-ҷорабиниҳои идоравӣ сохтори мантиқии матни Паём ва масъалагузориҳои Сарвари давлат ба таври дуруст шарҳу тавзеҳ дода шуда, дар рафти анҷом додани фаъолияти касбӣ ба инobat гирифта шаванд.

Адабиёт

1. Мухаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.К. Сиёсатшиносӣ. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – 416 с.

2. Мухаммад Абдурахмон: «Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ Консепсияи нави рушди соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад» [Захираи электронӣ].

–URL: <https://khovar.tj/2024/01/mu-ammad-abdura-mon-payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-ba-ma-lisi-ol-konsepsiyai-navi-rushdi-so-ibisti-lol-ba-isob-meravad/>

3. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/taxonomy/term/5/68> (санаи муроҷиат: 29.12.2023)

4. Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.01.2015 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://www.prezident.tj/node/8136> (санаи муроҷиат: 29.12.2023)

5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2016 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://www.prezident.tj/node/13739> (санаи муроҷиат: 30.12.2023)

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/16771> (санаи муроҷиат: 30.12.2023)

7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/19088> (санаи муроҷиат: 30.12.2023)

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Оли аз 26.12.2019 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/21975> (санаи муроҷиат: 30.12.2023)

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 21.12.2021 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/27417> (санаи муроҷиат: 30.12.2023)

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023 [Захираи электронӣ]. –URL: <http://president.tj/node/32191> (санаи муроҷиат: 29.12.2023)

11. Решетников С.В. Теория принятия политических решений: функциональный подход: пособие для студентов вузов / С.В. Решетников, Т.С. Решетникова. –Минск: ТетраСистемс, 2012. –240 с.

12. Саидова Ф.С. Политическая риторика и её особенности (опыт Таджикистана). – Душанбе, 2021. – 184 с.

МЕСТО И РОЛЬ ПОСЛАНИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

САФАРАЛИЗОДА ХУДЖАМУРОД КУДДУСИ,

кандидат политических наук, доцент, декан философского факультета

Таджикского национального университета.

734025, Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 988-12-73-83. E-mail: quddusov@mail.ru

ИСОЗОДА ТОДЖИДИН ИСО,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии

Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава

735140, Таджикистан, г.Бохтар, улица Айни, 67.

Тел.: (+992) 918-18-18-48. E-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Ежегодно Верховному Собранию Республики Таджикистан, работникам различных профессий и народу Таджикистана представляется очередное послание Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона. Очередное послание Главы государства состоялось 28 декабря 2023 года. Именно благодаря ежегодным посланиям Лидера нации Республика Таджикистан периодически выходит на очередные этапы развития. Потому что в своем послании Глава

государства, наряду с изложением достижений страны за прошедший год, также дает конкретные указания и поручения соответствующим государственным институтам по решению общественных проблем. Кроме того, Глава государства обратиться ко всем слоям общества и потребует от них высокого чувства патриотизма, национального самосознания и высокой профессиональной ответственности при выполнении своих работ. В своих посланиях глава государства анализирует внутреннюю и внешнюю ситуацию страны и предлагает стратегию дальнейшего развития страны. Стратегическое мышление и политическое мировоззрение позволяют Лидеру нации вывести будущее развитие страны на необходимый уровень. Учитывая эти и другие стратегические особенности Послания Главы государства, занявшего видное место в политическом процессе общества и новой государственной системы, можно с полной уверенностью сказать, что упорядоченное развитие жизненно важных отраслей страны и обеспечение стабильности и безопасности в стране зависит от реализации важнейших пунктов ежегодных посланий Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: Лидер нации, Послание Главы государства, Президент Республики Таджикистан, Эмомали Рахмон, достижения Таджикистана, поручения и распоряжения Главы государства, обращения Лидера нации, замечания Лидера нации, прогнозы и стратегия развития государства.

THE PLACE AND ROLE OF THE ADDRESS BY THE LEADER OF THE NATION IN THE SYSTEMS OF STATEHOOD OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SAFARALIZODA KHUJAMUROD QUDDUSI,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Dean of the
Faculty of Philosophy of the Tajik National University.

734025, Tajikistan, Dushnabe city, 17, Rudaki ave.

Phone: (+992) 988-12-73-83. E-mail: quddusov@mail.ru

ISOZODA TOJIDDIN ISO,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department
of Political Science of the Bokhtar State University named after Nosir Khusrav.

735140, Tajikistan, Bokhtar, 67, Aini str.

Phone: (+992) 918-18-18-48. E-mail: tojiddini-i.1984@mail.ru

Every year, the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, workers of various professions and the people of Tajikistan are presented with another message from the Leader of the Nation, respected Emomali Rahmon. The next message from the Head of State took place on December 28, 2023. It is thanks to the annual messages of the Leader of the Nation that the Republic of Tajikistan periodically reaches the next stages of development. Because in his message, the Head of State, along with outlining the country's achievements over the past year, also gives specific instructions and instructions to the relevant government institutions to solve public problems. In addition, the Head of State will appeal to all sectors of society and demand from them a high sense of patriotism, national identity and high professional responsibility when performing their work. In his messages, the head of state analyzes the internal and external situation of the country and proposes a strategy for the further development of the country. Strategic thinking and political outlook allow the Leader of the nation to bring the future development of the country to the required level. Taking into account these and other strategic features of the Message of the Head of State, which has occupied a prominent place in the political process of society and the new state system, we can say with complete confidence that the orderly development of the country's vital sectors and ensuring stability and security in the country depends on the implementation of the most important points of the Leader's annual messages the nation of the respected Emomali Rahmon.

Key words: Leader of the Nation, Message from the Head of State, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, achievements of Tajikistan, instructions and orders of the Head of State, addresses of the Leader of the Nation, remarks of the Leader of the Nation, forecasts and strategy for the development of the state.

УДК: 930 (575.3) (470)

**МАВҶЕИ ГЕОПОЛИТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИЁИ
МАРКАЗӢ**

МЕЪРОЧИДДИНИ НАСРИДИН,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 938-14-44-48. E-mail: muborak.a@mail.ru

НЕЪМАТОВ ИКРОМИДДИН,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 907-70-58-75. E-mail: i.nemat@mail.ru

Дар мақола воқеияти геополитикии Тоҷикистон, муносибати ин кишвар бо кишварҳои Осиеи Марказӣ, вазъияти инкишофи низоми нави олам, ҳамгириҳо, муносибатҳои мутақобила, омилҳои гуногуни сиёсати ҷаҳонӣ, ҳимояи манфиатҳои миллии геополитикӣ, таъмини амният дар риштаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дарки амиқи васеи масъалаҳо имкон медиҳад, то раванди ташаккули рушд ва сатҳи таҳдидҳо ба амнияти миллии Тоҷикистон дар давраҳои дуру наздики инкишофи ҷомеаи ҷаҳон муайян гарданд.

Калидвожаҳо: раванди геополитикӣ, қудратҳои ҷаҳонӣ, сиёсат, музофот, минтақа, манфиат, амният, экстремизм, терроризм, ҳудуд, тавозун, бӯҳрон, таҳаввулот, мубориза.

Муқаддима

Дар равандҳои геополитикӣ ва геостратегии минтақаи Осиеи Марказӣ Тоҷикистон мавқеи муҳим дошта, вобаста ба он дарёфт ва татбиқи механизми самараноки ташкили ҳамкориҳо муҳим мебошад. Дар ин доира ҳалли масъалаҳои дорои аҳамияти стратегӣ барои таъмини рушди кишвар, аз он ҷумла ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ ва инфрасохторӣ, амнияти озуқаворӣ ва рушди босуръати саноатӣ, таъмини амнияти сиёсии минтақавӣ, мубориза бо терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир зарури саривақтӣ мебошанд. Ҳадафҳои мазкур ҳамчун сиёсати афзалиятнок ҳам дар сиёсати дохилӣ ва ҳам дар сиёсати хориҷӣ амал карда, баҳри ташаккули доктринаи геополитикӣ, аз ҷумла интихоби шарикони стратегӣ дар минтақа муҳим мебошанд. Тоҷикистон дар Осиеи Марказӣ яке аз мавқеъҳои меҳвариро ишғол намуда, баҳри нигоҳ доштани мувозинати сиёсӣ ва геополитикӣ аҳамияти хос дорад. Ин омил на танҳо барои худ Тоҷикистон, балки барои дигар кишварҳои минтақа низ муҳим буда, амалан ноором гардидани вазъи сиёсӣ боиси ноамнии кишварҳои дигари минтақа ва ҷаҳон хоҳад шуд. Фаъолияти устувор ва тараққиёти босуръати кишварҳои Осиеи Марказӣ аз амнияти миллии вобастагӣ дорад. Зеро зуҳури баъзе равандҳои номатлуби замони муосир, ба мисли терроризми байналмилалӣ, ифротгароии динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, на танҳо ба амният ва суботи як кишвар ё минтақа, балки ба ҷаҳон таҳдид менамояд [6, с.72].

Вазъи геополитикӣ ва геоиқтисодии минтақаи Осиеи Марказӣ дар замони муосир

Дар шароити муосири байналхалқӣ бо афзоиши нуфузи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, болоравии нақши геополитикии минтақа ва масоили таъмини амният Осиеи Марказӣ бо 4 млн км ҳудуд ва 63 млн нафар аҳоли иқтисодӣ бузургро соҳиб аст. Дар айни ҳол Осиеи Марказӣ аз минтақаи музофотӣ ба минтақае табдил ёфта истодааст, ки дар он манфиатҳои давлатҳои абарқудрат бархӯрд менамоянд. Муборизаи манфиатҳои

давлатҳои абарқудрат дар минтақаи мазкур омили таъсиррасон ба суботи онҳо маҳсуб ёфта, ба соҳибхитӣ ва истиклолияти давлатҳои Осиёи Марказӣ таҳдид менамояд. Дар Осиёи Марказӣ раванди трансформатсияи манфиатҳои геополитикӣ амалӣ шуда истодааст. Вусъат ёфтани тавачҷуҳои кишварҳои дигар, бахусус абарқудратҳо ба минтақаи мазкур, моёи андеша буда, эҳтимолияти тағйирёбии мувозинати қувваҳо дар Осиёи Марказӣ дар пай дошта метавонад. Дар ин раванд осебпазирии давлатҳои миллӣ дар рӯ ба рӯи муборизаи манфиатҳои геополитикӣ баланд мешавад.

Федератсияи Россия, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико ва Ҷумҳурии Мардумии Чин нисбати Осиёи Марказӣ дар асоси принсипи минтақаи геополитикӣ меморандум, инчунин кӯшиш менамоянд, ки бо истифода аз захираҳои хориҷӣ ва дохилӣ мавқеи худро дар минтақа устувор намоянд ва барои ин роҳҳои ҳарбӣ ва мафкуравино истифода менамоянд [2, с.91]. Қариб ҳамаи давлатҳои зикргардида кӯшиши зиёдро барои нақл додани захираҳои энергетикӣ минтақаи нишон медиҳанд. Дар баробари ин, стратегияи мазкур мақсадҳои аниқ геополитикиро таъкиб менамояд. Осиёи Марказӣ танҳо дар шароити нигоҳдории субот ва тавозуни геополитикӣ метавонад рушд ёбад.

Кишварҳои Осиёи Марказӣ бо дарназардошти омилҳои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, таърихӣ, қавмӣ, этникӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ соҳиби хусусиятҳои хоси геополитикӣ мебошанд. Чунончи:

➤ аз назари ҷуғрофӣ дар маҳали гузаргоҳи Аврупо дар Ғарб ва Осиё дар Шарқ воқеъ буда, дар шимол бо Федератсияи Россия ва дар ҷануб бо ҷаҳони ислом ҳаммарз буда, аз мавқеи хуби стратегӣ бархӯрдоранд;

➤ минтақаест, ки дар хушкӣ ҷойгир буда, ба баҳрҳои роҳи бевосита надорад ва баҳри баромадан ба баҳр маҷбур аст, ки аз хоки ҳамсоягонаш истифода барад;

➤ дар Осиёи Марказӣ сарватҳои табиӣ, хусусан газ, нафт ва металлҳои нодир фаровон буда, минтақаи дорои шароити муносиби парвариш ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аст;

➤ Осиёи Марказӣ бо фарҳангу тамаддуни шарқу ғарб пайвандҳои дерина дорад. Осиёи Марказӣ бо хусусиятҳои ҷуғрофӣ худ қисмати муҳимми роҳи абрешимро фаро гирифта, дар мубодилаи фарҳангӣ ва иқтисодии Шарқу Ғарб саҳми бузург дорад. Тавассути минтақаи қомебиҳои илмию фарҳангии Шарқ ба Аврупо роҳ ёфта, дастовардҳои тамаддуни аврупоӣ дар Машриқзамин ривож пайдо намудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон маркази ядрои геополитикӣ ва геостратегии Осиёи Марказӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар маркази ядрои равандҳои геополитикӣ ва геостратегии Осиёи Марказӣ қарор дорад. Ибтидо аз 31-уми декабри соли 2002 Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Пешвои миллат консепсияи «Дарҳои қушода»-ро эълон намуда, бо тамоми кишварҳои дуру наздики хориҷӣ робитаҳои густурда дорад. Федератсияи Россия Тоҷикистонро ҳамчун шарикӣ стратегӣ эътироф намуда, ҳамкориҳои бисёрсамтӣ бо кишвари мо ба роҳ монда, тақвият дода истодааст, ки ҳамкориҳои амниятӣ яке аз онҳо мебошанд.

Тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масоили амниятӣ давлатҳои Осиёи Пешниҳод гардида, ҳамҷониба дастгирии худро меёбанд.

Самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистонро нисбат ба кишварҳои минтақаи ҷунун муайян намудан мумкин аст:

- даъват ба равоҷи дӯстона ва тавсеаи ҳамкориҳо;
- татбиқи чораҳои амалӣ дар самти густариши ҳамкориҳои минтақавӣ;

- муайян намудани мушкилоти асосии минтақавӣ, ки бе ҳалли онҳо пешрафти кишварҳои минтақа ғайриимкон аст;
- пайгирӣ аз сиёсати мутавозин дар баробари хатарҳои нави муосир;
- таъкиди зарурат ва инкишофи пайгириҳои равобити минтақавӣ;
- зарурати эҷоди созмону механизмҳои минтақавӣ баҳри таҳким ва густариши ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ;
- тарғиби сиёсати неқбинона, ҳусни ҳамсоҷӣ ва инсондӯстӣ дар равобити минтақавӣ;
- пешниҳоди роҳҳои ҳалли мушкилоти норасоии об дар минтақа;
- таъмини амнияти минтақавӣ ва масъалаи Афғонистон;
- зарурати талошҳои дастаҷамъона дар рафъи мушкилот ва таҳдидҳои муосир.

Яке аз бартариҳои калидии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин зарфияти бузурги гидроэнергетикӣ мебошад, ки татбиқи он пешрафти минбаъдаи рушди иқтисодии кишвар мебошад. Нерӯи барқ дар бозори дохилӣ талабот дорад, ки сол ба сол вазъи таъминот ба он беҳтар гашта истодааст. Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари содиркунандаи барқ имкон дорад дар паст намудани шиддати талабот ба он дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ таъсиррасон бошад. Зеро маълум аст, ки мушкилоти норасоии барқ монанди муҳим дар рушди саноати Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, Ҷумҳурии Ислонии Покистон ва Ҳиндустон мебошад. Ба тариқи дигар, таъминоти миқдори зиёди нерӯи барқ ба бахши ҷануби бозори умумии Осиёи Марказӣ шарт зарурӣ барои суботи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсии тамоми минтақа мебошад.

Масъалаи дигари муҳимме, ки бояд ҳарчи зудтар ба манфиати рушди муштарак ҳаллу фасл шавад, ин мушкили мавҷуд набудани ҳамдигарфаҳмии байни Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба вазъи ҳуқуқи сарҳади умумии онҳо мебошад. Аз ин рӯ, барои ҳалли ихтилофоти наздисарҳадии миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон бояд масъалаи музокираҳо ва таъмини самаранокии онҳо вусъат бахшида шавад. [1, с.75].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ҷавон, ки роҳи бунёди иқтисоди бозоргонӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро интихоб намудааст, таъсири равандҳои геополитикиро дар худ ҳис намуда истодааст. Бархӯрди манфиатҳои геополитикӣ ва иқтисодии Федератсияи Россия, Штатҳои Муттаҳидаи Амрико, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҳиндустон, давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ва Чопон дар Осиёи Марказӣ ва талоши ҳар кадоми онҳо барои васеъ ва қавӣ гардонидани таъсири нуфузи худ омили огоҳкунанда барои кишварҳои минтақа маҳсуб меёбад. Дар айни замон мақсади асосии ин давлатҳо таҳти назорат гирифтани худуди Аврусиё, инчунин захираҳо ва алоқаҳои нақлиётӣ минтақа ба ҳисоб меравад.

Муносибати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар марҳилаи муосир тамоюли пешравиро касб намудааст. Самтҳои нави ҳамкорӣ ба вучуд омадаанд, ки баҳри боз ҳам наздик шудани ин давлатҳо амалӣ шуда истодааст. Як қатор шартномаҳо ва созишномаҳои нав ба имзо расида, робитаҳо дар доираи ҳамкориҳои байни ҳукуматҳо, парлумонҳо ва минтақаҳои ду кишвар қавӣ гашта истодаанд. Тадбирҳои амалгашта ба фоидаи ҳарду кишвар буда, манфиатҳои умумии геополитикӣ онҳоро ифода менамоянд. [3, с.74]. Дар айни ҳол асоси ҳуқуқи муносибатҳои дутарафаи ин давлатҳоро 175 шартнома ва созишномаҳо ташкил медиҳанд, ки онҳо робитаҳои дӯстона ва ҳамшарикӣ байнидавлатиро тақвият бахшида, қариб тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз он ҷумла иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, гуманитарӣ, ҳарбӣ ва амниятиро фаро мегиранд. Умумияти мақсаду ҳадафҳо дар шароити муосири геополитикии ҷаҳон водор месозад, ки сатҳу сифати ҳамкориҳо доимо бознигарӣ карда

шуда, механизмҳои наву самарабахш ба кор андохта шаванд. Айни ҳол нақши Россия дар як қатор масъалаҳои муҳимми амниятӣ, аз он ҷумла ҳамкорӣ дар ҳифзи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои ҳамсарҳад ҳангоми расман ҳамчун сарҳади берунаи давлатҳои ИДМ эътироф шудани он ва иштироки фаъоли Россия дар ҳайати нерӯҳои сулҳҷуёнаи дастаҷамъӣ боиси тазаккур мебошад. Ҳамзамон бо ин, ибрази омодагии Федератсияи Россия чиҳати мусоидат барои ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ низ худ гувоҳи манфиатдор будани он баҳри таҳкими ҳамдигарфаҳмӣ ва субот дар Осиёи Марказӣ мебошад.

Штатҳои Муттаҳидаи Амрико (минбаъд ШМА) яке аз нерӯҳои дигари геополитикӣ дар минтақа маҳсуб меёбад. Аввалин муносибати ин кишвар бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман минтақаи Осиёи Марказӣ бо роҳи фиристодани ёрии башардӯстона бо воситаи ташкилотҳои байналмилалӣ ва фиристодани қавонун барои таҳсил ба ШМА оғоз ёфта буд. Пас аз амалҳои террористии 11 сентябри соли 2001 дар Нью-Йорк амалиёти зиддитеррористии ШМА дар Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон оғоз ёфт ва стратегияи хоричии ШМА нисбати Осиёи Марказӣ тағйир ёфт. Оқиста-оқиста бо истифода аз амалиётҳои ҳарбӣ ШМА мавҷудияти ҳарбии худро дар Осиёи Марказӣ устувортар гардонид. Ин маънои онро дошт, ки ШМА баҳри ба вучуд омадани давлатҳои абарқудрат, ки метавонанд таъсири онро дар минтақа суст намоянд, роҳ надиҳад. Ба сифати чунин давлатҳо метавонистанд Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҳиндустон баромад намоянд [8, с. 253].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қатори он давлатҳои дохил мешавад, ки муносибати худро бо ШМА дар асоси ҳамкорӣҳои мутақобила ба роҳ мондааст. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло қайд кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати хоричии кушоду конструктивиро гузаронида истодааст, ки он барои устувор гардонидани муносибатҳои дӯстона бо давлатҳои хоричӣ дур ва наздик равона шудааст. Мавқеи ШМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври ҷиддӣ устувор гашт, зеро ҷумҳурӣ ба шарикӣ тағйирнопазир оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи бехатарии Афғонистон табдил ёфт. Муносибатҳои ду кишвар дар соҳаҳои сиёсат, иқтисодиёт, фарҳангу гуманитарӣ ва ғайраҳо рушд ёфтанд. Барои таъсис додани ҷомеаи демократӣ ва иқтисоди рушдёфта ШМА ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии ҳаматарафара пешниҳод намуд.

Яке аз давлатҳои абарқудрате, ки ба таносуби қувваҳои геополитикӣ дар минтақа таъсир мерасонад Ҷумҳурии Мардумии Чин ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии Мардумии Чин бо давлатҳои Осиёи Марказӣ муносибати дӯстонаро нигоҳ медорад. Ҷумҳурии Мардумии Чин дар сиёсати хоричии Тоҷикистон ҷойи муҳимро ишғол менамояд. Дар аввал, сиёсати Ҷумҳурии Мардумии Чин ба мустақкам намудани сарҳадҳои ғарбии худ равона шуда буд. Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай алоқаи худро бо панҷ давлати Осиёи Марказӣ мустақкам намуд ва тамоми масъалаҳоро вобаста ба минтақаҳои баҳсноки сарҳадӣ бо давлатҳои ҳамсоияи Осиёи Марказӣ ҳал намуд ва алоқаи тичоратиро ба роҳ монда, ҳаҷми сармояро зиёд намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин муносибати нисбатан устуворро доро мебошад. Дар муддати кӯтоҳи таърихӣ ин давлатҳо натиҷаҳои назаррасро ба даст оварданд. То имрӯз манбаи шартномавӣ-ҳуқуқии ҳар ду давлат қариб 150 санадҳои дутарафара ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Мардумии Чин ба қатори се шарикони пешсафи тичорати хоричӣ дохил мешавад. Аз ҳисоби ҷалби сармоя бошад, ҳамчун сармоягузори бузург ба ҳисоб меравад. Новобаста аз таъсири манфии бухрони молиявии ҷаҳонӣ зиёдгардии муомилоти тичоратӣ байни ин ду кишвар ба

назар мерасад. Дар панҷ соли охир муносибати тичоратӣ байни ин давлатҳо 15 маротиба зиёд шудааст.

Ба ҳамаи тамоюлҳои зикргардида нигоҳ накарда, вазъи муосири геополитикӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ тақозо менамояд, ки кишварҳои дар он ҷойгирбуда, умумияти манфиатҳои худро дарк намуда, дар мавқеъгириҳои худ ба масъалаи мазкур бартарият диҳанд. Зеро, амалияи муосир нишон дода истодааст, ки зиёд шудани таваччуҳи абаркудратҳо ба минтақаи мазкур дар вазъияти дигаргуншавии таносуби қувваҳо дар ҷаҳон ва трансформатсияи низоми мавҷудаи ҷаҳонӣ метавонад пайомадҳои нохуш дошта бошад. Дар чунин шароит танҳо дарки умумияти манфиатҳои минтақавӣ, бартарият додан ба амният ва суботи минтақа, инчунин ҳамгиройии зичи минтақавӣ метавонанд омили муҳим дар роҳи таъмини суботи минбаъда дар Осиёи Марказӣ бошад.

Хулоса

Равандҳои геополитикии ҷаҳони муосир нишон медиҳанд, ки минтақаи Осиёи Марказӣ ба як маркази геополитикӣ ва геостратегӣ табдил ёфта истодааст ва давлатҳои минтақа зери ҳадафҳои абаркудратҳо қарор доранд. Қудратҳои манфиатдор баҳсҳои ҳассоси марзии миёни кишварҳои минтақаро тақвият дода, бо ин роҳ меҳоянд вазъи сиёсиро ноустувор ва барои низоъҳои дохили минтақа замина омода намоянд. Ҳар яке аз абаркудратҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ барномаҳои мушаххаси стратегияи дарозмуддати худро барои тасарруфи Осиёи Марказӣ тарҳрезӣ кардааст. Вале, дар умум маълум нест, ки рушд ва амнияти минтақаро дар назар доранд ё не. Густариши ин омилҳо маҳдуд ба марзҳои ин ё он минтақаи ҷудоғона набуда, фарогири тамоми минтақаҳо ва ҳатто кишварҳои мутараққӣ низ мебошад.

Адабиёт

1. Меъроҷиддини Н. Хатарҳои муосири амнияти кишварҳои Осиёи Марказӣ. [Матн] / Н. Меъроҷиддин. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. - №3/5, ISSN 2074-1847. С.72-76.
2. Меъроҷиддини Н. Нақши Созмони Ҳамкорию Шанхай дар ҳалли масъалаҳои минтақавӣ. [Матн] / Н. Меъроҷиддин. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №10, ISSN 2074-1847. С. 89-95.
3. Меъроҷиддини Н. Дурнамои рушди ҳамкориҳои ҳарбӣ-сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия дар чорҷӯбаи сохторҳои минтақавӣ. [Матн] / Н. Меъроҷиддин. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - №8, ISSN 2074-1847. С. 72-76.
4. Гушер А. Аналитические общения доклад и статья [Текст] / А. Гушер. – Москва, 2017. - 347 с.
5. Василенко И.А. Геополитика современного мира: учебное пособие [Текст] / И.А. Василенко. – М., 2010. - 317 с.
6. Желтов В.В., Желтов М.В. Геополитика: история и теория: Учебное пособие [Текст] / В.В. Желтов, М.В. Желтов. - М.: Вузовский учебник, 2009. - 464 с.
7. Зокиров Г.Н. Геополитика. Китоби дарсӣ [Матн] / Г.Н.Зокиров. – Душанбе, 2009. -324 с
8. Исаев, Б. А. Геополитика и геостратегия: учебник для вузов [Текст] / Б. А. Исаев. — 3-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 464 с.
9. Кефели И.Ф. Геополитика Евразии. [Текст] / - СПб.: ИД «Петрополис», 2009. - 326 с.

10. Шубин, С.И. Геополитика: учебное пособие [Текст] / О.А. Воловик; С.И. Шубин. — Архангельск: Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2017. — 176 с.

11. Ятимов С. Илм ва амният [Матн] / С.Ятимов. – Душанбе “Ганҷ”, 2019. – 191 с.

12. Ятимов С. Иммануил Кант ва ташаккули субъекти сиёсӣ ва амнияти миллӣ. [Матн] / С.Ятимов. - Душанбе, “Ганҷ”, 2019. – 184 с.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МЕЪРОДЖИДДИНИ НАСРИДИН,

кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Саид Носир 33.

Тел.: (+992) 938-14-44-48. E-mail: muborak.a@mail.ru

НЕЪМАТОВ ИКРОМИДИН,

кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и международных отношений Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 907-70-58-75. E-mail: i.nemat@mail.ru

В статье рассматриваются геополитические реалии Таджикистана, отношения страны с Центральной Азией, состояние развития нового мирового порядка, интеграция, взаимоотношения, различные факторы мировой политики, защита национальных и геополитических интересов, безопасность в различных сферах общественной жизни. Глубокое и широкое понимание вопросов позволит изучить процесс становления и развития, а также уровень угроз национальной безопасности Таджикистана в длительный и короткий периоды развития мирового сообщества.

Ключевые слова: геополитический процесс, геополитические интересы, мировые державы, глобализация, экономическое сотрудничество, интеграция, отношения, мировое сообщество, политика, экономика, провинции, регион, интересы, безопасность, интеграция, баланс сил, экстремизм, терроризм, границы, баланс безопасности, эволюция, борьба, обмен, противостояние.

GEOPOLITICAL SITUATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CENTRAL ASIA

MERODZHIDDINI NASRIDIN,

candidate of historical sciences, Associate Professor of Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 938-14-44-48. E-mail: muborak.a@mail.ru

NEMATOV IKROMIDIN,

Associate Professor of the Department of Diplomacy and International Relations of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 907-70-58-75. E-mail: i.nemat@mail.ru

The article examines the geopolitical realities of Tajikistan, the country's relations with Central Asia, the state of development of a new world order, integration, relationships, various factors of world politics, protection of national and geopolitical interests, security in various spheres of public life. A deep and broad understanding of the issues will allow studying the process of formation and development, as well as the level of threats to Tajikistan's national security in the long and short periods of development of the world community.

Keywords: *geopolitical process, geopolitical interests, world powers, globalization, economic cooperation, integration, relations, world community, politics, economy, provinces, region, interests, security, integration, balance of power, extremism, terrorism, borders, balance, security, evolution, struggle, exchange, confrontation.*

УДК: 327

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ
ЕЖЕГОДНЫХ ПОСЛАНИЙ ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН, УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА (2019-2023 ГГ.)**

НАИМИ ИСМОИЛ НУРУЛЛО,

кандидат политических наук, старший преподаватель
кафедры дипломатии и международных отношений

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 900-77-29-94. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

В представленной статье проведен сравнительный анализ внешнеполитических аспектов ежегодных Посланий Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, за период с 2019 по 2023 годы. Исследование фокусируется на изменениях и эволюции внешнеполитических приоритетов, выявляя ключевые темы, такие как укрепление мирового признания Республики Таджикистан, развитие взаимоотношений со стратегическими и традиционными партнерами, участие в международных мероприятиях, борьба с глобальными вызовами и инициативы в гуманитарной и экологической сферах. В ходе анализа выявлены основные тенденции и достижения Таджикистана в сфере внешних отношений, а также подчеркнута роль страны в обеспечении стабильности и безопасности в регионе и мире. Также в статье подчеркивается важность института Посланий Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, где отмечается, что данный институт становится ключевым механизмом коммуникации, предоставляя детальный обзор внутренней и внешней политики между Правительством и населением страны. Таким образом, полученные результаты могут предоставить важные знания о динамике внешнеполитического курса Таджикистана за указанный период времени.

Ключевые слова: *Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, Республика Таджикистан, Послания, внешняя политика, международные отношения, безопасность, водные ресурсы, сохранение ледников, инициативы, внешнеполитические приоритеты, внешнеполитическая стратегия, традиционные партнеры, стратегические партнеры.*

Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, воплощает в себе историческую значимость не только для таджикского народа, но и для всего человечества. Его мудрое руководство характеризуется стабильностью и сосредоточенностью на социально-экономическом развитии и обеспечении национальной безопасности Республики Таджикистан.

Благодаря мудрому руководству уважаемого Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, наша страна последовательно и с убедительной надежностью следует путем развития и модернизации.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, всегда демонстрировал и продолжает демонстрировать высокую преданность национальным интересам и подчеркивает важность сотрудничества с другими странами с целью обеспечения устойчивого развития и процветания не только Таджикистана, но и всего мирового сообщества. В этой связи важно подчеркнуть, что Послания Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, давно уже превратились в установившийся институт, где Лидер нации делится с народными

избранниками и, соответственно, с народом о достижениях страны за прошедший год, формулирует выводы и ставит конкретные задачи на будущее.

Следует также отметить, что «Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»» это обращение Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона к обеим палатам Маджлиси Оли Республики Таджикистан - Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон. Нужно отметить, что в Конституции Республики Таджикистан, установлено, что Президент Республики Таджикистан на совместном заседании, обращается к обеим палатам Маджлиси Оли Республики Таджикистан - Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон, где «определяет основные направления внутренней и внешней политики республики» (статья 55, пункт 7). Данные «Послания» не имеют силу закона, они носят характер установочных документов. «Послания» в первую очередь являются правовым документом, в котором определяются и указываются ключевые направления развития экономическо-финансовой, политико-идеологической и внешнеполитической основ страны в целом. Несмотря на то, что Послания Президента адресуются высшим законодательным органам, основная ответственность за их выполнение ложится на Правительство страны. Такая динамика обусловлена тем, что основные направления внутренней и внешней политики, определенные Президентом, реализуются в основном через деятельность Правительства и подведомственных ему органов управления. Содержание и структуры ежегодных Посланий определяются Президентом исходя из актуальности задач текущего периода, политической ситуации в стране и в мире, и стратегического видения будущего.

Структура Послания Президента Республики Таджикистан от 2023 года включает в себя разнообразные аспекты, охватывающие все сферы жизнедеятельности страны. Разберем основные элементы этой структуры:

а) Экономическо-финансовое положение страны. В этом разделе рассматриваются ключевые показатели экономического развития страны, включая ВВП, инфляцию, бюджет и другие важные финансовые аспекты. Также в рамках данного раздела рассматриваются вопросы, связанные с налогообложением и инвестиционной политикой страны.

б) Промышленно-инновационное развитие. Обозначение стратегий и планов в области промышленной и инновационной политики, включая поддержку и производства новых технологий.

в) Транспортно-логистическое развитие. Основное внимание уделяется развитию транспортной инфраструктуры, включая создание современных дорожных сетей, соответствующих высоким стандартам.

г) Сельскохозяйственный сектор. Рассмотрение вопросов сельского хозяйства, включая положение сельскохозяйственных предприятий, поддержку фермеров и продовольственную безопасность.

д) Туризм и охрана историко-культурного наследия. Развитие туризма как ключевой отрасли, включая меры по привлечению иностранных туристов и инвесторов, а также охрана историко-культурного наследия страны.

е) Образование и наука. Анализ сферы образования и науки, предпринимаемые шаги для улучшения качества образования и научных исследований. Государство придает высший приоритет развитию образовательной сферы, осуществляя широкомасштабные и системные изменения.

ё) Трудоустройство и занятость населения. Обсуждение вопросов, связанных с созданием рабочих мест, повышением уровня занятости и поддержкой трудовых ресурсов.

ж) здравоохранение и социальная защита. Предоставление данных о состоянии здравоохранения, социальной защите и программе поддержки населения, включая ежегодные инициативы по увеличению зарплат, пенсий, стипендий и других социальных выплат.

з) Гендерные вопросы. Рассматривается вопрос о повышении статуса женщин в обществе и создании для них оптимальных условий для деятельности.

и) Законотворческая деятельность. Совершенствование механизмов законотворческой деятельности.

й) Безопасность. Анализ вопросов национальной и международной безопасности, включая меры по обеспечению стабильности.

к) Международные отношения и внешняя политика. Оценка мировой внешнеполитической обстановки, рассмотрение изменений в приоритетах и стратегических направлениях внешней политики Таджикистана.

л) Заключение. Подведение итогов, формулирование ключевых приоритетов и планов на будущее.

Таким образом, необходимо отметить, что наш сравнительный анализ базируется на Посланиях Президента Республики Таджикистан за период 2019-2023 годов. И внимание уделяется только внешнеполитическому компоненту, занимающему предпоследнее место (*Международные отношения и внешняя политика*) в структуре Послания Президента Республики Таджикистан.

Анализ последних пяти лет ежегодных Посланий Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона, позволяет отслеживать эволюцию и динамику внешнеполитической стратегии Таджикистана. Также она раскрывает изменения в приоритетах и стратегических направлениях внешней политики нашей страны. Этот процесс эволюции включает в себя углубление дипломатических связей, акцент на региональном сотрудничестве, а также адаптацию к новым вызовам и изменениям на мировой арене. Сравнительный анализ Посланий Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, за последние пять лет, также позволяет выявить усилия страны в решении глобальных проблем, таких как изменение климата, обеспечение международной безопасности, и поддержка устойчивого развития. Такой анализ не только подчеркивает динамику международных отношений Таджикистана, но также обеспечивает понимание того, как страна адаптируется к меняющимся условиям в мире, отстаивая свои национальные интересы и способствуя укреплению своего места в мировом сообществе.

Итак, начнем с того, что с 2019 по 2023 год в мире произошло ряд событий, оказавших значительное воздействие на глобальное развитие, такие как глобальная пандемия COVID-19 (2020), захват власти талибами в Афганистане (2021), российско-украинский конфликт (2022), эскалация палестинско-израильского кризиса (2023), а также проблемы, связанные с изменением климата и др. Очевидно, что эти события серьезно воздействуют на глобальную динамику и, следовательно, требуют от нашей страны повышенной бдительности. В этой связи руководство страны в лице Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, продемонстрировало высокий уровень понимания мировой политической обстановки, а также стратегическую проницательность, предвидя и адекватно реагируя на эти вызовы.

Всеобщее признано, что Послания Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, играют ключевую роль в координации внешнеполитических усилий нашей страны. Каждое Послание представляет собой детальный анализ и оценку международной обстановки. В зависимости от динамики мировых политических процессов, структура и суть Послания, особенно его раздел, посвященный внешней политике, подвергаются изменениям, что является отражением нашей реакции на текущие события.

В связи с вышеупомянутыми изменениями в современных международных отношениях, хотелось бы подчеркнуть смысловую насыщенность раздела, посвященного внешнеполитическим вопросам, в каждом из последних пяти Посланий. В 2019 году внешнеполитическому вопросу было уделено 545 слова, в 2020 году - 492 слов, в 2021 году - 855 слова, в 2022 году - 406 слова, а в 2023 году - 343 слова. Такой динамизм демонстрирует адаптацию реакции на международные события и эволюцию приоритетов внешней политики в зависимости от глобальной обстановки. Также данная тенденция подчеркивает гибкость и умение страны эффективно реагировать на вызовы международной арены, подстраивая свой внешнеполитический курс под изменяющиеся обстоятельства.

Проведенный контент-анализ последних пяти Посланий Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, демонстрирует, что в рассматриваемых текстах встречается «43» упоминания слова - «Таджикистан», «34» упоминания терминов связанных с «сотрудничеством», «18» упоминаний - «безопасность/и», «23» упоминания - «Афганистана», «14» упоминаний - «ООН», «5» упоминаний - «СНГ», «4» упоминания - «ШОС», «2» упоминания - «ОБСЕ», «2» упоминания - «Российской Федерации», «2» упоминания - «Китайской Народной Республики», «2» упоминания - «США», «2» упоминания - «ЕС», «13» упоминаний - «вода/ы», «10» упоминаний - «ледник/ов», «7» упоминаний - «климата». Анализ позволяет выделить основные направления внешнеполитического взаимодействия и стратегических интересов Республики Таджикистан. Анализ показывает фокус на региональном сотрудничестве, особенно в контексте обеспечения безопасности, влияния на ситуацию в Афганистане и взаимодействии с ключевыми международными партнерами, такими как ООН, Россия, Китай, США и ЕС. Также отражается внимание к экологическим вопросам, таким как водные ресурсы, сохранение ледников и изменения климата.

Анализ внешнеполитического компонента последних пяти Посланий Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона, подчеркивает устойчивое укрепление мирового признания Республики Таджикистан и активное налаживание дипломатических отношений. В текстах Послания от 2020 и 2021 годов фокус был на количественных показателях - количестве стран, с которыми установлены дипломатические отношения – 178 и 180 стран соответственно. В 2022 и 2023 годах, наряду с подтверждением этого вида признания, внимание уделяется их укреплению с ключевыми «стратегическими» и «традиционными» партнерами, такими как Россия, Китай, США и Европейский союз.

Также важно отметить, что во всех Посланиях четко выражен основополагающий принцип внешней политики Таджикистана - «политика открытых дверей». Этот принцип, объявленный в выступлениях Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, подчеркивает стремление страны к укреплению международного сотрудничества, диалогу и открытому взаимодействию с другими государствами. «Политика открытых дверей» призвана поддерживать партнерство и дружбу, а также способствовать развитию

взаимовыгодных отношений в различных областях, таких как политика, экономика, культура и образование и т.д. Таджикистан стремится создать благоприятные условия для сотрудничества и обмена опытом, с учетом изменяющихся глобальных вызовов и перемен в мировой политике.

Взаимодействие с международными организациями остается одним из приоритетов внешней политики Таджикистана. Отмечается участие страны в деятельности ООН, ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, ОЭС и ОИС, что свидетельствует о стремлении страны к широкому международному сотрудничеству, охватывающему различные аспекты, от безопасности до экономики и гуманитарных вопросов.

Акцент на региональном сотрудничестве и обеспечении безопасности в регионе подчеркивается во всех текстах. Особое внимание уделяется соседнему Афганистану, который рассматривается как ключевой фактор для региональной стабильности. Также анализ эволюции геополитической обстановки, охватывающий проблемы терроризма, экстремизма, незаконного оборота наркотиков и миграции, подчеркивает реакцию нашей страны на эти вызовы. Текст «внешнеполитического компонента» Послания Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона от 2021 года, состоящий из 855 слов, из которых 563 были посвящены афганскому вопросу, отражает стремление к углублению сотрудничества в Центральной Азии на основе принципов взаимного уважения, дружбы и добрососедства. В Послании акцентируется активная гуманитарная поддержка Афганистана в условиях сложного политического кризиса, выражая готовность предоставить логистическую помощь. Подчеркивается исторический опыт внешнего вмешательства и призывается к невмешательству во внутренние дела соседей. Также подчеркивается важность создания инклюзивного правительства в Афганистане, с признанием, что будущее страны должно определяться волей ее народа. В тексте также акцентируется влияние ситуации в Афганистане на региональную безопасность, подчеркивая готовность Таджикистана участвовать в решении глобальных проблем. В контексте зависимости от ситуации в Афганистане отмечается стратегическая значимость стабильности в этой стране для Таджикистана.

В тексте 2023 года появляется новый аспект - акцент на «мировых мероприятиях» и «глобальных проблемах». Под «мероприятиями» подразумеваются проведение международных саммитов и конференций, как в Таджикистане, так и на других площадках, где Таджикистан выступает в качестве организатора.

Важно подчеркнуть, что с 22 по 24 марта 2023 года в городе Нью-Йорке на площадке Организации Объединенных Наций под председательством Республики Таджикистана и её Лидера, Президента страны, уважаемого Эмомали Рахмона, успешно прошла «Конференция по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода достижения целей Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития», 2018–2028 годы». Это мероприятие получило высокую оценку по всему миру и вызвало положительные отклики со стороны стран-членов ООН. Также надо отметить, и то что 2 февраля 2022 года в Министерстве иностранных дел с участием глав дипломатических миссий, международных организаций, международных финансовых институтов и прессы состоялся брифинг, посвященный Второй Международной конференции высокого уровня по Международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 г.» под названием «Стимулирование действий и партнерства в области водных ресурсов на местном, национальном, региональном и глобальном уровнях» (Душанбе, 6-9 июня 2022 г.) [2, С.7].

В этой связи надо добавить, что Республика Таджикистан подчеркивает свою роль в решении глобальных вызовов, таких как *«обострение геополитической и военной ситуации, угрозы безопасности, финансово-экономические кризисы, а также проблемы, связанные с изменением климата, нехваткой продовольствия и питьевой воды в мире и регионе»* [5]. Это указывает на стремление страны выходить за пределы региональных задач и активно участвовать в решении мировых проблем.

В тексте Посланий от 2023 года наши приоритеты поставлены следующим образом: отношения со странами ЦА (1), СНГ (2), а также с другими традиционными партнерами из регионов Азии (3), Европы (4) и Америки (5). Такая структура приоритетов может быть охарактеризована с учетом географического аспекта вопроса. Важно отметить, что в текстах Посланий от 2022 и 2019 годов также не перечислялись конкретные страны.

В 2020 году были названы конкретные страны, в частности отмечалось, что *«Как всегда во главе приоритетов внешней политики Таджикистана остаются вопросы укрепления и развития многопланового сотрудничества со стратегическими партнерами и партнерами по развитию – Российской Федерацией, Китайской Народной Республикой, Соединёнными Штатами Америки, а также с Европейским союзом»* [7], а в 2021 году, было отмечено, следующее: *«В своей внешней политике мы всегда придаем особое значение дальнейшему развитию отношений со странами Содружества Независимых Государств, стратегическими партнерами – Российской Федерацией, Китаем и другими своими партнерами, такими как Европейский Союз, Соединенные Штаты Америки, страны Азии, Среднего Востока и государствами других регионов планеты»* [8].

В Послании 2023 года отмечено *«...мы активно расширяем сферу нашего сотрудничества со странами исламского мира»* [5]. Этот момент становится важным, учитывая, что последний раз термин «страны исламского мира» был использован в тексте Послания от 2020 года. Такое обращение подчеркивает важность долгосрочных стратегических взаимосвязей с этими странами и может свидетельствовать о намерении углублять сотрудничество в будущем. Также было отмечено, что *«Таджикистан весьма обеспокоен нынешними процессами в Афганистане и на Ближнем Востоке, особенно в Палестине. Мы рассматриваем создание независимого Палестинского государства на основе резолюций, принятых Организацией Объединенных Наций и границ 1967 года, как единственно возможный путь обеспечения прочного мира и стабильности в этом регионе»* [5]. Данное высказывание подчеркивает глубокую озабоченность Таджикистана текущей ситуацией на Ближнем Востоке, особенно в Палестине, и подчеркивает приверженность урегулированию конфликтов в этом регионе в соответствии с международными резолюциями.

Еще одним важным моментом из Посланий 2023 года является пересмотр приоритетов Таджикистана в отношениях с ведущими международными структурами, в частности, в пользу Организации исламского сотрудничества. В отличие от 2022 года, где отмечалось, что *«Таджикистан, как активный член, будет продолжать сотрудничество с международными партнёрами в рамках ООН, СНГ, ШОС, ОДКБ, ОБСЕ, ОЭС, ОИС и других многосторонних структур»* [6], текущая приоритетность выглядит так: *«ООН, СНГ, ШОС, ОИС, ОЭС, ОДКБ, ОБСЕ и т.д.»*[5]. Таким образом, после СНГ и ШОС, особое внимание уделяется Организации исламского сотрудничества, что подчеркивает интенсивность взаимоотношений с этой структурой. На наш взгляд, усиление взаимодействия с Организацией исламского сотрудничества, вероятно, представляет собой стратегическую попытку расширить влияние

Таджикистана в исламском мире, а также подчеркнуть его роль как активного участника мирового сообщества с широким спектром международных партнеров.

Таким образом, анализ текстов за последние пять лет подчеркивает постепенное усиление роли Таджикистана в мировой политике, сохранение приоритетов внешней политики, внимание к региональной стабильности и оказывание гуманитарной помощи, а также стремление к активному участию в решении глобальных проблем. Это свидетельствует о сбалансированном и гибком подходе страны к динамично меняющейся мировой обстановке.

Заключение

Ключевые наблюдения по текстам Посланий Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» за последние пять лет (2019-2023 годы) включают следующие аспекты:

1. Все пять текстов подчеркивают стремление Таджикистана к укреплению своей роли и признанию на международной арене.

2. Особое внимание уделяется организации и проведению международных мероприятий. Республика Таджикистан активно привлекает внимание мирового сообщества к решению глобальных водных проблем, придавая особое значение сотрудничеству в области «водной дипломатии». За последние годы Таджикистан успешно реализовал и продолжает реализацию четырех масштабных международных водных инициатив, в том числе участие в различных международных «водных» мероприятиях, таких как: Международный форум по пресной воде (29 августа - 1 сентября 2003 г.); Международная конференция по региональному сотрудничеству в бассейнах трансграничных рек (30 мая - 1 июня 2005 г.); Международная конференция по сокращению стихийных бедствий, связанных с водой (27-29 июня 2008 г.); Международная конференция высокого уровня по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода выполнения Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015 гг. (8-10 июня 2010 г.); Подготовительная конференция «На пути к Конференции ООН по устойчивому развитию (Рио+20): вопросы сотрудничества по водным ресурсам» (19-20 октября 2011 г.); Международная конференция высокого уровня по водному сотрудничеству (27-29 августа 2013 г.); Международная конференция высокого уровня по реализации Международного десятилетия действий «Вода для жизни», 2005-2015 гг. (9-11 июня 2015 г.). Международная конференция высокого уровня по Международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития», 2018-2028 (20-22 июня 2018) [2, С.7].

Особо следует выделить проведение Второй Международной конференции высокого уровня по Международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 гг.» в июне 2022 года в Душанбе, а также Конференции Организации Объединенных Наций по среднесрочному всеобъемлющему обзору хода выполнения целей этого десятилетия в марте 2023 года в Нью-Йорке. Эти события были важными шагами в направлении стимулирования мировых действий и партнерств в области водных ресурсов на всех уровнях – от местного до глобального. Они получили признание Генассамблеей ООН, что подчеркивает их ключевую роль в подготовке к Конференции ООН по среднесрочному всеобъемлющему обзору выполнения задач Международного десятилетия действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы».

3. *Внешиеполитическую стратегию Республики Таджикистана составляет политики «открытых дверей», что свидетельствует о готовности страны к широкому и взаимовыгодному взаимодействию со всеми странами мира.*

4. *Исходя из текстов Посланий, можно выделить внешнеполитические приоритеты Таджикистана, включающие:*

- Укрепление отношений со странами Центральной Азии.
- Развитие сотрудничества с странами Содружества Независимых Государств (СНГ).
- Взаимодействие с традиционными партнерами из регионов Азии.
- Расширение сотрудничества с партнерами из региона Европы.
- Углубление отношений с партнерами из региона Америки.

5. *Постоянное внимание уделяется стратегическим партнерам, таким как Россия, Китай, США и Европейский союз. Это свидетельствует о стремлении развивать сотрудничество с ключевыми мировыми игроками.*

6. *В текстах Посланий выделяется возрастающая роль Таджикистана в гуманитарной сфере, включая предоставление гуманитарной помощи Афганистану и другим странам, а также активное участие в инициативах по управлению водными ресурсами, что отражает стремление к активному участию в решении глобальных проблем. И стоит отметить, что в данном аспекте Таджикистан достиг солидных и значительных успехов.*

7. *Подчеркивается важная роль Таджикистана в обеспечении стабильности и безопасности в регионе, особенно в контексте противостояния современным вызовам и угрозам, а также решения проблем, связанных с водопользованием и изменением климата.*

8. *Таджикистан в последние годы активно укрепляет свою роль на мировой арене через разностороннее сотрудничество, поддержку соседей и важные инициативы. Страна стремится быть активным участником глобальных процессов, уделяя внимание ключевым проблемам мира и безопасности.*

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999 г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016 г.). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya> (дата обращения: 10.01.2024)

2. Наими И.Н., Абдурахмонова Н.Т. Институциональные механизмы «инициативной дипломатии»: особенности, проблемы и перспективы / И.Н. Наими, Н.Т. Абдурахмонова // Вестн. Удм. ун-та. Социология. Политология. Международные отношения. 2023. Т.7, вып. 4. – С.491–502. <https://doi.org/10.35634/2587-9030-2023-7-4-491-502>

3. Наимов И.Н. Дипломатическая и консульская служба Республики Таджикистан: учебное пособие для вузов / Х.С. Саидов, И.Н. Наимов – Душанбе: РТСУ, 2021. – 946 с.

4. Наимов И.Н. Республика Таджикистан: проблемы и факторы развития стратегического партнерства / И.Н. Наимов // Стратегические ориентиры развития Центральной Азии: история, тренды и перспективы: сборник научных статей / Уральский государственный педагогический университет. – Екатеринбург: [б. и.], 2021. – 312 с. – С.114-120 DOI: 10.26170/Ksng-2021-23

5. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от

28.12.2023 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/32195> (дата обращения: 10.01.2024)

6. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23.12.2022 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/29824> (дата обращения: 10.01.2024)

7. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/27418> (дата обращения: 10.01.2024)

8. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26.01.2021 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/25006> (дата обращения: 10.01.2024)

9. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 26.12.2019 года. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://president.tj/ru/node/21977> (дата обращения: 10.01.2024)

10. Самадов Б. Послание Президента — важный правовой документ в государственном регулировании хозяйственной деятельности // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. 2010. №2 (22). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/poslanie-prezidenta-vazhnyy-pravovoy-dokument-v-gosudarstvennom-regulirovanii-hozyaystvennoy-deyatelnosti> (дата обращения: 12.01.2024).

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЧАНБАҲОИ СИЁСАТИ БЕРУНИИ ПАЁМҲОИ СОЛОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН (СОЛҲОИ 2019-2023)

НАИМӢ ИСМОИЛ НУРУЛЛО,

номзади илмҳои сиёсӣ, муаллими калони

кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 900-77-29-94. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

Дар мақолаи пешниҳодишуда таҳлили муқоисавии чанбаҳои сиёсати хориҷии Паёмҳои солонани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар давраи солҳои 2019-2023 оварда шудааст. Тадқиқот мазкур баҳри омӯзиши тағйирот ва таҳаввулоти афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ, муайян кардани мавзӯҳои асосӣ, аз қабилӣ таҳкими эътирофи ҷаҳонии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди муносибатҳо бо шарикони стратегӣ ва анъанавӣ, иштирок дар чорабиниҳои байналмилалӣ, мубориза бо ҷолишҳои ҷаҳонӣ ва ташаббусҳо дар соҳаи гуманитарӣ ва экологӣ равона карда шудааст. Дар таҳлил мазкур тамоюл ва дастовардҳои асосии Тоҷикистон дар соҳаи муносибатҳои хориҷӣ муайян гардида, нақши кишвар дар таъмини суботу амният дар минтақа ва ҷаҳон таъкид мегардад. Дар мақола ҳамчунин аҳамияти институти Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид гардида, зикр мегардад, ки ин ниҳод ба як механизми калидии иртиботот байни аҳолии мамлакат ва Ҳукумат табдил ёфтааст. Ҳамин тариқ, натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар бораи рушди сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар давраи муайян маълумоти муҳим диҳанд.

Калидвожаҳо: Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, паёмҳо, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, амният, захираҳои об, ҳифзи пиряхҳо, ташаббусҳо, афзалиятҳо дар сиёсати хориҷӣ, стратегияи сиёсати хориҷӣ, шарикони анъанавӣ, шарикони стратегӣ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF FOREIGN POLICY ASPECTS OF THE ANNUAL MESSAGES OF THE LEADER OF THE NATION, PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN, HONORABLE EMOMALI RAHMON (2019-2023)

NAIMI ISMOIL NURULLO,

Candidate of Political Sciences, Senior lecturer,
Department of Diplomacy and International Relations,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir Str.
Phone: (+992) 900-77-29-94. E-mail: naimov_ismoil@mail.ru

The presented article provides a comparative analysis of foreign policy aspects of the annual Messages of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, for the period from 2019 to 2023. The study focuses on the changes and evolution of foreign policy priorities, identifying key themes such as strengthening the global recognition of the Republic of Tajikistan, developing relations with strategic and traditional partners, participation in international events, combating global challenges and initiatives in the humanitarian and environmental spheres. The analysis identifies the main trends and achievements of Tajikistan in the sphere of foreign relations and emphasizes the country's role in ensuring stability and security in the region and the world. Also, the article emphasizes the importance of the institution of Messages of the President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon, where it is noted that this institution becomes a key mechanism of communication, providing a detailed overview of domestic and foreign policy between the Government and the population of the country. Thus, the results obtained can provide important insights into the dynamics of Tajikistan's foreign policy course over the specified period of time.

Keywords: *The Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, Republic of Tajikistan, Messages, foreign policy, international relations, security, water resources, glacier conservation, initiatives, foreign Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, policy priorities, foreign policy strategy, traditional partners, strategic partners.*

УДК: 005.9

ВКЛАД УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В ДОСТИЖЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

ЭРГАШЕВА ФАРИЗА МАМАДИЕВНА,

кандидат политических наук, доцент кафедры управления человеческими ресурсами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-62-78-77. E-mail: farizaerg@gmail.com

Автор статьи рассматривает взаимосвязь развития человеческих ресурсов с мероприятиями по достижению стратегических целей развития экономики страны. В статье делается акцент на то, что решение задач четырех стратегических целей невозможно представить без профессиональных государственных служащих, владеющих всеми современными средствами производства и обладающих достаточными компетенциями. Автор указывает, что вопросам эффективного управления человеческими ресурсами уделяется большое внимание как со стороны Правительства страны, так и ответственных лиц органов государственной власти. В статье предлагается разработать и принять стратегический документ по кадровой политике страны, которая была бы документом по планомерному и целенаправленному воспитанию профессиональных и компетентных кадров для государства, определению приоритетных направлений деятельности по вопросу работы с человеческими ресурсами и распределению зон ответственности по реализации мероприятий, включенных в документ.

Ключевые слова: стратегические цели, экономика, государственная служба, управление человеческими ресурсами, государственный служащий, структурное подразделение, государственный орган, человеческий потенциал, кадровая политика

Республика Таджикистан взяла курс на ускоренную индустриализацию в качестве четвертой стратегической цели развития экономики страны. Предполагается, что это станет основой для обеспечения экономической стабильности, создания новых рабочих мест, повышения экспортного потенциала страны и ее конкурентоспособности на мировом рынке труда. Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, в своем Послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2019 года отметил: «Времена и потребности меняются, и мы должны стремиться к индустриализации [...] страны с тем, чтобы уже к 2030 году долю промышленности ВВП довести до 22 процентов» [1]. История развития человечества показывает, что решение этого оправдано веками: «Эффективность производства индустриальной эпохи в пятьдесят раз выше, чем продуктивность фермерского хозяйства» [2].

Сегодня инициативы Лидера Нации по обеспечению энергетической независимости, выхода из коммуникационного тупика, продовольственной безопасности и превращению Таджикистана из аграрного государства в индустриально-аграрное, последовательно претворяются в жизнь.

Безусловно, решение этих задач невозможно представить без профессиональных государственных служащих, владеющих всеми современными средствами производства и обладающих достаточными компетенциями. Именно поэтому вопросам эффективного управления человеческими ресурсами уделяется большое внимание как со стороны Правительства страны, так и ответственных лиц органов государственной власти.

Государственный служащий является главным ресурсом любого государственного органа в конкуренции с частным сектором. Это, в свою очередь,

подразумевает обязательные инвестиции в мероприятия, связанные с кадровой политикой страны.

В этом контексте отрадно отметить, что для надлежащего кадрового обеспечения, прозрачности государственной службы и эффективного функционирования органов государственной власти в Таджикистане заложена прочная база для внедрения системы управления человеческими ресурсами, одним из основных направлений которой является подготовка профессиональных кадров для государственного управления.

Становление и дальнейшее развитие профессиональной государственной службы происходило параллельно социально-экономическому развитию экономики страны. За первые три десятилетия независимого Таджикистана принят целый ряд нормативных правовых актов, регламентирующих процедуры управления человеческими ресурсами на государственной службе. Сегодня законодательство Таджикистана в сфере государственной службы соответствует, а в некоторых случаях даже превосходит законодательство развитых стран.

Этому способствует, прежде всего, тот факт, что Правительство страны и лично Глава государства уделяют пристальное внимание вопросам кадровой политики. Приоритетным в этом направлении является постоянная поддержка мероприятий по повышению потенциала государственных управленцев, организация стратегически важных образовательных мероприятий по подготовке профессиональных и компетентных кадров, целенаправленная работа по созданию условий для карьерного роста государственных служащих и воспитания их в духе патриотизма, честности и уважения к национальным ценностям и интересам гражданского общества. Немаловажным, в этой связи, видится также и работа по постоянной адаптации человеческих ресурсов страны к стандартам международного рынка труда и предпринимаемые для этого действенные меры по мотивации и стимулированию персонала.

В целом, правильный подбор, расстановка, обучение и управление знаниями специалистов в любых сферах экономики страны является залогом успешного развития Таджикистана и достижения поставленных стратегических целей его развития.

Сегодня это уже неоспоримый факт, что руководители высшего и среднего уровня государственной власти с пониманием относятся к тому, что «основной целью управления человеческими ресурсами является, прежде всего, работа с кадрами, способными и заинтересованными в выполнении функций, задач и планов органов государственной власти» [3].

С этим связан новый виток в развитии государственной службы Таджикистана, связанный с более внимательным и трепетным отношением к молодым, креативно мыслящим государственным служащим, которые готовы брать на себя ответственность, принимать решения и не отступать перед трудностями.

Необходимо укрепить и развивать дальше эту тенденцию, с целью рационального использования человеческого потенциала и обеспечения достаточного количества государственных управленцев, способных повлиять на эффективное функционирование государственных органов и, как следствие, укрепление доверия гражданского общества к политической власти.

С этой целью видится логичным дальнейшее развитие управления человеческими ресурсами через совокупность совершенствования механизмов и форм работы по укреплению и развитию потенциала персонала, создания команды профессиональных и компетентных специалистов, отвечающих ожиданиям

гражданского общества и способных достичь поставленных правительством стратегических целей развития экономики страны.

Безусловно, «многое в успешном развитии государственного органа зависит от целенаправленной работы с персоналом» [4], от эффективного использования методов и механизмов управления человеческими ресурсами в пользу, как государственного служащего, так и самого государственного органа.

В этом контексте важно также помнить, что сам государственный служащий будет только тогда работать самозабвенно и с отдачей, когда интересы государственного органа будут соответствовать его личным интересам. Это должно стать едва ли не главным принципом работы с персоналом. И, если государственные структуры страны настроены на результат, то следует помнить, что едва ли не самым главным принципом работы с человеческими ресурсами должен стать принцип мотивации сотрудников на результативность выполняемых обязанностей.

Может быть именно поэтому, сегодня в сфере государственной службы Таджикистана стал делаться акцент на государственного служащего, как на личность, с его профессиональными и личностными характеристиками, с его субъективным отношением к выполняемому объему работ и личным отношением к тому, как выполнять и на каком уровне выполнять функциональные обязанности.

Таджикская модель государственной службы Таджикистана предполагает использование человеческого потенциала в интересах государственного органа, в интересах выполнения стратегии, достижения целей и задач, поставленных перед государственным органом. Особая роль в этом принадлежит руководству и кадровой службе государственных органов, призванных обеспечить условия «...для эффективного и наиболее полного использования его интеллектуальных и физических возможностей, повышения качества жизни, укрепления трудовых отношений, изменения мотивации и получения от работников максимальной отдачи» [5].

Для более эффективной работы в этом направлении предлагается вернуться к вопросу о разработке и принятию стратегического документа по кадровой политике страны, которая была бы документом по планомерному и целенаправленному воспитанию профессиональных и компетентных кадров для государства, определению приоритетных направлений деятельности по вопросу работы с человеческими ресурсами и распределению зон ответственности по реализации мероприятий, включенных в документ.

Первый такой документ - Концепция государственной кадровой политики Республики Таджикистан [6], - был принят указом Президента Республики Таджикистан от 31 декабря 2008 г. Для исполнения этого стратегического документа была принята Программа реализации Концепции государственной кадровой политики Республики Таджикистан на 2009-2016 годы [7], которая предусматривала механизм ее реализации, и, помимо всего прочего, предусматривала необходимые меры по развитию инфраструктуры образования государственных служащих и повышению квалификации кадров данной отрасли.

Новый документ должен вобрать в себя весь положительный опыт по реализации предыдущей Концепции и учесть глобальные изменения, произошедшие в мире за последние три десятилетия. Так, нам видится, что своевременное определение ответственных за каждое мероприятие станет гарантом рационального использования имеющихся ресурсов и получения ожидаемых результатов. Выработка реальных и измеримых индикаторов мониторинга и оценки послужит действенным инструментом эффективности исполнения задач документа. А предварительный детальный анализ

реализации предыдущих документов по кадровой политике, поможет в разработке нового документа с учетом опыта прежних лет, реальных возможностей, а также национальных, культурных и исторических особенностей и традиций страны. Документ должен стать частью государственной кадровой политики и соответствовать стратегическим целям развития страны.

Предлагается учесть в нем тот момент, что управление человеческими ресурсами, в первую очередь, представляет собой совокупность принципов и механизмов воздействия на работоспособность и поведение государственных служащих с целью правильного использования их интеллектуальных и индивидуальных способностей при выполнении своих обязанностей.

Отрадно, что «в последнее время в Таджикистане наметилась тенденция к устойчивому развитию государства за счет системной работы с человеческими ресурсами. Руководители государственных органов уже осознали тот факт, что наряду с хорошо проработанной стратегией, современными технологиями, модернизацией и специфическими процессами приоритетом остается работа с человеческими ресурсами» [8].

В целом, процессы управления человеческими ресурсами необходимо разрабатывать с акцентом на то, что государственная служба может конкурировать с частным рынком только при условии разработки четкого механизма адаптации к новым реалиям современного мира, который сможет содействовать в отборе и расстановке сотрудников, сочетающих в себе профессиональные и личностные качества, компетентность и креативность, гибкость и социальную дееспособность, умение быстро решать задачи и эффективно использовать полученные знания и навыки на практике. Как отмечалось выше, в государственных структурах Таджикистана прослеживается тенденция на достижение поставленных целей и отбора сильной команды высококвалифицированных специалистов посредством постоянных инвестиций в человеческие ресурсы.

Правильно построенная работа с человеческими ресурсами обеспечит повышение производительности труда и достижения намеченных стратегических целей развития страны. При этом, «специфика управленческих методов и их основное отличие от экономических методов управления выражается в том, что через них руководители оказывают непосредственное влияние на объект управления и поведение исполнителей. В результате применения этих методов управления на промышленном предприятии взаимосвязь управления и системы контроля становится необратимым и организованным процессом» [9]. Именно поэтому необходимо отличать методы управления и способу управления командой и умело сочетать их в каждодневной деятельности.

Главной особенностью управления персоналом при выходе на трудовой рынок может быть повышение роли личности сотрудника. А для этого необходимо способствовать правильному сочетанию методов организации философии управления человеческими ресурсами, организации полноценной деятельности кадровых служб, применению инновационных технологий в управлении человеческими ресурсами; организации и развитию коллективных ценностей, социально-этических норм, регулирующих поведение сотрудника.

Основная цель такого подхода - формирование поведенческо-этических норм сотрудников по отношению к целям и задачам предприятия. Важно мотивировать сотрудников. Чтобы они были честными и эффективными в своем задании, они должны быть мотивированы. Безусловно, «правильное управление человеческими

ресурсами способствует формированию устойчивого конкурентного преимущества. Персонал государственного органа, т.е. люди, которые в ней работают, могут в значительной мере повысить ее конкурентоспособность! Однако надо отметить, что для этого необходимо принципиально изменить способ мышления управленческого персонала, его отношение к рабочей силе государственного органа и его взгляды на взаимоотношения в коллективе» [10].

Правильно поставленная работа, разработка эффективных методов деятельности с человеческими ресурсами и являются вкладом государственной службы в достижение стратегических целей экономики страны. Этот вклад неразрывно связан с дальнейшим развитием, направленным на повышение эффективности государственной службы в качестве основного механизма государственного управления, управления человеческими ресурсами, нравственных и этических основ служения государству и гражданскому обществу.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли, 26.12.2019., Электронный ресурс: <http://www.president.tj/ru/node/21977>, Дата обращения: 17.04.2022
2. Стивен Р. Кови, Восьмой навык: От эффективности к величию, 3-ье издание, М., Альпина Бизнес Букс, 2009, С.29
3. Бирман Л.А., Управление человеческими ресурсами, учебное пособие, Издательский дом Дело, М., 2018, С.344
4. Некоторые аспекты разработки стратегии управления человеческими ресурсами, vivakadry.com, 2011, Источник: Кадры предприятия №6, 2006, Электронный ресурс: <http://www.menproper.ru/index/sovet/tech/10891,0.h>, Дата обращения: 17.04.2022
5. Веснин В.Р. Управление персоналом. Теория и практика. Учебник, ООО «Издательство Проспект», М., 2007, с.26.
6. Концепция государственной кадровой политики Республики Таджикистан, Электронный ресурс: <https://www.ilo.org/dyn/youthpol>, Дата обращения: 17.04.2022
7. Программа реализации Концепции государственной кадровой политики Республики Таджикистан на 2009-2016 годы, Электронный ресурс: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=118221, Дата обращения: 17.04.2022
8. А. А. Гершанок, А. М. Ощепков, Менеджмент, Пермь, 2018, 310 с. – Электронный ресурс: <http://www.psu.ru/files/docs/sci>, Дата обращения: 17.04.2022
9. Назмутдинов В.Я., Яруллин И.Ф. Управленческая деятельность и менеджмент в системе образования личности. – Казань: ТРИ «Школа», 2013. – 360 с.
10. Эргашева Ф.М., Процессы управления человеческими ресурсами в государственной службе Таджикистана, Издание Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни «Вестник Педагогического Университета», серия общественных и гуманитарных наук, Душанбе, 2011, - №6 (42). - С.50-55.

САҲМИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ ДАР РАСИДАН БА ҲАДАФҶОИ СТРАТЕГИИ РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ ТОҶИКИСТОН

ЭРГАШЕВА ФАРИЗА МАМАДИЕВНА,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯч. Саида Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-62-78-77. E-mail: farizaerg@gmail.com

Муаллифи мақола муносибати рушди захираҳои инсониро бо чорабиниҳо оид ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисодиёти кишвар баррасӣ намудааст. Дар мақола таъкид карда мешавад, ки ҳалли вазифаҳои чор ҳадафи стратегӣ бе хизматчиёни давлатӣ, ки тамоми воситаҳои муосири истеҳсолотро доранд ва салоҳияти кофӣ доранд, тасаввур кардан ғайриимкон аст. Муаллиф қайд мекунад, ки ба масъалаҳои идоракунии самараноки захираҳои инсонӣ ҳам аз ҷониби Ҳукумати кишвар ва ҳам шахсони масъули мақомоти ҳокимияти давлатӣ диққати калон дода мешавад. Дар мақола пешниҳод карда мешавад, ки хуҷҷати стратегӣ оид ба сиёсати кадрӣ кишвар таҳия ва қабул карда шавад, ки хуҷҷати тарбияи мунтазам ва мақсадноки кадрҳои касбӣ ва салоҳиятдор барои давлат, муайян кардани самтҳои афзалиятноки фаъолият оид ба кор бо захираҳои инсонӣ ва тақсими минтақаҳои масъулият барои татбиқи чорабиниҳои ба хуҷҷат дохилшуда бошад.

Калидвожаҳо: ҳадафҳои стратегӣ, иқтисод, хизмати давлатӣ, идоракунии захираҳои инсонӣ, хизматчиӣ давлатӣ, воҳиди сохторӣ, мақомоти давлатӣ, иқтидорӣ инсонӣ, сиёсати кадрӣ

THE CONTRIBUTION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT TO THE ACHIEVEMENT OF THE STRATEGIC GOALS OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN

ERGASHEVA FARIZA MAMADIEVNA,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the
Human Resources Management Department of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, , 33, Said Nosir st.
Phone: (+992) 918-62-78-77. E-mail: farizaerg@gmail.com

The author of the article examines the relationship between the development of human resources and measures to achieve strategic goals for the development of the country's economy. The article focuses on the fact that the solution of the tasks of the four strategic goals cannot be imagined without professional civil servants who own all modern means of production and have sufficient competencies. The author points out that much attention is paid to the issues of effective human resource management both by the Government of the country and responsible persons of public authorities. The article proposes to develop and adopt a strategic document on the personnel policy of the country, which would be a document on the systematic and purposeful education of professional and competent personnel for the state, the definition of priority areas of activity on the issue of working with human resources and the distribution of areas of responsibility for the implementation of activities included in the document.

Keywords: strategic goals, economics, civil service, human resource management, civil servant, structural unit, government agency, human potential, personnel policy.

УДК: 66.01+26.22

**ҲАМКОРИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ БАРОИ ҲАЛЛИ
МУШКИЛОТИ ДАРӚҲОИ ФАРОМАРЗӢ: ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА ДУРНАМО**

ҚУВВАТЗОДА САӢДУЛЛО ЗУВАЙД,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.

Тел.: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

БОБОЗОДА ФАРИДУН ТОЛИБҶОН,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 901-11-20-02. E-mail: bfarid@list.ru

Дар мақолаи мазкур муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавии кишварҳои Осиеи Марказӣ дар самти истифодаи обҳои дарёҳои фаромарзӣ, мушкилот ва роҳи василаҳои истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиши қарор гирифтааст.

Масъалаи истифодаи муштараки захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ қисми таркибии муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавии кишварҳои Осиеи Марказиро ташкил менамояд.

Дар ин минтақа ҳаёти осоиштаи мардум аз ҳар лиҳоз ба идоракунӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ вобаста аст. Асоси захираҳои оби минтақаро дарёҳои фаромарзии Сир ва Ому ташкил намуда, онҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва Қирғизистон ташаккул меёбанд, аммо истифодабарандаи асосии онҳо кишварҳои дигари минтақа мебошанд.

Вобаста ба ҳолати ташаккулёбии истифодаи захираҳои об ва паҳнои фарогириши дарёҳои фаромарзӣ кишварҳои минтақаро ба болооб ва поёноб ҷудо менамоянд, ки асоси муносибатҳои байнидавлатиро маҳз ҳамин омил ташкил менамояд.

Калидвожаҳо: *Осиеи Марказӣ, об, захираҳои обӣ, дарёи фаромарзӣ, мушкилоти об, дарёи Сир, дарёи Ому, кишварҳои болооб, кишварҳои поёноб, идоракунии захираҳои об, ҳавзаи баҳри Арал, тағйирёбии иқлим, мушкилоти гидроэкологӣ.*

Кишварҳои Осиеи Марказӣ дар паҳнои ҳавзаи ягонаи обӣ ҷойгир шуда, онҳоро ҳавзаи дарёҳои фаромарзи Ому ва Сир ба ҳам пайванд намудаанд. Ин дарёҳо ҳамаи панҷ кишвари минтақаро фаро гирифта, якҷо ҳавзаи баҳри аарлро ба вучуд овардаанд. Дар баробари ҳавзаи мазкур кишварҳои алоҳидаи минтақа дорои дигар дарёҳои фаромарзӣ низ мебошанд, ки пайвандгари кишварҳои Осиеи Марказӣ бо давлатҳои ҳамҷавор мебошанд. Дарёҳои Чу ва Талас давлатҳои Қирғизистону Қазоқистон, дарёи Тарим Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ҷумҳурии мардумии Чин, дарёи Ил Ҷумҳурии мардумии Чин ва Қазоқистон, дарёи Иртиш Ҷумҳурии мардумии Чин, Қазоқистон ва Федератсияи Россия, дарёҳои Урал, Ишим ва Тобол Қазоқистон ва Федератсияи Россияро фаро мегиранд. Ҳамаи онҳо дарёҳои фаромарзӣ буда, захираи оби онҳо аз ҷониби давлатҳои болозикр муштарақан истифода мегардад.

Мавзӯи мақолаи мазкур фарогири ҳавзаи баҳри Арал буда, асоси онро дарёҳои Сир ва Ому ташкил намудаанд. Дарёҳои дигари фаромарзии болозикр фарогири муносибатҳои ҷудогонаи байнидавлатии кишварҳои алоҳидаи Осиеи Марказӣ бо дигар кишварҳо буда, аҳамияти минтақавии онҳо камтар мебошад.

Ҳамин тавр, кишварҳои минтақаро ҳавзаи ягонаи обӣ – ҳавзаи баҳри Арал (ҲБА) дар худ муттаҳид гардонидааст, ки ҳудуди обҳои онро коршиносон шартан ба се минтақа ҷудо менамоянд:

1. Минтақаи ташаккулёбии ҷараёни обҳо (минтақаи кӯҳистон).
2. Минтақаи транзитӣ ва тақсимшавии маҷрои оби дарёҳо.

3. Минтақаи поёноби дарё, ки аз таҳшинҳои дарё иборат аст.

Дар минтақаи ташаккули маҷрои об тағйироти муайяни антропогенӣ бо бунёди сарбанду обанборҳои неругоҳҳои барқи обӣ алоқаманд аст, аз ин рӯ, дар ин минтақа режими маҷрои об тағйир меёбад, вале миқдор ва сифати об устувор боқӣ мемонад. Тағйирёбии кулли маҷро, ҳаҷм, сифат ва режими табиӣ обҳо дар минтақаи дуҷум, яъне дар кишварҳои поёноб ба амал меояд. Дар ин минтақа миқдор ва сифати об ва тамоми давраи гидрологӣ дар натиҷаи таъсири мутақобилаи байни дарёҳо ва ҳудуд тағйир меёбад. Ин таъсири мутақобила, аз як тараф, бо гирифтани об аз дарёҳо барои тамоми ниёзҳои ҷомеа, рушди саноат ва кишоварзии обӣ ва аз тарафи дигар, бо рехтани пасоби боқимонда ба дарёҳо, ки намакҳо, моддаҳои кимиёвӣ ва дигар ифлоскунандаҳоро дар худ доранд сурат мегирад[1].

Асоси захираҳои оби дарёҳои Сир ва Ому аз пиряхҳои кӯҳҳои Помиру Тиёншон сарчашма мегиранд. Дарёи Сир аз ҳудуди Қирғизистон сарчашма гирифта, тавассути Тоҷикистон ба Ўзбекистон ва Қазоқистон ҷорӣ мешавад.

Дарёи мазкур дар қисмати шарқии водии Фарғона дар омезиши Норин ва Қарадарё ба вучуд омадааст. Қариб тамоми ҷараёни оби дарёи Сир дар қисмати кӯҳии ҳавза ба вучуд меояд. Он асосан аз захираи барф, пиряхҳо ва боришоти дигар ташаккул меёбад. Ҳаҷми умумии ҷараёни оби дарёи Сирро 36 фоиз дарёи Норин, 11 фоиз Қарадарё, 25 фоиз дарёҳои водии Фарғона ва 20 фоиз дарёи Чирчик ташкил медиҳанд. Ҳаҷми оби дарё асосан дар фаслҳои баҳору тобистон зиёд мегардад[2]. Ҳамзамон, аз кӯҳҳои Фарҳод то обанбори Чардара дарёҳои Оҳангарон, Чирчик ва Келес ба Сир мерезанд.

Дарозии умумии дарёи Сир 2212 – 2137 километр ва аз сарчашмаи ташаккулёбии Норин бошад 3019 километрро ташкил медиҳад. Дарёи мазкур ҳудуди 3 вилояти Қирғизистон - Норин, Чалолобод ва Ўш, вилояти Суғди Тоҷикистон, 6 вилояти Ўзбекистон - Андиҷон, Намангон, Фарғона, Тошканд, Қиззах ва Сирдарё ва ду вилояти Қазоқистон - Туркистон ва Қизилурдари фаро мегирад. Масоҳати умумии ҳавзаи дарёи Сир 219 000 км² мебошад[2].

Маҷрои миёнаи солони дарёи Сир 37 км³-ро ташкил дода, аз он 74 фоиз дар Қирғизистон, 14 фоиз дар Ўзбекистон, 9 фоиз дар Қазоқистон ва 3 фоиз дар Тоҷикистон ташаккул меёбад[3].

Аммо, истифодаи оби дарёи Сир нишондоди тамоман дигар мебошад. Бар асоси маҳдудияти дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ҷудошуда, Ўзбекистон 50,5 фоиз, Қазоқистон 42 фоиз, Тоҷикистон 7 фоиз ва Қирғизистон ҳамагӣ ним дарсад аз маҷрои оби дарёи Сирро истифода мебаранд[4]. Яъне, ҳарчанд дарёи мазкур дар дохили Қирғизистон ташаккул меёбад, истифодабарандаи асосии он ҷумҳуриҳои Ўзбекистон ва Қазоқистон мебошанд.

Дарёи дигари ҲБА Ому буда, он бузургтарин дарёи фаромарзии Осиёи Марказӣ мебошад. Дарозии он аз сарчашмаҳои дарёи Панҷ 2540 км буда, масоҳати умумии Ому 309 ҳазор км² бе назардошти дарёи Зарафшон мебошад. Дарёи Ому аз якҷояшавии маҷрои дарёҳои Панҷ ва Вахш оғоз мешавад. Се шохоби калон аз ҷониби рост - Кофарниҳон, Сурхондарё ва Шеробод ва як шохоб аз ҷониби чап - Қундуз ба дарёи Ому пайваст мешаванд. То баҳри Арал ягон шохоби дигар ба ин дарё пайваст намегардад. Маҷрои дарёи Ому асосан дар фасли тобистон бо обшавии пиряхҳо ва захираҳои барф пур мегардад. Сатҳи пасти маҷрои об дар ин дарё дар моҳҳои январ ва феврал ба мушоҳида мерасад. Ҳолати мазкур барои обёрии соҳаи кишоварзӣ бисёр мусоид буда, асоси обёрии кишоварзии минтақаро ташкил менамояд. Қисми зиёди оби

дарёи Ому асосан дар ҳудуи миёни Керки то Нукус барои обёрии кишоварзӣ истифода гардида, маҷрои дарё ба маротиб коҳиш меёбад.

Тибқи маълумоти мавҷуда зиёда аз 80 фоизи маҷрои дарёи Ому, ки ҳаҷми миёнаи дарозмуҳлати он 78 километри мукаабро ташкил медиҳад, дар ҳудуди Тоҷикистон, 6 фоиз дар ҳудуди Ўзбекистон, 2,4 фоиз дар Қирғизистон, 3,5 фоиз дар Туркменистон ва 7,9 фоиз дар Эрон Афғонистон ташаккул меёбад[3].

Ҳарчанд қисми мутлақи захираҳои оби дарёи Ому дар қаламрави Тоҷикистон ташаккул меёбанд, аммо истифодабарандаи асосии он давлатҳои дигари минтақаи Осиёи Марказӣ, махсусан кишварҳои Ўзбекистон ва Туркменистон мебошанд. Аз маҷрои умумии оби дарёи Ому Ўзбекистон 42,2 фоиз, Туркменистон 42,3 фоиз, Тоҷикистон 15, 2 фоиз ва Қирғизистон 0,3 фоиз истифода менамоянд[4].

Тибқи маълумоти мавҷуда ҳаҷми умумии солони захираҳои оби минтақавии Тоҷикистон бо назардошти маҷрои обҳои дарёҳои Сир ва Ому 642 км³ ташкил менамояд[5]. Аз ҳаҷми умумии оби зикргардида Тоҷикистон дар маҷмуъ зиёда аз 10 фоизи онро истифода менамояд.

Дар умум бошад тақрибан 55,4 фоизи маҷрои умумии ҳавзаи баҳри Арал дар ҳудуди Чумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбад. Дар Қирғизистон — 25,3 фоиз, дар Ўзбекистон — 7,6 фоиз, Қазоқистон — 3,9 фоиз, дар Туркменистон — 2,4 фоиз ва дар ҳудуди Афғонистон, Чин ва Покистон дар умум 5,4 фоизи оби ҲБА ташаккул меёбад[6].

То ҳанӯз захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар асосии тақсимои байнидавлатӣ ва меёрҳои дар замони советӣ муқарраргардида ва Ёълумияи Нукус, ки соли 1995 ба имзо расидааст ба роҳ монда шудааст. Тибқи он, аз ҳаҷми умумии обҳои мавҷуда, ки тақрибан ба 133,64 км³ баробар аст, Қазоқистон – 11,4 фоиз (15, 29 км³), Қирғизистон 3,97 фоиз (5,3 км³), Тоҷикистон 10,69 фоиз (14,29 км³), Туркменистон 20,26 фоиз (27,07 км³), Ўзбекистон 53,64 фоиз (71,69 км³) истифода менамоянд[7].

Тақсимбандии мазкур бо назардошти сохтори ягонаи обию, энергетикӣ ва хоҷагидорӣ замони Шӯравӣ таҳия гардида буд ва таваччуҳи асосӣ дар ин давра ба соҳаи кишоварзӣ, махсусан кишти пахта нигаронида шуда, тамоми захираҳои оби минтақа ба заминҳои кишти он равона мегардид. Тамоми инфрасохтори соҳаи об, иншоотҳои соҳаи гидроэнергетика, обанборҳо ва дигар объектҳои бунёдёфтаи ин соҳа дар давлатҳои болооб низ асосан бо мақсадҳои обёрии заминҳои кишти давлатҳои поёноб дар давраи кишти кори кишоварзӣ, махсусан фасли тобистон нигаронида шуда буданд. Дар он давра инфрасохтори соҳаи оби давлатҳои болооб пурра ба манфиати давлатҳои поёноб фаъолият менамуданд ва тибқи талаботи сохтори ягонаи энергетикӣ хоҷагидорӣ дар фасли зимистон давлатҳои поёноб ба давлатҳои болооб ҳамчун чуброн маводи сӯзишворӣ, қувваи барқ ва дигар ашёи зарурӣ интиқол медоданд. Обанборҳои Токтогул, Баҳри Тоҷик, Чардарё, Норак, Чорвок ҳамчун иншоотҳои байнидавлатӣ махсуб меёфтанд ва асоси фаъолияти онҳо на ба истехсоли қувваи барқ, балки обёрӣ нигаронида шуда буд. Дар онҳо дар давраи тирамоҳу зимистон об чамъ карда мешуд ва дар фаслҳои баҳору тобистон барои таъмини эҳтиёҷоти соҳаи кишоварзии давлатҳои поёноб равона мегардид.

Чунин ҳолат ва тақсимои захираҳои об созгор ба манфиатҳои миллии давлатҳои соҳибхитёр набуда, тарҳи мазкур омили асосӣ ва заминаи бунёди пайдоиши мушкилоти мураккаби минтақавӣ дар соҳаи об гардидааст.

Далели дигар он аст, ки ҳаҷми истеъмоли об бар сари ҳар нафар аҳоли дар давлатҳои поёноб нисбат ба давлатҳои болооб зиёд аст. Масалан, ҳаҷми истеъмоли об

дар Қирғизистон 1321м^3 буда, ин нишондод дар Туркменистон тақрибан 4044м^3 ташкил менамояд. Ин далели он аст, ки натавон дар соҳаи кишоварзӣ, балки дар тамоми самтҳо захираҳои оби минтақаро, ки дар Тоҷикистону Қирғизистон тавлид меёбанд, асосан давлатҳои поёноб истифодаи истеъмол менамоянд. Дар маҷмуъ, ба ҳисоби миёна дар ҳавзаи баҳри Арал ба ҳар сари аҳоли 2524м^3 об рост меояд, ки ин нисбат ба минтақаҳои дигари сайёра нишондиҳандаи баланд мебошад[8].

Дар муқоиса низ Осиёи Марказӣ нисбат ба минтақаҳои дигар дорои захираҳои обӣ кофӣ мебошад ва ҳаҷми умумии он $20,525\text{ м}^3/\text{сол}$ ро ташкил менамояд. Ин нишондод дар Шарқи Наздик $7,922\text{ м}^3/\text{сол}$ ва дар Африқои Шимолӣ $2,441\text{ м}^3/\text{сол}$ ро ташкил менамояд.

Ин далели он аст, ки дар муқоиса бо минтақаҳои дигари ҷаҳон, мушкилоти об дар Осиёи Марказӣ тавҷаб ба мушкили норасоии об нест, балки натиҷаи маҷмуи ангеҷаҳои сиёсӣ, геополитикӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Ин ангеҷаҳо маҳсусан пас аз пошхӯрии Иттифоқи Советӣ, вақте ки баҳсҳои сершумори марбут ба сохтори гидроэнергетикӣ Осиёи Марказӣ ба як манбаи ташаннуҷ байни кишварҳо табдил ёфтанд, ба вучуд омад. Новобаста аз он ки кишварҳои минтақа аз ҷиҳати доштани захираҳои табиӣ ҳамдигарро пурра мекунанд, яъне се кишвари поёноб – Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дорои захираҳои зиёди нафту газ ва ду кишвари болооб – дорои захираҳои басандаи гидроэнергетикӣ мебошанд ҳамроҳангии сиёсати минтақавӣ обӣ-энергетикӣ ва ҳамгироии байнидавлатию минтақавӣ дар ин самт ба талаботи замон ва ниёзҳои минтақавӣ ҷавобгӯй нест. Идоракунии захираҳои об дар давраи советӣ дар заминаи принсипи табодули об ба энергия асос ёфта буд, ки тибқи он кишварҳои поёноб бар ивази оби дар фаслҳои баҳору тобистон мепартофтаи кишварҳои болооб онҳоро дар фасли сармо бо қувваи барқ ва маводи сӯзишворӣ пурра таъмин менамуданд. Аз соли 1991 инҷониб музокирот дар мавриди табодули об ба нафту газ миёни кишварҳои тозаистиклол натиҷа намедиданд ва кишварҳои поёноб бар ивази оби мегирифташон хоҳиши кишварҳои болообро бо газу нафт таъмин карданро надоранд. Яъне, баъди соҳибхитӣ гардидани кишварҳои минтақа об аз ҷониби давлатҳои поёноб ҳамчун сарвати табиӣ умумиминтақавӣ ройгон ва ҷуброннашаванда арзёбӣ гардида, давлатҳои болооб аз ҳақи худ маҳрум гардиданд.

Тибқи Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи истифодаи захираҳои оби ғайринавигатсионӣ, ки соли 1997 қабул шудааст, кишварҳои болооб ҳуқуқи фурӯши обро надоранд, онҳо метавонанд танҳо хизматрасониҳои тичоратии вобаста ба обро ба роҳ монанд. Мақомоти Тоҷикистону Қирғизистон ин шартҳоро ғайри қобили қабул медонанд, зеро барои нигоҳдорӣ ва бозсозии неругоҳҳои обӣ, ки дар баробари истеҳсоли қувваи барқ ҷиҳати қонеъ гардонидани талаботи соҳаи кишоварзӣ кишварҳои Қазоқистону Туркменистон ва Ўзбекистон бо об дар фаслҳои баҳору тобистон зарур мебошанд, харҷоти зиёд талаб карда мешавад.

Маҳз дар ҳамин замина манфиати дугона – манфиати кишоварзӣ ва гидроэнергетикӣ болои захираҳои оби минтақа ба вучуд омада, кишварҳои болооб – Тоҷикистон ва Қирғизистон маҷбур мегарданд, ки ба хоҳири қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ худ ва таъмини рушди устувори ҷомеа соҳаи гидроэнергетикаро рушд бахшанд.

Мушкилоти дигар аз ҷиҳати техникӣ ва иқтисодӣ истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои об дар минтақа мебошад. Давлатҳои минтақа то ҳанӯз, ҳам дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳам соҳаҳои дигар технологияи сермасрафи обӣ, ки аз замони советӣ мерос гирифтаанд истифода менамоянд ва ин ҳолат ба талабот ва шароити мураккаби ҳифзи захираҳои оби минтақа мувофиқат намекунад. Навсозии таҷҳизоти

фарсудашудаи шабакаҳои тақсимои об дар кишварҳои минтақа сармоягузори чиддиро тақозо мекунад, ки онҳо бидуни кумаки хориҷӣ наметавонанд онро анҷом диҳанд. Илова бар ин, мушкилоти дигари соҳаи об дар Осиёи Марказӣ асосан мушкилоти истифода ва идоракунии нодурусти захираҳои об ва татбиқи нагардидани консепсияҳои ҷаҳонии мудирияти об мебошад. Истифодаи маишӣ, саноатӣ ва кишоварзии об дар минтақа ғайриоқилона ба роҳ монда шуда, ин ҳолат махсусан дар соҳаи кишоварзӣ беҳбудии чиддиро тақозо менамояд. Соҳаи кишоварзии минтақа дар замони советӣ бо истифодаи аз ҳад зиёди об ва нуриҳои кимиёвӣ маъруф буд, ки боиси хароб шудани замин ва ниҳоят ба фалокати баҳри Арал оварда расонид. Давлатҳои минтақа то кунун сиёсати ғайриоқилонаи кишоварзии замони шуравиро, алаҳусус дар муносибат бо обу замин, аз ҷумла афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (пахта, шолӣ, ғалла) ва зиёд кардани заминҳои қорам ба хоҷагии амниятӣ озӯкаворӣ идома дода истодаанд. Аз сабаби мушкилоти молиявӣ ва кӯҳнаю фарсуда будани пойгоҳҳои обкашӣ дар кишварҳои минтақа, имрӯз аз 30 то 60 фоизи об ҳангоми обёрӣ талаф меёбад. Ин ҳолат боиси аз гардиши кишоварзӣ баромадани майдони зиёди заминҳои кишт, қорношоям гардидани онҳо ва сатҳи пасти ҳосилнокӣ гардидааст, ки аз ҷиҳати дигар таҳдид ба амниятӣ озӯкаворӣ дар минтақа мебошад.

Истифодаи бесалоҳияти захираҳои об баъзан ҳатто ба қисми сиёсати мақсаднок аз ҷониби кишварҳои поёноб табдил ёфтааст. Масалан, қули «Асри тиллоӣ», ки дар маркази биёбони Қароқум аз ҷониби Туркменистон сохта шудааст, бо ҳаҷми 10 миллиард метри мукааб обро дар худ нигоҳ медорад, ки барои обёрӣ дар дашти Қарашор пешбинӣ шудааст. Гуфта мешавад, ин қӯл барои азхудкунӣ ва обёрии ояндаи биёбони Қароқум пешбинӣ шудааст, аммо бунёди он метавонад оқибатҳои фалокатбор дошта бошад. Мавҷуд набудани пойгоҳҳои обкашии замонавӣ боиси бухоршавии аз ҳад зиёди об, сарфи ғайримақсаднок ва талафи барзиёди он боиси биёбоншавии заминҳои атрофи қули мазкур гардидааст.

Сатҳи баланди бенизоми ва бесалоҳиятӣ дар истифодаи оқилона ва сарфақоронаи захираҳои об дар минтақа назир надорад. Кишварҳои минтақа нисбат ба сокинони ҳар минтақаи дигари сайёра бештар об истеъмол мекунанд. Туркменистон ва Ўзбекистон назар ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ду баробар бештар об истеъмол мекунанд. Шаҳри Ашқободи Туркменистон бо шумораи умумии 700 ҳазор аҳоли баробар бо шаҳри Чикаго, ки аҳолии он 2,7 миллион нафарро ташкил менамояд об истеъмол мекунад. Ё Исроил, ки аз ҷиҳати иқлим ва соҳаи кишоварзӣ ҳамшабеҳи Туркменистон мебошад дар маҷмӯъ 5 фоизи оби Туркменистонро масраф менамояд. Аз ҷиҳати ҳаҷми захираҳои об дар минтақа ҳеҷ мушкилоти вобаста ба об бояд ҷой надошта бошад. Тибқи маълумотҳо, маҷрои умумии обҳои рӯизаминӣ дар минтақа қариб 116 километри мукаабро дар як сол ташкил менамояд, ки он ба сари ҳар як нафар аҳолии минтақа зиёда аз 2320 метри мукааб рост меояд ва он аз нишондодҳои ҷаҳонӣ ба маротиба бештар аст[9].

Дар баробари сабабу омилҳои болозикр, махсусан истифодаи барзиёд ва ғайриоқилонаи захираҳои об, инчунин дигар мушкилот низ дар самти истифодаи об ва муносибатҳои вобаста ба захираҳои об дар минтақа ҷой доранд. Сабаби асосии мураккабшавии масъалаҳои вобаста ба об ва мубрамияти сиёсати об дар минтақаи Осиёи Марказӣ дар он ифода меёбад, ки дар ин минтақа ҳамаи омилҳои пайдоиш ва ташаккули мушкилоти об – рушди демографӣ, рушди иқтисодӣ, зиёд гардидани майдони кишти обёришаванда, рушди саноат, тағйирёбии иқлим, мушкилоти экологӣ ва муҳити зист, ҷазои ягонаи экологӣ, раванди урбанизатсия, дарёҳои фаромарзӣ ва

вобастагии обӣ дар маҷмуъ ҷой доранд. Ҳалли маҷмуи ин мушкилот кори содда ва осон нест.

Барои сокинони минтақа соҳаи кишоварзӣ аҳамияти махсус дорад ва ин соҳаи асосии истифодабарандаи захираҳои оби минтақа мебошад. Ин соҳа яке аз заминаҳои асосии фарогирии аҳоли бо шуғл ва таъмини зиндагии онҳо, махсусан аҳолии деҳот маҳсуб меёбад. Тибқи маълумот ҳоло 60 фоизи аҳолии деҳоти минтақа маҳз дар соҳаи аграрӣ кору фаъолият менамоянд. Осиёи Марказӣ дорои 154,9 миллион гектар замин буда, аз ин масоҳат 59,1 миллион гектараш барои кишт мувофиқ аст, ки то имрӯз танҳо 10 миллион гектари он истифода мешавад. Захираҳои замин дар минтақа миёни кишварҳо нобаробар тақсим шудааст. Танҳо дар Қазоқистон ва Туркменистон замин ба қадри кофӣ мавҷуд буда, дар Тоҷикистону Қирғизистон ва баъзе вилоятҳои Ўзбекистон (Хоразм, Самарқанд, водии Фарғона) миқдори зарурии замин, махсусан заминҳои ҳамвори аҳамияти кишоварзидошта мавҷуд нест.

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон майдони умумии заминҳои кишоварзӣ 26,75 миллион гектарро ташкил дода, аз он 4,2 миллион гектар заминҳои обёришаванда мебошанд ва онҳо танҳо 10 фоизи тамоми заминҳои аҳамияти кишоварзидоштаи ин кишварро ташкил дода, дар он зиёда аз 95 фоизи тамоми маҷмуи маҳсулоти кишоварзии ин кишвар истеҳсол мегардад. Дар давоми 30 соли охир дар Ўзбекистон майдони замини обӣ 1,6 баробар афзудааст. Дар маҷмуъ захираҳои заминҳои барои обёрӣ мувофиқи Ўзбекистон тибқи ҳисобҳои гуногун аз 7 то 10 миллион гектарро ташкил медиҳанд. Дар ин кишвар дар пайи истифодаи ғайриоқилонаи об дар давоми 30 соли охир майдони заминҳои шӯр 0,8 миллион гектар зиёд шуда, масоҳати умумии он дар айни замон ба зиёда аз 2,0 миллион гектар расидааст, ки аз он 0,85 миллион гектарашро шӯршавии миёна ва баланд фаро гирифтааст[10].

Дар Қазоқистон масоҳати умумии заминҳои барои кишоварзӣ мувофиқ 222,6 миллион гектар, аз он ҷумла - 2,3 миллион гектараш обёришаванда мебошад. Дар Қирғизистон бошад масоҳати умумии заминҳои барои кишоварзи мувофиқ 10620 ҳазор гектар буда, аз он 1308,9 ҳазор гектар дар гардиши кишоварзӣ қарор дорад, ки 836,6 ҳазор гектараш обёришаванда мебошад[11].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фонди замин 14,31 миллион гектар, аз он ҷумла заминҳои кишт - 4,3 миллион гектар мебошад, ки аз он заминҳои обӣ - 0,69 миллион гектар мебошад. Ба ҳар сари аҳоли дар Тоҷикистон 1,3 гектар замин ва 0,12 гектар замини қорам рост меояд. Дар Туркменистон майдони умумии заминҳои ҳамаи категорияҳо 49,4 миллион гектарро ташкил медиҳад, ки аз он 40,54 миллион гектар заминҳои кишт ва 7 миллион гектар заминҳои барои обёрӣ мувофиқанд.

Таҳлили масоҳати заминҳои кишт, махсусан заминҳои обёришавандаи соҳаи кишоварзии давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад, ки қисми зиёди он ба кишварҳои поёноб рост омада, захираҳои оби минтақа бештар дар онҳо истифода мегардад. Тоҷикистон ҳарчанд дорои захираҳои бузурги об мебошад, аммо майдони ночизи обёришавандаи кишоварзӣ дорад ва ба ҳеҷ вачҳ сабабгори пайдоиши мушкилоти вобаста ба об дар минтақа шуда наметавонад. Чун дар Осиёи Марказӣ қисми мутлақи захираҳои об дар соҳаи аграрӣ истифода мегардад, пас онро давлатҳои истифода менамоянд, ки дар минтақа дорои масоҳати зиёди заминҳои кишти обёришаванда мебошанд.

Зиёдшавии босуръати майдони кишт дар Осиёи Марказӣ асосан дар давоми асри XX сурат гирифта, дар ин давра масоҳати майдони заминҳои кишт аз 2,5-3 миллион гектар то 8,5 миллион гектар зиёд гардидааст[11].

Аз масоҳати умумии 154,9 миллион гектар замин қариб 32,6 миллион гектараш барои обёрӣ мувофиқ доништа шуда, танҳо 7,9 миллион гектараш обёрӣ гардидааст, ки он 5,1 фоизи масоҳати умумии ҳавзаи баҳри Аралро ташкил менамояд. Дар маҷмуъ дар ХБА тибқи маълумотҳо 47750 километр пойгоҳҳои обкашӣ мавҷуд аст, ки аксари онҳо дар змони советӣ бунёд гардида, ба талаботи замони муосир ҷавобгӯй нестанд[10].

Истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ дар Осиёи Марказӣ аз меъёри муқарраргардидаи ҷаҳонӣ ба маротиб зиёд буда, аз 12400 м³/га то 18200 м³/га ташкил менамояд. Ҳоло он, ки дар сатҳи ҷаҳон меъёрҳои ҳисобшудаи обёрӣ аз 3800 м³/га то 11 200 м³/га ташкил медиҳад. Ҳолати мазкур нишондиҳандаи истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои об дар минтақа буда, дар пайи худ мушкilotи мураккаби натавонӣ ба миён овардааст.

Айни ҳол зиёда аз нисфи масоҳати Осиёи Марказиро раванди биёбоншавӣ фаро гирифтааст. Майдони заминҳои харобшуда дар Қазоқистон 179,9 миллион гектар ё 66 фоиз, дар Туркменистон ва Ўзбекистон то 80 фоизро ташкил медиҳад. Биёбоншавӣ на танҳо фарогири масоҳати зиёди замин, балки дар тағйир ёфтани сатҳи ҳосилнокии биологӣ ҳам зоҳир мегардад.

Майдони биёбонҳои нав дар Осиёи Марказӣ қариб 100 ҳазор километри мураббаъ афзуда, майдони умумии он бештар аз 1 миллион километри мураббаро ташкил дода, ҳосилнокии биологӣ дар баъзе минтақаҳо то 50 фоиз коҳиш ёфтааст[10].

Сабаби асосии биёбоншавӣ ин тағйир додани режими оби ҳудудҳо ва минтақаҳои обӣ, рушд нақардани хоҷагии об, ҳолати бади системаҳои обтаъминкунӣ ва захбуру захкашҳо, маблағгузориҳои нокифоя ба беҳдошти замин мебошад.

Ғайр аз ин, аз худ қардани замин барои обёрӣ дар минтақаи биёбон бе таъмин намудани дренажи боэътимоди обҳои партови зеризаминӣ боиси ботлоқшавӣ ва шӯршавии дуҷумдараҷа гардидааст.

Рақамҳои овардашуда инъикосгари он аст, ки ҳарчанд обу замин барои давлатҳо ва халқҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти ҳаётӣ доранд, аммо дар истифодаи оқилона ва самарабахши онҳо то ҳанӯз масъулияти зарурӣ дарк карда нашудааст. Муносибати нодуруст бо об дар соҳаи кишоварзӣ сабаб гардидааст, ки натавонӣ захираҳои оби минтақа талаф ёбанд, балки таъсири зиёди худро ба қабати хок, заминҳои аҳамияти кишоварзидошта ва дар маҷмуъ ба муҳити зист расонанд. Ҳолати нишон медиҳад, ки ҳеҷ як консепсияи идоракунии ва истифодаи об, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳияву пешниҳод гардидаанд дар соҳаи кишоварзии минтақа дар сатҳи зарурӣ мавриди амал қарор нагирифтааст. Соҳаи кишоварзии минтақа ба модернизатсияи обёрӣ ниёз дошта, инфрасохтори обтаъминкунӣ бояд комилан навсозӣ гардад. Чунин ҳолати идоракунии ва истифодаи захираҳои об дар минтақа бо назардошти афзоиши босуръати демографӣ ва тағйирёбии иқлиму камшавии захираҳои об метавонад пайомадҳои зиёди манфӣ дошта бошад.

Мушкilotи дигари минтақавӣ дар соҳаи об афзоиши босуръати демографӣ мебошад. Осиёи Марказӣ аз минтақаҳои мебошад, ки дар он аҳоли босуръати баланд зиёд гардида истодааст. Ин ҳолат талаботро ба оби тозаӣ нӯшокӣ, маводи озуқа, молу маҳсулоти ниёзи аввал зиёд мегардонад, ки ҳамаи ин сарбории рӯзафзун болои захираҳои об мегардад.

Тибқи ҳисобҳои ахири СММ, ба ҳолати соли 2021 шумораи умумии аҳолии Осиёи Марказӣ зиёда аз 74 миллион нафарро ташкил менамояд, ки он тақрибан 1 фоизи шумораи умумии аҳолии сайёра аст. Аз ин шумора 45 фоиз ба Ҷумҳурии Ўзбекистон, 25 фоиз ба Ҷумҳурии Қазоқистон, 13 фоиз ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, 8,5 фоиз ба Ҷумҳурии Қирғизистон ва 8,5 фоиз ба Туркменистон рост меояд[12].

Тавре маълум мегардад, шумораи зиёди аҳолии минтақа низ ба кишварҳои поёноб рост омада, истеъмоли об ва талабот ба об низ маҳз дар ҳамин кишварҳои минтақа зиёд аст. Омили демографӣ дар масъалаҳои вобаста ба об дар ҷойи аввал меистад. Дар натиҷаи рушди демографӣ натанҳо истеъмол ва истифодаи бевоситаи об зиёд мешавад, инчунин тамоми ниёзҳои мардум ба маҳсулоти хӯрокаю либоса ва маҳсулоти истеҳсоли саноатӣ ҳама дар пайи истифодаи об таъмин мегарданд. Афзоиши аҳолии муборизаро барои дастрасӣ ба захираҳои табиӣ зиёд намуда, имкониятҳои дастрасиро ба онҳо то рафт маҳдуд мегардонад. Зарурати аввалиндараҷа дар ҷунин ҳолат таъмини истифодаи самараноки захираҳо мебошад.

Равандҳои демографӣ ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти ҷомеа таъсири ҷиддии худро мерасонанд. Дар ин раванд муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавию байналмилалӣ низ истисно нест. Дар ин ҳолат диққати ҷиддӣ бояд ба ҳамбастагии равандҳои демографӣ ба равандҳои сиёсӣ дода шавад[13].

Дар ин замина, афзоиши босуръати демографӣ дар Осиёи Марказӣ ва кӯшишҳои ҷиҳати таъмини ниёзҳои рӯзафзуни аҳолии бо об дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавии кишварҳои маскунӣ он таъсири худро мерасонад. Бо назардошти ин давлатҳои, минтақа, махсусан роҳбарияти олии сиёсии ҷонибхоро зарурат пеш меояд, ки беш аз ҳар вақти дигар бо иродаи олии сиёсии худ мушкilotи мураккаби баҳампечидаи демографию обиро дар доираи ҳусни тафохум ҳал намоянд.

Дар натиҷаи афзоиши босуръати демографӣ истеъмоли об низ дар минтақа ба маротиб зиёд гардида истодааст. Тибқи маълумотҳо агар дар соли 1960 ҳаҷми солони истеъмоли об дар минтақа 60 км³ ташкил меод, пас ин нишондод айни ҳол зиёда аз 110 км³ ташкил менамояд ва мувофиқи пешгӯиҳо то соли 2030 нишондоди мазкур аз 15 то 20 фоизи дигар афзоиш хоҳад ёфт[14].

Ин ҳолат талаботи рӯзафзунро ба об дар минтақа доимӣ мегардонад. Зиёдшавии талабот ба об ва дар баробари он камшавии захираҳои об дар минтақа ҳолати мутақобиларо ба вучуд оварда, боиси пайдоиш ва ташаккули бӯҳрони об дар Осиёи Марказӣ мегардад. Барои пешгирии ҷунин ҳолат тарҳрезии барномаи мутақобила – барномаи танзими демографӣ ва идоракунии талабот ба об дар сатҳи миллий ва минтақавӣ зарур мегардад.

Масъалаи хеле мураккаби вобаста ба об дар Осиёи Марказӣ аз ҷониби Афғонистон бунёд гардидани канали Қуштеппа мебошад.

Канали Қуштеппа дар замони ҳукмронии Муҳаммад Довудхон (1973-1978) тарҳрезӣ шуда, бо сабаби ҷанг ва бесуботӣ дар Афғонистон амалӣ намегардад. Тибқи тарҳ тавассути ин иншооти обрасонӣ оби дарёи Аму дар масофаи 285 километр ба музофотҳои Балх, Ҷузҷон ва Форёб равона карда мешавад ва дар ин паҳно 700 ҳазор гектар замин обёрӣ мегардад.

Паҳнои иншооти мазкур 150 метр ва чуқурии он 8 метрро ташкил дода, дар як сония 650 метри мукааб обро аз дарёи Ому ба саҳроҳои кишварзии Афғонистон интиқол медиҳад[15].

Тавассути бунёди иншооти мазкур ҷониби Афғонистон ният дорад ниёзҳои иқтисодию иҷтимоии худро дар ҳудуди музофотҳои болозир таъмин намояд ва сатҳи камбизоатии мушкilotи норасоии маводи озуқаро бамаротиб коҳиш диҳад.

Бо дарназардошти он, ки Туркменистон 75 фоиз ва Ўзбекистон 65 фоизи ниёзҳои худро бо об аз ҳисоби дарёи Ому таъмин менамоянд, бунёд гардидани иншооти болозир аз ҷониби Афғонистон бӯҳрони обиро дар минтақаҳои алоҳидаи ин кишварҳо ба вучуд меорад.

Ҳолати мазкур амнияти обиро дар Осиеи Марказӣ, алалхусус дар кишварҳои поёноби минтақа халалдор сохта, таҳдид ба ҳаёти осоишта ва рушди устувори иқтисодию иҷтимоии Туркманистон ва Ўзбекистон маҳсуб меёбад.

Тибқи арзёбии қоршиносон баъди ба истифода додани канали Қуштеппа ҳаҷми миёнаи оби дарёи Ому ба Туркманистон ва Ўзбекистон аз 15 то 50 фоизи иқтидори умумии он коҳиш меёбад.

Бо сабаби он, ки ҷониби Афғонистон дар санадҳои асосии танзимкунандаи муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар самти истифодаи захираи оби дарёҳои фаромарзӣ имзо нагузоштааст ва меъёрҳои онҳоро ба расмият наменшиносад ҳалли ҳуқуқӣ ва сиёсии масъалаи идоракунии ва истифодаи оқилонаи захираҳои оби фаромарзӣ ва ҳифзи манфиатҳои обии ҳамаи ҷонибҳои обистифодабаранда дар ҳавзаи дарёи Ому бо ин кишвар душвор мебошад.

Аз ҷумла Конвенсияи СММ оид ба ҳифз ва истифодаи обҳои фаромарзӣ аз соли 1992 ва Созишномаи Алмаато аз соли 1992, ки танзимкунандаи асосии муносибатҳои байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар соҳаи об дар ҳавзаҳои ягонаи обҳои фаромарзӣ маҳсуб меёбанд аз ҷониби Афғонистон расман эътироф нашудаанд ва ҷониби Афғонистон тибқи онҳо уҳдадорӣ надорад.

Ин ҳолат боиси ба вучуд омадани мушкилот ҷиҳати ҳалли ҳуқуқӣ ва сиёсии масъалаи мазкур гардидааст.

Дар сурати дарёфт нагардидани роҳу василаҳои танзими муносибатҳои кишварҳои поёноби минтақаи Осиеи Марказӣ бо ҷониби Афғонистон онҳоро бухрони шадиди норасоии об, алалхусус дар соҳаи кишоварзӣ таҳдид менамояд.

Тибқи маълумотҳои кишоварзӣ дар таъмини зиндагии 40 фоизи аҳоли Ўзбекистон нақши марказӣ дошта, 17 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилии онро пахта ташкил менамояд, ки барои парвариши он мушкилоти ҷиддӣ ба миён меояд. Тибқи маълумоти Кумитаи омори Ўзбекистон, масрафи солонаи об дар ин кишвар ба ҳисоби миёна 51 миллиард метри мукаббро ташкил медиҳад, ки 90 дарсади он дар соҳаи кишоварзӣ, асосан барои обёрии заминҳои пахта сарф мешавад [15].

Бухрони обӣ ба Туркменистон низ таҳдид менамояд. Турменистон аз маҷрои оби дарёи Ому 1 миллиону 250 ҳазор гектар замини кишоварзиро обёрӣ менамояд. Тибқи маълумот 91 фоизи захираҳои об дар Туркменистон асосан барои обёрии заминҳои кишти пахта, ки 10 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилии ин кишварро ташкил медиҳад истифода мегардад [15].

Тавре ҳолати кунунии муносибатҳои ҷониби Ўзбекистон бо гурӯҳи Толибон нишон медиҳад, дар чанд самт омодагиҳо барои ҳамкорӣ гузошта шудаанд. Махсусан ҳамкорӣҳо дар самти бунёди роҳи оҳани муштарак ва таъмини Афғонистон бо қувваи барқ дар фасли зимистон. Чунин равиш метавонад созиши ҷониби Ўзбекистонро бо гурӯҳи Толибон ҷиҳати таҳияи низоми мубодилаи созишномаҳои тавассути убури ҷараёни об дар фасли тобистон ва дар фасли зимистон таъмин кардани неруи барқ ба таври фаъол роҳандозӣ намояд.

Новобаста аз ин, ҷонибҳои Ўзбекистон ва Туркманистонро зарур аст, ки бо дарназардошти таъсири манфии тағйирёбии иқлим ба захираҳои об, бамаротиб зиёд гардидани талаботи ҷомеаи минтақа бо об ва коҳишёбии захираҳои об аз василаҳои чун гузариш ба моделҳои устувори кишоварзӣ: диверсификатсияи зироатҳо дар ҳарду кишвар, танзими институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ, ворид намудани Афғонистон ба созишномаҳои байнидавлатӣ вобаста ба истифодаи байнидавлатии оби дарёи Ому ва ба Ҳазинаи байналмилалӣ наҷоти Арал, ҷорӣ намудани системаҳои обёрии устувор ва каммасраф тавассути ҷорӣ намудани системаҳои обёрии қатрагӣ, истифодаи такрорӣ

оби коллекторӣ ва дренажӣ, такмили идоракунии обҳои бозгашт ба кишварҳо рӯйи кор гиранд ва идоракунии талабот ба обро дар ҳамаи сатҳҳо роҳандозӣ намоянд.

Дар маҷмӯъ таҳлили мушкилоти вобаста ба об ва сабабу омилҳои асосии пайдоиш ва ташаккули онҳо дар Осиеи Марказӣ нишон медиҳад, ки онҳо хусусияти мутақобила, байнисоҳавӣ ва фарогир дошта, кӯшиши бартарафсозии онҳо дар як соҳа боиси пайдоиши мушкилот ва ё мураккабшавии он дар дигар соҳа мегардад.

Чун минтақа ҳамеша дар ҳоли афзоиши демографӣ қарор дорад, зарурати рушди соҳаи кишоварзӣ ва зиёд намудани майдони киштро ба вучуд овардааст, ки дар навбати худ рушди соҳаи кишоварзӣ ва зиёд гардидани майдони кишт боиси зиёд гардидани истифодаи об мегарданд. Барои давлатҳои минтақа зарур аст, ки талаботи рӯзафзунӣ аҳолии худро бо маводи озуқа таъмин намоянд. Аз ин рӯ, тараққӣ додани соҳаи кишоварзӣ талаботи табиӣ чомеа махсуб ёфта, ногузир арзёбӣ мегардад.

Илова бар ин, зиёдшавии босуръати аҳоли зарурати бунёди шаҳрҳо ва рушд додани онҳоро низ ба вучуд меорад. Ин ҳолат дар минтақа боиси густариш пайдо кардани раванди урбанизатсия ва ё шаҳрнини гардидааст, ки дар навбати худ талаботро ба истифодаи об зиёд намудааст.

Ҳамзамон, рушди демографӣ зарурати фароҳам овардани ҷойҳои зиёди корӣ ва фарогирӣ аҳолиро бо шӯғл ва кори доимӣ тақозо менамояд. Ин талаботро наметавон танҳо дар доираи соҳаи кишоварзӣ қонеъ сохт. Бо назардошти ин, зарурати рушд додани соҳаи саноат низ ба вучуд меояд ва ин соҳа низ истифодаи зиёди об, махсусан оби тозаро талаб менамояд.

Дар баробари талаботи рӯзафзунӣ ба захираҳои об дар минтақа то ҳанӯз ҳам дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳам саноат роҳу усулҳо ва техникаю технологияи сермасрафи об истифода мегардад, ки талафоти зиёди об ба назар мерасад. Агар талафоти об аз як ҷиҳат зарар ба захираҳои об ва бесамар истифода шудани онҳо гардад, аз ҷониби дигар боиси шӯсташавии қабати ҳосилдеҳи хок ва фарсудашавии заминҳои кишоварзӣ мегардад. Ин ҳолат боиси ба вучуд омадани мушкилоти мураккаби муҳити зист гардидааст. Дар соҳаи саноат бошад истифодаи барзиёди об боиси зиёд гардидани обҳои партови саноатӣ, махсусан кимиёвӣ шудааст, ки мушкилоти бартарафнашавандаи экологиро ба вучуд овардааст. Ҳамзамон, дар соҳаи саноат то ҳанӯз такрористифодабарӣ ва коркарди партобҳои саноатӣ дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Ҳолати мазкур гузариш ба технологияи каммасрафи обиро дар соҳаҳои болозикр тақозо менамояд.

Ақсулҳолат дар он ифода меёбад, ки дар баробари зиёдшавии мунтазами талабот ба об, захираҳои об дар минтақа босуръати баланд коҳиш ёфта истодаанд. Камшавии захираҳои об метавонад рушди устувори тамоми соҳаҳои ҳаёти чомеаро дар минтақа халалдор сохта, муносибатҳои байнидавлатию минтақавиро дар соҳаи об мураккаб созад.

Чамбӣ рақамҳои овардашуда нишон доданд, ки қисми мутлақи аҳолии минтақа, аксари заминҳои кишоварзии обёришаванда, корхонаҳои азими саноатӣ, иқтисоди нисбатан рушдкарда, истифодабарии аз меъёр зиёди об, ки дар маҷмӯъ омилҳои мушкилоти минтақавӣ об мебошанд ҳама хоси давлатҳои поёноб ҳастанд. Ҳамзамон, давлатҳои поёноб аз тамоми захираҳои табиӣ, махсусан нафту газ бой буда, иқтисодии бузурги иқтисодӣ доранд. Аммо давлатҳои болооб ба ҷуз захираҳои об, ки онро ҳам давлатҳои поёноб бештар аз худашон истифода менамоянд, дигар ҳеч захираи кофӣ ё басандаи табиӣ барои рушди ҳамаҷониба ва устувории иқтисодии худ надоранд. Ягона захираи бойи табиӣ давлатҳои болооб, яъне Тоҷикистону Қирғизистон об аст ва он

низ зери ҳадафи давлатҳои поёноб – Қазоқистону Туркменистон ва Ўзбекистон қарор дорад.

Бо инобати ҳамаи далелҳо ва рақамҳои болозикр зарур аст, ки ҳамоҳангии байнидавлатӣ ва минтақавӣ дар соҳаи об миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ тақвият бахшида шавад ва меъёру нишондодҳои мазкур мавриди назар қарор гирад:

Давлатҳои поёноб:

1. Меъёри обистифодабариро дар кишварҳои худ аз истифодаю истеъмоли бевоситаи об то истифодаи он дар соҳаҳои кишоварзӣ ва саноат ба талаботи нишондодҳои ҷаҳонӣ мувофиқ сохта, сиёсати муосири обро таҳия ва роҳандозӣ созанд.

2. Корқард ва истифодаи роҳу василаҳои дипломатӣ ва ҳамкорӣ бо ҷониби Афғонистон вобаста ба истифодаи муштарак ва ба манфиати ҳамаи ҷонибҳо нигаронидашудаи оби дарёи Ому.

3. Меъёрҳо ва принципҳои консепсияи ИҶЗО дар кишварҳои худ амалан татбиқ созанд.

4. Раванди афзоиши демографиро дар кишварҳои худ ба танзим дароранд.

5. Ба захираҳои оби фаромарзӣ на ҳамчун сарвати миллий ва доимӣ, балки ҳамчун сарвати табиӣ воридотии аҳамияти иқтисодидошта ва коҳишбанда муносибат намоянд.

6. Ба маҷрои дарёҳои фаромарзӣ на ҳамчун соҳиби мутлақи он, балки ҳамчун кишвари транзитӣ муносибат намуда, аз истифодаи «ҳақи табиат» худдорӣ намоянд.

7. Ҳамкориҳои техникую молиявии худро бо кишварҳои болооб ҷиҳати ҳифзи захираҳои об ва бунёди инфрасохтори замонавии идоракунӣ, танзим ва истифодаи оқилонаи захираҳои об барои нафъи тамоми минтақа ба роҳ монда, бо назардошти талаботи замон онро ҳамачониба тақвият бахшанд ва дар раванди ҳамгироӣ дар соҳаи об иштироки фаъол дошта бошанд.

8. Бештар ба идоракунии талабот ба об тавачҷуҳ карда шавад, на ба мудирияти захираҳои об.

Давлатҳои болооб:

1. Ҷиҳати ҳифзи захираҳои об, ки барои тамоми минтақа аҳамияти ҳаётӣ доранд ҳамкориҳои минтақавиро тақвият бахшанд.

2. Бо инобати раванди босуръат обшавии пирыхҳо ва камшавии захираҳои об барои муътадил нигоҳ доштани ҳарорат дар минтақаҳои ҷойгиршавии пирыхҳо бунёди обанборҳои сатҳашон гуногунро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои минтақа ба роҳ монанд.

Кишварҳои минтақа:

1. Ҷалби Афғонистон ҳамчун ҷониби ҳавзаи баҳри Арал ба ниҳодҳои минтақавии идоракунӣ ва истифодаи муштарак захираҳои оби фаромарзӣ дар Осиёи Марказӣ.

2. Бо назардошти талаботи рӯзафзун ба захираҳои об, коҳишбонии босуръати захираҳои об, ҷиҳати таъмини дурнамои ҳифзи захираҳои оби минтақа принципи ҷубронпазирии захираҳои обро, ки дар замони советӣ роиҷ буд барқарор созанд.

3. Кишварҳои минтақа аз ҷиҳати захираҳои табиӣ худкофӣ ҳастанд ва зарур аст, ки ҷиҳати банизомдарории ҳамкориҳои мутақобилаи додугирифтӣ захираҳои табиӣ ва маҳсулоти онҳо миёни ҳам шарикиро тақвият бахшанд.

4. Адолати обистифодабарӣ тавассути ҷомеаи шахрвандӣ дар сатҳҳои миллий, байнидавлатӣ ва минтақавӣ бо назардошти воқеияти истифодаю истеъмоли нобаробари захираҳои об дар ҳар як кишвари минтақа, бештар тарғиб карда шавад.

Адабиёт

1. Муртазаев У. И., Мавлони М. С. Управление водными ресурсами Центральноазиатского региона: проблемы и пути их решения (минимизации) [Текст]// У. И. Муртазаев, М. С. Мавлони. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – С.9.
2. Сырдарья / Михайлова М. В. // Социальное партнёрство — Телевидение. — М. : Большая российская энциклопедия, 2016. — С. 507. — (Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов ; 2004—2017, т. 31).
3. Жильцов С. С., Зонн И. С. Борьба за воду / С.С. Жильцов, И.С. Зонн [Текст]// Индекс безопасности. – 2008. – № 3. – С. 49-62.
4. Бояркина О. А. Проблемы и перспективы урегулирования международных конфликтов в сфере водопользования в Центральноазиатском регионе: дис ... кан. полит. наук [Текст]/О.А. Бояркина.- М., 2015. - С.57.
5. Рахимов С. Вода должна быть инструментом для сотрудничества [Электронный ресурс]// www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/taj_rahimov.pdf (Дата обращения 08.10.2021).
6. Рахимов Ф. Д. Развитие гидроэнергетики Таджикистана в период независимости (1991-2015гг.): дис... кан. истор.наук: 07.00.02 / Ф.Д. Рахимов[Место защиты: Таджикский национальный университет].- Душанбе, 2015. - С.39
7. Маматканов Д. М., Бажанова Л. В. Трансграничные водные ресурсы Центральной Азии и проблемы эффективного использования, Институт водных проблем и гидроэнергетики НАН КР,[электронный ресурс] Источник:<http://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2019/07/CA.D.236-Transgranichnyevodnyeresursy-Centralnoj-Azii-i-problemy-jeffektivnogo-ispolzovanija.pdf> (дата обращения 02.08.2021)
8. Ларинов К. Трансграничные воды Центральной Азии: место Кыргызстана в деятельности по спасению Арала[Электронный ресурс]// Источник: cabar.asia/ru/transgranichnyevody-tsentralnoj-azii-mesto-kyrgyzstana-v-deyatelnosti-pospasiyuarala (дата обращения 25.01.2021).
9. Вода Кыргызстана и ее воздействие на региональные отношения [электронный ресурс]. // Источник: www.toscca.co.uk/lecture%20notes/DjailoWater%20KR.ppt.(дата обращения 25.01.2021).
10. Шадиметова Ю. Центральная Азия: региональные проблемы экологической безопасности и устойчивого развития [Текст]//Ю. Шадиметова. - Вена, 2007. – С.2.
11. Земельные ресурсы бассейна Аральского моря [Электронный ресурс]// Источник: <http://www.cawater-info.net/aryl/land.htm> (дата посещения 13.12.2021).
12. Третье десятилетие независимости: как растет население Центральной Азии?[Электронный ресурс]// Источник: cabar.asia/ru/trete-desyatiletie-nezavisimosti-kak-rastet-naselenie-tsentralnoj-azii (дата посещения 25.01.2020).
13. Данкова А. Демография чертит будущее региона Центральной Азии [Электронный ресурс]// Источник: ia-centr.ru/experts/artem-dankov/demografiya-chertit-budushchee-regiona-tsentralnoj-azii/ (дата посещения 25.01.2020).
14. Аймагамбетова Г. Т. Демографическая ситуация в странах Центральной Азии на современном этапе [Электронный ресурс]// Источник: articlekz.com/article/magazine/74/ (дата посещения 25.01.2020).
15. Адылбекова К. Большой Афганский канал: как Узбекистану и Туркменистану подготовиться к новой угрозе водного кризиса? [Электронный ресурс]// Источник: <https://cabar.asia/ru/bolshoj-afganskij-kanal-kak-uzbekistanu-i-turkmenistanu-podgotovitsya-k-novoj-ugroze-vodnogo-krizisa>

**СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ПО РЕШЕНИЮ
ПРОБЛЕМ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК: АНАЛИЗ СИТУАЦИИ И
ПЕРСПЕКТИВ**

КУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,

кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и связи с
общественностью Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33

.: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

БОБОЗОДА ФАРИДУН ТОЛИБДЖОН,

кандидат исторических наук, доцент кафедры дипломатии и международных
отношений Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 901-11-20-02. E-mail: bfarid@list.ru

В данной статье исследуются и изучаются межгосударственные и региональные отношения стран Центральной Азии в направлении водопользования трансграничных рек, проблемы и пути рационального использования водных ресурсов. Вопрос совместного использования водных ресурсов трансграничных рек является неотъемлемой частью межгосударственных и региональных отношений стран Центральной Азии.

В этом регионе мирная жизнь людей зависит от рационального управления и использования водных ресурсов трансграничных рек. Основные водные ресурсы региона формируются трансграничными реками Сыр и Ому, они формируются на территории Таджикистана и Кыргызстана, но основными их пользователями являются другие страны региона.

В зависимости от состояния формирования, использования водных ресурсов и степени охвата трансграничных рек страны региона делятся на верхнего и нижнего течения, что является основой межгосударственных отношений.

***Ключевые слова:** Центральная Азия, вода, водные ресурсы, трансграничная река, водные проблемы, река Сыр, река Ому, страны верхнего течения, страны нижнего течения, управление водными ресурсами, бассейн Аральского моря, изменение климата, гидроэкологические проблемы.*

**COOPERATION OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES IN SOLVING
TRANSBOUNDARY RIVERS PROBLEMS: ANALYSIS OF THE SITUATION AND
PROSPECTS**

QUVATZODA SAYDULLO ZUVAID,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the
Department of Political Science and Public Relations of the
Academy of public administration under the President of Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir st.

Phone: (+992) 907-80-00-71. E-mail: sqz_0085@mail.ru

BOBOZODA FARIDUN TOLIBJON,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the
Department of Diplomacy and International Relations of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Phone: (+992) 901-11-20-02. E-mail: bfarid@list.ru

This article examines and studies interstate and regional relations of Central Asian countries in the direction of water use of transboundary rivers, problems and ways of rational use of water resources.

The issue of sharing water resources of transboundary rivers is an integral part of interstate and regional relations of the countries of Central Asia.

In this region, the peaceful life of people depends on the rational management and use of water resources of transboundary rivers. The main water resources of the region are formed by the transboundary rivers Syr and Omu; they are formed on the territory of Tajikistan and Kyrgyzstan, but their main users are other countries in the region.

Depending on the state of formation, use of water resources and the degree of coverage of transboundary rivers, the countries of the region are divided into upstream and downstream, which is the basis of interstate relations.

Keywords: *Central Asia, water, water resources, transboundary river, water problems, Syr River, Omu River, upstream countries, downstream countries, water resources management, Aral Sea basin, climate change, hydroecological problems.*

УДК: 32.019

**ИМИЧИ ЧУМХУРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР СОМОНАҲОИ ИТТИЛООТИИ
КИШВАРҲОИ ИДМ**

САФАРЗОДА МОҲИРА АМИРАЛӢ,

номзади илмҳои филология, муаллими калони

кафедраи телевизион ва радиошунавонии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17.

Тел.: (+992) 93-862-94-65. E-mail: anusha-16@mail.ru.

КҶЧАРОВА НАСИБА АЛАМҲОНОВНА,

номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи матбуоти

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ, 17,

Тел.: (+992) 900-64-01-02. E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru

Дар замони муосир ташаккули имичи давлат, махсусан, дар сатҳи байналмилалӣ шарту зарур ҳисобида мешавад. Имичи мусбати давлат имкон медиҳад, ки робитаҳо дӯстиву ҳамкориҳои тичоратӣ хуб ба роҳ монда шаванд. Дар ташаккли имичи давлат нақши воситаҳо ахбори омма, махсусан, воситаҳои электронии иттилоотӣ нақши бориз доранд. Аз ин сабаб, дар ин мақола мо ба сомонаҳои иттилоотии давлатҳои хориҷ рӯ овардем, то муайян кунем, ки симои Тоҷикистон дар онҳо чӣ гуна инъикос ёфтаанд.

Чун дар як мақола намешавад, ки доираи васеи сомонаҳои иттилоотии давлатҳои гуногунро фаро гирем, мо, танҳо ба агентҳои миллии иттилоотии ИДМ рӯ оварда, ба таври умумӣ муайян намудем, ки дар онҳо имичи Тоҷикистон чӣ гуна шакл гирифта истодааст.

***Калидвожаҳо:** ВАО, интернет, агентҳои иттилоотӣ, сомонаҳои иттилоотӣ, имич, имичи давлат, таъсирнокӣ, ИДМ, Тоҷикистон, журналистика, робитаҳо дӯстӣ.*

Баланд бардоштани нуфузи давлат ва нигоҳ доштани эътибори он дар ҳама давру замон ҳадафи асосии ҳукуматдорон буд, ҳаст ва мемонад, зеро робитаҳои иқтисодиву фарҳангӣ, некуаҳолии кишвар ва ободонии давлат аз он вобастагии зиёд дорад. Дар замони муосир, ки бархӯрди тамаддунҳо, муборизаҳои иттилоотиву истифодаи “қувваҳои нарм” ҳар чӣ бештар амалӣ мегарданд, нигоҳ доштани нуфуз, балки вучуд доштани давлат ва миллат кори сахл нест. Аз ҳар ҷониб таҳдидҳо ба миллат, давлат, фарҳанг, забон, иқтисодиёт, умуман, тамоми соҳаҳои ҳаётӣ ба мушоҳида мерасанд. Соате фориғболӣ метавонад, як давлатро аз миён бубарад. Ҳамаи ин таҳаввулот имичро ба унсури муҳимму зарурӣ табдил додаанд, ки тамоми давлатҳо барои ташаккули имичи мусбати худ ҳам дар дохил ва ҳам берун аз кишвар нақшаҳои дурнамо мекашанд.

Барои ташаккули имичи мусбати давлат стратегияи муайяни милли лозим аст, ки вобаста ба менталитет, фарҳанг, арзишҳои милли фарогири тамоми соҳаҳои ҳаётӣ бошад. Барои амалӣ намудани он натавонанд сармоя, балки вақти зиёд ва заҳмати дастаҷамъона лозим аст. Муҳаққиқи тоҷик С. Ф. Назаршоева чунин андеша дорад: “Мо бояд дар хотир дошта бошем, ки ин кор саъю кушиши зиёди касбӣ, ёрии молиявиро тақозо мекунад ва натиҷааш зуд ба даст намеояд. Баланд бардоштани имичи кишвар як равиши муназзамест, ки дар он ҳама самтҳо аз сиесати давлатӣ ва барномаҳои милли тичорати милли, дин, санъат, матбуот ва ғайра бояд фаъол бошад. Барномаҳои лозим аст, ки симои мусбати давлатро эҷод кунанд.» [6, с.160]

Ҳар қадар дар ВАО-и ватанӣ ва хориҷӣ иттилоъ дар мавриди пешравии соҳаҳои гуногуни давлат, бренди милли, некуаҳолии кишвар, тамаддуну фарҳанги ниёгон ва шавҳрвандон муваффақ чой ёбад, ҳамон қадар нуфузи давлат боло меравад. Баъзан,

барои бунёди имидж аз ҷониби кормандони ВАО ва ё шахсони масъули “имиджсоз” дар мавриди муаррифии давлат зиёдаравиҳо дида мешавад, ки аз ҳақиқат дур будани муваффақиятҳои инъикосгардида оҳиста-оҳиста фош мешавад ва ин баръакс ба имиджи давлат таъсири манфӣ мерасонад. Яъне имидж дуруғро наменвисандад, зеро он образест, ки дар асоси ҳақиқати мавҷуда сохта мешавад. Аммо принсипи ногуфтан дуруғ гуфтан нест, хоси имиджеология мебошад. Табиист, ки давлат ва давлатдорӣ идеалӣ намешавад. Бо тақозои замон дар ҳар давлат метавонад нофаҳмиҳо, пастравии вазъи иқтисодӣ, бӯҳрон, низоъҳои дохилӣ ба вучуд биёяд. Воситаҳои ахбори оммае, ки меҳонад нуфузи давлатро ҳифз кунанд, аз паҳши чунин иттилоъ хушдорӣ мекунад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон ин амали воқеӣ буда, барои ҳифзи имиджи давлат мусоидат менамояд: “Маълум мегардад, ки барои ҷӣ ҳукумати баъзе кишварҳо ба иттилои дохили диққатӣ ҷиддӣ медиханд ва фаъолияти ВАО-и дохилро назорат мекунад. Махсусан, вақте дар хусуси ҷанги иттилоотӣ ва терроризми иттилоотӣ сухан меравад, ин муҳим аст” [5, с. 128]. Муҳаққиқи рус Л. Ю. Медовкина дар мақолаи худ – “Роль СМИ в формировании имиджа государства” нақши ВАО-ро дар муаррифии имиджи давлат чунин арзёбӣ мекунад: “Соҳтани имиджи давлат ин тавассути ВАО-и дохилӣ ва хориҷӣ паҳш намудани иттилоъ дар мавриди дастовардҳои давлат дар соҳаи иқтисод, сиёсат, илму фарҳанг, табиат, таърих, вазъи равонии аҳоли ва ғайра мебошад. Усулҳои муносири имиджсозӣ тавассути ВАО аз иттилои муҳолифи имиджи давлатбуда хушдорӣ намудан ва паҳш кардани хабарҳои бар нафъи давлат, ҳамчунин аз усулҳои таъсиррасонӣ хуб истифода кардан аст” [5, с. 127].

Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон барои ба роҳ мондани робитаҳо бо давлатҳои гуногун қадамҳои устувор гузошт ва талошҳо барои муаррифии давлати миллӣ ба назар мерасид, аммо ҷанги шахравандии аввали солҳои соҳибистиқлолӣ боиси он гардид, ки симои Тоҷикистон дар ВАО-и дохиливу хориҷӣ манфӣ муаррифӣ гардад. Даҳсолаҳои аввал тамоми нерӯ барои барқароркунии пасомади ҷангҳои дохилӣ равона гардид. Танҳо баъди солҳои 2000-ум дар натиҷаи талошу ҷонбозиҳои Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон симои Тоҷикистон чун давлати амну осоиш оҳиста-оҳиста дар ВАО-и дохиливу хориҷӣ пайдо гардид. Махсусан, пешниҳодоти Сарвари давлат дар арсаи байналмилалӣ вобаста ба масоили об, ки аз ҷониби аксари давлатҳои ҷаҳон хуб пазируфта шуд, дар ВАО-и ҷаҳонӣ образи Тоҷикистонро мусбат ташаккул дод.

Имрӯз Сулҳи тоҷикон барои аксари давлатҳо намунаи ибрат гардида, мактаби давлатдорӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон лоиқи омӯзиш аст. Акнун дар сомонаҳои иттилоотии давлатҳои пешрафта маълумот дар бораи Тоҷикистон ҷой дорад, ки аксарияташ мусбатанд.

Чун дар як мақола намешавад, ки доираи васеи сомонаҳои иттилоотии давлатҳои гуногунро фаро гирем, аз ин рӯ, танҳо ба агентҳои миллии иттилоотии кишварҳои узви ИДМ рӯ оварда, ба таври умумӣ муайян намудем, ки дар онҳо имиджи Тоҷикистон ҷӣ гуна шакл гирифта истодааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳандозии сиёсати дарҳои боз бо тамоми давлатҳои дуру наздик робитаҳои дӯстӣ барқарор намудааст. Махсусан, бо кишварҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақил ҳамкориҳои судмандро пайваستا ба роҳ мемонад. Дар бештари маврид ин рӯйдодҳо дар маркази тавачҷуҳи ВАО-и дохилӣ ва хориҷӣ қарор мегиранд.

Ҷумҳурии Узбекистон давлати ба мо ҳамсоя буда, баъди ба курсии президентӣ омадани муҳтарам Шавкат Мирзиёев муносибати дӯстона ва робитаҳои ҳамҷониба дубора барқарор гардиданд. Имрӯзҳо дар ВАО-и ин ҳамсоякишвар иттилоот дар бораи

Тоҷикистон фаровон вомехӯрад. Махсусан, дар Агентии миллии иттилоотии Ӯзбекистон Ӯза (http://t.me/uz_uz), ки сарчашмаи асосии иттилооти расмӣ кишвар ба ҳисоб меравад, маводҳои зиёде дар бораи давлати мо ёфтани мумкин аст, ки аксарияти онҳо дар маридаи робитаҳои дӯстона ва ҳамкориҳо оянда дарак медиҳанд. Аз ҷумла “Натиҷаҳои муваффақи музокироти ҳайатҳои Ӯзбекистону Тоҷикистон далели равшани таҳкими муносибатҳои тоҷику узбек мебошанд.” (https://uz_uz.ru/posts/uspeshnye-itogi-peregovorov-delegatsiy-uzbekistana-i-tadzhikistana-yarkoe-svidetelstvo-ukrepleniya-uzbekska-tadzhikskix-otnosheniy_267155), “Дар Палатаи савдо ва саноати Тоҷикистон вохӯри барпо гардид” (https://uz_uz.ru/posts/sostoyalas-vstrecha-v-torgovno-promyshlennoy-palate-tadzhikistana_272884). Бештари ин маводҳо иттилоотӣ буда, аз вохӯриҳои расмӣ сарони давлатҳо ё масъулони ҳукумати хабар медиҳанд.

Агентии Kazinform – аввалин агентии иттилоотии давлатӣ дар Ҷумҳурии Қазоқистон, ки мақоми байналмилалӣ гирифтааст, дар баробари пахши иттилоии расмӣ дар мавриди вохӯриҳои судманди президентҳои ду ҷониб-Тоҷикистону Қазоқистон ва ҳамкориҳои сатҳи ҳукумати, махсусан, дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин, баъзе иттилоии криминалии вобаста ба Тоҷикистонро низ сарфи назар намекунад. Ин албатта, то ҳаде боиси муаррифии манфии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида метавонад. Аз ҷумла, ду иттилоии зерин: “Дар Алмаато шаҳрвандони Тоҷикистон як ҳамватани худро рабуданд ва пул талаб карданд” (https://www.inform.kz/ru/v-almaty-grazhdane-tadzhikistana-pohitili-svoego-zemlyaka-i-trebovali-vykup_a4101735), “Як шаҳрванди Тоҷикистон ғаллаи Русияро зери тамғаи ғаллаи қазоқ содир кардааст” (https://www.inform.kz/ru/rossiyskoe-zerno-pod-vidom-kazahstanskogo-eksportiroval-grazhdanintadzhikistana_a4098344). Боиси тазаккур аст, ки ин иттилоо оҳанги ғараз надошта, сарчашма танҳо иттилоо медиҳаду халос. Албатта, ин раванди воқеӣ буда, аз ҷониби шаҳрвандони дилхоҳ давлат метавонад рух диҳад, аз ин рӯ муаллифи хабарҳо ба он таваҷҷуҳи хосса зоҳир накардааст. Аз хабарҳои монанд ба “Қазоқистон ва Тоҷикистон барои рушди тичорат як корхонаи муштарак таъсис медиҳанд” (https://www.inform.kz/ru/kazahstan-i-tadzhikistan-sozdadut-sovmestnoe-predpriyatie-razvitiyu-torgovli_a4063541), ки дар сомона зиёд аст, тасаввуроти хонанда дар бораи робитаҳои донадори ду давлат бештар мегардад.

“Интизориҳои бузург: Озарбойҷон Тоҷикистонро ба ҳалқаи рушди минтақавӣ ҷалб мекунад” (<https://1news.az/news/20230405031106458-Bolshie-nadezhdy-Azerbaidzhan-vovlekaet-Tadzhikistan-v-krug-regionalnogo-razvitiya>). Ин гуна иттилоот, ки аз ҳамкорӣ ва ҳамдастии Тоҷикистону Озарбойҷон дарак медиҳад, дар Сомонаи иттилоотии 1news.az ҷой дорад. Дар он низ бештар иттилоо аз сафарҳои расмӣ намояндагони ҳукумати ҳар ду кишвар ба мушоҳида мерасад. Баъзан, ба иттилоии дигар низ вохӯрдани мумкин аст, ки ишора ба сарчашмаҳои онҳо. Аз ҷумла, “Дар Тоҷикистон як мошини боркаш чанд мошинро пахш карда, ба хона бархӯрд.” (<https://1news.az/news/20230807104551252-V-Tadzhikistane-gruzovik-protaranil-neskolko-avtomobilei-i-vrezalsya-v-dom-FOTO>) ишора мекунад ба сомонаи “Азия Плюс”-и тоҷикистонӣ, “Тоҷикистон ҳангоми боздошти як рус ўҳдадорҳои худро дағалона вайрон кард - ВКД ФР” (<https://1news.az/news/2011109104506359-Tadzhikistan-grubonarushil-obyazatelstva-pri-areste-rossiyanina-MID-RF>) бошад, гирифта шудааст аз сомонаи расмӣ Вазорати корҳои хориҷии Русия.

Маводҳои, ки дар Агентии иттилоотии миллии Қирғизистон (КНИА) «КАБАР» ҷой доранд, оҳанги манфӣ мушоҳида мегардад. Масалан, ниятҳои неки Тоҷикистонро нисбати ҳамсоядавлати ҷангзадаи Афғонистон бо ҷунин сарлавҳа пешниҳод мекунад: “Тоҷикистон сарҳадро ба ҷӯпонони афғони рамадор, ки дар зерин барф монда буданд,

боз кард”. Ҷойи дигар “ИМА ба Тоҷикистон дар таъмири бинои Академияи Вазорати корҳои дохилии ҷумҳури кумак расонд” менависад. Ганҷанде дар мавриди масоили марзӣ ҳамчун агентии иттилоотии расмӣ хабарро эҳтиёткорона пешниҳод мекунад, то ки боиси нофаҳмии ҷонибҳо нагардад, аммо баъзе маводҳо боиси ташаккули имичи манфии Тоҷикистон дар тасавури шахрвандони Қирғизистон гардида метавонанд.

Образи Тоҷикистон дар Агентии иттилоотии «Арменпресс» - и Армения ва MOLDPRES (<https://www.moldpres.md/ru/search/>) -и Молдава низ мусбат аст. Аз рӯйи маводҳои вобаста ба Тоҷикистон, ки дар ҳар ду сомонро роҳ ёфтаанд, хулоса кардан мумкин аст, ки “Арманистон ва Тоҷикистон дар заминаи иҷроӣ қонунҳо ҳамкорӣ хоҳанд кард” (<https://armenpress.am/rus/news/1116344/>) ҳамчунин Молдава низ ва дар дигар соҳаҳо.

БЕЛТА бузургтарин агентии иттилоотии Беларус мебошад. Агентии телеграфии Беларус беш аз 100 сол аст фаъолият намуда, ҳамчунон манбаи асосии иттилоот ва хабарҳои расмӣ барои кишвар ва ҷаҳон боқӣ мемонад. Дар портали интернетии худ - BELTA ҳар рӯз то 250 маводи иттилоотиро ҷой мекунад. Дар 180 кишвари ҷаҳон хонанда дошта, дар як рӯз 450 000 нафар аз он дидан мекунанд. Дар бораи Тоҷикистон бошад, маводҳо дар жанрҳои гуногун саршор буда, ҳамагӣ дар ташаккули имичи Тоҷикистон барои шахрвандони Беларус ва хонандагони берун аз кишвар бетаъсир намеронанд. Дар баробари он ки пайваста дар бораи муносибатҳои дӯстона ва ташаббусҳои Тоҷикистон дар мавриди робитаҳои дӯстӣ иттилоъ медиҳад, ҳамчунин, дар саҳифаи асосӣ ҷой кардани расми намояндаи Тоҷикистон дар Беларус, ки симои миллати тоҷикро муаррифӣ мекунад, иқтибоси сафирро дар сарлавҳаи маводҳо ҷой додан (“Посол Таджикистана: парламентское измерение очень важно в межгосударственных отношениях”, “Посол Таджикистана: темы мира и безопасности в современных условиях вышли на первое место в международной повестке дня”), ки ин ҳам дар ба вучуд овардани афкори омма бетаъсир намеронад. Метавон гуфт, ки “БЕЛТА”-агентии иттилоотии Ҷумҳурии Беларус дар муаррифии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми боризе гузошта истодааст.

ТАСС - хабаргузори пешбари давлатии Русия бошад, дар бораи Тоҷикистон қариб, ки иттилоъ паҳш накарда, танҳо дар доираи ҳамкорихои ИДМ дар умум номи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қатори дигар давлатҳо меорад.

Дар умум, хулоса кардан мумкин аст, ки имрӯз имичи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар агентҳои иттилоотии миллии кишварҳои узви ИДМ акнун рӯ ба ташаккул аст. Дар мавриди имконоти сайёҳӣ, фарҳанги ниёгон, бренди миллии, дастовардҳои варзишии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ягон агентии иттилоотии ҳатто давлатҳои ҳамсоя маводе ёфтани душвор аст. Дар ин маврид, масъулинро зарур аст, ки барои ташаккули имичи давлат дар ВАО-и хориҷи аз рӯйи нақшаи муайян амал карда, ҳамкорихои судмандро ба роҳ монанд. Пеш аз ҳама, дар ин кор Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, Академияи ВАО, Кумитаи телевизион ва радио, Вазорати корҳои хориҷӣ ва намояндагони Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷ метавонанд саҳми арзанда гузоранд. Тавре Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунад, «ташаккул додани симои мусбати байналмилалӣ Тоҷикистон барои Вазорати корҳои хориҷӣ ва намояндагҳои дипломатии давлати мо яке аз вазифаҳои марказӣ буд ва боқӣ мемонад. Масъалаҳои ҳифзи шаъну шараф дар арсаи байналмилалӣ, эътибори хориҷӣ ва шарикӣ бозътимод барои Тоҷикистон дар мадди аввал меистад».[2]

Адабиёт

1. Баротов И. И. Повышение международного имиджа государство в условиях изменяющегося мира: а примере Республики Таджикистан: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 / И. И. Баротов. – Д., 2020. – 162 с.

2. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмона бахшида ба кушодани бинои нави ВКД ҶТ. Душанбе. 13 март соли 2013.

3. Гринберг Т. Е. Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели // Медиаскоп. — 2008. — № 2. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mediascope.ru/node/252>.

4. Медовкина Л. Ю. Роль СМИ в формировании имиджа государства // Журнал исторических, политических и международных исследований. – Донецк, 2015. – № 1(55). – С. 122.129.

5. Менегетти А. . Психология лидера / Антонио Менегетти. – М.: «Онтопсихология», 2008. – 304 с.

6. Назаршоева С.Ф. Политика Республики Таджикистан по формированию международного имиджа страны и особенности его восприятия в России // Дневник Алтайской школы политических исследований. – 2017. – №33. – С.161.

7. <http://www.prezident.tj/ru>

8. <https://1news.az>

9. <https://armenpress.am>

10. <https://uza.uz/ru>

11. <https://www.inform.kz/ru>

ИМИДЖ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ИНФОРМАЦИОННЫХ САЙТАХ СТРАН СНГ

САФАРЗОДА МОХИРА АМИРАЛИ,

кандидат филологических наук, старший преподаватель
кафедры телевидения и радиовещания

Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.

Тел.: (+992) 93-862-94-65. E-mail: anusha-16@mail.ru

КУЧАРОВА НАСИБА АЛАМХООНОВА,

кандидат филологических наук, доцент кафедры печати
Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17.

Тел.: (+992) 900-64-01-02. E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru

Для формирования положительного имиджа государства как внутри страны, так и за ее пределами необходима определенная национальная стратегия, которая в зависимости от менталитета, культуры, национальных ценностей охватывает все сферы жизни. Ее реализация требует не только капитала, но и много времени и коллективных усилий. Средства массовой информации, особенно электронные, играют важную роль в формировании имиджа государства.

Сегодня Мир Таджикистана стал примером для большинства стран, а школа государственного управления Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона достойна подражания. Сегодня положительную информацию о Таджикистане можно найти на информационных сайтах большинства развитых стран. Поскольку в рамках одной статьи невозможно охватить широкий спектр информационных сайтов разных стран, поэтому мы обратились только к национальным информационным агентствам стран СНГ и в общих чертах определили, как в них складывается имидж Таджикистана.

Ключевые слова: СМИ, интернет, информационные агентства, имидж, имидж государства, влияние, СНГ, Таджикистан, дружеские отношения, национальный бренд, журналистика

IMAGE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON INFORMATION SITES OF CIS COUNTRIES

SAFARZODA MOKHIRA AMIRALI,

Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Television and Radio of the Tajik national University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 93-862 -94-65. E-mail: anusha-16@mail.ru

KUCHAROVA NASIBA ALAMKHONOVNA,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Printing Tajik National University.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave.

Phone: (+992) 900-64-01-02. E-mail: kucharova_nasiba@mail.ru .

To form a positive image of the state both within the country and abroad, a certain national strategy is needed, which, depending on the mentality, culture, and national values, covers all spheres of life. Its implementation requires not only capital, but also a lot of time and collective effort. The media, especially electronic ones, play an important role in shaping the image of the state.

Today, the World of Tajikistan has become an example for most countries, and the school of public administration of the Leader of the Nation, respected Emomali Rahmon, is worthy of emulation. Today, positive information about Tajikistan can be found on the information websites of most developed countries. Since it is impossible to cover a wide range of information sites from different countries within the framework of one article, we therefore turned only to the national news agencies of the CIS countries and in general terms determined how the image of Tajikistan is formed in them.

Keywords: *Media, Internet, news agencies, image, state image, influence, CIS, Tajikistan, friendly relations, national brand, journalism*

УДК: 323

**СИЁСАТИ КАДРӢ ҲАМЧУН ФИШАНГИ АМАЛИСОЗИИ ИДОРАКУНИИ
ҲАЙАТ ДАР ҚАБУЛ ВА ЧОБАЧОГУЗОРИИ КАДРҲО**

МУҲАМЕДОВА ЗАЙНАБ ШАМСИДДИНОВНА,

муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ ва ҳуҷҷатнигории
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
Тел.: (+992) 935-83-52-77. E-mail: mukhamedova1311@mail.ru

БОЙМАТОВА ЛИНО КОМИЛҶОНОВНА,

ассистенти кафедраи идоракунии захираҳои инсонии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
Тел.: (+992) 931-13-02-96. E-mail: lino.boymatova@icloud.com

Сиёсати давлатии кадрҳо яке аз самтҳои муҳими фаъолияти давлатдорӣ ба шумор меравад ва агар онро дар радифи маҷмуи масоила, ки Ҳукумат ва мақомоти маҳаллии иҷроия сару қор доранд, гузорем, бешубҳа, ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Зеро татбиқи ҳар як нақша хоҳ хурд, хоҳ бузург аз он вобаста аст, ки масъалаи қор бо кадрҳо дар ҷомае чӣ гуна ба роҳ монда шудааст.

Дар мақола масъалаҳои сиёсати кадрӣ, ки яке аз самтҳои сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад ва дар рушди соҳаи идоракунии давлатӣ нақши муҳимро мебозад, дида баромада мешаванд.

Муаллифони мақола чунин мешуморанд, ки ба назар гирифтани самтҳо, давраҳои инкишоф ва омилҳои дохилию берунии таъсиркунандаи ин сиёсат хеле муҳим буда, метавонад, равандҳои воқеии ташаккули инкишофи давлатҳоро дар марҳилаи имрӯза муайян созад.

Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, интихоби роҳи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии кишвар зарурати дигаргунсозии мақсад ва вазифаи тайёр кардани кадрҳоро ба миён овард, ки вобаста ба он як қатор чорабиниҳо таҳия ва амалӣ карда шуданд.

Муаллифон қайд менамоянд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақилу тозаистиқлол дар марҳилаи аввали ташаккули давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона қарор дорад. Рушди минбаъдаи он ба тарбияи шахсиятҳои сатҳи баланди ахлоқӣ, дунёи пургановати маънавӣ, фикру ҷисми солим, эҳсоси баланди ватандӯстӣ ва худогоҳии миллитошта, риоягари қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳо, заҳматписанду зебоинараст, сарфаю сариштакор, ботаҳаммул ва созандаю эҷодкор вобаста аст.

Дар баробари ин, аз нуқтаи назари муаллифон, раванди муосири сиёсати кадрӣ собит месозад, ки бунёди дилхоҳ самтҳои сиёсати фаъоли кадрӣ, пеш аз ҳама, ба он алоқаманд мебошад, ки то чӣ андоза давлат ба раванди қор дар мақомот ва истеҳсолот аҳамияти зарурӣ зоҳир менамояд. Ба тарзи дигар, муносибати илмӣ доштан ба қор, хислати нисбатан муҳим ва асосии сиёсати давлатии кадрҳо мегардад.

Мақсади муаллифон аз таҳияи мақолаи мазкур омӯзиши паҳлуҳои назариявӣ ва амалии яке аз самтҳои сиёсати давлат-сиёсати кадрӣ аст.

Калидвожаҳо: *сиёсати кадрӣ, истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, идоракунии давлатӣ, мақомоти давлатӣ, кадрҳо, ҷомае, раванди муосир, омилҳои дохилӣ, омилҳои берунӣ.*

Сиёсати давлатии кадрҳо ҷузъи таркибии сиёсати миллӣ буда, ҳамчун фишанги пуриқтидори таъсиррасон ба ҳама соҳаҳои ҳаёти давлат хизмат менамояд.

Дар марҳилаи ҳозира сиёсати давлатии кадрҳо ба нигоҳ доштан, истифодаи самараноки иқтидорҳои ташаккулдодашудаи кадрӣ кишвар ва рушди он мутобиқи талаботи таъмини амнияти миллӣ дар шароити ҳамгирии иқтисодии ҷумҳурӣ дар муҳити иқтисодии ҷаҳонӣ равона шудааст.

Сиёсати кадрӣ яке аз самтҳои сиёсати давлатҳо буда, дар ташаккул ва тақмили кори идораи давлат нақши муҳим мебозад. Ба назар гирифтани самтҳо, даврони инкишоф ва омилҳои дохилию берунии таъсиркунандаи ин сиёсат хеле муҳим буда, метавонад, равандҳои воқеии ташаккули инкишофи давлатҳоро дар марҳилаи имрӯза муайян созад.

Вазифаҳои асосии сиёсати давлатии кадрҳо иборат аз:

- пешбинӣ ва банақшагирии таъмини соҳаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ бо кадрҳо;
- таҳияи механизмҳо ва расмиёти интиҳобу ҷобачогузори кадрҳо;
- мутобиқсозии иқтидорҳои кадрӣ ҷумҳурӣ ба талаботи бозори байналмилалӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии кадрҳо;
- ташаккули механизми фасеҳи идораи захираҳои меҳнатӣ;
- мониторинг ва таҳлили пешравӣ дар мансаб тавассути истифодаи технологияҳо ва механизмҳои муосири кадрӣ;
- таъсис ва тақвият додани нақшу вазифаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ дар мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ;
- таҳияи барномаҳои таълимӣ оид ба таҳсилоти иловагии касбии кормандон ва рушди малакаи касбии онҳо;
- таҳияи механизми рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти таҳсил ва бозомӯзии кадрҳо дар хориҷи кишвар.

Дар Тоҷикистон оид ба ҷобачогузори кадрҳо ва идораи онҳо санадҳои меъёриву ҳуқуқии соҳавие қабул гардидаанд, ки дар сурати амалӣ шудан метавонанд, тағйироти мусбиро дар ин самт ба бор оваранд.

Дар ин марҳила барои таъсиси хизмати давлатии касбӣ ва рушди минбаъдаи ниҳоди хизмати давлатӣ замина гузошта, модели амалкунандаи хизмати давлатӣ ба тағйироти куллии дар иқтисоди миллӣ ва ҷомеаи Тоҷикистон баамалномада мутобиқ кунонида шуд. Низоми муосири таълими кадрҳо дар соҳа, тақмили малака ва маҳорати хизматчиёни давлатӣ барои иҷрои босамари вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошташуда таъсис ёфт.

Дар самти интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳо дар хизмати давлатӣ масъалаҳои рӯйи кор омаданд, ки барои ба тасвиб расонидани Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2008 №582) асос гузоштанд.

Сабабҳои асосии ба тасвиб расидани ин Консепсия иборат аст:

- аз нокифоя татбиқ гардидани сиёсати давлатии кадрҳо;
- аз паст рафтани эътибори намудҳои зехнии меҳнат;
- аз кам шудани шумораи мутахассисон дар соҳаҳои асосии иқтисод, илм, маориф, тиб;
- аз номувофиқати суръати ташаккули системаи муносибатҳои меҳнатӣ ва таҳияи асосҳои ҳуқуқии он.

Яке аз талаботи муҳими рӯз - таъмини истифодаи оқилонаи кадрҳо, таҳияи механизмҳои меъёрии ҳуқуқӣ, молиявӣ, ташкилӣ, ҳавасмандгардонӣ барои меҳнати самаранок ва босифат мебошад.

Бо мақсади иҷрои Консепсия Барномаи татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2009 №252) қабул гардид, ки он мақсаду вазифаҳо, самтҳои афзалиятнок, принципҳои танзими давлатии сиёсати кадрҳо, роҳҳои бо кадрҳои баландихтисос таъмин намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон, системаи таъминоти кадрӣ, шартҳо ва роҳҳои

татбиқи он, чорабиниҳо оид ба рушди сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар самтҳои фаъолиятро оид ба интихоб ва ҷобачогузори кадрҳо муайян сохт.

Концепсия мақсад, вазифа ва самтҳои асосии сиёсати давлатии кадрҳоро пешбинӣ кардааст. Принципҳои асосии сиёсати давлатии кадрҳо дар боби сеюми он ба тариқи зайл пешбинӣ шудаанд:

- принципи демократизм ва шаффофият;
- принципи банақшагирӣ;
- принципи арзёбии маҷмуии сифатҳои кормандон;
- принципи кордонӣ;
- принципи мушаххасӣ ва ғайраҳо[1.-С.45]

Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, интихоби роҳи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии кишвар зарурати дигаргунсозии мақсад ва вазифаи тайёр кардани кадрҳоро ба миён овард, ки вобаста ба он як қатор чорабиниҳо таҳия ва амалӣ карда шуданд. Сиёсати давлатии кадрҳо яке аз самтҳои муҳими фаъолияти давлатдорӣ ба шумор меравад ва агар онро дар радифи маҷмуи масоиле, ки Ҳукумат ва мақомоти маҳаллии иҷроия сару қор доранд, гузорем, бешубҳа, ҷойи намоёнро ишғол менамояд. Зеро татбиқи ҳар як нақша хоҳ хурд, хоҳ бузург аз он вобаста аст, ки масъалаи қор бо кадрҳо дар ҷомеа чӣ гуна ба роҳ монда шудааст.

Сиёсати давлатии тайёр намудани иқтидорҳои касбӣ ба талаботи рушди соҳаҳои иқтисод мутобиқат намекард. Мавҷуд набудани механизмҳои самарабахши таъсиррасонии давлат ба раванди ташаккулёбии дархостпазирии иқтидори кадрӣ, пастшавии сатҳи касбии онҳо сабаби қафомонии кишвар гардид. Ин равандро танҳо чораҳои қатъӣ, мунтазам ва саривақт- қабули як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим, аз ҷумла, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» (аз 03.12.1999, №5), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи ҳадамоти кадрӣ» (аз 10 марти соли 2003 №1031), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015» (аз 1 марти соли 2004, № 86), Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006 №94), Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 №1713), Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007-2016 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 ноябри соли 2006 №496), Концепсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2007, №289), Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 (Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июни соли 2007, №704) ба раванди ташаккулёбии иқтидори кадрӣ, бартараф намудани камбудии дар татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо, болоравии сатҳи касбӣ мусоидат намоянд.

Раванди муосири сиёсати кадрӣ собит месозад, ки бунёди дилхоҳ самтҳои сиёсати фаъоли кадрӣ, пеш аз ҳама, ба он алоқаманд мебошад, ки то чӣ андоза давлат ба раванди қор дар мақомот ва истеҳсолот аҳамияти зарурӣ зоҳир менамояд. Ба тарзи дигар, муносибати илмӣ доштан ба қор, ҳислати нисбатан муҳим ва асосии сиёсати давлатии кадрҳо мегардад.

Сиёсати кадрӣ бо сиёсати иҷтимоӣ робитаи наздик дошта, фишанги амалисозии он идоракунии ҳайат мебошад. Мафҳумҳои асосии сиёсати кадрӣ иборат аст аз:

- кадрҳо(ишғолкунандагони мансабҳо мувофиқи Феҳристи муайяншуда, ки дорои сифатҳои махсуси касбӣ мебошанд);
- ҳайат (ҳамаи аъзоёни коллективи меҳнатӣ, ки амалҳои истеҳсоли ва ё идоракуниро иҷро мекунанд);
- ҳайат, кормандон (калимаҳои ҳаммаъноанд);
- «идоракунии ҳайат», «идоракунии кадрҳо» (истифодаи дуруст ва мақсадноки имкониятҳо).

Дар ин радиф имконияти истифодаи дуруст аз омилҳои зерин вобаста аст:

- иқтидори инсонӣ;
- маънавиёт;
- қобилиятҳои ҷисмонӣ;
- сатҳи умумӣ;
- фарҳанги касбӣ.

Бояд қайд намуд, фарҳанги касбӣ имкон медиҳад, ки мақомот (ташкilot, муассиса) ба кадрҳои дар ҳақиқат ҷавобгӯии талаботи замон интихоб ва ҷобачогузорӣ карда шаванд.

Аз ин хулоса бармеояд, ки дар интихоби ҳайат (кадрҳо) пеш аз ҳама, ба омилҳои инсонӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Ин ҷо метавон масъалаи дигарро низ пеши назар овард, ки ҳанӯз аз солҳои 60 – уми асри XX сар карда, дар давлатҳои ҷаҳон масъалаи омӯзиши захираҳои инсонӣ, нуфузу мақоми захираҳои кадрӣ ва дигар масъалаҳои муносибатҳои инсонӣ ба миён меоянд.

Амалигардонии ин масъалаҳо барномаҳои мушаххаси омӯзишӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ – иқтисодии кишварҳо, ҷанбаҳои гуногуни иҷтимоии ҳаёти одамон, афкори ақидаи ҷомеа, одамон, мазмуни зиндагӣ, тарзи ҳаёт, психология ва дигар унсурҳои рӯйи қор овард, ки ин ҳама дар маҷмӯъ боиси беҳтар шудани захираҳои кадрӣ ва дуруст ба роҳ мондани сиёсати кадрӣ гардид. Инкишофи сохтори кадрӣ ба он оварда мерасонад, ки дар самти сиёсати давлат, масъалаҳои ҳаётии одамон, беҳтар гардидани шароити меҳнат, ташкил ва такмили ихтисосҳои замонавӣ, ташкили мактабу таълимгоҳҳои касбии соҳавӣ, такмили қори идораи давлатӣ ва хизмати давлатӣ аз ҳама муҳим мегардад. Дар ин маврид таҷрибаи давлатҳои пешқадам боиси дастгириест, ки вазифаи аз ҳама муҳими худ дар самти пешбурди сиёсати кадрӣ, натиҷаи истеҳсоли, роҳу усули такмили система, омӯзиши захираҳои меҳнатӣ, ташкили ҷойҳои нави қорӣ, нигоҳ доштани захираҳои кадрӣ ва пешбарии онҳоро ба вазифаҳои дигар, тайёр намудани мутахассисони ҷавон ва дигар масъалаҳоро меҳисобанд. Самтҳои асосии сиёсати давлатии кадрҳо ба ташаккули талаботи муосир нисбат ба кадрҳои соҳаҳои мухталифи фаъолият ва сатҳи идоракунӣ, таҳияи меъёрҳои муосири интихоби кадрҳо бо дарназардошти сифатҳои касбӣ ва ахлоқию психологӣ онҳо, такмили шакли усулҳои арзёбии фаъолияти кадрҳо, такмили механизми муосири таъсирбахши институтҳои захираи кадрҳои роҳбарикунанда нигаронида шудааст. Муҳимияти ин масъала ва роҳу усулҳои таъмини самарабахшии идоракунии давлатиро Президенти кишвар дар паёму баромадҳои худ махсус қайд намуда, ин масъаларо ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки ҳаёти ҷомеа ҳамеша дар мадди назари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузоранд.

Ҳамзамон, бо роҳи қорӣ намудани усулҳои муосири интихоб ва ҷобачогузориҳои кадрҳо, баланд бардоштани сатҳи омодакунии кадрҳоро куллан беҳтар намудан зарур аст. Ба ин васила дастгоҳи идоракунии касбиеро созмон ва ташаккул додан зарур аст, ки барои онҳо хизмати содиқона ба халқу ватан аз ҳама муҳимтар бошад.

Аз ҳамин лиҳоз, Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба интихоби кадрҳо чунин талаботро ба миён гузоштааст, ки ҳангоми хостагирӣ ва ҷобачокунии кадрҳо дараҷаи баланди касбӣ, донишҳои васеи муосир, дар сатҳи хуб донишҷӯи забони давлатӣ, забонҳои хориҷӣ ва технологияҳои замонавӣ, дараҷаи баланди масъулиятшиносӣ ватандӯстӣ, покқивдонӣ ва оштинопазирӣ нисбат ба ҳолатҳои коррупсионӣ бояд меъёрҳои асосӣ гарданд. Аз ин рӯ, омилҳои муҳими таъмини фаъолияти самараноки дастгоҳи давлатӣ - ин дарёфт, интихоби ҷобачогузори кадрҳои ихтисосманд, ташаббускор ва эҷодкори ҷавобгӯ ба талаботи сатҳи ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Ҳамчунин, дар самти ҷобачогузори дурусти кадрҳо, баланд бардоштани сатҳи тайёрии касбӣ, ҳисси масъулиятшиносӣ ва омодабошии доимии онҳо мунтазам ҷораандешӣ намоянд [2].

Самтҳои дигари он ба ҳавасмандгардонии меҳнати самаранок, истифодаи оқилонаи кадрҳо, фароҳам овардани шароити мусоид барои кор ва пешравиҳои касбии онҳо, таҳияи тадбирҳо оид ба пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, таҳияи усулҳои ва роҳҳои ҳалли масъалаҳои гендерӣ, ҷалби қонуни қобили меҳнат ва ҷавонони лаёқатманд ба меҳнати муфиди ҷамъиятӣ ва тақмили сохтори тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунии, тақмили ихтисос ва таҷрибаомӯзии кадрҳо нигаронида шудааст.

Интихоби кадрҳо яке аз функсияҳои марказии қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад, зеро маҳз одамон фаъолияти самарабахши ҳама гуна ташкилотро таъмин менамоянд [3.-С 28.].

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки қабули шахрвандон ба хизмати давлатӣ тавассути озмун омилест, барои таъмини мақомот бо кадрҳои баландихтисос ва дорои сатҳи баланди таҳассусӣ. Ҳамин тариқ, интихоби шахрвандон ба хизмати давлатӣ бо назардошти як қатор омилҳои амалӣ гардида, давраҳои гузаронидани он тибқи низомнома амалӣ карда мешаванд.

Дар фаъолияти мақомоти давлатӣ технологияи кадрӣ, интихоб ва ҷобачогузори кадрҳо (озмун, аттестатсия, захираи кадрҳо, баҳодиҳии фаъолият, ҷойивазкунии кадрҳо, таҳлили хизматчиёни давлатӣ) ҳамчун омилҳои асосии интихоб ва ҷобачогузорӣ, тарбияи кадрҳо, татбиқи сиёсати давлатӣ дар самти кор бо кадрҳо идоракунии самаранок ворид гардид.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки татбиқи сиёсати самараноки кадрӣ дар идоракунии давлатӣ ба низомии муқаммалӣ идоракунии ҳайат ва автоматикунонии он асос ёфтааст [4.- С.124].

Таърих собит намудааст, ки интихоби дурусти ҳайат дар идоракунӣ - ин асоси пешрафти давлат ва боло рафтани сатҳи зиндагонии мардум аст. Вобаста ба ин масъала, дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон, махсусан, дар давраи давлатдорӣ Ардашер ба интихоби ҳайати кормандон диққати ҷиддӣ дода мешуд. Ба идораи давлат шахсонӣ тасодуфӣ ва ноозмуда ба кор гирифта намешуданд ва усулҳои махсуси интихоб мавҷуд буд: «Ардашер кормандонашро тасодуфан интихоб намекард, балки инсонҳоеро дар вазифаҳои масъул интихоб менамуд, ки онҳо бо зеҳнияти хеш амикназар бошанду гиреҳкушоии масоили мубрам, фаросати волоро дархӯр бошанду мардонӣ ростгӯ, садоқатманду зоҳиру ботинӣ ягонадошта бошанд»[5.-С.60].

Таҷрибаи ҳар як муассиса ва ташкилот дар самти талабот ба ҳайат муҳим арзёбӣ мегардад, зеро ҷалб ва интихоби арзандаи кадрӣ, ки сифатҳои лозими доро аст, асоси самараноки фаъолиятро ташкил медиҳад.

Ҷалби ҳайат асосан аз давраи эҳтиётот ба кадрҳо, дар мавриди пайдо гардидани ҷойҳои холӣ зарур мегардад, ки ин раванд дар ҳолатҳои озод гардидани кормандон,

таъсиси корхона ва ё муассисаи нав, оғоз гардидани корҳои нав ва зиёд гардидани ҳаҷми кор амалӣ мегардад.

Раванди қабул ва интихоб намудани шахрвандон ба мансабҳои холии хизмати давлатӣ ба шаклҳои зерини интихоби ҳайат тақия менамояд:

- қабули қарор;
- раванди интихоб;
- шаклҳои интихоб;

Дар асоси чорабиниҳои ташкилот интихоби ҳайат тариқии озмун барои ишғоли вазифаҳои ҳолӣ, тибқи муқаррароти «Низомномаи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ» гузаронида мешавад, ки чараҳои ин чорабиниҳои муҳим тавассути ҳадамоти кадрӣ муассиса амалӣ мегардад [6.-С.197].

Пеш аз он ки корманд барои ишғоли ҷойҳои ҳолӣ интихоб мегардад, ҷойҳои муайяни қорӣ ва вазифавӣ муайян карда мешавад. Дар мавриди ба қор қабул намудани кормандон ва интихоби он ин омилҳо таъсир мерасонанд:

- мураккабӣ ва муҳимияти қор;
- шумораи захираҳои кадрӣ ва барномаи рушди ҳайат;
- имкониятҳои молиявӣ;
- муҳимияти сиёсати кадрӣ [7.-С. 169].

Раванди интихоб масъулияти баланд ва самараноки ҳадамоти кадриро тақозо менамояд. Мавриди интихоб муайянсозии талабот ба кормандон, меъёри баҳодихии ҳалли масъалаҳо, интихоби фалсафа ва стратегияи ҷалби ҳайат дар мувофиқа бо стратегияи умумии муассиса, ҳуҷҷатдорӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва пардохти музди меҳнат, методҳои ҳавасмандгардонӣ, дурнамои сатҳи фаъолияти хизматӣ, шартномаи меҳнатӣ ва ғайраҳо дар назар дошта шудааст.

Дар мавриди интихоб бештар аз рӯйи модулҳои нав: аз қабилӣ тақия ба кадрҳои қорхона, болоравии мансабӣ, пур намудани ҷойҳои ҳолӣ аз ҳисоби мутахассисони ҷавон амал карда мешавад, ки дар таъмини баланд бардоштани иқтидори кормандон натиҷаҳои мусбат ба даст оварда мешаванд.

Ҷида гирифтани кадрҳо зинаи дигари интихоби ҳайат ба ҳисоб рафта, мақсади асосии он интихоби номзади арзанда, эҷодқор ва ҳайати дорои сифатҳои шахсӣ, ҷавобгӯӣ талаботҳои тахассусии вазифаи пешбинигардида мебошанд.

Раванди ҷида гирифтани кадрҳо ба монанди интихоби ҳайат бояд ба ҷиҳатҳои методӣ (принсипҳо, меъёрҳо ва методҳои амалисозӣ), ташкилӣ (номгӯӣ чорабиниҳо), кадрӣ (мутахассиси зарурӣ) ва моддӣ (барномаҳои компютери мувофиқаткунанда) таъмин гардад.

Дар раванди ҷудо намудани беҳтарин номзадҳо ба принсипҳои зерин тақия карда мешавад:

- мавқеъгирӣ ба самти рақобатпазирии ҳайат;
- ҷустуҷӯӣ номзадҳои ба дурнамои ихтисоси пешбинигардида мувофиқаткунанда;
- ба эътибор нагирифтани сатҳи тахассусӣ ва сифатҳои шахсӣ дар ҳолатҳои ба талаботҳои вазифаи пешбинигардида номувофиқ будан;
- таъмин намудани мувофиқати номзад ба сифатҳои шахсӣ (таҳсилот, собиқаи қорӣ, таҷриба, ҷинс, синну сол, саломатӣ ва ҳолати равонӣ), талаботҳои вазифа ва мансабҳои ишғолшаванда;
- ҷалби ҳарчи бештари мутахассисони соҳибихтисос (мувофиқ ба талаботҳои тахассусӣ);
- нигоҳ доштани фазои мусоиди равонӣ;

– коней гардонидани талаботҳои ҳайат дар мавриди дархост [8.-С.352].

Дар мавриди чида гирифтани кадрҳо таҳсилот, таҷриба, сифатҳои расмӣ, касбият, иқтидори илмӣ, эҷодкорӣ, ҷиҳатҳои ҷисмонӣ, раванӣ ва мувофиқат намудан ба талаботҳои таҳассусӣ меъёрҳои асосӣ ҳисобида мешаванд.

Маълум аст, ки дар раванди интиҳоби ҳайат шумораи номзадҳои мутаносибан аз шумораи ҷойҳои холии ишғолшаванда зиёданд, яъне инро агар ифода намоем:

Ш интиҳоб = 1/2

Ифода нишон медиҳад, ки аз шумораи умумии довтолабон танҳо қисмати алоҳидаи онҳо, ки талаботи таҳассусӣ, ки меъёри асосии хоста гирифтани ва ҷобачогузори кадрҳо муайян менамояд, ҷавобгӯ ҳастанд, ба қор қабул карда мешаванд.

Зинаи дигари интиҳоби ҳайат қарори кадрӣ мебошад, ки он хусусиятҳои зеринро дар бар мегирад:

- автоматикунони раванди ҷамъоварӣ ва қоркарди маълумот, таҳия ва амалисозии қарорҳо, таҳия ва фаъолияти системаи масъулият ва ангезаи қарори сифатноку босамар;
- бо таҳлили арзёбии вариантҳои дигар қабул карда шудани қарор;
- пурра ва саривақтӣ қабул кардани қарори илман асоснок, таъмини салоҳиятнокӣ дар заминаи маълумоти муътамад;
- амалигардонии қарорҳои қабулшуда ва назорат аз рӯи иҷроиши онҳо [9.-С.190].

Қарори кадрӣ дар асоси таҳлили тамоми марҳилаҳои қабули ҳайат: суҳбати пешазозмунӣ, интиҳоб, қабул, ҷобачогузорӣ ва хулосаи комиссияи озмунӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар марҳилаҳои озмун чорабиниҳои мушаххас ба нақша гирифта мешаванд, ки натиҷаҳои он дар қарори кадрӣ нишон дода мешавад.

Қарори кадрӣ – ин интиҳоби даркшудаи субъекти идоракунии давлатӣ баҳри таъсиррасонӣ ба ҷамъияти воқеӣ буда, дар шакли расмӣ инъикос меёбанд ва дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи хизмати давлатӣ, ки аз ҷониби мақоми давлатӣ ва шахси мансабдор мутобиқи салоҳияти худ дар доираи ваколатҳои худ қабул мекунад, раванди қонунӣ мегирад.

Барои осон гардонидани рафти чорабиниҳо оид ба гузаронидани озмун варақаҳои хулосакунанда истифода бурда мешавад.

Ҳадафҳои стратегии сиёсати кадрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили иқтидори кадрӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун захираҳои муҳими зехнӣ ва касбии ҷомеа, дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар, мавқеъ пайдо кардани онҳо дар бозори байналмилалӣ меҳнат мусоидат менамояд.

Самти стратегии сиёсати давлатии кадрҳо - ин пурзӯр гардонидани нақши давлат дар амалисозии қафолатҳои конституционӣ, истифодаи қобилиятҳои касбии шаҳрвандон ва ташкили шароитҳои барои рушди имкониятҳои инсон мебошад.

Фишангҳои асосии амалисозии стратегияи сиёсати кадрҳо муайян намудани роҳҳо ва аз худ намудани усулҳои ҳалли масъалаҳои муосири сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба кадрҳо дар мақомоти давлатӣ ба ҳисоб рафта, асоси онро масъалаҳои истифодаи самараноки захираҳои инсонӣ (кадрҳо) ташкил менамоянд.

Ҳамзамон, раванди интиҳоби кадрҳо дар хизмати давлатӣ, ки тавассути озмун сурат мегирад, ба ҷараёни татбиқи сиёсати давлатии кадрҳо низ таъсир мерасонад. Аммо дар баробари ин, баъзан ҳолатҳои аз ҷониби роҳбарон ба эътибор нагирифтани иқтидори кадрӣ, аз рӯи ихтисос қор накардани мутахассисон, пурра амалӣ

нагардидани талаботи технологияи кадрӣ ҳангоми интиҳоб ва ҷобачогузори ханӯз мавҷуд аст.

Оид ба муҳимияти ин масъала Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромаду суханрониҳои худ ба тарбияи кадрҳои ихтисосманд, боло бардоштани иқтисоди кадрӣ, таъмини самаранокии идоракунии давлатӣ ва рушди технологияи кадрӣ дар кишвар таваҷҷуҳи зиёд менамоянд ва ин масъаларо ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки ҳаёти ҷомеа, ҳамеша дар мадди назари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мегузоранд.

Аз ҷумла, ин масъала дар Паёми Президенти мамалакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 махсус қайд шудааст, ки масъалаи тақвият додани низоми ҳамоҳангсозии сиёсати рушд бо мақсади таъмин намудани самаранокии идоракунии давлатӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимест, ки дар навбати аввал рушди бомароми иқтисоди миллӣ бо роҳи баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии давлатӣ тавассути таъмин намудани шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва мукамалсозии коргузори давлатӣ аз он вобаста мебошад[10].

Президенти мамлакат таъкид менамоянд, ки бо мақсади пешбурди сиёсати самарабахши интиҳоби кадрҳои роҳбарикунанда ва беҳтар гардонидани иҷрои вазифаҳои давлатӣ масъалаҳои тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои касбии соҳаи идоракунии давлатӣ диққати ҷиддӣ дода шавад ва барои баланд бардоштани сатҳи дониш, маҳорат ва тайёрии касбии онҳо чораҳои мушаххас андешида шаванд.

Ҳамзамон, бо роҳи ҷорӣ намудани усулҳои муосири интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳо баланд бардоштани сатҳи омодагии кадрҳоро куллан беҳтар намудан зарур аст. Ба ин васила дастгоҳи идоракунии касбиеро созмон ва ташаққул додан зарур аст, ки барои онҳо хизмати содиқона ба халқу ватан аз ҳама муҳимтар бошад.

Мактаби идоракунии халқи тоҷик дорои таҷрибаи бою рангини таърихӣ буда, аз худ мероси арзишмандеро боқӣ гузоштааст, ки осори намуна ва шинохти ҷаҳонӣ он дар мисоли давлати Сомониён (асрҳои IX - X) маълуми ҳамагон гардида буд. Ин мактаб дар давраҳои минбаъдаи инкишофи давлатдорӣ мо, тоҷикон, баҳусус, дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ рушду нумӯш пайдо намуд. Баъд аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ дар соли 1991 ва интиҳоби роҳи нави ҷомеаи демократӣ марҳалаи нави мактаби идоракунии халқи тоҷик оғоз ёфт.

Раванди интиҳоб ва дарёфти кадрҳо – ин раванди мураккаби ҷалби номзадҳо ба ишғоли вазифаҳои ҳоли мебошад, ки ба василаи механизми дарёфти ҳайат амалӣ мегардад. Талабот ба кадрҳо, пеш аз ҳама, ба он ҳадафҳои вобастагӣ дорад, ки эҳтиёҷот ба неруи корӣ бо назардошти рақобатпазирӣ дар бозори меҳнат ҷӣ гуна ба нақша гирифта шуда, дар амалисозии он ҷӣ гуна муҳимияти захираҳои инсонӣ ифода меёбад[11.-С. 68].

Дар ин маврид ҷиҳати ҷалби муваффақонаи номзадҳо ба муассиса, пеш аз ҳама, нуфузу эътибори муассиса муҳимият касб менамояд, зеро ҳар як корманд талаботҳо (талаботҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ – методӣ, иттилоотӣ, моддӣ-техникӣ ва ғ.)-и худро дорад ва таъмини ин талаботҳо дар рушди касбият ва самаранокии фаъолияти муассиса нақши калидӣ дорад.

Ҳамин тариқ, мактаби нави идоракунӣ, ки айни замон дар Тоҷикистон фаъолияти босамарро роҳандозӣ менамояд, ба мисли дилхоҳ амали нави марҳалаи заминагузорӣ ва тағйирпазирӣ гузарад, ки мо онро метавонем, аз роҳи омӯзиши таҷрибаи идоракунии давлатҳои мутамаддини ҷаҳон ва бо бардошт ва хислатҳои хоси миллиамон бунёд намоем.

Адабиёт

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. Душанбе: Контраст, 2012,-С.45.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 декабри соли 2021. Сомонаи дастрас:<http://www.president.tj/gus/raiomho.htm>.
3. Идоракунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – С.28.
4. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Офсет, 2012. - С.124.
5. Қурбон Восеъ. Сиёсати миллӣ ва ваҳдати миллӣ. -Душанбе: Илм, 2012 – С.60.
6. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. Душанбе: Контраст, 2012,-С.197.
7. Веснин В.Р. Управление персоналом. Учебник//теория и практика.М.: Проспект, 2007. – С.169.
8. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. -Душанбе: Контраст, 2012,- С.352.
9. Веснин В.Р. Управление персоналом: Учебник//теория и практика.- М.: Проспект, 2007. –С.190.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 декабри соли 2022. Сомонаи дастрас:<http://www.president.tj/gus/raiomho.htm>.
11. Отбор и наем персонала. Технология тестирование и оценки. Д.Купер, Иван Т. Робертсон. -М.: Вершина, 2008.-С.68.

**КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ
В ПОДБОРЕ И РАССТАНОВКЕ КАДРОВ**

МУХАМЕДОВА ЗАЙНАБ ШАМСИДДИНОВНА,

старший преподаватель кафедры таджикского языка и делопроизводства
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел: (+992) 935-83-52-77. E-mail: mukhamedova1311@mail.ru

БОЙМАТОВА ЛИНО КОМИЛДЖОНОВНА,

ассистент кафедры управления человеческими ресурсами
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.
Тел.: (+992) 931-13-02-96. E-mail: lino.boymatova@icloud.com

Государственная кадровая политика является одним из направлений государственной деятельности и, если привести его в соответствие с комплексом вопросов, которыми занимается государство и местные исполнительные органы, несомненно, занимает особое место. Потому что реализация любого плана, независимо от его масштаба, зависит от того, как организована работа с кадрами в обществе.

В статье рассматриваются вопросы кадровой политики, которая является одним из направлений государственной политики и играет важную роль в развитии сферы государственного управления.

Авторы статьи обращают внимание на то, что необходимо учитывать направления, этапы развития, внутренние и внешние факторы, влияющие на кадровую политику, так как именно они могут определить реальные процессы формирования развития государств на нынешнем этапе. Приобретение государственной независимости, выбор пути социального и экономического развития страны послужили поводом к изменению отношения Правительства страны к подготовке профессиональных кадров для государственного сектора.

Авторы отмечают, что Республика Таджикистан, как самостоятельное и независимое государство, находится на начальном этапе становления демократического, правового, светского и единого государства. Его дальнейшее развитие зависит от воспитания высокоморальных личностей с богатым духовным миром, здоровым мышлением, высоким чувством патриотизма и национального самосознания, трудолюбивых, бережливых, толерантных и творческих, соблюдающих законы, права и свободы.

При этом, авторы акцентируют внимание на то, что современный процесс кадровой политики демонстрирует зависимость эффективности деятельности государственного органа от правильной реализации процедур управления человеческими ресурсами. Актуальным в этом отношении видится обоснованный научный подход к реализации государственной кадровой политики.

Таким образом, авторы статьи сфокусировали свое внимание на изучении теоретических и практических аспектов одного из важнейших направлений государственной политики, а именно, кадровой политики.

Ключевые слова: *кадровая политика, государственная независимость, Республика Таджикистан, государственное управление, государственные органы, кадры, общество, современный процесс, внутренние факторы, внешние факторы.*

PERSONNEL POLICY AS A TOOL PERSONNEL MANAGEMENT IN THE SELECTION AND PLACEMENT OF PERSONNEL

MUKHAMEDOVA ZAYNAB SHAMSIDDINOVNA,

Senior Lecturer of the Department of Tajik language and Records management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 935-83-52-77. E-mail: mukhamedova1311@mail.ru

BOYMATOVA LINO KOMILJONOVNA,

Assistant of the Department of Human Resource Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 931-13-02-96. E-mail: lino.boymatova@icloud.com

A state personnel policy is one of the main directions of state activity. It certainly takes a special place if brought into compliance with a series of questions that the state and local executive bodies are dealing with. Implementation of any plan regardless of its scale depends on how the work with personnel in society is organized.

The article examines the issues of personnel policy, which is one of the directions of state policy and plays an important role in the development of the sphere of Public Administration.

The authors of the article draws attention to the fact that it is necessary to take into account the directions, stages of development, internal and external factors affecting personnel policy, since they can determine the real processes of shaping the development of states at the current stage. The acquisition of state independence, the choice of the path of social and economic development of the country gave rise to a change in the attitude of the Government of the country to the training of professional personnel for the Public Sector.

The authors notes that the Republic of Tajikistan, as an independent state, is at the initial stage of formation of a democratic, legal, secular and unified state. Its further development depends on the upbringing of highly moral individuals with a rich spiritual world, healthy thinking, a high sense of patriotism and national identity, hardworking, thrifty, tolerant and creative, observing laws, rights and freedoms.

At the same time, the authors focuses on the fact that the modern process of personnel policy demonstrates the dependence of the effectiveness of the activities of a state body on the correct implementation of Human Resource Management procedures. Relevant, in this respect, seems to be a well-grounded scientific approach to the implementation of policy by the state cadre.

Thus, the authors of the article focused their attention on the study of the theoretical and practical aspects of one of the most important areas of Public Policy, namely, Personnel Policy.

Keywords: *personnel policy, state independence, the Republic of Tajikistan, Public Administration, state bodies, personnel, society, modern process, internal factors, external factors.*

УДК: 323.2

ТЕРРОРИЗМ ҲАМЧУН ТАҲДИД БА АРЗИШҲОИ МИЛЛӢ

КУЙЛИЕВА ЛАЙЛИ ШУКУРОВНА,

ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 904-44-37-00. E-mail: layli.angelochka123@mail.ru

Бояд қайд намуд, ки терроризм ҳамчун муҳимтарини ҷомеаи муосир буда, дар самти ҳифзи арзишҳои миллӣ монеа эҷод менамояд. Махсусан бояд қайд намуд, ки дар самти таҳкими арзишҳои миллӣ ва сарқуб соҳтани амалҳои хатарзои аср махсусан терроризм Пешивои миллат нақши асосиро ишғол намуда, маҳз талошҳои ҳамешагии он устуворию бақодории манфиатҳои миллии Тоҷикистонро дар системаи муносибатҳои ҷаҳонӣ устувор гардондааст. Талошҳои ҳамешагӣ ва пайгиронаи Пешивои миллат - Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи устувори ва ҳифзи бақои манфиатҳои миллии Тоҷикистон аввалиндараҷа буда, дар пайки мувафақона тадбиқ намудани манфиатҳои бақодории давлату ҷомеа саҳмпазир мебошад. Кӯшишҳои ҳамешагии Пешивои миллат дар ташиққули давлати миллӣ ва барқароршавии сулҳи тоҷикон далели ин гуфтаҳост. Барқароршавии манфиатҳои миллӣ омили муҳимтарини инкишофи ҷомеаи тоҷик гардида имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ суверенитети Тоҷикистонро эътироф менамояд, ки дар ин самт талошҳои ҳамешагӣ роҳбари давлат баҳри ҳифзи манфиатҳои миллию геополитикии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: *Пешивои миллат, таҳдидҳо, манфиатҳои миллӣ, давлатдорӣ, дахлнопазирии сиёсӣ, иқтисодӣ, милӣ, хавфу хатар, истиқлолияти сиёсӣ, маънавиёт, барқароршавӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон, амнияти миллӣ, терроризм, кибертерроризм.*

Олами муосирро таҳдидҳои навини ҷаҳонӣ пайгирӣ мекунанд. Новобаста аз он, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ баҳри аз байн бурдани чунин таҳдидҳо чӣ чораҳо меандешад, ба пуррагӣ аз байн бурдани ин таҳдидҳо ғайриимкон аст. Ҷиҳати манфии онҳо дар он аст, ки ҳоло як таҳдид ба пуррагӣ ҳалли худро наёфта, таҳдиди дигаре пайдо мешавад. Яке аз ин навъи таҳдидҳо ин терроризм ва экстремизм ба ҳисоб меравад. Мубориза ба муқобили зухуроти экстремизм ва терроризм ба қатори масъалаҳои муҳими ҷомеаи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти давлатӣ дохил мешавад. Терроризм ҳамчун зухуроти номатлуб дар шаклҳои зерин ифода меёбад:

1) Терроризми сиёсӣ - ин навъи терроризм дар заминаи тезутунд шудани муборизаҳои сиёсӣ миёни он нерӯҳои сиёсӣ аст, ки дар роҳи амалӣ намудани ҳадафҳои худ яке бо дигаре созиш карда натавониста, даст ба амалҳои террористӣ мезанад. Дар заминаи ворид шудани нерӯҳои радикалӣ ва экстремистӣ вазъи сиёсӣ куллан мураккаб гардида, афроди бегуноҳ қурбони амалҳои террористӣ мегардад.

2) Терроризми динӣ – аз рӯи моҳияти худ дин бо терроризм ҳеҷ иртиботе надорад, зеро ҷавҳари таълимоти тамоми адёни ҷаҳонӣ ин гуманизм, раҳму шафқат, таъмини оромӣ осудагӣ ва таъмини инкишофи ҷомеа мебошад. Худкушӣ кардан ва дар заминаи он чандин афроди бегуноҳро ба қатл расонидан аз ҷониби тамоми адёни олам маҳкум карда мешавад. Имрӯз дар ҷаҳони ислом амалҳои террористӣ бештар хусусияти диниву мазҳабӣ касб намудаанд.

3) Терроризми миллӣ - ин навъи терроризм дар заминаи таассуботи миллӣ ба вучуд омада, хусусияти зиддинсонӣ дорад. Нуктаи меҳварии ҳар як идеяи миллӣ бояд гуманизм бошад, зеро ҷавҳари инсонгарой доштани идеяи миллӣ иттиҳоди миллатҳоро ба вучуд оварда, дар таъмини ваҳдати башарӣ мусоидат менамояд.

4) Терроризми технологӣ - нерӯҳои террористӣ дар ин навъи терроризм аз яроқҳои кимиёвӣ, бактериологӣ ва воситаҳои радиоактивӣ истифода мебаранд.

Неруҳои террористӣ аз прогресси илму техника истифода бурда, вақтҳои охир кӯшиш менамоянд, ки дар содир намудани амалҳои террористии худ тайёраҳои бесарнишинро мавриди истифода қарор диҳанд [5,10].

Бояд қайд кард, ки терроризму экстремизм ҳамчун раванди таҳдидовар ба ҳасти инсонҳо ва суботу амнияти кишварҳо, ки имрӯз ҷаҳонро ба ташвиш овардаанд, шакли амалинамоеи сиёсат мебошад, ки қувваҳои манфиатдор онро барои татбиқи ҳадафҳои худ пазируфтаанд. Хусусияти глобалӣ кашф намудани ин мушкилӣ, пеш аз ҳама, вижагиҳои хоси худро дошта, мавҷудияти низоми ташаккулёфта, маблағгузори даркорӣ, низоми мукаммали таъсиррасонии иттилоотӣ ва психологӣ, ташкили қори таблиғотии фардӣ, истифодаи васеи воситаҳои техникӣ, дарёфти иттилоот ва истифодаи он барои ҷалби гурӯҳҳои осебпазир муваффақияти қори гурӯҳҳои террористиро таъмин намуда истодаанд. Дар баробари ин, гуфтаҳои боло бори дигар собит месозанд, ки инҳо равияҳои «худрӯй» набуда, баръакс дастпарвари сиёсатҳои калон мебошанд[9,78].

Ҷомеаи ҷаҳонӣ хатари ифротгароиву терроризмро бо масъулияти том дарк менамоянд. Дар тамоми кишварҳои ҷаҳон ҷораҳои шадиди амниятӣ баҳри пешгирии амалҳои террористӣ андешида мешавад. Ин нишонаи амиқи таҳдиди глобалӣ доштани терроризму экстремизм буда, кишварҳо новобаста ба мавқеи ҷойгиршавиашон, сатҳи рушди иқтисодию иҷтимоӣ, мансубияти миллию наҷодӣ ва динӣ роҳу усулҳои муқовимат ва пешгирӣ аз ин падидаҳо ҷустуҷӯ менамоянд. Дар ин роҳ таъмини муқовимати иттилоотӣ мавқеи махсус дорад. Муқовимате, ки ҷавҳари онро ақли солим, нуруи пурқуввати зеҳнӣ ва далелҳои илман асоснокшуда ташкил медиҳад.

Ба ақидаи Г.Н. Зокиров: «Муборизаи зидди терроризм бояд мушаххасан ва мақсаднок сурат бигирад ва дар ин самт манфиатҳои умумибашарӣ дар мадди аввал гузошта шаванд. Ин мубориза фақат бо нобуд сохтани ташкилоти террористие ба охир намерасад. Бояд сабабҳо ва заминаҳои мухталифи ташаккулу инкишофи ин падидаи ирриҷой ҳамаҷониба дарк карда шаванд ва роҳу воситаҳои беҳтари мубориза дарёфт гарданд. Сиёсати комиле зарур аст, ки манбаъҳои зӯрӣ, фишороварӣ ва маҷбурнамоиро рафъ намояд. Симои ҳақиқии ифротчиёро нишон диҳад ва афкори умумро дар шикасти онҳо истифода барад»[1,42].

Барои бархе аз давлатҳо терроризм таҳдид ба амнияти давлатӣ, вале барои дигарон терроризм воситаи асосии стратегияи байналхалқӣ ва предмети манфиатҳои асосии онҳо ба ҳисоб меравад. Терроризм натиҷаю оқибати фаъолияти муассисаю идораҳои расмии давлатҳои сатҳи гуногун мебошад. Вобаста ба ин, ҷаҳолати терроризм афзун гашта, ба низоми сиёсӣ ҳуқуқӣ итоат намекунад. Вале бар ивази ҷазо ба он гузашт мекунад, муҳлати амалиётро дароз намуда, хоҳиши истифода намудани онро ба манфиатҳои худ мувофиқ мегардонад. Дар ин ҳолат низ манфиатҳо дар доираи амалҳои террористӣ риоя мегарданд, ҳатто аз тарафи он касоне, ки онро ба миён овардаанд. Ин зиддиятҳои неруҳои сиёсӣ ва ҳокимиятдорон мебошад. Акнун масъалаи асосӣ на дар муборизаи зидди терроризм, балки дар баргараф намудани муқовимати манфиатҳои зоҳир мегардад. Аммо ин амали хеле душвор аст.

Бояд гуфт, ки яке аз ғояҳои рушди терроризм ин экстремизми сиёсӣ мебошад. Экстремизм- ғоя ва таҷрибаи якҷанд ҷараён, гурӯҳҳо ва ходимони ҷомеаи сиёсӣ, ташкилотҳои динӣ ва мазҳабҳо махсуб меёбад. Аз ин рӯ, экстремизм, ин ба ҳама гуна воситаҳо ва дар ҳама гуна шароит зухур ёфтани фаъолияти гурӯҳҳои иҷтимоист, ки ҳадафҳои соҳиб шудан ба манфиатҳои онро тавассути истифодаи усулҳои қатъӣ, нуктаи назари оштинопазирӣ, тарғиби мочароҳо, баҳои нодурусти равандҳои иҷтимоию сиёсӣ, ки ба ақидаи аз ҷониби омма ё аксари мутлақи аъзои ҳамаи ҷомеа

эътирофшуда муқобил пеш мегузоранд[2,8]. Экстремизм ин яке аз таҳдидҳои муосире мебошад, ки барои амалишавии манфиатҳои миллӣ монеаи ҷиддиро пеш меорад.

Вобаста ба роҳҳои муқовимат ба ин зухуроти манфӣ ва таҳдидовар М.У.Хидирзода қайд мекунад, ки: «Механизмҳои муқовимат бо терроризму ифротгароӣ наметавонанд барои тамоми ҷомеаҳо якхела бошанд, зеро ҳар як ҷомеа хусусиятҳои хоси миллию этникӣ ва динию мазҳабии худро дошта, паҳнкунандагони ин равияҳо моҳирона ин омилҳоро ба инобат мегиранд. Аз ин рӯ, дар низоми мавҷудаи муносибатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ зарур аст, ки механизмҳои ташаккулдиҳандаи шуури ҷамъиятӣ ғайрифаъолияти мунтазам ва системанок дошта бошанд. Дар ин самт, пеш аз ҳама, баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандӣ, ҷоннок намудани ғайрифаъолияти ниҳодҳои ҷамъиятӣ, масъулияти мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, зиёиёни маҳал, ходимони дин, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва сохторҳои маҳаллии қонун ва фарҳанг бисёр зарур аст» [8,65]. Дар шароити муосир муносибати ҷомеаи ҷаҳонӣ ба экстремизму терроризм, ки хусусияти духӯра пайдо намуда истодааст, масъалаи мубориза бо ин ваборо дучанд душвор гардондааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба хавфу хатарҳои низоми сиёсии олам ишораи саривақтӣ намуда, қайд карданд, ки: «Терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунӣ маводи муҳаддир, киберҷиноятҳо ва дигар ҷиноятҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем»[7].

Махсусан бояд қайд намуд, ки яке аз таҳдидҳои дигаре, ки ҷанбаи ҷамъии сиёсӣ дошта, бо суръати баланд дар ҷаҳон паҳн шуда истодааст, кибертерроризм ба ҳисоб меравад. Паҳнгардии технологияи муосири иттилоотӣ ба пайдоиши шакли нави таҳдид, кибертерроризм (ҷинояти компютерӣ) замина гузоштааст. Моҳияти он ғайриқонунӣ даҳлат қардан дар қори машинаи электронӣ-ҳисоббарор, система ва шабакаи компютерӣ, дуздӣ, аз онҳо худ намудан ва тамаъҷӯӣ бо истифода аз ахбори компютерӣ мебошад. Кибертерроризм- ин шакли нави терроризмest, ки барои ба даст овардани мақсадҳои террористии худ аз компютер, шабакаҳои электронӣ ва технологияи муосири иттилоотӣ васеъ истифода мебарад. Мувофиқи механизми худ усули баамалбарории ҷинояти кампютерӣ махсусияти худро дорад, ки он дараҷаи баланди маҳфигӣ ва сатҳи пасти ошқоро будани он аст. Мувофиқи тадқиқоти Шурои Аврупо танҳо қаллобон тавассути қорҳои қредитӣ солана 400 млн. долларро мебароянд. Зарарҳое, ки аз вирус расонида мешавад дар тули як сол 12 млрд. ва зарарҳое, ки ба вайронкунии ҳуқуқи моликиятдорӣ асос меёбад 250 млрд долларро ташкил медиҳанд[5,103].

Пайомадҳои манфӣ ва вусъати рӯзафзуни кибертерроризм ба он оварда расонидааст, ки он аз доираи назорати мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳо берун баромада, ба масъалаи ҷиддии давлатӣ ва байналхалқӣ табдил ёфтааст.

Дар зери падидаи терроризми компютерӣ ё кибертерроризм амали ҷиноие фаҳмида мешавад, ки гурӯҳи манфиатдор зимни таъсир расонидан ба шабакаи компютерӣ ва раванди муттасили иттилоот, дар ин асос тарсу ҳарос ворид намудан дар байни аҳолии осоишта, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, табақаҳои гуногуни аҳолиро ба ҳам барангехтан ва ғайраҳо мақсадҳои ғаразноқи худро амалӣ месозанд.

Мақсадҳои аслии кибертерроризм монанди дигар навъҳои терроризм, аз ҷумла, терроризми миллатгароӣ, динӣ ва ғайра заиф намудани ҳокимият, манфур нишон додани чехраҳои гуногуни сиёсӣ дар дохили як кишвар ва ба даст овардани ҳокимият

мебошад. Кибертерроризм дар баробари махфӣ будани раванди фаъолиятш, боз як хусусияти ошкорои худро дорад. Махсусияте, ки кибертерроризмро аз киберчиноят дар тафовут қарор медиҳад, ошкоро будани он аст ва ин кушодагӣ ҳангоме аён мегардад, ки терроризм шартҳои мухталифи худро ба миён мегузорад.

Кибертерроризм – дар баробари яроқҳои бактериологӣ, химиявӣ ва ядрой барои инсоният таҳдиди ҷиддӣ доништа мешавад, зеро ҳадафҳои он якранг ва доимӣ набуда, ҳар замон думболи мақсадҳои дигар майл мекунад. Душвории асосӣ низ дар ҳамин аст, ки мақсадҳо, ҳадафҳо ва самтҳои фаъолияти ин навъи терроризм на дар назария ва на дар таҷриба ҳануз ифшо нагардидааст.

Вобаста ба ин масъала сиёсатшиноси тоҷик П. А. Муҳаммадзода ибраз доштааст: «Дар тули ду даҳсолаи охир шабакаи интернет яке аз воситаҳои хеле муҳими пешбурди фаъолияти сиёсӣ гардидааст. Таҷрибаи баргузори интихоботҳои кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки номзадҳо чӣ гуна аз саҳифаҳои интернетӣ истифода менамоянд. Ё ин ки кишварҳо ва гурӯҳҳои манфиатҷӯ дар раванди маъракаи интихоботӣ бо истифода аз шабакаи интернетӣ ҳамлаҳои ҳакериро анҷом дода, аз тариқи шабакаи иҷтимоӣ бо паҳн намудани маълумотҳои бардурӯғ нисбат ба сиёсати давлатии ин ё он кишвар ба мафкураи шаҳрвандон таъсир расонида, дар раёи шаҳрвандон нисбати номзадҳо таъсир мерасонанд. Илова бар ин, дар раванди маъракаи интихоботии кишварҳо гурӯҳҳои манфиатҷӯ бо ирсали миллионҳо пайёмакҳо аз тариқи шабакаи иҷтимоӣ ва, умуман, паҳн намудани маълумотҳои танқидӣ дар байни аҳоли нисбат ба сиёсати давлатии кишварҳо, проблемаҳои дохилии онҳо, мавқегирии як кишвар вобаста ба дигар кишварҳо, аз ҷумла мавқегирии нодурусти Ҷизбҳо ва ғайра таъсир расониданд»[4,17].

Таҷрибае, ки дар ин самт ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо намудааст баёнгари он аст, ки бо ин навъи терроризм ба таври инфиродӣ ва алоҳидагӣ давлатҳо мубориза бурда наметавонанд ва ҳатто дар мақоми байналхалқӣ низ мубориза бо он душвор гардидааст. Зеро хусусияти асосии сарҳад надоштани терроризм, махсусан, дар ин навъи терроризм зоҳир мегардад. Кибертеррорист метавонад дар як канори олам нишаста тамоми ахбороти шабакаи ҷаҳонии интернетро харобу сӯйистифода кунад ва бо ин амал нофаҳмиро дар байни ҷомеа ва дарки нодурусти падидаи дилхоҳро ба миён оварад.

Душвориҳо дар самти мубориза бо ин навъи терроризм дар душвории пайдо намудани изи он аст. Он чиноят ва аъзои он чинояткоре мебошанд, ки дастгир намудани онҳо ғайриоддист. Ҷамчунон, ки дар гузашта ва имрӯз давлатҳои ҷаҳон аз ба дасти террористон афтодани силоҳи ядрой хавф доштанд, ин хавф имрӯз боз зиёдтар гардидааст, зеро ба манфиати худ истифода намудани шабакаи глобалии интернет аз ҷониби кибертеррорист хавфи бештареро дар нисбати яроқи ядрой дорост. Дар натиҷаи шикастани сомонаҳо, террористон ба ахбороти гуногун, аз ҷумла, иттилооти ҳосияти махфидошта дастёб мегарданд.

Бинобар ин, кибертерроризм айни замон яке аз хатарҳои мебошад, ки ба давлатҳои алоҳида ва умуман ба тартиботи ҳаёти ҷамъиятии ҳар як мамлакат таҳдид менамояд. Ин аст, ки тайи ду даҳсолаи охир бо назардошти рушди технологияҳои иттилоотӣ ва ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ олимону муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илм ба мазмуну мундариҷаи кибертерроризм тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, онро ҳамчун падидаи манфии замони муосир маънидод менамоянд.

Айни замон олимону муҳаққиқони соҳаҳои мухталиф моҳияти падидаи мазкурро ба воситаи мафҳумҳои гуногун ифода менамоянд. Аз ҷумла, «кибертерроризм», «терроризми иттилоотӣ», «терроризми компютерӣ», «терроризми виртуалӣ», «хучумҳои иттилоотӣ», «хучумҳои кибертеррористӣ», «амалҳои кибертеррористӣ» ва

гайра ба онҳо мисол шуда метавонанд[2,158]. Метавон гуфт, ки равандҳо ва амалҳои мазкур ҳадафмандона буда, ҳимояшавандагии манфиатҳои миллиро дучанд мушкил мегардонад.

Кибертерроризм ҳучуми ҳадафноке мебошад, ки он сирф характери сиёсию идеологӣ дорад. Чунин ҳучум бештар ба фазои иттилоотии мамлакат, системаҳои иттилоотии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, шабакаҳои иттилоотию компютерӣ, инфрасохтори иттилоотии мамлакат нигаронида мешавад. Вайрон намудани фаъолияти муназзами объектҳои дорои аҳамияти стратегӣ, ба вучуд овардани хатар барои одамони касбу кори гуногун, расонидани зарари моддию маънавӣ ба аҳолии мамлакат ва ба шуури ҷамъиятӣ, ба вучуд овардани оқибатҳои нохуби ҷамъиятӣ, мақсади асосии ҳучумҳои кибернетикиро ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки рушди интернет барои таъмини иртиботи истифодабарандагон шабакаҳои мухталифи иҷтимоиро ба вучуд овардааст, ки ҳар яки онҳо хусусиятҳои ба худ хосеро доро мебошанд. Масалан, айни замон дар шабакаи интернет чунин шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди «В Контакте», «Одноклассники», «Мой мир», «Facebook», «Twitter», «Habrahabr», «BeOn», «MYSPACE», «Мир тесен», «Yandex: Мой круг», «Инстаграм» ва монанди инҳо арзи ҳастӣ менамоянд, ки шумораи аъзошудагон дар онҳо садҳо ҳазор ва миллионҳо нафарро ташкил медиҳанд. Масалан, агар шабакаи иҷтимоии «Facebook» мамлакати алоҳидае мебуд, он аз рӯи шумораи аъзоёни худ баъди Чин, Ҳиндустон ва ИМА дар олам ҷойи чорумро ишғол менамуд. Зеро танҳо дар 9 моҳи охир дар шабакаи мазкур зиёда аз 100 млн нафар истифодабарандагони нав ба қайд гирифта шудаанд. Шумораи аъзои шабакаҳои дигари иҷтимоӣ низ рӯз то рӯз рӯ ба афзоиш аст. Тули солҳои охир террористон ва экстремистон низ ба шабакаҳои иҷтимоӣ роҳ ёфта, ба воситаи тарғибу ташвиқи иттилооти зарарнок ба шуури одамон ва рафтори онҳо таъсири амиқ расонида истодаанд. Қисми зиёди нафароне, ки ба сафи гурӯҳҳои экстремистию террористӣ мепайванданд, маҳз дар шабакаҳои иҷтимоӣ мағзшуй мешаванд. Бояд гуфт, ки интернет ва роҳҳои истифодабарии он аз ҳар як инсон вобаста буда, он барои инсонии бадқирдор бадӣ, барои ҷинояткор ҷиноят ва барои инсонии донишманд дониш мебошад. Аз ин хотир, шакл ва роҳҳои дурусти истифодабарии интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир аз ҳар фарди хирадманди ҷомеа вобастагӣ дорад, ки он интернет ва сомонаҳои онро чӣ гуна ва дар кадом шакл истифода мебарад.

Ҳамчунин, қайд кардан бамаврид аст, ки ҷиноятҳои компютерӣ ва ё кибертерроризм дар замони муосир ҳамчун таҳдиди нави олам буда, он таъсири зиёди худро ба манфиатҳои миллии давлатҳо мерасонад. Аз ҳамин лиҳоз, вобаста ба самти мазкур, ки аз рӯи моҳияти худ мазмуни умумисайёравӣ дорад, ҳар чи бештар чораҳои муқовиматиро пурзӯр намудан зарур мебошад. Чунон ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар омадааст: «Имрӯз, ки таҳдиду хатарҳои басо сангине мисли терроризму ифротгарой, қочоқи маводи муҳаддиру ҷинояткории фаромарзӣ ва даҳҳо падидаҳои хатарнок худӣ асли зиндагии мову шуморо таҳдид менамояд, вақти он расидааст, ки мушкилоти дуюминдараҷаи сунъиро як сӯ гузошта, сари ҳамкории созанда, тақвияти эътимоду боварӣ ва таҳкими ҳамкорӣ биёем, то ба наслҳои оянда минтақаи ободу осоишта ва равобитӣ дӯстонаву бародаронаро мерос гузорем. Роҳи ҳалли ин масоил танҳо ҳамкорӣ ва фақат ҳамкорист. Тоҷикистон ҳамеша ба чунин раванд омодааст»[6]. Имрӯзҳо кибертерроризм яке аз шаклҳои таҳдидҳои муосир дар роҳи амалишавии манфиатҳои миллии ва самтҳои ташаккулу инкишофи он ба ҳисоб рафта, монеаи зиёдеро дар ин самт ба миён овардааст.

Ҳамин тариқ бояд, қайд намуд, ки террориз ҳамчун таҳдид ба манфиатҳои ҳаётан муҳимми милӣ ва манфиатҳои бақодории давлат буда, ояндаи солими ҷомеа ва насли башариатро дар ташвиш гузоштааст. Аз ин рӯ месазад, ки доир ба масъалаи маскур чораҳои пурзур, махсусан тарбияи бузурни Ватандӯстиро дар миёни ҷавонон босамар ба роҳ монем.

Адабиёт

1. Зокиров, Г. Н. Терроризм. [Матн] / Г. Н. Зокиров. - Душанбе, 2004. - С. 42.
2. Маҳмадизода, Н. Д. Решаҳои иҷтимоии экстремизми динӣ – сиёсӣ дар Тоҷикистон: [Матн]/ Н. Д. Маҳмадизода. - Душанбе, 2019. - С. 8.
3. Музаффарзода Ф. Патриотизми миллӣ ва мафкураи космополитикӣ. // Идоракунии давлатӣ. 2021 - №2. С. 305-316.
4. Муҳаммад, А. Н., Сафарализода, Х.Қ. Амнияти миллӣ. [Матн] / А.Н. Муҳаммад, Х.Қ. Сафарализода. - Душанбе, 2019. - С 156.
5. Муҳаммадзода, П. А. Ҷазои маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотиюиртиботӣ - имкони нави табиғоти интихоботӣ. // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. - №1 (69) 2020. С.12-17
6. Ҳукумшоев, З.Д. Раванди сиёсӣ. [Матн] / З.Д. Ҳукумшоев. – Душанбе, 2021. – С. 103.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.04.2010. [Маводи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj> (санаи мурочиат: 27.12.2019).
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.01.2021. [Маводи электронӣ].URL: <http://prezident.tj>. (санаи мурочиат: 12.02.2021);
9. Хидирзода, М.У. Истиқлолият ва стратегияҳои муваффақ.[Матн] /М.У.Хидирзода. - Душанбе, 2017. – С.65.
10. Хидирзода, М.У. Ҷанбаи аксиологӣ дар омӯзиши масъалаҳои амнияти миллӣ. [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе, 2020. – С. 78.

ТЕРРОРИЗМ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНЫМ ЦЕННОСТЯМ

КУЙЛИЕВА ЛАЙЛИ ШУКУРОВНА,

ассистент кафедры иностранных языков

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республики Таджикистан, г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 904-44-37-00. E-mail: layli.angelochka123@mail.ru

Следует отметить, что терроризм является важнейшей стороной современного общества и создает препятствие на пути защиты национальных ценностей. В частности, следует отметить, что Лидер нации сыграл ключевую роль в направлении укрепления национальных ценностей и пресечения опасных актов века, прежде всего терроризма, и именно его постоянные усилия стабилизировали стабильность и устойчивость национальные интересы Таджикистана в системе мировых отношений. Постоянные и последовательные усилия Лидера нации Эмомали Рахмона являются первоочередной задачей в деле сохранения и защиты выживания национальных интересов Таджикистана, способствуют успешной реализации интересов государства и общества. Доказательством этих слов являются постоянные усилия Лидера нации в становлении национального государства и восстановлении мира таджиков. Восстановление национальных интересов стало важнейшим фактором развития таджикского общества, и сегодня мировое сообщество

признает суверенитет Таджикистана, и в этом направлении Лидер государства постоянно стремится защищать национальные и геополитические интересы Таджикистана.

Ключевые слова: *Лидер нации, угрозы, национальные интересы, государственность, политическая, экономическая, национальная неприкосновенность, опасности, политическая независимость, духовность, восстановление, права и свободы человека, национальная безопасность, терроризм, кибертерроризм.*

TERRORISM AS A THREAT TO NATIONAL VALUES

KUYLIEVA LAYLI SHUKUROVNA,

Assistant of the Department of Foreign languages of the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.

Phone: (+992) 904-44-37-00. E-mail: layli.angelochka123@mail.ru

It should be noted that terrorism is the most important aspect of modern society and creates an obstacle to the protection of national values. In particular, it should be noted that the Leader of the nation played a key role in strengthening national values and suppressing the dangerous acts of the century, primarily terrorism, and it was his constant efforts that stabilized the stability and stability of the national interests of Tajikistan in the system of world relations. The constant and consistent efforts of the Leader of the Nation Emomali Rahman are a top priority in preserving and protecting the survival of the national interests of Tajikistan, and contribute to the successful implementation of the interests of the state and society. The proof of these words are the constant efforts of the leader of the nation in the formation of a national state and the restoration of peace for the Tajiks. The restoration of national interests has become the most important factor in the development of the Tajik society, and today the world community recognizes the sovereignty of Tajikistan, and in this direction the leader of the state is constantly striving to protect national and geopolitical interests. Tajikistan.

Keywords: *Leader of the nation, threats, national interests, statehood, political, economic, national integrity, dangers, political independence, spirituality, restoration, human rights and freedoms, national security, terrorism, cyberterrorism.*

УДК: 323

НАҚШИ “НЕРУИ НАРМ” -И ҲИНДУСТОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУҶА ГАДОМАДОВИЧ,
докторант (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33.
Тел.: (+992) 985-40-61-63. E-mail: @sharifkhujamail.ru

Дар мақола нақши “неруи нарм” -и Ҳиндустон дар Осиеи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки неруи нарм яке аз воситаҳои муассири татбиқи сиёсати хориҷии кишварҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Яке аз кишварҳои, ки тавассути ин абзор манфиатҳои худро дар Осиеи Марказӣ таъмин намуда, симои хешро ҷолиб нишон медиҳад – Ҳиндустон мебошад. Ҳиндустон яке аз аввалин кишварҳои мебошад, ки бо касби истиқлолияти сиёсии кишварҳои минтақа бо онҳо равобиту дипломатиро барқарор намуда, дар асоси умумиятҳои таърихиву фарҳангӣ неруи нарми худро роҳандозӣ менамояд.

Дар мақола таъсири механизмҳои асосии истифодабарии “неруи нарм”-и Ҳиндустон дар кишварҳои Осиеи Марказӣ инъикос шудааст. Муаллиф ба нақши Шӯрои равобиту фарҳангии Ҳиндустон ва Барномаи кӯмаки техникӣ Ҳиндустон ва ҳамкориҳои иқтисодӣ (ИТЕС) ишора намудааст. Дар баробари ин ҷой доштани сатҳи баланди равобиту дучониба байни кишварҳои минтақа ва Ҳиндустон дар самти ифтитоҳи марказҳои фарҳангӣ, мубодилаи донишҷӯён ва умқи ҳамкориҳои фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Инчунин дар мақола, омилҳои дигари истифодаи неруи нарм, аз қабилҳои паҳии силсилафилмҳо, йога ва марказҳои омӯзиши тарона ва рақси ҳиндӣ нишон дода шудаанд. Дар баробари ин, дурнамои самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои ҷонибҳо бо истифода аз омилҳои фарҳангӣ ба таври возеҳ инъикос шудаанд.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, Осиеи Марказӣ, неруи нарм, сиёсати хориҷӣ, энергетика, амният, Тоҷикистон, механизмҳо, фарҳанг, йога, силсилафилмҳо, идрорпулиҳо.

Дар низоми нави муосир давлатҳои ҷаҳон барои ёфтани мавқеи мусоиди худ дар арсаи байналмилалӣ минтақавӣ аз роҳи воситаҳои гуногуни хос, ки ҷомеаи муосир онро талаб менамояд истифода намуда, тавассути он равандҳои ҳамгироиро дар асоси ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба ба роҳ мемонанд.

Айни замон яке аз роҳи воситаҳои нави таъсиррасон, ки бисёре аз давлатҳои ҷаҳон аз он ба таври фаъол истифода мекунанд, “неруи нарм” ба шумор меравад.

Яке аз давлатҳои ҷаҳон, ки имрӯз тавонистааст тавассути истифодаи “неруи нарм” ба дастовардҳои бузург дар соҳаҳои иқтисодӣ ва фарҳанг ноил гардида, дар раёбандии кишварҳои истифодабарандаи “неруи нарм” мувофиқи таҳлили соли 2023 дар ҷойи 28-ум қарор бигирад, Ҷумҳурии Ҳиндустон маҳсуб мегардад [7].

Ҷумҳурии Ҳиндустон “неруи нарм”-ро вобаста ба равандҳои тағйирёбии геополитикии сиёсати ҷаҳон дуруст истифода бурда, таъсири худро ба кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои миллии хеш мерасонад.

Яке аз минтақаҳои, ки дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон хело муҳим буда, фишангҳои истифодаи “неруи нарм” дар он ҷо роҳандозӣ шудааст, Осиеи Марказӣ ба шумор меравад.

Пас аз пошхурии Иттиҳоди Шуравӣ Ҳиндустон яке аз аввалинҳо шуда ба барқарор намудани муносибатҳои дутарафа ба давлатҳои навтаъсиси минтақаи Осиеи Марказӣ шурӯъ намуд. Дар ин раванд ҳуҷатҳо байни Ҷумҳурии Ҳиндустон ва кишварҳои Осиеи Марказӣ дар соҳаҳои муқоламаи фарҳангӣ ва илмӣ ба имзо расид. Вале вобаста ба масъалаҳои таъмини мушкilotи амният, барои мубориза бо

ҳаракатҳои муташакили террористиву экстремистӣ дар Кашмир ҳуҷатҳои имзогардила дар амал татбиқ нашуд.

Новобаста аз ин мушкилиҳо Ҳиндустон тавонист, ки дар бист соли охир тавассути истифодаи "неруи нарм" ҳамкориҳои худро дар тамоми самтҳо бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ба роҳ монад. Зеро мақоми Осиёи Марказӣ дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон на танҳо аз нигоҳи фарҳангиву таърихӣ, балки аз нуқтаи назари пешбурди манфиатҳои иқтисодиву амниятӣ барои Ҳиндустон муҳим мебошад [10, с, 116].

Муҳим будани минтақаи Осиёи Марказӣ барои Ҳиндустон аз якҷанд омилҳои дигари айнӣ ва зехнӣ иборат мебошад, ки мутахассисони соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносонро водор менамояд, ки масъалаҳои "неруи нарм"-и Ҳиндустонро нисбати кишварҳои Осиёи Марказӣ дар замони муосир таҳқиқ намоянд:

Якум- омили энергетикӣ, ки талаботи афзояндаи Ҳиндустон аз захираҳои энергетика алоқаманд мебошад. Тибқи пешгуиҳо то солҳои 2040 талабот ба энергия ва сӯзишворӣ дар давлатҳои Осиё то ду маротиба афзоиш миебад [17]. Иқтисодиёти Ҳиндустон аз нефту газ ва энергетика аҳамияти калон дошта, зиёда аз 70 %-и энергия ва нефту газ аз давлатҳои Халиҷи Форс ба Ҳиндустон интиқол меёфт. Аммо бешуботӣ дар давлатҳои ин минтақа Ҳиндустонро водор намуд, ки шарикони навро ҷустуҷӯ намоянд. Дар ин раванд минтақаи Осиёи Марказӣ барои Ҳиндустон ҳамчун шарикони боэътимод эътироф гардид [10, с, 117]. Дар даҳсолаи охир, дар доираи сиёсати амниятӣ энергетикӣ тавассути истифода бурдани роҳу воситаҳои "неруи нарм", бузургтарин ширкати нафту гази Ҳиндустон (ONGC) ба қонҳои нафти Қазоқистон фаъолона сармоягузори мекунанд. Барои таъмини бефосилаи захираҳои энергетикӣ аз Осиёи Марказӣ, мақомоти Ҳиндустон омодаанд ба лоиҳаҳои кубурҳо (аз ҷумла, лӯлаи Туркманистон-Афғонистон-Покистон-Ҳиндустон, ки дарозияш 1680 км мебошад) то 7,6 миллиард доллари амрикоӣ сармоягузори намоянд [14, с, 3].

Дуюм- ба раванди ҳамкориҳо дар асоси умумият ва шабоҳати фарҳангу тамаддун ва истифодаи стратегияи муттаҳиди самарабахш, ки аз ҷониби сиёсатшиноси машҳури Ҳиндустон Раҷ Моҳан номгӯзори шудааст ба шумор меравад [16, с, 30]. Мутобиқи ин стратегия муносибатҳои мутақобилаи Ҳиндустон бо дигар давлатҳои ҷаҳон тавассути "неруи нарм" дар асоси умумият ва шабоҳати фарҳангу тамаддун сурат мегирад. Дар ин раванд кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ўзбекистон ҳамчун маркази муҳимми омӯзиши забонҳои ҳиндӣ ва урду боқӣ мемонад. Дар ин ҷо мунтазам конференсҳои муштараки ду кишвар доир ба масъалаҳои таълими забонҳо ва рушди усулҳои забоншиносӣ баргузор мешаванд.

Ҷанбаҳои калидии сиёсати хориҷии таҷдидшудаи Ҳиндустон нисбат ба Осиёи Марказӣ соли 2012 дар Бишкек аз ҷониби вазирони корҳои хориҷӣ Эдаппаката Аҳамед дар нахустин форуми муколамаи Ҳиндустон ва Осиёи Марказӣ муаррифӣ шуда буд. Стратегияи "Connect Central Asia Policy" (ССАР), ки дар форум эълон шудааст, таъсиси ширкатҳои муштараки тичоратӣ ва сайёҳӣ, рушди ташаббусҳои нақлиётӣ логистикӣ (асосан дар масири ҳаракати ҳавоӣ) ва инфрасохтори иҷтимоӣ (марказҳои ИТ, донишгоҳҳо), беморхонаҳо ва ғайра), инчунин ҳамкорӣ дар соҳаи илмӣ, мудофиа ва амниятро пешбинӣ менамояд. [2, с, 91].

Механизмҳои асосии истифодабарии "неруи нарм"-и Ҳиндустон тавассути институтҳои зерин дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба амал бароварда мешавад:

- Департаменти дипломатияи оммавии Вазорати корҳои хориҷии Ҳиндустон, ки соли 2006 таъсис ёфтааст;

- Шӯро оид ба робитаҳои фарҳангии назди Вазорати корҳои хориҷии Ҳиндустон;

- Шӯро оид ба муносибатҳои хориҷии назди Вазорати қорҳои хориҷии Ҳиндустон;

- Раёсати қорҳои хориҷии назди Вазорати қорҳои хориҷии Ҳиндустон [5].

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҳама ғаёлол Шӯрои равобити фарҳангии Ҳиндустон (ICCR) мебошад, ки ғаёлолиятро бо мақсади оммави қардани фарҳанг, таърих ва санъати Ҳиндустон равона намудааст. Шӯрои равобити фарҳангии Ҳиндустон ғаёлолияти марказҳои фарҳангиро дар назди сафоратхонаҳои Ҳиндустон (Маркази фарҳангии Ҳиндустон ба номи Л.Б. Шастри дар Тошканд, Маркази фарҳангии Ҳиндустон дар Остона ва ғайра) ҳамоҳанг мекунад. Вақтҳои охир Ҳиндустон низ барои боз қардани чунин марказҳо дар назди донишгоҳҳо ва китобхонаҳо чиҳати истифодаи "неруи нарм" талош дорад. Масалан, дар Донишгоҳи Иқтисоди ҳаҳонӣ ва дипломатияи Тошканд шӯбаи ҳиндӣ таъсис дода шудааст. Инчунин аз соли 2014 Маркази фарҳангии Ҳинд дар Китобхонаи миллии Қирғизистон дар Бишкек кушода шуд [19].

Илова бар ин, Ҳиндустон бо ҳукумати Қирғизистон нақшаҳои бузург оид ба таъсиси Донишгоҳи Ҳинд-Осиёи Марказӣ дар Бишкек, барои омода қардани мутахассисон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва идоракунии талош дорад [18, с, 59].

Бо мақсади зиёд ва ҳалб намудани шумораи донишҷӯён, аз ҳумла донишҷӯёни кишварҳои Осиёи Марказӣ, Шӯрои равобити фарҳангии Ҳиндустон дар охири соли 2016 барномаҳои идрорпулиро барои таҳсилоти олий дар ҳама сатҳҳо (бакалавриат, магистратура, докторантура) боз намуд. Дар доираи барномаҳои мавҷуда донишҷӯёни Осиёи Марказӣ имкони таҳсил дар 140 донишгоҳи Ҳиндустонро доранд. Ба ғайр аз лоиҳаи идрорпулии Шӯрои равобити фарҳангии Ҳиндустон, имкониятҳои муфидро барномаи Ҳамкории техникаӣ ва иқтисодии Ҳиндустон (ИТЕС) барои пешниҳоди шаҳрвандони хориҷӣ бо барномаҳои гуногуни тақмили ихтисос васеъ намудааст. Барномаи кӯмаки техникаӣ Ҳиндустон ва ҳамкории иқтисодӣ (Indian Technical and Economic Cooperation - ИТЕС) ғаёлолияти худро соли 1964 ба сифати барномаҳои дучониба оғоз қарда, ба 164 кишварҳои Осиё, Африқо, Амриқои Лотинӣ кумак мерасонад. Баъди истиқлолият кишварҳои Осиёи Марказӣ низ иштирокчиёни ин барнома гаштанд. Барнома асосан дар панҷ самт амал мекунад – тренинг барои хизматчиёни давлатии кишварҳои рӯ ба инкишоф дар муассисаҳои ҳиндӣ, хизматрасонии машварат оид ба лоиҳаҳо дар соҳаи инкишоф, фиристодани қоршиносони ҳиндӣ ба кишварҳои рӯ ба инкишоф, ташкили ҳатсайрҳои таълими муассисаҳои ҳиндӣ, кумак дар ҳолатҳои фавқуллода[8].

Дар доираи ин барнома аллақай соли 1993 байни ду кишвар Созишномаи дар бораи омода намоеи ҳарсолаи 10 шаҳрвандони Тоҷикистонро пешбинӣ менамуд, вале бинобар мушкилоти дохилӣ дар Тоҷикистон ин созишнома амалӣ нагардид. Барномаҳои мазкур танҳо дар соли 2002 мубрам гаштанд. Дар ин муддат зиёда аз 250 хизматчиҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қурсҳои омодагӣ оид ба забони англисӣ, ғаёлолияти бонкӣ, молия, технологияҳои иттилоотӣ, инкишофи саноатӣ, ҳоҳагии қишлоқ ва идораро бо самти ИТЕС гузаштанд. Зиёда аз он дипломатҳои тоҷик модулиҳои омода намоеиро дар Донишқадаи тақмили ихтисоси ВКХ Ҷумҳурии Ҳиндустон гузаштанд[6, с, 91].

Дар Тоҷикистон Барномаи ҳамкории техникаӣ ва иқтисодии Ҳиндустон ғаёлолият намуда ҳамасола ҳадди аққал 150 хизматчиҳои давлатӣ дар доираи ин барнома таълим мегиранд[15].

Тоҷикистон чойҳои пардохтшудаи идрориро барои таълими ҷавонон дар Ҳиндустон аз рӯи барномаи Шӯрои Ҳиндустон оид ба лоиҳаҳои фарҳангӣ (ICCR) гирифта, барои номзадҳо аз кишварҳои дигари ОМ хароҷоти сафар ба Ҳиндустон ва бозгашт пардохт намегардад. Дар ҳуди Ҳиндустон низ донишҷӯёни Тоҷикистон имтиёзоти иловагӣ доранд, ғаёлона аз барномаи таълимии ИТЕС, аз ҷумла дар соҳаи идоракунии, иқтисод ва молия истифода мебаранд. Ҳиндустон ҳаёти қувваҳои хушкигард ва ҳарбӣ-ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таълим медиҳад. Донишҷӯёни Ҳиндустон бошанд дар Донишгоҳи давлатии тибии Тоҷикистон маълумот мегиранд [9, с, 160].

Айни замон Ҳиндустон имкониятҳои таҷдиди усулҳои Ҷумбиши адами таахудро дида мебарояд, ки кодир аст лоиҳаи ҳамгироии геополитикии худро ташкил кунад. Қобили зикр аст, ки доираҳои Ҳинд бо кумаки ин Ҷумбиш талош доранд, кишварҳои Осиёи Марказиро ба мадори нуфузи худ ҷалб кунанд.

Ҳамин тариқ, бо кумаки мустақими Ҳиндустон Туркменистон (1995) ва Ўзбекистон (1992) узви ин созмон шуда, Қирғизистон ва Қазоқистон мақоми нозирро гирифтанд [2, с, 130].

Сиёсати имрӯзаи роҳбарияти Ҳиндустон, ки бо сардории сарвазир Нарендра Моди роҳандозӣ мегардад, мавқеи кишварро нисбат ба Осиёи Марказӣ дар доираи ҳамкориҳои самарабахш тавассути истифодаи "неруи нарм" муайян намудааст. Дар ҷараёни сафари ӯ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ пас аз нишасти сарони Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва БРИКС дар Уфа дар моҳи июли соли 2015 созишномаҳо оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи гуманитарӣ ба таври ҷиддӣ таҷдид ва такмил гардиданд. Барномаи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг барои солҳои 2015-2017 ба имзо расид. Дар доираи ҳамкориҳои иқтисодии метавон гуфт, ки Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Қазоқистон, бузургтарин шарикони тижоратӣ ва иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ (ба ҳисоби миёна - беш аз 1,3 миллиард доллар) барои Ҳиндустон ба шумор мераванд. Дар асоси истифода бурдани "неруи нарм" дар доираи ҳамкориҳо дар соҳаи фарҳангу таҳсил метавон гуфт, ки дар Ҳиндустон барномаи нави таълими ҷавононро бо шаш донишгоҳи Қазоқистон оғоз кард. Дар баробари ин дар Ашқобод як маркази йога ифтитоҳ шуда, созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, санъат, ҷавонон ва барномаи ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2015-2017 бо Қурбонгулӣ Бердимухаммадов, раиси ҷумҳури Туркменистон ба имзо расид.

Ҳиндуҳо дар тарғиби фарҳанги худ ба тарзи ҳаёти солим ва рушди мутаносиб тавассути таблиғи йога дар байни аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ маъруф мебошанд. 12 декабри соли 2014 бо ташаббуси Нарендра Модӣ дар иҷлосияи 69-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар ҷаҳорҷӯби барномаи умумичаҳонии тандурустӣ ва сиёсати хоричӣ қатънома қабул карда шуд, ки 21 июн рӯзи байналмилалии йога эълон карда шавад. Аз ин бар меояд, ки "неруи нарм"-и Ҳиндустон дар соҳаи тиб хело рӯшд намуда, маҳз йога муносибати маҷмӯии ҳиндӣ ба саломатӣ ва некӯаҳволиро дар тамоми ҷаҳон муаррифӣ мекунад [3].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Маркази фарҳангии Ҳиндустон дар Сафорат (дар шаҳри Душанбе) дарсҳои мунтазами Катхак, Табла, Йога ва забони ҳиндиро барои 400 донишҷӯёни тоҷик баргузор мекунад, ки ҳама рӯза дар он иштирок мекунанд [11, с, 115].

Яке аз самтҳои дигари таъсири Ҳиндустон нисбати кишварҳои Осиёи Марказӣ тавассути дипломатияи фарҳангӣ, ки нақши пешбарӣ ва амалӣ гардидани сиёсати хоричӣ, манфиатҳои иқтисодиву геополитикӣ тавассути паҳн намудани забон, тарғиби мероси арзишиву фарҳангӣ, сурат мегирад. Дар ташаккули нақши Ҳиндустон дар арсаи байналмилалӣ нақши асосиро дар баробари татбиқ намудани "неруи нарм" барномаҳои

хабарӣ, Васоити ахбори омма, радио, телевизион, чорабиниҳои варзишӣ, барномаҳои табодули фарҳангӣ мебозад.

Ҷумҳурии Ҳиндустон барои паҳн намудани мероси арзишӣ фарҳангӣ нисбати давлатҳои муосир ва Осиёи Марказӣ тавассути ба роҳ мондани “неруи нарм” аз сериалҳои хиндӣ ба таври ғаёб истифода мебарад

Бешубҳа, синамо ҳамчун механизми асосии “неруи нарм”-и Ҳиндустон дар Осиёи Марказӣ боқӣ монда ҳамчун таҳҷуми фарҳангии хиндӣ шинохта шудааст.

Ширкатҳои бузурги симоии Ҳиндустон бо бинандагони 500 млн. нафар таваҷҷуҳи сармоягузорӣ ба кишварҳои дигарро доранд [2, с. 141]. Дар раҷабандии ТОП-30 бозингарони садо ва симои ҷаҳон таъкид мегардад, ки ширкати хиндӣ Zee Entertainment таҳҷуми байналмилалиро оғоз намуданд. Зиёда аз он, нишондодҳои баланди фарогирии бинандагон дар Осиёи Марказӣ (солҳои 2010-ум) ба силсилафилмҳои хиндӣ рост омад. Масалан, тибқи маълумоти ширкати TNS, моҳи март соли 2014 лоиҳаи машҳуртарини шабакаи телевизионии «Қазоқистон» силсилафилми хиндӣ «Келин» гардид, ки сеяки бинандагони кишвар онро тамошо намуданд [4].

Филмҳои истеҳсоли киноширкатҳои Ҳиндустон аз солҳои панҷоҳум боз миёни муҳлисони тоҷик маҳбубияти зиёде доранд. Муносибат ба Ҳиндустон дар кишвари мо хислати хосса дорад. Сирри он дар анъанаҳои ду халқ ва ҳувияти мушобех ниҳон мебошад.

Собиқ вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Ҳамроҳон Зарифӣ мулоқот бо ноиби президенти Ҳиндустон Муҳаммад Ҳамид Ансорӣ пешниҳод намуда буд, ки саноати филмофарии Ҳиндустон ба кишвари мо ҷалб гардад.

Зеро Тоҷикистон дорои манзараҳои дилғиреби табиӣ буда, наворғирӣ дар кишвар дар муқоиса бо Аврупо ба маротиб арзонтар аст. Тавре маълум, пешоҳанги саноати филмофарии Ҳиндустон – Болливуд бештар дар Швейтсария, бинобар мавҷудияти қуҳҳои барфпуши Алп ва шабоҳат ба Қашмир наворбардорӣ менамояд [1].

Манзараҳои дилрабони Тоҷикистон, ки 93% ҳудуди онро қуҳҳо ишғол намудаанд, барои филмофарӣ мувофиқ мебошанд. Дар мавзӯҳои сайёҳии дорои табиати нотақрор, ба мисли шаршараи Сари Хосор, мавзеи Чилдухтарон, Гармчашмаю Ҳоҷа оби гарм ва Ҳафтқӯлу Искандарқӯл, маҷмааи Сафеддара ва дигар маконҳои ҷолиби Тоҷикистон имкони беҳтарини филмбардорӣ мавҷуд буда, доираи муштоқони табиати Тоҷикистонро фузун хоҳад кард [12].

Бахшида ба 30-солагии барқарорсозии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ва Ҳиндустон аз 3 то 6 май Фестивали филмҳои хиндӣ дар шаҳри Душанбе доир гардида, ба муҳлисони кинои хиндӣ филмҳои бадеии «Ки ва Ка», «Гулӯбӣ», «Манҷӣ – одами қӯҳӣ» ва «Бадрина тки Дулҳания» пешниҳод гардид. Филмҳои номбурдари Ҷамъияти кинои ба номи Сатяҷит Рай ба забони тоҷикӣ тарҷума ва дубляж кардааст Ҷорабини мазкур бо дастгирии Сафорати Ҷумҳурии Ҳиндустон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муассисаи давлатии «Тоҷикфилм» ва Ҷамъияти кинои ба номи Сатяҷит Рай доир шуд [13].

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки нақши “неруи нарм” дар сиёсати хориҷии Ҳиндустон муҳиму муассир буда, ҷанбаҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва молиявии он ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Ин ҳолат Ҷумҳурии Ҳиндустонро ба яке аз муваффақтарин бозингарони сиёсати ҷаҳонӣ дар самти истифодаи “неруи нарм”, ба хусус дар Осиё табдил медиҳад. Ҳиндустон “неруи нарм”-ро барои паҳн намудани фарҳангу тамаддуни худ дар тамоми минтақаҳо дар асоси истифодаи тарғиби симои ҷолиби кишвар, механизмҳои таълимӣ ва ниҳодҳои қумақрасонӣ, таҳияи силсилафилмҳои хиндӣ ва барқарор намудани равандҳои ҳамғирӣ бо мақсади назорати минтақаҳои геополитикӣ, аз ҷумла Осиёи Марказӣ ба кор мебарад.

Адабиёт

1. Болливуд приглашают снимать в Таджикистане. https://www.bbc.com/russian/society/2013/05/130501_tajikistan_bollywood (Санаи муроҷиат: 13.04.2023).
2. Емельянова Н.Н. Благородный гегемон: «Мягкая сила» во внешней политике Индии. — М. Аквилон, 2018, 192 с.
3. «Йога: ваш путь к целостному здоровью» – Посол Индии в Туркменистане Видху Питхамбаран Наир. <https://turkmenportal.com/compositions/1611> (Санаи муроҷиат: 01.06.2023).
4. Казахстанцы любят смотреть новости, индийские сериалы и советское кино / Право и СМИ Центральной Азии. 31.03.2014 // Режим доступа: [<http://medialaw.asia/posts/31-03-014/80303.html>]. (Санаи муроҷиат: 01.06.2023).
5. Летняков Д.Э. Емельянова Н.Н. Стратегии «Мягкой силы» в постсоветской Центральной Азии: Россия vs США, Китай, Индия. <https://cyberleninka.ru/article/n/strategii-myagkoj-sily-v-postsovetsoj-tsentralnoj-azii-rossiya-vs-ssha-kitay-indiya> (Санаи муроҷиат: 15.04.2023).
6. Маджиди У.К. Таджикско-индийские культурные связи (конец XX – начало XXI вв.). дис. к. и.н., Душанбе, 2016, 168 с.
7. Мягкая сила –Brand Finance. URL: <https://www.aa.com/tr/r>. (Санаи муроҷиат: 27.06.2023).
8. Программа индийского технического и экономического сотрудничества. <http://itec.mea.gov.in> (Санаи муроҷиат: 14.04.2023).
9. Руденко Е. Взгляд Нью-Дели на особенности Индийско-таджикского политического взаимодействия// Центральная Азия и Кавказ №2(62), 2009 - С. 152-160.
10. Савкович Е.В. (2012) Развитие отношений Индии с государствами Центральной Азии в 1990-2000-е гг. и позиция Китая // Вестник Томского государственного университета. Т. 3. № 19. С. 114-120.
11. Суфиев С. Ҳамкориҳои илмӣ-адабӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ҳиндустон ва Ҷумҳурии Ислонд Покистон (охири асри XX - ибтидои асри XXI). Дисс. н.и.т., Кӯлоб – 2022. 174 с.
12. Табиати нотакрори Тоҷикистон дар филмҳои ҳиндӣ тарғиб хоҳад шуд. <https://www.tv.tj/tabiat-notakrori-tochikiston-dar-filmkhai-khindi-targib-hokhad-shud> (Санаи муроҷиат: 16.03.2023).
13. Фаррухпай Т. Фестивали филмҳои ҳиндӣ дар шаҳри Душанбе <https://sadoimardum.tj/farang-festivali-film-oi-ind-dar-sha-ri-dushanbe/> (Санаи муроҷиат: 13.04.2023).
14. Campbell I. (2013) India's Role and Interests in Central Asia, London: Saferworld. P.3.
15. ICCR Scholarships for Tajiks (2015). Embassy of India in Tajikistan. Available at: <http://indianembassyj.co/Windex.php?itfpage=contents&itemid=iccr>, (Санаи муроҷиат: 27.06.2023).
16. Mohan R. (2006) India and the Balance of Power. Foreign Affairs, vol. 85, no 4, pp. 17-32. Available at: <http://users.clas.ufl.edu/zselden/course%20Readings/Mohan.pdf>, (Санаи муроҷиат: 27.06.2023).
17. Prognoz razvitiya energetiki mira i Rossii do 2040 goda (2014) [The Forecast of Energy System Development in Russia and the World until 2040]. INEHI RAN, Analiticheskij tsentr pri Pravitel'stve Rossijskoj Federatsii [Energy Research Institute of the Russian Academy of Sciences, Analytic Centre of the Government of Russian Federation], Moscow. Available at: https://www.eriras.ru/files/forecast_2040.pdf. (Санаи муроҷиат: 27.06.2023)
18. Stobdan P. (2015) Central Asia India's Northern Exposure. Institute for Defence Studies and Analyses, New Delhi, pp. 58-61
19. Tseremoniya otkrytiya Indijskogo tsentra kul'tury (2014) [The Opening Ceremony of Indian Cultural Centre]. Natsional'naya biblioteka Kyrgyzskoj Respubliki im. Alykula Osmonova [National Library of Kyrgyzstan]. Available at: http://nlkr.gov.kg/index.php?jption=com_frontpage&Itemid=1, (Санаи муроҷиат: 27.06.2023).

РОЛЬ «МЯГКОЙ СИЛЫ» ИНДИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ХОЛМУРОДОВ ШАРИФХУЧА ГАДОМАДОВИЧ,

докторант (PhD) Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33.

Тел.: (+992) 985-40-61-63. E-mail: @sharifkhujamail.ru

В статье рассматривается роль «мягкой силы» Индии в Центральной Азии. Автор отмечает, что мягкая сила является одним из наиболее эффективных средств реализации внешнеполитического курса стран мира. Одной из стран, которая обеспечивает свои интересы в Центральной Азии и показывает свой привлекательный имидж с помощью этого инструмента, является Индия. Индия является одной из первых стран, которая, после обретения политической независимости странами региона, установила с ними дипломатические отношения и проводит свою мягкую силу на основе исторических и культурных общностей.

В статье отражено влияние основных механизмов использования «мягкой силы» Индии на страны Центральной Азии. Автор указал на роль Индийского совета по культурным связям и Индийской программы технической помощи и экономического сотрудничества (ИТЕС). При этом обсуждались высокий уровень двусторонних отношений между странами региона и Индией в направлении открытия культурных центров, обмена студентами и углубление культурного сотрудничества.

Также в статье показаны другие факторы использования мягкой силы, такие как трансляция сериалов, йога и центры обучения индийским песням и танцам. При этом перспективы приоритетных направлений сотрудничества сторон четко отражены с использованием культурного фактора.

Ключевые слова: Индия, Центральная Азия, мягкая сила, внешняя политика, энергетика, безопасность, Таджикистан, механизмы, культура, йога, сериал, стипендии.

THE ROLE OF “INDIA'S SOFT” POWER IN CENTRAL ASIA

HOLMURODOV SHARIFKHUJA GADOMADOVICH,

Doctoral student (PhD) of the

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str.

Phone: (+992) 985-40-61-63. E-mail: @sharifkhujamail.ru

The article discusses the role of India's "soft power" in Central Asia. The author notes that soft power is one of the most effective means of implementing the foreign policy of the countries of the world. One of the countries that ensures its interests in Central Asia and shows its attractive image with the help of this tool is India. India is one of the first countries that, after gaining political independence by the countries of the region, established diplomatic relations with them and conducts its soft power on the basis of historical and cultural communities.

The article reflects the influence of the main mechanisms for using India's "soft power" on the countries of Central Asia. The author pointed to the role of the Indian Cultural Relations Council and the Indian Program for Technical Assistance and Economic Cooperation (ITEC). At the same time, the high level of bilateral relations between the countries of the region and India was discussed in the direction of opening cultural centers, student exchanges and deepening cultural cooperation.

The article also shows other factors in the use of soft power, such as broadcasting series, yoga, and Indian song and dance training centers. At the same time, the prospects for priority areas of cooperation between the parties are clearly reflected using the cultural factor.

Keywords: India, Central Asia, soft power, foreign policy, energy, security, Tajikistan, mechanisms, culture, yoga, film series, scholarships.

УДК: 323.2

СИЁСАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР САМТИ МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ

НАЗАРАЛИЕВ ФИРӢЗ АКБАРОВИЧ,

унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи
ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: (+992) 93-578-77-66. E-mail: firuz0347@gamil.com

Мавзӯи мазкур ба равандҳои манфӣ, ки дар илми таърихи муосир ҷой доранд ва ба зарари илм пайвастагӣ доранд баҳшида шуда, тамоми ҷиҳатҳои ин омилҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Дар мақола муаллиф характери экстремистии ин равандҳоро нишон дода, роҳҳои пешгирии онҳоро нишон медиҳад. Дар мақолаи мазкур муаллиф яке аз самтҳои асосии сиёсати давлат – мубориза бо терроризмро ба муҳокима мегузорад. Вобаста ба ин муаллиф қайд мекунад, ки аз тарафи давлат як қатор қонунҳо қабул гардиданд, ки ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои иштирокчиёни ин муносибатҳоро муҳофизат мекунад. Дар мақола инчунин мубориза бар зидди ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ инъикос ёфта, дар он муаллиф тамоми ҷиҳатҳои ин омилҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Муаллиф инчунин роҳҳои пешгирии ин равандҳоро нишон медиҳад ва нақши ташкилотҳои давлатро дар мақола инъикос мекунад. Инчунин дар мақола дар бораи пойдор ва устувор нигоҳ доштани истилолият ва давлату давлатдорӣ баррасӣ шуда омили асосиро муаллиф оромии ҷомеа медонад.

Калидвожаҳо: таҳдид, хатар, сулҳ, ваҳдат, қонун, дин, ҷомеа, Тоҷикистон, терроризм, экстремизм, минтақа.

Афзоиши шабакаҳои террористӣ ва экстремистӣ дар баъзе давлатҳои мусулмоннишини ҷаҳон ба он овард, ки хатарҳои ҳаракатҳои террористӣ характери минтақавӣ пайдо намуда, ба бехатарии давлатҳои Осиёи Миёна таҳдид мекунад. Таъсири ҳаракатҳои террористӣ ба авзои минтақа пеш аз ҳама дар он зоҳир гардид, ки таасуроти ташкилотҳои террористии Толибон, ДОИШ, Ал-Қоида, Лашкари таййиба, Ихвон-ул-муслимин, Сипоҳи саҳҳоба, Ҷайш-ул-Ислом ва дигар гуруҳҳо дар давоми солҳои охир ру ба афзоиш ниҳод ва фаъолияти онҳо дар минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ҳамин фаъолияти идеологии ҳаракатҳои террористӣ низ такмил ёфт ва он тавассути шабакаҳои интернетӣ, маҷаллаҳо ва рӯзномаҳои ғайриқонунӣ мунтазам паҳн карда мешавад. Ҳамзамон фаъолияти ҳомиёни терроризм ва экстремизм ва дастгирии молиявии гуруҳҳои террористӣ такмил ёфта, ирсоли маблағ барои террористон ба шакли рақамӣ гузашт, ки ин назорати ирсоли маблағҳоро боз ҳам душвор мегардонид.

Бинобар ҳамин, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм ҳамчун яке аз хавфҳои асосӣ барои давлатҳои минтақа, иттиҳоди давлатҳоро барои ҳамкориҳои судманд тақозо мекард, зеро дар чунин давлатҳо ба монанди Покистон, Яман, Эрон, Афғонистон ва дигар кишварҳо зери пардаи мактаби динӣ, пойгоҳҳои низомӣ амал мекунад, ки дар онҳо барои ташкилотҳои террористӣ сарбозон омода месозанд. Таҷрибаи солҳои 2010-2020 нишон дод, ки танҳо дар натиҷаи таъсиси мадрасаҳо дар шимоли Покистон, беш аз 500 ҳазор нафар толибон барои иштирок дар ҷанги Афғонистон омода гардиданд. Дар чунин мадрасаҳо ба монанди «Дар ул-улуме арабия», «Мадрасаи Абу-Ҳанифа», мадарасаи масҷиди «Пули Хиштӣ», «Шоҳи ду шамшир», «Дар ул-мадарес», «Мадрасаи ҷомеъ и-Шариф» дар Хирот, «Мадрасаи Асадия» дар Мазори-Шариф, «Мадрасаи Мухаммадия» дар Қандаҳор, «Наҷм ул-мадарис» дар Ҷалолобод, «Мадрасаи Зоҳиршоҳӣ» дар Майман, «Дар ул-улуми руҳонӣ» дар Пактиё ва дигар мадориси Афғонистон ҷанговарони толибро омода месозанд ва ин

барои боз ҳам бештар авҷ гирифтани ҳаракатҳои террористӣ дар минтақа таҳдид эҷод мекунад [4, 29]. Чунин хатари „ноайёно“, ки аз мадрасаҳо бармеояд, ҳуди ин ҳаракатҳо таҳдид барои минтақа намешуморанд, аммо комилан муайян аст, ки чунин шумораи хатмкунандагонро бояд бо „ҷои қор“ таъмин намуд ва и гуна ҷойҳои қори дар давлатҳои ҳамсоя пайдо мешаванд.

Тоҷикистон дар қатори дигар давлатҳои ҷаҳон бо ин зухуроти марговар мубориза бурда истодааст. Бо мақсади пешгирии ин падидаи номатлуб аз тарафи ҳукумати мамлакат як қатор санадҳо ва қонунҳо қабул гардиданд. Аз ҷумла Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» (1999), Консепсияи ягонаи ҚТ оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм, (2006), Конвенсияи Созмони Ҳамкории Шанхай бар зидди терроризм, фармони Президенти ҚТ «Дар бораи консепсияи ягонаи ҚТ оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм» (2006) қабул гардиданд. [9,48] Соли 2010 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти як қатор гуруҳҳои экстремистӣ ба қайд гирифта шуд. Аз он ҷумла дар ноҳияи Рашт фаъолияти гурӯҳи Мулло Абдулло (Абдулло Раҳмонов), Алии Бедакӣ (Аловуддин Давлатов) ва дигар экстремистон мушоҳида мешуд, ки дар натиҷаи амалиётҳои артиши ҳукуматӣ аъзоён ва роҳбарони ин гуруҳҳо безарар қарда шуданд. Бо дарназадошти танзими умумии сиёсати давлат дар самти мубориза бо терроризм, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори худ аз 16-уми феввали соли 2011, № 317 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро „Дар бораи мубориза бар зидди терроризм“-ро қабул мекунад. Мувофиқи ин қонун механизми ҳукукии муқовимат бо қонунигардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузориҳои терроризм ҳамчун вазифаи асосии пешгирии ин ҷиноятҳо доништа шуд [12, 112].

Солҳои давоми солҳои 2010–2012 дар натиҷаи ҳамкории давлатҳои минтақа, аъзоёни фаъоли ташкилотҳои «Хизб-ут-Тахрир», «Ҳаракати исломии Узбекистон», «Акрамия», «Таблиғи Ҷамаат», «Ҳизби исломии Туркистони Шарқӣ», «Ҷамоати мучоҳиддини Осӣи марказӣ», «Тоҷикистони озод», «Бародарони мусулмон» ва дигар ташкилотҳои дорои характери радикалӣ ба ҷавобгари қашида шуданд. [12, 115] Соли 2011 беш аз 200 нафар ва дар соли 2012 144 нафар аъзоёни ташкилотҳои экстремистӣ дастгир шуданд ва нисбати онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз гардид. Соли 2014 танҳо дар вилояти Суғд 173 ҷинояти дорои характери экстремистӣ ба қайд гирифта шуд. Дар умум дар соли 2014 аз тарафи органҳои давлатӣ 116 нафар бо 338 ҷинояти содиршуда ба ҷавобгарӣ қашида шуданд. Нисбати 319 нафар 124 парвандаи ҷиноятӣ қушода шуд [12, 59].

Моҳи ноябри соли 2017 ташкилоти ДОИШ дар Сурия ва Ироқ пурра шикаст меҳурад ва бо ишғол шудани шаҳри Абу Камол дар Сурия ва шаҳри Ал Раува дар Ироқ давлати террористии ДОИШ аз байн меравад. Ҳоло дар ҳудуди Афғонистон гуруҳҳои ин ташкилот бо номи «Доиш-и Хуросон» амалиётҳои террористии худро идома дода истодаанд [5, 17]. Дар давоми солҳои 2010-2015, нисбати 130 нафар аъзоёни гуруҳҳои террористӣ, ки дар ҳаракатҳои ҷангӣ дар Сурия иштирок карданд, парвандаҳои ҷиноятӣ дорои характери тарбиявӣ ва пешгирикунонда, амалӣ шуданд. Мувофиқи маълумоти Бюро Интерпол ва Прокуратураи ҚТ аз кишвари Сурия 100 нафар аъзои гуруҳҳои террористӣ ва 47 нафар аъзои хонаводашон ба Тоҷикистон баргаштанд ва фирстондани 34 нафар пешгирӣ гардид [7, 106].

Аммо барҳам хурдани маркази террористон дар Сурия ва Ироқ ба авҷи ҳаракатҳои террористӣ дар дигар минтақаҳо сабаб гардид. Мувофиқи маълумоти Маркази иттилоотии гурӯҳи Ҷейн (Jane's Information Group) оид ба омӯзиши масъалаҳои терроризм соли 2018 дар саросари ҷаҳон 15,3 ҳазор ҳамлаи террористӣ

содир шудааст. Ин рақам дар соли 2017 8584 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2018 6716 адад зиёд мебошад [10, 131].

Бояд қайд кард, ки мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм маъноӣ маҳдуд кардани ҳуқуқҳои шахсии шаҳрвандонро надорад ва дар ин бора дар яке аз мурочиатномаҳои худ ба ҷавонон, Президенти Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки «мақсади мо сохтани давлати демократию дунявӣ ва ҳуқуқбунёд мебошад. Мо ҳаққу ҳуқуқи шаҳрвандонро дар риояи суннатҳои дини Исломо заррае маҳдуд намекунем. Алҳамдуллилоҳ ҳамаи мо мусулмонем, фарзӯ суннатҳои Исломо то қадри ҳол мебудем ва риоя мекунем. Анбанаҳои гузаштаи халқ, фарҳангу адаби ҳазорсолаи ниёгон дар алоқамандии бо суннатҳои Исломо густариш ёфтааст» [11, 89]. Манъ кардани монополияи мафкураи динӣ ва мафкураи давлатӣ, ва озолии муносибати инсон ва шаҳрванд ба дин ва мансубияти динӣ, хусусияти дунявӣ таҳсил дар муассисаҳои таълимии давлатӣ, пойдории таҳаммул ва эҳтироми байни шаҳрвандони диндору бедин, байни иттиҳодияҳои динии дину мазҳабҳои гуногун, инчунин байни пайравони онҳо вазифаи асосии давлат шуморида мешавад [13, 7].

Аммо ба тамоми ин дастовардҳо дар соҳаи мубориза бо экстремизм ва терроризм нигоҳ накарда, ҳануз ҳам қорҳои зиёдро ба анҷом расонидан зарур аст, то ки пеши роҳи ҳамроҳшавии ҷавонро ба гуруҳҳои ифротгарой гирифта шавад. «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати ҷавону ҷавонон буда, сини миёнаи аҳоли 24 сол ва 70 фоизи сокинони онро шахсони сини то 30-сола ташкил медиҳанд. Бо назардошти ин, мо аз солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба татбиқи сиёсати давлат доир ба ҷавонон ҳамчун нерӯи фаъоли ҷомеа афзалияти бештар муқаррар намудем. Дар давоми солҳои соҳибистиқлолӣ мо дар самти баланд бардоштани нақши ҷавонон дар ҳаёти ҷомеа, муҳайё сохтани шароити мусоид барои таълиму тарбияи онҳо илму касбомӯзӣ, аз худ кардани забонҳои хоричӣ ва технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ тамоми шароити заруриро муҳайё намуда, барои амалӣ гардидани ташаббусҳои онҳо заминаи мусоид фароҳам овардем. Бо ин мақсад дахҳо қонуну қарорҳо ва барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон»-ро қабул намудем, ки он барои муттаҳид намудани ҷавонон ва дар пешрафти кишвар, ҳимояи марзу буми Тоҷикистони азиз, таҳкими пояҳои давлатдорӣ ва қорҳои созандагӣ ободкорӣ фаъолна ширкат кардани ҷавонон роҳи васеъ кушод»- навишта буданд Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [1, 309].

Дар санаи 4 майи соли 2018 дар шаҳри Душанбе конференсия байналмиллалӣ бо иштироки «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии ҳушунатомез» доир гардид. Дар маросими ифтитоҳи он, Сарвари давлат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки «имрӯзо дар гушаҳои гуногуни сайёра миллионҳо нафар одамони гирифтори ҳавфу таҳдид ва оташи ҷангу низоъҳо гардиданд ва зухуроти терроризму ифротгарой ба хатари бисобиқаи ҷаҳонӣ табдил ёфта, оқибатҳои фоҷиабору дарозмуддати ҷамъиятиву сиёсӣ ва маънавию ба бор меорад» [2, 4]. Тибқи маълумоти қоршиносони бозғатимод имрӯз дар ҷаҳон тақрибан панҷсад созмонҳои террористӣ махфӣ амал мекунанд. Ҳамсола дар арсаи терроризм дар маҷмӯъ аз 5 то 20 миллиард доллари америкоӣ сарф карда мешавад [6, 93]. Баъди аз байн бурдани давлатҳои Ироқ ва Ливия тавассути Баҳри Миёназамин бо ниқоби гурезаҳо шумораи зиёди террористон ба кишварҳои Аврупо, Амрико, Африқо ва кишварҳои Балқан ворид гардиданд. Амалҳои террористӣ аз тарафи гуруҳҳои алоҳида боиси он мешаванд, ки дар байни ҷаҳонӣ обрӯ ва эътибори аҳолии мусулмон коста мегардад. Аз ин лиҳоз мубориза бар зидди терроризм инчунин ба манфиати обрӯ эътибори мусулмонон равона мешавад. Аз ин рӯ қорилан,

зарур аст, то ҳукуматҳои кишвари олами ислом ва ходимони бонуфузи динӣ ба он ноил шаванд, ки садои маҳкумосозандашон бар зидди терроризм дар дохили мамлакат ва ҳам берун аз марзҳои он ба таври возеҳ шунида шуда, воқеъан дастраси умум гардад [6, 93].

Тоҷикистон барои раванқ додани сиёсати давлатӣ дар самти мубориза бо экстремизм ва терроризм барои солҳои минбаъда «Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба терроризм ва экстремизм барои солҳои 2021–2025» қабул намуд [8, 6]. Амалҳои террористӣ ва фаъолияти экстремистӣ дар ғушаҳои гуногуни олам боиси бо ҳам задани низомҳои сиёсӣ, амниятӣ суботи мардум, куштори аҳолии осоишта, аз ҷумла занону кӯдакон гардидаву рушди минбаъдаи кишварҳоро ба даҳсолаҳо ақиб андохтааст» [3, 5]. Ин амалҳо собит месозанд, ки терроризм ҳамаи арзишҳои маънавӣ ва инсониро сарфи назар месозад. Илова бар ин, экстремизми сиёсӣ бо тамоми зухуроташ ҳамчун чараёни иртиқои аён гашта, доираи васеи кишварҳо ва минтақаҳои оламро фаро гирифтааст ва ба ходисаи мудҳиши умумибашарӣ табдил ёфтааст. Мавзӯи таъсири ҳаракатҳои террористӣ ба авзои минтақаро таҳлил намуда, ҳаминро бояд қайд кард, ки яке аз омилҳои, ки ба нооромии минтақаи Осиёи Миёна ва бахусус Тоҷикистон сабаб мегардад, ин бевосита омили бегонапарастӣ мебошад, ки тавассути он фарҳанги ғайри миллии ва мазҳабӣ ба ҷомеаи мо ворид мегардад ва барои гуруҳҳои террористӣ поягузор мегардад. Таҷрибаи Афғонистон нишон дод, зеро ниқоби ташкилотҳои сиёсӣ ба ин кишвар гуруҳҳои сершумори террористӣ ворид шуданд, ки сиёсати онҳо бар зидди оромӣ ва суботи Афғонистон равона карда шудааст. Даҳҳо гуруҳҳои террористӣ имрӯз сарзамини Афғонистонро ба пойгоҳи низомии худ табдил дода, озмоишҳои қатли мардуми бегуноҳро амалӣ карда истодаанд. Сарфи назар кардани дарси гузашта, ҷустани манфиати хурд ва надидани хатари бузург, барои давлатҳои минтақа ва тамаддуни миллату халқиятҳои минтақа оқибатҳои фалокатоварро меоварад.

Адабиёт

1. Эмомалӣ Раҳмон. Уфқҳои истиқлол. Душанбе 2018.- 489 с.
2. Аз суҳанронии Пешвои миллат дар Конференсияи байналмиллалӣ бо унвони «Муқовимат ба терроризм ва ифротгароии хушунатомез», Душанбе, 4 май соли 2018
3. Абдулқодирзода С., Конфронси байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Туркия таҳти унвони «Тоҷикистон - Туркия: муқовимат ба терроризм ва ифротгароӣ» // Омӯзгор, №7 аз 14.02.2019.С-5.
4. Белокреницкий В.Я., Р. Р. Сикоев, Движение Талибан и перспективы Афганистана и Пакистана, Москва, ИВ РАН, 2014.- 216 с.
5. Взгляд на мировой джихад //16 – 22 ноябрь 2017 г. телеканал "Аль Сумария ньюз", 20 ноября 2017 г.
6. Ваҳдат ва раванди гуфтубуни тамаддунҳо. Душанбе., Адиб, 2015. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи байналмиллалӣ мубориза ба терроризм. 25.06.2011, Эрон. С-93-96.
7. Камолова Г. Освещение проблемы терроризма и религиозного экстремизма в периодической печати РТ // Вестник ТНУ, 2017. №3/7.-С.106-110
8. Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021: моҳият ва самтҳои асосӣ. - Душанбе 2021.- 17 с.
9. Таърих зеҳни миллат аст // Маҷмуи мақолаҳо/ Қаландарбекова С. Терроризм ва экстремизм – фарёди ҷомеа - Душанбе 2019.-150 с.
10. Терроризм ва оқибатҳои манфии он ба иқтисодиёт // Одинаев А. Толиби Тоирӣ / Научно-аналитический журнал «Законодательство». № 1 (37), 2020.- С.131- 135

11. Саидасанов Ю., Алимшоев М. Таърих зеҳни миллат аст.-Душанбе: Логос 2019,- 150 с.
12. Кудратов К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность РТ (1991-2014 гг.), диссертация по специальности 07.00.03 – Всеобщая история, на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Душанбе, 2015.- 167 с.
13. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе 1994.- 22 с.

СТРАТЕГИЯ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ПУТИ БОРЬБЫ ПРОТИВ ТЕРРОРИЗМА И ЭКСТРЕМИЗМА

НАЗАРАЛИЕВ ФИРУЗ АКБАРОВИЧ,

соискатель Института философии, политологии
и права имени Баховаддинова НАНТ.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

Тел: (+992) 93-578-77-66. E-mail: firuz0347@gamil.com

Данная статья посвящена отрицательным явлениям в современном обществе, которым является рост терроризма. В статье автор показывает отрицательные стороны данного явления для общества. В статье автор показывает экстремистские явления в этой отрасли и показывает пути выхода из этой ситуации. Автор ставит на обсуждение один из важнейших направлений политики государства, в которую входит борьба против терроризма и экстремизма. Тем самым, со стороны государства принят закон, с помощью которой удалось навести порядок в реализации конституционного права граждан и борьба против терроризма. В статье также отражена проблема присоединения молодежи в ряды радикальных движений. Автор показывает пути решения данной проблемы и роль государственных организаций в работе среди населения для искоренения этого отрицательного явления. В статье говорится о том, что оберегать стойкость государственной независимости является долгом каждого гражданина, и главным фактором этого процесса является сохранения мира и стабильности.

Ключевые слова: угроза, опасность, мир, единство, закон, религия, общества, терроризм, экстремизм, Таджикистан.

STRATEGY OF TAJIK STATE POLICY IN THE WAY OF FIGHTING AGAINST TERRORISM AND EXTREMISM

NAZARALIEV FIRUZ AKBAROVICH,

applicant of the Institute of Philosophy,
Political Science and Law Bahovaddinov NAST.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki Ave.

Phone: (+992) 935-78-77-66. E-mail: firuz0347@gamil.com

In this article author discussed about new negative trend in society in the form of terrorism. Author note that this trend harm not only to society but it s harm to all country of region. In this article author show the extremists character of this trend to contemporary society. Author discussed about the most important problem of society to fight against terrorism. For regularly of this relation by the Government of Republic of Tajikistan was adopted the low tht made a condition fore improving religion state and drive for peace, in society. In this article author discussed about strive against new negative trend in part of population. Author also note that this trend harm not only to society but to al region. Author show the role of government organization in prevention this trend. This article is said about the hardest time of Tajikistan and how it purchase of the Independence states. Protect stamina of the Independent nation is one of the phenomena duty of every citizen and author shows it more widely.

Kew words: thread, danger, peace, unity, law, religion, society, terrorism, extremism, Tajikistan.

УДК: 323

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛЁБИИ ИНСТИТУТИ САРВАРИ СИЁСӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АБДУЛЛОЕВ НАСРУЛЛО САЙФУДДИНОВИЧ,

номзади илмҳои сиёсӣ, мудири кафедраи фалсафаи
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16.
Тел.: (+992) 900-10-37-74.

Дар мақола ба паҳлуҳо ва хусусиятҳои гуногуни институти сарвари сиёсӣ диққати махсус дода шудааст. Инчунин арзёбӣ карда мешавад, ки ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик ба осони ба амал наомад. Барои эълон намудани он муддати зиёд заминаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ пухта расиданд, ҳамчунин истиқлолият ва мустақилияти эълонгардида самара ва натиҷаи муборизаи ҳазорсолаи халқи тоҷик ба муқобили қинояткорони берунаву дохилӣ баҳри озодӣ ва истиқлолият мебошанд. Бо туфайли бедоршавии сиёсӣ ва баланд шудани ҳудогоҳии миллӣ дар кӯтоҳтарин муҳлати таърихӣ, аз соли 1991 сар карда (баъди ҳазор сол), дар роҳи ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилият қадамҳои қатъӣ гузошт. Дар баробари ин, дигаргуниҳои асосие, ки дар Тоҷикистон ба амал омаданд, дар назди сиёсатмадорон, олимон, ҷомеашиносон, шахрвандони мамлакат бо ҷиддияти махсус масъаларо дар бораи хусусияти истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик гузошт.

Инчунин қайд карда шудааст, ки институти сарвари сиёсӣ на танҳо зухуроти таърихӣ, балки иҷтимоӣ– сиёсӣ мебошад, ки синфҳои мушаххаси ҷамъиятӣ ва нерӯҳои сиёсиро намоёндагӣ мекунад. Дар ҳолати таҳлили хусусиятҳои низои байни тоҷикон масъалаи сарварӣ ва ташаккулёбии он чун институти сиёсӣ ҷомеа аҳамияти бузург дорад.

Калидвожаҳо: *истиқлолият, низоъ, институт, зухурот, модернизатсия, дискриминатсия, омил, муҳолифат, методология, сиёсат, элитаи сиёсӣ.*

Баъди пошхурии ИҶШС барои собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон давраи нави сиёсӣ ва иқтисодӣ фаро расид, онҳо давлати мустақил шуданд. Орзуи деринаи халқҳо дар бораи истиқлолияти миллӣ ҷомаи амал пушид, ҳарчанд тасаввур қардан душвор буд, ин на онқадар ба осонӣ ба даст омад. Истиқлолияти сиёсӣ – ин факти бебаҳо барои таърих аст, вале барои ҳифз ва устувории он насли ҳозира масъулияти зиёдро бар душ дорад. Дар он ҷое, ки инро пурра дарк кардаанд, одамон истиқлолияти худро ғанимат медонанд ва бо ҷидду ҷаҳд меҳнат мекунад, то ин ки неқӯаҳволии мамлақати худро баланд бардоранд. Вале дар заминаи хусусиятҳои таърихӣ ба даст овардани мустақилият дар Тоҷикистон вазъияти дигари боз ҳам мураккабтар ба вучуд омад. Дар айни вақт баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷанги шахрвандӣ кашида шуд, ки оқибатҳои фоҷианоки онро халқи тоҷик боз муддати зиёд ҳис мекунад.

Ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик ба осони ба амал наомад. Барои эълон намудани он муддати зиёд заминаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавӣ пухта расиданд, ҳамчунин истиқлолият ва мустақилияти эълонгардида самара ва натиҷаи муборизаи ҳазорсолаи халқи тоҷик ба муқобили қинояткорони берунаву дохилӣ баҳри озодӣ ва истиқлолият мебошанд. Бо туфайли бедоршавии сиёсӣ ва баланд шудани ҳудогоҳии миллӣ дар кӯтоҳтарин муҳлати таърихӣ, аз соли 1991 сар карда (баъди ҳазор сол), дар роҳи ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ва мустақилият қадамҳои қатъӣ гузошт. Дар баробари ин, бояд таъкид кард, ки дигаргуниҳои асосие, ки дар Тоҷикистон ба амал омаданд, дар назди сиёсатмадорон,

олимон, чомеашиносон, шаҳрвандони мамлакат бо чиддияти махсус масъаларо дар бораи хусусияти истиқлолияти миллӣ ва мустақилияти халқи тоҷик гузошт.

Таҷрибаи таърихии мамлакати мо, хусусан ҳодисаҳои солҳои охир дар Тоҷикистон, бефоида будани оқибати зӯрвариро нишон дод. Аз ин нишондоди афзалиятнок бармеояд, ин идоракунии низоъҳои мавҷуда ва ба танзимдарорӣ, ҳалли онҳо ба манфиати чомеа, миллат, дар маҷмӯъ давлат хоҳад буд.

Чунон ки маълум аст, таърих ду роҳи асосии ҳалли муҳолифатҳо ва низоҳоро медонад:

1. Роҳи зӯрварӣ, дар ҳолати муҳолифатҳо байни халқҳо, миллатҳо, синфҳо бо роҳи ҷангу инқилобҳо ҳал мегардиданд;

2. Роҳи сулҳомези ҳалли муҳолифатҳо ва низоъҳо. Нишонаи асосии роҳи сулҳомези рушди чомеа ҳалли саривақтии низоъҳо дар асоси гузашткунӣҳои кобили қабули байниҳамдигарӣ байни ҷонибҳои муҳолиф мебошад.

Агар то садсолаи асри XX роҳи асосӣ, афзалиятдори ҳалли низоъҳо роҳи зӯрварӣ буд, ҳоло инсоният аз рушди таҷрибаи таърихии худ сабақ гирифта, дар навбати аввал дарёфти гузашти хирадмандонаро ҳамчун бештар роҳи мақбул, мутамаддин дар асри нави XXI пешниҳод менамояд. Дар бораи ин на танҳо ҳодисаҳои солҳои охири чомеаи ҷаҳонӣ, балки ҳодисаҳои фоҷианоки аввали соли 90 – ӯм дар ҷумҳурии мо шаҳодат медиҳанд.

Чомеашиносон сабабҳои асосии омили низоҳи Тоҷикистонро чунин муайян карданд :

- омилҳои сохторӣ, масалан, институтҳои сиёсии дискриминатсионӣ, идеологияи сиёсии фавқуллодагӣ, сиёсати байнимиллӣ ва сиёсати элитаҳо;

- омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ: ба монанди, паҳн гаштани мушкилотҳои иқтисодӣ, системаҳои дискриминатсионии сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳамчунин рушд ва модернизатсияи иқтисодӣ;

- омилҳои фарҳангӣ ва омилҳои дарк кардан: масалан, намудҳои дискриминатсияи фарҳангӣ ва таърихи, муносибатҳои мураккаб байни гурӯҳҳои ғуноғуни аҳоли[1-с.65].

Таҳлили сиёсии низоъ дар Тоҷикистон имкон медиҳад хулоса намоем, ки он танҳо хусусияти дохилӣ дошт, сабабҳои асосии он заифии механизмҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафтанд, ки тартиботи иҷтимоиро ҳифз менамуданд. Аслан норасоии захираҳо, ва тақсим намудани онҳо муборизаро ба вучуд овард. Олими амрикоӣ Д. Сандоул, сатҳи фардии ташаккули вазъи низоъро баррасӣ карда, қайд менамояд, ки “вақте зӯрварии сохторӣ аз олами объективӣ ба олами субъективӣ мегузарад, вақте дарк кардани онро шахсоне сар мекунанд, ки азобро аз сар мегузаронанд ё дар остонаи чунин азобҳо мебошанд, системаи лимбикӣ (зеҳни аломатҳои дараҷотдошта) метавонад, аз афташ изтиробро зоҳир намояд, нақшбозонро ба таассури зӯрварӣ ба муқобили касоне (ё ба муқобили намояндагони онҳо), ки ба онҳо фишор меорад нишон диҳад»[2-с.182].

Ба ибораи дигар, ҳолати низоъ – ин ҳолати дарки хавфу хатар интизориҳои иҷтимоӣ иштирокчиёни низоъ аст, ки аксуламали ҷавобиро ба вучуд меорад. Тадқиқотчи дигар Д. Тернер ҳолати низоъ ва умуман низоро чун шароити махсус баррасӣ менамояд ва қайд менамояд, ки “ин нерӯи ногузир ва дар низоми иҷтимоӣ ҳатман амалкунанда мебошад, ки дар баъзе шароитҳои махсус фаъол мегардад »[3-с.235].

Ихтилофҳои бо сабаби нарасидани захираҳои кудрати пайдошуда дар замири (фарди) тоҷик дар шаклҳои гуногун зоҳир гаштанд, яке аз онҳо яъне регионализм (маҳаллачигӣ) буд.

Регионизм – ин одати иҷтимоӣ аст, ки як миллатро аз рӯи тааллуқ доштан ба ин ё он минтақа ҷудо мекунад. Дар Тоҷикистон ин зуҳурот аз худ нимаи аввали солҳои 90 хабар дод.

Рақобати байниминтақавӣ, ки ҳанӯз дар давраи Иттифок вучуд дошт, дар ин давра тақвият ёфт. Чунон ки аз Анатомиаи низой Тоҷикистон маълум буд, тааллуқ доштан ба минтақа тақдирӣ инсонро ҳал мекард. Халқи тоҷик ба кӯлобиҳо, помириҳо, ғармиҳо ва ленинободиҳо (хучандиҳо) ҷудо шуда буд. Чунин тақсимшавии иҷтимоӣ фазои мураккаб ва ноустувори иҷтимоӣ, номуайянии идеявӣ арзишии рафтори мочарочӯнаи одамон бо рафтор ва манфиатҳои маҳдуду мочарочӯнаи минтақавиро ташаккул дод. Ҳизбҳои пайдошуда ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ тобиши минтақавӣ доштанд. Номҳои онҳо аз моҳияти маҳдуди фаъолияти минтақавӣ шаҳодат медиҳад: «Меҳри Хатлон», «Лаъли Бадхшон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан» ва дигарон.

Таҳлили омилҳои асосӣ, ки ба ташаккулёбии институти сарварӣ сиёсӣ дар Тоҷикистон мусоидат намуданд, ба муайянкунии навҳои сарвари сиёсӣ ва хусусияти онҳо, муайянсозии тафриқа ва робитаи навҳои гуногуни сарвари сиёсӣ дар таҷрибаи сиёсӣ, ҳамчунин муайянсозии нақши дастаи ҳаммаслакдор дар ташаккулёбии сарвари сиёсӣ кӯмак карданд. Омӯзиши ин масъала ҳамчунин ба ошкорнамоии сатҳи сарварӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки институти сарвари сиёсӣ на танҳо зуҳуроти таърихӣ, балки иҷтимоӣ– сиёсӣ мебошад, ки синфҳои мушаххаси ҷамъиятӣ ва нерӯҳои сиёсиро намояндагӣ мекунанд. Дар ҳолати таҳлили хусусиятҳои низои байни тоҷикон масъалаи сарварӣ ва ташаккулёбии он чун институти сиёсии ҷомеа аҳамияти бузург дорад.

Рушди ҷомеа пайдоиши муҳолифатҳо ва низоҳоро сарфи назар намекунад, зеро ҳар як системаи иҷтимоӣ сиёсӣ монанди организми зинда мунтазам тағйир меёбад, рушд мекунад ва мукамал мешавад.

Вучуд доштани муҳолифатҳо асоси тараққиёт мебошад. Дар ҳар марҳилаи тараққиёт вобаста аз талаботи ҷомеа ва басо вазъият, чунин шахсон пешниҳод мешаванд, ки метавонанд ба дигарон таъсир расонанд вобаста ба хоҳиши зиёди худ барои иҷро намудани ким-кадом вазифаҳо масъулиятро ба души худ гиранд. Чунин шахсон, то дараҷаи муайян, ба фишори иҷтимоӣ метавонанд муқовимат кунанд, дар ҳалли мушкилот ҷасорат ва афзалият зоҳир намоянд. Назарияи вазъиятии сарварӣ шарҳи ин тарафи масъалаи мазкур мебошад. Ҳолатҳои муайяни иҷтимоӣ – сиёсӣ ба ошкор намудани қобилият ва имконияти шахсиятҳо, ки дар шароити муайяни таърихӣ ба пешбурди онҳо ба сифати субъектҳои ба рафти (рушд ё монета) равандҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Низои байни тоҷикон (1992 – 1997), ки дар оғози давраи аввали гузариш сар зад, ба рушд, мазмун ва натиҷаи дигаргуниҳои сиёсӣ иқтисодӣ дар Тоҷикистон таъсири хеле калон расонд. Оқибати ин низо на танҳо шумораи зиёди қурбониён (аз рӯи маълумотҳои ғайрирасмӣ, то 100 ҳазор одам) ва қариби ним миллион гурезагон гардид, балки мавҷудияти худӣ давлати ҷавонро, ки 9 сентябри соли 1991 истиқлолиятро эълон карда буд, зери хатар гузошт. Ҳамин тавр, дар марҳилаи аввал раванди гузариш дар Тоҷикистон хусусияти тезу тунд, идоранашаванда ва зӯрӣ дошт. То соли 1997 ташаккулёбӣ ва амалисозии ҳокимияти сиёсӣ пурра бо зӯрварии ба ҷанг алоқадоршта муайян карда мешуд. Ин марҳилаи раванди гузариш бо анҷомёбии ҷанги шаҳрвандӣ 27 июни соли 1997 хотима ёфт. Раванд ба маҷрои нисбатан осоишта ба воситаи давраи

гузариш ворид гашт, ки бо интихоби парламенти нав (июни 1997- феввали 2000) ба анҷом расид. Танҳо аз аввали соли 2000 дар бораи хусусияти озоишта доштани раванди гузариш гуфтан мумкин аст.

Дар шароити анархияи (беҳокимиятӣ) иҷтимоӣ ва аз қор бозмондани ҳокимият, ки дар давраи гузариш низоъ онро мураккаб карда буд, дар навбати аввал вазифаи базавӣ пеш омад: дар ҷомеа барқарор кардани тартибот. Азбаски барои барқарор кардани он давлати тавоно зарур аст, сохторҳои давлати саъю кӯшиши худро барои сохтани он равона карданд. Ҳамин тавр, давлати бақувват бо сарварӣ нерӯманд, ки қобилияти таъмини суботи дохилоро дорад, ташаббусро ба даст гирифт, ки вучуд доштани демократияи маҳдуд, ё “демократияи аз боло идорашаванда” – ро муайян сохт.

Дар ин замина се омил асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки таҳқурсиро барои таҳлил ва арзёбии равандҳои гузариш дар Тоҷикистон ташкил мекунад: 1) шароити номусоиди оғоз; 2) талаботҳои нодир барои ташаккулёбии демократия дар ин шароит; 3) шароитҳои иҷтимоӣ, ки дар онҳо ин талаботҳоро метавон қонеъ кард.

Низои байни тоҷикон ҷунун мураккаб ва гуногунҷабҳа, пурихтилоф ва дуру дароз мебошад, ки ҷомеа баъзе вақтҳо на танҳо муҳокима кардани роҳи аз он баромаданро бас карда буд, балки ҳатто аз ноилшавӣ ба сулҳ ва созиш дар мамлакат умедашро қанда буд. Ва аз ҳама муҳимаш ҷонибҳои ба ҳам муқобил ба фаҳми он расиданд, ки дар ҷанги бародаркӯш ҳеҷ кас ғолиб намеояд.

Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмон бо изҳороти даъватҳои худ ба иттиҳоди муҳолифини тоҷик тавонист ҳамаи хатари муқобилияти мусаллаҳона ва амалиётҳои ҷангиро ба шуури онҳо расонад.

Президенти ҷумҳури бо даъватҳои боисрори худ ба сулҳ ва созиш (тифоқӣ) ба оғози гуфтушунидҳои байни тоҷикон ва пешбурди он муваффақ шуд. Даъватҳои сарвари мамлакат ба қувваҳои муҳолифин оид ба зарурияти рӯ ба рӯи якдигар омадан, давом додани ҷустуҷӯи созишҳо ва тайёр будан ба гузашткунӣҳои муайян баҳри ноил шудан ба сулҳи ҳақиқӣ, адолатнок ва ризоияти миллӣ дар байни оммаи асосии аҳолии ҷумҳури тарафдорию дастгирӣ ёфт, зеро ин даъватҳо ба мақсади наҷиб – хотима додан ба низоӣ бемаънӣ, пеш гирифтани паҳншавии он, ҷораҳо дидан барои маҳдудкунӣи он, роҳ надодан ба байналмиллалӣ шудани он ва, ниҳоят, ҳифз намудани давлатдорӣи тоҷикон ва худхаробшавӣ равона шуда буданд.

Бояд қайд кард, ки дар афкори ҷамъиятӣ шарикӣ муҳимтарини давлат, ВАО, ва дигар субъектҳои сиёсӣ мебошад. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ афкори ҷамъиятӣ сарчашмаи муҳимтарини иттилоот дар бораи манфиати шаҳрвандон, механизми ифодаёбии муносибати онҳо ба ҳокимият ва амалҳои мушаххаси он мебошад. Ба ин, масалан, пурсишҳо, маҷмӯи мулоҳизаҳо баҳо, ҳолати шуури оммавино тавсиф мекунад, ки ба мундариҷа ва хусусияти равандҳои гуногуни сиёсӣ (тағйиротҳо дар соҳаи ҳокимияти давлатӣ) таъсир мерасонад. Аз ин нуқтаи назар вай ҷўзӣи пешниҳоди манфиатҳои аҳоли ба марказҳои ҳокимият, механизми муаррифии аз ҳама бештари масъалаҳои барои шаҳрвандон муҳим ва пураҳамият мебошад. Аз нуқтаи назари мазмун, афкори ҷамъиятӣ на ҳамаи шуури оммавӣ, балки ҳамон маҷмӯи баҳо ва тасаввуротҳо мебошад, ки ягон гурӯҳро муттаҳид месозад. Муҳити маънавино ташаккул дода, ба фазои сиёсӣ таъсир расонда, дар ҷомеа барои арқони давлат ин баҳоҳо ногузир буда мазмун ва маъноӣи сиёсиро дороанд [4-с.409].

Хулоса, ВАО ҳамчун нишондиҳандаи рушди ҷомеа баҳри демократикунонӣ кумаки зиёд кардааст. Ба ин мазмун ВАО бояд ба инъикоси ростӣ ва объективии воқеияти сиёсӣ мусоидат кунад. Ин нақш махсусан дар давраҳои гузариш ва

трансформатсионӣ тақвият меёбад. Чунин давра дар таърихи Тоҷикистон давраи гуфтугӯи байни тоҷикон буд. Дар он вақт чома бояд иттилооти шафоф дар бораи ин ё он қувваи сиёсӣ медошт ва ғаёлона дар асоси қонун дар азнавсозии муносибатҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ширкат меварзид. Гуфтан мумкин аст, ки дар марҳилаҳои аввали барқароркунии баъди низоъ ҳатто ба одамони маълумотнок дуруст сарфаҳм рафта ба ҷараёни равандҳои сиёсӣ ва қабули қарорҳои масъулиятнок душвор буд. Ҳамин тариқ институти сарварии сиёсӣ дар як марҳалаи тезу тунд новобаста ба вазъи сиёсӣ пайдо шуда, амал мекард.

Адабиёт

1. Браун М. Причины и региональные факторы внутренних конфликтов. – С. 65
2. Дж.Д. Сандоул. Парадигмы, теории и метафоры конфликта и разрешения конфликта./ В кн. Конфликты: теория и практика разрешения. Опыт зарубежных исследований. Под ред. Е. Ю. Садовской, И.Ю. Чупрыниной – Алматы. 2002 – С.182
3. Дж. Тренер. Структура социологической теории./ Пер. с англ; Общ. Ред. И вступ сл. Г.Н. Осипова. М., 1985 – С.235
4. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов /А. И. Соловьев. — М.: Аспект Пресс, 2006. С.409.
5. Маҳмадов А.Н. Муқаддимаи идеяи миллӣ»эр-граф»,2013-183с.
6. Маҳмадов А.Н. Сиёсатшиносӣ Душанбе «Ирфон», 2010
7. Муҳаммад А.Н. Донишномаи мухтасари сиёсӣ Душанбе:»Эр-граф»,2016.-378с.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

АБДУЛЛОЕВ НАСРУЛЛО САЙФУДДИНОВИЧ,

кандидат политических наук, заведующий кафедрой философии
Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки.
735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16.
Тел: (992) 900-10-37-74.

В статье рассматриваются отличительные черты и особенности института политического лидерства. Также дается оценка, что приобретение национальной независимости и суверенитет таджикского народа не произошло легко. Для его объявления долгое время созрели социально-экономические, политические и духовные предпосылки, также суверенитет и объявленная независимость стали итогом и результатом тысячелетней борьбы таджикского народа против внутренних и внешних врагов за свободу и независимость. Благодаря политическому пробуждению и росту национального самосознания, за кратчайшие исторические сроки, с 1991 года (после 1000 лет), страна сделала серьезные шаги на пути к приобретения национальной независимости и суверенитету. В то же время, основные изменения, произошедшие в Таджикистане, с особой серьезностью ставит перед политиками, учеными, социологами и гражданами страны вопрос об особенностях национальной независимости и суверенитета таджикского народа.

Также отмечается, что институт политического лидерства является не только историческим, но и социально-политическим явлением, представляющий определенный класс общественных и политических сил. В случае анализа особенностей конфликта между таджиками, вопрос лидерства и его формирования, как политического института общества, имеет значение.

Ключавые слова: независимость, ссора, институт, явление, модернизация, дискриминация, действующий, противоречие, методология, политика, элита, политический.

CHARACTERISTICS OF THE FORMATION OF A POLITICAL INSTITUTION IN
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ABDULLOEV NASRULLO SAIFUDDINOVICH,

Candidate of political science, the head of philosophy department of the

Kulyab State University named after Abuabdulloch Rudaki.

735360, Republic of Tajikistan, Kulyab town, 16 S. Safarov str.

Phone: (992) 900-10-37-74.

The article discusses the distinctive features and features of the political leader of the institute. It is also estimated that the acquisition of the national independence and independence of the Tajik people did not happen easily. Declare it as a whole series of socio-economic, political and spiritual contexts, as well as the independence and independence of the country, the outcome and result of the millennium of the Tajik people against counterparties and freedoms against the outside world. Thanks to political upheavals and the growth of national self-sufficiency in the shortest period of history, since 1991 (after 1000 years), we have taken serious steps towards achieving national independence and independence. At the same time, the main changes that took place in Tajikistan were put forward by politicians, scientists, sociologists and citizens of the country with a special focus on the nature of the national independence and independence of the Tajik people.

It is also noted that a political party is not only a historical, but also a sociopolitical phenomenon, representing a certain class of social and political forces. In the case of analyzing the differences between the Tajiks, the question of leadership and its formation as a political institution of society is crucial.

Key words: *independence, quarrel, institution, phenomenon, modernization, discrimination, acting, contradiction, methodology, politics, elite, political.*

УДК: 323.1

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ - ОСНОВНОЙ ФАКТОР ИХ ИНТЕГРАЦИИ**

ЮСУПОВ ГАЙРАТДЖОН МАЪРУФДЖОНОВИЧ,

аспирант Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова

Национальной Академии наук Таджикистана.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 929-16-16-40. E-mail: gairati.m@mail.ru

В данной статье подвергаются анализу некоторые аспекты проблемы интеграции стран Центральной Азии, так как, только объединившись и сплотившись, они смогут противостоять всем угрозам современности, в том числе терроризму, экстремизму, наркотрафику и другим.

Опираясь на существующие научно-политические разработки исследователей, осуществлена попытка более полно и точно представить читателю проблему интеграции постсоветских суверенных республик данного региона, обосновывая её актуальность. Несомненно, фактическая интеграция и консолидация этих стран является единственным путем, который способен обеспечить безопасности и противодействию любым текущим угрозам.

Ключевые слова: национальная безопасность, Центральная Азия, угрозы, интеграция, геополитика, государство, союз, мир и стабильность, ОДКБ и др.

Безусловно, обеспечение национальной безопасности в современном мире стало одним из важнейших вопросов развития любого типа общества. Прогрессирующий интерес исследователей к вопросам национальной безопасности связан с тем, что успешное развитие и существование суверенного государства невозможно без обеспечения его национальной безопасности. Причина в том, что состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз неразрывно связано с национальной безопасностью.

Наравне с руководителями государств, геополитики, военные стратеги, политологи и конфликтологи, а также экономисты, экологи, врачи, социологи, юристы, программисты, культурологи и представители самых разных слоев общества проявляют существенный интерес изучению проблемам безопасности вообще, национальной её модификации, в частности. Такое пристальное внимание исследованию вопросов безопасности вполне соответствует статусу и описанию данного феномена, и указывает на то, что национальная безопасность представляет собой сочетание междисциплинарных и интерпарадигмальных подходов в концепциях безопасности. В этом плане особое значение приобретает изучение процесса интеграции стран Центральной Азии в контексте обеспечения их национальной безопасности.

Как показывают реалии современности, политическая ситуация в мире, особенно в странах Центральной Азии, ещё более усложнилась, различные опасности и вызовы угрожают молодым суверенным государствам данного региона со всех сторон, и ни одна из них не может гарантировать в перспективе свою безопасность, подтверждением чему служат недавние события, происходившие в Республике Казахстан. Именно благодаря совместным усилиям военного руководства стран-членов Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) была нормализована эта тревожная ситуация для казахстанского народа и других постсоветских независимых республик центральноазиатского региона. Это даёт основание заключить, что

интеграция стран Центральной Азии имеет большое значение для обеспечения их безопасности.

Следует отметить, что проблеме интеграции постсоветских центральноазиатских суверенных государств в рамках международных и региональных организаций посвящены публикации многих исследователей, наподобие С. Акмалева, М. Бекбоева, М. Иманалиева, А.А. Куртова, А.М. Либмана, А.В. Лукина, Мин Чул Ким, В.И. Тарасова, С. Чернышева и других, где изучены многие её аспекты.

Согласно утверждению большинства из них, национальная безопасность представляет собой совокупность официально принятых точек зрения о целях и стратегии государства в области обеспечения безопасности личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз политического, экономического, социального, военного, техногенного, экологического, информационного характера, которая рассматривается с учётом имеющихся ресурсов и возможностей [11, 9].

В этой связи понятие «безопасность» можно определить как деятельность людей, общества, государства, мирового сообщества по выявлению, предотвращению, замедлению, устранению и устранению опасностей и угроз, которые могут причинить им вред, лишить их основных материальных и духовных ценностей, объективно и субъективно наносят определённый ущерб и препятствуют развитию цивилизации. А обеспечение национальной безопасности - это совокупность политических, экономических, социальных, медицинских, военных и правовых мер, направленных на защиту бесперебойного функционирования государства и устранение возможных угроз.

По мнению исследователей и специалистов, на данный момент насчитывается около двухсот видов гражданских средств обеспечения национальной безопасности, и среди них ведущую роль играет именно политический инструмент, поскольку политика формирует, направляет и использует всю мощь власти государства и его отдельных структур для достижения безопасности страны [5, 41].

В современном мире широко используются такие политические механизмы обеспечения национальной безопасности, как договора и соглашения о сокращении вооружений и военно-политическом сотрудничестве. Создаются также новые организации и учреждения в виде межгосударственных и региональных центров по предотвращению военных конфликтов, а также управлению вооружёнными силами. Одним словом, в нынешних условиях создание региональных объединений безопасности стало традицией, а в ряде случаев они являются необходимыми и обязательными. При этом Ассоциация государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН), Содружество Независимых Государств (СНГ), Азиатско-Тихоокеанский регион (АРАС), Европейский Союз (ЕС), Организация Североатлантического договора (НАТО), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), ОДКБ и другие относятся к числу региональных и международных многопрофильных организаций и объединений.

Необходимо подчеркнуть, что научно-техническая революция, постоянно растущий спрос на глобальные ресурсы, углубляющаяся интеграция государств в мировую экономику сократили географическую, политическую и экономическую дистанцию между странами. В современном мире существует множество полюсов, которые соединяют интересы, потребности, продукты и т. д. государств, вследствие чего они становятся более зависимыми друг от друга [2, 12]. Депенденция государств, в свою очередь, привела к тому, что для обеспечения собственной безопасности они должны позаботиться и о защите других стран. Обеспечение планетарной безопасности, создание условий, не исключая нарушения глобального мира или

возникновения угрозы безопасности народов в любой форме, стало частью национальных интересов большинства государств-членов мирового сообщества. В этом смысле региональные и международные организации играют все более важную роль в обеспечении национальной безопасности отдельно взятого государства.

Неоспоримый факт, что у суверенных постсоветских республик Центральной Азии имеется ряд общих для них всех особенностей, в том числе:

1. Совместное нахождение в составе единой мировой супердержаве - СССР в течении более 70 лет. Страны Центральной Азии, по сравнению с другими странами исламского мира, существенно различаются по уровню развития, образу жизни, ценностям, способу выбора государственного строя, правовой системы, экономики, образования и культуры. Они почти идентичны для всех этих республик, и введение здесь любой другой формы правления, культуры и цивилизации может иметь для них катастрофические последствия.

2. Непосредственная зависимость экономик республик центральноазиатского региона друг от друга. Не секрет, что в советский период при производстве материальных благ Узбекистан использовал продукцию более 58 отраслей промышленности Таджикистана. При этом Узбекистан импортировал свои товары в 78 отраслей экономики Таджикистана. Кроме того, Узбекистан получал продукцию из Туркменистана из 43 отраслей и импортировал продукцию в 62 отрасли его экономики, с Кыргызстаном это количество составило 56 и 54 соответственно, а с Казахстаном - почти столько же [9, 1].

3. Геополитическое положение стран. Известно, что постсоветские суверенные государства Центральной Азии граничат с исламскими странами на юге, особенно с Исламской Республикой Иран и Афганистаном, на востоке с Китаем, на севере с Россией, на западе с Азербайджаном, и имеют выгодные возможности сотрудничества и интеграция с другими державами мира. Собственно говоря, границы всех стран центральноазиатского региона неразрывно связаны друг с другом, и поэтому они испытывают различные геополитические риски. Несомненно, многие страны исламского мира, Китай, Россия и другие сверхдержавы геополитически имеют свои интересы в Центральной Азии, поэтому обеспечение безопасности данного региона становится очень важным [8, 52].

4. Снижение качества боеспособности вооруженных сил стран региона, недостаточное финансирование военных оборонных структур, рост коррупции в высших воинских частях, недостаточное обновление программ переподготовки и повышения квалификации персонала военнослужащих также является общей чертой деятельности всех постсоветских независимых республик Центральной Азии. Все эти факторы и явления приводят к тому, что органы безопасности не могут в одиночку справиться с вызовами безопасности: противоправным оборотом наркотиков, незаконной торговли оружия, религиозным экстремизмом, нелегальной миграцией и т.д. [1, 4].

Думается, в силу таких обстоятельств интеграция суверенных постсоветских республик Центральной Азии имеет первостепенное значение в современных условиях. Независимо от наличие межгосударственных противоречий, необходимо, чтобы они совместно и сообща приняли эффективные практические меры по сохранению национальной независимости, выработанных в течении тысячелетия культурных ценностей, образа жизни и государственности, свободы, должны обеспечивать безопасность и стабильность в регионе. Всё это требует целесообразности расширение сотрудничества и интеграции между государствами

региона. Разумеется, противостояние постсоветских республик Центральной Азии противоречит их геополитическим целям и интересам друг друга, что может привести к ослаблению этих государств. Подтверждением этому служат события последних лет, происходящие в Ираке, Йемене, Сирии, Ливии, Афганистане и других странах мира.

Известный русский философ и религиозный мыслитель С.Л. Франк в своё время отмечал, что «человечество, несмотря на всю политическую, национальную, культурную обособленность и различия, действительно живет в какой-то мере общей жизнью, отдельные его части тесно связаны друг с другом. Запад и Восток, христианский мир, ислам, Китай... находятся в постоянном и тесном сотрудничестве» [10, 226].

В этом плане также обосновано суждение, что «Территории с мусульманским населением, входившие в состав Российской империи, а затем в состав Советского Союза (СССР), развивались в диалектическом отношении друг к другу на протяжении долго. Проживавшие там народы имели много общего, как в материальном плане, так и в области духовной жизни. Интеграционные процессы в области общественного устройства, быта, культуры и духовных ценностей происходили в рамках единого геополитического пространства» [3, 4].

Примечательно и мнение исследователя Д.А. Кабаева, который считает, что «интеграция на евразийском пространстве является закономерным и естественным процессом в исторических мировых условиях. В условиях глобализации и усиления конкуренции во всем мире наблюдается устойчивая тенденция возникновения и укрепления региональных экономических объединений. Группа государств, объединенных общими интересами и задачами, успешно действует в глобальной экономике и получает объективные конкурентные преимущества» [4, 71].

Процесс интеграции и практического сотрудничества в рамках Организации Договора о коллективной безопасности сразу приобрел практический аспект и очень высокую динамику, что позитивно отличалось от характера отношений между странами-участницами только на этапе существования Шанхайской организации сотрудничества. При этом появились новые, активно развивающиеся и перспективные направления сотрудничества.

Стоит констатировать, что 4 февраля 2009 года на внеочередной сессии ОДКБ был подписан проект решения о создании Совместных сил быстрого реагирования, что считается новым этапом более глубокой военно-тактической интеграции внутри данной Организации. Укрепляя военное сотрудничество, члены ОДКБ ежегодно проводят совместные учения и операции по борьбе с преступностью. Коллективным силам поручено бороться с транснациональной организованной преступностью, незаконным оборотом наркотиков, участвовать в ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера. В рамках ОДКБ действуют несколько воинских группировок, состоящих из десантных бригад и полков, спецслужб и правоохранительных органов и подразделений МЧС, а в 2013-2014 гг. в Организации появились объединения, борющиеся с наркотрафиком [7, 1].

Конечно, совместное участие постсоветских государств Центральной Азии в рамках ОДКБ свидетельствует об их будущих интеграционных намерениях, однако, по нашему мнению, необходимо и дальше укреплять её деятельность, так как в настоящее время численность личного состава Организации достигает всего лишь 3500 человек, что, безусловно, очень мало. Для сравнения можно следует напомнить, что в антитеррористических операциях НАТО в Афганистане участвовало до 35 тысяч военнослужащих, оснащенных современной техникой. Не секрет, что деятельность

террористических группировок или их операции разнообразны, и они используют все виды современного оружия. К примеру, только в сирийской войне численность террористов достигла около 300 тысяч человек, что считается огромной боевой силой.

С этой точки зрения, в плане региональной безопасности при интеграции постсоветских центральноазиатских республик этому показателю следует придавать особое значение. На наш взгляд, совершенно обосновано слова Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона, что «наша страна имеет 1400-километровую линию границы с Афганистаном, и это составляет 60 процентов общей границы центральноазиатского региона с этим государством. Поэтому ситуация в Афганистане оказывает прямое влияние на безопасность и стабильность стран Центральной Азии, включая Таджикистан» [12].

Вне всякого сомнения, интеграция стран, расположенных в одном регионе, ради реализации различных экономических, политических, военных и т.д. целей - явление не новое, оно существовала всегда и в будущем может проявиться в разных формах. Поэтому, как уже выше было упомянуто нами, в силу различных существующих причин и факторов, фактическая интеграция стран Центральной Азии, помимо существования СНГ, ШОС и СНГ, не лишена преимуществ в нынешних условиях. Визиты и встречи глав государств региона, переговоры военных на высоком уровне, заключение соглашений о сотрудничестве, проведение совместных операций, военных учений, защита границ не лишены от конкретных преимуществ: они будут застрахованы от любых внешних угроз и рисков.

Свершено очевидно, что создание совместных военных подразделений или сотрудничество и интеграция постсоветских независимых государств Центральной Азии, особенно между Узбекистаном, Таджикистаном, Казахстаном и Туркменистаном, против любых военных агрессий, террористов, контрабандистов, вмешательства иностранных стран и внешних сил в их суверенитет, для обеспечения безопасности, мира и стабильности в этих республиках считается одной из первоочередных и стратегических задач. Интеграция и объединение постсоветских центральноазиатских государств на пути обеспечения их безопасности и борьбы со всеми проявлениями современных рисков - это единственный путь, который следует учитывать в ближайшей перспективе. Если такая интеграция будет реализована, то возможно, что иметь безопасность для каждой из них будет гарантирована с высокой долей вероятности.

Разумеется, все постсоветские страны Центральной Азии определили свои интересы, стремления, путь развития, и они участвуют и являются членами многих международных организаций, таких как ШОС, ОДКБ, СНГ, Евразийская экономическая организация и др. Все суверенные постсоветские центральнoазиатские республики уже выбрали и сформулировали свою внутреннюю и внешнюю политику. Каждая из них желает укрепить двусторонние отношения с той или иной сверхдержавой, и обеспечить свою безопасность. В связи с этим, влияние такой авторитетной сверхдержавы, как Российской Федерации с геополитической и геоэкономической точки зрения на государства Центральной Азии весьма значительно.

Поэтому каждое независимое постсоветское государство региона желает в перспективе улучшить благосостояние своего народа, и постоянно борется за свои национальные интересы. Однако не всем им легко удаётся достичь эту заветную цель, что необходимо для обеспечения безопасности, стабильности, мира и спокойствия в стране. Тем не менее, современные внешние вызовы нарастают для всех республик

центральноазиатского региона, богатых природными ресурсами, независимо от их статуса, территории, национальной и конфессиональной принадлежности.

Важно иметь в виду, что в одиночку ни одна из постсоветских государств Центральной Азии не сможет противостоять угрозам современности, а безразличие других, равнодушие друг к другу, неучастие в чужих бедах приведут к негативным последствиям. То есть их дезинтеграция позволяет внешним угрозам, разрушать прекрасное будущее этого региона, и даже стереть само существование этих стран с карты мира и заставить их народ скитаться по всему свету. Именно поэтому обеспечение безопасности региона, его стабильности, мира и спокойствия и перспективной жизни в рамках интеграции центральноазиатских суверенных постсоветских республик считается одной из центральных его проблем в современных условиях, и её реализация на практике не лишена преимуществ для всех этих государств.

Литература

1. Акмалев С. Военные бюджеты стран СНГ. 16.12.2010 // С. Акмалев. Интернет-ресурс: <http://knn.dvvaiu.net/content/view/106/1/> (дата обращения: 10.08.2023)
2. Богатуров А.Д. Центральная Азия в международной политике / А.Д. Богатуров // Полис. - 2009, №2. - С. 549.
3. Ислам на территории бывшей Российской империи // Энциклопедический словарь. Вып. 1. - М.: «Восточная литература», 1998. - С. 184.
4. Кабаев Д.А. Евразийская интеграция: глобальный аспект / Д.А. Кабаев // Геополитика. Информационно-аналитическое издание. Выпуск 20. Центральная Азия. - С. 132.
5. Marion F. Justice and the Politics of Difference // F. Marion. - London, 2009. - P. 304.
6. ОДКБ: проблемы и перспективы. Студенческий научный форум. Интернет-ресурс: scienceforum.ru. ... (дата обращения: 28.01.2022).
7. ОДКБ - 15 лет вместе во имя безопасного мира и стабильного развития. Интернет-ресурс: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 21.01.22).
8. Турдиева З.Т. Интеграция в сфере безопасности в странах Центральной Азии: проблемы и современное состояние // З.Т. Турдиева. Вестник КРСУ. – 2010. – № 1 . – С. 223.
9. Тургунбаев Ш. Узбекско-казахстанские отношения как основа интеграции в Центральной Азии. Интернет-ресурс: <http://www.tatforum.info/forum/lofiversion/index.php/t7415.html> (дата обращения: 25.08.2023)
10. Франк С.Л. С нами бог // Духовные основы общества / С.Л. Франк. - М., 1992. - С - 510.
11. Шахзода С. Механизмы безопасности в Ц. А. // С. Шахзода // Восток. - 2010. - №3. - С. 189.
12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021, ш. Душанбе. Интернет-ресурс: www.president.tj (дата обращения: 14.02.2022).

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛИИ КИШВАРҶОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ОМИЛИ АСОСИИ ҲАМГИРОИИ ОНҶО

ЮСУПОВ ҒАЙРАТҶОН МАЪРУФҶОНОВИЧ,

аспиранти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А Баҳоваддинови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: (+992) 929-16-16-40. E-mail: gairati.m@mail.ru

Дар мақолаи мазкур баъзе паҳлӯҳои масъалаи ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст, зеро онҳо танҳо дар сурати муттаҳид ва тифоқгардидан ба ҳама таҳдидҳои замони муосир, аз ҷумла терроризм, ифротгароӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва ғайра муқовимат карда метавонанд.

Бо таъя ба коркардҳои мавҷудаи илмию сиёсии муҳаққиқон кӯшиши ба харҷ дода шуд, ки проблемаи ҳамгироии ҷумҳуриҳои соҳибистиқлоли пасошӯравии ин минтақаро пурра ва дақиқтар ба хонанда пешниҳод намуда, аҳамияти онро асоснок созад. Бешубҳа, ҳамгироӣ ва муттаҳидшавии воқеии ин кишварҳо ягона роҳи таъмини амният ва муқобила бо ҳар гуна таҳдидҳои кунунӣ мебошад.

Калидвожаҳо: амниятӣ миллӣ, Осиёи Марказӣ, таҳдидҳо, ҳамгироӣ, геополитика, давлат, иттиҳод, сулҳу субот, СПАД ва ғайра.

ENSURING NATIONAL SECURITY OF THE CENTRAL ASIA COUNTRIES IS THE MAIN FACTOR OF THEIR INTEGRATION

YUSUPOV GHAI RATJON MARUFJONOVICH,

postgraduate student at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after. A.

Bakhovaddinov, National Academy of Sciences of Tajikistan.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki ave.

Phone: (+992) 929-16-16-40. E-mail: gairati.m@mail.ru

This article analyzes some aspects of the problem of integration of the countries of Central Asia, since only by uniting and rallying will they be able to resist all the threats of our time, including terrorism, extremism, drug trafficking and others.

Based on the existing scientific and political developments of researchers, an attempt was made to more fully and accurately present to the reader the problem of integration of the post-Soviet sovereign republics of this region, justifying its relevance. Undoubtedly, the actual integration and consolidation of these countries is the only way that can ensure security and counter any current threats.

Keywords: national security, Central Asia, threats, integration, geopolitics, state, union, peace and stability, CSTO, etc.

УДК: 323

ЖЕНЩИНЫ И ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ТОДЖИДИНОВА МАДИНА ИКРОМОВНА,

научный сотрудник Отдела социальной философии

Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ.

734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 33.

Тел.: (+992) 006-44-46-08. E-mail: Madisha90-90@bk.ru

Согласно общепринятым представлениям в науке, гражданское общество - это особая система отношений и экономических, социальных, национальных, семейных и личностных институтов, проявляющаяся среди людей в процессе их жизнедеятельности. Разнообразие и высокая сформированность этих институтов и отношений свидетельствуют об уровне развития гражданского общества.

Процесс развития государства на определённых этапах и в конкретных исторических условиях приводит к возникновению и развитию правового государства. Однако реализация правового государства невозможна без сформированного гражданского общества. Поэтому возникновение гражданского общества связано с возникновением государства, а возникновение понятия «гражданское общество» определяется наряду с понятиями «политика» и «власть».

В данной статье осуществлена попытка раскрыть сущность проблемы женщин как один из основных факторов формирования гражданского общества в суверенном Таджикистане, и обосновывать необходимость государственной поддержки этого социального слоя в современном традиционном таджикском обществе.

Ключевые слова: женщины, гражданское общество, Республика Таджикистан, неправительственные организации, политика и др.

Гражданское общество - это такое общество, которое экономически, культурно и юридически развито, а политические отношения между его членами развиваются независимо от государства, хотя и в взаимоотношениях с государством. Гражданское общество с высоким статусом социальных, экономических, культурно-нравственных и социальных отношений в единстве государства создает развитые правовые отношения.

Проблему гражданского общества ещё в античности впервые исследовал Платон, и показал его существование наряду с «политическим государством». По его мнению, гражданское общество служит удовлетворению потребностей граждан. Наряду с Платоном, Аристотель также различал государство и гражданское общество. Такой образ мышления и мировоззрение сформировался у Цицерона в Древнем Риме, и в то же время он первым определил сущность правового государства. Однако только в XV-XVII веках проблема гражданского общества исследуется теоретически и систематически, и именно в этот период конкретизируются основные различия между гражданским обществом и государством.

Видный мыслитель Нового времени Т. Гоббс в своих трудах - «О гражданине» и «Левиафан» разработал концепцию гражданского общества, которое возникает в результате разрушения естественно-дикого состояния человека и перехода его к культурному обществу. По его мнению, обязанность государства - обеспечить мир и порядок, а также заставить человека измениться так, чтобы он стал гражданином. Согласно его утверждению, гражданин - свободная и активная личность, однако его свобода не должна ограничивать свободу других, то есть «гражданские сообщество - это не обычный союз людей, а союз, основанный на лояльности и взаимном их согласии» [9].

Вопрос гражданского общества широко исследовался немецкими учёными и детально теоретизировался. По мнению И. Канта, совместимость свобод одного человека со свободами другого человека является основой развития гражданского общества. Он также указывает, что основу гражданского общества составляют следующие нормы:

- 1) свобода человека как члена общества;
- 2) равноправие человека как члена общественной организации;
- 3) независимость человека как гражданина [11].

Наряду с И. Кантом, Г.В. Гегель также уделял особое внимание вопросу гражданского общества и по-иному определил его сущность. По его словам, государство и гражданское общество - независимые единицы. Государство выражает общую волю граждан, а гражданское общество служит реализации личных интересов отдельных граждан. В связи с тем, что гражданское общество не может решать внутренние конфликты общества, на первое место ставится управление и государственно-правовое регулирование общества [1].

Более того, хотя основоположники марксизма-ленинизма не сравнивали диктатуру пролетариата с гражданским обществом и считали правовое государство сходным с социалистическим государством, они высказывали свои мнения по различным аспектам проблемы гражданского общества. Но такое мышление имело место в рамках анализа буржуазных обществ.

Гражданское общество в марксистском анализе берет свое начало из учения К. Маркса. По его мнению, гражданское общество является основой, организующей жизнедеятельность человека в обществе, и оно является «исходным и реальным этапом истории» [3, с. 204]. В то же время Карл Маркс отмечал, что гражданское общество создало государство, и оно является движущей силой социального прогресса. Последователи К. Маркса, в том числе В. И. Ленин, практически ничего не сделали в анализе и изучении этого вопроса.

Формирование правового государства и гражданского общества является важным вопросом для современного Таджикистана, который имеет богатый опыт политической жизни, специфическую особенность политического сознания граждан, что формируется в своих уникальных и непростых условиях. При этом сложность становления гражданского общества заключается в том, что экономика Республики Таджикистан находится в состоянии экономики развивающихся стран, и не может соответствовать необходимым стандартам гражданского общества в обществе. Хотя неправительственные организации (НПО) прилагают определённые усилия для формирования гражданского общества в Таджикистане, однако результаты их деятельности за последнее десятилетие показывают, что им не удалось фактически реализовать свои идеи в этом направлении в стране, что имеет свои причины. Неправительственные организации не признаются как отдельные и должностные лица, как совершенный институт социальных отношений. Люди не имеют никакого представления о природе и деятельности неправительственных организаций, поскольку их влияние на социально-экономические процессы государства незаметно.

Это, по нашему мнению, связано с тем, что неправительственные организации, зарегистрированные в Таджикистане, в большинстве случаев действуют в рамках своих экономических интересов и игнорируют интересы общества в целом. Они не по назначению используют выделенные средства и представляют отчёты, не имеющие никакого отношения к реальности работы. Таджикистанские НПО очень тесно связаны с американскими и западноевропейскими донорами. При решении поставленных задач

они не обладают обширными полномочиями и не выделяются стремлением привлечения финансовых ресурсов. У них не имеются единой цели и идеи деятельности по решению проблем, связанных с жизнедеятельностью граждан Таджикистана.

Заметим, что в современном Таджикистане большое влияние на развитие экономики имеют только государство и предприниматели, поэтому формирующееся здесь гражданское общество играет в этом процессе лишь роль нейтрального наблюдателя, что не очень позитивно. В качестве такового выступают 80 процентов населения Таджикистана, что оказывает негативное влияние на социально-экономическое развитие страны, целью которой является создание гражданского общества. Когда речь идет о построении гражданского общества, граждане не должны быть нейтральными в решении социальных, экономических и политических проблем страны. Отсутствие развитого гражданского общества и эффективных, действенных социальных институтов, а также отсутствие механизмов активного общественного контроля приводит к безответственности государственных структур и торгового сектора. Как показывает практика, дефицит надежных институциональных гарантий гражданского общества в ущерб социальным правам граждан развитых стран мира привело к тому, что уровень злоупотреблений со стороны органов государственной власти на всех уровнях снизу доверху сильно возросло.

Вне всякого сомнения, противоречивый процесс формирования гражданского общества в постсоветском Таджикистане тесно связано с разнообразием социальной системы бывшего советского государства, которое имело как положительные, так и отрицательные стороны. Среди социальных инноваций, созданных в Таджикистане советского периода, следует упомянуть медицину, образование и культуру, опиравшиеся на фонды потребления общества. После распада Советского Союза структура и содержание вышеупомянутых институтов изменились, поскольку отношения рыночной экономики породили качественно новые общественные отношения. Можно сказать, что рынок стал одним из важных элементов деятельности социальной структуры общества. Подобные структуры, реализующие совместимость государственных учреждений и частных корпораций, государственных и рыночных элементов, с большим успехом работают в социальной структуре развитых стран. Однако этот опыт развития, к сожалению, не реализуется в ныне суверенном Таджикистане.

Разумеется, различия и культурно-региональные особенности гражданского общества не отменяют требований и возможности его формирования в разных странах и регионах мира. Будущее развитие гражданского общества в Таджикистане зависит от того, осмыслит ли правящая элита необходимость существования гражданского общества в стране. Если они поймут этого, то какие меры им следует предпринять для преодоления трудностей развития гражданского общества, устранить в сознании широких слоев населения процессы оппозиции и нигилизма по отношению к государству и обществу, а также следует воздействовать на различные общественно-политические тенденции. Успех создания гражданского общества в Таджикистане зависит от того, насколько правительство и рынок сохраняют баланс своей деятельности в реализации социально-экономических потребностей населения.

Стоит подчеркнуть, что социальная структура является одним из фундаментальных предпосылок создания гражданского общества и способа его существования. Без его анализа невозможно изучить особенности любых отношений в гражданском обществе и перспективы их изменения. В этой связи изучение всякого

рода происходящих процессов и явлений в гражданском обществе обычно начинается с изучения социальной структуры. Одна из основных целей изучения социальной структуры общества - попытаться фиксировать и достойно оценить роль каждого из её элементов в формировании гражданского общества в современном цивилизованном государстве.

Касаясь вопроса развития социальной структуры, чтобы создать гражданское общество в Республике Таджикистан, необходимо отметить важную роль её особого компонента - женщин, наличие гражданских прав и возможность их использования и независимость которых во многом определяют социальный статус данного слоя. В свою очередь, социально-экономическое положение женщин зависит от таких показателей, как уровень дохода и возможность его увеличения, характер и условия труда, наличие свободного времени.

Исследования показывают, что в тех случаях, когда у женщины вообще нет доходов (она бедна) или её вклад в семейный бюджет очень мал, эта проблема возникает с большой остротой. При таком раскладе возникает ситуация социального и экономического подчинения женщин, что отрицательно влияет на созидательную их роль в формировании гражданского общества в любой стране [8].

В этой связи уместно вспомнить известного английского социолога Р. Листера, который выделяет три аспекта финансового подчинения женщин от мужчин:

1) отсутствие контроля (по данным исследований, положение разведенных женщин хуже, но их социальное настроение значительно лучше, поскольку они сами контролируют семейные ресурсы);

2) бесправие;

3) чувство ответственности за трату денег (женщины, не получающие зарплату, стыдятся тратить деньги на себя) [8].

Кроме того, большое значение для роли женщин в создании гражданского общества играют реально существующие социально-политические условия жизни общества в целом. Например, Таджикистан после распада СССР, как и другие союзные республики, обрёл государственную независимость. Однако это благостное событие произошло в условиях, когда страну охватил глубокий социально-экономический кризис, а политическая ситуация также была напряженной из-за конфликтов между вновь созданными политическими партиями и движениями.

Анализ событий того периода показывает, что распад Советского Союза привел к разрыву экономических связей и наступлению экономического кризиса. Пятилетняя гражданская война в Таджикистане, унесшая жизни 150 000 человек, оставившая 25 000 женщин вдовами и 55 000 детей сиротами, ещё больше углубила кризис. Финансовый кризис заставил правительство внезапно остановить программы социального обеспечения, разработанные в советское время, и в то же время резко сократить расходы на системы образования и здравоохранения. Из-за нехватки средств учреждения социальной информации оказались в неприятных условиях. Большая часть населения, особенно женщины, осталась незащищенной из-за отмены действующей системы социальной защиты [2].

Экономические перемены и социальные трансформации, происходившие в стране, вызвали глубокие изменения, прежде всего, в положении женщин. Основными явлениями этого процесса стали снижение их доходов, бедность, безработица, падение уровня жизни, резкое социальное расслоение. В процессе социальных реформ женщине стало труднее выполнять свои обязанности матери. Значительно ухудшилось экономическое, физическое и психологическое состояние женщин, определяющее

уровень и качество существующих и будущих человеческих ресурсов страны. Последствия переходного периода оказали негативное влияние на всех граждан, особенно на женское население страны. Нагрузка на женщин возросла в связи с тем, что большая часть работающих мужчин вынуждена мигрировать в поисках работы. Возрождение традиционных патриархальных отношений существенно понизило статус женщины в обществе. Увеличились браки по расчету, принудительные браки, полигамия и насилие в семье. Все вышеперечисленные условия способствовали ослаблению роли женщин в формировании гражданского общества Республики Таджикистан.

Тем не менее, с первых лет независимости Республики Таджикистан по инициативе Президента страны Э. Рахмона женщинам предоставлен широкий спектр возможностей для улучшения своего экономического и социального положения, и они играют ключевую роль во все приоритетные сферы жизни общества. Сегодня число женщин-руководителей в государственных структурах страны растёт. На уровне Правительства страны приняты важные правовые документы по вопросам женщин, создания условий труда, улучшения их жизни. В частности, Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении статуса женщины в обществе» открыл путь к устранению гендерных стереотипов и повышению статуса женщины в социуме, усиливая, тем самым, её роль в формировании гражданского общества в стране [10].

Правительство Таджикистана издало ряд других документов, таких как Государственная программа «Об основных направлениях государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей женщин и мужчин в Республике Таджикистан на 2001-2010 годы», «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и реализации равных возможностей» и другие. Была принята и реализована Государственная программа «Образование, отбор и обеспечение руководящими кадрами талантливых женщин и девушек на 2007-2016 годы», Национальная стратегия «Повышение роли женщин в Республике Таджикистан на 2011-2020 годы» и др. В Таджикистане были приняты важные меры по улучшению условий занятости. Были приняты такие меры, как выделение президентских квот на поступление в вузы, грантов для женщин-предпринимателей, президентских стипендий для учащихся общеобразовательных школ, средних специальных школ и студентов вузов и т.д.

По данным Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан, к 1 января 2021 года из общего числа 5718 руководителей в сфере государственной службы 1098 или 19,2 процента составляли женщины [6]. Этот показатель является свидетельством повышения активности таджикской женщины в обществе. На самом деле, таджикские женщины своими умениями, умом, рвением и знаниями, языковыми навыками и восточными манерами вносят значительный вклад в укрепление основ национальной государственности независимого Таджикистана и построения гражданского общества в стране.

В 2020 году в рамках реализации «Государственной программы подготовки, отбора и Подготовка руководящих кадров Республики Таджикистан на счет квалифицированных женщин и девушек на 2017-2022 годы» одна женщина была назначена заместителем премьер-министра страны, две - министрами, и ещё две женщины - председателями районов республики. Согласно анализу Комитета женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан, результаты парламентских выборов 2020 года показали, что в Национальное Собрание страны было избрано 8 женщин или 25,8%, а также 15 женщин или Маджлиси намояндагон - 23,8%, что эта сумма увеличилась по сравнению с предыдущими выборами [5].

Правительство страны глубоко уверено в великой силе и творческом потенциале женщин и продолжит принимать практические меры по их поддержке во всех направлениях. Подтверждением сказанного является запуск 6-месячного курса обучения «Школа молодых лидеров». Эта благородная и конструктивная инициатива была выдвинута Комитетом женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан, в рамках которой запланирована и принята 50 активных и талантливых студентов с целью привлечения большего количества девушек и женщин на государственную службу и другие уровни управления страной.

В своём очередном послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан Глава государства отметил, что: «Женщины и мужчины, наряду с деятельностью в социальных сферах, включая науку и образование, государственную службу, сельское хозяйство и промышленность, а также в сфере транспорта, энергетика, связь, строительство и архитектура, банковское дело, правоохранительные органы и Вооруженные Силы страны работают честно и добросовестно. Именно по этой причине повышение социального статуса женщин, в том числе на руководящих должностях, всегда находится в поле зрения Правительства страны» [5].

На данный момент 73% сектора образования страны и 68% сектора здравоохранения составляют именно женщины. Большое их количество также работает в Службе связи - 64%, Комитете по языку и терминологии - 60%, Министерстве юстиции - 58%, Министерстве культуры - 36,2% и Агентстве государственных услуг - 34,1% [5]. Стоит отметить, что достойные таджикские женщины ведут продуктивную деятельность и в других жизненно важных сферах жизни, и вносят свой посильный вклад в создании гражданского общества в Таджикистане. Более того, современная таджикская женщина, наряду со своей государственной деятельностью, успешно выполняет свои семейные обязанности, не забывая о своей самобытности, будучи хорошей женой и любящей матерью.

Таким образом, анализ показывает, что в Республике Таджикистан после обретения государственной независимости были приняты меры в области социально-экономического развития, в том числе по улучшению женской занятости. Созданы необходимые условия для реализации экономических прав и возможностей женщин, а также их равноправного участия в экономике страны, повысилась их конкурентоспособность на рынке труда. Всё это свидетельствует о том, что таджикские женщины становятся одним из важнейших субъектов формирования гражданского общества в суверенном Таджикистане, о чём объективно свидетельствует их неоспоримый вклад в развитии своей страны.

Литература

1. Гегель Г. Философия права [Текст] / Г. Гегель. - М.: «Мысль», 1990. - 524 с.
2. Кузьмин А.И. Таджикистан. Причины и уроки гражданской войны [Текст] / А.И. Кузьмин // Постсоветская Центральная Азия. Потери и обретения. - М., 1998. - С.215-271.
3. Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т. 13. - М.: Политиздат, 1955-1974.
4. Национальный план действий по улучшению положения женщин Республики Таджикистан, по повышению статуса и роли женщин на 1998-2003 гг. [Текст]. - Душанбе, 1998.
5. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ, 21.12.2021 [Текст].

6. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли РТ, 23.12.2022 г. [Текст].

7. Развитие женского предпринимательства в Республике Таджикистан: основные характеристики и проблемы (итоги исследования НАДЖТ) [Текст]. - Худжанд, 2001. - 26 с.

8. Семейный уровень анализа зависимости женщин [Текст]. Интернет-ресурс: <https://studfile.net/preview/8396822/page:53/> (дата обращения: 08.04.2023).

9. Соляник К.В. Развитие идеи гражданского общества во взглядах Томаса Гоббса на право и государство [Текст] / К.В. Соляник. Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/> ... (дата обращения: 17.06.2023).

10. Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении роли женщин в обществе» от 3 декабря 1999 года, №5 [Текст].

11. Философия Канта и современность [Текст] / Под общ. ред. Т.И. Ойзермана. - М.: «Мысль», 1974. - 469 с.

ЗАНОН ВА ТАШАККУЛИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТОҶИДИНОВА МАДИНА ИКРОМОВНА,

ходими илмии шуъбаи фалсафаи ҷамъиятии

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. М. Баҳоваддинови АМИТ.

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Тел.: (+992) 006-44-46-08. E-mail: Madisha90-90@bk.ru

Мувофиқи тасаввуроти умумиқабулшуда дар илм, ҷомаи шаҳрвандӣ системаи махсуси муносибатҳо ва институтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, оилавӣ ва шахсӣ мебошад, ки дар байни одамон дар раванди фаъолияти ҳаётии онҳо зоҳир мешавад. Гуногунӣ ва ташаккули баланди ин муассасаҳо ва муносибатҳо аз сатҳи рушди ҷомаи шаҳрвандӣ шаҳодат медиҳанд.

Раванди рушди давлат дар марҳилаҳои муайян ва дар шароити мушаххаси таърихӣ ба пайдоиши ва рушди давлати ҳуқуқӣ оварда мерасонад. Аммо татбиқи давлати ҳуқуқӣ бе ҷомаи шаҳрвандии ташаккулёфта гайримمкон аст. Аз ин рӯ, пайдоиши ҷомаи шаҳрвандӣ бо пайдоиши давлат алоқаманд аст ва пайдоиши мафҳуми «ҷомаи шаҳрвандӣ» дар баробари мафҳумҳои «сиёсат» ва «ҳокимият» муайян карда мешавад.

Дар ин мақола кӯшиши ба харҷ дода шуд, ки моҳияти масъалаи занонро ҳамчун яке аз омилҳои асосии ташаккули ҷомаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол ошкор намуда, зарурати аз ҷониби давлат дастгирӣ гардидани ин табақаи иҷтимоиро дар ҷомаи муосири анъанавии тоҷик асоснок карда шавад.

Калидвожаҳо: занон, ҷомаи шаҳрвандӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои гайриҳукуматӣ, сиёсат ва ғайра.

WOMEN AND FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TOJIDINOVA MADINA IKROMOVNA,

Researcher at the Department of Social Philosophy

Institute of Philosophy, Political Science and Law A. M. Baovaddinov, NAST.

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Rudaki Ave.

Phone: (+992) 006-44-46-08. E-mail: Madisha90-90@bk.ru

Political Science and Law According to generally accepted ideas in science, civil society is a special system of relations and economic, social, national, family and personal institutions,

manifested among people in the process of their life. The diversity and high level of formation of these institutions and relations indicate the level of development of civil society.

The process of state development at certain stages and in specific historical conditions leads to the emergence and development of the rule of law. However, the implementation of the rule of law is impossible without a formed civil society. Therefore, the emergence of civil society is associated with the emergence of the state, and the emergence of the concept of «civil society» is defined along with the concepts of «politics» and «power».

In this article, an attempt is made to reveal the essence of the problem of women as one of the main factors in the formation of civil society in sovereign Tajikistan, and to justify the need for state support for this social stratum in modern traditional Tajik society.

Keywords: *women, civil society, Republic of Tajikistan, non-governmental organizations, politics, etc.*

**ТАРТИБИ ҚАБУЛ КАРДАНИ МАВОДҲО БАРОИ ЧОП
ДАР МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ СИЁСИИ “ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ”-И
АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Мақола ба шубҳаи тахрир ва таъбу нашри Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар маҷаллаи илмӣ мақолаҳое нашр карда мешаванд, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмии мутобиқ ба ихтисосҳои илмӣ ва соҳаҳои илмии зерини мутобиқатдошта: **5.2. (08.00.00) - Иқтисод**; 5.2.3. - Иқтисоди минтақавӣ ва соҳавӣ; 5.2.4. - Молия; 5.2.5. - Иқтисоди ҷаҳонӣ; **5.1. (12.00.00) Ҳуқуқ**; 5.1.1.- Илмҳои ҳуқуқии назариявӣ-таърихӣ; 5.1.2. - Илмҳои ҳуқуқи умумӣ (ҳуқуқӣ-давлатӣ); 5.1.3. - Илмҳои хусусии ҳуқуқӣ (шаҳрвандӣ); **5.5. (23.00.00) - Сиёсатшиносӣ** 5.5.3.-Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ; 5.5.4.- Муносибатҳои байналмилалӣ.

Муаллифони мақолаҳо бояд натиҷаҳои бозътимоди корҳои илмии анҷомдодашударо пешниҳод кунанд ва онҳо бояд асли бошанд, инчунин қаблан дар дигар маҷаллаҳо нашр нашуда бошанд. Маълумоти дар тадқиқот инъикосёфта бояд дар шакли хаттӣ дақиқ баён гардида бошанд. Мақола бояд миқдори кофӣ маълумот оид ба масъалаи мавзӯи интихобшударо дар бар гирад. Муаллифи мақола пеш аз ба нашриёт фиристодани он бояд риояи имлои умумӣ, мутобиқати дурусти истилоҳот ва грамматикаи матнро бодикқат тафтиш кунад. Муаллифон бояд ба нусхабардории корҳои худ ва сохтакорӣ кардани матни мақолаи пешини хеш роҳ надиҳанд, онҳо метавонанд танҳо ҳамчун асос барои хулосаҳои нав истифода шаванд.

Ба ҳамаи мақолаҳои барои нашр пешниҳодгардида дар асоси қоида ва тартибе, ки мудирияти маҷалла муқаррар кардааст, аз ҷониби мутахассисони салоҳиятдори соҳа тақриз дода мешавад. Қарор дар бораи имконияти нашри дастнависи мақола ба тариқи истисно пас аз гирифтани натиҷаҳои тақриз қабул карда мешавад.

1. ТАЛАБОТ БА МАЗМУН ВА ҲАҶМИ МАҚОЛА:

1.1. Ҳаҷми мақола бояд аз 15 то 25 ҳазор аломат (бо фосила, бо назардошти иқтибосҳо) ё 10-15 саҳифа бошад. Нашр кардани ҳаҷми хурдтар ё калонтари мавод бояд бо мудирияти маҷалла мувофиқа карда шаванд;

1.2. Мақола бояд дар мавзӯи муҳим навишта шуда, ба мавзӯ/масъалаи тадқиқшаванда дорои навоари муайян бошад;

1.3. Мақола бояд натиҷаҳои тадқиқоти илмии дар асоси таҳлили сохторҳои назариявӣ, санадҳои меъёрии маводи амалияи татбиқи ҳуқуқро инъикос намояд;

1.4. Мақола бояд индекси таснифоти даҳгонаи универсалӣ (УДК), ки нашрия аз рӯи мавзӯи худ ба он тааллуқ дорад, дошта бошад. Барои ин муаллиф бояд ба шубҳаи иттилоотӣ-библиографии китобхонаи ҷойи қор (таҳсил) муроҷиат кунад ё бо истифода аз захираҳои интернетии дахлдор мустақилона онро муайян намояд;

1.5. Мақола бояд ба яке аз самтҳои (фаслҳо) маҷалла мувофиқ бошад;

1.6. Ҳамаи файлҳои, ки ба мудирияти маҷалла барои чоп фиристода мешаванд, бояд ҳамчун як файлӣ бойгонӣ бо номи муаллифи мақола пешниҳод карда шаванд;

1.7. Дастнависи мақолаҳо ва дигар мавод ба муаллифон баргардонида намешаванд. Маводҳое, ки ба қоидаҳои мувофиқат надоранд, барои коркарди нави техникӣ ба муаллифон фиристода мешаванд. Мақолаҳое, ки ба муаллифон барои коркарди нави техникӣ фиристода шудаанд, бояд дар муҳлати тавсияшуда ба мудирияти маҷалла баргардонида шаванд. Дар сурати аз тарафи муаллиф такроран риоя накардани қоидаҳои муқарраргардида аз ҷониби мудирияти маҷалла, онҳо ҳуқуқ доранд, ки масъалаи ҷопи онро ба назар нагиранд;

1.8. Мақолаҳои пешниҳодшуда дар барномаи «Антиплагиат» тафтиш карда мешаванд. Агар аслияти матни мақола на камтар аз 75% бошад, мақола аз рӯи меъёри аслият натиҷаи мусбӣ санҷиш мегирад, ки дар натиҷа мудирияти маҷалла дар бораи ба чоп қабул кардани он қарор қабул мекунад. Дар сурати аслияти камтар аз 75% матн, яъне ошкор намудани плагиат дар матни мақола, бе ҳуқуқи коркарди минбаъда ё таҷдиди назар қардан, рад карда мешавад;

1.9. Барои эътимоднокӣ ва саҳеҳии ҳама гуна маълумоти дар нашрия чопшуда муаллифи он (муаллифон) ҷавобгар мешавад;

1.10. Ҳангоми истифодаи маводи чоп дар маҷаллаи илмӣ «Идоракунии давлатӣ» истинод ба он ҳатмист;

1.11. Нуктаи назари муҳаррирон на ҳамеша бо нуктаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ меояд. Муаллифон барои мундариҷаи мақолаҳо ва эътимоднокии далелҳо масъуланд.

2. ТАЛАБОТ БАРОИ ТАҲИЯИ МАТНИ МАҚОЛА:

2.1. Матни мақола дар файле, ки дар ҳама гуна шакли Word бо тамдиди .doc, .docx ё .rtf ҳифз шудааст, ба мудирияти маҷалла фиристода мешавад;

2.2. Сохтори мақола: унвони мақола, насаб, ном ва номи падари муаллиф/муаллифон (пурра нишон дода мешавад), маълумот дар бораи муаллиф, вазифаи ишғолкарда (категорияи омӯзандагон) (пурра нишон дода мешавад, аз ҷумла номи пурраи воҳиди сохторӣ), номи ташкилоте, ки муаллиф дар он кор (таҳсил) мекунад (номи пурраи расмиро нишон медиҳад), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ; суроғаи ҷойи кор (таҳсил) - индекси почта, номи давлат (номи пурраи расмӣ нишон дода мешавад), макони зист, кӯча, хона; рақами телефон; суроғаи почтаи электронии (e-mail)-и муаллиф. Агар мақола аз ҷониби якчанд муаллиф таҳия шуда бошад, ном ва маълумот барои ҳар як муаллиф алоҳида нишон дода мешавад;

2.3. Аннотатсияи мақола (на камтар аз 150 ва на бештар аз 250 калима), калимаҳои калидӣ (дар ҳаҷми на камтар аз 6 ва на бештар аз 10 калима), (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), матни асосии мақола (мазмунӣ асосӣ), рӯйхати адабиёт. Рӯйхати адабиёт бояд на камтар аз 10 сарчашмаи илмиро дар бар гирад, аз он ҷумла манбаъҳои, ки муаллиф дар қисми асосии мақола истинод кардааст. Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо тартиби алифбо оварда мешавад;

2.4. Матн бояд бо як шрифт - Times New Roman, андозаи шрифт - 14 пт, фосилаи сатр - якуним, сарҳат - 1,25 см бошад;

2.5. Калимаҳои «Аннотатсия», «Калидвожаҳо», «Адабиёт» бо ҳарфи нимсиёҳи ғафс дар сатри алоҳида, андозаи ҳуруф – 12 ст.

2.6. Ҷойгиркунии иқтибосҳо: истинодҳо дар қавсҳои мураббаъ ([19, с. 42]);

2.7. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 ва на зиёда аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ) бошад. Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёт бояд ГОСТ 7.0.5-2008 библиографӣ ва ГОСТ 7.1-2003 библиографиро ба инобат гирифт. Муаллиф барои дурустии маълумоти дар рӯйхати библиографӣ овардашуда масъул аст.

3. БОЙГОНИИ МАҶАЛЛА

3.1. Бойгонии электронии ҳама маҷаллаҳои нашршудаи «Идоракунии давлатӣ» дар шабакаи Интернет на камтар аз 5 (панҷ) соли тақвимӣ аз рӯзи нашрашон нигоҳ дошта мешаванд;

3.2. Сомонаи расмӣ маҷалла барои истинод (дар он рақами нашр ва мақола нишон дода шудааст): <https://journal.apa.tj>

**ПОРЯДОК ПРИНЯТИЯ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ИЗДАНИЯ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ» АКАДЕМИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Статья представляется в редакционно-издательский отдел Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан в печатном и электронном вариантах. В научном журнале печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований, соответствующие по следующим научным специальностям и соответствующим им отраслям науки: **5.2. (08.00.00) Экономика** - 5.2.3. Региональная и отраслевая экономика; 5.2.4. Финансы; 5.2.5. Мировая экономика **5.1. (12.00.00) Право** - 5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки; 5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки; 5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки - **5.5. (23.00.00) Политология** 5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики; 5.5.4. Международные отношения.

Авторы публикаций должны предоставлять достоверные результаты проделанной научной работы, и они должны быть оригинальными, также не опубликованными ранее в других печатных изданиях. Данные, положенные в основу исследований, должны быть четко изложены в письменном виде. Статья должна содержать достаточное количество информации по выбранной тематической проблеме. Перед отправкой публикации в редакцию журнала, ее автор должен тщательно проверить общую орфографию, а также правильность написания соответствующих терминов и грамматику. Авторы должны не допускать дословное копирование собственных работ и их перефразирование, они могут быть использованы только как основа для новых выводов.

Все представленные для публикации научные статьи подлежат рецензированию со стороны компетентных специалистов в порядке и на основе правил, установленных редакцией. Решение о возможности публикации рукописи принимается исключительно после получения результатов рецензирования.

1. ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1.1. Объем статьи должен составлять от 15 до 25 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок) или 10-15 страниц. Опубликование меньшего или большего объема материалов должно согласовываться с редакцией журнала;

1.2. Статья должна быть написана на актуальную тему, отвечать критерию новизны, содержать определенное новаторство в подходе к изучаемой теме/проблеме;

1.3. В статье должны быть отражены результаты научного исследования, основанного на анализе теоретических конструкций, нормативных актов, материалов правоприменительной практики;

1.4. В статье должны быть индекс универсальной десятичной классификации (УДК), к которому публикация относится по своей тематике. Для этого автор должен обратиться в информационно-библиографический отдел библиотеки по месту работы (учебы) либо самостоятельно определить его с использованием соответствующих Интернет-ресурсов;

1.5. Статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

1.6. Все файлы, направляемые в редакцию журнала для опубликования, должны быть представлены одним заархивированным файлом формата с названием фамилии автора публикации;

1.7. Рукописи публикаций и иные материалы, не возвращаются авторам. Материалы, не соответствующие правилам, направляются авторам на техническую доработку. Публикации, направленные авторам на техническую доработку, подлежат возврату в редакцию журнала в рекомендованный срок. В случае повторного несоблюдения автором публикации правил редакции журнала оставляет за собой право не рассматривать его публикацию;

1.8. Представленные статьи проходят проверку в программе «Антиплагиат». При выявлении оригинальности текста статьи не менее чем на 75 %, статья получает положительный результат проверки по критерию оригинальности, по итогам чего редакция принимает решение о допуске её к публикации. В случае оригинальности менее чем 75 %

текста, т.е. выявления в тексте плагиата, статья отклоняется без права ее дальнейшей переработки или доработки;

1.9. За достоверность и точность любых данных, указанных в публикации, ответственность несет ее автор (авторы);

1.10. При использовании печатного материала в научном журнале «Государственное управление» ссылка на него обязательна;

1.11. Точка зрения редакции не всегда совпадает с точкой зрения авторов публикаций. Авторы несут ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов приведенных в статье.

2. ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

2.1. Текст статьи направляется в редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением .doc, .docx или .rtf. ;

2.2. Структура статьи: название статьи, ФИО автора / авторов (указывается полностью), информацию об авторе, занимаемая должность (категория обучающегося) (указываются полностью, включая полное наименование структурного подразделения), название организации, в которой работает (обучается) автор (указывается полное официальное наименование), ученая степень и ученое звание; адрес места работы (учебы) – почтовый индекс, государство (указывается полное официальное наименование), населенный пункт, улица, дом; адрес электронной почты (e-mail) автора. Если публикация выполнена несколькими авторами, имя и информация об авторе указываются по каждому из авторов в отдельности;

2.3. Аннотация публикации (объеме не менее 150 и не более 250 слов), ключевые слова (в количестве не менее 6 и не более 10 слов), (на таджикском, русском и английском языках), основной текст публикации (основное содержание), библиография публикации. Библиография должна содержать не менее 10 источников научного характера, в том числе на которые автор ссылался в основной части публикации. Литература в библиографии указывается в алфавитном порядке;

2.4. Текст должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman, размер шрифта – 14 пт, межстрочный интервал – полуторный, абзацный отступ – 1,5 см.;

2.5. Слова «Аннотация», «Ключевые слова», «Библиография» печатаются полужирным шрифтом отдельной строчкой размером шрифта – 12 пт.

2.6. Положение сносок: ссылки в квадратных ([19, с. 42]) скобках;

2.7. Список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). При оформлении библиографии следует руководствоваться библиографическим ГОСТом 7.0.5-2008 и библиографическим ГОСТом 7.1-2003. Ответственность за правильность данных, приведенных в пристатейном библиографическом списке, несет автор.

3. АРХИВЫ ПУБЛИКАЦИЙ

3.1 Электронные архивы всех изданных журналов «Государственное управление» хранятся в сети интернет не менее чем в течение 5 (пяти) календарных лет с даты их выхода;

3.2. Официальный сайт журнала по ссылке (где размещены номера и публикации): <https://journal.apa.tj>

PROCEDURE FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PUBLISHING IN THE SCIENTIFIC JOURNAL “PUBLIC ADMINISTRATION” OF THE ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article should be accepted to the editorial and publishing department of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan in printed and electronic versions. The scientific journal publishes articles containing the results of scientific research corresponding to the following scientific specialties and their respective branches of science: **5.2. (08.00.00) Economy** - 5.2.3. Regional and sectoral economy; 5.2.4. Finance; 5.2.5. International economy; **5.1. (12.00.00) Law** - 5.1.1. Theoretical and historical legal sciences; 5.1.2. Public law (state law) sciences; 5.1.3. Private legal (civilistic) sciences; **5.5. (23.00.00) - Political science** 5.5.3. Public administration and sectoral policies; 5.5.4. International Relationships.

The authors of publications must provide reliable results of the scientific completed work, and they must be original, also not previously published in other publications. The data underlying the research, and should be clearly stated in writing. Also the article should contain a sufficient amount of information on the selected thematic issue. Before submitting a publication to the editors of the journal, its author should carefully check the general spelling, as well as the correct spelling of the relevant terms and grammar. Authors should not allow verbatim copying of their own works and their actuality, they can only be used as a basis for new conclusions.

All scientific articles submitted for publication are subject to review by competent specialists in the manner and on the basis of the rules established by the editors. The decision on the possibility of publishing the manuscript is made only after receiving the results of the review.

1. REQUIREMENTS FOR THE CONTENT AND VOLUME OF THE ARTICLE:

1.1. The volume of the article should be from 15 to 25 thousand characters (with spaces, including footnotes) or 10-15 pages. The publication of a smaller or larger volume of materials should be agreed with the editors of the journal;

1.2. The article should be written on a current topic, meet the criterion of novelty, contain a certain innovation in the approach to the topic/problem under study;

1.3. The article should reflect the results of a scientific study based on the analysis of theoretical structures, regulations, materials of law enforcement practice;

1.4. The article should have a universal decimal classification index (UDC), to which the publication belongs in its subject matter. Doing it the author must contact the information and bibliographic department of the library at the place of work (study) or independently determine it using the appropriate Internet resources;

1.5. The article must correspond to one of the directions (sections) of the journal.

1.6. Sending all files to the editors of the journal for publication must be submitted as one archived file with the name of the author of the publication;

1.7. Manuscripts of publications and other materials are not returned to the authors. Materials that do not comply with the rules are sent to the authors for technical revision. Publications sent to the authors for technical revision are subject to return to the editors of the journal within the recommended period. In case of repeated non-observance by the author of the publication of the rules of the editorial board of the journal, it reserves the right not to consider its publication;

1.8. Submitted articles are checked in the program "Anti-plagiarism". If the originality of the text of the article is not less than 75%, the article receives a positive result of the check according to the criterion of originality, as a result of which the editors decide on its admission to publication. In case of originality less than 75% of the text of the detection of plagiarism, the article is rejected without the right to further processing or revision;

1.9. For all of the reliability and accuracy of any data specified in the publication, the author should be carry responsibility;

1.10. Using printed material in the scientific journal “Public Administration”, reference to it is required;

1.11. The point of view of the editors does not always coincide with the point of view of the authors of publications. The authors are responsible for the content of publications and the reliability of the facts given in the article.

2. REQUIREMENTS FOR FORMING THE TEXT OF THE ARTICLE:

2.1. The text of the article is sent to the editorial office as a file saved in any version of Word with the extension .doc, .docx or .rtf. ;

2.2. The structure of the article: title of the article, full name of the author / authors (indicated in full), information about the author, position held (category of student) (indicated in full, including the full name of the structural unit), name of the organization in which the author works (studies) (indicates the full official name), academic degree and academic title; address of the place of work (study) - postal code, state (full official name is indicated), settlement, street, house; e-mail address (E-mail) of the author. If the publication is made by several authors, the name and information about the author are indicated for each of the authors separately;

2.3. Abstract of the publication (not less than 150 and not more than 250 words), keywords (in the amount of not less than 6 and not more than 10 words), (in Tajik, Russian and English languages), the main text of the publication (main content), bibliography of the publication. The bibliography should contain at least 10 scientific sources, including those cited by the author in the main part of the publication. References in the bibliography are listed in alphabetical order;

2.4. The text should be typed in the same font - Times New Roman, font size - 14 pt, line spacing - one and a half, paragraph indentation - 1.5 cm;

2.5. The words “Abstract”, “Keywords”, “Bibliography” are printed in bold type on a separate line, font size - 12 pt.

2.6. Position of footnotes: references in square brackets, as well as ([19, p. 42]);

2.7. List of used literature (not less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). When preparing a bibliography they should be guided by the bibliographic GOST 7.0.5-2008 and the bibliographic GOST 7.1-2003. The author is responsible for the correctness of the data given in the bibliographic list.

3. ARCHIVES OF PUBLICATIONS

3.1 Electronic archives of all published journal “Public Administration” are saved on the Internet for at least 5 (five) calendar years from the date of their release;

3.2. The official website of the journal is at the link (where the issues and publications are posted): <https://journal.apa.tj>

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2023 / №4/2 (64) 505 с.**

Мухаррири масъул: Х. Мавлонов
Мухаррири русӣ: Ҷ. Рустамова
Мухаррири англисӣ: Ҷ. Рустамова
Мухаррири техникӣ: А. Холмуродов

Ответственный редактор: Х. Мавлонов
Редактор русского текста: Дж. Рустамова
Редактор английского текста: Дж. Рустамова
Технический редактор: А. Холмуродов

Executiye editor: Kh. Mavlonov
Russian text editor: J. Rustamova
English text editor: J. Rustamova
Technical editor: A. Kholmurodov

МУАССИС ВА НОШИР

Академия идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition website: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.